

PEZENHOFFER ANTAL
A MAGYAR NEMZET
TÖRTÉNELME
II. KÖTET, 1. RÉSZ

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A MOHÁCSI VÉSZTŐL NAPJAINKIG)

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS A HABSBERG-HÁZ

TÖRTÉNELMI SZEREPE

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

II. KÖTET, 1. RÉSZ

Kapisztrán Szent János Kiadó

Budapest, 2018.

Eredetileg megjelent:
PEZENHOFFER ANTAL
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
(a mohácsi vésztől napjainkig)
A katolikus Egyház és a Habsburg-ház történelmi szerepe
TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte
1. kiadás, 1999

Lektorálta: Flandera Mihály
Kiadta: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc, az Alapítvány kuratóriumának elnöke
Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő

A Kapisztrán Szent János Kiadó ezt az anyagot vette át, és gondozza tovább.

Jelen kiadásunkban a borítón jobb alul a kötetben tárgyalt I. Rudolf magyar király (1576–1608), bal felül pedig az ellene lázadó Bocskai István erdélyi fejedelem (1605–1606) képmása látható.

A szöveg folyamatos gondozás alatt áll.
(Utolsó módosítás: 2018.09.27. 07:04) A mindenkori legfrissebb változat itt érhető el: figyelji.de/a/magyar-nemzet-tortenelmere

Minden jog fenntartva.
© Kapisztrán Szent János Kiadó, 2018.
kapisztrankiado.hu

ISBN: 978-615-5623-98-1

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

Tartalomjegyzék

BOCSKAI.....	7
A BOCSKAI-FELKELÉS ÁLLÍTÓLAGOS OKAI.....	7
Országgyűlések nem tartása.....	7
A nádori állás be nem töltése.....	14
A szent korona külföldre vitele.....	19
A király külföldön lakása.....	23
Az ország függetlenségének elveszte.....	25
AZ URALKODÓ „TEHETETLENSÉGE”	42
A ZSOLDOSKÉRDÉS.....	53
A zsoldosok garázdálkodása.....	53
BASTA.....	71
A FŐBENJÁRÓ PEREK ÉS BIRTOKELKOBZÁSOK.....	83
A NAGYBIRTOK BOTRÁNYOS TEHERMENTESSÉGE.....	83
A VÁROSI POLGÁRSÁG KIFEJLŐDÉSÉNEK	
AKADÁLYOZÁSA.....	94
Szükség volt-e a birtokelkobzásokra?.....	98
Dobó Ferenc esete.....	103
A fej- és jószágvesztési perek.....	132
Illésházy István esete.....	146
A törvénykönyv „meghamisítása”.....	158
BOCSKAI SZABADSÁGHARCÁNAK BÍRÁLATA	
NEMZETI SZEMPONTBÓL.....	171
CSAK A KIRÁLY NEM TARTOTTA MEG A TÖRVÉNYT?....	171
A MAGYAR VEZETŐ TÁRSADALOM ROMLOTTSAGA	
BOCSKAI IDEJÉBEN.....	177
SZABADSÁGHARC VOLT-E A BOCSKAI-FELKELÉS?.....	185
BOCSKAI SZABADSÁGHARCA ÉS A HALADÁS.....	255
BOCSKAI EGYÉNISÉGE ÉS HARCA, MINT EGYÉNI	
ÉRVÉNYESÜLÉSÉÉRT VALÓ KÜZDELEM.....	273

A BOCSKAI-FELKELÉS, MINT A VALLÁSSZABADSÁGÉRT VALÓ HARC.....	336
A KASSAI DÓM VISSZAVÉTELE.....	336
A PROTESTÁNS „VALLÁSSZABADSÁG” BOCSKAI IDEJÉN EURÓPA ÉSZAKI ÁLLAMAIBAN.....	350
A PROTESTÁNSOK FORRADALMI ERŐSZAKJA AUSZTRIÁBAN.....	362
A VALLÁSSZABADSÁG ÜGYE HAZÁNKBAN.....	382
A JEZSUITÁK.....	460
BOCSKAI MÉLTATÁSA.....	516
BÁTHORY ZSIGMOND, MÁRIA KRISZTINA, II. MÁTYÁS.....	584
BÁTHORY ZSIGMOND (1581-1598-ig uralkodott, élt 1572- 1613).....	584
MÁRIA KRISZTINA.....	603
II. MÁTYÁS (1608-1619).....	616

BOCSKAI

A BOCSKAI-FELKELÉS ÁLLÍTÓLAGOS OKAI

Országgyűlések nem tartása

Még a száz évtől is messze voltunk a Habsburgoknak a magyar trónra kerülése után, s már megtörtént az első fegyveres felkelés, a Bocskaié. Vajon szükség volt-e erre a felkelésre? Történelemkönyveink, s ezért természetesen közvéleményünk is azt tartja, hogy igen, s ezért hazafias hősnak tartjuk és kegyelettel övezzük a felkelés vezérét és minden szereplőjét. A mai közfelfogás szerint a németek részéről tapasztalt túrhetetlen elnyomás, függetlenségünk lábbal tiprása és a magyar alkotmány semmibevétele egyenesen belekényszerítette a nemzetet ebbe a szabadságharcba.

A Szilágyi szerkesztette nagy tizkötetes magyar történelemben például, melynek ide vonatkozó részét Acsády Ignác írta, a Bocskai-felkelést tárgyaló részt ilyen című fejezetek előzik meg: „Rémuralom Magyarországon”. „Rémuralom Erdélyben”. Eszerint tehát nemcsak törvénysértéseket követtek el nálunk ekkor a Habsburgok, hanem egyenesen „rémuralmat” gyakoroltak. Vizsgáljuk meg hát, miben állt ez a magyarországi és erdélyi „rémuralom”; mi a tárgyilagos igazság e tekintetben?

Törvénysértésen és elnyomáson elsősorban azt szoktuk érteni, hogy a Habsburg „idegen” király nem tartott országgyűlést. Valóban: az országgyűlés állami önállóságunk és alkotmányos szabadságunknak egyik fő jele és bizonyítéka, hiszen sorsa intézésébe a nemzet csak az országgyűlések révén szólhatott bele. Mivel adót csak akkor lehetett kivetni és behajtani, ha az országgyűlés megszavazta, az országgyűlés pedig ezt mindig feltételekhez kötötte, s a feltételek a nemzet sérelmeinek orvoslása voltak, a király és idegen udvara és hatóságai ezzel függő viszonyba kerültek a nemzettel, mert beleegyezése nélkül nem cselekedhettek. Ha megtették, a legközelebbi országgyűlésen tetemrehívás következett és a törvénysértőknek visszakoziuk kellett.

Tiszteletben tartották-e a Habsburgok a Bocskai felkelését közvetlenül megelőző évtizedekben a nemzet e fontos jogát, függetlensége és szabadsága zálogát? Igen, tiszteletben tartották. Éppen ez időben olyan sűrűn tartották az országgyűléseket, és ezek az országgyűlések – mint a Habsburgok alatt mindig –, ez időben is a nemzet akaratának annyira szabad megnyilvánulásai voltak, hogy e tekintetben alig lehetett panasz.

Miksa 1576 októberében halt meg. Rudolf, az utód, már 1577 októberére összehívta az országgyűlést, tehát a törvényt szinte napnyi pontossággal megtartotta, de a Felvidéken akkor dúló dögvész miatt el kellett halasztani. 1578. február másodikán azonban az országgyűlés már ennek ellenére is megnyílt. Jellemző nem elnyomott, hanem elkényeztetett voltunkra s arra, hogy a nemzeti „sérelmek” inkább csak propagandafogások voltak, hogy a mi történetírásunk még ezt a pár hónapos késedelmet is, mely – mint láttuk – egyébként se történt ok nélkül, mint nagy nemzeti sérelmet panaszolja el.

A Szilágyi-történelem például az esetet így közli: *„A király könnyen megegyezhetett volna a rendekkel, ha egyáltalán szóba akart volna velük állni. De csak 1578 februárjában tartott országgyűlése”* stb.

Hát meg kell hagyni, hogy nagy urak voltunk. Olyanok, mint az elkényeztetett egyetlenke, aki állandóan azt lesi, mikor fújhatja fel az orrát, hogy aztán tetszelegessen a kedveskedésekben és hízélgésekben, melyeket kapni fog, csak ne sírjon. Vajon ilyen megstilizálás mellett melyik olvasó sejti, hogy az a „csak 1578 februárjában” kifejezés, mely annyira hangsúlyozza, hogy az udvar még csak szóba sem volt hajlandó velünk állni, egyszerűen csak azt jelenti, hogy az országgyűlés 1577 októberé helyett 1578. február legelején volt, s még ez a pár hónapos elhalasztás sem történt ok nélkül?

Már csak e kis esetből is előre sejthetjük, hogy nem lehetett valami borzalmas „rémuralom” egy olyan korban, melyben még ez is olyan nagy sérelem volt. Nem nagyon lehettek „zsarnoksághoz” vagy „elnyomáshoz” szokva az olyan rendek, akik még egy országgyűlés 3-4 hónapos elhalasztásából is nem kevesebb vádat kovácsoltak, mint azt, hogy az új király még csak szóba sem hajlandó a nemzettel állni. Akkor rögtön, amikor az elhalasztás történt (ha egyszer annyira kényesek és sértődékenyek voltak őseink), még talán meg lehet érteni, hogy így beszéltek, mert akkor még elhitethették magukkal, hogy a halasztás azt jelenti, nem is lesz sohasem országgyűlés. De ma már rég tudjuk, hogy az

elhalasztás után három hónapra már megnyílt, tehát őseink 1577 őszén csak képzelődtek akkor, mikor rémeket láttak. Miért adják tehát elő nemzetünk történelmét még ma is úgy, mintha őseink nemcsak képzelődtek volna, hanem a valóságban is igazuk lett volna?

1580 elején újra volt országgyűlés, 1581 őszén megint. Ez eltartott a következő év elejéig, és 1583. március elsején már újra megnyílt az utána következő. Az igaz, hogy a legközelebbi már csak 1587 novemberében nyílt meg (és 1588 januárjában fejeződött be), de a pár éves szünetet – melyet a nemzet már csak azért sem tarthatta olyan nagy sérelemnek, mert hiszen később ő maga is úgy rendelkezett, hogy elég a háromévenkénti országgyűlés is – igazán érthetővé teszi, hogy az előző országgyűlésen az elkényeztetett rendek olyan duzzogást csaptak, hogy kijelentették, ne is hívják össze az országgyűlést, mert ők úgy sem jönnek el. A király tehát csak ezért várt új országgyűlés összehívásával négy évig, hogy ez a szégyen meg ne történjék vele.

Utána csak 1593 februárjában nyílt meg újra az országgyűlés, de 1594 júniusában már újra volt és 1595. január 19-én ismét új országgyűlés kezdődött. 1596 januárjában nyílt meg az utána következő, és 1598 januárjában a másik. 1600. január 25-én, már újra megnyitottak egyet, melyet már 1601. január 25-én, tehát a törvénynek megfelelő percnyi pontossággal követett a másik. Az ez után következő dátumok: 1602. február 22., 1603. február 24., 1604. február 3. és 1606. vízkereszt (január 6.) ünnepe. Aki esetleg megbotránkozik e legutóbbi egy éves haladékon, azt figyelmeztetjük, hogy még így is olyan kevesen jelentek meg 1606 vízkeresztjére, hogy az összehívott országgyűlést meg sem lehetett tartani. Azért tartottak tehát egy kis szünetet, mert a nemzet sem kívánta az országgyűlést. Érthető is, hiszen javában benne voltak a 15 éves, „hosszú” török háborúban.

Látjuk tehát, hogy az országgyűlések tekintetében nem lehetett ok panaszra, annál kevésbé fegyveres felkelésre. Ezt egyébként még a „rémuralmat” emlegető Szilágyi-történelem is elismeri (V., 574. o.); „*Rudolf minden évben összehívta ugyan az országgyűlést, mert pénzt akart tőle*” – írja. Ha tehát királyunk nem tart országgyűlést, akkor zsarnok és esküszegő; ha tart, akkor sem rokonszenvesebb, mert csak azért tartja, mert pénz kell neki.

Ez a cinikus megokolás először is nem igaz, mert e kor történetéből – még Acsády előadásában is – egész világosan látható, hogy az országgyűléseket nemcsak az adómegszavazás miatt hívták össze, hanem az elégedetlenség levezetésére és a sérelmek orvoslására is. Másodszor, mert rendes körülmények között, mikor tehát semmi különösebb elégedetlenség vagy sérelem nincs, az uralkodó részéről a legtermészetesebb dolog, hogy az országgyűlést az adó megszavazására hívja össze. Az ugyanis még nem bűne az uralkodónak, ha egy ország védelmét és kormányzását nem lehet pénz nélkül intézni, s ezt a pénzt természetesen az ország lakóitól kell kérnie.

De még ha az ország védelme és a tisztviselők fizetése csak a király, nem pedig egyúttal az alattvalók érdeke is, akkor is természetes volna, ha az országgyűlést elsősorban az adó megszavazása miatt hívná össze. Neki az adó megszavazása miatt van szüksége az országgyűlésre, a rendeknek pedig – éppen ilyen természetesen – azért, hogy ott befolyásukat az ország ügyeinek intézésére érvényesítsék. Az uralkodó is nyer és a rendek is, de mindkettő ellenszolgáltatást ad a nyereségért; a rendek azzal, hogy adót ajánlanak meg, a király azzal, hogy a rendeknek is beleszólást ad az ország ügyeinek intézésébe, s így uralkodói jogait megosztja velük.

Az első a rendeknek teher, a második a királynak. Világos, hogy a rendek nem azért kívánnak országgyűlést, hogy adót szavazhassanak meg, hanem azért, hogy az ország ügyeinek intézésébe bele szólhassanak. Az is világos, hogy a király meg nem azért, hogy uralkodói jogait a rendekkel megoszthassa, hanem hogy a kormányzáshoz szükséges anyagi erők birtokába jusson. De úgy látszik, hogy a Habsburg-uralkodónak még az is megbocsáthatatlan bűne, hogy az önfenntartó ösztön – a világon ez a legtermészetesebb dolog – benne is megvan. Pedig hát éppen a magyar észjárás találta ki azt a közmondást, hogy „minden szentnek maga felé hajlik a keze”. A Habsburgokban azonban mi még azt is bűnnek tartjuk, amit még egy szentben is természetesnek találunk. Tőlük megköveteljük, hogy ők adó nélkül is tudjanak országot kormányozni, s a törvény előírta országgyűléseket ne az adó miatt, hanem azért hívják össze, mert ők szeretik, ha uralkodói jogaikba mások is beleszólnak.

De a szemrehányást, hogy Rudolf csak azért hívta össze az országgyűlést, mert az adó kellett neki, még inkább vérlázítóan igazságtalannak kell tartanunk, ha azt is meggondoljuk, hogy abban az

időben, melyet tárgyalunk, azaz a Bocskai felkelését megelőző évtizedben, Rudolf és egész birodalma éppen Magyarország érdekében felszabadító háborút folytatott, mely mérhetetlen összegekbe került, s amelynek csak egészen nevetséges kis töredéke került ki abból a kis adóból, melyet a magyar országgyűlések szavaztak meg. Legtekintélyesebb magyar történelmünk tehát tulajdonképpen azt nehezményezi, hogy Rudolf – milyen felháborító dolog! – annak a háborúnak költségeihez, mely hazánk felszabadításáért folyt, nemcsak a Német Birodalomtól és örökös tartományaitól, hanem még tőlünk is merészelt némi hozzájárulást kérni!

De ha Rudolf egyáltalán nem tartott volna országgyűlést, kellően megokoltnak még akkor sem tarthatnánk a fegyveres felkelést, de különösen nem azt, hogy a magyar saját koronás királya ellen, akinek hűséget esküdött, hazája és az egész kereszténység évszázados ellenségével, a törökkel szövetezzék. (Ez a felháborító gyalázat történt meg ugyanis Bocskai felkelésével.)

Nagy Lajos valóban nem tartott országgyűlést, ő tényleg nem engedett beleszólást a nemzetnek ügyei intézésébe, tehát ő csakugyan nem tartotta meg a magyar alkotmányt. De ha mi ő ellene emiatt nemcsak fegyvert nem fogtunk, hanem – királyaink közül egyedül – egyenesen „nagynak” mondjuk, és mint legdicsőbb és legkiválóbb királyunkat áldjuk, akkor annyit Rudolf is joggal elvárhatott volna tőlünk, hogy ha nem tart szigorúan minden évben országgyűlést, legfeljebb csak szidjuk, gyalázzuk miatta, de fegyvert azért mégse fogjunk ellene; vagy ha még ezt is megtesszük, legalább ezt ne ősi ellenségünk, a török szövetségében tegyük.

Ha valaki erre az érvünkre azt feleli, Nagy Lajosnak könnyű volt elnézni, hogy nem tartott országgyűlést, – mert ő tehetségével s azzal a haszonnal, melyet vele a nemzetnek hajtott, bőségesen kárpótolta ezt a mulasztását –, azt válaszoljuk, most nem arról van szó, hogy tehetséges volt-e Rudolf vagy, nem, hanem arról, hogy tartott-e országgyűlést és megtartotta-e az alkotmányt vagy nem. Én még egy törvénycikkben sem láttam olyan kikötést, hogy megtartása csak a tehetségtelen királyra kötelező, s az olyan király, aki a nemzetet más révén kárpótolja, megszegheti, s aki országgyűlés nélkül is tudja az országot jól kormányozni, annak nem kell országgyűlést tartania.

Ami pedig Rudolf tehetségét vagy tehetségtelenségét illeti, arról mondtunk már és mondunk még majd egyet-mást. Annyi azonban

mindenképpen kétségtelen, hogy egy király ellen csak azért felkelni, sőt ellene még az ország legnagyobb ellenségével is szövethet, mert ez a király tehetségtelen, nemcsak hitszegés, hanem még örültség is.

Hitszegés, mert az alattvaló nemcsak akkor köteles a hűségesküjét megtartani, ha királya tehetséges, hanem akkor is, ha tehetségtelen, sőt elsősorban éppen ekkor, mert hiszen a tehetséges király éppen tehetsége révén alattvalói ellenére is ki tudja magának kényszeríteni a hódolatot a letett hűségeskü megtartására, tehát elsősorban a tehetségtelen uralkodó van rászorulva. Örültség pedig azért, mert hiszen a királyság lényege éppen az, hogy az uralkodóház tagjai közül nem az következik a trónon, aki a legtehetségesebb, hanem az, akit a trónjog szerint (az elsőszülöttség jogán) megillet.

De hát nemcsak Nagy Lajos nem tartott országgyűlést, hanem Zápolya János sem. Pedig róla igazán nem mondhatjuk, hogy tehetséges volt. Ő ellene felkelés mégsem tört ki, illetve ellene is kitört, mert ezért is meg sok másért is igen nagy volt ellene az elkeseredés, de történetírásunk ezt a felkelést nem minősíti dicső szabadságharcnak, mint a Bocskaiét, hanem mint bűnös pártütést elítéli.

Azt mondják, az annyira eltérő megítélés azért van, mert Rudolf idegen volt, János pedig nemzeti király. Mi is azt hisszük, hogy itt a lényeg. Ámde a hűségeskü, ha egyszer már letettük, nemcsak a nemzeti király irányában kötelez. Ha a magyarnak csak nemzeti király kellett, miért választott meg négyszáz éven át mindig idegeneket és miért esküdött mindig nekik hűséget?

Mert erőszakkal rákényszerítették, felelik sokan.

No hát ezt éppen nem lehet mondani, válaszoljuk. Alig volt még olyan népes és lelkes országgyűlés, mint éppen az, amely Rudolfot koronázta királlyá. És azt sem éppen mondhatjuk, hogy talán az első Habsburg, Ferdinánd volt az, aki erőszakkal ült a nyakunkra. Láttuk már, hogy az a sereg, mellyel Zápolya Jánost az országból kikergette, kisebb volt, mint János serege. Láttuk, hogy János legtöbb híve titokban már akkor Ferdinándhoz csatlakozott, mikor még a hatalom itthon János kezében volt, s láttuk azt is, hogy János várai sorban önként és ellenállás nélkül adták meg magukat Ferdinándnak. Mindez mindent bizonyít, csak azt nem, hogy az első Habsburgot fegyveres erőszak juttatta a magyar korona végleges birtokába.

Zápolyáról, az utolsó nemzeti királyról, már sokkal több joggal mondhatjuk ezt. Mivel ugyanis a mohácsi csatában nem vett részt, egyedül neki volt a Mohácsot követő királlyá választáskor tekintélyes fegyveres ereje, a királlyá választás előtt meg is szállta Fehérvár környékét, sőt még a távolabbi várakat is. Róla tehát sokkal több joggal mondhatnánk, hogy eleinte is csak a nagyobb fegyveres erő jogán ütötte el Ferdinándot a magyar koronától. A János híveitől tartott királlyá választó országgyűlésen nem is mert egy lélek sem felszólalni János ellen, sőt még Ferdinánd követeknek is menekülniük kellett onnan. Ki hiszi el azonban, hogy Ferdinándnak Magyarországon eleinte még egy szál híve sem volt?

Ne felejtjük el azt sem, hogy azt még Baráthosi Balogh Benedek is elismeri, hogy a híres Hunyadi Mátyás királlyá választása még a Jánosénál is sokkal erőszakosabb módon történt. Fel is lázadtak ellene utána éppen ezen a címen nem egyszer. Még sem olvastam még magyar történelmet, amely ezeket a lázadásokat azon a címen, hogy Mátyás megválasztása erőszak alapján történt, jogosaknak mondta volna.

De egyébként is ki látott már olyan uralkodóházat, mely négyszáz éven át ül egy nemzet trónján egyedül az erőszak alapján, tehát törvénytelenül, de azért a belőle származó királyoktól az illető nemzet 400 éven át állandóan megköveteli, hogy esküt tegyenek alkotmányára, a nemzet is már 400 év óta esküszik nekik hűséget, de miközben a királyok esküjét az alkotmányra a legkomolyabban veszik és megkövetelik, hogy ők ezt meg is tartsák, a nemzet a maga részéről az ő esküjét nekik mindig azzal a hátsó gondolattal teszi, hogy ez őt úgy sem kötelezi, mert hiszen csupán kényszer hatása alatt történik?

Ennél a megokolásnál gyalázatosabbat és becstelenebbet még gondolni sem lehetne. Hiszen egyértelmű lenne azzal, hogy nálunk már négyszáz éves gyakorlattá lett az állandó hamiseskü, az álnokság és képmutatás, és ami más nemzeteknél erény (a királyhűség), az nálunk jellemtelenség, sőt hazaárulás. S a cinizmust még fokozza, hogy ugyanakkor ennek az „idegen” királynak az alkotmányra tett esküjét mi a legérvényesebbnek tartjuk; mi, akik elvből mindig hamisan esküszünk, a feddhetetlen ember fölényével olvassuk fejére az ő sorozatos esküszegéseit!

A nádori állás be nem töltése

A második alkotmányos sérelemnek, mely Bocskai felkelésére állítólag jogos okot adott, a nádori állás be nem töltését szoktuk tekinteni.

Csakugyan, sem Miksa, sem Rudolf uralkodása alatt, tehát egyfolytában több mint negyven esztendeig nem volt az országnak nádora. Ez a sérelem tehát valóságos, nem úgy, mint az első, az országgyűlések meg nem tartásának vádja. Rudolf országgyűlést sűrűn tartott, de tény, hogy nádort egyáltalán nem választott.

Ámde egész uralkodása alatt nem volt nádora János királynak sem, s ezt neki egyáltalán nem hányjuk szemére, és senkinek sem jutott még eszébe, hogy emiatt az utolsó „nemzeti” királyt törvény- és alkotmánytíprónak, annál kevésbé, esküszegőnek gyalázza.

Mikor 1849-ben az ország kormányzójának megválasztották, Kossuthnak sem jutott eszébe, hogy nádort választasson maga mellé, pedig akkor ez a törvény még javában megvolt, s ha a törvény még a királyt is kötelezte arra, hogy hatalmát a nádorral megossza, az ország kormányzóját sokkal inkább kötelezte volna a hatalommegosztásra. De azért Kossuthnak sem hányt vagy hány a szemére törvénytörtést, annál kevésbé esküszegést senki ezért a mulasztásért. Nyilvánvaló tehát, hogy itt is elsősorban csak az a bűne volt Miksának és Rudolfnak, hogy idegenek voltak, nem pedig az, hogy nem tartották meg azt a törvényt, amelyre megesküdtek. Láttuk, hogy élete végén még az a Mátyás király sem választatott már nádort, aki a nádorságot azzal a széles hatáskörrel felruházta, mellyel később már (a Habsburgok idejében) bírt. Mátyásra sem haragudott ezért soha senki.

Láttuk már egyébként is, hogy ez a széles hatáskörrel rendelkező nádori méltóság közel sem olyan elengedhetetlen tartozéka a magyar alkotmánynak, mint azt az avatatlanok gondolnák. Hogy az a sok sérelem, melyet vele kapcsolatban a Habsburgok ellen századokon át hangoztattunk, – mennyire mondvacsinált volt –, mutatja, hogy mikor 1867-ben visszanyertük függetlenségünket, mert a Habsburgok többi összes országai egészének egyenrangú társa lettünk, s tisztán tőlünk függött, legyen-e nádor vagy ne legyen. Első dolgunk volt, hogy az egész intézményt, mint feleslegeset, végleg eltöröljük.

Olyan nádor, amilyenhez mi annyira ragaszkodtunk és amilyentől a Habsburgok annyira húzódoztak, nem volt a magyar múltban sem. Az Árpádok még maguk nevezték ki a nádorukat, a nádor tehát az ő idejükben

még a mindenkori királyok teremtménye volt. A nádorválasztás szokása csak a XV. században kezdődött. A régi magyar világban tehát még a király mondta meg, ki legyen a nádor, nem pedig a nemzet. De olyan nagyhatalmú és erősakarátú király alatt, mint Mátyás volt, a gyakorlatban akkor is a király szabta ezt meg, mikor elméletben a nemzet választotta. Láttuk azt is, hogy az a széles hatáskörű nádori hatalom, mely a Habsburg-királyok hatalmát korlátozta, nem nemzeti szükséglet volt, hanem egyedül Mátyás király családi politikájának volt rá szüksége. Törvénytelen fiát akarta utódjának, s hogy halála után özvegye ellenszenvre ne érvényesülhessen fia ellenében, azért adott a király távollétében és trónüresedés esetén a királyné helyett minden hatalmat a nádor kezébe.

Mivel Mátyás után hamarosan (a Habsburgok alatt) szinte mindig távol volt királyunk, ezáltal egyszerre óriási fokban megnőtt a nádori tisztjelentősége. Emiatt a nemzet függetlensége megőrzésének szempontjából is igen nagy jelentőségű lett ez a nagy közjogi méltóság, hiszen általa vált lehetővé, hogy a király idegen környezete, a bécsi udvar nálunk tulajdonképpen nem is rendelkezhetett, mert az ország tulajdonképpeni kormányzása magyar ember, sőt e magas tisztjére egyenesen a nemzet akaratából választott ember kezében volt. Ilyen körülmények között és ilyen helyzetben természetesen egyszerre óriási jelentőségűvé, szinte a nemzet függetlenségének zálogává vált a nádorság betöltése, tehát a hozzá való minden áron való ragaszkodás éppen nem volt szeszély vagy kicsinyesség a nemzet részéről.

Más részről azonban azt is el kell ismernünk, hogy éppen emiatt a nádor elleni ellenszenv is legalább ennyire érthető a Habsburg-királyban, s éppen nem szükséges, sőt a legnagyobb igazságtalanság ezt az ellenszenvet rosszakaratra, magyargyűlöletre, alkotmányellenességre vagy a koronázó eskü lelkiismeretlen megszegésének magyarázni.

Ahogy a nemzet számára a nádorság betöltéséhez való ragaszkodás az adott helyzetben egyet jelentett a nemzet függetlenségéhez való ragaszkodással, éppen úgy a nádorság be nem töltésére való törekvés a király részéről egyet jelentett a királyi hatalom védelmével, tehát a legtermészetesebb önérdék, az öfenntartás ösztönének megnyilvánulása volt.

Ha csakugyan király akart lenni és maradni, egy király sem tűrhette, hogy ne ő kormányozzon, hanem egyik alattvalója. Még akkor sem tűrhette

volna ezt, ha ez az alattvalója feltétlenül megbízható híve lett volna. A magyar nádor azonban Miksa és Rudolf alatt és egy ideig még utánuk is, mindig protestáns volt, ez pedig abban a korban, mikor a legfontosabb politikai tényező még a vallás volt, azt jelentette, hogy a magyar nádor a Habsburgoknak szükségképpen s természetes ellensége volt. Mivel pedig az ország keleti felében nemsokára ott volt még ezenkívül a szintén protestáns Erdély, illetve a Habsburgokkal szemben álló Kelet-Magyarország is, s a királytól ehhez a másik, – török hűbéruralom alatt álló – Magyarországhoz átállni I. Ferdinándtól kezdve állandó divat volt a magyarok között. Bocskaitól kezdve pedig török szövetségben már egyenesen a fegyveres felkelés is divat lett nálunk, sőt e másik Magyarországgal (és a törökkel) való fegyverbarátság egyet jelentett a magyar hazafisággal, s nem egyszer még a magyar nádorok is részt vettek benne. A bécsi királytól azt kívánni, hogy válassztasson nádort, sőt – mivel legtöbbször ennek ellenére is választatott – azt kívánni, hogy önként és szívesen válassztasson, kissé túl sok a jóból.

II. Ulászlónak és II. Lajosnak könnyű volt maguk mellett túrni a rendektől választott nádort, mert hiszen az ő nádoruknak tulajdonképpen csak akkor volt hatalma, mikor ők már meghaltak vagy az országból távol voltak. De ők alig voltak távol. De hogy túrhette őket az a Habsburg- király, aki mindig távol volt és így tulajdonképpen nem ő kormányozott, hanem egyik alattvalója, a nádor, aki ráadásul még megbízható se volt számára, hiszen protestáns volt és azok választották, akiknek érdekei ellentétesek voltak az övével.

Erre természetesen a magyar hazafiak azt felelik, hogy a királynak nem lett volna szabad távol lennie. Jött volna haza és akkor mindezt a furcsaságot elkerülhette volna. A királynak nem lett volna szabad az országtól távol élnie, s ha ő mégis ott élt, akkor köteles volt a nemzet részéről legalább ezt az önvédelmi intézkedést eltúrni. Igaz, hogy ez szinte a királyi hatalom szünetelését jelentette, de ha a király Bécsből, tehát bécsi környezete és tanácsadói által kormányoz, az meg a nemzet függetlenségének megsemmisítését jelentette volna.

Még ez érvelés helyességéből se következik, hogy ez ügyben az idegen királyt kell elmarasztalnunk, mert hiszen nemcsak a nemzetnek, hanem a királynak is (aki az alkotmány szerint is a nemzettel egyenrangú tényező) joga van az élethez, tehát a jogaihoz való ragaszkodáshoz (a nemzetnek a

függetlenséghez, a királynak uralkodói jogaihoz való ragaszkodáshoz). A megoldás tehát igazságosan csak az lehetett volna, ha félig a király enged, félig a nemzet, de nem az, hogy csak a király.

Ámde maga az érvelés sem helyes, mert a nemzetnek csak az esetben lett volna joga a függetlenséghez, ha szükségleteiről, főként pedig védelméről is a maga erejéből tudott volna gondoskodni. Egy olyan nemzetnek azonban, amely ehhez az anyagi eszközöket nem maga adta, hanem szintén ettől az idegen Bécsből kapta, az önrendelkezéshez nem lehetett joga.

Azt kívánni, hogy más fizessen helyettünk, de azért mégis mi parancsoljunk, jogtalan, sőt lehetetlen kívánság. A bécsi király azon a címen, hogy a pénzt ő adta, joggal kívánhatott nálunk rendelkezni, még akkor is, ha idegenben lakott és idegenek által rendelkezett is, mert mindez az idegenből jövő pénzből természetesen és szükségképpen következik. De az a nemzet, mely akár a maga hibájából, akár anélkül olyan szomorú sorsra jutott, hogy kénytelen volt mások segítségét kérni és elfogadni a maga védelmére, nem követelhetette jogosan azt, hogy az idegenben lakó király távolléte miatt a nemzettől választott nádor kormányozzon, mert hiszen a király távolléte és az idegenből adott segítség végeredményben egyet jelentett.

Rámutatunk már, hogy külön lehetetlenné tette ezt a kívánságot még az is, hogy a törvény szerint az ország területén levő seregek törvényes parancsnoka a nádor volt. Mivel azonban – ismét csak az idegen segítség miatt – az ország területén elsősorban idegen pénzből fizetett seregek táboroztak idegen hadvezérek alatt és nagyrészt idegenekből álló legénységgel is, egyenesen lehetetlen kívánság volt, hogy mégis a mi nádorunk parancsoljon nekik. A hadviselés eredményessége szempontjából nagyon hátrányos volt még az is, ha csak azoknak a csapatoknak, melyek magyarok voltak és magyar pénz tartotta fenn őket, volt a magyar nádor személyében a többiektől független, önálló vezére.

Hogy Habsburg-királyaink nem szívesen láttak nádort, nagyon is érthető, tehát megmagyarázására nem kell semmiféle különös bécsi „ármány”, magyargyűlölet, annál kevésbé „ösellenséges faj” feltételezése. Teljesen megmagyarázza ezt az idegen királynak, vagy ha tetszik Bécsnek, a természetes esze és életösztöne, amely egészen természetes, mert hiszen mindenkiben egyaránt egyformán megvan. Ugyanaz az életösztön volt ez,

mely a magyar nemzetben is megnyilatkozott, mikor az idegenben lakó Habsburgok alatt annyira ragaszkodott ahhoz a nádorhoz, aki az Árpádok alatt még egész mellékes volt, 1867 után pedig már egyáltalán nem is kellett neki, de nem kellett neki már 1849-ben sem, amikor Bécestől függetlenül magamagát kormányozta.

Az életösztön e kétoldalú megnyilvánulása között csak az volt a különbség, hogy amikor a Habsburgokban nyilvánult meg, jogos alappal is bírt, mert az ő nem magyar alattvalóiknak a pénzük címén, melyet Magyarország védelmére adtak, joguk is volt arra, hogy nálunk is befolyással bírjanak, de nekünk akkor – szintén ugyanezen külföldi pénz miatt – nem volt jogunk arra, hogy sorsunkat egyedül magunk intézzük. Ehhez az kellett volna, hogy az idegen pénzt elutasítsuk, vagy legalábbis csak mint kölcsönt vegyük fel. Ki adott volna azonban akkor nekünk kölcsönt? Kölcsönt kapott a császár – ő is többnyire kölcsönből szerezte ugyanis azt, amit nekünk adott – de nem mi.

Mivel azonban tagadhatatlan, hogy mindezek ellenére nekünk a Habsburgok alatt többnyire mégis volt nádorunk, s legalább a magyar csapatoknak mindig ez a nádor volt a parancsnoka (még akkor is, amikor itt idegen vezérek működtek). Meg kell állapítanunk, hogy a Habsburgok – legalább annyira, amennyire lehetséges volt és amennyire tőlük függött – mégiscsak igyekeztek függetlenségünket és alkotmányunkat is tiszteletben tartani még annak ellenére is, hogy országunk fenntartásának és védelmének költségeit elsősorban nem magyar alattvalóik fedezték.

Miksa és Rudolf, akik a legelső Habsburgok közé tartoztak, még nem neveztek ki nádort, mert józan ésszel nem gondolhattak arra, hogy ne az rendelkezék, aki fizet, s hogy ne az élvezze a jogokat is, aki a terheket viseli. (Ferdinánd, a legelső Habsburg, még nevezett ki nádort. Részint mert mikor király lett, már volt is nádor, részint mert akkor még nem lehetett tudni, hogy az idegen segély rendszeres és évszázadokon át tartó lesz.)

Bocskai felkelése azonban már megtanította a Habsburgokat arra, hogy a magyar nemzet önrendelkezési jogára mennyire kényes és hogy a lehetősége is megvan arra, ha bűnös eszközökkel, még az alattvalói eskü megszegésével, sőt magával a törökkel való szövetkezéssel is, de követelését kivívja, vagy legalábbis igen sok kellemetlenséget tud okozni annak, aki erre nincs tekintettel. Ezért a későbbi Habsburgok már úgyszólván mindig választottak nádort. Jellemző azonban, hogy ennek ellenére azért Bocskai

után is éppen úgy egymást érték a felkelések, mintha nem lett volna nádor. De hát az első Habsburgok alatt viszont országgyűlések voltak sűrűn, rájuk viszont e szempontból nem lehetett panasz. Bocskai mégis felkelt.

A nádorság be nem töltése tekintetében tehát az az igazság, hogy a magyar alkotmány, sőt – mivel a király idegenben lakott – még a magyar függetlenség is megkövetelte ugyan, hogy legyen nádor, de mind a magyar alkotmány, mind a magyar önrendelkezési jog ugyanakkor azt is megkövetelte, hogy az országot magyar pénz és magyar fegyver védje meg és tartsa fenn. Ha ezt az utóbbit nem tudtuk biztosítani, akkor már magyar önrendelkezéshez, tehát többek között nádorhoz se voltjogunk. Hogy lehetett volna például a nemzettől választott nádor független parancsnoka egy olyan seregnek, melynek fegyvereit – a tűzérseget például mindig teljes egészében – idegenből hozták anélkül, hogy a számlát a magyar országgyűlésnek benyújtották volna, s melynek a zsoldját is idegenből fizették?

A szent korona külföldre vitele

Hogy Rudolf még a szent koronát is Prágába vitette, a fegyveres felkelésre okot adó harmadik nagy nemzeti sérelem volt. Azonban ez a sérelem közel sem olyan nagy, mint amilyennek első pillanatra látszik. Egészen kétségtelen például, hogy Rudolf a koronát nem azért vitette ki az országból, mert hazánkat nem tekintette önálló államnak, vagy mert minket semmibe vett. Látni fogjuk majd ugyanis, hogy még Acsády is elismeri, hogy Rudolf nem volt irántunk rosszakaratú.

A magyar koronát Rudolf, atyja temetésére szállíttatta Prágába, mert a temetési menetben a német császári és a cseh királyi korona mellett azt is fel akarta vonultatni. E tekintetben éppen a magyar korona mellőzése jelentette volna semmibevevésünket. Nem a korona elvitele volt tehát sérelem, hanem az, hogy utána nem szállíttatta haza. Ennek oka bizonyára közismerten nagy műélvezete és ebből folyó műgyűjtő szenvedélye volt. A mindig otthon ülő, magányos, visszavonult életet élő, az emberektől elzárkózó Rudolf – úgy látszik – nem tudta magát a mi szent koronánktól való elválásra rászánni. Gyönyörködni szeretett benne, azért tartotta magánál.

Később aztán jött a 15 éves török háború. Ez ismét ok, mégpedig jogos ok volt arra, hogy a korona hazaszállítását halassza. Hiszen ha hazaküldi,

egyenesen a harctérre küldte volna. Akkor nálunk – tekintve a hadiszerecsé forgandóságát – esetleg még a török kezére is kerülhetett volna. A nemsokára utána következő Bocskai-felkelés meg egyenesen Rudolfnak adott igazat, mert ha akkor itthon lett volna a korona, Bocskai kezére (sőt talán egyenesen a fejére) került volna.

Az olyan népnek, mely királya ellen fegyverrel kel fel és szemrebbenés nélkül ellensége mellé áll még akkor is, ha ez az ellenség „pogány”, és vele szemben a keresztény európai kultúra védelme mindig legnagyobb nemzeti büszkesége volt, nincs joga azt követelni, hogy körében őrizze koronáját. Mindennek ellenére Bocskai felkelése mégis rákényszerítette a Habsburgokat a korona hazaszállítására. Aztán már húsz év múlva újabb felkelés és újabb törökkel való szövetkezésjött, s az akkor már itthon levő korona valóban a felkelő Bethlen Gábor kezébe került. (Hogy mégsem koronáztatta meg vele magát, nem érv, mert ez csak azért történt, mert tudta, hogy úgy sem marad a fején. Ha végleges győzelemre lett volna reménye, meg is koronáztatta volna magát a kezében levő koronával.) Mindez bizony azt bizonyítja, hogy Rudolf nagyon is okos volt, mikor a Prágába vitt koronát nem szívesen küldte vissza. Önmaga a törvényes rend és a magyar alkotmány iránti kötelessége volt ez.

Bethlen felkelésekor már nádor is volt (Thurzó Szaniszló) és – szégyen-nyalázat! – ez is Bethlen mellé állt. Később pedig még olyan nádorunk is volt, mégpedig akkor már katolikus nádorunk (Wesselényi), aki maga szervezett a király ellen összeesküvést. Ahogyan tehát a későbbi események e tekintetben bebizonyították, mennyire igaza volt Rudolfnak, mikor nem akart nádort, éppen úgy bizonyította be utólag a Bethlen kezébe került korona is, hogy mennyire igaza volt akkor is, mikor a szent koronát az akkori viszonyok között nem látta biztos helyen Magyarországon.

Egyébként azt, hogy a korona külföldön volt, csak azért tartjuk magyar szempontból annyira sérelmesnek, mert nem gondolunk arra, hogy az a „Magyarország”, melyet akkor királyunk a kezében tartott, nem Magyarország volt, hanem annak csak egy kis határsávja. Fessler számítása szerint Magyarország 5.163 négyszögmérföldnyi területéből Bocskaié volt 2.082, a töröké 1.859 és a magyar királyé mindössze 1.222. A király tehát – ha akarta –, akkor sem tarthatta volna a koronát Magyarország területén, mert Magyarország nem is volt az övé. Hogy pedig azon a kis töredéken, ami akkor Magyarországból az övé volt, nem tartotta, nagyon is érthető,

hiszen állandó háború folyt rajta. A nemzet legnagyobb kincsét és ereklyéjét nem a harctéren szokás tartani, kivált, amikor a király más biztos hellyel is rendelkezik számára.

Hogy ugyanis mi a keresztény Ausztriát, Csehországot vagy akár a német birodalmat annyira idegen területnek tartjuk, Erdélyt ellenben, ahol a szultán parancsolt, számunkra olyan biztosnak, azt is csak elfogultsággal lehet magyarázni, nem pedig tárgyilagos hazaszeretettel. Hiszen a „magyar” Erdélyből – ha ott lett volna – a szultán bármikor Konstantinápolyba szállíttathatta volna a magyar koronát, ahonnan akkor nem tudtuk volna visszaszerezni. Bécs vagy Prága azonban a magyar király hatalmában volt, a koronának onnan való visszaszállításához csak egy magyar országgyűlési határozat kellett, és a mi védelmünkhöz onnan minden évben nagyobb összeggel járultak hozzá, mint ennek a kis Magyarországnak nevezett országroncsnak egész bevétele.

Mi sérelem volt tehát abban, ha a koronát addig, amíg nálunk a török közelsége és az állandó harcok miatt nincs biztonságban, királyunknak egy másik, velünk közös uralom alatt álló és minket küzdelmünkben régóta testvérileg támogató országában őriztetjük? Hiszen a felkelő Bethlen is szövetkezett a csehekkel, Kossuthék is szövetkeztek az akkor szintén forradalmat csináló bécsiekkel, sőt maga Bocskai is az (akkor nagyrészt protestáns) osztrák rendek kezességét kívánta és kapta meg a bécsi béke tiszteletben tartására. Ha tehát jók ezek az idegen rendek és országok, s még szövetkezni is lehet velük, ha protestánsok vagy forradalmárok; ha ilyenkor nem tekintjük őket ellenségeinknek, hanem jóbarátainknak; miért féltjük annyira a koronánkat tőlük és miért tekintjük őket egyszerre halálos ellenségeinknek akkor, ha nem mint lázadók, hanem mint keresztények és uralkodójuk hű alattvalói tesznek nekünk szolgálatot?

Pedig a lázadó bécsiekből, prágaiakból, osztrákokból, csehekből sohasem volt semmi haszna a lázadó magyaroknak. Sem a protestáns Bocskainak vagy Bethlennek a protestáns osztrákokból és protestáns csehekből, sem a forradalmár bécsiekből a forradalmár Kossuthnak, sem a Habsburgokat elűző magyar Károlyi-forradalomnak az ugyanakkor őket elűző szociáldemokrata bécsi kormányból. (Éppen ellenkezőleg, ez vette el tőlünk azt a Nyugat-Magyarországot, melyet az „elnyomó” Habsburgok még a Bach-korszak büntetőszakájában sem vettek el tőlünk.)

Ellenben azokból az osztrákokból és csehekből, akik a Habsburgok hű alattvalói voltak, rengeteg hasznunk volt hosszú évszázadokon át. Hiszen az ő pénzük tartotta fenn a török ellen a magyar védővonalat, s védte ott a magyar vagyont és magyar életet; az ő pénzükkkel és vérükkel verték ki innen királyaink végleg a törököt és állították vissza újra a hajdani Magyarországot és az ő adójukból fenntartott Habsburg-nagyhatalom hatalma és hadserege tartotta meg ezt a visszaszerzett Magyarországot eredeti határai között Erdélyével és tengerpartjával együtt csorbítás nélkül egészen Trianonig, vagyis egész addig, amíg csak a Habsburgok nagyhatalma megvolt, s amíg mi az osztrákokkal és csehekkel közösen gazdálkodtunk, s a Habsburgok közös alattvalói voltunk.

De nemcsak a Habsburgok szelíd kényszere, hanem az önkéntes szeretet is működött ezekben a csehekben és osztrákokban irántunk. Mikor 1879-ben a haragos Tisza romba döntötte a magyar Szegedet, s szinte az egész föld kerekére kiterjedő gyűjtés országunként ilyen eredménnyel végződött.

Befolyt

Magyarországból.....	1.004.738	forint	24 krajcár
Ausztriából.....	551.595		66
Németországból.....	395.941		74
Franciaországból.....	283.182		11
Nagy-Britanniából.....	143.686		–
Az Egyesült Államokból.....	63.524		55
Olaszországból.....	51.763		76,5
Belgiumból.....	47.139		47,5
Svájcból.....	40.974		77,5
Romániából.....	34.837		36,5
Oroszországból.....	34.456		93
Hollandiából.....	32.213		54

Szinte azt mondhatjuk tehát, hogy az egyes országok hozzájárulási aránya attól függött, hogy szorosabb vagy tágabb kapcsolatban álltak-e a Habsburgokkal. Veretlenül az első köztük Ausztria, ahol akkor még a Habsburgok parancsoltak. Ausztria után Németország következik, ahol a Habsburgok akkor már nem parancsoltak ugyan, de parancsoltak előtte félezer éven át. (Aki azon csodálkozik, hogy Németország adománya szinte megközelíti Ausztriát, azt figyelmeztetjük arra, hogy lakossága több mint

kétszerese volt Ausztriának. Németország még az egész monarchiánál is sokkal népesebb volt, hogy erőforrásainak gazdagságát ne is említsük. Ausztriában tehát aránytalanul nagyobb volt a segítőkészség, tehát az irántunk való szeretet is, mint Németországban.) A lakosság arányában Németország után az a Svájc következik, mely szintén német, melynek egy része szintén a Habsburgoké volt hajdan, és ahonnan a család is származik. Aztán Belgium következik, mely szintén évszázadokig s még száz évvel a szegedi árvíz előtt is az övék volt. Aztán Hollandia, amely szintén az övék volt, de nem olyan sokáig, mint Belgium, s mely már nem is katolikus, mint Belgium, de nem is adott annyit, mint Belgium. Feltűnő, hogy a katolikus Franciaország is mennyivel többet adott, mint a gazdagabb, de protestáns Anglia.

Nincs tehát nekünk semmi okunk arra, hogy az osztrákokra és csehekre annyira haragudjunk, sőt úgy látszik, mintha az ellenük érzett féktelen gyűlölet kissé érthetetlen is lenne részünkről.

Ha a török közelsége, az állandó háborúk, a magyar királyság területének egy keskeny országsávvá való lezülése és az állandó királyellenes felkelések ellenére is azt követeljük, hogy a korona mindenképpen itthon, ne pedig Bécsben vagy Prágában legyen, akkor tulajdonképpen azt követeljük, hogy a korona ne a király, hanem a király ellenségei kezében legyen. Bizonyára lehetetlen kívánság.

Ennek ellenére Rudolf és II. József uralkodása idejét kivéve (akik közül az egyik súlyos idegbeteg volt, a másik pedig nem is volt vallásos Habsburg, de – jellemző nekünk éppen ezért a „legrokonszenvesebb”) mégis mindig itthon volt a korona, ami éppen eléggé mutatja, hogy mégis mindig akkor is a mi akaratunk érvényesült, mikor az a király érdekeivel ellenkezett. (A „mi”-n természetesen nem a magamfajta, hanem a lázadó, királyellenes magyarokat értem.)

A király külföldön lakása

A koronával kapcsolatban Rudolf alatt mindössze csak az a nemzeti sérelem történt, hogy a korona ott volt, ahol a király. Ez rendjén való, sőt a legtermészetesebb dolog, ha a király jó helyen lett volna. Csak hát a király is rossz helyen, idegenben volt és ezzel elérkeztünk a Bocskai-felkelés negyedik állítólagos okához, ahhoz, hogy a király nem lakott Magyarországon, illetve Magyarországnak abban a kis foszlányában, mely

az ő uralma alatt állott. Ha azonban így fogalmazzuk meg a kérdést, – pedig kétségtelen, hogy ez az igazságnak megfelelő fogalmazás –, mindjárt semmivé foszlik a sérelem is. Egy király ugyanis nem szokott olyan országban lakni, mely csak egy kis határsávból áll, ha van neki más országa is. A mi királyunknak pedig volt.

De egy király a harctéren sem szokott lakni, legalábbis évszázadokon át nem, hacsak nincs rákényszerítve. Hazánk pedig akkor évszázadokon át harctér volt, viszont királyunk nem volt rákényszerítve, hogy ott lakjék. De egy hatalmas uralkodó, az egész keresztény Európa világi feje, akinek biztos helyen fekvő és gazdagabbnál gazdagabb országai vannak, országai legszegényebbében sem szokott székelni, s kivált nem akkor, ha ez a legszegényebb országa még birodalma szélén és az ellenség torkában is fekszik, s ahol ráadásul később még attól is állandóan rettegnie kellett, hogy alattvalói fellázadnak és az ellenséggel szövethetnek ellene.

Ezt a kis, birodalmuk szélén fekvő és elpusztult országságot – éppen szerencsétlensége miatt – úgy is jobban szerették királyaink egyéb országaiknál, mert hiszen többi országaiktól azt kívánták, hogy évente nagyobb összegekkel járuljanak hozzá védelméhez, mint e kis országsáv egész bevétele, és erre a hozzájárulásra évszázadokon át rá is kényszerítették egyéb országaikat.

Német történetírók azt írják, hogy a Habsburgok Magyarország miatt állandóan „szipolyozták” örökös tartományaik és a német birodalom gazdasági erejét. Ilyen körülmények között nem egyenesen örültség-e azt kívánni, amellet, hogy ezt csinálják velük, még hagyják ott ezeket az őket is, minket is eltartó országokat és népeket, és még lakni is menjenek a magyarok közé, a harctérre és a rebellisek közé? Van-e csak egy kis józan ítélőképessége is annak, aki még ezt is lehetségesnek tartja?

Ha nem is mindig, de legalább az év bizonyos részében itt kellett volna köztünk lakniuk, ha szerettek volna bennünket, – mondhatná erre valaki. A szeretet – feleljük neki – nem érzélgésben, hanem tettekben nyilvánul meg, és a tettek: örökös tartományaiknak a kedvünkért való és évszázadokon át tartó „kiszipolyozása” jobban és hathatósabban bizonyítja ezt a szeretetet, mintha itt laktak volna ugyan, de a magyar végvárakba csak annyi őrséget raktak volna, amennyi a magyar adóból kitellett. (De ez esetben nem is lakhattak volna itt, mert akkor hamarosan a még meglévő ország is a töröké lett volna.)

Egyébként az itt lakást még rövidebb időre is csak akkor kívánhattuk volna, ha lett volna hol lakjanak. Ha például Budát és Visegrádot nem játszották volna török kézre a „nemzeti” magyarok. Hiszen I. Ferdinánd Buda elfoglalása után ott lakott egyfolytában egész addig, amíg János király és „nemzeti” magyarjainak jóvoltából a török oda nem jött és neki onnan mennie nem kellett.

De az országgyűlésre királyaink ennek ellenére is le szoktak jönni hozzánk Pozsonyba és akkor heteken át itt tartózkodtak. Ilyenkor hozzánk jött velük az egész udvar és vele a külföldi követek is. Igaz, hogy Rudolf a koronázásán kívül csak három országgyűlésre jött le személyesen, a többi számos testvére valamelyikével tartatta. De hát ebben semmi sértő nem volt annak a Rudolfnak részéről, akit egyébként se lehetett Prágából kimozdítani, s aki még a német birodalmi gyűlésre sem ment el személyesen. Ha beteg idegzete miatt még az egész német birodalom kedvéért sem tudott vagy akart erőt venni magán, akkor nem tekinthetjük nemzeti sérelemnek, ha a mi kis országfoszlányunk kedvéért sem vett erőt emberkerülő természetén.

Pedig csak akkor volt így, amikor már az idő haladtával idegbaja kezdett elhatalmasodni rajta.

Az ország függetlenségének elveszte

Az ötödik sérelem, hogy a király és idegen tanácsadói süketek és érzéketlenek voltak a nemzet bajai és szenvedései iránt, hogy semmitmondó szavakkal tértek ki orvoslásuk elől, úgyhogy a rendek már nem is szívesen hozták sérelmeiket elő, mert úgy is tudták, hogy falra hányt borsó. Ilyen sérelmek voltak az idegen és fizetetlen zsoldosok mondhatatlan visszaélései és garázdálkodásai, a kamara erőszakoskodásai, a magyar nemesi családok javainak „törvénytelen” elkobzásai, hadügyeinknek, pénzügyeinknek és külügyeinknek idegen hatóságoktól való, tudtunk nélküli intézése, a nemzet önállóságának és függetlenségének majdnem teljes feledésbe menésével. Végül a vallási sérelmek, sőt a vallásszabadság teljes „lábbal tiprása”. Mivel a rendek mindezekre vonatkozó panaszaikra sohasem kaptak orvoslást, végül már arra voltak hajlamosak, hogy el se menjenek az országgyűlésre, mert semmi értelmét sem látták már az egésznek.

E sok sérelem közül lássuk először az alkotmányosokat, aztán majd külön vesszük vizsgálat alá a vallásiakat.

A valóság egészen más, mint a kemény beszéd, sőt történetkönyveink sokszor egyenesen vérlázító kifejezései után gondolnánk. Láttuk, hogy hazánk 5.163 négyszögmérföldnyi területéből mindössze 1.222 volt királyunké. Gondolhatjuk, mennyi lehetett ennek a kis területnek évi adóbevétele, kivált ha számításba vesszük az állandó török pusztításokat és Rudolf uralkodásának utolsó 15 évében még a „hosszú háború” elszegényítő hatását is. Gondolhatjuk azt is, milyen „sok” lehetett ez időben a harmincadok hozadéka is; mennyi felesleges szarvasmarhát hajthattak ekkor tőlünk külföldi piacokra.

Hajdan annyira híres bányáink nagyobb része (de korántsem mind) e kis királyi területre esett ugyan, de hol voltak ezek már ekkor régi nagy hírűktől! Rézbányáinkat már II. Lajos is mindössze csak évi 20.000 forintért tudta bérbe adni, de Ferdinánd alatt már semmi pénzért sem kellettek a Fuggereknek. Sóbányáink erdélyi kézen voltak, aranybányáink pedig sokszor egyenesen ráfizetéssel dolgoztak. De a bányák egyébként is kezdettől fogva a király, nem pedig az ország jövedelméhez tartoztak, sőt míg II. Lajos özvegye élt, még királyunké sem voltak, mert az özvegy királyné hitbérét alkották, s ezért a bevételüket Németalföldre kellett utána küldeni (mert ott volt helytartó). Az ország egész portális adója sokszor nem tett ki többet évi 40.000 forintnál. (Szekfü, IV., 127-133. o.)

Mivel az ország keleti, a királynál jóval nagyobb fele, a törökkel szövetkezett, sőt annak hűbérese volt, az egész török elleni védelmet, a végvárrendszer kiépítését (milyen munkába, pénzbe, gondba kerültek ezek!), s bennük megfelelő őrség tartását (ennek száma békében is vagy 15.000 fő volt), mind ennek a kis Habsburg-kézben levő országcsónknak kellett volna fedeznie. Világos, hogy erre képtelen volt. Hogy a lehetetlenség mégis megtörtént, egyedül annak köszönhetjük, hogy királyunk idegen volt, s így nemcsak a mi, sőt elsősorban nem a mi királyunk volt, s így egyéb, sokkal terjedelmesebb és gazdagabb országai „szipolyozásával” külföldről tudta előteremteni azt az anyagi erőt, ami itthon annyira hiányzott.

Ez volt az áldása annak, hogy nekünk ez időkből nem nemzeti, hanem „idegen” királyunk volt, s ez az, amiről a mi történetírásunk sohasem beszél, hanem mindig csak azt hangsúlyozza, ami hátrányos volt belőle, de

még hátrányairól is úgy beszél, mintha ezek a hátrányok nem a mi pártoskodásunk (később pedig fegyveres felkeléseink) legtermészetesebb következményeként értek volna bennünket, hanem mintha a Habsburgok személyes bűnei és irántuk való rosszakaratuk, sőt gyűlöletük következményei volnának.

E kérdéssel kapcsolatban újabban sokan – mint ránk nézve legelőnyösebb megoldást –, azt hangsúlyozzák, hogy az egész nemzetnek kellett volna a törökhöz csatlakoznia, a török szövetségesevé lennie, tehát Erdély szerepét játszania, és akkor a védelem e nagy és másfél századon át tartó anyagi és vérvesztéseitől mentesültünk volna, de függetlenségünk sem szenvedte volna azt a nagy kárt, amely így osztályrészül jutott.

A kérdés effajta elintézését azonban csak az veheti komolyan, akinek tisztánlátását egészen elhomályosítja az a gyűlölettől vezetett irányzatosság, melynek egyetlen „hazafias” elve az, hogy mindent és mindenkit inkább, mint Habsburgot. Az „ősellenség”, az egyedüli ellenség: Ő!

Pedig a törökkel való barátkozás először is a magyarság szégyenletes elfajulását, Európától és a kereszténységtől való elfordulását jelentette volna, melyet egyes balkán népeken kívül egy keresztény európai nép sem tett meg, s mely még a nyugati protestánsok közt is megvetés tárgya volt. De az önmagunkkal való meghasonlást is jelentette volna, mert hiszen az volt mindig a mi legnagyobb nemzeti büszkeségünk, hogy a kereszténység és Európa védőbástyája voltunk. Így védőjéből árulója lettünk volna Európának is és a kereszténységnek is.

Bethlen Gábor azok közé az erdélyi fejedelmek közé tartozott, akik a töröktől még a legfüggetlenebbek voltak. Láttuk, hogy a protestáns és éppen nem vallásos Schiller mégis milyen megvetéssel ír róla olyan könyvben, amely a harmincéves háború protestáns szempontból való előadására íródott. Schiller itt a cseh protestánsok bukását egyenesen a törökkel tartó Bethlennel való megszégyenítő szövetkezésnek tulajdonítja.

Mi lett volna hát még a protestáns Európa előtt is a mi becsületünkéből, ha másfél századon át (sőt tovább, mert akkor a török közép-európai uralma még sokkal tovább tartott volna) az egész magyarság török szövetséges, török cimborá lett volna! S hogy lehet józanul ezt a török szövetséget tartani helyesnek éppen ma, amikor már régóta tudjuk, hogy a kereszténység és az iszlám évszázados küzdelmében nem az iszlám, hanem

a kereszténység lett a győztes? Hiszen minden országnak, minden népnek az a veszte, ha rosszul választja meg szövetségését, s olyan hatalomhoz köti sorsát, mely végül alul marad. Világos ugyanis, hogy aki a sorsát hozzá kötötte, az is ott marad.

De ha dicsóségtől, becsülettől, kereszténységtől és effajta, nem materiális dolgoktól eltekintünk, és tisztán csak a hasznossági szempontokat nézzük, s nem is csak a dolgok legvégén, akkor is végzetesen károsnak kellene tartanunk ezt a lépést, ha megtörtént volna.

Először is függetlenségünk megőrzéséről ez úton még olyan fokban sem lehetett volna szó, mint a Habsburgok uralma alatt. Erdély ugyanis nem szövetségese, hanem adófizető hűbérese volt a töröknek, akit – mint már említettük – még külföldi hadjárataiban is támogatnia kellett még egy Bethlen Gábornak is. Ellenben mi Ausztriának vagy Németországnak a Habsburgok alatt sohasem fizettünk adót, sőt – éppen ellenkezőleg – ők tartottak minket évszázadokon át mindig pénzzel. S bár azzal a hadsereggel, melyet ők fizettek, természetesen ők is rendelkeztek, de mégis tagadhatatlan, hogy minket védtek és végül a mi hazánkat szabadították fel vele.

De akkor is, mikor ők fizettek és ők rendelkeztek, nem csak soha adót nem fizettünk nekik, hanem „idegen” királyunk – legalább elméletben – akkor is minden országgyűlésen elismerte, hogy független ország vagyunk, s erre koronázásakor minden „idegen” királyunk mindig meg is esküdött. Ez pedig azt jelentette, hogy mihelyt az a helyzet, hogy idegen segítségre szorulunk, megszűnik, tényleg is visszanyerjük egyelőre még csak elméleti függetlenségünket. Mi, XX. századi magyarok, ma már azt is tudjuk, hogy mindez nem volt csak írott malaszt, hanem a valóságban is megtörtént (1867-ben).

Még azt sem mondhatjuk, hogy ezt a megmaradó, illetve visszanyert függetlenséget csak szabadságharcainknak köszönhetjük, s hogy azok nélkül sohasem lett volna osztályrészünk. Ne feledjük, hogy II. Rákóczi Ferenc szabadságharcát leverték és a szatmári béke mégis épp olyan szabadságot adott, mint Bocskai vagy Bethlen le nem vert felkelése. A különbség a kettő között csak az volt, hogy a le nem vert Bocskai, Bethlen és Rákóczi György személyi koncokat is kapott, míg a levert II. Rákóczi Ferencnek bujdosnia kellett (de ezt is elkerülhette volna még ő is, ha nem akart volna minden áron továbbra is fejedelem maradni).

A negyvennyolcas felkelést is leverték, hatvanhétben már mégis függetlenek lettünk. Világos tehát, hogy ez a felkelés függetlenségünknek csak ártott, mert ha 48-ban nem nyúltunk volna erőszakos eszközökhöz, lassú, természetes fejlődéssel teljes függetlenségünk 67-nél sokkal hamarabb bekövetkezett volna, mert természetes, hogy a kudarccal végződött 48 ezt csak hátráltatta. Ha a Habsburgok 400 éves uralma alatt egy szabadságharc sem lett volna, ma sokkal gazdagabbak és nagyobb számúak lennénk. A nem kudarccal végződött szabadságharcok kivívták időleges előnyöket pedig bőven kárpótolták volna azok az előnyök, melyeket a béke mindig biztosít a népnek, és amelyeket a „mindig hűek” iránt hálás uralkodóház részéről élveztünk volna.

De a reális valóságérzéssel bíró olvasó azzal is kellőleg tisztában van, hogy az a belügyei intézésére kiterjedő „függetlenség”, amelyet Erdély a törökkel szembeni hűbéri viszonya idején tényleg élvezett, szintén csak a királyi Magyarország létének és a Habsburgok más országai hatalmán alapuló erejének következménye volt, tehát tulajdonképpen még ezt is a Habsburgoknak köszönheték az erdélyiek. Ők belügyeikben csak azért kaptak szabadságot a töröktől, és hűbéruruk a török, csak azért igyekezett lehetőleg jól bánni velük, mert az erdélyiek számára egyensúlynak ott volt a szomszédban a Habsburgok Magyarországa, melynek feje a szultánnal egyenlő erővel rendelkezett, s az erdélyiek török uruk helyett akkor csatlakozhattak hozzá, amikor akartak. Ki hiszi el, hogy az erdélyieknek a török alatt ugyanolyan jó dolguk lett volna akkor is, ha ez a lehetőség nem állt volna rendelkezésükre. A kérdésre a választ megadja a balkán népek példája.

Ebből a lehetőségből az erdélyiek nem egyszer csináltak valóságot, hiszen minden török terror ellenére hányszor, de hányszor egyesültek a királyi Magyarországgal! Nem csak egyes Habsburg-párti állítólagos rossz magyarok csináltak így, hanem már Zápolya János is, aztán özvegye. Izabella is, aztán fia János Zsigmond is, Báthory Zsigmond is, sőt még a protestáns Bocskai, Báthory Gábor, Bethlen Gábor, II. Rákóczi György, Kemény és Thököly is minduntalan erről tárgyalt Béccsel. Semmitől sem félt a török annyira, mint attól, hogy újra az egész Magyarország Habsburg alattvaló legyen. Erdély is csak azért kapott a töröktől önkormányzatot, nehogy a Habsburghoz csatlakozzék, s így azok hatalmát növelje.

Világos tehát, hogy ha a Habsburg-Magyarország nem lett volna, azaz hogy egyes mai „hazafiak” tanácsának megfelelően az egész Magyarország török alattvaló lett volna, s így a szomszédban a Habsburgok hatalma megsemmisült vagy legalább alaposan megcsökkent volna, s így a törökre nézve már nem lett volna veszélyes, akkor a töröknek erre a magyar-kímélő politikára már nem lett volna szüksége. Ha a Habsburgok elleni magyar felkelések teljes sikerrel jártak volna, azaz a Habsburgok hatalma összeroppant volna, a törökkel való viszonylatunkban ugyanez lett volna az eredmény. Csöbörből vödörbe estünk volna, s a győzelemnek nagyobb lett volna a kára, mint a haszna.

De ez az egészében a török mellé állt Magyarország, – még ha némi függetlensége lett volna is –, a töröknek a keresztény Európa további meghódítására irányuló támadó háborúiban állandó felvonuló területe lett volna. Ez által nemcsak kiélték és elpusztítottak volna bennünket még akkor is, ha erre külön nem törekedtek volna, hanem háborúikban még csatlakoznunk is kellett volna hozzájuk, mint barátaiknak. A török keresztény szövetséges egyébként se ismert csak keresztény rabszolgát. Ez az iszlám szelleméhez tartozott. Mikor tehát valakinek e szellemmel ellenkezőt ígért, az mindig csak csalárdság volt és sohasem volt összekötve az ígéret megtartásának szándékával.

Még külön katasztrófát jelentett volna részünkre az a köztudomású tény, hogy a magyar semmiképpen sem alkalmas rabszolgának, sőt még azt sem tudja tűrni, hogy mások rendelkezzenek vele. Addig csak megvolt valahogy, amíg a keletről és nyugatról szomszédos két úr egyformán hízelt neki, hogy maga mellett megtartsa és a másiktól elvonja, s amíg a magyar büszkeség ki tudta magát élni abban a jóleső elégtételben, hogy ha az egyik megsértette, a másikhoz állhatott. Mi lett volna azonban akkor, amikor már a kettő közül az egyik urat egészen eltaszítottuk magunktól s már csak egy maradt volna, a pogány, az ázsiai és mi ki lettünk volna neki szolgáltatva?

Mi nem tudtunk volna századokon át szolgasorsban élni, mint a balkáni népek, hanem elvéreztünk és kipusztultunk volna. Hiszen még a jobb helyzetben is elvéreztünk, mert ezer éves hazánk területének már felét sem lakják magyarok. Török „szövetségben” azonban ma már csak talán az ország egy ötöde lenne magyar, de az sem a magyarság javából, hanem a

selejteséből kerülne ki; azok utódaiból, akik tudtak szolgák lenni, sőt kenyerükké vált már a szolgaság.

Világos tehát, hogy ha már nagy „hazafiságunkban” oda jutottunk, hogy mindössze csak 1222 négyszögmérföld volt már az ország, és ennek kellett volna akkora honvédelmi terheket viselnie, amekkorákat még az egész ország és még Hollós Mátyás vezetésével sem bírt volna, ha mégis volt olyan uralkodónk, aki – de csak azért, mert „idegen”, és így rajtunk kívül más bevételi forrásai is voltak – úgy-ahogy bírta, és ami a fő, hajlandó is volt viselni a terheket, akkor legalább lettünk volna hálásak érte. Akkor lettünk volna legalább hűséges, megbízható alattvalók, akik védtek volna ugyan nemzetük függetlenségét is, amint lehetett, de annak tudomásulvételével, hogy ilyen körülmények között egyelőre igazi függetlenségről nem lehet szó.

A nemzet előtt nem lett volna szabad elhallgatni azt az igazságot, hogy a politikában ingyen semmit sem adnak; hogy a nemzeteknek (tehát az osztrákoknak is) nem csak szabad, hanem egyenesen kötelességük érdekeiket védeni. A Habsburgoknak tehát nem csak magyar alattvalóik, hanem örökös tartományaik és a német birodalom érdekeire is tekintettel kellett lenniük, s ha erre nem lettek volna tekintettel, akkor alattvalóik erre őket rákényszerítették volna.

Az önzetlenség csak az egyén életében erény. Az országok és népek életében bűn, sőt képtelenség. Ha tehát ezek a tőlünk idegen nemzetek azon a címen, hogy honvédelmünkhöz pénzüikkel hozzájárultak, sőt a pénz hozzá elsősorban ők adták, ezen a címen intézésébe is bele akartak szólni. Az nem ördögi gonoszság volt részükről, sem zsarnokság, de még csak túlkapás vagy igazságtalanság sem, amint a mi „hazafiaink”, sőt egész történetírásunk a dolgot feltünteti, hanem a világon a legtermészetesebb dolog.

Ellenben az, hogy noha ez az állapot majdnem két évszázadon át tartott, s noha végül az ország végleges felszabadítása nemcsak idegen pénzzel és vérrel, hanem egyenesen úgy történt, hogy a magyar nemzet nagyobb része lélekben, sőt bizonyos tekintetben még tettleg is az ellenséggel tartott (Apafi Mihály, Thököly Imre, Zrínyi Ilona stb.), állami önállóságunk mégis csak olyan kis fokban és csak olyan rövid időre csonkult meg, mint ez tényleg megtörtént, már éppen nem magától értetődő dolog.

Rudolf költségvetése szerint az 1577-es békeévben az ország honvédelmi költségei (a végvárak ellátása és a bennük levő őrség zsoldja) 1.667.789 Ft-ot tett ki. De ugyanakkor Rudolf összes jövedelme (minden országából együttvéve) csak 596.492 Ft volt. (Hadtört. Közl. 1893., 543. o.) Így aztán nem csoda, hogy 1591-ben már csak 1.310.000 Ft-ba irányozták elő a katonai költségeket. De viszont ezzel sem nyertek semmit, mert Rudolf minden néven nevezendő összes bevétele ekkor már csak 399.646 Ft volt.

Ennek ellenére az a Rudolf, akinek összes országaiból való minden jövedelme Magyarország hadi kiadásainak fedezésére még béke idején is ennyire kevés, az 1590-es évek elején mégis – természetesen kölcsönből – támadó hadjárat megkezdésére szánta el magát Magyarország felszabadítására.

Igaz, hogy nem magától kezdte el – ez ellenkezett a Habsburgok békeszerető természetével, s olyan pénzügyi viszonyok között, melyekben Rudolf volt, egyenesen örültség is lett volna –, de amikor már a török kényszerítésére védekező háborúként elkezdte, a folytatását már önként vállalta. Bizonyára ez is érdem, s az ő pénzügyi viszonyai között különösen nagy érdem. Még inkább érdem az, hogy ha már vállalta, germán kitartással tizenöt éven át lankadatlanul folytatta akkor is, amikor már rég békét köthetett volna, ha akart volna, míg aztán végül (de ez aztán már örök szégyen ránk nézve) Bocskai, tehát a magyarság kényszerítette rá, hogy abbahagyja.

Pedig ekkor már mindenki látta a török hatalom nagy gyöngeségét. Hiszen ugyanakkor Ázsiában is állandó nagy háborúi voltak, s a janicsárlázadások is egymást érték. A török olyan hálás is volt Bocskainak a nem várt segítségért, hogy akkor még abba is bele egyezett volna, hogy Bocskai vezetésével a magyarság újra egy birodalomba egyesülhessen. Pedig ennek megakadályozása egész addig olyan rögeszméje volt, melyből sohasem engedett.

A tizenöt éves felszabadító háború alatt a másfélmilliónyi rendes végvári kiadásokon kívül még minden évben egy tekintélyes haderő hat havi zsoldjáról is gondoskodnia kellett az udvarnak, ami újabb évi kétharmadfél millió forintot tett ki. A Bocskai felkelését megelőző évtizedben tehát negyedfél-négy millió volt Magyarország évi hadi kiadása, melyet természetesen nem Magyarország, hanem a Habsburgok fedeztek.

Pedig Rudolf már atyjától is igen terhes pénzügyi örökséget kapott. Malaspina pápai követ szerint már uralkodása első éveiben 11 millió scudo volt az adóssága, s tudvalevő, hogy azokban az időkben még a kamatszázalék is ijesztően nagy volt.

A Német Birodalom ugyan évi 750.000 Ft-ot szavazott meg a mi török védelmünkre, de ebből akkor sem folyt be 5-600 ezernél több, mikor a legrendesebben fizettek. Sok német fejedelem egyáltalán nem fizetett. „*A németországi kálvinisták nagyrészt egyáltalán nem fizettek.*” (Szilágyi, V., 497. o.) Még a császár nagybátyja, Tiroli Ferdinánd is 1580-ban 62.000, 1592-ben 72.000 Ft-tal volt hátralékban. Gondolhatjuk, hogyan fizettek akkor a többiek, a nem rokonok és hogyan a protestáns vagy más okok miatt a császárral nem jó viszonyban lévő német fejedelmek.

Nem is kell ezen különösebben megbotránkozni, sőt még csak csodálkozni sem. Inkább azon, hogy még annyit is fizettek, amennyit fizettek. Hiszen láttuk, hogy a mohácsi vész előtt, mikor nálunk nem egy szomszéd ország, hanem a magunk bőre mentéséről volt szó, mi magunk is mennyire nem fizettünk! Ami Mohács előtti „izelésünkhöz” viszonyítva még Rudolf német fejedelmeinek teljesítménye is elsőrangú. Alsó-Ausztria például egymaga évi 350-400.000 Ft-ot fizet. Ezenkívül az osztrák papság 1588-ban tíz évre szavazott meg még külön évenkénti segélyt.

Ezt a papság adta, de aki ismeri az életet és az embereket, tudja, hogy még ezt a pénzt is jobban köszönhattük a Habsburgoknak, mint az osztrák papságnak, mert még ha papokról van is szó, nem valószínű, hogy ezt a terhet a császár szelíd (vagy talán nem is szelíd) nyomása nélkül vállalták volna. Adót senki sem fizet önként, még a papok sem, s az emberek régente is csak olyanok voltak, mint ma. Arra a pénzre, melyet másnak kellene adnunk, magunknak is mindig szükségünk van. Az ember ugyanis már csak ilyen teremtmény.

A pápa egyszer 40.000, egyszer 80.000, egyszer 50.000 aranyat küldött, kétszer pedig 10-10.000 főnyi felszerelt hadsereget. A spanyol király évente 100.000 aranyat adott, de két évben 200.000-et, sőt 1599-ben 400.000-et. Tehát ő tett ki legjobban magáért, pedig ugyancsak messze lakott tőlünk, s így „a bőrét” a töröktől nem kellett túlságosan féltetnie. Igaz, hogy őt is fenyegette az iszlám, de az ő ellenfele nem a török szultán, hanem más muzulmán fejedelmek voltak, s így a nekünk küldött pénzzel még csak nem is tehermentesítette magát. Amit pedig a spanyolok adtak, azt is a

Habsburgok adták, s ha az akkori spanyol királyok nem lettek volna a mi királyaink legközelebbi rokonai, az adott pénznek a legjobb esetben is csak egy kis töredékét kaptuk volna.

De ami szűk látókörű és önző kis országgyűléseink mindezt – úgy látszik – egyáltalán nem látták. Ők tele voltak sérelmekkel, hogy a király miért csak a pénzt hozza ide, miért nem jön a pénzével együtt maga is közénk és különösen, hogy miért intézik idegenek a mi hadügyünket és pénzügyünket. Hiába adták tudtunkra, hogy azért, mert ezt a hadügyet ők finanszírozzák, ők nem voltak hajlandók belátni a kettő közötti természetes összefüggést. Ők ennek az „elnyomásnak” a jó oldalát csak akkor vették volna észre, ha már megszűnt volna és a maguk bőrén tapasztalják. Mit veszítettek azzal, hogy az „idegeneknek” a mi pénz- és hadügyeinkbe való „illetéktelen” beavatkozása megszűnt. De mivel sohasem szűnt ez meg, mert királyaink végig a Habsburgok maradtak és mert Erdélyben, ahol nem uralkodtak, török ura előtt szintén mindig becsülete volt miattuk a magyarnak, mert a magyarnak volt kihez pártolnia, ha a törökre megharagudott. A legtöbb magyar ezt mégsem látja be ma sem. Nálunk még ma is azt hiszik, hogy a Habsburgok magyarországi szerepe csak rosszság, csak igazágtalanság, csak magyar elnyomás, csak – risum teneatis! [megállni nevetés nélkül!] – magyar kizsákmányolás volt, nem pedig magyar segítség.

Annyira a Habsburgoknak van itt igazuk, hogy még az az Acsády is, akinek példátlan Habsburg-ellenes elfogultságát már nem egyszer láttuk, kénytelen ezt írni e kor magyar országgyűléseiről: *„Hogy mit akarnak, nem tudták szabatosan kifejezni. Ők csak azt érezték, hogy nagyot fordult a világ hogy nem magyarok intézik az ország sorsát. Azt felelték tehát, hogy 1548 óta nehéz bajok harapództak el, melyeket meg kell szüntetni és az ország szabadságait vissza kell állítani. E zavaros formulában nyert kifejezést az a vágy, hogy Magyarország ismét szabad és önálló legyen. Végül tettek határozati javaslatot is és kijelentették, hogy tisztán magyar ügynek tekintenek mindent, ami Magyarországot akár hadügyi, akár pénzügyi, akár egyházi, akár világi szempontból érinti...”* „Csakhogy a rendek javaslata két szarvashibában leledzett” – ismeri el még Acsády is.

Szóval a rendek azt akarták, hogy Magyarország legyen most is éppen olyan független, mint Mátyás király alatt vagy Nagy Lajos idejében volt. De akkor így csak egy naiv, tapasztalatlan gyerek beszélhetett. Az effajta

kívánságnak csak akkor lett volna értelme, ha a rendek melléje vissza tudták volna hozni Mátyás vagy Nagy Lajos országát is azzal a nagy területtel, népességgel, anyagi erőforrásokkal, melyekkel akkor bírt, amit azonban éppen ők és elődeik herdáltak el pártoskodásukkal, önzésükkel és politikai éretlenségükkel.

Így lehet borozgatás közben keseregni, de nem lehet egy olyan országnak, mely már csak roncsa a réginek, melyet e nyomorult állapotában csak idegen pénzzel lehet fenntartani, országgyűlésen, hivatalosan olyan függetlenséget követelni, mellyel akkor bírt, amikor még nagy és hatalmas volt és a maga erejéből védte meg és tartotta fenn magát. A rendek az országgyűlésen csak akkor beszélhettek volna így, ha ugyanakkor, mikor az ország régi függetlenségét követelték, vele egy időben mindjárt azokat az anyagi eszközöket is megajánlották volna, melyekből az ország adminisztrációját, török elleni védelmét és külképviseletét fedezni lehet.

Ezek után nem csoda, ha még Acsády is azt írja, hogy *„a királyt meglepték a rendek kívánságai, melyek – mint mondá –, elűntek az eddigi gyakorlattól’.* Ugyancsak elismeri még Acsády is, hogy *„Rudolfot tőlünk nem az ellenszenv tartotta távol. Sőt, amennyire a nehéz idegbeteg uralkodónál nemes érzelmekről szó lehet, inkább azt mondhatni, hogy józanabb pillanataiban, mikor egyéniségének emberiesebb vonásai kerekedtek felül, elismerést és rokonszenvet táplált a magyarok iránt. Némely országgyűlési előterjesztésén – nem ő fogalmazta ugyan az iratokat, de az ő nevében mentek szét – elődeinél szokatlan, melegebb, szívhez szóló hang vonul át, igazi részvét nyilvánul a nemzet szenvedései, elismerés vitésége és habár meddő, de mindig dicsőséges harcai iránt. Sőt néha férfias őszinteséggel tesz vallomást kormányzatának hibáiról és fogyatkozásairól.”*

Kell-e ennél sokatmondóbb elismerés, kivált mikor egy olyan hihetetlenül elfogult ellenségéből pattantja ki az igazság, aki rosszakaratát azért még itt is kimutatja? Rudolf ugyanis idegbeteg volt ugyan, de olyan fokban idegbeteg, mint amilyenek itt Acsády lefesti, csak élete legutolsó éveiben volt. És ha Rudolf idegbetegsége ellenére is tudott ennyire jóakarátú és megértő lenni, csak annál jobban becsületére válik neki is, meg annak a spanyol nevelésnek is, melyben részesült és amely az önuralomra ennyire megtanította.

Hogy Rudolf nem fogalmazott minden államiratot saját kezűleg maga, az magától értetődő, mert hiszen képtelenség. De hogy ezeket az annyira emberi és bajaink iránt annyira megértő szeretettel fogalmazottakat csak maga írhatta, az magának Acsádynak előadásából is tisztán látható. De ezzel maga Acsády is megcáfolja azt, amit előbb mondott, hogy nem ő fogalmazta őket. Hiszen Acsády az, aki azt is írja, hogy *„trónra léptekor 24 éves, alacsony termetű (ez is csak Acsády és társai rosszakaratából lett, mert középtermetű volt), csinos, élénk, méltóságos tartású ifjú, aki könnyen fejezte ki magát és értelmesen beszélt”*.

Később pedig – szintén Acsády szerint – *„azt mondták róla, hogy többet értene a közügyekhez, mint akármelyik tanácsosa, csak akarna azokkal foglalkozni...”* (Szilágyi, V., 430. o.) Rudolf tehát most már megszakítatlan sorban (mert kivétel nincs) a harmadik Habsburg, akiről azt halljuk, hogy okosabb volt, mint tanácsosai, mert I. Ferdinándról és Miksáról is ugyanezt hallottuk.

Világos tehát, hogy Rudolfnak semmi szüksége sem volt arra, hogy más fogalmazzon helyette.

Az is egész rosszakaratú állítás, hogy ehhez az emberi és megértő hanghoz nem voltak hozzászokva a magyarok Rudolf elődeitől. Ki volt ugyanis közvetlen, emberi és megértő, ha még I. Ferdinánd sem volt az? Miksáról viszont még az is írva vagyunk, hogy mikor egy magyar küldöttség azokat a szenvedéseket vázolta előtte, melyeket a magyar népnek a törököktől el kell szenvednie, a meghatottságtól és részvétől ott a küldöttség szeme előtt hangosan felzokogott. S ráadásul ezt is ugyanaz az Acsády írja (Szilágyi, V., 425. o.), aki azt állítja, hogy őseink nem voltak jószághoz szokva a Habsburgok részéről.

De egyébként is, ha nem Rudolf fogalmazta ezeket a meleg hangú leiratokat, akkor ki fogalmazta? Talán csak nem a „tökfejű”, Acsádytól és társaitól annyira szívtelennek és magyargyűlölőnek tartott prágai udvari tanácsosok vagy titkárok? Rudolf – láttuk – sok országgyűlést tartott. Ez országgyűlések mindegyikén azt is észre veheti az élesebb szemlélő, hogy az elnöklő király vagy főherceg (a király sok fiútestvérének valamelyike) valósággal fél a rendektől; hízeleg, kedveskedik nekik s előzőleg hosszan latolgatja, melyik eljárás mód lenne az, amellyel jóindulatukat legjobban meg lehetne szerezni. Tehát a király vagy a királyi család tagjai úgy bánnak velük, mint az elkényeztetett gyerekekkel szokás, a rendek pedig – szintén

mint az elkényeztetett gyermek – duzzognak, elégedetlenkednek, megsértődnek, sőt fenyegetőznek. Mindez homlokegyenest ellenkezője az elnyomás ismertetőjeleinek. Elnyomott, szolgaságban élő országban épp az ellenkezőt szokás tapasztalni; Ott az alattvalók hízelegnek a zsarnoknak. Ha az udvar az, aki hízeleg, az annak a jele, hogy a királyi hatalom gyengébb mint kellene és mint helyes volna, a rendek túl szabadok, elkényeztetettek; úgy viselkednek, mint akiknek mindent szabad.

Rudolf az első országgyűlésre személyesen jön le. A sérelmeket – ami addig aligha történt még meg – maga hozza elő. Ezt szintén maga Acsády írja. *„Kijelentette – írja –, hogy nincs szándékában a fennálló viszonyokat a magyarok hátrányára módosítani és a tisztán magyar ügyeket, melyek az igazságszolgáltatást és az ország szabadságát illetik, továbbra is magyar tanácsosaival intézteni.”* (Maga a magyar országgyűlés is elismerte ugyanis akkor már kétszer is (az 1567-es XL. törvénycikk és az 1569-es XXXVIII. törvénycikk), hogy a vegyes ügyekben (hadügy, pénzügy, külügy) idegenek is beleszólhatnak. Kénytelen is volt ezt elismerni, mert hiszen ezeknek az ügyeknek a költségeit is ezek az idegenek fizették. Világos tehát, hogy intézésükbe bele is szólhattak.) Látjuk tehát, hogy a Habsburgok országainak ez a mi had-, pénz- és külügyeinkbe való beleszólási joga egyenesen alkotmányos volt, hiszen a magyar országgyűlések is ismételten törvénybe iktatták.

Rudolf az 1582-es országgyűlésen megint személyesen vett részt. Megint a saját kezdeményezésére elismerte, hogy a magyar rendek „nem ok nélkül” panaszkodnak. (Ez a királyi elismerés a rendeknek nagyon jól is esett.) Jellemző azonban, hogy Acsády ezt a király részéről „szerencsés ötletnek” nevezi, mellyel sikerült megnyernie a rendek jóindulatát. (Szép kis „elnyomás”, mikor a királynak azon kívül, hogy védelmünkre állandóan hozza ide az idegen pénzt, még – mintha urai volnának – még a rendek jóindulatát is legyeznie kell, s megszerzésére „ötleteken” kell törnie a fejét. Még ha igaza lenne Acsádynak, akkor is legfeljebb a nemzet befonásáról, behálózásáról lehetne szó, nem elnyomásról. Az elnyomás fogalma egész mást jelent.

A rendek panaszainak megindult áradatára Rudolf ezen az országgyűlésen maga is hangsúlyozta, hogy a legtöbb bajt a katonaság kihágásai okozzák. Ígérte, hogy ezeket szigorúan újra el fogja tiltani. De előre megmondta azt is, hogy addig, amíg a zsoldfizetés rendesen nem

történik, ezt a bajt gyökeresen és véglegesen nem lehet orvosolni. Kijelentette azt is, hogy bármennyire akarna is, mindenhova nem nevezhet ki magyar kapitányokat, mert a végek fenntartására a pénzt nem magyarok, hanem idegenek adják. *„De – mondta – nem mellőzi a magyarokat sem.”* Nem is mellőzte.

Már Miksa megállapította, hogy a magyar csapatoknak magyar kapitányaik vannak. (Pedig azokat sem tartották fenn tisztán magyar pénzből.) De hogy még az is előfordult, hogy idegen csapatok felett is magyar kapitány parancsnokolt, onnan látjuk, hogy amikor például Pápa fizetetlen vallon őrsége fellázadt, megtudjuk az eseményekből, hogy még ezek parancsnoka is magyar (Maróthy Mihály) volt. (Szalay-Baróti, III., 171. o.) Maróthy után idegen lett a parancsnok, de ezután megint magyar (Nádasdy).

Maga óhajtja leginkább – mondta ezen az országgyűlésen Rudolf –, hogy az ország megint visszajusson abba az állapotba, hogy ne szoruljon többé idegen segílyre. (De addig, amíg arra szorul, nem lehet ezeken a bajokon gyökeresen segíteni.) Figyelmeztette a rendeket arra is, hogy ha az idegen kapitányok a magyar igazságszolgáltatásba is beleavatkoznak, abban nemcsak ezek a kapitányok, hanem a magyar urak is hibásak. Sokszor ők fordulnak ilyen ügyekben is őhözájuk, s így ezzel őket a beleavatkozásra egyenesen felhívják. (Rudolf e válaszából jól láthatjuk, hogy Rudolf felelősségre vonta emiatt ezeket az idegen kapitányokat, s ők ezt hozták fel mentségükre.)

Mivel ez egyszer (1582-ben) a rendek mérsékeltebben és tisztelettudóbban viselkedtek mint egyébként szoktak, Rudolf fáradt idegeire ez olyan jó hatással volt, hogy már a következő év áprilisára újra összehívta őket, s megint személyesen eljött közibük. Pedig az ő visszavonulásra hajló természete miatt ez részéről nagy szeretet, sőt áldozatjele volt. Még két öccsét, Mátyást és Miksát is magával hozta. *„Sőt, nem üres kézzel jött – írja még az elfogult Acsády is – hanem sokféle engedményt hozott. Sokfontos kapitányságra magyart nevezett ki, s üresedés esetén a jövőre is figyelemmel akart a magyarokra lenni.”*

„A közjogi sérelmeket illetően a király egészen új tervvel állt elő. Felhívta a rendeket, jelöljenek ki a magyar tanácsosok közül négyet (tehát még ezeket se maga nevezte ki, hanem kiválasztásukat a rendekre bízta), kik közül kettő mindig a királyi udvarban lakjék. Ezek tanácsával akart a király a tisztán

magyar ügyekben élni. Sőt az illetőket a vegyes, vagyis katonai és pénzügyek elintézésére a haditanács és udvari kamara üléseire is meg akarta hívni. Ezzel Rudolf az úgynevezett vegyes ügyeket, melyekre ez időben a magyarok éppen semmi befolyást nem gyakoroltak, legalább közös ügyekké készült tenni, amennyiben intézésükbe a magyarokat is igyekezett bevonni.”

S mi volt Rudolf ez ajánlatára a válasz? Az, hogy láttára még Acsády is így kénytelen magát kifejezni: „A rendek azonban ezt az újítást nem értették meg.” Ennél a megállapításnál nagyobb szegénységi bizonyítványt pedig nem lehetne róluk kiállítani. Elmulasztották a nagyszerű alkalmat, melyet „idegen” királyuk önként és a maga kezdeményezésére felkínált nekik. Nem választották meg, illetve nem küldték ki ezeket a tanácsosokat, bár elméletben természetesen örömmel fogadták az ajánlatokat.

Azért nem lett a dologból semmi, mert vagyontalan nemest nem lehetett e megtisztelő tisztségekre megválasztani, mert abban az időben nálunk a vagyontalan ember senkiházinak számított, akinek senki előtt sem volt tekintélye. (No meg hát ha vagyontalanokat választanak, akkor fizetést is meg kellett volna nekik szavazni.) Vagyonos magyar mágnások viszont nem voltak hajlandók itt hagyni birtokaikat és biztos váraikat, és idegenbe menni lakni olyan emberek közé, akik velük egyenrangúak.

Itthon a maguk birtokán és váraiban kiskirályok voltak, mert ők parancsoltak mindenkinek, akivel csak találkoztak, sőt megszokták már, hogy még az országgyűléseken is az ő kegyüket kereste még a király és a főhercegek is. Bécsben azonban csak egy lettek volna a többi hasonló között. De Bécsből a birtokaikat sem tudták volna kellően igazgatni.

Így aztán semmi nem lett a nemzet szempontjából annyira előnyös dologból, s Rudolf ajánlatával nemcsak előre nem mentünk függetlenségünk visszavívásában vagy legalább csökkenésének megakadályozásában, hanem hagytuk fejlődni a dolgokat végzetes irányukban még akkor is, amikor visszafordításukra vagy legalább megállításukra módunk lett volna, sőt ezt Bécsből egyenesen felkínálták.

S minden azért történt így, mert túl kényelmesek, túlságosan is függetlenek (legalább egyénileg), szóval túl nagy urak voltunk. Kárpótlásul aztán hogy lelkiismeretünket – ha ugyan háborgott valaha – megnyugtassuk, szidtuk és szidjuk Bécset és a Habsburgokat, hogy „elnyomtak” bennünket.

Később, de még ugyancsak Rudolf alatt, még azt is ki tudtuk vívni (ezt már mi kezdeményeztük nem Rudolf, de ő kezdeményezésünket elfogadta), hogy külön magyar rendi hadsereget is állíthattunk fel tisztán magyar parancsnokság és magyar ellenőrzés alatt. Ez sem lett azonban tartós vívmány, sőt rögtön semmivé lett, mert ezt a sereget természetesen a rendeknek kellett volna fenntartaniuk és fizetniük, ha egyszer ők kérték ezt a külön magyar hadsereget. A király is elfogadta, mégsem lett belőle semmi. Nem annyira akarták ugyanis, hanem inkább csak szerették volna (ha miatta a zsebükbe nem kellett volna nyúlni).

Világos, hogy Bécsben sem nagyon erőszakolták ezt a tőlük független, s a magyar országgyűlésen királyi jóváhagyással elhatározott külön magyar hadsereget, mert látva a magyar országgyűléseken megnyilvánuló mindig nagyobb elégedetlenséget, kénytelenek voltak félni tőle. Joggal, hiszen pár év múlva már jött is a Bocskai-felkelés. Mégis létre jöhetett volna, ha a rendek komolyan akarták, s természetesen a vele járó áldozatokat is vállalták volna. De hát akkor ki volt az oka Magyarország „elnyomásának”? Legalábbis annyi feltétlenül bizonyos, hogy nem csak a Habsburgok vagy Ausztria.

De ezen az országgyűlésen, melyen Rudolf személyesen jelent meg; melynek összehívásával nem késlekedett, mert szívesen hívta össze; melynek tanácskozásain a legnagyobb jóakaratot és megértést tanúsította és a nemzet függetlensége tekintetében a legnagyobb engedményeket tette (melyeket azonban ugyanezek a rendek „nem értettek meg”). Rudolf jóakarátára a rendek zajos és türelmetlen viselkedéssel feleltek, sőt azzal a fenyegetéssel oszoltak el, hogy jövőre már nem lesznek abban a helyzetben, hogy megszavazzák az adót, ha ősi szabadságaik vissza nem állíthatnák.

Szóval elfogadták a külföld pénzét, sőt kérték (több ilyen országgyűlési határozat van. Pl. 1547. XVI. tc., 1555. XI. tc.), de viszont azt akarták (türelmetlen, sőt fenyegető hangon követelték), hogy az ország így is épp olyan független legyen és mindennel épp úgy a magyar rendek rendelkezzenek, mint akkor, amikor még a magyar nép egységes, népes, gazdag és hatalmas volt s nemzeti szükségletei fedezéséről maga gondoskodott. Nem látták be, hogy ilyen igények kielégítése az adott viszonyok közt csak gyermekszobában hadseregesdit játszva lenne lehetséges. Csakugyan meg kell állapítanunk, hogy a rendek a helyzetet „nem értették meg”.

Rudolfot a rendek ez a meg nem értése, mely ráadásul túrhetetlen dőlyffel párosult, s sértő hangon is nyilvánult meg, úgy elkeserítette (el is keserített volna még jó idegzetű embert is), hogy ettől kezdve nem lehetett soha többé rábírní arra, hogy kedves, megszokott Prágáját elhagyva még egyszer ide utazzék közénk. De éppen emiatt is a következő országgyűlések, melyeket nem a király maga, hanem csak valamelyik testvére vezetett, még erőszakosabbak és hangjukban még sértőbbek, sőt valósággal forradalmiak voltak, mert hiszen velük még jobban mertek a rendek tiszteletlenkedni, mint a koronás királlyal.

A rendek ismételten hangsúlyozták, hogy már alig van veszteni valójuk, s így ha kívánságaikat nem teljesítik, a „végszükség” eszközeihez folyamodnak. Hangsúlyozták, hogy ehhez joguk is van, mert hiszen az életét még az állat is menti. Elbizakodottságukban annyira mentek, hogy amikor az 1587-es országgyűlésnek két, egyébként egész jelentéktelen cikkelyét Rudolf nem erősítette meg (egészen törvényes eljárás volt részéről, mert hiszen az alkotmány szerint a törvényhozásnak a király az országgyűléssel egyenrangú tényezője, s az államfőnek az a joga még a legmodernebb alkotmányokban is megvan, hogy a már megszavazott törvény ellen vétót mondhat), a magyar rendek azt merték megtenni, hogy kijelentették, mivel a király ezt a két törvénycikket nem hagyta jóvá, az egész országgyűlés minden határozata érvénytelen, tehát a megszavazott adót sem kötelesek fizetni. Nem is fizették.

Volt olyan országgyűlés is, mely úgy fejezte ki dacosságát és összeférhetetlenségét, hogy adómegszavazás és bármely törvény hozása nélkül tüntetőleg egyszerűen szétoszlott. Ilyen körülmények között esküszegés vagy törvénytelenység az, ha a király az ilyen országgyűlést nem hívja össze pontosan minden évben?

Látjuk tehát, hogy Bocskai felkelését megelőzőleg az ország függetlenségének megcsonkulása természetes volt. Azon sem a király, sem a nemzet nem segíthetett; az udvart ellenünk semmi rosszakarat nem vezette.

Látjuk, hogy a rendek is követtek el bőven törvénysértést, nemcsak az udvar. (Ennek bizonyítására majd csak ezután látunk példákat igazán.) Fegyveres felkelésre tehát semmi jogunk sem volt.

AZ URALKODÓ „TEHETETLENSÉGE”

Nem az volt nálunk a baj Bocskai felkelése előtt, mintha Bécsben „lábbal tapodták” volna a magyar alkotmányt, annál kevésbé, hogy „rémuralmat” gyakoroltak, hanem az, hogy túlságosan is nagy volt nálunk a szabadság, túl hatalmasak és emiatt túl vakmerőek és elbizakodottak voltak a rendek, viszont túl gyenge a királyi hatalom és a kormány. Vajon mert-e Hitler vagy Sztálin vagy akár csak Rákosi Mátyás országgyűlése mukkanni is vagy akár csak a legszerényebb bírálatot gyakorolni is az akkori kormány viselkedéséről, vagy valamely sérelmes intézkedéséről? Pedig hát kissé több volt a törvénytelenység és visszaélés, egy kissé kisebb a szabadság és nagyobb a „rémuralom” ekkor, mint Rudolf idejében.

Hollós Mátyás rendjeinek sem volt közel sem ekkora szabadsága. Hogy Mátyás túl nagy hatalma mennyire nem tetszett a rendeknek, azt csak halála után merték emlegetni, sőt törvénybe iktatni. Addig, amíg Mátyás élt, mindig mukkanás nélkül szavazták meg az adót.

Bethlen Gábort és az öreg Rákóczi Györgyöt is nagyon nem szerették az erdélyiek, de országgyűléseiken azért sohasem volt zúgás, annál kevésbé zűrzavar, mert moccanni is alig mert ott valaki.

S ne mondjuk, hogy mindez azért volt, mert ezek a fejedelmek nagy emberek voltak, s ha intézkedéseik sokszor sértették is a magánérdekeket, a rendek belátták, hogy a közérdek előbbre való, mint az egyéni önzés. Nem fogadhatom el ezt a magyarázatot, mert ugyanezen erdélyi rendek még a feleségüket elcsábító, pazarló, élvvagyó, féktelen és kiszámíthatatlan Báthory Gábor országgyűlései alatt is csendesek voltak. Ő alatta sem mert senki sem morogni, annál kevésbé zajongani. Aztán a szintén lehetetlen viselkedésű Báthory Zsigmond alatt is úgyszólván az egész országgyűlés ellene volt a Rudolffhoz való csatlakozásnak és a törökkel való szakításnak, mégis egyhangúlag szavazta meg azt a háborút, mely sem testének, sem lelkének nem kellett.

De ugyancsak jóváhagyta a „szabad” erdélyi országgyűlés, sőt még tovább ment: egyenesen köszönetet szavazott még azért is, hogy Izabella – lengyel szeretői kedvéért – hitszegően legyilkoltatta a legtekintélyesebb, a királyné erkölcsstelen életét kifogásoló erdélyi főurakat.

Aztán amikor Bekes Gáspár legyőzése után Báthory István rendezett tömegmészárlást a magyar nemesség és a székelyek körében, az erdélyi országgyűlés akkor sem mert mukkanni ellene, sőt még csak kegyelmi

jogát gyakorolni sem. Wesselényi ítélőmester – láttuk – akkor is sírva olvasta fel a tömeges halálos ítéleteket, de felolvasta. Milyen nagy volt ezekhez képest Rudolf magyar rendjeinek szabadsága! Mert-e Rudolf ilyesmire még csak gondolni is, s ha mert volna, mennyire más lett volna a pozsonyi országgyűlés viselkedése! Pedig hát mi még most is azt gondoljuk, hogy Erdélyben, nem pedig Pozsonyban élt „szabadságban” a magyarság, sőt a magyar szabadságnak egyenesen fenntartója volt Erdély, a Habsburg-Magyarországon pedig Rudolf alatt „rémuralom” volt.

Látjuk tehát, hogy nem az volt az oka Bocskai felkelésének s annak, hogy ez a felkelés lehetséges volt, sőt sikerült, hogy Rudolf elnyomta a magyar szabadságot és semmibe vette a magyar alkotmányosságot, hanem az, hogy túlságosan is nem nyomta el az elsőt és túlságosan is megtartotta a másodikat. Az volt az igazi baj, hogy túlságosan is nagy szabadságot engedett a nemességnek és túlságosan is elgyöngülni engedte a királyi hatalmat, hogy eltúrte tekintélye semmibe vevését és alattvalói elbizakodását. Az emberi természet ugyanis olyan, hogy minél többet engednek neki, annál elbizakodottabb és féktelenebb lesz, s az emberi természet természetesen négyszáz évvel ezelőtt is ugyanolyan volt, mint ma.

Rudolf magyar főurai ugyanolyanok voltak, mint amilyenek 300 évvel később, Ferenc József idejében a Ganz vagongyári proletárok. A Horthy-korszak gazdasági válsága és Rákosi Mátyás proletárdiktatúrája idején itt is száj tátva hallgatták a fiatalok az öreg munkások szinte mesének látszó dicsekvését, hogy az első világháború előtt minden héten tíz darab aranyat vittek haza. „Annyi pénz volt ez akkor – mondták – hogy még ellumpolni se tudtuk.” „De azért mégis mindig sztrájkoltunk” – tették aztán csendesen hozzá.

Azok a fiatalok, akik ezt a beszédet hallgatták, keresetükből még jóllakni sem tudtak, mégsem sztrájkoltak sohasem. Horthy alatt azért nem, mert örülniük kellett, ha egyáltalán munka volt s kereshettek; a „népi demokrácia” idejében pedig azért nem, mert rögtön „elvitték” azt, aki mukkanni merészelt, s utána még évek múlva sem tudta még a felesége sem, hogy él-e még és hol van.

Izabella, Báthory István, Báthory Zsigmond, Báthory Gábor, sőt még a nyomorult Apafi Mihály is vérpadra küldte az erdélyi országgyűlés főúr tagjait, a „szabad” erdélyi rendek mégis csendben voltak alattuk, s

hallgattak még akkor is, amikor társaik halálos ítéletét kellett kimondani, vagy a törvénytelenül már végre is hajtott halálos ítéleteket kellett jóváhagyni. Rudolfról ellenben még Acsády is megállapítja, hogy „*nem küldött vérpadra senkit*”. (Szilágyi, V., 457. o.) Alatta mégis túrhetetlen elnyomásról panaszkodtak a rendek, Szilágyi pedig „*rémuralomról*” beszél, mert alatta szabad volt panaszkodni, sőt még lázongani is, s ezért lázongtak is bőven.

El kell ismernünk, hogy mindebben Rudolf is (és általában a Habsburgok, mert hiszen nagyjában mindegyikük uralkodása alatt úgy volt, mint Rudolf alatt) hibás volt. De csak abban voltak hibásak, hogy túl jók voltak. Olyan jók, amilyenek nem lett volna szabad lenniük. Rosszakaróik ezt úgy fejezik ki, hogy nem voltak uralkodásra termettek, nem tudtak rendet tartani, nem tudtak parancsolni. Pedig aki ehhez nem ért, nem való trónra. Hollós Mátyás és Báthory István ellenben tudott, s ezért volt odavaló.

Ez igaz, feleljük, de ne feledjük, hogy büntetni, megfélemlíteni tudott Báthory Gábor is, meg Báthory Zsigmond is. Tudott a gyenge nő, Izabella is, sőt tudott még a szegény Apafi Mihály is. Ők azonban csak vérpadra küldeni tudtak, de nem uralkodni. Amiatt tehát, hogy uralkodni nem tudott (mert valóban nem tudott), vérengzeni, büntetni, bosszút állni, vérpadra küldeni tudhatott volna Rudolf is. Becsületére válik tehát, hogy ő ezt sem tudott. Pedig ha beteg idegzetét nézzük, azt kell mondanunk, hogy a vérengzésre egyenesen predestinálva kellett volna lennie. Ki tud ugyanis dühöngeni, indulatoskodni, terrort kifejtteni, ha még egy idegbeteg sem, aki ha szenvedélyei működnek, nem is egészen beszámítható?

Felemelő dolog, hogy az alig beszámítható Rudolf mégsem állt bosszút, mégsem vérengzett nálunk soha. Még élete utolsó éveiben sem, amikor már inkább volt örült, mint rendes. Ezért mertek aztán cincogni az „elnyomott” magyar egerek! A magyar rendek tehát (de természetesen a csehek és osztrákok is) azért merték annyira szemébe mondani az „igazat” még akkor is, amikor az igaz nem volt igaz, mert a jószágával éltek vissza.

Láttuk, hogy Rudolfban nem a tehetség volt az, ami hiányzott. Láttuk, hogy nagy műveltségű és éles ítélőképességű ember volt. Okosabb mint tanácsosai. Láttuk, hogy az emberekkel is tudott bánni, mert e nagy esze mellett kedves, jó modorú és jó megjelenésű ember is volt. Nincs tehát semmi okunk feltenni, hogy azért nem volt alkalmas az uralkodásra, mert

nem tudta, hogyan kell, illetve hogyan kellene rendet csinálni. De még ha feltesszük is, hogy magától nem tudta volna, bizonyítékaink vannak rá, hogy tanácsosai is figyelmeztették a szigorúság szükségességére.

Tudjuk, figyelmeztették erre testvérei is. (De ez természetesen nem jelenti azt, hogy helyében ezt a szigorúságot ők maguk is gyakorolták volna. Arra is vannak ugyanis adataink, hogy a gyakorlatban ők még puhábbak, még engedékenyebbek voltak, mint császári bátyjuk. A zsoldosokkal kapcsolatban erre mindjárt látunk majd egy jellemző példát.)

Figyelmeztette Rudolfot a szigorúság szükségességére magyar helytartója, Radéczy István püspök is. Acsády írja, hogy Radéczy „*nem szűnt meg figyelmeztetni*” a királyt, hogy lám az „*erdélyi asszony*” (Izabella) eltette láb alól a két Kendyt és Bebeket. Lengyelország jelenlegi királya (Báthory István) is milyen vérengzéssel alapította meg erdélyi trónját! „*Okuljon tehát felséged is e példákon; gondoljon valamit; törje meg a magyarok gőgjét.*” Rudolf azonban e figyelmeztetések ellenére sem „gondolt” semmit, és ilyen eszközökkel még csak meg sem kísérelte megtörni a magyarok gőgjét.

De azért természetesen Radéczyt sem kell e tanácsa miatt mindjárt „hazáját, vérét eladónak” gondolnunk, amire pedig – tudom – sokan rögtön készek lennének, hiszen püspök volt. Mert ha Izabella királyné a Kendyek és Bebek felapírítása ellenére is lehet kedves, sőt tisztelt a magyarnak, sőt életrajza megírása még gyönyörűséget is okozhat a kálvinista Veressnek, Báthory István pedig magyar főnemesek tömeges akasztása és székelyek tömeges orr- és fülcsonkítása ellenére is lehet a mi egyik legnagyobb nemzeti büszkeségünk, akkor még annak a Radéczy püspöknek sem kell szükségképpen hazaárulónak lennie, aki csak elméletben ajánlotta azt, amit a legtöbb magyar ember előtt rokonszenves gyenge nő és a magyarság egyik legnagyobb büszkeségévé vált erős férfi a valóságban gyakorolt. Mert hogy a szigorúság másnak való ajánlása és személyes gyakorlása között milyen nagy a különbség, azt láthatjuk nemsokára Mátyás főherceg példáján.

Rudolf nem azért nem tudott tehát rendet csinálni, mert az esze nem volt meg hozzá vagy mert nem tudta, hogyan kell jól uralkodni, hanem azért, mert jó ember volt, mert szíve és kellően tág lelkiismerete nem volt hozzá, de az a ravasz álnokság sem volt meg benne, mellyel az uralkodó a kegyetlenséget sokszor helyettesíteni tudja.

Az az „uralkodói tehetség”, mely Rudolfból hiányzott, a jelen esetben abban állhatott volna, hogy mielőtt az első országgyűlést összehívta, előbb kellő előkészítéséről kellett volna gondoskodnia. Ez abban állt volna, hogy személyesen vagy megbízott embereivel az országgyűlés minél több vezető tagjával érintkezésbe lép és tudtukra adja, hogy milyen viselkedést vár az országgyűlés tagjaitól.

Igen jó módszer – forradalmakat rendező emberek mind ezt alkalmazzák –, hogy amit el akarunk érni, tetszetős jelszavak alakjában – régente kortesek, ma a sajtó útján – bedobjuk a közvéleménybe, mégpedig mindig túlzó és erőszakos formában és olyan beállításban, hogy a józan ész és hazaszeretet egyedül csak ezt az álláspontot engedi meg. Így s ezért képviselte Zápolya János Ferdinánddal szemben a „nemzeti” király eszméjét, a bolsevizmus pedig az „imperialistákkal” szemben a „béke” eszméjét. Lehet-e ugyanis tisztességes ember más, mint a békepárti, s lehet-e magyar ember nem a nemzeti, hanem a német király híve? Sőt lehet-e egyáltalán tisztességes ember akár az egyik, akár a másik.

Pedig hát éppen azért és csak azért lett és maradt Ferdinándból és utódaitól valóban idegen, valóban német király, mert a nemzeti király hívei megosztották az országot, s noha azt, hogy ne a Habsburgok legyenek királyaink, így sem tudták megakadályozni. Azt elérték, hogy az ország csak egy töredékének lettek királyai, s így nem lehettek elsősorban magyar királyok, s ezért nem lakhattak itt s nem válhattak nemzeti királlyá. A bolsevizmus pedig nem a békét akarta, hanem a maga uralmát. Mivel gyengébb volt Amerikánál és általában a nyugati világnál, s így egyelőre a béke volt az érdeke, azért volt a „béke” emberséges barátja.

Ha azt tapasztalja az „okos” király, hogy az ellenpárt is erőszakos és ravasz, és nem adja meg magát egykönnyen, sőt – ami igen gyakori – a maga érdekében hasonló jelszavakkal dolgozik (mint ez Rudolf alatt is volt, hiszen az ellenzék vezérei, az öblösszájú nagy hazafiak, többnyire büntetett előéletű emberek voltak*), akkor legalább eleinte megfélemlítéssel, terrorral kell fellépnie (a jelen esetben – ilyen börtöntöltelék ellenzéki vezérekkel szemben – még erkölcsileg is megengedett lett volna ez a fellépés).

*

Ilyen köznemes vezér volt Csányi Bernát, aki a zalavári apátság vagyonának elsikkasztása miatt ült már börtönben; teszteli György, akit szintén közjóvedelem hűtlen kezeléséért; ilyen Debreceni György, akit

becsületsértésért és rágalmozásért ítétek már el. Megyeri Imre és Szokoly Miklós ellenzéki vezérek pedig izgágaságuk miatt voltak hírhedtek. Acsády is tud mindezekről, de érdekes, hogyan adja tudtunkra: „*A köznemések sorában – írja – főleg Csányi Bernát, Geszteli György és Megyeri, a főrendek között Batthyány Boldizsár élesztették az ellenzéki szellemet, s a főherceg nemcsak megneheztel rájuk, hanem egyiket-másikat sikkasztónak, közpénzek hűtlen kezelőjének bélyegezte. Mindez nem volt alkalmas a kedélyek kiengesztelésére.*”

Acsády tehát a világért sem mondja, hogy ezek a „hazafias” kortesek valóban sikkasztók és közpénzek hűtlen kezelői voltak, de azt sem mondja, hogy a főherceg állításai nem voltak igazak. Az ő beállításában azonban az olvasónak mégis azt kell gondolnia, hogy a főherceg igazságtalanul sértegette az ellenzéki vezéreket. Pedig hát az igazság az, hogy a főherceg egyedül csak azért „bélyegezte” őket sikkasztóknak, mert valóban azok voltak, hiszen e bűnöket jogerős ítéletek állapították meg e „hazafiakról”, akik büntetett előéletűek voltak ugyan, de olyan vastag bőrrel és nagy szájjal, hogy ez nem akadályozta őket abban, hogy az országgyűlésen szóvivők legyenek.

Mikor aztán látták volna az emberek, hogy nem babra megy a játék, maguktól elnémultak és engedelmeskedtek volna. Az erdélyi országgyűlés is ezért nem vonta felelősségre a törvénytelen kivégzésekért sem Izabellát, sem Báthory István, sem Báthory Zsigmondot, de még Apafi Mihályt sem, s Hitler s még inkább Sztálin és Rákosi Mátyás is azért tudták olyan néma engedelmisségben tartani az országot, noha – legalábbis például Rákosit – az ország 95%-a gyűlölte, sőt lemosolyogta – mert jól tudták az emberek, ha beszélnek, az Andrássy útra kerülnek. S hogy ott mi van, arról rémmeséket meséltek az emberek. Félt mindenki, mert tudták, hogy azok, akiknek kezében a hatalom van, hatalmuk megtartása érdekében mindenre képesek, lelkiismereti aggályok pedig egyáltalán nem szerepelnek náluk. Ilyen módon tudott volna rendet és tekintélyt tartani Rudolf is, de csakis ilyen módon. De hát Rudolf nem volt ilyen „tehetséges”.

Voltak uralkodók, akik nagyobb terror és kivégzések nélkül is ki tudták vívni a maguk részére ezt az alattvalói tiszteletet és félelmet. Ilyen volt például Mátyás király, Bethlen Gábor, Nagy Frigyes. De olyan uralkodó, aki a maga uralkodói érdekein kívül még a katolikus egyház képviselte meg

nem alkuvó erkölcsi rendet is védi vagy népiesen kifejezve: a papokkal tart, mint a Habsburgok is, annak ellenfele tulajdonképpen maga a gonoszság, ha a hazafiság vagy a vallásszabadság vagy a haladás álarcában csinál is maga mellett hírverést. A gonosz ugyanis mindig erőszakos, mindig lelkiismeretlen, tehát nagyon kemény ellenfél, akivel csak okossággal, csak diplomatikus fegyverekkel legtöbbször nem lehet elbánni.

Katolikus erkölcsi alapon álló uralkodó nincs abban a helyzetben, hogy bűnös alattvalóit kellően megfélemlíthesse, mert ő a jó, a közrend érdekében sem használhat bűnös, meg nem engedett eszközöket. Mivel pedig ezt alattvalói is jól tudják, azért nem félnek, s nem is félhetnek tőle. Ehhez járul még az is, hogy a természeténél fogva jólelkű ember (pedig a legtöbb vallásos ember ilyen) egyébként is ellenszenvvel viseltetik az erőszakos módszerek, a bebörtönzések és kivégzések iránt. Mivel a szeretet és megbocsátás embere, ezeket az eszközöket többnyire még akkor sem alkalmazza, amikor erkölcsileg megengedettek volnának. S ha végül még ő is kényszerítve látja magát alkalmazásukra, akkor is elkésve és félrendszabályok alakjában él velük. Célját, a garázdák megfélemlítését, emiatt akkor sem tudja velük elérni.

Ilyen félrendszabályokkal büntetett majdnem minden Habsburg: I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. Mátyás és II. Ferdinánd, I. Lipót, III. Károly, I. Ferenc, V. Ferdinánd, IV. Károly is. V. Ferdinánd 48-ban felháborodva tiltotta meg, hogy a bécsi forradalmárookra a katonaság rálőjön, és IV. Károly is megtiltotta, hogy 1918-ban a lázadókra lőjenek. Mikor trónja visszafoglalására repülőgépen visszajött, Budaörsnél is idő előtt beszüntette Horthy ellen a harcot. Ha aztán ilyen szelíd, jólelkű, a bitót használni nem tudó uralkodó a végén mégis rákényszerül néhány kivégzésre, a gonoszokban ezzel – éppen azért, mert azok nagyon jól ismerik erkölcsi gátlásait – hatást elérni nem tud. Ellenkezőleg: azok kérik számon tőle „törvénytelen” kivégzéseit és kikiáltják vérszopó zsarnoknak.

A rémhírek és a mesterséges hírverés még akkor is vígan burjánzik ellene, miközben kivégzései folynak, s így a történelemben véresebb és kegyetlenebb emléket hagy maga után (I. Lipót például a Wesselényi-összeesküvés fejének, I. Ferenc Martinovics és társainak, Ferenc József az aradi vértanúknak kivégzése miatt), mint az olyan igazi kegyetlen uralkodó, aki mindjárt az elején és olyan kegyetlenül fojt el minden ellenzékiséget, hogy minden bírálót elnémul, még suttogás sem lehetséges ellene, hanem

csak az irányított, megfélemlített és megvett sajtó és a mesterségesen fogadott, fizetett kortesek szava hallható. Éppen emiatt még a történetírás ítélete is kedvező rájuk, mert az is csak azoknak az írott emlékeknek alapján ítélt, melyek az illető korból rendelkezésére állnak.

Erzsébet angol királynő katolikus alattvalói tízezreinek kegyetlen kipusztítása után és törvénytelen gyerekei ellenére is a „szűzies” királynő maradt, emléke kedves volt és ma is kedves az angol nép előtt, és a „véres” jelző nem rá, hanem szerencsétlen katolikus testvérére, Máriára tapad. Hitler vagy Sztálin kegyetlenségéről sem tudtak a német, illetve orosz tömegek addig, amíg hatalmon voltak, s közel sincs s nem is lesz olyan véres emlékük, mint Lipótnak vagy Ferenc Józsefnek, noha az ő jóságuktól valósággal el volt ragadtatva mindenki, aki nem mesterséges hírverésből, hanem személyes tapasztalatból ismerte őket. Micsoda lesújtó volt azonban azok véleménye Hitlerről, Sztálinról vagy az angol Erzsébetről, akik szintén személyesen ismerték őket!

A szenvedő, idegbeteg Rudolf is a jóság valóságos megtestesítője volt azokhoz képest, akik ellenségei voltak és akik annyira elrágalmazták. Az emberek azonban ma is azt hiszik, hogy ő volt a gonosz, ellenfelei pedig a jók, és hogy ő védett rossz ügyet, ellenségei pedig az igazság bajnokai voltak.

Eszerint úgy látszik, hogy uralkodónak inkább az való, akit a maga és az állam érdekei megvédésében semmiféle erkölcsi tekintet nem akadályoz. A végeredmény azonban, mint erre már rámutattunk és még sokszor rámutatunk, mégiscsak az, hogy azért még a trónon és a közhatalom birtokában is jobban boldogul a jólelkű és az erkölcsi alapokon álló ember, mint a machiavellista okos. Azt tapasztaljuk ugyanis, hogy ezeknek a kérlelhetetlen és céljaik elérésében semmi erkölcsi gátlást (és itt nemcsak a bitó használatát értem, hanem a hazudozást, álnokságot és hivatásszerű becsapásokat is, mert ezekkel még több eredményt lehet elérni, mint a bitóval) nem ismerő embereknek uralma mégis rövidebb tartamú és mulandóbb, mint az uralkodásra állítólag nem való, jó embereké.

Bourbon Henrik, Fráter György, Wallenstein, a francia forradalom vezetői, Hitler (akik mind olyan „jól” tudtak uralkodni és a hatalommal élni), mind erőszakos halállal haltak meg, s uralmuk már csak ezért is rövid volt. S nem is véletlenül történt ez, hanem azon erkölcsileg meg nem engedett eszközök megbosszulásaként, melyeket céljaik elérésére

használtak. Mátyás király, Bocskai, Bethlen Gábor, Báthory István, Gusztáv Adolf, X. Károly svéd király, Katalin orosz cárnő, Angliai Erzsébet, Nagy Frigyes, Napóleon pedig mind ivadékok, illetve utódok nélkül pusztultak ki.

Ellenben a Habsburgoknak 10-16 főnyi népes családjuk volt, utódaiknak – minden tehetetlenségük és élhetetlenségük ellenére – a trónt is biztosítani tudták, sőt egy család sem ült egyfolytában olyan hosszú ideig trónján, mint földrajzilag össze nem függő és a különféle népfajok valószínű konglomerátumából álló, tehát már eleve rövid életűnek ítélt trónjaikon az ő családjuk, sőt éppen ők még azt a német-római császári trónt is egy fél ezreden át meg tudták családjuk kezében tartani, mely nem is volt öröklődő, hanem minden esetben választástól függött. Ez a rangosabb trón akkor, amikor már többet ők nem tölthették be, meg is szűnt, mintha csak egyedül az ő számukra teremtetett volna.

A többnyire nagyon is uralkodásra termett, kemény és eszközökben sohasem válogató (s egyébként többnyire – éppen úgy, mint a Habsburgok – 10-16 gyermekkel bíró) Hohenzollernek például még száz évig sem ültek azon a német császári trónon, melyet a Habsburgokénak megszűnte után maguknak teremtettek, mely pedig nem is választáson alapult, hanem családjukban öröklődő volt.

Az a Rudolf, aki annyira ment a nagyravágyástól; aki annyira nem lelte örömét a parancsolásban, hatalomban és a másokkal való rendelkezésben, hogy bezárkózott palotájába, s örült, ha nem zavarták (de azért nem téltlenségben töltötte idejét, hanem állatokat gyűjtött, a maga természetete virágokban, az összegyűjtött festményekben, műkincsekben és régiségekben gyönyörködött, tehát – legalábbis földi szempontból véve – ember számára a legnemesebb élvezeteknek hódolt), de akinek rendeleteiben még egy Acsádynak is feltűnik az érző szív, a szeretet irántunk, s aki csak adósságot örökölt ugyan apjától és mindig pénzzavarban van, mégis tizenöt éven át egyfolytában küzd és költ, hogy minket a török alól felszabadítson. Bár sok bajt és szenvedést okozott nekünk amiatt, hogy csak tudós volt és akart lenni, uralkodó azonban nem, emberileg mégis rokonszenvesebb és kíváncsibb, mint egy politikailag is okos, mindent tervszerű kiszámítottsággal csináló uralkodó, aki előtt csak egy eszme lebeg: a hatalom s annak érdekében minden megengedett a szemében.

De nekünk, magyaroknak kétszeres áldás, hogy Rudolf és általában a Habsburgok olyanok voltak, mint amilyenek voltak, azaz „tehetségtelenek”. Ha ugyanis Rudolf tehetsége nem fizikai és vegytani kísérletekben és a műgyűjtésben nyilvánult volna meg, hanem az uralkodásban, tehát ha az ő helyében egy angliai Erzsébet, egy Katalin cárnő (aki egyébként szintén német volt), egy Hohenzollern, egy Hitler vagy egy Mussolini vagy Sztálin ült volna – nyugodtak lehetünk – nem zajongtak volna állandóan a magyar országgyűléseken börtönviselt szájhősök vezérletével a magyar nemesek; az állam pénzügyei is nagyobb rendben lettek volna, a zsoldosokat is rendesebben fizették volna, a tizenötéves háború is valószínűleg nagyobb és gyorsabb eredménnyel járt volna; de azok az ez esetben jól fizetett zsoldosok akkor nem a törököt, hanem minket vertek volna le végleg. Magyarország függetlensége és a magyar alkotmány meg szabadság hamarosan végleg vagy legalábbis sok száz évre megszűnt volna és Magyarországon a hatalom végleg azoké a németeké lett volna, akik Magyarország felszabadításához a vért és pénzt adták. Pedig akkor az a kevés is, amit Magyarországnak a török alóli felszabadításához mi adtunk, sokkal több lett volna, mint a Habsburgok alatt volt, mert náluk nem sokat használt volna az adózó nép égbekiáltó nyomorának mesterséges kiszínezése, ami a Habsburgoknál annyira használt, de akkor hamisított porta-számokkal sem lehetett volna évszázadokon át becsapni a királyt a magyar rendeknek, mint a Habsburgok alatt lehetett.

Az ugyanis, hogy mi, noha százötven éven át elsősorban idegen pénz védett és elsősorban ez az idegen pénz és vér szabadított fel bennünket (miközben nemességünk sohasem volt annyira adómentes, mint éppen ekkor), sőt még a felszabadító harcban is nagyrészt egyenesen az ellenséggel tartottunk és éreztünk, mégis a magunk urai maradtunk, s felszabadítóink még egyetlen német falut sem szakítottak ki maguknak területünkből még ideiglenesen sem, noha az osztrák határon magyar területen már akkor is németek laktak (Burgenland). Az egyedülálló történelmi csoda, amelyet tisztán a Habsburgok azon uralkodói „fogyatékoságának” köszönünk, hogy uralkodni nem tudtak ugyan, de egyedül csak jószáguk, önzetlenségük és kereszténységük miatt nem tudtak.

Annak köszönjük ezt, hogy inkább tudtak és akartak lenni tudósok, mint uralkodók (Rudolf, a természettudós és műgyűjtő, I. Lipót, akit kora legképzettebb uralkodójának tartottak, V. Ferdinánd, akit nálunk hülyének

gondolnak, aki azonban nagy botanikus volt), hogy inkább voltak és akartak lenni jó családapák és jó keresztények, mint parancsolni tudó, tehát királynak való királyok (I. és II. Ferdinánd, I. Lipót, Mária Terézia, III. Károly, I. Ferenc, V. Ferdinánd stb.).

Hogyan ünnepeltette velünk (és hogyan tudta is velünk ünnepeltetni!) Rákosi és „népi demokráciája” a „dicső” vörös hadseregtől végrehajtott „felszabadításunkat” annak ellenére, hogy ez a „felszabadító” hadsereg a „felszabadítás” ellenértékeképpen teljesen kirabolta az országot, végig becstelenítette a magyar nők millióit, visszaadta a szomszédos nemzetiségi államoknak a nemrég visszaszerzett magyar lakta területeket, Kárpátalját pedig Oroszországba kebelezte, noha soha az előtt nem tartozott hozzá! Ellenben a Habsburgok mennyire nem hangsúlyozták soha és mennyire nem ünnepeltették velünk azt a török alóli felszabadítást, melyet úgyszólván hozzájárulásunk nélkül, sőt ellenünkre idegen pénzzel és vérrel ők hajtottak végre, mégis végeredményben a mi függetlenségünket és teljes területi integritásunkat hozta meg!

De mi ezt a felszabadítást magunktól sem ünnepeltük soha. Ezer éves magyar történelmünknek ez a legnagyobb és következményeiben nemzetünk életére legdöntőbb hatású eseménye alig szerepel a magyar lélekben. Nemcsak kiveszett onnan, hanem valójában oda sem került soha. Éppen ellenkezőleg. Mivel ez a felszabadítás egyúttal a törökkel tartó ostoba és hazaáruló magyarság némi megbüntetésével is járt egyelőre, nálunk mindenki úgy ismeri, mint történelmünk egyik gyászos eseményét; Lipótot pedig, aki végrehajtotta, nemzetünk és népünk leggonoszabb ellenségének gondoljuk.

Hát ami e felszabadításban a mi szerepünket illeti, az valóban gyalázatos is volt. De ami a Habsburgokét, az igazán dicsőséges, mert önzetlen, sőt a legnehezebb keresztény erény, az ellenségszeretet megvalósítása. Hogy hírverést sem csináltak vele a maguk javára, az is csak nemeslelkűségüket s önzetlenségüket bizonyítja.

A ZSOLDOSKÉRDÉS

A zsoldosok garázdálkodása

A Bocskai felkelését megelőző időkben a magyarságnak egyik legnagyobb sérelme és panasza az idegen zsoldosok hihetetlen garázdálkodása és erőszakoskodása a föld népén. Mi sem tagadjuk, hogy a sérelem való. Még azt is elismerjük, hogy ebben Rudolf is hibás volt, illetve nem annyira maga Rudolf, mint inkább az idegbetegsége. De a betegség nem hiba, hanem elsősorban szerencsétlenség. Neki magának legjobban, de – sajnos – nekünk is az volt.

Egy nyugodt, egészséges idegzetű, előrelátó, gondos, mindennel törődő uralkodó alatt ezek a bajok sokkal kisebbek lettek volna, elismerjük. Éppen olyan bizonyos azonban az is, hogy teljesen elkerülni akkor sem lehetett volna őket. Ne feledjük, hogy azt a pénzt, amelyet az idegbeteg Rudolf apátiája nem szerzett meg vagy elkallódni hagyott, egy egészséges, életvidám uralkodó mulatásra vagy a szeretőire költötte volna el. Pedig az előbbi bizonyára kisebb baj, mint az utóbbi, mert az előbbin legfeljebb csak sajnálkozni lehet, de az utóbbin fel kell háborodni. Bocskai ugyancsak gondos, ugyancsak előrelátó és ugyancsak jó idegzetű ember volt, arról sem tudok, hogy szeretőkre költötte volna a pénzét, mégis látni fogjuk, hogy az ő magyar „angyalaitól” talán még többet szenvedett a magyar nép, mint Rudolf idegen zsoldosaitól. Nagy Frigyes pedig a gondosságnak, előrelátásnak, pontos számításnak és a fukarságig menő takarékoságnak valóságos megtestesülése volt, s ezért sohasem volt anyagi zavarokban, mindig tele volt a kincstára. Uralkodása végére országa – noha csak igen ritkán és rövid időre vált hadszíntérré – mégis valósággal pusztasággá vált.

Rudolf 15 éves török felszabadító háborújában hazánk volt a hadszíntér, s nem keresztény európai, hanem ázsiai barbár volt az ellenfél. Hogy hazánkat fel akarta szabadítani vagy legalább területe egy részéről a törököt ki akarta szorítani, az Rudolf részéről mindenesetre jóakaratjele. Világos azonban, hogy ilyen nagy vállalkozás (s ha sikerrel jár, ilyen nagy áldás) nincs, s nem is lehet nagy áldozatok nélkül, s miatta elsősorban annak a népnek kell szenvednie, melynek felszabadításáért a küzdelem folyik, hiszen ott a harctér.

Rudolfnak szerencsétlensége (vagy ha tetszik, szégyene), hogy a magyar népnek ez a sok szenvedése (és az ő mérhetetlen pénzáldozata), nagyjában (de éppen nem teljesen) haszontalan volt. Nekünk még nagyobb szerencsétlenségünk (sőt – sajnos – nekünk már elsősorban szégyenünk), hogy nem tudtuk vagy talán inkább nem akartuk belátni, hogy olyan nagy dolgot, mint a töröknek az országból való kiverése, nem lehet ingyen elérni, sőt még olcsón sem.

Nem tudtunk túrni, szenvedni és áldozatot hozni a nagy célért, az elérendő nagy jó reményében és idegeink (nem az idegbeteg Rudolf idegei, hanem a mi egészséges magyar idegeink) idő előtt felmondták a szolgálatot, s mint valami hisztérikus, bolond női perszóna, a nagy küzdelemmel együtt járó nagy szenvedések miatt először heves jeleneteket rendeztünk, melyek alkalmával az uralkodó, s mikor már ő megalélt, az öcsei valóban úgy mint az idegbeteggel ilyenkor szokás, eleinte kedveskedésekkel csendesítettek, csitítgattak bennünket.

Végül aztán egyik düh- vagy inkább örültségi rohamunkban ott hagyunk csapat-papot és megfélekezve becsületről, nemzeti múlttól, alattvalói hűségről, esküről, mindenről; meggyalázva mindazt, ami addig szent volt előttünk; feledve a Hunyadi Jánosokat, Kapisztránokat, Dugovics Tituszokat, Zrínyi Miklósokat, Thury Györgyöket, Szondiakat, Dobókat, Jurisics Miklósokat, Losonczy Istvánokat, átálltunk a pogány, az évszázados ellenség oldalára, hogy aztán utána alig száz évre viszont azért csináljunk Wesselényi összeesküvést, mert ugyanez az uralkodóház békét kötött a törökkel, tehát a tapasztaltak alapján egyelőre nem volt kedve a mi kedvünkért a saját pénzén felszabadító háborút indítani.

A legbámulatosabb azonban az, hogy ezt az örült tettet és ezeréves történelmünk e legnagyobb árulását úgy állítottuk be, hogy még most, háromszázötven évvel utána is úgy tudja minden magyar, hogy hőstett volt részünkről, dicső szabadságharc, mellyel „függetlenségünket” mentettük meg. Pedig láttuk már, hogy még az sem igaz, hogy Rudolf tizenöt éves háborújának semmi eredménye sem volt. Hiszen ennek a háborúnak eredményeként lettünk, még Bocskai aljas árulása ellenére is a török évi adófizetőjéből vele egyenrangú tárgyalóféllé. Egész addig még a magyar király is adót fizetett neki, ettől kezdve adóról soha többet szó sem volt.

E háborúból tudtuk meg azt is, hogy a török nem az a verhetetlen világhatalom már többé, ami addig volt, sőt egyedül csak a Bocskaival tartó

magyarság melléje állása öntött újra lelket ebbe a külső és belső bajok miatt egyaránt ingó barbár birodalomba. Annyira rászorult ez időben a török Bocskaira, hogy – mint ezt minden történelemkönyv hangsúlyozza – nem is annyira Bocskai ment a törökhöz, mint inkább a törökjött Bocskaihoz. Mint láttuk, a török emiatt örömeiben, hogy Bocskai csakugyan hozzá ment, még azt is megengedte volna neki, hogy az egész Magyarországot egyesítse jogara alatt, pedig ennek megtiltása eddigi politikájának olyan alapelve volt, amelyből sohasem engedett.

Említettük, hogy a zsoldosokat rendesebben lehetett volna fizetni, ha Rudolf nem lett volna idegbeteg, ha mint ilyen, nem lett volna zavart, hanyag ember, s ennek következményeként a tisztek részéről nem történt volna annyi sikkasztás és visszaélés. De rámutattunk arra is, hogy a háború, kivált egy világhatalommal folytatott és 15 éven át tartó háború akkor is igen sok szenvedéssel jár, akkor is sok áldozatot kíván és sok nélkülözést mér a lakosságra, ha a zsoldosokat rendesen fizetik. Kinek volt azonban kevesebb joga ezt a fizetlenséget kifogásolni, mint annak a magyar népnek, melynek felszabadítására a zsoldosok ide jöttek, melyért vérüket áldozták, s amely nép az erre szükséges költségek 90%-át ingyen kapta attól a királytól, akit annyira szidott, és azoknak a német zsoldosoknak honfitársaitól, akiket annyira gyűlölt?

A zsoldosok kegyetlenkedéseiben és erőszakoskodásaiban valami szerepe bizonyára annak is volt, hogy idegenek, a magyartól sokban különböző nép fiai voltak, s így a faji gyűlölet is fűtötte őket. De protestánsaink bizonyára mindjárt nem tartják őket annyira vadállatoknak, ha felhívjuk figyelmüket arra, hogy ezek a nálunk állítólag annyira kegyetlenkedő zsoldosok e korban még éppen úgy protestánsok voltak, mint az a magyar nép, melyet „sanyargattak”. Hiszen majdnem mindnyájan a német birodalomból és az örökös tartományokból jöttek, s akkor még nemcsak a birodalom, mely ma is többnyire az, hanem még az örökös tartományok és Csehország népe is nagyrészt protestáns volt.

Az is kétségtelen, hogyha ezek a zsoldosok készek voltak a mi felszabadításunk érdekében nálunk szenvedni, vérezni, meghalni, az bizonyára nem azért volt, mert már eleve gyűlölte bennünket. Ezért ha azt látjuk, hogy később sokukban mégis gyűlölet támadt ellenünk, nem tulajdoníthatjuk másnak, mint hogy csalódtak bennünk, mert sokkal rosszabbnak találtak bennünket, mint otthon gondolták. Mert a magyar nép

részéről nem kapták meg azt a szeretetet, melyet joggal elvártak volna. Nem kaptak itt tőlünk szállást, nem kaptak élelmet még akkor sem, amikor egy kis jóakarattal kaphattak volna.

Láttuk fentebb, hogyan bánt a föld magyar népével Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, és láttuk, hogy Takáts sem tud mást felhozni védelmére, mint csak azt, hogy akkor majdnem minden magyar nagyúr ilyen volt. Mi van tehát megbotránkozni való azon, ha az idegen zsoldosok is ilyenek voltak? Ha ők sem bántak a magyar néppel sokkal kesztyűsebb kézzel, mint a nagy Zrínyi?

Eger várának legendás védői között Dobó István után rangban mindjárt Mecsey István következett, tehát az egri dicsőség is Dobó után elsősorban őt illeti. Ki is akarta a király őt is tüntetni hősiességéért, de nem volt rá ideje, mert Mecsey hőstette után hamarosan meghalt. Azért halt meg, mert a magyar nép agyonverte. Megharagudott rá erőszakos és rabló katonái miatt. Pedig hát sem ő, sem a katonái nem voltak idegenek.

Még arra is tudunk bizonyítékokat felhozni, hogy a német zsoldosok még olyan kegyetlenek sem voltak, mint a magyarok. Ez egyébként természetesen következett is a mieinkénél nagyobb műveltségükből, s abból, hogy az ő hazájukban nem lévén állandó harc, s az ellenség előli folytonos menekülések miatt szinte újra nomád életmód, erkölcsük nem is durvulhattak el annyira, mint a mi erkölcsünk. Ezt még Acsádyból is bizonyítani lehet. Ő írja – sajátságos, hogy éppen abban a fejezetben, melynek a „Rémuralom Erdélyben” címet adta –, hogy „*azok a baromi kegyetlenségek, azok az okatlan rombolások, melyekre a vajda (Mihály) vetemedett, még az ő (Basta) zordon lelkét is felhábortották. Ő csak megsarcolta a városokat, de Mihály felgyújtotta és kirabolta*”. (Szilágyi, V., 558. o.) Pedig hát Mihály vajda emberei többnyire erdélyi magyarok voltak.

Ugyancsak Acsády írja ugyanitt, hogy „*Basta a városok felgyújtása ellen erősen tiltakozott*. Tehát még a zsoldosok közt is kegyetlenségéről és magyargyűlöletéről leghírhedtebb Basta is ennyire kíméletes volt. Ő nemcsak nem gyújtogatott falvakat és városokat, hanem még azt is megakadályozni igyekezett, hogy mások gyújtogassanak. De viszont, hogy azokat a magyar városokat, melyek nem csatlakoztak hozzá, nemcsak a vad és balkáni Mihály vajda, hanem a mi derék Bocskaink is felgyújtatta, azt megint csak Acsády állapítja meg. (Szilágyi, V., 596. o.) Ő írja, hogy Bocskai mezei hadai fővezérévé Rhédey Ferencet, a „*vitéz hajdúkapitányt*” tette, s ez

„felgyújtotta Léva városát”. Aztán: „április 16-án felgyújtotta Besztercebánya városát”.

Még Illésházy felesége is azt írja Bocskai hadi népéről: „Bizony, hogy ők valahol voltak, megmutatták, hogy Istennek oston. Árvában nagy károkat tettek. Lipótságot is úgy hagyták, mint egy megszedett szőlőt.” (Levele kelte 1606. április 28.)

Bocskai katonái olyan pusztítást, olyan kegyetlenkedést követtek el mindenütt, hogy diadalai közepette bekövetkezett hirtelen halálát sokan annak a sok átoknak tulajdonították, mely emiatt mindenünnen fejére szállott. Egyik fővezéré, Lippay Balázst, noha minden sikerét annak köszönhette, hogy ez a jellemtelen ember a királynak, kinek szolgálatában állott, tett esküjét megszegve, mint protestáns, rögtön melléje állott, Bocskai később maga volt kénytelen kivégeztetni.

A másikat (szintén esküszegőt) Basta négyeltette fel.

Olyan garázdák voltak ezek a hajdú „szabadsághősök”, hogy magának Bocskainak a hívei is azzal fenyegetőztek, hogy fegyverrel támadnak rájuk. Ezzel egyébként csak a törvényt hajtották volna végre, mert nem is egy országgyűlési végzés volt akkor már, mely elrendelte, hogy a szabad hajdúkat ki kell irtani (természetesen túrhetetlen garázdálkodásuk miatt). Bocskai a sok panaszra gunyorosan ezt felelte:

„Ilyen változás (tudniillik, hogy a magyarság királya helyett Bocskait uralja) közönségesen soha kár nélkül nem lehet. Ha olyan jó szél találkozott volna valahonnan, aki hírünk nélkül a német császár erejét kifűtta volna Magyarországból, talán úgy kár nélkül helyére tudtuk volna hitünknek és nemzetünknek szabadságát állítani. De hogy haddal kellett azokat innen kivernünk, akik minket rontottanak, kárral kellett annak meglenni, kit a következő jókért el kell mindnyájunknak szenvednünk.”

De hát ha Bocskai háborújával ez így volt, akkor milyen címen várta el a magyarság, hogy Rudolf 15 éves „hosszú” háborúja a török ellen „kár nélkül” folyjon le, s a törököt is egy „jó szél” fűjje ki az országból? Miért jajveszékelnünk hát annyira amiatt, hogy Rudolf zsoldosai is garázdálkodtak e hosszú 15 év alatt, s hogy Magyarország török alóli felszabadulása sem mehetett „kár nélkül”?

Bocskainak és híveinek kellett volna tehát ezeket a Bocskaitól imént idézett bölcs éveket megszívlelniük, mielőtt fegyvert fogtak amiatt, mert az idegen zsoldosok garázdálkodása szerintük már túrhetetlen volt. Nekik is

tudniuk kellett volna, hogy a szél nem fogja a törököt innen kifújni. Ha tehát meg akarunk tőlük szabadulni, küzdenünk és szenvednünk kell érte, mégpedig sokáig és nagyon, mert olyan századokon át tartó csapástól, mint a török megszállás, nem lehet csak egyszerűen vállrántással megszabadulni.

Milyen jól tudta Bocskai, amikor a maga mentiségére kellett magyarázni azt, amit nem látott akkor, amikor a császár mellett szólt! Ha így tudta mentegetni a maga „átkozott” hajdúit, miért nem tudta ugyanezt a mentiséget Rudolf zsoldosai mellett is felhozni? Ha ő olyan meggyőzően tudta bizonyítani, hogy hajdúi garázdálkodásának nem ő az oka, hanem a dolgok természetével jár együtt, miért tartotta Rudolfot annyira bűnösnek az ő zsoldosai garázdálkodásáért?

A valóságban Rudolf még annyira sem volt oka a zsoldosai okozta kárnak, mint Bocskai a maga hajdúi garázdálkodásának. Bocskainak ugyanis nem volt muszáj fegyvert fognia, mert senki sem szólította fel rá. Sőt látni fogjuk, hogy amikor már fegyvert fogott, akkor is csak nagy sokára és nagy nehezen csatlakoztak hozzá a „hazafiak”. Rudolfot azonban koronázási esküje és uralkodói kötelessége ösztönözte arra, hogy országa területi sértetlenségét visszaállítani próbálja és magyar alattvalóit az évszázados rabiga szenvedéseiből megszabadítsa.

Igaz, hogy ezt csak más országai erejének felhasználásával tudta megpróbálni, erre pedig semmiféle eskü nem kötelezhette, de hogy még így is megpróbálta és még az idegen pénzt és vért is ide hozta, az neki csak annál nagyobb érdeme. Ezt nem úgy kellett volna meghálálnunk, hogy mivel az első szél nem fújta el innen mindjárt a világ akkori legnagyobb katonai hatalmát, és Rudolf fegyvereit a sikerek mellett kudarcok is érték, rögtön abba hagyjuk a harcot, az ellenség oldalára álljunk, s amikor ebből csak újabb szenvedés következik ránk, csak akkor hangsúlyozzuk azt, amit előbb kellett volna, tudniillik, hogy felszabadulás (mert a nemzetek alóli felszabadulás) áldozatok, szenvedések nélkül nincsen.

Az akkori államnak – még ha a legjobban vezetett lett volna is – még nem voltak olyan bevételei, hogy 15 éven át minden évben 50-60.000 főnyi hadsereget tudjon felállítani, felszerelni, élelmezni és zsoldját hat hónapon át fizetni. Az akkori magyar állam egész évi adója csupán egy ezred hat havi zsoldjára volt elég. Láttuk, milyen pénzügyi helyzetben és milyen hallatlan adósság és kamat terhével vette át Rudolf atyja országait. Láttuk, hogy még a békeévek másfélmillió forintos hadi kiadása is mennyire

felülmúlta nemcsak a magyar, hanem még összes országainak bevételét is, és emiatt az államháztartás már a tizenöt éves felszabadító háború megindítása előtt is állandóan milyen nagy ráfizetéssel dolgozott. Képzeltük hát, mi lett akkor, amikor megindult a támadóháború (melyet Rudolf éppen ezért nem is önként, hanem csak a töröktől rákényszerítve kezdett meg) és az addigi rendes kiadásokon kívül még minden évben az 50-60.000 főnyi mezei hadsereg költségeit és zsoldját is elő kellett teremtenie.

Mivel pénz nem volt (s ami volt is, mindig idegen országokból és nagy késsedelemmel, utólag folyt be), mindent kölcsönből, előlegekből kellett fedezni. De az akkori pénzügyi szokások és az akkor még természetesnek tartott uszorakamat mellett a kölcsönt mindig vagy 30%-os felárral kapták vagyis száz forint helyett csak hetvenet kaptak kézhez. Ilyen körülmények között bizony kissé furcsa látvány, hogy a török elleni küzdelemben mégis nem az idegbeteg Rudolf, hanem a magyarság idegei mondták fel előbb a szolgálatot. Azok a magyar idegek, melyeket mi vasidegeknek tartunk.

Igaz, hogy a harc itt volt nálunk, nem pedig a prágai Hradzsínban folyt, de viszont az is éppen olyan igaz, hogy a mi hazánk kedvéért folyt a harc, nem pedig Ausztriáért, Csehországért vagy a Német Birodalomért. De azért – mint ezt Rudolf az elkeseredett magyar panaszokra válaszul hangsúlyozta is – nemcsak a magyar nép, hanem az örökös tartományok is szenvedtek miatta. Nemcsak annyiban, hogy a költségeket ők viselték, sőt a vérük is folyt értünk, hanem szenvedtek még a zsoldosoktól is, mert sokszor hozzájuk vitték őket telelésre, no meg hát mindig rajtuk vonultak keresztül magyarországi harcaikra. Pedig hát nekik mindezt nem a maguk, hanem a más hazája miatt kellett elszenvedniük. (De ez utóbbira kíméletből Rudolf már nem mutatott rá. Olyan elkényeztetett nagyurak voltunk ugyanis, hogy ezt már nem merte megmondani.)

Ideges türelmetlenségünkben egyébként sem volt hasznunk, mert amit idegességünkben vagy elkényeztetettségünkben nem tudtunk tovább tűrni a török ellen küzdő zsoldosoktól, ugyanazt, sőt nagyobbakat kellett tűrnünk utána Bocskai „angyalaitól”. A török pedig, aki mellé oda álltunk, maradt, sőt még tovább terjeszkedett, s a Bocskaival való szövetségzés jóvoltából még Esztergomot is elfoglalta, „rabigája” (himnusz) alóli felszabadulásunk Bocskai „szabadságharca” miatt száz évvel eltolódott, s száz évvel megkésve bár, de újra át kellett mennünk azokon a

szenvetésekén és újra vállalnunk kellett azokat az áldozatokat, melyekkel hazánkban a török alóli felszabadítása járt. Ez a végleges felszabadítás sem tartott ugyanis kevesebb ideig, mint Rudolf kevésbé szerencsés 15 éves háborúja, pedig akkor már szerencsével és a világ legkiválóbb hadvezéreivel áldotta meg az Isten a császár fegyvereit. A Bocskai felkelése előtti türelmetlenségünk tehát minden volt, csak nem megokolt.

Rudolf vázolt pénzügyi bajai és idegbetegsége ellenére azért zsoldosait is jobban el tudta látni, mint Bocskai a maga hajdúit. Mert – hiába! – a római császárnak még akkor is kissé több anyagi eszköz áll rendelkezésére, mint egy magyar főúrnak, ha a császár oly zavart, beteg, tehetetlen ember is, mint Rudolf, és ha a magyar főúr olyan gazdag, okos, vasidegzetű és az eszközök felhasználásában erkölcsi tekintetektől annyira nem feszélyezett is, mint Bocskai.

Rudolf állítólag annyira elhanyagolt zsoldosai több mint kétszer annyi fizetést kaptak, mint Bocskaié. Ruházatban, fegyverzetben és felszerelésben pedig annyira a hajdúk felett álltak, hogy ezek valóságos szegénylegényeknek látszottak mellettük. (Ez is egyik oka volt, hogy lenézték a magyart és elbizakodottan viselkedtek.)

De Bocskai katonáinak tekintélyes része egyenesen „szabad hajdú” volt, vagyis olyan rác vagy magyar katona, aki zsoldot egyáltalán nem is kapott, hanem fizetése egyedül az a zsákmány volt, melyet harcai folyamán szerezni tudott, tehát „magyarul” a zabrálás. Bocskai tehát még olyan katonákat is tartott, akik „törvényesen” rabolhattak és erőszakoskodhattak és akiknek kiirtását rendelték el a magyar országgyűlések. De ilyen körülmények között tagadhatatlan az is, hogy sokkal nagyobb átkot is jelentettek a föld népére, mint bármely vad vagy kegyetlen idegen zsoldos, mert azok között azért egy sem volt olyan, akinek törvényes fizetése lett volna a szabad rablás.

Hiába mondják Bocskai mentségére, hogy az ő hajdúinak csak az ellenségtől volt szabad zsákmányolniuk. Az ellenségtől ugyanis csak akkor zsákmányolhattak, ha győztek, sőt csak akkor, ha úgy győztek, hogy győzelmük következtében az ellenség nemcsak visszavonult, hanem megsemmisült, ha sorai teljesen felbomlottak. Miből éltek azonban a szabad hajdúk akkor, ha nem tudtak győzni, sőt ha ellenséget egyáltalán nem is láttak? Élniük ugyanis ekkor is kellett, fizetést viszont ekkor sem kaptak.

A tapasztalatlan fiatal magyar tiszteletre gerjed, ha a hajdú neve előtt a „szabad” jelzőt meglátja. Azt hiszi, ez a jelző dicsőség arra a hajdúra, mert megszokta, hogy a „szabad” szó tiszteletet keltsen benne. Pedig hát itt a „szabad” jelző csak a szabad rablást jelenti, semmi mást. Bocskai szabadsághősi méltóságára nem valami megtisztelő bizony ilyen „szabad” csapatok alkalmazása. Ez megint csak olyan eszköz volt az ő kezében, melyet csak olyan ember használhatott fel, akinek szemében célja elérésére minden megengedett, s aki előtt csak az eredmény számított, az azonban teljesen mellékes volt, hogy milyen eszközökkel éri el.

Eljárása a magyar törvényekbe is ütközött (pedig állítólag éppen azért ragadott fegyvert, hogy a királyt – az „esküszegő” királyt – rászorítsa a magyar törvények megtartására), mert az országgyűlési határozatok szigorúan tiltották, hogy valaki „szabad” hajdúkat szolgálatába fogadjon. Mindenki tudta ugyanis, hogy az ilyen emberek szándékai nem tiszták, s ilyeneket megfogadni nem mást jelent, mint a föld népe sanyargatását. De hát a törvény megszegése természetesen csak Rudolfnak volt tilos, Bocskainak nem.

Mindezek után gondolhatjuk, mit műveltek ezek a szabad hajdúk, mikor a határon átcsapva Stájer, Morvaországot vagy Bécs környékét pusztították. Hiszen ott nekik valóban ellenség lakott. Igaz, hogy békés és polgári ellenség volt ez, de mégiscsak ellenség, s Bocskai, az ő uruk nem nézte azt, milyen eszközökkel teszi tönkre az ellenséget.

Ha Ausztriába törtek, egyenesen parancsuk volt, hogy pusztítsák el azt, amit magukkal vinni nem tudnak. Nekik ilyenkor egyenesen kötelességük volt a gyűjtogatás és sem nekik, sem annak, aki nekik erre parancsot adott, eszükbe sem jutott, hogy azt a népet és vagyont pusztítják, melyet császára akkor már száz éve (és utána is még újabb száz évig) „szipolyozott”, hogy a mi végváraink őrségét fizethesse, hogy ezek a tőlük sanyargatott népek évente százezer forintokat fizettek magyar végváriaknak is, de ugyanakkor fiaik hamvai is itt porladtak magyar földben, mert vagy felszabadítása közben ontották vérüket vagy itt estek az ínség vagy a „morbus hungaricus” [tífusz, tüdővész] áldozatává.

Pedig ezek az osztrák, stájer vagy cseh-morvaországi pusztítások szabadságharcaink rendes programjába tartoztak nemcsak Bocskai alatt, hanem – még inkább! – Thököly és Rákóczi felkelése alatt is. Ilyenkor rázúdítottuk „az osztrák sógorra” még a törököket és a tatárokat is, mert

még ezeket is magunkhoz közelebb állóknak tekintettük, mint azokat a keresztény szomszédainkat, akikkel közös uralkodónk volt és akiket királyaink rendszeresen „fejtek” a mi érdekünkben. Bennük, akik minket „keresztény részvéttől” segítettek és mint keresztény testvéreiket támogattak, a mi felkelőink egyáltalán nem láttak keresztény testvért.

Mikor Zápolya János török segédcsapatai magyar falvakat raboltak és magyar nők és gyermekek tízezreit hurcolták rabszolgapiacra, János is csak azzal tudta őket letorkolni, hogy ezt Morvaországban és Ausztriában kellett volna megtenniük, nem pedig magyar földön. Bethlen Gábor is azzal csalogatta ide a tatárokat, mikor „a magyar szabadságért” fegyvert ragadott és kánjukkal e célból külön szerződést kötött, hogy olyan művelt és gazdag országokba viszi őket, amelyeket eddig még nem is láttak. (De ez országok helyett természetesen ezek is csak magyarokat tudtak kirabolni, mert azokba az óhajtott gazdag országokba többnyire csak szerettek volna eljutni, de nem sikerült.) S minket mégis micsoda felháborodás fog el, ha egy-egy adatot néha annak bizonyítására is talál a történelem, hogy nem ugyan maguk Habsburg-királyaink, hanem tanácsosaik és alattvalóik gyűlöltek bennünket!

Az se tárgyilagos, sőt egyenesen csak kortes célt szolgáló állítás, mintha az udvar hidegen és részvétlenül nézte volna a magyar nép szenvedéseit a felszabadító háború alatt, s mintha a magyar nép és az idegen zsoldosok közti ellentétben a zsoldosok pártján lett volna. Világos, hogy csitította a türelmetlenséget – Bocskai is csitította azt az ellenszenvet, mely a magyar nép és az ő hajdúi között keletkezett –, de ez nem jelenti azt, mintha nem látta volna be, hogy a panaszok jogosak. Hiszen az udvar megértéséről már eddig is nem egy bizonyítékkal szolgáltunk.

Azon rosszmájúak részére, akik ebben csak üres szavakat, sőt színészséget látnak (meg kell hagyni, hogy Miksa császár bámulatos színész lehetett, ha a bányavárosok küldöttsége előtt, megrendelésre, még keserves zokogást is tudott rögtönözni). Megemlíthetjük Mátyás főhercegnek Rudolf királyhoz írt levelét, melyben ő is azt írja császári bátyjának, hogy a magyarok panasza teljesen jogos. Pedig ez családtagok egymás közötti nyilatkozata volt, melynek írója nem is gondolhatta, hogy valaha – századok múlva – még a magyarok is olvassák majd.

Sőt többet mondok: Ezekről az idegen zsoldosoktól maguk az idegenek is szenvedtek, nemcsak mi. A 15 éves háborúnak egyik legtehetségesebb,

legjellemesebb, rendet tartani is legjobban tudó és a magyarok előtt is igen kedves vezére, Mansfeld, akit egyébként Rudolf személyes elhatározásból állított a sereg élére (látható belőle, hogy Rudolfnak nemcsak baklövésai voltak), aki azonban nálunk „morbus hungaricus”-ban hamarosan az ügy igen nagy kárára elpusztult, 1595-ben a halálos ágyán így nyilatkozott: *„Ismerem alacsony voltomat, de én inkább tízszer meghaltam volna, mintsem eltűnjem, amit a főherceg (Mátyás) két éven át a legnagyobb életveszélyben eltűnni kényszerült”* az idegen zsoldosoktól. Látjuk tehát, hogy még a főhercegnek is szenvednie kellett tőlük. Mátyás főherceg ugyanis túl puha volt, nem tudott büntetni, nem tudott szigorú lenni. Pedig az ő helyében, s az adott viszonyok között, egyenesen kegyetlennek kellett volna lenni. Öccse Miksa, azonban még nála is puhább volt.

Bezzeg tudott a negyvennyolcas honvédekhez kegyetlen lenni Görgey! Ezért nagyobb hadvezér is volt és nagyobb sikereket is tudott elérni, mint e főhercegek a török ellen. De kétségtelen, hogy rosszabb ember is volt, mint ők. Nem is szerették Görgeyt azok, akik nem csak messziről bámulták, mint hőst, hanem közelről kellett tapasztalniuk gögös érzéketlenségét és hideg cinizmusát. E tulajdonságai okozták Kossuthtal való állandó ellenségeskedését és nagy részben az ügynek bukását is, melyet képviseltek.

Mátyás és még inkább Miksa főherceg alatt azonban jó volt szolgálni, mert őket azok szerették, akik közelebbről ismerték őket. Azért nyilatkozik olyan melegen Mátyásról Mansfeld, s azért szerezte róla azt a benyomást, hogy főherceg létére tűrte, hogy ő szenvedjen a zsoldosoktól, nem pedig azok tőle. Ezeket a főhercegeket lehetett szeretni, de – sajnos – hadseregek vezérletéhez nem ez kell, hanem inkább a hideg gög és cinizmus, ami Wallensteinben meg Görgeyben volt.

De hogy azért a jóság sem semmi, még a hadvezérben sem, itt is láthatjuk abból, hogy e főhercegeknek azért mégsem kellett hadvezéri pályafutásukat olyan dicstelenül végezniük, mint Görgeynek, és – még inkább – Wallensteinnek.. Ellenben a hős Jurisicsról, aki sikert ért el, azt írja egy volt alantasa (pedig német volt az illető), hogy akármely vezér alatt szívesebben szolgált, mint Jurisics alatt. Nem felesleges itt megemlítenem azt sem, hogy Rudolfnak nemcsak a zsoldosok fizetésére nem volt elég pénze, hanem főherceg öccseinek udvartartására sem. Ezt nálunk magyaroknál nem is sejtik, sőt talán el sem hiszik. Öccsei

mindössze évi 25.000 forintot kaptak (Eszterházy Miklós nádori fizetése évi 22.000 tallér volt. Eszterházy János: Az Eszterházy-család, 97. o.), de ehhez is csak megkésve és így sem mindig tudtak hozzájutni, s így ők is kölcsönökből és máról holnapra éltek. Maga Rudolf sok pénzt költött ugyan tudományos gyűjteményeire, de ez nem kidobott pénz volt, mert ma is megvan, s józan ésszel bizonyára arra sem gondolhatunk, hogy akkor költötte ilyesmire a pénzét, amikor a tizenötéves háború iszonyú kiadásai miatt előlegekből élt, hanem korábban. Hogy önző szenvedélyei kielégítésére ő is mennyire nem költött, mutatja Acsády az a megjegyzése, hogy szeretőit a legalantasabb körökből választotta. Ezt Acsády természetesen mint hibát, sőt mint Rudolf nagy erkölcsi elfajulása egyik főbizonyítékát említi, pedig ha nem elfogultság vezet bennünket, és egy kissé utána gondolunk a dolognak, éppen az ellenkezőt kell belőle következtetnünk.

Rudolf élete egész utolsó évéig, míg az idegbaj egészen erőt nem vett rajta és emiatt vallási kötelességeit is el nem hanyagolta, hívő és természetesen vallásilag is művelt ember volt. Emiatt igyekezett az erkölcsileg tilosat kerülni. Ahhoz azonban, hogy éppen idegbetegsége miatt különösen heves érzékiségének kivétel nélkül mindig ellen tudjon állni, olyan nagy hitre és aszkézisre lett volna szüksége, amilyent még papokban is csak minden tizedik esetben találunk meg. (Orvosok azt hiszik, hogy terhelt ember az önuralomra egyáltalán nem is képes.)

Rudolf természetesen ennyire nem volt hívő és ennyire nem volt aszkéta, tehát a „lehetetlenre” nem is volt képes, s ezért – természetesen – nem is volt büntelen. Annyira jó és önmegtagadó azonban volt, hogyha vétkezett, sohasem előre kiszámítottan, tervszerűen, sohasem azzal az előre megfontolt szándékkal erkölcstelenkedett időnként, mellyel az akasztófára ítélt gonosztevő követi el például a gyilkosságot, hanem az ösztön pillanatnyi fellángolásában, a léleknek a test feletti uralma hirtelen elvesztésekor. Természetes tehát, hogy azzal a nővel, aki éppen kéznél volt, tehát nem főrangúval és éppen emiatt bizonyára nem is a legszebbekkel.

Korunk gazdag zsidó és nem zsidó vallástalan kapitalistái (de az Ady Endrék, sőt Petőfi Sándorok is) nála e tekintetben is sokkal bűnösebbek. Ők előre megfontolt szándékkal erkölcstelenkednek, mert nekik nincs hitük, s ezért nincsenek erkölcsi gátlásaik sem. Az ő életük egyetlen célja az élvezet, mégpedig a minél nagyobb és rafináltabb élvezet, és mivel anyagi

lehetőségük megvan hozzá (ha olyan gonosz lett volna, mint ők, Rudolfnak még jobban meg lett volna hozzá a módja), életük egyik fő célja, hogy a legnagyobb érzelmi élvezetekre való lehetőségeket felkutassák, s szerezzék meg maguknak. Nekik nemcsak szeretőik, hanem a legszebb szeretőik vannak, s az ő szeretőik még műveltek és jó társalgók is. Mindez természetesen rendkívül sokba kerül, de ők ezért élnek és a pénzt is ezért keresik. (Ady „kölcönökből” teremtette elő rá a pénzt. Petőfi is mindig tele volt adóssággal.)

Egy, de csak egyetlenegy ilyen Habsburg is volt, II. Lipót, II. József öccse, a „felvilágosultság” korának gyermeke, aki éppen olyan tehetséges és éppen olyan hitetlen volt, mint bátyja, de nem olyan erőszakos. Ő tehát – legalább gyakorlatilag – még nála is okosabb volt, jellemileg azonban nála sokkal értéktelebb. Mivel azonban a külső érintkezésben jó volt mindenkihez – olyan emberben, mint ő volt, ez is tisztán csak okosság –, mindenki szerette. (Csak azok nem, akik titkos, benső dolgaiba is be voltak avatva.) Ő honosította meg Bécsben egyébként a titkos rendőrséget is, melynek tagjait egyúttal arra is használta, hogy azokat a nőket, akik piszkos vágyait felkeltették, megszerezzék neki. Ez a kivételesen ledér Habsburg egyébként már nem is igazi Habsburg, hanem Lothringen volt, s csak másfél évig volt királyunk.

Rudolf a II. Lipót-féle embereknek merő ellentéte volt. Az ő nemi élete egészen szimplex volt. Nem azért, mert kisstílusú ember, hanem mert nem az élvezet volt élete célja, tehát azért, mert nemeslelkű ember. Ő, ha vétkezett, csak azért vétkezett, mert rozzant idegzetével nem tudta mindig megfékezni rendetlen ösztöneit, de nem vétkezett elvből, sem előre megfontolt szándékkal, s így tervszerűen sem. Ezért vétkezett alantas személyekkel, mikor mégis vétkezett. De ebből egyúttal az is következett, hogy azt a pénzt, ami a zsoldosoknak kellett volna, sohasem költötte a maga élvágya kielégítésére, szeretőkre. Rudolf zsoldosainak nem azért kellett nélkülözniük, mert a császár ugyanakkor kéjelgett. A legtöbb forradalom ezért tört ki, de azt senki sem mondhatja, hogy Bocskai forradalma is ezért.

Hogy a zsoldosok fizetlensége miatt nemcsak mi voltunk azok, akik szenvedtünk, Mansfeld mellett a tizenötéves háború másik legkiválóbb és a magyaroktól szintén nagyon szeretett bátor és tehetséges hadvezérének, Schwarzenbergnek szintén korai halála is bizonyítja. A Mansfeldé mellett az ő korai elvesztése volt a 15 éves háborúban Rudolf és vele a magyar

nemzet legnagyobb szerencsétlensége. Ezt a kiváló embert azoknak a fizetlenségük miatt fellázadt vallon zsoldosoknak golyója ölte meg, akiktől – mint láttuk – még a főhercegnek is olyan sokat kellett szenvednie, és akiknek megfékezésére személyesen ment ki a derék hadvezér, amikor halálát lelte.

De éppen ezeknek a fellázadt vallon zsoldosoknak szomorú vége bizonyítja, hogyha féktelenkedtek, szenvedtek és bűnhődtek érte éppen eleget maguk ezek az idegen zsoldosok is, és hogy mennyire rosszakaratú kortesfogás csupán az a magyar köztudatba már beivódott felfogás, hogy a bécsi udvar velünk semmit sem törődött; hogy bennünket gyűlölt, az idegen zsoldosokat pedig dédelgette, mindent megengedett nekik, sőt – urambocsá! – egyenesen azért küldte őket ide, hogy minket pusztítsanak és tönkre tegyenek, nem pedig hogy a törököt kiverjék. Leglánglelkűbb „hazafiaink” ugyanis egészen idáig mennek.

A derék Schwarzenberg s utána Redern halála után ugyanis a magyar Nádasdy lett a vezér. Ő a lázadó vár (Pápa) bevétele után engedett az idegenek ellen bosszút lihegő magyar katonaság kívánságának, hogy a lázadók felett ítéletet tartsanak. Tartottak is aztán felettük olyan ítéletet, hogy megborzad tőle az ember, a magyar bírák pedig nem éppen jó hírnevet szereztek vele sem maguknak, sem nemzetünknek. A kínhalál legborzalmasabb módjait eszelték ki megbüntetésükre. Többüket például úgy végezték ki, hogy félig földbe ásták őket, s aztán a rájuk kisütött ágyúgolyókkal zúzták össze a fejüket. (Szalay-Baróti, III., 172. o.) Arra nem gondoltak, hogy távoli hazájukban ezeket a vallonokat a kereszténység ügyéért küzdő hősöknek tekintették, s mivel otthon árulásukat valószínűleg el sem hitték, gondolhatjuk, milyen érzelmeket kelthetett honfitársaikban a borzalmas halálukról érkezett hír, melyet a tőlük úgy is félbarbároknak gondolt magyarok okoztak.

Jellemző, hogy Báthory Erzsébet férje volt az, aki mindezt csinálta. Bizonyára nem véletlen a dolog, s mutatja, mennyire összeillett az egyébként egyaránt buzgó protestáns férj és feleség.

Pedig – noha tagadhatatlanul bűnösök voltak, mert fellázadtak – e vallonok bűne egy cseppet sem volt nagyobb, mint a szintén fellázadt Bocskaié és híveié. Még akkor sem volt nagyobb a bűnük, ha helyes lenne az érv, hogy Bocskai felkelése jogos volt, mert Bécsben nem tartották meg a

magyar törvényt, és valóban igen sok visszaélést és törvényteleniséget követtek el.

Sajnos, ez esetben is azt kell mondanunk, hogy ezeknek a vallonoknak is éppen úgy, sőt még jobban joguk volt fellázadni, mint Bocskaiéknak, mert e vallonok is csak azért és csak akkor lázadtak fel, amikor már rég nem kapták meg zsoldjukat, ők pedig csak a kikötött zsold fizetése ellenében esküdtek fel a zászlóra. Pedig ha az, aki felfogadta őket, nem tartja meg a feltételt, mellyel felfogadta őket, akkor ők sem kötelesek megtartani a tőlük vállalt feltételeket. (Bizonyára erre gondolva túrt el ugyanezen zsoldosoktól olyan sokat az a jó és igazságos főherceg is, akinek türelmén és alázatosságán Mansfeld annyira csodálkozott.)

Vajon kinek volt tehát nagyobb igaza, a zsoldosoknak-e vagy Nádasdynak és magyarjainak, akik büntették őket? Vajon ki volt nagyobb bűnös; a fellázadt vallon zsoldosok-e vagy a fellázadt Bocskai hajdúi és őrprotestánsai? S lám, a zsoldosok mégis borzalmas kínhalállal bűnhődtek, a mi felkeléseinkben pedig mindig mindenki amnesztiát kapott, Bocskai pedig egyenesen fejedelemséget.

Pedig éppen a magyar katonaságnak volt legkevesebb joga ilyen kegyetlen szigorral büntetni azt, hogy ezek a lázongó vallonok bosszúból a töröknek akarták átadni a kezükben levő várat, mert néhány év múlva (ez a vallon lázadás 1600-ban volt) már ők voltak, azok, akik fellázadtak törvényes királyuk ellen. De míg a vallonok csak fenyegetőztek azzal, hogy a várat török kézre adják, szigorú bírái, a protestáns magyarok a valóságban is szövetségesek ugyanezzel a törökkel. Bocskai alatt mellette harcoltak, mint szövetségesek, s így nemcsak egy várat, hanem egész Magyarországot játszották kezére. S noha ők ezért semmi büntetést nem kaptak (nem úgy mint a szegény vallon zsoldosok), mi mégis úgy tudjuk, hogy a Habsburgok alatt, de különösen Rudolf alatt, itt az idegeneknek minden szabad volt, nekünk pedig semmi. Mi még ma is úgy tudjuk, hogy mi akkor az idegeneknek védtelenül kiszolgáltatott páriák voltunk.

Pedig a pápai vallon őrség szigorú megbüntetésének esete éppen nem kivétel. Maga Castaldo, aki tudvalevőleg Fráter György gyilkosa volt és Erdély állítólagos vérszopó zsarnoka, sőt hóhéra, akinek neve a Bastáé mellett minden idegen zsoldosvezér között a legátközöttebb nálunk még ma is, ugyanilyen kegyetlenül bánt el a saját német zsoldosaival. Értsük meg jól (mert az ellenkező magyar közfelfogás miatt igen nehéz megérteni):

nem az erdélyi magyarsággal, hanem a saját német zsoldosaival bánt el ilyen kegyetlenül Castaldo. Mivel zsoldot már régóta nem kaptak, dühükben ezek is ágyúzni kezdték Kolozsvárt. Mivel az erdélyi nemesség ugyanekkor fegyverben volt Castaldo engedélyével, sőt felkérésére, ellenük indult és „csekély” kétszázat levágott belőlük. Utána aztán ráadásnak még Castaldo maga is felkötött tizenégyet a még életben maradt főkolomposok közül. (Szalay, IV., 287. o.)

Az eset igazán nem azt a benyomást teszi, mintha Erdélyben Castaldo és zsoldosai lettek volna az elnyomók és zsarnokok, a magyarság pedig a védtelen, szenvedő-nyomorgó áldozat. Castaldo Miksának írt beszámolójában is az erdélyieknek ad igazat. Azt írja Bécsbe, hogy ezeknél a zsoldosoknál „*bestébb embereket még sohase látott*”. Egy másik levelében a Lippa várát gyáván feladó spanyol Aldanáról azt írja, hogy megérdemelné, hogy „*izzó kemencébe vettessék*”. Az ő gyávaságának tulajdonítja, hogy „*Isten úgy akarta, hogy annál biztosabban bukjunk. Én már nem látok eszközt a menekülésre, csak annyit tudok, hogy mindennek vége van. Erdély lakosai már is fegyverhez nyúltak ellenünk, s magamra nem várok egyebet, mint a halált.*”

Meglep ez a hang, mert a mások kínjában gyönyörködő, szívtelen, kegyetlen, vérszopó zsarnokok (a hazafias magyar történetírás ugyanis Castaldót ilyennek festi) nem ilyen hangon szoktak írni. Azok nem magukban, hanem mindig másokban keresik a hibát és azok nem maguk készülnek a halálra, hanem másokat küldenek oda.

De térjünk vissza a 15 éves háborúra. Találunk több hasonló példát. 1603-ban a pápától küldött Ciancherotti-századot télire a Pozsony melletti falvakban szállásolták el, fizetést azonban nem kaptak. Ismételt folyamodásukra kiszállt hozzájuk egy császári biztos. Pénzt ugyan nem tudott nekik vinni, de tudtukra adta, hogy átmehetnek téli szállásra Morvaországba, mely sokkal gazdagabb népű, s így ott jobban kaphatnak élelmet, mint Magyarországon.

Ez is olyan intézkedés, mely megint csak nem erősíti meg azt az elterjedt magyar közhitet, hogy a bécsiek minket készakarva akartak tönkretenni, a maguk országait meg igazságtalanul kímélték a mi rovásunkra. Látjuk ugyanis, hogy ezeket a garázda, csupán a nép kirablásából élő zsoldosokat hajlandók voltak helyettünk a maguk népe nyakára vinni. Pedig bizonyára az sem lett volna igazságtalanság, ha úgy

gondolkodtak volna, hogy Magyarország felszabadításának effajta terheit viselje a magyar nép. Kivált mikor a pénzt úgy is idegenek adják a magyarok helyett.

A szegény éhező zsoldosok azonban nem elégedtek meg ennyivel, hanem tömegesen a császári biztos szállása elé tódulva olyan elkeseredve kiabáltak, hogy ők nem Morvaországba, hanem haza akarnak menni (In Italia! In Italia!), hogy a biztos ijedtében kereket oldott, és így a századdal utána nem törődött senki az egész télen át, mert többé senki sem mert közéjük menni. Márciusban aztán Kőszegre vezényelték, de Mátyás főherceg onnan Ausztriába rendelte őket, ami ismét csak a magyarok kímélésének jele. Aztán újra Kőszegre kerültek (hiszen jött a nyár, a harc ideje, s a harctér Magyarország volt), de a város nem eresztette be őket. Erre a szegény zsoldosok egy közeli Zrínyi-birtokon kértek szállást, de mivel itt sem kaptak, visszamentek Kőszeg alá és erőszakkal akartak a városba bejutni. A kőszegiek az erőszakra erőszakkal választottak, s az összeütközésben maga Ciancherotti is megsebesült a mellén. Itt is a kőszegiek győztek, illetve ők kaptak Bécsben orvoslást, mert végül újra Bécs mellé vezényelték őket, s ennyi baj és nélkülözés után – jobb megoldás híján – az egész századot feloszlatták. (Szekfű, IV., 351. o.)

Mansfeldről, aki – mint említettük – nálunk halt meg, s akit a magyarok rövid szereplése alatt is úgy megszerettek, hogy magyar földbe akarták eltemetni, még Illésházy is azt írja: „*Semmi dúlást tenni nem engedett, s csak kicsiny kárért is megöleti vala a rossz németet.*” De a Mansfeld után következő Mercoeur hercegről is ezt írja: „*Igen alázatos és istenfélő ember vala, semmi prédán nem kapott, vitéz ember és jó hadviselő.*” Látjuk tehát, hogy van az éremnek másik, Bécsre kedvezőbb oldala is.

Nem tudom, hogy a hosszú törökvilág ideje alatt lett volna olyan magyar vezér, akit az ellenség előtti gyávaságáért kivégeztek. Pedig hát ha talán nem olyan gyakran is, mint az idegenek között, de a mieink között is jócskán akadtak, akik gyáván feladták a várat, sőt előre megszöktek az ellenség elől. Erre a mohácsi vész előtti időkből több példát is láttunk.

Garázdaságért és kegyetlenségért sem végeztek ki a mi „kegyetlen” bécsi parancsolóink egy magyar vezért sem, pedig láttuk, hogy majdnem mindegyikük nyakig benne leledzett ebben a nagy bűnben. Az ő esetükben a büntetés nem jutott túl a vizsgálaton mint Zrínyinél, vagy néhány évi elzáráson mint Pekrynél. De láttuk már, hogy Pekry sem ezért került

börtönbe, hanem egyedül csak azért, mert garázdálkodásához még felségsértés is járult. Ha csak az erőszakosság lett volna a bűne, sohasem jutott volna ő sem börtönbe. Láttuk, hogy mégis milyen nagy nemzeti sérelemnek tartottuk mi Pekry börtönét, sőt Zrínyi ellen még csak a vizsgálat elrendelését is.

Az állítólag Béctől annyira dédelgetett idegen vezérekkel közel sem járt el ilyen kíméletesen Bécs. Katzianer, Ferdinánd kedves vezére, halállal lakolt azért, mert hanyagsága miatt haszontalanul pusztult el a rábízott sereg. A Castaldóval kapcsolatban csak az imént említett spanyol Aldanát szintén halálra ítélték Lippa gyáva feladásáért. Pedig tettét csak megmagyarázhatatlan idegösszeroppanás okozta, hiszen előtte nem egyszer egészen különleges vitézségről tett tanúságot. (A spanyolok megmentésére megemlítjük, hogy az eszményien derék Losonczy István védte Temesváron is spanyol volt az őrség egy része, s vezérek Castelluvio, Mendosa és Perez, Losonczy legjobb és vele vitézségben teljesen egyenrangú bajtársai voltak, akik éppen úgy hősi halált haltak, mint ő, sőt a három közül a két elsőnek említett még Losonczyt megelőzően halt meg a várban hősi halállal.

Kivégeztette aztán Bécs a Gyórt gyáván feladó gróf Hardegget is (s vele együtt alvezérét, a szintén német Perlint is), mégpedig azzal a kegyetlen hozzátoldással, hogy lefejezése előtt előbb a jobb karját levágják. Lefejeztette Bécs Tata feladóit; Antiust és Tasso Hannibált is. Ugyanígy járt később Kanizsa gyáva parancsnoka, Paradeiser György, sőt még Kugler György, az alparancsnok is. Aztán Babocsa feladói: Ihrmüller Vilmos parancsnok, Rasso Hugó alparancsnok, Nusch Pongrác hadbíró és Stöckel Máté őrmester is.

A magyargyűlölő Rusworm Kristófot, aki egyébként tehetséges és vitéz fővezér volt, egyedül a magyarokkal elkövetett garázdálkodásaiért és kegyetlenségéért végeztette ki Bécs (Rudolf), amit – mint rámutattunk – magyar kegyetlenkedő vezérekkel – pedig ugyancsak bőven voltak ilyenek is – sem ő, sem semmiféle Habsburg utódja vagy elődje soha nem tett meg. Mindez ugyancsak megcáfolja, vagy legalábbis kellő értékre szállítja le azt a „hazafias” magyar vádat, hogy itt a Habsburgok alatt azt tették az idegen vezérek a nekik kiszolgált magyar néppel, amit akartak, s hogy itt a zsoldosokkal szemben a magyar népet sem jog, sem törvény nem védte, sőt Bécsben titokban még örültek neki, ha minél jobban sanyargatták a magyar népet.

BASTA

Tanulságos külön megvizsgálni ennek a nálunk leghírhedtebb idegen zsoldosvezérnek erdélyi viselt dolgait, mert egyenesen meglepő az eredmény. Mivel Bocskai felkelésének éppen az ő „átkos” működése volt az egyik fő oka, az ember azt hinné, hogyha mindenki mást igen, őt semmiképpen sem lehet tisztára mosni. Milyen rémmeséket tudunk mi például az ő hírhedt „szekeréről”. Ezért alig akartam hinni szemeimnek, mikor a Szilágyi-féle nagy magyar történelemben először olvastam a róla szóló részt. Még ez ugyancsak „hazafias” szellemben megírt műben is úgy van ugyanis leírva e Bastának erdélyi szereplése, hogy elolvasása után szinte azt kell mondanunk, hogy nála kifogástalanabb és jobb, igazságosabb vezért nem is kívánhattak volna az erdélyiek.

Pedig hát Szekfű azt írja, hogy mielőtt Erdélybe ment, Mátyás, de még inkább Miksa főherceg (érdekes, hogy maga a jó Rudolf nem) mindent elkövetett, hogy meggyűlöltesse vele a magyarokat, ezt a szerintük megbízhatatlan, szószegő népet, melyre értelmes hadvezérnek sohasem szabad építenie. (Ne botránkozzunk meg e főhercegi véleményen, hiszen láttuk, hogy Izabella királynénak és másoknak, akiket pedig nem számítunk ellenségeink közé, még cifrább véleménye volt rólunk. Inkább azon csodálkozzunk, hogy magában a császárságban mégsem volt ellenünk ellenszenv, csak öccseiben. Igaz, hogy maga a császár nem is élt közöttünk, s így nem ismerhetett bennünket, mint öccsei.)

Láttuk, milyen kiválóan „hazafias” irányú (azaz milyen elfogultan Habsburg-ellenes) a zsidó Acsády történetírása. Ezért csattanósabban és meggyőzőbben nem állapíthatjuk meg az igazat és nem állíthatjuk jobban vissza Basta becsületét, mintha tisztán csak Acsády alapján, őt idézve, más forrásból származó értesülésünket bele nem keverve, adjuk elő Bastának a magyar közvéleménytől oly borzalmasnak tartott erdélyi „garázdálkodását”.

Világos, hogy elsősorban azt adjuk elő belőle, ami Basta mellett szól, mert hiszen ami a gonoszságát bizonyítja, azt a verebek is csiripelik. Egyébként is azok után, amiket Acsády után elő fogunk adni, éppen eléggé meg lesz magyarázva az a rossz is, amellyel Basta az erdélyi magyar nemességnek fizetett. Amit ugyanis Acsády elmond, éppen azt bizonyítja, hogy azt a rosszat, amit az erdélyi magyarság Bastától büntetésül kapott, éppen eléggé megérdemelte, sőt tőle valósággal úgy erőszakolta ki. Ahogyan az erdélyi magyar nemesség Bastával viselkedett (még Acsády

Habsburg-ellenes előadásában is), ahhoz képest Basta eljárását mindenképpen természetesnek kell tartanunk.

Az erdélyi nemesség ekkor ugyancsak bebizonyította, hogy az az előzetes tájékoztatás, melyet a zsoldosvezér a bécsi főhercegektől a magyarokra vonatkozólag kapott, éppen nem származott igazságtalan ellenszenvből, hanem teljesen tárgyilagosnak bizonyult. Láttuk is már egyébként, hogy az erdélyi magyar nemességről ugyanilyen véleménye volt már Mátyás királynak, az „igazságosnak”, Fráter Györgynek, Izabella királynénak, Nádasdy Tamásnak, Dobónak, az egi hősnek és Bornemissza püspöknek is, akik talán mégsem tekinthetők magyargyűlölőknek. Bastával kapcsolatban azonban még más tanulságos erdélyi dolgokra is rámutatunk majd.

Láttuk már, hogyan nyomta el a székelyek szabadságát és hogyan taszította őket jobbágysorba János Zsigmond, majd Báthory István. Mikor pedig régi szabadságaik visszaszerzésére fegyvert fogtak, ugyanők milyen véres és kegyetlen bosszút álltak rajtuk. Báthory Zsigmond okult a példán és hogy a székelyek támogatását megnyerje, visszaadta elrabolt szabadságukat. Meg is hálálták ezt neki a székelyek, és mellette álltak a török és a törökpárti erdélyi nemesség elleni harcában.

Alig hogy a mór megtette azonban kötelességét, a mór el is mehetett. Az erdélyi nemesség az 1595 decemberében tartott országgyűlésen – mert Báthory Zsigmond nem mert vagy nem tudott vele szembeszállni – újra visszataszította a székelyeket a jobbágysorba. Az erre újra fegyverrel védekező székelységet (felhasználva azt a jó alkalmat, hogy a fejedelem éppen Prágában távol volt), a nemesség meglepetésszerűen megrohanta és kegyetlen vérfürdőt rendezett köztük tömeges kivégzésekkel és orr- és fülcsönkítésekkel. Ez volt a székelyek híres 1596-os farsangja, melyet – sajnos – magyar rendezett a magyar ellen, melyről azonban – éppen ezért – a magyar közvélemény semmit sem tud. Hogy is tudhatna róla, hiszen nem a Habsburgok csinálták. Pedig okulásul, s hogy nemzeti bűneiből megjavulhasson, nagyon jó ezt is tudnia minden magyarnak. A magyar közvélemény azonban e korból még ma is egyedül csak Basta bűneiről tud, vagyis csak azt tudja, hogy a magyar sohasem vétkezett, őt mindig ártatlanul üldözte az „ősellenséges” dinasztia.

Mikor Báthory Zsigmond utána hamarosan átadta a fejedelmi hatalmat Báthory Endrének. A tróncserébe a rendek nem szívesen egyeztek bele, de

beleegyeztek. (Csak ilyen szabadok voltak ugyanis az erdélyi országgyűlések abban az Erdélyben, mely állítólag a magyar szabadság fenntartója volt. Ellenben micsoda hűhót csaptunk mi, sőt csapunk még ma is azért, mert 48-ban V. Ferdinánd a mi előzetes megkérdezésünk és beleegyezésünk nélkül mondott le a magyar koronáról. Pedig hát hazánk akkor már a magyar alkotmány szerint is régen a Habsburg-ház örökös királysága volt, s így V. Ferdinánd és Ferenc Károly lemondásával az örökösödési törvények szerint a magyar országgyűlés külön beleegyezése nélkül is Ferenc Józsefet illette a magyar korona. Ellenben Erdélyben a fejedelmi szék nem volt örökösödő, hanem minden fejedelmet külön-külön választottak, a „szabad” Erdélyben mégis átadhatta az egyik Báthory a másik Báthorynak a fejedelmi széket az ország ellenére is.)

Mihály oláh vajda ekkor a székelyek elkeseredését használta fel, s az ő segítségükkel verte le Báthory Endrét s szerezte meg magának Erdélyt. Sőt tudjuk, hogy a székelyek még meg is gyilkolták a menekülő Báthory Endrét. Pedig hát nem Báthory Endre, hanem Zsigmond, sőt nem is Zsigmond, hanem az erdélyi nemesség taszította szolgasorsba a székelységet és csonkította meg gyalázatosan vezetőit.

Míg tehát előbb az erdélyi magyar nemesség bűneit láttuk, most a székelyekét látjuk. Az oláhhál szövetkeznek saját véreik ellen, kezére játszik a saját hazájukat csak azért, hogy bosszút állhassanak azon, aki nem ugyan maga, hanem akinek az unokatestvére ellenük vétkezett. Sőt a már tönkretett ártatlannak sem kegyelmeznek, s noha nemcsak fejedelem, hanem egyúttal pap is volt, mégis kegyetlenül lemészárolják a kezükbe került Báthory Endrét.

A székelyek után most megint a magyar nemesség bűnei következnek. Mihály vajda Báthory Endrén aratott győzelme után *„sehol sem találkozott ellenállással s a nemesség letette neki és Rudolfnak (mert a ravasz oláh, hogy uralma megszilárduljon, Rudolf nevében jött) a hűségüket”*.

Mihály hitszegő, kegyetlen és gonosz volt (szegény Báthory Endrét a leghajmeresztőbb hamiseskükkkel szedte rá), Erdély népét kegyetlenül pusztította, dúlta és rabolta, külföldi oláh fajtestvéreinek is rengeteg erdélyi magyar jószágot adományozott, úgyhogy a dolog Erdély eloláhosodásához és a magyaroknak az erdélyi földből való kisémmizéséhez vezetett volna, ha uralma maradandó lett volna. Ennek ellenére a magyarság többsége „odaadással” támogatta (Acsády). Érthetetlen és megmagyarázhatatlan ez

az „odaadás”. Hogyhogy ez az oláh uralom, sőt oláh honfoglalás és berendezkedés nem fáj a magyarnak? Vagy mi csak akkor nem tűrünk urat magunk fölött, ha ez az úr katolikus és ha (mint a német) műveltebb mint mi, de ha bocskoros, ha ázsiai vagy balkáni, ha alantasabb mint mi, akkor szívesen szolgálunk neki? Bocskai a törökkel, az erdélyi magyar nemesség Mihály oláh vajdával szövetezik?

Közben Mihályt, aki Havasalföld vajdája volt, de közben Moldvát is elfoglalta, a lengyelek kiverték Moldvából. Moldvai kudarca mozgólódásra készítette erdélyi ellenségeit is, s ő részint bosszúból, részint ideges fejvesztettségében olyan öldöklést rendezett az erdélyi nemesek körében, hogy azok rettegésükben fegyvert fogtak. A székelyeknek, akik újra hozzájuk csatlakoztak, újra visszaadták szabadságukat, azonkívül a seregével a szomszédos erdélyi „Részek”-ben állomásozó császári vezérhez, Bastához folyamodtak segítségért, akihez ugyanakkor Mihály is, aki mint láttuk, a császár emberének adta ki magát. Basta nem Mihályt, hanem az erdélyi magyarságot segítette meg, s ekkor s erre *„mint a patkányok a süllyedőfélben levő hajóról, úgy menekültek immár Mihály köréből azok az urak, akik megfelelő jutalomért eddig nemcsak buzgón szolgálták, hanem rombolásaiban is egész kegyetlenséggel vettek részt”*. (Acsády)

Basta a magyar nemesség támogatásával Mihályt Miriszlónál megverte, noha Mihály serege így is nagyobb volt, mint az övé. Mihály még életében sem menthette volna meg, ha közben fel nem tűnt volna a szomszédos Moldvában Erdély rossz szelleme, Báthory Zsigmond, aki újra fejedelmi székét kívánta. Erre a hírre mindenki megrémült, Basta és a magyar nemesek kibékültek Mihállyal és Erdélyről való lemondása fejében futni engedték.

„Bujdosóvá, hontalanná lett – írja róla Acsády – elvesztette minden jelentőségét és csupán váratlan események hozhatták újra felszínre. Ezek a váratlan események hamar bekövetkeztek, mert az erdélyi nemesség fejvesztetten hajtotta malmára a vizet. Az ország a miriszlói győzelemmel Rudolf, illetve Basta birtokába került. Basta a diadalt nagyrészt a nemességnek köszönvén, teljes bizalommal és rokonszenvvel volt iránta.” (Jegyezzük meg: nem én írom ezt, hanem Szilágyiból (Acsádyból) idézem. *„Jóindulattal akarta az új szerzeményt a királynak megtartani és a követendő politikára nézve Ungnád Dávid királyi biztossal, aki szigort kívánt, erősen összetűzött.”* (Mellesleg megjegyezzük, hogy ez a Bastánál

magyarellenesebb Ungnád – protestáns volt. Szintén csak melleleg jegyezzük meg, hogy az előbb említett, gyávaságáért kivégzett kanizsai idegen parancsnok, Paradeiser is protestáns volt.) *„Basta megmaradt az engesztelékenység útján és az erdélyiek közt elég népszerűsége tett szert. Annyira bízott bennük, hogy a nemességnek visszaadta a hatalmat, sőt hogy a fosztogatás véget érjen, elbocsátotta hadait és maga igen kis kísérettel maradt Kolozsvárt.”*

„A nemesség azonban sajátzerű módon élt a reá bízott hatalommal. (Ismételjük, hogy nem mi beszélünk, hanem Szilágyit idézzük.) Meghódolt ugyan Rudolf királynak s arra kéme, hogy Miksa főherceget állítsa Erdély élére. Ugyanakkor azonban elszakadását készítette elő és különböző izgatások folytak körében. A török is megkezdte csábításait, Báthory Zsigmond meg újra a trón visszaszerzésén fáradozott. A törökös urak titkon érintkezésbe léptek vele.”

Lehetne-e annál nagyobb dicséretet – mint itt olvastuk – Bastára halmozni és egyúttal az erdélyi magyar nemességről szánandóbb szegénységi bizonyítványt kiállítani? De nem csak külpolitikájában volt ez a nemesség álnok és hitszegő, hanem belpolitikájában is. *„Ugyanakkor, mikor a királlyal új összeütközésre készült (noha csak most esküdött újra hűséget neki), a hatalmat, melyet Bastától (tehát a királytól) nyert, irgalmatlanul használta fel a bosszúállásra. Ő is száműzte Erdélyből Bocskai Istvánt, lefoglalta vagyonát, hogy megosztózzék rajta. De még súlyosabban érezték a szegény székelyek az urak kezét. Alighogy székely segéllyel Mihály megveretett, a nemesség Lécfalván összegyűlt, visszaállította a székelyek szolgátságát, érvénytelennek nyilvánította a csak nemrég tett ígéreteket, sőt még a fegyverviselést is megtiltotta nekik.”*

„Eközben a nemesség és Báthory Zsigmond között folytak az érintkezések és visszahelyezésére széleskörű összeesküvés alakult, melynek élére az önző Csáki István lépett (aki végigszolgált az utóbbi évek összes fejedelmeit és rendszereit: Zsigmondot, Endrét, Mihályt, és Mihály bukásával az imént lett Basta híve). Minthogy dicsvágyó terveit Rudolf segélyével, akitől nagy jószágokon kívül hercegi rangot és Erdély kormányzóságát kérte, nem tudta valósítani, a fejedelemséget ismét a Moldvában levő Zsigmondnak ajánlotta föl.”

Csáki (nem tudom milyen címen) 1601. január 21-re országgyűlést hívott össze Kolozsvárra. Mivel azonban Basta is ott tartózkodott (bár –

mint láttuk – csak kis kísérettel), csak titokban mertek tanácskozni, de február 3-án már elfogatták a „németes urakat”, szám szerint hetet. (Ej, de kevesen voltak ezek a „németes” urak! Pedig hát csak most esküdtek föl valamennyien a „németnek”!

„Másnap egyhangúlag fejedelmükké választották Báthory Zsigmondot, s megjötteig Csáki Istvánt tették az ország kormányzójává s egyszersmind megújították a szövetséget a törökkel.” (Ez az „egyhangúság” nagyszerű bizonyítéka az erdélyi „szabadságnak”. Csak nem tehetjük fel ugyanis, hogy valamennyien egytől egyig szívből álnokok és hitszegők voltak. Bezzeg Pozsonyban, ahol állítólag osztrák „elnyomás” volt, nem voltak ilyen „egyhangúak” az országgyűlések!)

„Az államcsíny idejében az erdélyi rendek egy küldöttsége volt Prágában, hogy Miksa főherceg behozatala tárgyában alkudozzék.” (Láttuk, hogy a főherceg véleménye egyébként sem volt valami kedvező az erdélyiekre. Most azonban azt látjuk, hogy a valóság egyenesen minden képzetet felülmúlt. Gondolhatjuk, mit gondolhattak a prágaiak és mit a főherceg, mikor hamarosan megtudták, hogy mit csináltak otthon ugyanazok, akik ezeket a követeket a főhercegért odaküldték!)

„Mindazáltal az összeesküvők Zsigmond megválasztása előtt nemcsak a németes urakat, hanem magát a semmit sem sejtő Bastát is elfogták. Éjjel lakásán megrohanták, őrségét lefegyverezték és ágyából kiragadva börtönbe vitték, sőt az egykorújelentések szerint meg is bilincseltek.” (Nálunk divat mondhatatlanul együgyűnek tartani a Habsburgok államférfiait. Pedig hát mennyire okosnak kell tartanunk Miksa főherceget, aki – mint láttuk – annyira tisztában volt a helyzettel, hogy mindezt Bastának előre megírta. De hasztalan voltak olyan okosok, az erdélyiek jellemtelensége még az ő okosságukat is felülmúlt. Nem bírták őket annyira rosszaknak gondolni, mint amilyenek a valóságban voltak.)

„Február hetedikén szabadon bocsátották ugyan és megpróbálták kiengesztelését -jóságot ígértek neki, ha az országban marad s Zsigmondhoz csatlakozik.” (Ez is jellemző rájuk. Azt hitték, hogy Basta is csak olyan, mint ők; hogy ő is csak annyira hű az uralkodójához, mint ők és hogy a jóság neki is előbbre való, mint az esküje.) *„De a bizodalomban csalatkozott, becsületében megalázott Basta bosszútól lihegve (a tárgyilagosság ez ellenszenves kifejezés helyett nem azt kívánta volna-e, hogy inkább azt írjuk; „a becstelenségen méltán felháborodva”?) a nemességét és az egész*

országot meggyűlölve (nem joggal) sietett Kővárra, onnan meg Szatmárra, ostromolva a királyt segítségért, mellyel Erdélybe törjön és a hűtleneket megfenyítse. Ez időtől kezdve lett Basta az a rémalak, aminőnek történelmünk ismeri.” (Elég baj, mert az igazság meghamisítása történelmünk részéről, hogy elhallgatja, hogy ha „bosszút lihegett”, miért lihegett bosszút és hogy mennyire oka volt rá, hogy azt „lihegjen”, s hogy az ügyben a becsület, hűség, szótartás és erkölcs képviselője ő volt, nem pedig az erdélyi magyarság.)

Ezzel elérkeztünk Basta bosszúállásához, azaz az eseményeknek ahhoz a részéhez, amelyet már a magyar közvélemény is ismer, nincs tehát rá szükség, hogy mi is olyan részletesen ismertessük. De azért még Basta bosszújában is van sok olyan részlet, amely becsületére válik neki, s melyet éppen ezért nem ismernek nálunk.

Basta, Mihály vajda és a székelyek Báthory Zsigmond és hitszegő magyarjai ellen vonultak. *„Zsigmond fejedelem, aki visszatérése után meg is betegedett, rimánkodva kérte Bastát, ne bántsa, meg akar a királlyal egyezni. Az erdélyiek maguk már az államsíny után bocsánatot kértek Rudolftól (hol itt a híres magyar önértzet?), és elszakadásukat a helyzet kényszerűségével mentgették.”* (Ekkora hazugságot régen mondtak már. Szó sem volt kényszerűségről. Az volt inkább a baj, hogy túlságosan is szabadok voltak cselekedetükben, s mivel azt hitték, hogy felülkerekedtek, jó módjukban azt sem tudták, hogyan fölényeskedjenek. Bűnt elismerni, s a megbántottól bocsánatot kérni, nem ellenkezik a helyes önértzettel, de aki ugyanekkor ilyen szemtelenül hazudik, az egyúttal azt is bizonyítja, hogy nem bünbánatból cselekszik, hanem érdekből.)

Ezért Basta most már nem is állt velük szóba. Báthory Zsigmond erre összehozott vagy 20.000 főnyi sereget, melyben azonban még most, amikor már létükről volt szó, sem tudott elnémulni az önzés; Csáki és Székely Mózes veszekedtek benne a vezérségért. Basta leverte őket és többüket kivégeztette. Ugyancsak megérdemelték. Ezután (tehát már a „rémuralom” alatt) történt, amit már említettünk, hogy Basta összeveszett Mihállyal azok miatt a „baromi kegyetlenségek és okatlan rombolások” miatt, melyekre Mihály a magyarok ellen vetemedett, és hogy az erdélyi városok felgyújtása ellen Basta még ekkor is tiltakozott. Mivel Mihály emiatt ellensége lett, őt is megölette.

Tőle tehát végre megszabadította Erdélyt, de nem Báthory Zsigmondtól, aki újra visszatért és aki mellé még ezek után is sok erdélyi állt, köztük még a lutheránus szász Brassó is. Ezzel Erdély bebizonyította, hogy Basta még mindig nem volt hozzá olyan szigorú, mint kellett volna, hogy megrémíteni, illetve hogy a királyának letett eskü megtartására kényszeríteni tudta volna. (Láttuk, hogy Basta először nem „rémítéssel”, hanem jósággal, szeretettel és az erdélyiek iránti bizalommal akarta elérni célját. Láttuk, hogy ez a viselkedése milyen hálátlansággal találkozott, s mennyire eredménytelen volt.) Báthory Zsigmond, a török párti erdélyiek hajdani kegyetlen legyilkoltatója most a törökhöz fordult. Jöttek is azok, de nem mellette harcolni, hanem fosztogatni és 7.000 magyar rabbal hagyták el az országot. Csáki erre rábeszéli Báthoryt, hogy egyezzen meg Bastával. Ez szót fogad, s kiegyezik. Jellemző, hogy ezt csak akkor teszi, amikor már a török sem segített rajta, tehát mikor már más választása nem volt. Az is jellemző, hogy a békejobbot Basta még így is elfogadta tőle.

A kiegyezéssel újra vesszőfutásra kényszerülnek azok a magyar nemesek (az erdélyi nemesség többsége), akik csak kevéssel előbb küldték Rudolffhoz előbbi árulásukért bocsánatkérésüket. Báthory Zsigmond ugyanis csak azért jöhetett újra meg újra haza, mert az ország újra meg újra melléje állt, és természetesen Rudolfnak tett újabb meg újabb esküje újabb meg újabb megszegésével állt újra meg újra melléje.

A mi történetírásunk a dolognak ezt az oldalát elhallgatja. A mi történetírásunk csak Báthory Zsigmond állhatatlanságáról és következetlenségeiről tud (s még ezt is annak tulajdonítja, hogy jezsuiták nevelték), de hogy Báthory Zsigmond szeszélyei nem okozhattak volna megannyi politikai változást is egyúttal, ha maga az erdélyi magyarság nem támogatta volna Báthory e szeszélyeit, és hogy Báthory e szeszélyeinek az ország részéről való kiszolgálásai megannyi esküszegést és hűtlenséget jelentettek az erdélyiek részéről a király iránt, azt elhallgatja.

Tárgyilagos embernek mosolyognia kell, mikor olvassa, hogy az ez után összeült medgyesi országgyűlésen az erdélyi rendek azon a címen kérik vissza szabadságaikat, mert ezeket Rudolf biztosította részükre akkor, mikor Erdélyt átvette. Ők – úgy látszik – már nem emlékeztek arra, hogy azóta történt Erdélyben egy és más. Sorozatos esküszegéseiket, hűségnyilatkozataik újra meg újra való meghazudtolását már teljesen

elfelejtették. Ők csak arra emlékeztek, hogy Rudolf biztosította az ő szabadságaikat.

Közben Székely Mózes török és tatár hadakkal újra betört az országba. Erdélynek most újra alkalma lett volna bebizonyítania, hogy most már végre csakugyan megbánta sorozatos esküszegéseit, s végre nem csak kénytelenségből, hanem meggyőződésből áll királya mellett, és hogy legalább a legújabb esküjét most már valóban megtartja. Így aztán joga lett volna arra, hogy utána számot tarthasson azokra a szabadságokra, melyeket Rudolf szavatolt neki akkor, amikor az országot átvette. Az országnak azonban most is első dolga az volt, hogy újra bebizonyítsa, ezeket a szabadságokat most sem érdemli meg, hogy újra és megint most is csak álnokság, hazugság és színlelés volt az a hűség, amit királya iránt mutatott és hogy most is hamisan esküdött neki.

Nem én mondom, hanem a Szilágyi-történelem, hogy Székely Mózeshez most is *„tömegesen csatlakoztak mindenfelől”*. Csakhamar fejedelemmé is választották és segítségükkel el is foglalta Gyulafehérvárt. Basta – hogy újra el ne fogják –, sietve Magyarországra távozott hadakért. Erre – mivel Bastától távozása miatt egyelőre nem kellett félniük – még jobban Székely mellé állt az egész ország, sok szász város is. Pedig egyébként olyan zsarnok volt ez a Székely Mózes, hogy még Szilágyi szerint is *„kegyetlenül bánt a föld népével”*. Az erdélyieknek azonban mégis inkább ő kellett, mint az, akinek néhány év alatt már annyiszor újjították meg hűségesküjüket. Iskolakönyveink Székely Mózesről is elhallgatják, hogy nagy hibái is voltak. Közvéleményünk nem is tud semmit arról, hogy kegyetlenül bánt volna a föld népével. Kegyetlen csak Basta volt.

Azonban megint csak Basta kerekedett felül. Székely Mózes nemcsak vereséget szenvedett, hanem a harcban el is esett. Hogy utána Basta igyekezett megbüntetni az erdélyi nemességet *„a háromszoros esküszegésért”* (Szilágyi), az csak természetes. Mi azonban hozzátehetjük, hogy az erdélyiek nemcsak a közvetlenül Basta kezébe letett esküjüket szegték meg immár háromszor. Esküdtek ők már magának Rudolfnak Prágában is akkor, amikor lefelőlször adta át neki Báthory Zsigmond Erdélyt. Ekkor ott éppen Bocskai tette le nevükben a hűségesküt. Aztán esküdtek Mihály vajdának (mely a vajda állítása szerint – mint láttuk már – szintén Rudolfnak szólt). Mindkét eskü teljesen önként s látszólag szívesen történt. Hiszen nem Rudolf szólította fel Báthory Zsigmondot a

lemondásra, hanem Báthory kérte Rudolftól Erdély átvételét. De a Rudolfnak tett eskün kívül hányszor szegték meg az erdélyi nemesek a székelyeknek adott szavukat is!

Természetesen mindezekért büntetésül akasztatott is Basta, de hát a történetek után ez igazán természetes. Az esküszegők vagyonának egy negyedét el is kobozta, s ezt csak azért nem mondhatjuk természetesnek, mert a törvény szerint nem egy negyedét, hanem az egészet kellett volna elkoboznia. A hűtlenségért ugyanis alkotmányunk szerint fej- és teljes jószágvesztés jár még akkor is, ha valaki csak egyszer hűtlen, nem pedig sorozatosan egymás után. Egyébként is rendkívül különös, hogy mi még ma, a XX. században is annyira felháborodunk az esküszegők vagyona egy negyedének elkobzása miatt, hogy miatta „rémuralomról” beszélünk. Hiszen alig hogy felszabadultunk a Habsburgok „elnyomása” alól és a kálvinista színmagyar Horthy kezdett „országolni”, kétszer is volt vagyonválság, mégpedig nemcsak az ötszörös hitszegőkre, hanem kivétel nélkül minden állampolgárra. Először minden vagyon egy ötödére (ez több, mint a Basta elkobozta negyed, mert Basta elkobzása csak a földre vonatkozott, Horthyé pedig mindenre: a ház-, pénz-, vállalati vagyonra is). Aztán jött egy újabb, mely az elsónél már mérsékeltebb volt. Sajátságos, hogy Basta uralmát mégis „rémuralomnak” mondja történelmünk, Horthyét pedig egyenesen éppen a földbirtokosok uralmának nevezte „népi demokráciánk”.

Mi volt tehát Basta rémuralmában annyira „rémes”? Talán csak nem az, hogy mindenkinek grácia-levelt kellett váltania és állandóan magánál hordania, hogy Basta zsoldosai ne bántsák. Valóban, az akkori erdélyiek ezt tartották talán a legrémesebbnek. Ma azonban, a XX. században, már olyan rémuralom van, hogy legalábbis „a népi demokrácia” idején, mikor e sorokat írom, még egy koldus sem mehet ki az utcára arcképes személyazonossági igazolvány nélkül. Láthatjuk belőle, milyen ideálisan szabad uralom lehetett az a Bastáé. Mi, szegény magyarok, ugyanis amikor e sorokat írom, még akkor is örültünk, ha legalább akkor nem hurcoltak el bennünket, ha az uraink kiállította igazolvány ott volt a zsebünkben és rendben volt.

Aztán még abban állt Basta rémuralma, hogy a tőle tartott 1604. januári országgyűlésen mindenkinek személyesen kellett megjelennie. „*Általános réműlet támadt*” – írja Acsády – „*mert azt hitték, hogy mindnyájukat ki*

akarja irtani.” (Basta) De aztán Acsády maga is hozzáteszi, hogy „*a gyűlés azonban nagyobb baj nélkül folyt le*”. Basta tehát megint csak sokkal jobb volt annál, mint amilyent az erdélyiek vártak, tehát saját megítélésük szerint megérdemeltek volna. De persze azért Acsády is azt írja, hogy „*leírni azt a szörnyű pusztulást, melyben a föld népe ez események következtében süllyedt, emberi toll valóban képtelen*”. De aztán ismét csak ő maga mondja, hogy a legnagyobb pusztulást nem Basta katonái, hanem a hajdúk, tehát a magyarok csinálták, s Basta inkább védőszerepet játszott ellenük a föld népe érdekében.

„*A hajdúk garázdálkodását – írja – Basta sem nézhette tovább, s kísérleteket tett a hajdúk megfékezésére.*” Sennyey Miklóst evégből nevezte ki kapitányukká, de hasztalan. E rémes idők egyik krónikása, Mikó Ferenc egyenesen kimondja: „*Azt pedig a hallatlan kegyetlenséget a magyar hajdú cselekedte. Ő átkozott nemzetség! Úgy kellett neked ok nélkül bánnod a te felebarátoddal, aki neked sohasem vétett, kenyeredben sem ett, szemmel nem látott.*” „*Oláh, rác és magyarországi ebeknek*” nevezi őket egy másik egykorú, Erdélyi Pál. „*Bizonyosan mondhatjuk – folytatja –, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem vallon, sem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz, korcsos magyarok, kikben nem volt semmi irgalmasság.*” „*Leírja – idézzük még mindig Acsádyt – hogyan törték fel a sírboltokat, hogyan zúzták szét a kőkoporsókat és dúlták fel a fehérvári öreg templomot. Midőn e dúlást utóbb egy török pasa látta, eliszonyodott ez istentelenségen. Marosvásárhelyt a lakosok rimáncodtak hozzájuk, ne bántsák őket, »hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk«. Erre ezt felelték: »ti hajas törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem szánunk.«*”

1603-ban még könyörtelenebbül folyt a rombolás. „*Nincs oly nyelv, ki azoknak a kegyetlenségeket megírhatta. Mikor a lakosok Bastához panaszra mentek, csak azt kérdezte: Magyar-e, aki azt művelte?*”

„*Magyar, nagyságos uram! – mondotta a szegény panaszló. – Mikor német jó, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit sem hágy, mind elviszi. A panaszló sírni kezdett, Basta is sírt (!), de kijelenté, hogy a magyarral ő sem bír.*”

„*Ő eleibe egy koldus is bemehetett*”, mondja az egykorú. „*Küldött is rendeleteket, sőt katonát a szegénység védelmére, de haszontalan.*” Ismét csak hangsúlyozzuk, hogy mindezt a jót Bastáról nem mi írjuk, hanem Acsády. (Szilágyi, V., 563. o.)

Így aztán kénytelenek vagyunk ezt kérdezni: De hát akkor kellett-e Bastánál jobb ember? Ha még a koldus is szabadon bemehetett hozzá, olyan demokratikus volt. Ha együtt sírt a sírókkal, olyan jószívű volt. Ha csak a nemesekre és a gazdag városi polgárookra haragudott, azokra is csak a felháborítóan sok hitszegésért, ellenben a szegénység védelmére az őket védő rendeleteken kívül még katonaságot is küldött.

Az erdélyi nyomort is elsősorban nem ő, hanem a többi ellenség okozta. *„Az oláhok csak marhát 100.000 darabot, lovat csak Brassóból 8.000-et hajtottak el.”* Mikor Székely Mózes segítségére, aki tudvalevőleg unitárius volt, a tatárok bejöttek, ezek is megtették a magukét, és akit le nem öltek, azt rabszíjon hajtották el, egyszer 5.000, máskor 10.000 rabot. Pedig hát a tatárok természetesen nem Basta oldalán, hanem ellene harcoltak.

Joggal kérdem tehát: Miért hívjuk azt a taligát, melyet ekkor az erdélyi magyar, igásállat híján, maga húzott, mégis „Basta szekerének” és a kapát „Basta ekéjének”? Hiszen nem Basta, hanem az erdélyi nemesség sorozatos hitszegése és hazaárulása volt mindennek az oka, és hiszen éppen Basta volt az, aki ezeken a hibáján kívül nyomorba taszított erdélyi szegényeken, amennyire lehetett, mindig segített, ha pedig nem lehetett, akkor együtt sírt velük? Ki látott már részvétekből síró zsarnokot?

Basta „rémuralma” miatt tehát ugyancsak kevés oka volt Bocskainak fegyvert fogni. Bastától az erdélyi protestáns magyar nemesség még Acsády szerint is csak azt kapta meg, amit bőséges bőven megérdemelt.

A FŐBENJÁRÓ PEREK ÉS BIRTOKELKOBZÁSOK

A NAGYBIRTOK BOTRÁNYOS TEHERMENTESSÉGE

Egyik további, sőt egyik legnagyobb panasza volt a Bocskai felkelését megelőző idők magyarságának a főbenjáró perek indításának és a tömeges birtokelkobzásoknak állítólagos rendszere, melynek legijesztőbb megnyilvánulása volt az ország talán leggazdagabb s legtekintélyesebb (természetesen protestáns) főúrának, Illésházy Istvánnak, Lengyelországba menekülésre készítése. A kamara abban az időben – hangzik a vád – egészen rendszeresen úgy szerzett pénzt, hogy a gazdagabb főnemesek nyakába valamilyen ürüggyel hűtlenségért pert akasztott, mely az illetőre halállal vagy – ha idejében el tudott menekülni – legalább vagyona teljes elkobzásával végződött úgy, hogy már alig volt valaki az országban biztonságban. Egészen kíméletlenül alkalmazták aztán a kincstárnak azt az egyébként törvényben gyökerező jogát, hogy egy család kihaltával a birtoka a királyra (mai kifejezéssel élve: a kincstárra) szállott, s az oldalági rokonságot – az újabb ellenkező gyakorlat ellenére – mellőzni igyekeztek.

A valóság azonban e sérelemből sem volt közel sem annyira rémes, mint azt „hazafias” történetírásunk hírverése alapján sejtenénk. E „rémségek” színes lefestésében tízszer annyi a propaganda és a kortesfogás, mint a tárgyilagos valóság. Sőt a mai pénzügyi gyakorlathoz viszonyítva azt kell mondanunk, hogy az akkori „rémuralom” az akkori gazdag emberek részére egyenesen eldorádó volt ahhoz képest, ahogyan ma bánnak az adóhivatalok a dúsgazdag emberekkel.

Az a „rémuralom”, amelyet ez időben a kamara, azaz az akkori adóhivatal meghonosított, nem volt semmi más, mint az akkori, a tizenötéves háború terhei alatt roskadozó államnak néhány erőtlen és bátortalan kísérlete arra, hogy legalább valamivel az akkor még úgyszólván semmi állami terhet nem viselő dúsgazdag társadalmi osztályok is hozzájáruljanak a közterhek viseléséhez.

Ha ez e kor eseményeit elbeszélő történetíró nem a gyűlölet és elfogultság, hanem a tárgyilagosság vezetné, a bécsi kormányt egyenesen dicsérnie kellene, hogy korát meghaladó szociális érzékkel az állami terhek legalább egy részét igyekezett levenni a szegénység válláról, s legalább azok között a keretek között, melyeket számára az akkori törvény megengedett,

a gazdagok vagyonát is megpróbálta igénybe venni a köz érdekében. Nem azon kellene botránkoznunk, hogy ezt megpróbálta, hanem azon, hogy csak próbálta, de (amiatt a nagy hatalom miatt, mely akkor még a főurak kezében volt) nem sikerült neki.

Az országnak ekkor mindössze évi 50.000 forint volt az adóhozama vagy még ennyi sem. Ezzel szemben csupán csak a töröknek akkor még fizetett adó (illetve „ajándék”), és a konstantinápolyi török követség költségei rúgtak évi 130.000 forintra. A végvárok fenntartása évi másfélmillió, a közvetlenül Bocskai fellépését megelőzően folyó tizenöt éves háború évi költsége pedig újabb kétmillió forintot emésztett meg.

Láttuk, hogy királyunk, mivel más, a mi országunknál sokkal népesebb és gazdagabb országok felett is uralkodott és a német birodalomnak is császára volt, innen szerezte meg a szükséges pénzügyi fedezetet. De noha – mint Schiller írja a „Geschichte des dreißigjährigen Krieges”-ben – *„Ferdinánd, Miksa és Rudolf, mindhárman Erdély és Magyarország uralkodói, kimerítették egyéb országaik életerejét, hogy ezt a kettőt a töröktől való elárasztástól és a belső lázadásokkal szemben megvédjék”* (I., 36. o.), az egyébként is késedelmesen és csak részben befolyó jövedelmek a kiadásokat nem fedezték.

A magyar jobbágyoktól az említett évi 50.000 forintnál többet behajtani nem lehetett, hiszen ezen a kis és elpusztított országfoszlányon, mely az állandó háborúk pusztításait is szenvedte, még több pénzt megvenni képtelenség volt. Akiknek volt pénzük, azok viszont „szabadok” voltak, azaz a törvény biztosította számukra az adómentességet. Igaz, hogy ebben az időben ők is lemondtak kiváltságukról és önként – mert csak így engedi meg ezt a híres magyar „szabadság”, mely – ki gondolná? – még a nagy „rémuralom” ellenére is csorbítatlanul megvolt – szintén vállaltak annyi adót, amennyit a jobbágyság fizetett, de mi volt ez a kis összeg a kiadások tengerében? Annyira csekély volt ez a kiadásokhoz és a főnemesség nagy bevételeihez képest, hogy azt kell mondanunk, a király és a jobbágyság óriási áldozata mellett a magyar nemesség, s közte a dúsgazdag és vagyoniilag éppen ez időben legjobban gyarapodó főnemesség alig áldozott valamit.

Szemére is hányta az állandóan sérelmeket hangoztató és forradalmian zajos – amint az angol írók kifejezik magukat: „turbulent” – magyar országgyűléseknek Rudolf, hogy a nagy hang mellett, melyet használni

szoktak (de ezt persze már nem Rudolf mondta, hanem csak én mondom, mert ő nem mert odamondogatni túl önérzetes és elkényeztetett rendjeinek) közel sem mutatnak valami nagyon áldozatos szellemet. Ugyanis nemcsak az idegen országok hozzájárulása, hanem a magyar adó is meglehetősen késedelmesen folyt be és nem is teljes egészében.

De ha már pénzben, mert nem is volt (bár a főnemességnek lett volna), ilyen keveset adtunk, legalább vitézséget adtunk volna helyette. Nem valami felemelő hatással van azonban az utókor emberére, és a híres magyar vitézségről táplált felfogásunkkal meglehetősen ellentétben van, hogy ebben az élet-halál küzdelemben, melyben a magyar nemesség adómentessége miatt úgyszólván adhatott mást, mint az életét és véréjét, az országgyűlés azt határozta, hogy ha a király vagy valamelyik főherceg személyesen fog a sereg élére állni, akkor a nemesség is hadba fog szállni. Tehát még ezt is feltételhez kötötte.

Sajnos el kell fogadnunk igaznak a Miksa udvarából író velencei követnek, Juan Michielnek véleményét, aki a magyar népet „infelice”-nek, szerencsétlennek, az országot „cadavero et cosa estinta”-nak, hullának és élettelen tárgynak nevezi. (Furcsa, hogy ennek a hullának és élettelen tárgynak az országgyűlései mégis annyira túl elevenek voltak, hogy a tárgyilagos angol „turbulent” jelzővel kénytelen őket ellátni. Nem valami rokonszenves dolog, ha a hulla zavarog azért, mert túl nagy az önérzete, sőt lehet-e egyáltalán önérzete egy hullának?)

A jobbágyok s általában az ország szánandó tehetetlenségével szemben micsoda háborítatlan nagyurak voltak ennek a kornak főnemesei! Ők, a dúsgazdagok, nem járultak az állam fenntartásához, a közügyek költségeihez úgyszólván semmivel. Az adót jobbágyaik fizették. Ha maguk is önként megajánlották, ez csak rendkívüli esetekben történt, mindig csak egy évre és minimális összegben. Vagyonadónak, jövedelemadónak, vagyonváltságnak, örökösödési illetéknek akkor még nyoma sem volt, s a gazdag ilyen körülmények között természetesen könnyen felszaporodott pénzét, ha zálogösszeg címén újabb birtokot nem szerzett vele, olyan, a mai fülnek egyenesen elképesztő kamatra adta ki, amilyenre akarta. Ez az oka, hogy úgyszólván minden mai mamutbirtok e században keletkezett.

Az egyedüli mód, mellyel ez a nemesi birtok az államnak adózott, az ősiség törvénye volt, melynél fogva a nemesi család fiágának kihalása

esetén a birtokot nem örökölhették a lányok (bár – fiúsítás alakjában – erre is volt nem egy eset), sem az oldalági rokonok, hanem a királyra, az államra szállt. Régebben még az ilyen birtokok sem maradtak az állam kezében, mert az volt a szokás, hogy a király hazafias érdemekért megint elajándékozta őket, tehát más főnemesi vagyont alapítson velük. Régente lehetett is gyakorolni ezt a király méltóságához illő nagylelkűséget, mert a régi államnak, mely alig avatkozott bele az egyének életébe és szabadságába, alig volt még kiadása. Akkor még valójában nem is volt állam, csak király. Nem volt még közoktatásügy, nem volt közegészségügy, nem volt állandó hadsereg, nem volt nyugdíj, sőt tisztviselő is alig néhány.

A Habsburgokat közvetlenül megelőző Jagellók gyenge uralkodása alatt túlságosan lesüllyedt a királyi hatalom, és ezért már egyenesen kórosan elburjánzott a nemesi szabadság. A mi történetírásunk már régóta csak ezt a „szabadságot” ünnepli és dicsőíti, ennek fenntartását tartja hazafias célnak, de emellett olyan logikátlan, hogy azért nemzetünk életében a Jagellók korát mégsem tartja fénykornak, hanem szégyenletes süllyedés korának. Süllyedés is volt, de azért, mert az a túlságos „szabadság” nem egészséges, hanem kóros jelenség, melyet nem ünnepelni, hanem korholni kellene. Valóban: a magyar nemesnek sohasem volt akkora „szabadsága”, mint ekkor, de ez a szabadság az államhatalom és közrend szégyenletes lesüllyedését, a közérdek semmibe vevését, az „aki bírja, marja” elv korlátlan érvényesülését, az erőszak és ökljog uralmát, az oligarchiát jelentette.

Világos ugyanis, hogy elsősorban a fegyveres erővel, sőt külön kis hadseregekkel és az akkori haditechnika mellett szinte bevehetetlen várakkal rendelkező dúsgazdag főnemesnek volt mindenre „szabadsága”, de nem a bocskoros nemesnek. A túlságos szabadság tehát a közre, azaz az annyit hangoztatott hazára, a szegényebb nemességre és különösen a föld népére volt káros. Noha a magyar anélkül is a kellenél jobban hajlik a túlságos egyéni szabadságra, és a felsőbbiséget ismerni nem akaró függetlenségre, mert túl önérzetes, túl öntudatos, túl büszke; történetírásunk és nevelési irányunk mégis ahelyett, hogy önmérséklést, önkritikát, a szabadosság hátrányait hirdette és a nemzet effajta hibáit ostromozta volna, évszázadokon át minden erejével még külön jobbra igyekezett dönteni az amúgy is jobbra hajló kerítést. Nem csoda, hogy aztán nemzeti katasztrófa lett belőle és oda jutottunk, ahol most vagyunk.

Emiatt jött ránk már a mohácsi vész is, mert ekkor is amiatt uralkodtak azok a szégyenletes állapotok, melyeket Burgio pápai követ jelentései alapján vázoltunk.

Igaz, hogy amikor idegenben székelő uralkodóház alá kerültünk, illetve amikor pártoskodásunkkal (azaz ismét csak túlságos szabadságunk miatt) az uralkodóházat arra kényszerítettük, hogy idegenben lakják (mert ha országunkat ország helyett egy kis nyomorult országfoszlánnyá tettük, abból ez már természetszerűleg következett), ennek a szabadságunkhoz való túlzott és makacs ragaszkodásunknak ebben az újonnan adódott helyzetben természetesen haszna is volt, mert ez tette lehetővé állami önállóságunk és függetlenségünk megmentését. Ilyen szempontból örvendetesnek is kell tartanunk nemességünkben ezt az élénk szabadságvágyat. De ugyanakkor az is igaz – erről azonban teljesen megfeledkeztünk –, hogy ez a túl nagy szabadság együtt járt a közterhek viselése alól való botrányos kibúvással is, sőt tekintve az emberi természet gyarlóságát és önzését, természetesen elsősorban mindig ebben csúcsozott ki. Különösen nagy igazságtalanság és bűn volt ez részünkről a törökvilág évszázadai alatt, amikor az államnak a védelmi rendszer fenntartása és a felszabadító háborúk mérhetetlen költségei miatt fokozott mértékben lett volna szüksége a nagyobb fokú teherviselésre.

Ha ez meg lett volna, vagyis ha a szabadság nálunk nem lett volna olyan betegesen nagy, nem szorultunk volna rá olyan nagy fokban a külföldi segítségre. Ha pedig nagyobb arányban tudtuk volna magunkat a magunk erejéből védeni, mint ez a valóságban történt, függetlenségünket sem fenyegette volna akkora veszély, mint amekkora éppen e túl nagy szabadság következményeképpen is fenyegette. Ez a túl nagy szabadságszeretet tehát nemcsak használt függetlenségünknek, hanem ártott is, mert hiszen egyet jelentett a közteherviselés alól való kibújással, s így a külföldi segítségre való nagyobb rászorulással. Ártott még annyiban is, hogy ez volt az oka az állandó sérelmesdinek és „turbulenciának”, a nagy hangnak, fenyegetőzésnek és állandó rebellióknak, mely szükségképpen csökkentette irántunk az uralkodóház bizalmát és a szomszédos nyugati országok ellenszenvét is felkeltette ellenünk.

A Jagellók korában a magyar nemesség visszaélve hatalmi túlsúlyával nem előre ment, hanem hátrafelé. Világos ugyanis, hogy a kor haladtával, és amikor a középkortól mind messzebbre távolodva a hadviselés és a

fegyverek is mindig fejlettebbek lettek, az állam kiadásai is évtizedről évtizedre növekedtek. Ennek természetes következményeként az állampolgároknak mindig nagyobb összegekkel kellett volna az állam kiadásaihoz hozzájárulniuk, ha hazájukat igazán szerették volna. Az a kisleány teherviselés ugyanis, ami jó volt és elég volt a középkor államában, nem lehet jó és elég már a XVI. században még akkor sem, ha nem nehezedett volna ránk ez időben még a végvárak 15.000 főnyi legénységének fenntartása és fizetése is.

Az újkor háborúi sokkal többet kerültek, mint a középkorié, az újkor államának, ha lépést akart tartani a haladással, a feladatköre is sokkal szélesebb, tehát kiadásai is sokkal nagyobbak kellett legyenek, mint a múlt államaié voltak. Túlzott hatalmánál és a királytól való függetlenségénél fogva azonban a magyar nemes a XVI., XVII., sőt még a XVIII. században is még annyival sem járult hozzá a közterhek viseléséhez, mint amennyivel a középkor végén járult. Nemcsak az ország területének megcsönkulása, hanem ez is volt aztán az oka, hogy hazánk ez időben nem lehetett független és önrendelkező ország, még ha elméletben és országgyűléseink nagy hangja után ítélve az is maradt. Csak természetes ugyanis, hogy azok, akik az állam költségeit emiatt helyettünk viselték, helyettünk rendelkeztek is, még ha mi még olyan hangosan kiabáltunk is miatta, és szóval még úgy harsogtattuk is a magyar szabadságot és függetlenséget. Ingyen ugyanis legfeljebb csak kiabálni lehet, de nem a valóságban is parancsolni. Láttuk, hogy a magyar nemesi birtok csak gazdája halála után járult hozzá az állam terheihöz, de még ekkor is csak abban az esetben, ha ezen a „gazdán” nem az egyént, hanem a családot értjük; ha kihalt az egész nemzetség. Ekkor a családi birtok nem lehetett az esetleges leányutódé, hanem a kincstáré, visszaszállt a királyra.

Nemességünk túlságos „szabadsága” azonban még ezt a sokszor hosszú évszázadokon át is csak egyetlenegyszer előforduló kényszerű adózást is kijátszotta és lehetetlenné tette. Nálunk ugyanis – igazi hátramenéssel, tehát igazi, rossz értelemben vett „reakciós” szellemben – azt a gyakorlatot honosították meg, hogy a birtok a férfiág kihaltával sem lett a kincstáré, hanem az oldalági rokonoké. Mihelyt ugyanis a kihalás előtt álló nemzetség utolsó férfinakja lehunyta szemét, az ezt a pillanatot váró oldalági rokonok azonnal megszállták a birtokot és a jogaiba lépni akaró kincstárral szemben fegyveresen védelmezték. Már Mátyás király alatt is megpróbálták ezt, de ő

természetesen nem tűrte és meg is volt hozzá a szükséges ereje, hogy az állam érdekeit megvédje. Világos azonban, hogy az utána következő szegény Jagellók ezt nem tudták megakadályozni. Ezért is voltak olyan szegények, mint a templom egere, ezért jutott el hazánk alattuk Mohácshoz.

A magyar nemesi szabadság Jagelló-kori főképviselője és védője még a törvényszerűség köntösébe is öltöztette ezt a hazafiatlan önzést, mert az ő Hármaskönyvében már az áll, hogy aki a nemzetség kihalta után a birtokot legalább egy évig kezében tartja, annak törvényes tulajdonosává is válik.

A mohácsi vész után testvérharcok okozta zavaros állapotokból természetszerűleg következik, hogy ezek a magyar kincstárra túrhetetlen állapotok inkább rosszabbodtak, mint javultak. Hogy merete volna ugyanis az ilyen a kincstárt illető jószágot elvenni a bitorlótól olyan király, akinek vetélytársa volt az országában, és aki a kincstárjogai érvényesítésének csak megkísérlésével is azonnal vetélytársa táborába „kényszerítette” volna az illető nemest és egész atyafiságát? Meg aztán a kincstárjogai érvényesítéséhez fegyveres erőre is szükség volt, az pedig a király vetélytársának megsemmisítéséhez kellett, de még arra sem volt elegendő.

Ilyen állapotok után és közepette jutottunk el ahhoz a korhoz, melyet most tárgyalunk. Az effajta visszaélések a hosszú gyakorlat folytán ekkor már egész természeteseeknek, sőt törvényerejűeknek látszók voltak. A Habsburg-királyra – mint láttuk –, az ország védelmének, sőt Rudolf alatt még a 15 éves török háború mérhetetlen költségeinek fedezése is nehezedett, s e célból évszázadokon át egyéb országainak életerejét volt kénytelen szipolyozni, de ennek ellenére attól az országtól, amely miatt a nagy költségeket viselte és amely elesettsége és kicsiny volta miatt amúgy is csak minimális anyagi erővel rendelkezett, még annyit sem kapott, amennyi joggal és törvényesen járt volna neki. Ez ugyanis „a magyar szabadsággal” ellenkezett, ahhoz pedig a mi őseink minden körülmények között görcsösen ragaszkodtak.

Zajosan, „turbulensül” követelték azokat a „jogokat”, amelyeket a múlt idők visszaélései és dekadenciája miatt törvénytelenül bár, de már megszereztek, hogy tudniillik a kihalt nemzetségek birtokai az oldalági rokonoké legyenek, nem pedig a kincstáré, sőt 1569-ben arra is törvényt hoztak, hogy még azokat a birtokokat is, amelyek megszakadás folytán valóban már a kincstár kezébe kerültek, a király ingyen ajándékozza el. Hogy ilyen körülmények között hogyan szerez pénzt ez a király az ország

szükségleteire, azzal ők már nem törődtek. Úgy viselkedtek, mintha a haza nem is az ő hazájuk, hanem csak a király hazája lett volna.

A király ilyen viszonyok közepette, hogy legalább a veszett fejsze nyele megmaradjon, úgy segített magán, hogy kezén hagyta a kincstárt illető birtokot annak, aki elfoglalta, de bizonyos zálogösszeget követelt tőle. Később, ha lehetett, megint csikart ki tőle érte valamit, végül a végleges odaadományozáskor, a királyi donáció fejében még egyszer és utoljára. Világos azonban, hogy amit így összesen kapott, az sem érte el a birtok igazi értékének talán egy negyedét sem.

Itt volt tehát egy ország, melynek ötvenszer annyi volt a kiadása, mint a bevétele, de amely egészségtelenül nagy kiváltságai és „szabadságai” miatt még azzal a kevéssel sem járult hozzá a köz szükségleteihez, ami még e nagy szabadságok alapján állva is járt volna ennek a köznek, a hazának. Sőt törvényt hoz – és éppen ekkor hozza ezt a törvényt –, hogy ez az agyonsanyargatott, a király egyéb országainak jövedelméből tengődő ország még az is, ami az övé (pedig de kevés volt az övéi) ingyen ajándékozza oda másnak, de természetesen nem a föld szegény népének, nem is a köznemeseknek (mert világos, hogy velük szemben a kincstár végre tudta hajtani a törvényt és meg tudta védeni jogait), hanem éppen azoknak, akiknek már amúgy is túl sok volt. Mi pedig tele kiabáltuk a magyar közéletet és törvényteleniséget, elnyomást, zsarnokságot, esküszegést emlegettünk, ha a király kényszerűségében csak látszatra is megszegte a „törvényt”, még ha az a törvény csak ilyen törvény volt is.

Megjegyzés:

Érdekes, hogy ezzel éppen homlokegyenest ellenkezőleg azt is divat nálunk hangoztatni, hogy főnemességünk (de nem a XVI. századi, mert az nem volt aulikus, hanem a XVII. és XVIII. századi) aulikusságával, gerinctelenségével, megalkuvásával, a nemzet érdekeinek elárulásával, vég eredményében tehát hazaárulásával szerezte uradalmait. Végzetes tévedés, illetve kortes érdekekből elkövetett hitvány rágalom ez, melynek leleplezésére itt ragadjuk meg az alkalmat. Először is láttuk már bőségesen, hogy a közszereplők részéről a törvény- és királytisztelet, az igazi kereszténységen alapuló önmérséklés, a tekintélytisztelet és a felsőbbségnek való engedelmesség, főként pedig a hitvány és minden

szerencsétlenségünket okozó népszerűség hajhászás megvetése volt hasznára a nemzetnek, tehát ez volt az igazi hazafiság, nem pedig az éretlen kuruckodás, az az állandó sérelmesdi, mely a mi állítólagos jó hazafiaink sajátja volt. Az érvek és történelmi adatok az a tömkelege, amelyet itt eddig felsorakoztattunk és tizenhárom vaskos kötetten át még fel fogunk sorakoztatni, mind azt bizonyítja, hogy az a politika, melyet aulikus mágnásaink folytattak, volt az igazság, a becsület és keresztény erkölcs, tehát a hazafiság politikája. Ha tehát csakugyan ingyen kapták volna a királytól birtokaikat mágnásaink, akkor sem hazaárulásért, hanem a haza hasznos és jó szolgálatáért kapták volna.

Azonban nem ingyen kapták. Az ingyen birtokadományozást csak a középkori állam engedhette meg magának. Annak ugyanis még alig volt kiadása, és akkor még ezeknek az elajándékozott birtokoknak sem volt akkora értékük, mint jelenlegi viszonyaink közepette gondolnánk. Az újkorban azonban már – kivált a mi óriási török elleni állami terheink mellett – ezt a nagylelkűséget már semmiképpen sem engedhette meg magának a magyar király.

A nemesi birtokot (minden birtok nemesi birtok volt) nem lehetett egyszerűen csak a vételár lefizetésével megszerezni, mint ma egy ingatlant, hanem törvényes és végleges birtoklásához királyi adományozás kellett. Bizonyos pénzösszeg lefizetése ellenében csak zálogba lehetett egy birtokot venni és jövedelmeit élvezni egész addig, amíg a tulajdonos a felvett zálogösszeget vissza nem fizette (ami elég ritkán fordult elő). Ha a tulajdonos végleg lemondott a reményről, hogy birtokát valaha visszaválthassa, akkor szerezhetett belőle újabb pénzt annak fejében, hogy ennek az újabb összegnek lefizetése ellenében beleegyezett abba, hogy a király annak, aki már zálogban bírta, végleg oda adományozhassa.

Ha ezt a királyi donációt sikerült megkapnia, csak akkor lett az új tulajdonos a jószág végleges urává. Ez az adományozás sem ment ingyen, hanem a kincstárnak is fizetni kellett érte. Érthető is ez, mert hiszen az államnak akkor úgyszólván nem is volt más jövedelme, mint csak ilyesmi.

Mikor tehát azt olvassuk a történelemben, hogy ez meg ez a főúr ilyen meg ilyen érdemeiért ezt vagy azt az uradalmat kapta a királytól, az nem azt jelenti, hogy ingyen kapta, hanem azt, hogy donációt kapott rá. Még azt sem jelenti ez, hogy az adományozáskor járó állami illetéket elengedték neki, bár ez lehetséges. A donáció – régi hagyomány alapján – mindig

érdemekért járt, ezért ezt a kifejezést használták akkor is, amikor már ez rég formáság volt, s az új tulajdonos a birtokot a valóságban úgy vette.

Ha valamely nagy kincstári uradalmat adományozott oda a király valamely főúrnak „érdemeiért”, akkor valódi érdemekről van szó. A birtokot azonban még ekkor sem kapta senki ingyen, hanem legfeljebb kedvezményesen. Az ilyen adományozások többnyire úgy keletkeztek, hogy az illető főúr az állandóan pénzzavarban lévő királytól már évek óta nem kapta meg a főkapitányi, országbírói, kancellári vagy nádori fizetését, sőt aki főkapitány volt, sokszor még katonái elmaradt zsoldját is a magából fizette ki. Tudta, hogy megkap majd mindent, de mivel azt is tudta, hogy pénzt hiába vár, mert a királyának soha nincs, kiszemelt magának egy kincstári vagy megszakadás miatt a kincstárra szállt uradalmat, s alkudozásba kezdett a kamarával, hogy milyen zálogösszeg fejében hajlandó átengedni neki. Mikor ebben megállapodtak, a zálogösszegbe bele számították mindazt, amivel addig a kincstár tartozott neki. Ennyivel kevesebbet fizetett.

A Habsburgok alatt azonban az volt az elv, hogy olyan nagy úrnak, mint a magyar király, s még inkább mint a római császár, nem csak alattvalóit megkárosítania nem szabad, hanem még nagylelkűnek is illik hozzájuk lenni. A kiszemelt kincstári birtokot tehát ez elvnek megfelelően jó alacsonyra értékelték, s ami még így is hiányzott a fizetendő zálogösszegeből, azt az illető készpénzben vagy jövendő állami kiadások magára vállalásával egyenlítette ki. Ekkor már zálogban övé lett a birtok. Mikor azután évtizedek múlva újabb követelései gyülemlettek fel az állammal szemben, s ugyanazon idő alatt jó gazdálkodásával és az államtól kapott fizetéséből újabb tőkét is gyűjtött már magának, akkor lépéseket tett, hogy a zálogban bírt jószágra királyi adományozást is kapjon, azaz hogy a birtok véglegesen és jogilag is az övé legyen. Ehhez újabb összegeket kellett lefizetnie. E fizetés alól nem lehetett kivételt tenni senkivel sem, mert az államnak feltétlenül kellett a pénz, és még sokkal több kellett volna, mint amennyit meg tudott szerezni.

Kaptak jutalmat ingyen is azok, akik megérdemelték. Savoyai Jenő például nem is birtokot, hanem több százezer forint készpénzt, mert akkor a pénz sokkal becsesebb volt, mint a birtok, kivált a mi vadon, eldugott fekvésű, utak nélküli, századok óta parlagon heverő, a háború miatt még bizonytalan sorsú, a török alól csak nemrég felszabadított birtokaink. De

még ezek a Savoyai Jenő-féle igazán nagylelkű, igazán császárhoz illő és csak Habsburgoknál lehetséges adományok sem voltak teljesen ingyen, mert az illető hadvezérnek sokszor már évekre hátralékban levő fizetésének kiegyenlítését is jelentette egyúttal az efféle ajándék. Ezt a kérdést egyébként más helyütt még bővebben tárgyaljuk.

Azok a követelések tehát, melyeket a magyar nemesség Rudolf alatt tett, hogy tudniillik a kihalt nemzetségek birtokait ne foglalja le a király, mint a törvény szerint illetné, hanem engedje át az oldalági rokonoknak, ha pedig még ilyenek sincsenek, akkor ingyen adományozza el. Az akkori viszonyok között teljesen lehetetlen követelés volt, s nem a magyar önrendelkezés és függetlenség védelmére történt, hanem a nemzet rovására bűnös önzésből. Ezek a „sérelmek” azt jelentették, hogy az akkori magyar nemesség egyáltalán nem értette meg nemzete helyzetét, mert az önzés elhomályosította tisztánlátását. Ez a nemesség egyenesen az idő kerekét akarta megállítani, sőt, mivel Bocskai felkelése a török segítsége miatt sikerrel járt, a nemzet végtelen kárára legalább egy időre a valóságban is megállította.

A rendek nem voltak hajlandók belátni, hogy az olyan sokszor emlegetett hazát maguknak a hazafiaknak kell fenntartani, védelméről nekik kell gondoskodni, mégpedig elsősorban a vagyonos hazafiaknak. Azoknak, akiknek van miből. Nem akarták megérteni, hogy a magyar nemesség és főnemesség akkoriban úgyszólván egyedül csak azzal járult hozzá a nemzet védelméhez, amit magára nézve sérelmesnek tartott, és ami ellen annyira zúgolódott; a magvaszakadtak és a felségsértők vagyónával. Nem értették meg, hogy úgy is nevetségesen kevés volt ez a hozzájárulás. Hiszen olyan időkben történt, amikor hazájuk élet-halálharcát vívta, s ezért legjobban rászorult fiai támogatására.

Nem voltak hajlandók belátni, hogy az a nemzet, amely ölbe tett kezekkel tétlenül várja, hogy más népek védjék és szabadítsák fel az ő hazáját, szégyent hoz magára, s nem maradhat független. Méltatlankodtak, kiabáltak, zúgolódtak az idegen befolyás ellen, de azt nem voltak hajlandók tudomásul venni, hogy királyuk legfeljebb csak úgy védhetné meg jogait, függetlenségüket és alkotmányukat nem magyar alattvalóinak befolyása ellen, ha Magyarországnak meg lenne a szükséges anyagi ereje, azaz

növekedne, nem pedig állandóan csökkenne az a pénzbeli hozzájárulása, melyet a magyar nemesek hazájuk fenntartására adnak.

De a mi különleges helyzetunktől, a török veszélytől eltekintve is a középkorból az újkorba átlépő államok haladási iránya az volt, hogy az állam működési köre a régi patriarchális állapotokkal szemben mind szélesebb térre, mind többféle viszonylatra terjedjen ki; a közigazgatást, a hadászatot, az igazságszolgáltatást, a diplomáciát mind haladóbb irányban szervezze meg és lássa el. Ez pedig természetesen kiadástöbblettel járt, és az alattvalóknak a réginél nagyobb hozzájárulása nélkül nem volt elképzelhető. De Mohács bebizonyította, hogy a magyar államot a köz iránti régi szűkmarkúsággal még a patriarchális középkori keretek és igények között sem lehetett volna már továbbra fenntartani.

A haladás iránya akkor az volt (sőt még ma is az), hogy a vagyonosabb társadalmi osztályok nemcsak ne mentesüljenek a közterhek viselése alól, hanem ezzel éppen ellenkezőleg: az állami kiadások fedezéséhez sokkal nagyobb arányban járuljanak hozzá, mint a szegényebbek. Persze a mai progresszív adózástól akkor még nagyon messze voltunk, s messze voltunk nemcsak mi, hanem még a nyugati államok is, de hogy a progresszív adózásnak éppen a fordítottja, tehát a gazdagoknak még a szegényeknél is nagyobb kímélése érvényesüljön, s hogy mi még 1600 körül is ott tartunk, hogy a nemesség és a főnemesség a közterhek viseléséhez még azt a hozzájárulást is megtagadja, mely már a középkorban is megvolt, az már kissé túl sok volt a jóból.

A VÁROSI POLGÁRSÁG KIFEJLŐDÉSÉNEK AKADÁLYOZÁSA

Az újkor folyamán a másik nagy haladást azt hozta az európai államokban, hogy a nemesség és a jobbgység, e két nagy életszínvonal ellentét közé átmeneti osztályként mind nagyobb számban kifejlődött a jómódú városi polgárság, mely megvagyonosodván és szerephez jutván, az állam terheinek tekintélyes részét tudta vállalni, és így nagyban hozzájárult hazája teljesítményeinek és így hadi és politikai hatalmának növeléséhez.

Németországban, Németalföldön és Olaszországban már a középkorban nagyszámú vagyonos városi polgárság volt és e tekintetben mögöttük mi már akkor is nagyon el voltunk maradva. Éppen ezért nekünk kellett volna leginkább törekednünk arra, hogy ezt az elmaradást kiküszöböljük és minél nagyobb és vagyonosabb városi polgárságot létesítsünk. Mivel e cél elérését

nálunk a török világ úgy is nagyon akadályozta, ez csak újabb ok kellett volna legyen a városi polgári elem kifejlődésének állami támogatására.

A király törekedett is erre, részint mert nyugatibb, tehát nálunk fejlődöttebb államok uralkodója is volt, és így modernebb, haladottabb gondolkodású volt, mint a mi akkori rendjeink; részint, mert az uralkodó akkori érdekei, mint mindenütt, nálunk is azt kívánták, hogy a nemességgel való harcában az erős városi polgári elemben szövetségesre találjon.

Azt, hogy a városok pártolása a királyi hatalom megnövekedéséhez és így a maga hatalma és befolyása megnyirbálásához fog vezetni, a magyar nemesség is észrevette, azt azonban már nem, hogy e tekintetben a nemzet jövője és érdekei nem az övéivel, hanem a királyéval azonosak. Vagy ha ezt látta is, kétségtelen, hogy a maga érdekeit előbbre valóknak tartotta a nemzet érdekeinél. Ezért a városi polgárság száma és befolyása növekedésének visszaszorítására mindent elkövetett.

Bocskai fellépésének sikere – hála a töröknek, Bocskai tehetségének és a király idegbetegségének – ezt lehetővé is tette számára és sajnátságos, hogy történetírásunk ezen nem sajnálkozik, mint kellene, hanem a magyar szabadság és függetlenség szempontjából nagy sikerként könyveli el. Azzal érvel, hogy mivel a király idegen volt, az adott helyzetben a nemesség hatalmának a királyi hatalommal szemben való bármily csökkenése a nemzet függetlenségének csökkenését jelentette volna és hogy a mi esetünkben ehhez itt még külön hozzájárul az az éppen nem mellékes dolog is, hogy a mi városaink ekkor úgyszólván kivétel nélkül idegen (német) ajkúak, fajúak, sőt érzelműek, sőt olyan magyargyűlölők voltak, hogy a magyar nemességnek még arra sem adtak engedélyt, hogy falaik közt – tehát saját magyar hazájában – házat vehessen.

Erre az érvelésre ez a feleletünk: Függetlenségünket – igaz – védenünk kellett külföldön lakó királyunkkal szemben, ámde nem voltunk-e magunk is okai annak, hogy a királynak velünk szemben szövetségeseket kellett keresnie, s vajon akkor is így lett volna-e ez, ha mindig teljes bizalommal viselkedtünk volna iránta? Ha nem cseréltük volna a hitünket állandóan már Ferdinánd és Zápolya idejében is, és ha nem folytatódott volna ez Izabella, János Zsigmond és az utána következő erdélyi fejedelmek idejében is? Ha Bécsben nem kellett volna állandóan hol erre, hol arra a magyar főúrra gyanakodni, hogy nem szűri össze a levelet Erdéllyel és a törökkel? Ha az országgyűlések nem fenyegetöztek volna egész nyíltan már az egész

XVI. század folyamán állandóan azzal, hogy kénytelenek leszünk a törökhöz állni, mert úgy kell segítenünk magunkon, ahogy tudunk és mert még az oktalan állat is védi a maga életét?

Attól kezdve pedig, hogy ez a fenyegetés Bocskai kezdeményezésére és példaadására az elméletből és az üres szavak világából a valóságba is átlépett és uralkodóházunk, valahányszor bajba került, mindig előre bizonyosra vehette, hogy „hűséges” magyar alattvalói is ellenségei mellé állnak és hátba támadják. Nem is lehet zokon venni ezt a bizalmatlanságot és az előre való védekezést. Hiszen ezt is az életösztön követelte és életösztön természetesen nemcsak az oktalan állatban és az okos magyar nemességben, hanem a királyban és az uralkodóházban is megvan még annak ellenére is, hogy köztudomásúlag mindig „hülye” volt és még hülyébb tanácsosokkal vette magát körül.

De egyébként is miért kellett a városi polgárságnak a királytól való felkarolásában szükségképpen rosszakaratot vagy német pártolást látni, mikor mindenki, aki a történelemben csak egy csöppet is járatos, tudja, hogy a XVII-XVIII. század uralkodóinak minden országban egyaránt jellemző vonása, hogy a nemességgel szemben a városi polgárságot támogatja, s ez a törekvés a nyugati államokban még sokkal jobban megtalálható, mint nálunk. Látnunk kell ebből, hogy még ha nálunk a városi polgárság pártolásának okai között nemzetiségi szempontok is szerepeltek volna is, a fő ok erre semmiképpen sem lehetett ez. Hiszen ugyanekkor olyan államokban, melyekben a nemzetiségi szempont nem szerepelt, s nem is szerepelhetett, mert nemzetiségek nem is voltak, az uralkodók e törekvése még jobban megvolt, mint nálunk.

Nem lenne tehát igazunk, ha a nemesség ellenállását elsősorban hazafias indítóokokból magyaráznánk meg akkor sem, ha ezek a királytól pártolt német jellegű városok csakugyan a király szövetségesei lettek volna a nemzet függetlensége elleni harcában. Ámde ennek is éppen az ellenkezője az igaz. Városaink ugyanis e korban nemcsak németek, hanem protestánsok is voltak. Még sokkal kizárólagosabb és erőszakosabb protestánsok, mint amennyire akkor a magyar nemesség protestáns volt. A városok tehát még ha a királyhoz húztak volna is azért, mert németek voltak, esküdt ellenségei kellett legyenek a Habsburg királynak azért, mert fanatikus protestánsok voltak.

Említettük már, hogy ebben a korban még a legbefolyásosabb társadalmi és politikai mozgatóerő a vallás volt, s a vallási különbség aránytalanul többet számított és nagyobb elkülönülő erő volt, mint a faji vagy anyanyelvi különbség. Mikor például a Habsburg-ház örökös tartományaiban kezdte elvonni a vallásszabadságot a protestánsoktól, azok az osztrák, cseh vagy morva fanatikuskok, akik inkább elhagyták hazájukat, mintsem felekezetiükéből engedjenek, tömegestől vándoroltak ide, a mi felvidéki városainkba, akár németek voltak e fanatikuskok, akár szlávok, és itteni protestáns elvbarátaiknál mindig tárt karokra is találtak.

Miért pártolták volna a magyarországi városok polgárságát a Habsburgok magyarellenes szempontból, mikor e városok lakosságának tekintélyes része vallási szempontok miatt éppen az ő halálos ellenségeikből tevődtek össze? Ezek számára volt hely azokban a városokban, melyeket királyaink állítólag magyarellenességből pártoltak, de a szintén protestáns magyar nemesség számára nem. Mikor azonban ez a protestáns magyar nemesség fegyvert fogott katolikus királya ellen, e városok polgársága, noha szintén német volt, s így nemzetiségi szempontból az lett volna az érdeke, hogy a magyar nemességgel szemben a „német” király oldalán harcoljon, mindig még hamarabb és lelkesebben csatlakozott minden magyar szabadságharchoz, mint maga a protestáns magyar nemesség. Természetesen nem azért, mert ez a szabadságharc magyar volt, hanem azért, mert protestáns volt. A magyar katolikus – kivált ma már – nem azt nézi, hogy protestáns volt e harc, hanem csak azt, hogy magyar s ezért lelkesedik érte ő is. Ezek az idegen városok pedig nem azt nézték, hogy magyar, hanem csak azt, hogy protestáns s ezért voltak mindig ők is lelkes hívei.

Azt a magyar szabadságot tehát, melyet Bocskai és „szabadsághős” utódai és a velük egykorú protestáns magyar nemesség e szón értett, nem kellett ezektől a német városoktól féltetni. A magyar nemesség tehát, mikor e városok polgársága felemelésének és jogokhoz juttatásának oly elkeseredett ellensége volt, nem a magyar függetlenséget, nem hazája, sőt még csak nem is felekezete érdekeit nézte, hanem egyedül a magáét. Nem magyar, hanem nemesi érdek colt akkor, hogy a mezővárosok ne lehessenek szabad királyi városokká, hanem továbbra is megmaradjanak mezővárosoknak, s így lakóik jobbágysorban földesuraiknak továbbra is robotmunkát végezzenek és szolgáltatásokat teljesítsenek.

A nemzet érdeke éppen ellenkezőleg az lett volna, hogy minél több jobbágyból lehessen szabad városi polgár, mert ezzel a polgárosodás, az ipar, kereskedelem és vele az ország kulturális felemelkedése, életszínvonala, vagyoni jóléte, gazdasági ereje növekedett volna. Ezt akadályozta meg tehát a magyar nemesség és többek között ennek megakadályozására fogott Bocskai is fegyvert.

Ha a magyar nemesség nem akadályozta volna e mezővárosi rangban lévő, de nagyrészt ipari foglalkozású tömörüléseknek a földesúri jog alól való felszabadulását, jogokkal, kiváltságokkal való felruházását, szabad királyi városi rangra való emelését és ezzel országgyűlési képviselőtét, polgári öntudatának, önérzetének emelkedését, népességben való megszorodását, s egyúttal megvagyonosodását, gazdasági fellendülését, nemcsak az ország gazdasági erőforrását, és így bel- és külpolitikai súlyát emelte volna jelentősen, hanem még e városok megmagyarosodását is tetemesen elősegítette, meggyorsította volna.

Az a népréteg ugyanis, melyet mindezek a lehetőségek e városokba való betelepítésre vonzottak volna, elsősorban mi lehetett volna más, mint magyar? Világos, hogy az, hogy városok védekeztek a magyar nemesség betelepítése ellen, nem jelenti egyúttal azt is, hogy magyar munkások beköltözése ellen is védekeztek volna. Hiszen ezzel ők maguk vágták volna el fejlődésük útját. Ők a magyar nemesektől elsősorban nem mint magyaroktól, hanem mint nemesektől féltek, akiknek háza adómentes volt; akik helypénzt, vámot stb. nem fizettek, s így a város háztartásában szükségképpen tehertétel voltak. Világos, hogy magyar nemesek beköltözése ugyan e városokra nem hátrányt, hanem előnyt jelentett. A magyar nemesség tehát akkor, amikor a dunántúli és felvidéki német városok felemelkedését gátolta, megmagyarosodásukat is akadályozta.

Szükség volt-e a birtokelkobzásokra?

Ennyit a kérdés elméleti oldaláról. Lássuk most a dolog gyakorlati részét. Lássuk, hogy működött az „önkény”? Volt-e „rémuralom”? Igaz-e, hogy olyan nagy volt a „magyarüldözés”, hogy senki sem hajthatta le fejét nyugodtan álmra, mert sohasem tudhatta, melyik pillanatban hurcolják el, hogy vagyonát megkaparinthassák? A magyar „hazafias” hírverés ugyanis ezt állítja.

A konkrét esetek vizsgálata alapján azt kell megállapítanunk, hogy ezek az állítások egészen olcsó kortesfogások csupán, és az eszközeiben nem válogatós propaganda megnyilvánulásai minden tárgyilagos alap nélküli.

Először is szó sem lehet magyar üldözésről. Nem a magyarság iránti gyűlöletből, annál kevésbé „kiirtására” történt, ami történt, hanem egyedül csak azért, hogy a bevételeknél tízszerre nagyobb kiadásokra kényszerülő, mondhatatlanul nagy adósságok terhét nyögő, ijesztően nagy kamatokat fizető, állandóan előlegekből élő és minden bajokban éppen a mi felszabadításunkra való törekvése miatt került és az örökös tartományok gazdasági erejét is már teljesen kimerített kincstár legalább valahonnan valami pénzt teremthessen elő.

Hogy nem magyarellenességből, hanem éppen a magyarság életben tartására történtek a birtokelkobzások, mutatja az, hogy mint láttuk már, még a Habsburgok ellen legelfogultabb történetíróink is elismerik, hogy Rudolf szívéből magyar alattvalói egy cseppet sem álltak távolabb, mint a többiek, sőt országgyűléseinkhez intézett leirataiban nagyobb egyéni rokonszenv és szeretet nyilvánul meg, mint elődeinél vagy utódainál, és hogy magánbeszélgetéseiben vagy leveleiben sem adta soha a legkisebb jelét sem annak, mintha a magyarokat nem szeretné.

Még csak azt sem mondhatjuk, hogy azért nem volt pénz, mert Rudolf elpazarolta. Hiszen köztudomású róla, hogy éppen ellenkezőleg, inkább fukarságra hajló ember volt, s láttuk, hogy nemcsak a zsoldosok fizetésére, hanem testvérei udvartartására sem volt sohasem pénze, sőt még ha szeretői voltak, azok is olyanok voltak, akik alig kerültek pénzbe. Igaz, hogy éppen fukarsága miatt azt híresztelték róla, hogy sok volt a pénze, csak kiadni nem akarta, s ezt egyes történetíróink is elhiszik, azonban annyi egészen bizonyos, hogy halála után semmiféle felhalmozott pénz vagy kincs nem maradt utána. (Ezzel jogosan csak II. Rákóczi Györgyöt lehet vádolni, utána maradt bőven kincs és pénz.)

Hogy Rudolf magánpénztára mennyire üres volt, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mikor élete végén már élet-halál harcát vívta a hatalomért öccsével, Mátyással, s mikor már arról volt szó, hogy a birtokában utolsónak még megmaradt Csehországot is elveszti, a császárságról is leteszik, sőt talán már maga az élete sincs biztonságában. Mikor végső kétségbeesésében csakugyan utolsó megtakarított pénzét is

oda adta hadak gyűjtésére legkedvesebb rokonának, Lipót hercegnek, kit utódjának szemelt ki, bukását, melynek gyalázatától a korai halál megkímélte, éppen az okozta, hogy az a pénz, amit ő elő tudott teremteni, olyan kevés volt, hogy hetek alatt elfogyott. Lipót főherceg zsoldosai annyira nem kaptak fizetést, hogy fellázadtak, rabolni kezdtek, s mivel a harc színhelye Csehország volt, Rudolf még hűséges cseheinek rokonszenvét is csakhamar elvesztette emiatt. Ha csakugyan lett volna Rudolfnak eldugott pénze, ez már csak mégsem történhetett volna meg vele.

Ha a csehek vagy osztrákok lettek volna azok, akik a Bocskai felkelését megelőző években elnyomásuk és kiszipolyozásuk miatt fegyvert fogtak (panaszkodtak is miatta ők is, s emiatt Lipótnak Mátyással való küzdelmében az utóbbi mellé is álltak), felkelésüknek jóval több alapja lett volna. Először is, mert a mi védelmünkről volt szó, nem az övékééről, s akit más miatt szipolyoznak, bizonyára több joggal panaszkodik, mint az a nép, melynek védelmére a kiszipolyozás folyik. Vagy ha valaki még ebbe az állításunkba is belekapaszkodik, akkor szabatosabban mondhatjuk helyette azt, hogy a mi védelmünkről közvetlenül volt szó, az övékééről pedig csak közvetve, s a költségeket ők mégis jobban viselték mint mi, mert nekik nem voltak olyan „szabadságaik”, mint nekünk. (Igaz, hogy mi nem is tudtuk úgy viselni a költségeket, mint ők, de ez a tényeken nem változtat. Nem az a fontos ugyanis, hogy miért viselték ők elsősorban a terheket, hanem az, hogy valóban ők viselték. Egyébként pedig a gazdag magyar főnemesség bizonyára fizetni is tudott volna.)

Arról sem tudok, hogy a magyar papságot és a kolostorokat ez időben erre a célra megadóztatták volna (kivéve a mohácsi vész előtt, de ezt nem a Habsburgok csinálták, hanem a Jagellók). Ellenben az osztrák papságot és kolostorokat – pápai engedéllyel – a magyarországi török háború költségeinek fedezésére nem egyszer megadóztatták. Az is igaz, hogy nálunk ez időben már (vagy még) alig is volt kolostor, de a megadóztatáshoz nem is kolostor kell, hanem kolostori vagyon, az pedig nálunk is bőven volt, igaz, hogy nem a kolostorok kezén, hanem azokén a főurakén, akik nem fizettek. De természetesen e címen sem adóztatták meg őket, mert ennél ők nagyobb urak voltak.

Aztán – és ezt nagyon ki kell emelnünk – még azokat a birtoklefoglalási és elkobzási „botrányokat” is, melyek miatt nálunk

állítólag a Bocskai-felkelés kitört, nem nálunk kezdte Rudolf, hanem Csehországban, az ő állítólag neki olyan kedves Csehországában. Ott hűtlenség címén már 1593-ban elkobozták két Lobkowitz óriási vagyonát, pedig azelőtt a császár kedvenceinek tartották őket. (Ez azt is bizonyítja, hogy ez a cseh hűtlenségi per is igazságos volt, nem pedig csak pénzszerzési ürügy. Ez utóbbi egyént Rudolf kétségtelen becsületessége miatt egyébként is képtelen feltevés.)

A Lobkowitzok esetében még a leányok anyai örökségét és ékszereit is, melyek külön 160.000 forintot értek és 180.000 forint értékű ezüstedény készletüket is elkobozták. (Szilágyi, V., 496. o.) Ha tehát nálunk is koboztak el, illetve megkíséreltek elkobozni főúri vagyont, az nem igazságtalanság, hanem igazságszolgáltatás volt. Nem jogtalanul használták tehát fel az állam részére ezeket a pénzbevételi forrásokat.

Érthetetlen, hogy korunk gazdagjait, de különösen nagybirtokosait annyira gyűlölni szokás, hogy a magyar sajtónak úgyszólván minden betűje ellenük és vagyonuk elleni izgatás volt már Horthy, sőt Ferenc József idejében is. Rudolf kora dúsgazdagjai vagyonának megnyirbálása ellenben annyira tűrhetetlenül fáj mindenkinek még akkor is, ha a tulajdonosok bűnei miatt történik. Vagy talán éppen azért sajnálják annyira őket, mert bizonyos okból a magyar közvélemény szemében dicsőség hűtlenség és felségsértőnek lenni? De még ha ezek a nagyurak valóban ártatlanok lettek volna is, a dolgot akkor is, mint egyszerű vagyonváltságot kellene felfognunk, s így még ez esetben sem botránkozhatnánk meg a kamara eljárásán, sőt éppen ellenkezőleg, igazságosnak és szociálisnak kellene neveznünk.

Ha már ugyanis az állam kénytelen polgárai vagyonát igénybe venni, akkor világos, hogy onnan kell elvenni, ahol van, s inkább a dúsgazdagokat kell megvágni, mint a föld nyomorult népét. De világos az is, hogy a Habsburgoknak elsősorban a magyar gazdagokat kellett volna vagyonváltsággal sújtani, mert hiszen a magyarok hazája védelme és felszabadítása miatt kellett akkor a pénz. Azt pedig még Acsády is kénytelen hangsúlyozni, hogy pénz az egyébként „cadavere et cosa estinta”-számba menő Magyarország főnemességének birtokában bőségesen volt:

„A nagy birtok, a nagy vagyon – írja – aránylag kevésbé érezte a háború s az elemi csapások súlyát. Míg a köznép mindenéből kifosztatott, a nagybirtok

az akkori nagytőke, aránylag kedvező helyzetben maradt és az általános pusztulás közepette is roppant készpénz és más ingó vagyon halmozódott fel kezein. Míg a zsoldos had hónapokon át nem kapott fizetést, a köznép pedig a rossz termékek következtében az éhhalállal küzdött, az uraknak pénzük és gabonájuk töméntelen volt.” (Szilágyi, V., 566. o.) Ezeket ugyanis váraikban tartották felhalmozva, s így őket háborúban sem lehetett kifosztani vagy felgyújtani, mint a köznépet. Akkor még nem úgy volt, mint a ma háborújában, mely mindenkit egyformán súlyt.

Így aztán még világosabb Rudolf kormányának igaza és még jobban látható a magyar „hazafias” hírverés igazságtalansága, mely rémuralomnak teszi meg néhány bűnös főúr vagyona elkobzásának megkísérlését. A kormánynak kötelessége volt minden áron arra törekedni, hogy a közért vérét ontó és annyi szenvedésnek és nélkülözésnek kitett zsoldos megkapja azt a pénzt, mely neki járt, mikor azok, akiket a háború alig sújtott, sőt akik inkább gazdagodtak belőle, dúskálkodtak a földi javakban.

Még kevésbé értjük, hogy lehetett e legegységesebb igazságérzeten, sőt a szükségszerűségen alapuló eljárásból magyarelles vádat kovácsolni és ezt évszázadokon át cáfolat nélkül hangoztatni, kivált mikor az imént láttuk, hogy idegen királyunk az idegen dúsgazdagokat egy évtizeddel előbb kezdte el sújtani, mint a magyar dúsgazdagokat, s mikor a bűnös idegen dúsgazdagok vagyonát ténylegesen is elkobozta, míg a magyar dúsgazdagokét csak megpróbálta, de tényleg elkobozni legtöbbször vagy nem tudta, vagy nem merte. A kettő közti e nagy különbség fényes bizonyítéka annak, mennyire nem voltunk mi akkor elnyomva; mennyire nem voltunk Ausztria szegény, védtelen, kizsákmányolt gyarmata, melyet még az ág is húzott, hanem éppen ellenkezőleg sokkal szabadabbak és függetlenebbek voltunk annál, mint amit az ország jól felfogott érdeke és az igazság megkövetelt volna.

Nézzünk meg most egy pár idevágó esetet, olyanokat, melyek a legnagyobb hűhót keltették, s melyek a bécsi, illetve prágai „önkény” legkiáltóbb bizonyítékaiként szerepelnek. Mivel a birtokfoglalások két különálló csoportba tartoznak, lássunk néhányat először azokból, melyekben a család kihalta miatt került (látni fogjuk majd, hogy dehogy került!) a magyar birtok a kincstár kezére, aztán azokból, melyek hűtlenségi per indítása kapcsán, tehát a tulajdonos bűne folytán.

Dobó Ferenc esete

Az első csoportba tartozók legnevezetesebbike Dobó Ferenc, illetve a Dobó-vagyon esete. Az egri hős fia volt ez a Dobó és a ruszkai Dobó család utolsó ivadéka. Protestáns (dicső apja még nem volt az), és az akkori Magyarország leggazdagabb embere volt ez a Dobó Ferenc, aki elsőrangúan értett a vagyonszerzéshez. Világos, hogy nem keze munkájával, hanem okos számítással, alkalmazottjai kizsákmányolásával és – amit a bolsevisták fogtak rá, a „kulákokra”, csak kevesebb joggal – kupeckedéssel.

Mivel e Dobó Ferenc testvére volt az a Dobó Krisztina, akit Balassa Bálint, noha unokatestvére volt, vett el dispenzáció [házassági engedély] nélkül, tehát vérfertőző módon és emiatt olyan sok baja lett. Balassa Bálint életrajzában is szerepel ez a Dobó Ferenc, és a költő mindegyik életrajzírója mint rendkívül gonosz embert festi le.

Ellenben „Régi magyar kapitányok és generálisok” című művében (377-432. o.) Takáts Sándor pártul fogja, sőt égisz magasztalja ugyanezt a Dobót. Elismeri, hogy lehettek és voltak hibái is, de csak annyiban, amennyiben minden embernek vannak. Akik gyűlölték – mondja – azokat „felekezeti érdek” vezette, s ez esetben ezen a megvetendő „felekezeti érdeken” természetesen a katolikus egyház érdekeit érti a „kiváló” szerzetes-író.

„A főpapok megfojtották volna őt (már megint a felesleges és magyartalan „őt” az egyébként mindig kuruckodó író művében), ha lehetett volna, mert Dobó Ferenc a protestánsok legerősebb támasza volt.” (Ki gondolná, hogy aki mindezt írja, katolikus, sőt pap, sőt szerzetes? Sejteni lehet belőle, mennyire ellenkezhetett ennek a történetírónak élete papi állásával és az emiatt – esetleg talán csak tudat alatt – érzett lelkiismeret-furdalás milyen leplezetlenül tör ki belőle az ellen az Egyház ellen, melynek pedig állítólag szolgája volt. Szerinte tehát a katolikus egyházért élni csak „felekezeti érdek”, s úgy látszik, hogy szerinte csak a főpapok katolikusok, s csak azok törődnek az egyház érdekeivel. A papok már nem, a hívők még kevésbé. De természetesen a főpapok sem az egyházat szeretik, hanem csak a protestánsokat gyűlölik, s már mint ilyen sötét, elvetemült alakokhoz illik, meg is fojtánák őket, ha tehetnék. Vajon miben különbözik ez az észjárás a kommunistákétól? Pedig Takáts Sándor szerzetes volt.)

Nem tartozik tárgyunkhoz, ezért hosszabban nem is foglalkozunk vele, de megemlítjük, hogy Takáts érvei, melyekkel Dobó Ferenc rendkívül rossz hírét kiválóságainak hangsúlyozásával és bűnei tisztára mosásával

igyekszik egyedül csak ellenségei rágalmozásából eredeztetni, éppen nem győznek meg bennünket. Takáts is elismeri, hogy Dobó még az anyjával is állandó háborúságban élt, de anyja – mondja – ezt megérdemelte, mert fia akarata ellenére újra férjhez ment. (Mintha anyjának engedélyt kellene kérnie a fiútól, hogy férjhez mehessen, s mintha a fia engedélye nélkül újra férjhez menő anyát joga lenne az ilyen fiúnak gyűlölni s élete végéig üldözni.)

Nem lehetett Dobó rossz ember – folytatja Takáts – hiszen apjának állítandó díszes síremlékre tekintélyes összeget hagyott. (Mi egészen nevésségesen nagy elfogultságnak látjuk, ha Magyarország leggazdagabb főúrának, akinek mérhetetlen ingatlanain kívül még pénze is mindig olyan bőségben volt, hogy bajában mindenki, még a kincstár is hozzá folyamodott kölcsönért, még az is érdemül tulajdonítatik, hogy apjának, aki egyébként a nemzet egyik legnagyobb hőse volt, még síremléket is állíttat, azt is csak halála után, s kivált mikor tulajdonképpen nem is hagyhatta másra a pénzt, mert utódai nem voltak, családjának végső ivadéka volt.)

Ha a pap Takátsnak ítélőképességét nem homályosította volna el az Egyház iránti ellenszenv, és ha nem tartotta volna természetesnek, hogy neki még érdemtelenül is és szükségképpen szeretnie kell azt, aki nagy protestáns, és akit a főpapok nem szeretnek, akkor – éppen ellenkezőleg – még ebből a síremlékügyből is Dobó ellen kellett volna következtetéseket levonnia. Akkor nem azt vette volna belőle észre, hogy a kegyeletes, jó gyermek apjának síremléket állít, hanem inkább azt, hogy az akkori Magyarország legnagyobb embere, akinek fia az ország leggazdagabb embere, s még özvegy és gyermektelen is, és akinek apja nemcsak apa volt, hanem világhírű hős is egyúttal, csak fia halála után kap síremléket, mert dúsgazdag fia addig amíg élt, még erről az aránylag kis összegről sem tudott lemondani. A síremlékre csak akkor lett pénz, amikor a dúsgazdag „kegyeletes” fiú kezéből a halál már kiragadta ennek a síremléknek az árát. Míg ez meg nem történt, várniuk kellett e megtiszteltetésre a hős apa hamvainak.

Mikor nem egy egykorú adatunk van arra, hogy Dobó indulatos, féktelen és bosszúálló ember volt, és jobbágyaival is kegyetlenül bánt, ezt a tényt nem cáfolhatjuk meg annak emlegetésével, hogy arra is vannak adatok, hogy jobbágyait mások erőszakoskodásai ellen megvédte,

végrendeletében adósságaikat elengedte és jótékony célra és a szegényeknek is hagyományozott. Végrendeletben, s kivált ilyen gazdag és utódok nélkül meghaló ember végrendeletében, az ilyen adományozás annyira magától értetődő – hiszen mi másra hagyhatná a vagyonát –, hogy az ellenkező egészen különös bogarasságjele lenne.

Az szintén egész természetes, s nem szükséges hozzá semmi különös jóság, hogy valaki a jobbágyait az erőszakoskodások ellen megvédi, ha tudja. Hiszen ezzel tulajdonképpen magamagát védi. Ha jobbágyai emiatt például ott hagynák a birtokot, csak az ő kára lenne. De az is, hogyha úgy összeverik őket, hogy utána hetekig nem tudnak robotolni. Hogyne kellett volna Dobó Ferencnek mások sanyargatása ellen védeni a jobbágyait, mikor ő maga már úgy is agyonsanyargatta őket? Mások ellen a maga jobbágyait még a „lator” Balassa Menyhért is megvédte.

„Igaz – folytatja Takáts –, hogy Dobó Ferenc nagy protestáns volt, hiszen Forgách Ferenc (aki akkor még csak nyitrai püspök volt) azt írja, hogy: *Patak esse nidum totius haeresis in superiori Ungaria*” (azaz Sárospatak, mely Dobó uradalmainak központja volt, Felső-magyarország minden eretnekségének fészke).

1603. július 26-án pedig: „*Quis est Dobó, ut contra fidem tam temerarie statuere audiret? Et quod de Patak dico demoliendum ibi esse diaboli synagogum, idem de Leva et Szerednye sentio*”. (Ki ez a Dobó, hogy ilyen vakmerően mer viselkedni a hittel szemben? Ami pedig Patakot illeti, azt tartom, hogy le kellene ott rombolni az ördög gyülekezetét. Ugyanezt tartom Léváról és Szerednyéről – Dobó más nevezetesebb uradalmairól – is.)

De azért Takáts szerint mégis becsületére válik Dobónak, hogy azért ő mégsem volt annyira fanatikus, mint Báthory István országbíró, az utolsó ecsedi Báthory, aki olyan fanatikus kálvinista volt és emiatt olyan szégyenletesen barbár (e kemény elítélő szók egyébként nem Takátstól, hanem tőlünk származnak), hogy végrendeletében meghagyta, hogy a hagyatékában levő osszerabolt (természetesen ez a kifejezés sem Takátsé, mert neki csak akkor vannak kemény kifejezései, ha a főpapok bűneit van módjában ostromoznia) egyházi műkincseket, miseruhákat, képeket, szobrokat, kegyszereket dobják mind tűzbe, hogy a pápisták többé ne használhassák őket bálványimádásra, és az egy igaz Istent többé ne gyalázhassák velük.

Dobó végrendeletében – emeli ki Takács – e barbár fanatizmusnak nyoma sincs. Igaz – írja –, hogy örököseinek ő is meghagyta, hogy birtokaira soha katolikus papot be ne eresszenek, azaz ő is meggyalázta a vallásszabadságot (de ezt természetesen megint csak én mondom, nem Takács), de hát ő ezt „csak azért óhajtotta, hogy a gyűlölködésnek elejét vegye”. (A főpapok tehát gyűlöletből nem engedték működni a protestáns prédikátorokat, Dobó és más „tiszteletreméltó” hittestvérei ellenben csak azért nem túrtek birtokaikon katolikus papot, mert elejét akarták venni a gyűlöletnek, azaz, mert a szeretet emberei voltak. S mindezt egy katolikus szerzetes állapítja meg!)

A valóság mennyire ellenkezője annak, mint ahogyan Takács beállítja! Forgách Ferenc, a nyitrai püspök, a későbbi esztergomi érsek és bíboros, a szilaj, hajthatatlan, soha és semmi körülmények között meg nem alkuvó, senkitől és semmitől meg nem ijedő ősmagyarnak leggyönyörűbb példánya. Ő is protestánsnak született, de attól kezdve, hogy megismerte az igazságot és katolikus lett, mivel egyedül üdvözítő egyházban hitt és dogmák alapján állt, lelkiismereti kötelességének érezte, hogy honfitársait és fajtestvéreit az eretnekségtől megmentse.

Ő ugyancsak bebizonyította, hogy mikor katolikus lett, a meggyőződés és a legtisztább önzetlenség vezette, mert akkor sem ijedt meg és meggyőződéséből akkor sem engedett egy tapodtat sem, mikor már az egész ország Bocskai kezében volt, és már a nyitrai püspöki várat ostromolta. De Bécsbe se menekült előle, hanem itt maradt és védte a várat Bocskai ellen. Utána a győzelmes, elbizakodott és gyűlölettel teli protestánsoktól nyüzsgő pozsonyi országgyűlésen, hol egyenesen a felkoncolás és darabokra vagdosás veszélye fenyegette, sem lehetett semmi áron sem rávenni arra, hogy a bécsi békét aláírja s vele belenyugodjék abba, hogy magyar testvérei továbbra is eretnekségben maradjanak.

De a Takács Sándorok, e törpe lelkek, ezt a meg nem alkuvást nemcsak utánozni nem tudják, hanem még megérteni sem. Szomorú, hogy még akkor sem, ha nemcsak katolikusok, hanem papok, sőt szerzetesek. Ők ezt a viselkedést Forgáchban nem a lángoló, szent meggyőződés és a honfitársaik iránti megható és olyan ragyogó szeretetjelének tartják, amely még arra a magyar fajra is becsületet hoz, melyhez Forgách tartozott, s amelyhez Takácscsal egyetemben mi is tartozunk, hanem egyszerűen csak buta és

ellenszenves fanatizmusnak, s olyan, egy főpaphoz semmiképpen sem illő gyűlöletnek, mely megfojtani, tehát gyilkolni is tudna, ha módjában állna.

Ellenben Dobó Ferenc, a protestáns főúr, nem ismer dogmákat, a maga vallását nem tartja egyedül üdvözítőnek, hanem a vallásszabadság alapján áll, mert biztos igazságot nem ismer (ha ugyanis ismerne, nem állhatna azon az alapon, hogy hagyni kell mindenkit, hogy higgye azt, amit akar). A saját anyjával szembeni viselkedésével is ugyancsak bebizonyította, mennyire tud gyűlölni, s mennyire tisztátalan szenvedélyek vezetik. Mindezek ellenére mégis végrendeletben hagyja meg, hogy birtokaira, melyek fél Magyarországot jelentik, katolikus papot soha be ne eresszenek, eljárását tehát mással, mint egyedül csak a gyűlölettel nem lehet magyarázni. Mégis benne ugyanez a pap-történetíró nemcsak megrovandó gyűlöletet nem talál, hanem egyenesen azt állapítja meg róla, hogy ő ezzel csupán „a gyűlölködésnek akarta elejét venni”.

S egyébként is – teszi hozzá – milyen szép tőle, hogy végrendeletében egy szó sincs arról, hogy még a tulajdonában levő egyházi kegyzsereket is vessék tűzbe. Dobó Ferenc tehát nem lehetett fanatikus. Hiszen volt olyan magyar protestáns főúr, aki végrendeletében még ezt is elrendelte. (Pedig hát Dobó Ferenc végrendeletében valószínűleg csak azért nem találjuk meg még ezt is, mert egész életében a fukarság lévén a főjellemvonása és a pénz lévén az istene, a tulajdonában levő értékek megóvására való törekvés még protestáns fanatizmusánál és katolikus gyűlöleténél is nagyobb volt benne.)

S Takáts Sándor – sajnos – egész történetírói működése alatt soha egy bíráló szót sem kapott egyházgyűlöletéért. A katolikus lapok ugyanis azért magasztalták minden művét az évig, mert hiszen egy pap művei voltak. Papok műveit pedig bizonyára dicsérni illik a keresztény alapon álló lapoknak. A zsidó, protestáns és hitetlen sajtó pedig azért magasztalta Takáts műveit, mert hiszen pap létére is nekik írt. Népszerűség hajhászó és érvényesülésre törekvő pap számára akkor még valóban a legjobb taktika volt Takáts Sándor módjára írni.

De térjünk vissza a Rudolf alatti visszaélések, nevezetesen a Dobó Ferencsel kapcsolatban elkövetett állítólagos törvényteleniségek megtárgyalására. Dobó Ferenc életében is – s még Takáts Sándor tolmácsolásában is – csak azt látjuk, hogy nem elnyomás és szolgaság volt a magyarság osztályrésze Rudolf uralma alatt, hanem éppen ellenkezőleg: az volt a baj, hogy túlságosan is nagy urak voltunk. Legalábbis a protestáns

Dobó Ferenc ugyancsak az volt. Takáts természetesen nem ezt mondja. Ő túrhetetlen igazságtalanságot és elnyomást emleget, de mivel nem a szó fontos, hanem a tettek, a történelmi tények beszélnek, lássuk őket úgy, ahogy Takáts előadja:

Dobó Ferenc egymás után veszi a birtokokat, a kincstáriakat is, és a kamara (a magyarokat állítólag kifosztó kamara) ezeket is egymás után adja kezére. Hol zálogba, hol örök adományképpen. Érdekes, hogy erre még Takáts is megjegyzi, hogy „különös”, mert hiszen – mondja – az udvar is jól tudta, hogy Dobó „a fenyegetett protestánsoknak leghatalmasabb védője és legbőkezűbb támogatója” volt. De hát ha a protestánsokat csakugyan „fenyegették” a létükben és ha itt akkor valóban protestánsüldözés folyt, akkor hogy lehet megmagyarázni, hogy mégis sorra éppen annak a kezére juttatták a legnagyobb és a nép vallására ekkor döntő hatással levő nagybirtokokat, akikről jól tudták, hogy az eretnekség legerősebb fészkeivé és zsinagógáivá fogja őket tenni? Csak úgy, ha tudomásul vesszük, hogy az üldözöttek és „fenyegetettek” hatalmasabbak voltak, mint az üldözők és fenyegetők.

Szegény udvari kamarának ugyanis anélkül, hogy bevételi forrásai lettek volna, a forintok millióiról kellett gondoskodnia, hogy zsoldosait fizethesse és ezáltal ezeknek a tőle fenyegetett, sőt üldözött magyar protestáns főuraknak vagyonát a pusztulástól és jobbágyait a kiirtástól vagy elhurcolástól megvédje. A török elleni védelmet és a 15 éves háborút finanszírozó kamarának sohasem volt pénze, de Dobónak mindig volt és nagyon sokszor, mikor egy-egy nagyobb összeget nagyon hirtelen kellett előteremtteni, ezt mindig Dobótól lehetett legbiztosabban (de egyúttal a legdrágábban) megszereznie. Ilyenkor mindig egy-egy olyan kincstári uradalom került Dobó kezére, mely tízszer annyit ért, mint az az összeg, melyet Dobó adott érte. Először csak zálogba kapta, majd – egy újabb kölcsön fejében – örök adományul.

Végleg természetesen a kamara sem szívesen adott oda birtokot, s ezért a donációt igyekezett húzni-halasztani. Mivel ugyanis Dobó özvegy és magtalan ember volt, vagyona a halála után úgy is visszazállt a királyra. De a vén róka eszén és kapzsiságán nem lehetett túljárni, és az ilyen halogatásokat nem tűrte. Sőt, hogy vagyona a halála után se lehessen a közé, illetve hogy ne szolgálhasson akkor se esetleg katolikus célokat, bizonyos vagyoni ellenszolgáltatások fejében még a végrendelkezési jogot

is megszerezte magának. Nem szívesen adták meg neki, mert hiszen ez az államra nézve a lehető legrosszabb üzlet volt, mert Dobó halála után a törvény szerint minden a királyé lett volna. Kénytelenek voltak azonban e jogot megadni neki, mert nagyon és mert azonnal kellett a Dobó pénze, amit a végrendekezési jogért adott. Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tüzök, gondolták.

Takáts szörnyen megbotránkozik, hogy Dobó végrendeletét aztán mégsem akarta a kamara tiszteletben tartani. Rudolf kormányának mérhetetlen erkölcstelenségét olvassa ki belőle. Pedig a mai adóhivatalok erkölcei sokkal amolyanabbak, mint Rudolf kamaráé voltak, s látni fogjuk, hogy a dolog vége mégiscsak Dobó végrendeletének elfogadása lett. Takáts úgy tesz, mintha a kamara nem a török ellen létéért élet-halál harcot folytató haza számára, és nevezetesen éppen a tőle annyira sajnált végváriak fizetésére akart volna minél több bevételt szerezni. Dobó magánérdeke és akarata neki előbbre való, mint a kamara, mely a magyar közügyet intézte.

Pedig hát Dobó magát a végrendekezési jogot is az állam nyomasztó pénzügyi helyzetével visszaélve zsarolta ki magának, és ha az állam ezt a végrendeletet ezen a címen egyszerűen semmisnek nyilvánította volna, még akkor is kíméletesebb lett volna Dobóhoz, mint amilyen kíméletlen Dobó volt a hazájához. Dobó ugyanis beteg és ezer sebből vérző hazától csikart ki egy olyan vagyonnal való rendelkezést, mely a törvény szerint a hazát illette. A haza pedig csak akkor próbálta e vagyonra rátenni a kezét, mikor már úgy sem volt Dobóé, mert a halál már kicsavarta kezéből.

Egy-egy birtok zálogba adásakor vagy eladományozásakor az udvar arra is mindig kísérletet tett, hogy a kötendő szerződésben biztosítsa a katolikus vallás szabadságát az illető birtokokon akkor is, amikor már nem katolikus tulajdonos kezén lesz. Mivel az udvar jól tudta, hogy Dobó kezében a neki adományozandó birtok az eretnokség, s vele az ő ellensége is lesz, ilyen fajta kikötéseket a Dobóval kötött birtokügyletekben is megkísérelt. Dobó ennek is mindig ellenszegült és mindig sikerrel. Ilyen nagy úr volt ugyanis ő és ennyire nem volt nagy úr az udvar, és csak ilyen volt a magyar protestánsoknak Rudolf uralma alatti „üldözése”.

Az a Takáts, aki ezt az „üldözést” egyébként halálos komolyan veszi s élesen elítéli, egészen nyíltan ki is mondja, hogy *„az udvarszak nagyobb szüksége volt Dobó Ferencre, mint ennek az udvarra”*. Arról azonban

megfelekedezik, hogy ez csak azért volt így, mert az udvar jó keresztény volt és mindig a törvények alapján állt. Ha az udvar is úgy járt volna el, mint a „tehetséges” uralkodók (azaz az egyház ellenfelei) szoktak, akkor bezeg nem lett volna nagyobb szüksége neki Dobóra, mint Dobónak ő rá.

Ez az udvar például – ha anyagilag nyomorult volt is, s ezért Dobónak szinte szolgájává vált – lelkileg, erkölcsileg, becsület tekintetében annyira igazi úr volt, hogy mikor egyszer egyik adománylevél kiállításáért ezer aranyat akartak Dobótól – Takáts szerint – „kicsikarni”, Mátyás főherceg közbelépett és elrendelte, hogy elég lesz 300 forint is. Ő ugyanis még ezt a dúsgazdag, örökösök nélküli, minden porcikájában eretnek, elbizakodott és anyagi tekintetben egyébként is minden eszközt megengedettnek tartó embert sem engedte túlságosan megválni.

Dobó a maga részéről ezt az úri viselkedést úgy köszönte meg, hogy egyszer, amikor valami miatt igen mérges volt, ugyan ezen Mátyás főherceg levelére egyszerűen nem válaszolt.

(Ennyire „keserves” volt abban az időben egyszerre magyarnak is lenni, meg protestánsnak is!) Mátyás főherceg azonban – úgy látszik – ilyesmihez már hozzá volt szokva azok részéről, akiknek a Gondviselés azt a szerencsétlen sorsot adta osztályrészül, hogy egyszerre magyarok is legyenek, meg protestánsok is, és Rudolf „rémmuralma” alatt éljenek. Emiatt ugyanis annyira nem sértődött meg, hogy ennek ellenére nemsokára az iránt tett lépéseket, hogy Dobót a legfőbb hadi tanács tagjául neveztesse ki. Ez abban az időben magyar ember számára egészen szokatlan kitüntetés volt.

A császár egy év múlva rá is szánta magát a kinevezésre, Dobó azonban – jellemző – azzal felelt, hogy nem fogadta el. Ekkor nem azért, mintha éppen ekkor is duzzogó kedvében lett volna, mert akkor erre egyáltalán semmi oka sem volt, hanem kényelemszeretetből. Sokkal nagyobb és függetlenebb úr volt ő annál, semhogy a legfőbb hadi tanács tagzással meg lehetett volna örvendeztetni. Csak azért, hogy a Habsburg-világbirodalom hadügyének legfőbb irányítóival ülhessen egy rangban egy asztalnál, s ezzel ott hazája érdekeit is védhesse, ő nem volt még hajlandó arra, hogy sárospataki várából, melyet olyan nagyon szeretett, Bécsbe, a haditanács üléseire utazgasson. De ezek után csodálkozhatunk-e, ha utána Bécsben nem szívesen és nem túl sokszor tették ki magukat annak a megalázásnak,

hogy még ezeket a legmagasabb kitüntetések is visszautasíthassák egyes, magukat még náluk is nagyobb úrnak tartó „üldözött” magyarok?

Dobó a törökkel akkor még meglévő béke ellenére (melyet az annyira bevételek nélküli és az esetleg kitörő háború költségeit viselni annyira képtelen kormánynak, de még inkább egy olyan nemzet fiának, mely védelme költségeinek még békében is csak egy nevenségesen kis töredékét tudta viselni, minden áron fenn kellett volna tartania), állandó portyázásaival folyton ingerelte a törököt, mert a pénzen kívül, mely dögivel volt neki, természetesen egy kis dicsőségre is vágyott. (Láttuk már, hogy maga a 15 éves háború is a töröknek magyar részről való ok nélküli háborgatása is ingerlése miatt tört ki, s mikor aztán 15 éven át szenvednünk kellett miatta, akkor a Habsburgokat szidtuk érte.)

Mikor a budai basa figyelmeztette Dobót, hogy ne zavarja a két hatalmas császár közti békét, Dobó nagy büszkén ezzel felelt neki: *„Miért félnék az királytól, ha én magamnak való szabados úr vagyok és énnékem atyámtól maradt örökös váraim vannak? Én az királlyal keveset gondolok.”*

Ezt maga az illető basa jelentette Bécsbe. Nem kellett volna az udvarnak Dobó halálára várnia, ha birtokait, pénzét és kincseit, melyekre olyan nagy szüksége volt, meg akarta volna magának szerezni, mert tisztán ez alapon is törvényesen meg lehetett volna ellene indítani a fővétellel és teljes vagyonekobjással járó felségsértési pert. Nemcsak lehetett, hanem meg is kellett volna indítani, mert a királyi tekintély ilyen lejáratását nem is lett volna szabad senkitől sem eltérni.

Egy király tőle független kiskirályokat nem tűrhet. Nemcsak joga van őket megbüntetni, hanem ez kötelessége is. Nemcsak a királyi tekintély, hanem az ország érdeke is követelte volna az ilyen kiskirályok megalázását, mert az oligarchia, azaz még a királytól sem féltő nagyurak létezése, tulajdonképpen a szabad rablás állapotát jelenti. Akik ugyanis még a királlyal szemben is mernek törvénytelenkedni, hogyan mernének akkor, amikor az a törvény a kisemberek érdekeit védi velük szemben? A művelt nyugaton a Dobóénál sokkal kisebb törvénytelenkedésekért is vérpadra küldtek egyes, Dobóval egyformán gazdag, sőt még a királyi családdal is rokon nagyurakat ugyanez időben és a következő században.

A Dobó elleni pert meg is nyerni azonban már nem lett volna olyan könnyű, mert az akkor még nagy többségében protestáns magyar országgyűlés egész bizonyosan Dobó pártjára állt volna, s így vele szemben

csak olyan eszközökkel lehetett volna győzni, melyeket a Habsburgok keresztény lelkiismerete és becsülete sohasem engedett meg. Ezért tartotta okosabbnak Rudolf és kormánya Dobóval szemben inkább a türelmet és az alázatosságot.

Ne feledjük azonban – mert a magyar történetírás és közvélemény nagyon is feledi –, hogy ha az akkor protestáns magyar országgyűlés a protestáns Dobó mellé állott volna (már pedig egészen bizonyos, hogy a mellé állt volna), akkor nem a király, hanem a magyar országgyűlés hagyta volna el a törvényes alapot és szegte volna meg a magyar alkotmányt. Mikor tehát Rudolf Dobó sértéseit alázattal vagy legalább szótlanul tűrte, akkor vele történt igazságtalanság, nem pedig a nemzettel, s ezt az igazságtalanságot neki azért kellett tűrnie, mert a nemzet nem lett volna hajlandó neki igazságot szolgáltatni.

Csoda lett volna-e, ha ilyen körülmények között ellenünk ellenszenv ébredt volna az idegen királyban és csodálkozhatunk-e, hogy ha magában a jó királyban nem is, de testvéreiben és tanácsosaiban valóban ébredt is? Szabad-e emiatt csak Bécsben keresni a hibát, s nem kell-e furcsállnunk, hogy a végén mégis Bocskai, azaz a protestáns magyarok fogtak fegyvert az idegen király ellen, nem pedig megfordítva történt? Mikor pedig Dobó még fiatalabb volt, akkor arról kapta az udvar egymás után a feljelentéseket, hogy a törökökkel cimborál, s attól lehet félni, hogy melléjük áll. Mivel látjuk, hogy Bocskai ezt nemsokára valóban megtette, kijelenthetjük-e egyszerűen, hogy a vádak teljesen légből kapottak voltak? Az „idegen” király ekkor is tűrt, ekkor sem fogta perbe Dobót, pedig ekkor megint csak mellette volt a törvény és az igazság, nem pedig Dobó, a protestáns magyarság képviselője mellett. Az a sok törvénysértés és erőszakosság pedig, melyet Dobó szomszédjai és birtokos társai ellen követett el, s melyekből úgyszólván egész élete állt, egy harmadik percim lehetett volna elítélésére és vagyonának elkobzására. Dobó vagyona tehát négyezer okból is a kincstárt illette volna (a negyedik ok az volt, hogy családja utolsó sarja volt).

Erdélyi Pál „Balassa Bálint”-jában ezt a kifejezést használja Dobó Ferencsel kapcsolatban: „Ez az erőszakos és önző ember” (123. o.). Szilágyi Áron, kálvinista lelkész pedig („Bevezetés Balassa költeményeihez” XXII. o.) ezt írja róla: „*Dobó Ferenc, akinek bármily tagadhatatlan érdemei vannak a sárospataki iskola megalapítása körül, lelketlenségének visszataszító*

bizonyosága nem csupán ezen tette által homályosítja el emlékezetét. Ki anyját per után perrel támadván meg úgyszólván betevő falatjától is megfosztotta, s míg maga bőségben dúskálkodott, azt éhezni, nyomorogni hagyta, nem csuda, ha testvére után is lesbe állt, feladójává lett... Szamosközy anyján elkövetett méltatlankodásai büntetését látta abban, hogy hét gyermekét, egyiket a másik után kiskorukban ragadta el tőle a halál, s hogy egyre örökös után várakozott, kire anyjától rablott vagyonát hagyhassa.”

Bocskai felkelését megelőzőleg tehát csak olyan idegen uralom volt Magyarországon, hogy ez az elbizakodottságában a királyt is lekicsinylő főúr és protestáns vezérférfit minden „rémuralom” ellenére nyugodtan erőszakoskodhatott, fitymálhatta a királyi hatalmat, szerezhette egymás után a birtokokat, terjeszthette a protestantizmust, s olyan úr lehetett, hogy *„míg a királyi őrség rongyban csühödő koldusok voltak, addig az ő katonáinak és tisztviselőinek sohasem nyílt az ajkuk panasza”*. Csak mikor *„az 1602. év szeptember 15-én Eperjes városában kilehelte nemes lelkét”* (Takáts), lépett fel igényével a kincstár, természetesen a legtörvényesebb módon, hiszen vele kihalt a Dobó család és így a törvény szerint vagyona a királyt illette.

Mégis micsoda méltatlankodást csapnak a „hazafiak” és csap Takáts is emiatt! *„Az udvari kamara – írja – az 1587. évben 557.273 forintra tette Magyarország bevételét s ebből a rengeteg összegből Magyarországnak úgyszólván semmi se jutott. A legfontosabb végvárák őrségei 70-76 hónapon át egy fillérenyi fizetést sem kaptak.”* És a zsarnok Rudolfnak és ördögi tanácsosainak ez mind nem volt elég, hanem még *„becsületes magyar emberek vagyonára is kivetették hálójukat”* stb.

Hogy Dobó milyen „becsületes magyar ember” volt, azt csak az imént láttuk. Figyelmeztetünk aztán arra, hogy más írók Rudolf összes jövedelmét sem becsülték annyira, mint most Takáts csak Magyarországot. Továbbá, hogy az állami bevételek akkor – kivéve az országgyűlés megszavazta adót – a király személyét illették, nem pedig az országot, s ha ezeket a bevételeket az akkori uralkodók magukra és udvartartásukra költötték, nem kívánhatjuk a Habsburgoktól sem, hogy éppen csak ők legyenek kivételek, s ők már a XVI. században is úgy bánjanak az országból folyó jövedelmeikkel, mint a XX. század uralkodói, azaz hogy megelőzzék korukat.

Felhívjuk az olvasó figyelmét arra is, hogy még ha – félredobva a történelmi érzék legelemibb szabályait – a Habsburgoktól ezt kívánjuk is,

Magyarország bevétele akkor is csak egyharmadát fedezte volna a magyar török hadikiadásoknak még béke idején is, mert láttuk, hogy ez időben ezek békében is másfélmillióra rúgtak, tehát kétharmad részüket még így is idegenből kellett volna ide hozniuk „idegen” királyainknak.

Figyelmeztetünk arra is, hogy minden hadiszállító, tiszta vagy zsoldos utólag mindig megkapta a járandóságát még akkor is, ha valóban előfordult 70-76 hónapos késedelem is. Legfeljebb akkor nem kapta meg elmaradt járandóságait valamely szegény zsoldos, ha arra, mire a pénz megjött, meghalt. Azonban még halál esetén is csak egyszerű zsoldos esetében fordulhatott ez elő, mert a hősi halált halt tisztek hozzátartozói rokonuk elmaradt fizetését kamatos kamataival együtt hajtották be utólag a császáron, sőt örökösei részére még a hősi halál külön jutalmát is.

Ami járt neki, mindig megkapta mindenki, akinek a császár volt az adósa. Az érdekeltek gondoskodtak róla, hogy behajtsák rajta kamatos kamattal. Láttuk, hogy ennek az udvar részéről sem volt akadálya soha, mert ott az volt az elv, hogy egy Habsburgnak nemcsak becsületesnek, hanem egyenesen nagylelkűnek kell lennie, s a garaszkodás nem egyeztethető össze az ő nagy méltóságával. Csak a késedelmesség volt az ő hibájuk, de a gyakorlatban ez is csak azt jelentette, hogy ténylegesen mindig többet kellett fizetniük, mint amennyi a költségelőirányzatban szerepelt, mert hiszen az adós, kamatot is fizet, és ha a császár előleget vett fel, neki azt sem szokták adni levonások nélkül!

Aztán azt is felhozhatjuk Rudolf és általában a Habsburgok érdeméül, hogy ha állandó pénzzavarban voltak is (ennek is jótulajdonságaik voltak okai, hogy tudniillik nem voltak sem fukarok, sem szipolyozók, sem uzsorások, de még csak szigorúak sem), sohasem azért voltak pénztelenek, mert a pénzt magukra, fényűzésre költötték. Láttuk milyen egyszerűen élt Ferdinánd, milyen egyszerűségben nevelte gyermekeit felesége, Anna. Láttuk, milyen keveset állapított meg testvérei udvartartására Rudolf, s láttuk, hogy még ezt a keveset sem kapták meg ők sem. Láttuk, hogy még időnkénti bűnös szerelmeiben is mennyire igénytelen és olcsó volt ez az idegbeteg császár, s ne feledjük azt sem, hogy az, hogy bezárkózva élt a prágai várban, pénzügyileg szintén igen előnyös volt, mert éppen az uralkodók utazásai voltak régen azok, melyek a fényes kíséret miatt a legtöbbbe kerültek. A későbbi Habsburgok egyszerűségének és igénytelenségének bizonyítására is még sok, szinte hihetetlen adatot

hozunk majd fel. Ellenben például az a Bocskai, aki állítólag az udvar állítólagos pazarlása miatt fogott fegyvert, egyenesen káprázatos fényt fejtett ki maga körül. Például, mikor a török táborba ment tisztelegni. Láttuk, hogy mikor a békéről tárgyalni Bécsbe küldte Illésházyt, még akkor is megbízta egyúttal gyémántok vásárlásával is. Neki akkor is volt még ilyesmikre is pénze. (Igaz, hogy meg is tudta szerezni, s különösen meg tudta takarítani, ha már megszerezte, nem úgy, mint az elvből nagylelkű Habsburgok.) De viszont a hajdúi fizetésére Bocskainak sem volt pénze (ugyanakkor, mikor gyémántra volt), mert elnézte, hogy azok egy részének a zsákmány, tehát a szegény „felszabadítandó” magyarok könnye-vére legyen a fizetésük.

Káprázatos fényűzést fejtett ki Thököly Imre, sőt még Bethlen Gábor is, főként pedig Rákóczi Ferenc, a kuruc- király. Pedig e legutóbbi éppen úgy nem tudott a pénzzel bánni, mint a Habsburgok, mert éppen úgy nem volt kapzsi vagy önző, mint ők. (Bethlen és Thököly bezzeg az volt!) De azért Rákóczi Ferencnek is olyan fényes udvara volt és olyan sok és cifra testőre, hogy korát tanulmányozva az az ember benyomása, hogy nem is igen volt sokkal több reguláris katonasága, mint amennyi testőre. Világos, hogy ezek részére mindig volt fényes ruha és elég élelem is, mert hiszen ki látott már rongyos és az éhségtől tántorgó testőrt?

De – visszatérve Takáts a Habsburgoknak tett szemrehányására – ha a mi bányáink és harmincadjaink jövedelme is Bécsbe ment, a királyé lett, nem pedig a mienk és ilyen szempontból még talán Takáts azt az állítását is elfogadhatjuk, hogy belőle „*Magyarországnak úgyszólván semmisenem jutott*”. De nem hiába kellett ám még Takátsnak is odatennie azt az „úgyszólván”-t! Mert igaz ugyan, hogyha királyunk azokat a bányajövedelmeket és harmincadokat minden ellenszolgáltatás nélkül egyszerűen magára költötte volna is, akkor sem szólhatnánk semmit, mert akkor is csak azt tette volna, amit minden akkori azelőtt, sőt még kétszáz évvel későbbi uralkodó tett; igaz, hogy akkor is csak úgy tett volna, mint az „igazságos” Mátyás király, Bocskai, Bethlen vagy Thököly, de viszont az is tény, hogy mikor a király ezeket a pénzeket tőlünk Bécsbe, illetve Prágába vitette, ugyanakkor meg háromszor annyit beküldött onnan ide. Az a pénz csak azért ment mégis innen előbb Prágába, mert ott a pénz mindig sürgősen kellett.

Amiként ugyanis Takáts tudja azt, hogy Magyarország összes jövedelmét 1587-ben az udvari kamara 500.000 forintra becsülte,

ugyanakkor ő is meg minden hozzáértő azt is tudja, hogy ugyanezen évben ugyanezen udvari kamara háromszor annyira, azaz 1.500.000 forintra tette csak a magyar végvárok fenntartásának költségeit. Ezek fedezéséről pedig minden évben a király gondoskodott, mégpedig ha igaz, hogy mi a mi 500.000 forintunkból egy fillért sem láttunk, mert mind Bécsbe ment, akkor az is igaz, hogy az utolsó fillérig idegen bevételi forrásaiból fedezte ezt a másfélmilliós végvári kiadást a király. De ha így áll a dolog, akkor minek az a nagy hűhó a bányák és harmincadok jövedelmének Bécsbe vitele miatt, s minek annyira rázni a rongyot a mi nagy állami bevételeink miatt?

Azonban Dobó Ferenc nem 1587-ben, hanem 1602-ben „adta ki nemes lelkét”. A kamara tehát nem 1587-ben, hanem 1602-ben próbálta megszerezni nagy hagyatékát. Miért nem 1602-ről hozta hát fel Takács, hogy mennyi volt az ország bevétele? Azért, mert ekkor már az 1587-es évinek már csak egy kis töredékét tette ki a bányák és harmincadok hozadéka. Takács maga is írja, hogy *„mikor 1593-ban a nagy török háború kitört, a viszonyok még rosszabbra fordultak. A harmincad- és a vámjövedelem megapadt, s a kincstár a legnagyobb zavarba került.”* De viszont ugyanekkor a háború miatt az évi magyar hadikiadások másfélmillióról három és fél - négy millióra szöktek. Vajon ki és honnan teremtette elő ezt a még sokkal nagyobb pénzt? És mi még azt mondjuk, hogy nem fizették rendesen a zsoldosokat, ahelyett, hogy azon hálálkodnánk, hogyha nem rendesen is, de fizették?

Mert világos, hogyha négy millió kellett volna és csak három és felet tudtak előteremteni, akkor nekünk nem a hiányzó félmillió miatt kell gúnyolódnunk vagy dühöngönnünk, hanem az előteremtett három és fél millióért kell hálálkodnunk.

Ha előfordult még az is, hogy némely eldugott végvárba 70 hónapig sem jött zsold, azt józan eszű ember nem értheti úgy, hogy ez volt a szabály, sőt még úgy sem, hogy gyakori volt az ilyen eset, hanem csak úgy, hogy kivételesen még ilyesmi is előfordult. Ha úgy lett volna, mint Takács beállítja, akkor nem lehetett volna – kivált 15 éven át egyfolytában – hadat viselni. De ezek a kivételek sem az idegen zsoldosokkal, hanem csakis magyar végváriakkal fordultak elő, akiknek a várbirtokok jövedelméből (tehát szintén a király vagyonából) földjük és kaszálójuk volt, melyből kitelt a maguk és lovaik élleme és zsákmány is csak akadt. A legszükségesebb

megélhetésük tehát ezeknek is megvolt. Hogy lehettek volna el másképpen 70 hónapon át zsold nélkül?

Azután mikor pénzt nem kaptak, kaptak helyette posztót (innen a „se pénz, se posztó” ma is még meglévő magyar szólás-mondás) vagy sót, melyet aztán maguk a vitézek adtak el a környékbeli lakosságnak, s ebből szereztek maguknak pénzt. Hol voltak még ettől az ellátástól is Bocskai szabad hajdúi?

Aztán újra hangsúlyozzuk azt is, hogy az a zsold, ami elmaradt, sohasem maradt el végleg. Aki ismeri az akkori viszonyokat és ismeri az emberi lelket, jól tudja, előbb volt lehetséges, hogy az ég leszakadjon, mint az, hogy egy zsoldos, vagy tiszt, vagy hadvezér, vagy nádor, vagy magyar főúr a magyar királynak (s egyúttal római császárnak) a magából egy fillért is oda ajándékozzon.

Ha a király tartozott, ha késedelmes volt a fizetésben, megvették rajta mindig kamatos kamatával. Említettük, hogy akkor azt tartották az emberek, hogy nem az állam az, aki tartozik nekik, hanem a király, a király és római császár tekintélyére pedig túrheterenül sértő volna a kisemberek (a király mellett a főurak és kisemberek) megkárosítása, sőt a király és császár egyenesen azért van, hogy alattvalóinak adjon, mégpedig bőkezűen adjon. Elsősorban éppen ez elv gyakorlása miatt voltak a Habsburgok mindig pénztelenek.

Ha tehát a katona nem kapta meg a zsoldját ma, megkapta holnap, és ha gyakori és sokszor igen hosszú volt a késedelem, annak elsősorban az volt az oka, hogy azok az osztrákok, csehek és németek, akik a császárnak a török segílyt adták, mivel nem maguk, hanem idegenek (a magyarok) számára adták, s csupán kegyelemből adták, csak késedelmesen, sokszor pedig egyáltalán nem adták.

A tiszték nagy és tömeges sikkasztásai is okai voltak a nagy késedelemnek és a rendetlen fizetésnek, s ebben már a Habsburgok jósága és nyárspolgáriás kényelmessége is hibás volt, ámde azért is elsősorban ők bűnhődtek, nem a zsoldosok, mert a pénzt tőlük sikkasztották el, nem a zsoldosoktól. Ami ugyanis járt, azt nekik előbb-utóbb mindenképpen elő kellett teremteniük, s a késedelem éppen azért volt, mert természetesen nem rögtön tudták előteremteni.

Ha azonban a király nagylelkűsége abban állt volna, hogy a dúsgazdag és ráadásul magtalan Dobó elhunytával az amúgy is gazdag oldalági

rokonoknak adományozza a törvényesen neki járó hatalmas hagyatékot, amely többszörösen felülmúlta az ország egész jövedelmét, akkor egyenesen huszonötöt kellett volna rá veretni. Pedig hát látni fogjuk, hogy a végén úgy is csak nekik adományozta. Azonban a mi történetíróink szerint még az is Rudolf kormányának bűne volt, hogy eleinte mégis megpróbálta a hagyatékot az ország számára megvédeni.

Gyűlöletbe mártott tollal, mintha rablókról írnának, akik a mások jogos tulajdonát szedik el, írják le, hogyan lesték a kamara emberei, hogy az ugyanez időtájban szintén magtalanul kimúló másik híres és természetesen szintén protestáns dúsgazdag ecsedi Báthory István mikor hunyja le a szemét, hogy hagyatékára rácsaphassanak, mint a vércse.

Pedig ugyanilyen fáradsággal és az igazságnak sokkal megfelelőbben úgy is beállíthatnánk a dolgot, hogy milyen gondos atyja volt akkor a köznek a kormány, milyen éberrel vigyázott és hogyan elkövetett mindent, hogy a szegény zsoldosoknak, akik olyan epedve várták hátralékos járandóságukat, minél előbb fizethessen. Nem is törvénytelen eszközökkel akart Rudolf kormánya e módon a végvári és egyéb vitézeket segíteni, mert hiszen mindkét szóban forgó hagyaték, mint egy kihalt nemzetségé, az utolsó sarj halála után törvényesen és jogosan járt a királynak, azaz a köznek.

Azonban „leselkedni” és őrséget készenlétben tartani azért kellett ilyenkor, mert a kamaránál kevésbé törvényesen bár, de az oldalági rokonok, sőt még a szomszédok is valóban „leselkedtek” ugyanakkor és nekik is volt fegyveres erejük, és ha sikerült megelőzniük az államot és kezükre kerítették a gazdátlanra lett várat, hiába volt a törvény, mely őket természetesen és épp úgy kötelezte volna, mint a királyt, csak ostrommal, tehát erőszakkal, sőt valóságos háború indításával lehetett volna tőlük visszaszerezni. Ezt még békében sem nagyon volt érdemes megtenni, mert majdhogynem többbe került volna, mint amennyit az örökség ért, de különösen minden áron el kellett kerülni a „hosszú háború” alatt, amikor a pénz és a fegyveres erő a török ellen kellett.

Érthető tehát, ha a kamara Dobó halála után azonnal csapatokat küldött Sárospatakra, hogy birtokukba vegyék a várat, de az már semmiképpen sem érthető, hogy Takáts a kamara ezt az eljárását olyan nagy sérelemnek és annyira felháborítónak tartja. Nem lett volna ez sérelem még akkor sem, ha Sárospatak Dobó szerzeménye lett volna, nem

pedig családi öröksége, s mint ilyen, nem illette volna halála után a kincstárt, s nem volt törvénytelen akkor sem, ha elismerjük, hogy Dobó megszerezte a végrendekezési jogot. Erőszakkal, s még a törvényes bíróság ítélete előtt birtokba venni ugyanis valamit magánembereknek mindenképpen törvénytelenség, ezt megakadályozni tehát törvényesség.

Az örökösök, ha igazuk volt, utána elperelhették volna a várat és birtokot a kincstártól; de ha előre birtokukba veszik azt is, ami nekik nem jár, tőlük már csak fegyveres erővel vehette volna vissza a kincstár. Az állam érdekeit árulta volna el tehát a kamara és hanyagságot követett volna el, ha nem gondoskodik előre érdekei biztosításáról.

Németeknek viszont azért kellett lenniük a kirendelt csapatoknak, mert a magyarok kezében, akik nemcsak hittestvérei, hanem sokszor még familiárisai is voltak az érdekelt oldalági rokonoknak, vagy legalábbis tőlük könnyen lekenyerezhetők s megfélemlíthetők voltak, nem láthatta a kormány kellően biztosítva a maga érdekeit. De éppen akkor már úgy is szinte a levegőben lógott, hiszen nemsokára valóban ki is tört a ribillió. Együgyűségéért nem ország-világra szóló röhejt érdemelt volna-e tehát az a kormány, mely éppen lázadni készülő Csapatokkal akart volna jogainak érvényt szerezni, mikor megbízható csapatok is rendelkezésére álltak?

Annál kevésbé megokolt itt a kamara kapzsiságáról és erőszakosságokról, törvénytelenségekről, sőt egyenesen „rémmuralomról” jajveszékélni, mert mint az utolsó ecsedi Báthory halála után Ecsed vára és a vele járó rengeteg uradalom mégsem a kincstáré lett, hanem az oldalágé, a szintén protestáns somlyói Báthory Gáboré, épp úgy Dobó Ferenc hagyatéka ügyében is végrendeleti örököse (pedig neki nemcsak az a két „fogyatékosága” volt, hogy magyar volt és protestáns, hanem még „gyöngé” nő is volt egyúttal Perényi Zsófia) lett a győztes, nem pedig a „zsarnok” kormányzat.

Akkoriban ugyanis csak ilyen volt a zsarnokság. Csak próbált „zsarnok” lenni, azaz megpróbálta az ország, a köz érdekeit megvédeni, de a szegény elnyomott, protestáns alattvaló mindig nagyobb zsarnok tudott lenni nála. Igazán nagy szerencsájük volt protestánsainknak, hogy nekik a hívő katolikus és jezsuita lelkiatyáktól vezetett Habsburgok voltak a „zsarnokaik”. A katolikus egyháznak és hívőknek nem ilyen zsarnokaik szoktak lenni. Meg is látszik Magyarország protestáns kisebbségének szociális viszonyain, de meglátszik például Anglia katolikus kisebbségének

szociális viszonyain is (írek). De a legtöbb helyen nemcsak a vagyonukat, hanem még a létüket sem tudták a katolikusok megmenteni protestáns zsarnokaiktól.

Nálunk a nagybirtok körülbelül olyan arányban maradt protestánsok kezében egész a „népi demokráciától” történt elkobzásáig, mint amilyen arányt az ország átlagos lakosságában elfoglalnak a középbirtokok, és a „kulák” birtok 20-100 holdig) viszont két-háromszoros arányban. Még magyar nemes is több van protestáns, mint katolikus, pedig a magyar nemesség legalább 90%-ban Habsburgoktól adományozott. A magyar protestánsok tehát azokat gyűlölik annyira a Habsburgokban, akik nekik nagylelkűen s éppen nem bizonyítva a magyar – vagy protestáns – gyűlöletet, nemességet adtak.

Bocskai fellépésekor is úgyszólván minden nagy állást protestánsok töltöttek be. Bezzeg nem így „nyomták” el az angol protestánsok az ír katolikusokat, se a holland protestánsok a holland katolikusokat! Bezzeg nem tudtak sikerrel védekezni az elnyomás, nevezetesen a vagyoni kifosztás ellen a bolsevisták „népi demokráciájában” se a protestáns földbirtokok vagy „kulákok”. De a Habsburg-kifosztás ellen milyen sikeresen tudtak!

Talán most majd – ennyi tanulság után – megtanulják megbecsülni protestánsaink a Habsburg „zsarnokságot” és „elnyomást”, s talán most már nem kövezik meg mindjárt azt, aki e „zsarnokságot” még védeni is merészeli, mint régebben megkövezték volna. Nem is akadt mind ez ideig olyan vakmerő bolond, aki ezt megtenni megkísérelte volna!

Dobó halálakor a készenlétben tartott katonaság ügyes és gyors volt (ezért a nagy felháborodás), és sikerült neki Sárospatakot idejében megszállnia. De hiába ügyes és gyors a katona, ha buta gazdája viszont „kegyes”. Rudolf ugyanis valóban annyira ostoba volt, hogy még a már kezében lévő várat is újra visszaadta. Alighogy megszállták ugyanis „az örökös tiltakozása miatt egyelőre kivezették a német őrseget, tehát az a szomszéd faluban leste pillanatot, mikor betörhet a várba”. (Látjuk, hogy Takáts még csak nem is annak örül, hogy az örökösök tiltakozása Prágában ilyen sikerrel járt, s a „német” katonaság önként kivonult a már elfoglalt várból, hanem azon botránkozik, hogy ez a kivont katonaság a szomszéd faluból még mindig a vár felé „lesni” merészelt.)

A „zsarnok”, sőt a „rémuralom” még Dobó halála után is annyira szerény volt, hogy egyelőre csak 50-60.000 tallérnyi kölcsönt próbált a boldog örökösöktől szerezni (kellett a pénz, nem várhatott addig, míg a bíróságokon eldőlt az ügy, hiszen az sokszor csak századok múlva dőlt el végleg). Azt is tűrte, hogy az örökös, Perényi Zsófia „pecsételjen le mindent”. A király nevében biztosok mentek pecsétes rendelettel, hogy írják: össze a hagyatékot, de Dobó „hív tisztjei” füttyültek a király pecsétjére és a biztosokat egyszerűen „nem bocsátották be”. (Ezek után félreértés elkerülésére meg kell jegyeznünk, hogy a Szilágyi-történelemben nem az van, hogy az oligarchák, például a háromszorosan is szárandó – mert magyar, mert protestáns és mert özvegy – Perényi Zsófia gyakorolta a „rémuralmat”, hanem hogy Rudolf.)

Léva várába sikerült behatolniuk, de a várnagy, kapitány, udvarbíró, számvető itt is olyan erőszakosan és tiszteletlenül viselkedett a király embereivel, hogy kénytelenek voltak őket letartóztatni. Nagymihályi, a királyi biztosok egyike (a nevéből láthatjuk, hogy még biztosokul is magyar embereket küldött Rudolf) még letartóztatásuk után is azt jelenti, hogy még most is fenyegetőznek. (Úgy látszik, valóban nagyobb urak voltak, mint a király emberei, mert fenyegetőzni az szokott, aki a hatalmasabb. Aki „elnyomott”, az rimánkodni szokott, nem fenyegetőzni.)

Közben a szomszédban „leső” őrség újra bement Patakba is, hogy az elrendelt, de az özvegytől megakadályozott leltározást végrehajtsa. De az örökösök követelték újra való kivezetését azon a címen, hogy a leltározással várjanak legalább addig, amíg a halottat tisztességesen eltemetik. Erre az örökösök újra hatheti haladékat kaptak és a várból újra kivezették a király őrségét. Mikor a hatheti haladék letelt, természetesen még mindig nem volt tisztességesen eltemetve a halott. Ezért Mátyás főherceg a hatheti haladékat (melyet egyébként a szepesi kamara adott) megtoldotta újabb két hónappal, tehát nyolc héttel. Takáts azonban nem a kegyesség miatt hatódik meg, hanem egyenesen vérlázítónak találja, hogy a kamara emberei már a temetetlen halott előtt leltározni akartak. (Hogy csak akartak, de nem leltároztak, az nála nem számít.)

Továbbá, hogy úgy tesz, mintha nem tudná (pedig ki tudja, ha még ő, e kornak legnagyobb ismerője sem?), hogy ebben az időben főúri körökben mindennapos volt a szokás, hogy a halottat csak hónapokkal a halála után temették el (de akkor aztán annál nagyobb cécóval). Dobó temetését

természetesen még külön azért is húzták-halasztották, hogy a leltározás megtartása ellen a „temetetlen” halottra való hivatkozással érvelhessenek, ezzel minél későbbre halasszák, s így minél hosszabb idejük maradjon arra, hogy a leltározás elől minél több kincset, ingóságot elrejtessenek.

Végül aztán 1603. január 8-án, tehát a halál után négy hónapra, megtörtént végre a temetés, mely Takáts szerint „hallasz pompával” ment végbe, mint ahogyan ez egyébként a szegény elnyomotthoz, akit temettek, az üldözöttekhez, akik temették és a „rémuralomhoz”, mely alatt temették, illett is.

Világos, hogy az előbb említett „fenyegetőző” lévai várnagy és társai letartóztatásuk ellenére is részt vehettek és részt is vettek a fényes temetésen és „a pozsonyi tömlöcből” e célból elutazhattak az ország másik végébe, Patakra. Lehet, hogy éppen azért tehették meg ezt, mert „fenyegetőztek”, de előzetes fenyegetőzésük ennek mindenesetre nem volt akadálya. Maga a temetés „csekély” tízezer tallérba került, de azért természetesen minden magyar embernek kötelessége az örökösök mellett érezni és az ő anyagi érdekeiket támogatni, nem pedig a haza földjét védő és a zsoldosok fizetésének gondjaiba beleörülő kincstárat. Azt csak szidni szabad (sőt kell is!), hogy miért nem fizette rendesen a szegény végváriakat külföldi pénzből!

A bécsi kamara ezután megpróbálta kimutatni, hogy Dobó Ferenc végrendelete érvénytelen. Azzal érvelt, hogy kiállításra nem felel meg a szokásos káptalani külsőségeknek; hogy az sem bizonyos, hogy a tanúk aláírásai valódiak-e, és hogy az aláírásra nem kényszerrel vették-e rá őket. Mutatja a Habsburg-birodalom tiszteletreméltó erkölcsseit, hogy érvényesnek nyilvánította a végrendeletet még a szepesi kamara is, de a Patakra kiküldött két német császári biztos is. A kamara ezek után most már csak arra törekedett, hogy legalább az 50.000 tallér kölcsönt megkapja a szerencsés örököstől. Perényi Zsófia, az állítólag kétszeresen (protestantizmusa és magyarsága miatt) is üldözött szegény védtelen hölgy, még ezt is attól a feltételtől tette függővé, ha Patakot a kezén hagyják.

A kamara ebbe nem egyezett bele. (Aki nem érti, hogy lehetett Patak ezek után mégis a kamaráé, azt figyelmeztetjük, hogy Patakot Dobó csak zálogban bírta, de a zálogban bírt birtokokat joga volt a kamarának átvenni, ha a zálogösszeget az örökösöknek megfizette.) Az örökösök a kamara ellenállására azzal fenyegetőztek, hogy országgyűlés elé viszik a dolgot.

„Erre – írja kárörömmel Takáts – a magyar és a bécsi kamara nagyon megszeppent. A Dobó-féle ügy ugyanis ilyen módon világraszóló botrány lett volna, ami az udvarra nézve is sok kellemetlenséggel járt volna. A két kamara ezért minden követ megmozdított, hogy a Dobó-örökösök ügye az országgyűlésen szóba ne kerüljön.” (Természetesen nem azért, mintha a Dobó örökösöknek lett volna igazuk, hanem azért, mert az országgyűlés teljesen független volt a királytól és hatóságaitól. Ott a Dobóhoz hasonló protestáns magyar nemesek és főnemesek döntöttek, s az udvar jól tudta, hogy holló a hollónak nem vájja ki a szemét; a nemes a nemesi érdekeket fogja ott védeni még akkor is, ha az az érdek nem jogos érdek.)

„Őfelsége nevében tehát megkínálta őt – (tudniillik a kamara Perényi Zsófiát, de az „őt” szót Takács, mint magyar anyanyelvű, sőt még kurucnak is kuruc, természetesen elhagyhatta volna, sőt el is kellett volna hagynia) – a már teljesen kifosztott Léva várával és Sárospatak zálogösszegével. Perényi Zsófia a lévai uradalmat az 1604-es év elején – (tehát csakugyan hamar; alig hogy Dobót eltemették – csakugyan átvette, de azért a többi követeléséről se mondott le.” (!)

Mivel az udvar a neki jutó birtokokat el akarta adni, mert a pénz sürgősen kellett neki, szüksége volt a kérdéses birtokok irataira. Az iratok kiadását azonban a magyar és protestáns, tehát kétszeresen is üldözött Perényi Zsófia „kerekén megtagadta”. „Hiába bocsátottak hozzá kamarai és udvari rendeleteket, az özvegy nem is válaszolt azokra.” (Takátsnak, mint magyar anyanyelvű embernek, az „azokra” helyett azt kellett volna írnia, hogy „rájuk”.) „Végre is nem volt mit tenni, mint kérni őt – már megint a felesleges és németes „őt” –, hogy legalább megtekinteni engedje (!) az illető kiváltságleveleket” (Megnyugtathatjuk Takátsot és elvbarátait, hogyha nem Habsburgokkal, hanem például a mi „népi demokráciánkkal” lett volna dolga ennek a Perényi Zsófiának, majd lett volna „más, mit tenni” is. De megnyugtathatjuk, hogy el tudott volna vele bánni a mi „igazságos” Mátyás királyunk is és Bocskaink vagy Bethlenünk, sőt Horthynk is és Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes vagy a nagy Napóleon is, hogy Hitlerről vagy Sztálinról ne is beszéljünk. Egyedül csak a mi jó Habsburgjaink voltak annyira „tehetségtelenek”, hogy még ezt a gyenge nőt és védtelen özvegyet sem tudták móresre megtanítani. Nem csoda, hogy még mi is nem tiszteljük, hanem lenézzük a „tehetségtelenségüket”.

„A kamara e célból Karvai Orlé Miklóst, György Gergely, jászói nótáriust és Várady Györgyöt bocsátá Perényi Zsófiához.” (Azért ilyen tekintélyes hivatalos férfiakat, hogy megijedjen vagy esetleg a nagy megtiszteltetés indítsa engedékenységre.) „De mikor az iratokat kérték, – mint ez már olyan „rémuralomban” szokás, mint amilyen nálunk Rudolf alatt volt – félig tréfás, félig gúnyos beszéddel áltatta őket.” (Megtiszteltetés tehát egyáltalán nem érzett, a félelemtől pedig olyan messze volt, mint Makó Jeruzsálemtől.)

„Nem használt itt semmi kérés, Perényi Zsófia egyetlen sor írást sem mutatott meg nekik. A haragra gyulladt szepesi kamara erre azt követelte, hogy a kassai generális erővel vegye el az iratokat a tulajdonostól.” (Azért követelte ezt éppen a szepesi, nem pedig az udvari kamara, mert a szepesi kamara magyarokból állt, s így nem víz volt az ereiben, mint a bécsieknek, hanem magyar temperamentumával haragudni is tudott. „Az ország feltüzelt hangulatára való tekintetből az erőszakot mégsem merték alkalmazni.” (Pedig hát ha azok az írások, tehát a törvény és igazság Perényi Zsófia mellett szóltak volna, vajon szükség lett volna-e azoknak az írásoknak ilyen nagy rejtegetésére?)

Az udvar újra a levelezéshez és kéréshez folyamodott. Perényi Zsófiának maga Mátyás főherceg írt, vőlegényének, Kollonits Sigfriednek pedig az udvari kamara. Hogy ezek a kedveskedések sikerrel jártak-e, arról nem maradtak adatok. A végeredmény azonban az lett, hogy a felek kiegyeztek. Zsófia pénzt adott (kölcson), de Léva is, sőt Patak is az övé maradt, Patakból kivezették a német őrseget és a végrendeletet hivatalosan is érvényesnek ismerték el. Ha még annak ellenére is csak ez lett az eredmény, hogy Sárospatakot sikerült idejében német őrseggel megszállni, tehát ennyire erős ütőkártya volt az udvar kezében, csak arra vagyok kíváncsi, mi lett volna az eredmény akkor, ha Patakot nem sikerült volna megszállnia.

Ez volt tehát a Bocskai felkelését megelőző és okozó „rémuralomnak” egyik „vérlázítóbb” megnyilvánulása és az örökösnek, a „védtelen” nőnek, csak ilyen „felháborító” kirablásával végződött. Takáts ugyanis mindazt, amit itt erre vonatkozólag az ő adatai alapján, sőt kifejezéseivel elmondottunk, e „rémuralom” bizonyítására hozza fel példának.

Mivel Perényi Zsófia vőlegénye Kollonits Sigfried volt, azt is látjuk ebből az esetből, hogy a küzdelem nem azért folyt, hogy a Dobó örökség (Patak, Léva, Szerednye, Lednice stb.) idegen kézre ne kerüljön. A

magyaroknak eszükbe sem jutott, hogy ez ellen küzdjenek. Nem jutott eszükbe, mert akkor „magyaron” mindig „protestánst” értettek, s akkor még a Kollonitsok is protestánsok voltak, Perényi Zsófia vőlegénye, tehát magyarnak, mégpedig jó magyarnak számított, ha Kollonits és Sigfried volt is egyszerre.

A Kollonits név csak akkor és azért lett annyira gyűlöletes a magyar fölnek, viselője pedig csak akkor és csak azért vált egyszerre annyira „idegenné”, mikor és mert egy bíboros viselte e nevet, mégpedig egy olyan bíboros, akinél több jót kevés ember tett ugyan a magyaroknak (hiszen elsősorban neki köszönhetjük Magyarországnak a török alól való felszabadítását), és aki még több jót tett volna nekik (reformjaival), ha engedték volna. Aki azonban tagadhatatlanul nagy ellensége volt a protestantizmusnak. Pedig hát az osztrák protestantizmusnak még nagyobb ellensége volt, mint a magyarnak. Így lett és maradt aztán Kollonits a „magyar” nép legnagyobb gyűlöltője és legesküdtebb ellensége.

Takáts rosszmájúan emeli ki, hogy Rudolfnak Dobó hagyatékából elsősorban az elhunyt főúr boraira és műkincseire fájt a foga. Ezeket a maga részére követelte. Rosszsziszeműség ez Takáts részéről, mert ha tárgyilagos tudott volna lenni, akkor megmondta volna azt is, hogy ez nem csak törvénytelen, hanem még csak nem illő cselekedet sem volt részéről. Hiszen Dobónak, családja utolsó sarjának, az akkori magyar alkotmány szerint nem az állam, hanem a király volt a törvényes örököse.

Ami a bort illeti, Rudolf nem volt iszákos ember, s közel sem volt olyan kedvelője az alkoholnak, mint például Bethlen Gábor vagy Apafi Mihály. Legfeljebb azt tudhatjuk meg az esetből, hogy Rudolf „rémuralma” idejében egy „elnyomott” protestáns magyar főúrnak olyan borai voltak, amilyenekben még a római császárnak sem volt része. Ami pedig a műkincseket illeti, az utánuk való nagy érdeklődésből csak Rudolf kultúrája és műveltsége tűnik ki, s ez bizonyára nem válik neki szégyenére. Csak hálás lehet a művészettörténelem, ha Rudolf Dobó kincseit egy olyan nagy és nyilvános gyűjteményben akarta elhelyezni, hol – ha terve sikerült volna – ma mindenki gyönyörködhetne bennük. De vajon most hol lehet gyönyörködni Dobó műkincseiben?

Látva azonban azt, ahogyan Perényi Zsófia a király biztosaival és leltározóival kibabrált, gondolhatjuk, hogy hiába volt Rudolf a törvényes örökös, Dobó borából ő aligha ihatott, s műkincsgyűjtő szenvedélyét is

bajosan elégíthette ki abból, amit ő Dobótól törvényesen örökölt. Igaz, hogy mi nem nagyon örülhetünk neki, ha a Dobó-műkincsekben Prágában vagy Bécsben gyönyörködnek, de hogy Buda és Visegrád helyett ezek a városok lettek a magyar királyok székhelyei, annak is a mi őseink pártoskodása volt az oka, nem pedig a Habsburgok.

De az is tény, hogyha azokat a műkincseket, melyeket akkor Rudolf esetleg Magyarországon is gyűjtött, nem sikerült volna Rudolfnak Prágába szállítania, akkor most sehol sem gyönyörködik bennük senki. Hol vannak például ma a Báthoryak vagy a Rákócziak vagy a Dobók műkincsei? Pedig tudjuk, hogy ugyancsak bőven volt nekik! De azokat a műkincseket, melyek tőlünk Bécsbe vagy Prágába kerültek, mindig haza lehet onnan hozni, ami nem egyikükkel már meg is történt.

Azt is kárörömmel és rosszmájúan említi Takáts, hogy mennyire megijedtek Bécsben, mikor az örökösök azzal fenyegetőztek, hogy országgyűlés elé viszik a Dobó vagyon ügyét. Bezzeg nem ijedt volna meg Mussolini, Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás, ha olyan naiv emberre akadt volna, aki azzal fenyegette volna meg, hogy viselt dolgait az országgyűlés elé viszi. De nem ijedt volna meg ettől a mi Mátyás királyunk sem. Hiszen ők egyúttal az országgyűlés urai is voltak, és a „nemzet gyülekezete” csak azért volt, hogy kezét véresre tapsolja nevük hallatára.

Ha a bécsiek ezzel szemben annyira megijedtek az országgyűléstől, az csak azt bizonyítja, hogy alattuk az országgyűlés csakugyan szabadon képviselte az ország akaratát, tehát hogy a Habsburgok és Rudolf is megtartották az alkotmányt, mégpedig nemcsak a betűjét, hanem a szellemét is. Alattuk valóság volt, hogy a nép (illetve akkor még az alkotmány szerint csak a nemesség) valóban beleszólhatott az ország kormányzásába. De hát akkor miért fogott Bocskai fegyvert?

Jellemzők, hogy még Izabella királyné sem félt az erdélyi országgyűlés elé vinni a tőle orvul és törvényes eljárás nélkül legyilkoltatott három magyar főúr ügyét. Miért is félt volna tőle, mikor a vége az lett, hogy az országgyűlés egyenesen köszönetet szavazott neki érte. De azért még ma is minden becsületes magyarnak kötelessége a magyar történelmet úgy tudni, hogy Rudolf elnyomta a magyar szabadságot, sőt egyenesen rémuralmat gyakorolt, Erdély pedig megőrizte nekünk ugyanezt a magyar szabadságot.

Sem a szepesi, sem az udvari kamara nem követte el a Dobó-hagyatékkal kapcsolatban a törvénytelenységnek még az árnyékát sem,

bécsi „elnyomóink” mégis rettegetek miatta a magyar országgyűléstől. Ellenben nemcsak Izabella, hanem a nagy Báthory István is felháborító törvénytelenséget követett el, amikor a kerelószentpáli csata után azonnal felakasztatott egy sereg ellene harcolt magyar főnemest (felakasztatni magyar nemest még érvényes halálos ítélet után sem lehetett volna, hanem csak lefejeztetni), mégsem kellett utána félnie az országgyűléstől, mert az nem őt vonta felelősségre a történetekért, hanem sírva bár, de még újabb tömegkivégzéseket és székely orr- és fülcsonkításokat is megszavazott és végrehajtott a kedvéért.

Báthory Zsigmond tömegkivégzéseit is, pedig ekkor is a legtekintélyesebb főurak, köztük magának a fejedelemnek atyjafia, Báthory Boldizsár volt az áldozat, éppen olyan egyhangúlag hagyta jóvá az erdélyi országgyűlés, mint amilyen egyhangúak voltak Hitler, Sztálin vagy Rákosi Mátyás országgyűlései, pedig azok, akikből az országgyűlés állt, majdnem valamennyien az áldozatok elvbarátai voltak. Világos tehát, hogy nem önként szavaztak. De hallgattak, mert szolgák voltak, s hallgatniuk kellett. És mi ezek után még gúnyolódunk azon, hogy Rudolf félt a magyar országgyűléstől? De emellett mégis rémuralomról beszélünk?

Báthory Gábornak sem volt sohasem az országgyűlésekkel nagyobb baja. Nem volt még saját kezűleg végrehajtott gyilkosságai, főurak nevének elcsábításai és törvénytörései és erőszakoskodásai ellenére sem, mert alatta is valóban rémuralom volt, nem pedig csak reklámban, mint Rudolf alatt, és az ő fejedelemsége alatt csakugyan nem volt sem szabadság, sem függetlenség. Éppen ezért nem kellett félnie az országgyűléstől sem. Nemcsak a török részéről nem volt Erdélyben szabadság és függetlenség, hanem a fejedelem részéről sem. Ellenben a Habsburgi Magyarországon sem az udvari, sem a szepesi kamara semmi jogtalant vagy törvénytörést nem csinál, csak mindent elkövet, hogy egy magtalanul elhunyt főúr hagyatékával kapcsolatban a kincstár érdekeit képviselje, és ami belőle az államot illeti, azt a kapzsi, de hatalmas örökösöktől megmentse. De mégis fél, hogy az ügyet az országgyűlés elé viszik. Vajon miért? Azért, mert a Habsburgi Magyarországon szabad és független országgyűlések voltak, melyeken lehetett és ezért mertek is beszélni az emberek, sőt ahol egyenesen az országgyűlés volt zsarnoka a királynak. Ott a rendek a maguk érdekeit akkor is megvédték, ha nem nekik volt igazuk, mert összefogtak a király és tanácsosai ellen. Ezért mert Perényi Zsófia, Dobó Ferenc örököse

úgy kibabrálni a királyi biztosokkal és leltározókkal, s ezért mertek az ő emberei fenyegetőzni még akkor is, amikor már letartóztatták őket, tehát mikor már igazán meg kellett volna ijedniük.

Hogy pedig a kis erdélyi fejedelmek (még az idegen Izabella és gyöngé Apafi Mihály is) meg tudták félemlíteni az országgyűléseket, ellenben a mi Habsburg-királyaink, akik pedig az egész keresztény világ fejei voltak egyúttal, ezt nem tudták megtenni, annak az az egyszerű magyarázata, hogy ez utóbbiak mielőtt cselekedtek volna, jámbor lelkiatyáktól kértek előbb tanácsot, s ami a fő, e lelkiatyák tanácsaira mindig hallgattak is, míg a protestáns Apafi lelkiismerete rég fel volt már akkor szabadítva, a katolikus Izabella pedig az ájtatoskodást teljesen külön tudta választani a politikától. Ha ő tudott lakni ájtatoskodó katolikus létére is elkobzott püspöki palotában és a buzgó misére járást össze tudta egyeztetni a katolicizmus Erdélyből való kiveszésének közönyös szemléletével, miért ne tudta volna ugyanezt összeegyeztetni a szeretőtartással és az ezt kifogásoló két Kendy és Bebek legyilkolásával is?

Az alattvalók persze igen hamar észreveszik, kivel lehet kibabrálni és kivel nem; kitől kell félni és kitől nem. Dobó Ferenc és protestáns magyar kortársai is látták, hogy a Habsburgok veszélyesek ugyan a protestantizmusra, de nem veszélyesek az ő életükre és vagyonukra, tőlük ez utóbbit illetően nem kell félni még akkor sem, ha olyan idegbetegek és abnormisak, mint Rudolf vagy Báthory Zsigmond (a kettő egyformán idegbeteg volt ugyan, de gyilkoltatni mégis csak Báthory Zsigmond tudott). De emellett még – hogy annál biztosabbak lehessenek a dolgukban – állandó panaszkodással, sérelem hangoztatással és mesterséges hírveréssel állandóan ütötték a vasat, hogy a bécsieknek eszükbe ne juthasson, hogy tulajdonképpen ők a jók és engedékenyek, és ők állnak a magyar alkotmány és a haza érdekeinek alapján, nem pedig a magyar rendek. Arra az ellenvetésre, hogy Báthory Zsigmond is jezsuita nevelés volt és lelkiatyáira hallgatott, mégis ugyancsak tudott gyilkolni, majd akkor válaszolunk, mikor Báthory Zsigmond személyét tárgyaljuk. Akkor látja majd az olvasó, hogy Báthory Zsigmond akkor, mikor gyilkoltatott és amikor természetellenesen fajtalanzkodott, nem állt jezsuita lelkiatyái befolyása alatt, sőt akkor egyáltalán nem is voltak lelkiatyái. Mikor gyilkoltatott, akkor kálvinista nagybátyja, Bocskai, a későbbi magyar „szabadsághős” volt a „lelkiatyja”.

Így keletkezett aztán az a fonák végeredmény, hogy Erdélyben mukkanni sem mertek az országgyűlések, s a rendek még az országgyűlés tagjai legyilkolásáért is köszönetet mondtak uruknak, a fejedelemnek. Magyarországon pedig a királynak még akkor is félnie kellett az országgyűlésektől, amikor neki volt igaza. És így keletkezett a fonákságnak az a netovábbja is, hogy Erdély mégis úgy maradt meg a magyarság emlékében, mint a magyar szabadság, függetlenség és alkotmányosság képviselője és fenntartója, míg a Habsburg Magyarország mint az elnyomása és gyarmati kizsákmányolása.

Politikai szempontból a hatalom birtokosainak nem érdemes jónak lenniük. A politikában (tehát a történelemben is) csak győzni kell és akkor a haszon mellé a dicsőség is meg lesz.

Győzni pedig – legalábbis itt, a földön – nem jósággal kell és lehet. Viszont ha valaki jó, s ezért – mint többnyire történni szokott – veszt, azonnal megállapítják róla, hogy még csak jó se volt, hanem csak tehetségtelen, sőt elveszik még a becsületét is. A történelemben is nagyon érvényes a mondás: *Vae victis!* Jaj annak, aki elbukik!

Pedig hát kik szoktak elsősorban elbukni? Elsősorban a lelkiismeretesek. Ők ugyanis politikai eszközeiben kötve vannak, míg a gonoszok, a csak „tehetségesek”, olyan módon érik el céljukat, ahogyan akarják, mert a fő, sőt egyedüli szempont az, hogy elérjék. De a gonoszoknak – éppen azért, mert vaj van a fejükön, azaz mert szégyellni s így titkolni valójuk van – a propagandára is mindig gondjuk van, és azzal a hatalommal és azokkal az anyagi eszközökkel, melyeknek győzelmükkel birtokába jutottak, ellenfeleiket sikeresen meg is tudják rágalmazni, és ezzel a maguk igazát ki is tudják mutatni. Kivált mikor ugyanakkor terrorjukkal azt is meg tudják akadályozni, hogy az elbukott jó védekezhessék.

Hogy mennyire nem feltétlenül a rendeknek volt mindig igazuk a királlyal való harcukban, azt Báthory Erzsébet már ismert esetéből is jól láthatjuk. Ez is ekkoriban történt ugyanis. (Báthory Erzsébet 1614. augusztus 21-én halt meg.) Az egész világtörténelemnek ez az egyik legnagyobb gonosztevője ugyanis nem bűnhődött, mert azt csak nem tekinthetjük borzalmas bűnei büntetésének, hogy végül a saját várában őrizet alá helyezték? Pedig hát Báthory Erzsébet is tisztán csak azért nem bűnhődött, mert a magyar rendek erősebbek voltak, mint a király. Nemcsak Dobó Ferenc protestáns örökösét fogták ugyanis pártul a király ellenében

akkor is, amikor a királynak volt igaza, hanem még Báthory Erzsébetet is. Itt is a király volt az, aki végre akarta hajtani a törvényt és büntetni akart, s a nádor és az országgyűlés volt az, aki és amely az előkelő rokonságot és a főúri tekintélyt nézte, s ez fontosabb volt neki, mint a törvény és az igazság.

Egyszerre két törvényt is elkövetett az ország vele kapcsolatban. Az egyik az volt, hogy nem indítottak ellene eljárást, nem állították bíróság elé. Mivel nem büntették a bűnt, nem tartották meg a törvényt. Ez a nádornak mint a legfőbb magyar bírónak lett volna elsősorban kötelessége, s elmulasztásával hivatali esküjét is megszegte. (Ki hányta azonban ezt a híres Thurzó Györgynek valaha szemére a magyar történelemben? Csak nem azért, mert ő is protestáns volt?)

A Báthory Erzsébettel elkövetett második törvényt az volt, hogy noha bíróság elé nem állították, mégis megfosztották szabadságától és haláláig őrizet alatt tartották. Ezen a törvényt sem botránkozik senki sem ma, sem akkor. Már hogy is botránkoznék, hiszen ez nem az udvar, nem a király, nem Bécs törvénytése volt, hanem a nádoré és az országé. Nem is lett a dolog akadálya annak, hogy Thurzó Györgyöt történelmünk egyik legkiválóbb és legjellemesebb nádorának ne tartsa ma is.

Nem is volt Thurzó György utolsó ember, de – látjuk – törvényeket azért ő is megszegett. Nem is hiszem, hogy élt volna valaha uralkodó vagy államférfi, aki sohasem szegett meg törvényeket. Már csak ebből is láthatjuk, hogy a Habsburg sem szükségképpen gonosz vagy esküszegő, ha a törvény betűjének meg nem tartását néha rá is rá lehet bizonyítani.

Báthory Erzsébet élete szintén protestáns megírójának, Rexa Dezsőnek is olyan nagy volt a „hittestvéri” rokonszenve, hogy az még csak eszébe sem jutott, hogy hősnőjével kapcsolatban még Thurzó nádort is vádolni lehet. Sőt Rexa még magát Báthory Erzsébetet is pártul fogja. „*Ártatlan volt, mert beteg volt*”, állapítja meg a legnagyobb természetességgel. (58. o.) Ezt szerinte végrendelete is bizonyítja, mert abban még csak nyoma sincs semmiféle büntudatnak.

Ha az udvar megsértette a törvény betűjét – pedig ugyancsak nyomós okai voltak rá, ha megtette – előre rettegett a következő országgyűléstől, mert ott a rendek valóságos tetemrehívást rendeztek vele, és a szeplőtlen becsület öntudatának fölényével kérték tőle számon koronázási esküjét. Ellenben a Báthory Erzsébettel elkövetett kettős törvénytés miatt

egyáltalán nem kellett félnie a következő országgyűléstől se Thurzó Gábornak, se Báthory Erzsébet rokonainak, a Nádasdyaknak, Széchenyieknek, Zrínyieknek és a többi Báthorynak, akik kedvéért a törvénysértés és a nádori eskü megszegése történt.

Ezt az esküt senki sem kérte ott számon a protestáns nádortól, sem nem akadt ott egyetlen igazságszerető ember, sem katolikus, sem protestáns, aki szót emelt volna akár Báthory Erzsébet törvénytelen letartóztatása, akár az ártatlanul halálra kínzott magyar lányok – köztük nemes lányok – kiontott véreinek megtorlatlanul hagyása miatt. Most egyszerre nem fáj senkinek sem a magyar törvény, sem a nemesi szabadság durva megsértése. Pedig hogyan átéreztek a fájdalmat, s milyen őszinte felháborodás fogta el őket, ha a király szegte meg! Az ember önkéntelenül azt kérdi magától: Hát ilyen nagy színészek voltak a mi őseink?!

Ami pedig Báthory Erzsébet beszámíthatóságát illeti, világos, hogy nem volt, nem lehetett normális egyén. De az igen nagy gonosztevők egyike sem normális. Még azt is elfogadjuk, hogy csökkent beszámíthatóságú volt. Nagy tudatlanság azonban azt gondolni, hogy a csökkent beszámíthatóságú egyéneket nem lehet és nem kell büntetni. Hiszen akkor éppen a legnagyobb gonosztevőket nem büntetnénk. Az örültek azok, akiket nem büntetünk, nem pedig a csökkent beszámíthatóságúak. Ezeket annál inkább büntetnünk kell, mert az ilyen terhelt embereket nem is lehet a büntől mással visszatartani, mint csak szigorúsággal.

Hogy Báthory Erzsébet végrendeletében nem mutat büntudatot, az csak gonoszságát mutatja és növeli, nem pedig beszámíthatatlanságát bizonyítja. Alantas lelkekben egyébként is csak a félelem, csak a büntetés, csak a szenvedés szokta felébreszteni a lelkiismeretet, s Báthory Erzsébet – kivált akkor még, mikor végrendeletét megírta – tulajdonképpen még nem is szenvedett.

De ha még Báthory Erzsébet ügyében is a nádor és vádlott főúr-rokonainak akarata érvényesült a király és a törvény szavával szemben, képzelhetjük, mennyire nem a király és vele a köz érdeke győzött volna egy hagyatéki ügyben, melyben végeredményben mégis csak sokkal jobban érdekelve voltak a rendek, mint abban, hogy Báthory Erzsébetet lefejezzék-e vagy nem. Hiszen az mindennapos volt, hogy egy-egy család kihalt, s hagyatékát az oldalági rokonok igyekeztek a kincstárral szemben

maguknak megszerezni. Mikor tehát a Dobó-család ügyében az országgyűlésen a nemesség az oldalági rokonok érdekeit karolta fel, tulajdonképpen a maga érdekeit védte. Ma nekem, holnap neked, gondolták, s a maguk szempontjából nagyon helyesen gondolták. Történetírásunknak azonban legalább arra is rá kellett volna mutatnia ez ügyben, hogy itt a köz érdeke ellenkezett az országgyűlés tagjainak magánérdekével, s hogy a királynak és kormányának bizonyára nem lehet bűne az, hogy ha legalább ő a közérdeket képviselte. Még az országgyűlésnek is kötelessége lett volna erre a magaslatra emelkednie.

A fej- és jószágvesztési perek

De a kincstár megszakadással szerzett birtok „harácsolásainál” még nagyobb nemzeti sérelemnek tekintik történetíróink a kamara azon birtokszerzéseit, melyekhez a tulajdonosaik elleni főbenjáró perek indításával jutott, vagyis mikor úgy „kaparintotta” meg egyes vagyonos családok jószágait, hogy a még élő tulajdonostól kobozta el olyan büntett rábizonyítása címén, mellyel a törvény szerint fejtétel és birtokelkobzás járt.

Az igazság azonban ezekben az esetekben is az, hogy nem törvényteleniségről, annál kevésbé egyszerű rablásról volt szó, hanem teljesen jogos és igazságos perekről. Hogy „rémuralomról” itt sem beszélhetünk, sőt még csak kegyetlenségről sem, láthatjuk onnan, hogy a büntetésnek, azaz a lefejezésnek végrehajtása csak egyetlen esetben, a Thelekessyében történt meg. Ő azonban csakugyan gonosztevő volt, megérdemelte a halált, s az ő kivégzését még az országgyűlés sem tartotta sérelemnek, hiszen éppen az szavazta meg és hajtatta végre.

Jellemző azonban a helyzetre, hogy Thelekessy várát és uradalmát, Lednicét is éppen az a Dobó Ferenc vette meg az elkobzás után (természetesen áron alul!), akinek „séreelmes” ügyét most tárgyaltuk, aki tehát akkor, amikor nem a maga, hanem a más birtokának elkobzásáról volt szó, egyenesen a kincstár „bűntársa” volt. Jól láthatjuk az esetből, hogy tulajdonképpen itt nem is szerepelt más, mint csak kinek-kinek a maga érdeke, azaz a legtisztább önzés.

Akinek érdekeit fenyegették, az kiabált, de természetesen nem önérdemet emlegetett, hanem törvényt, alkotmányt, szabadságot és hazát, s ezek nevében nemcsak kiabált, hanem fenyegetőzött is. Ha azonban neki

magának is haszna volt a „törvénysértésből”, sőt ha önérdeke vagy (mint Báthory Erzsébet esetében) a család tekintélye úgy kívánta, egyenesen ő volt az, aki nem engedte meg a királynak, hogy a törvényt végrehajtsa és a bűnt igazságosan megtorolja.

Az egy Thelekessy Mihály esetet kivéve, – mondom –, csak birtokelkobzások voltak, de nem fejtételek is egyúttal. Sőt még birtokelkobzások is alig, hanem csak birtokelkobzási kísérletek.

Éppen az előbb vázolt viszonyok, a királyi hatalom gyengesége, a nemesség hatalmi túlsúlya, s ebből folyó fenyegető viselkedése miatt ugyanis a birtokelkobzásokat a rendek már Bocskai felkelése előtt is majdnem mindig épp úgy meg tudták akadályozni, mint ahogyan – láttuk – meg tudták akadályozni azt, hogy a magtalanul elhalt Dobó Ferenc hagyatékát a kincstár megszerezhesse.

Érdekes, hogy arra, hogy Rudolf alatt „rémuralom” volt, éppen azt tartják legnagyobb bizonyítéknak történetíróink, hogy még Bánffi Dénest sem kímélték, pedig ő az akkor még Bécsben igen nagy befolyású Bocskainak unokaöccse volt, sőt még Illésházyt sem, aki pedig Mátyás főhercegnek kedvence, Pálffy, az ünnepeelt magyar hadvezérnek pedig, aki Rudolf király gyerekkori játszópajtása volt és együtt nevelkedett vele Spanyolországban, sógora.

Szerintem mindez éppen a törvényesség mellett, tehát feltétlenül a „rémuralom” ellen szól, tehát az igazságszeretetet bizonyítja. Hogy ugyanis még ezeket a protekciós embereket sem kímélték, azt mutatja, hogy tényleg bűnösöknek kellett lenniük azoknak, akik ellen eljártak, tehát nagyon is igazságosak voltak a „rémuralmat” gyakorló bécsi, illetve prágai hatóságok.

Illésházy esetét, mely a legnagyobb port verte fel, s akinek csak Bocskai felkelése tudta visszaszerezni a vagyonát (de az neki is visszaszerezte, tehát a kincstár az ő esetében is a rövidebbet húzta), külön tárgyaljuk. Mivel az esetek mindegyikéről nincs terünk és nem is szükséges megemlékezni, Illésházyén kívül még csak Homonnay György ügyét nézzük meg közelebbről, mert „hazafiaink” ezt tartják talán a legfelháborítóbbnak. Mint vérlázító esettel, Takáts is bőven foglalkozik vele, pedig tárgyilagos szemmel nézve annyira nem vérlázító, hogy még az ő előadásában is a következő módon folyt le:

„Rudolf király tudtával és jóváhagyásával fejtételre és birtokainak elvesztésére ítélték egyik legnagyobb családunk örökösét, aki semmi bűnt nem

követhetett el, mert még kiskorú gyermek volt”, fejezi ki a nagy nemzeti sérelmet Takáts. Ki gondolná e felháborodott haragból, hogy a fejeztelt csak kimondták, de végrehajtani eszük ágában sem volt, és hogy a kimondást is az országgyűlés végezte, s Rudolf legfeljebb annyiban bűnös, hogy nem szegült szembe az országgyűlés határozatával.

Úgy történt a dolog, hogy özvegy Homonnay Györgyné Dóczy Fruzsina jobbágysai Ladóczy udvarbíró vezetésével két szomszéd nemesnek, Zokolynak és Bánóczinak kúriáját régebbi erőszakosságaik megtorlásaként éjszaka fegyveresen megrohanták és a két nemes a saját házából kiverték. Zokoly, aki furfangos és bosszúálló ember volt, nem nyugodott addig, míg el nem érte, hogy az 1600-as országgyűlés 23. cikkelye kimondta az özvegy és serdülő fia ellen a főben járó bűnt, noha ők maguk a támadás idején mindketten Pozsonyban voltak az országgyűlésen (1598-ban történt a dolog), s állításuk szerint nem is tudtak jobbágysaik bűnös vállalkozásáról.

Azt, amit a vádlottak mondanak, Takáts olyan igaznak veszi, mint a Szentírást. Pedig hát olyan bolondot még senki sem látott, aki, ha vádolják, nem védekezik úgy, ahogy tud, s az özvegy még Takáts szerint is valóban olyan fajtájú magyar asszony volt, *„aki, ha kellett, katonái élére állott s bátran szembenézett az ellenséggel”*.

Takáts e kijelentése ellenére is csak bánatának élő, védtelen, gyenge asszonynak rajzolja. Pedig alig hogy első férje, Homonnay György meghalt, újra férjhez ment Teufenbach Kristóf német vezérhez, s mikor ez is hamarosan meghalt, egy előkelő és dúsgazdag lengyel nemeshez (de ez is hamarosan meghalt).

Férjei megválasztásából is látjuk, hogy ez a nő valami túlságos magyar sem lehetett, tehát az udvarnak aligha volt oka rá, hogy éppen magyar nemzeti szempontból üldözze. Egyébként is, mint láttuk, az országgyűlés – mely pedig egyéni érdekből is nagy ellensége volt az ilyen vagyonelkobzással járó pereknek –, volt az, amely bűnösnek mondta ki az özvegyet és fiát.

Hogy Szuhay püspök, mint a pozsonyi kamara elnöke, szorgalmazta az ügyet, az természetes. Neki hivatalból volt kötelessége, hogy minél több bevételre törekedjék, kivált mikor az állam kiadásai tízszerese voltak a bevételeknek és az ország úgy is a zsoldosok fizetlensége miatti panaszoktól volt hangos.

A végeredmény az lett, hogy a bíróság (természetesen magyar bíróság) először a fiút, azután az anyát fej- és jószágvesztésre ítélte. A fiút azért, mert a tárgyaláson, noha ott volt Pozsonyban és ismételten megidéztek, nem jelent meg, az ítélet után pedig ki is menekült az országból. Az anyát azért, mert ő sem jelent meg az idézésre.

Közben ugyanis azt a hírt terjesztették el, hogy a fia csempészett gyerek. Igazi fiát leejtette a dajka és meghalt, s az özvegy, aki férje nagy vagyonával való rendelkezési jogát fia halála által elvesztette volna, a halálesetet eltitkolta és más gyermeket csempészett helyébe. Hogy az özvegy e hír elterjedése után kimenekült az országból, azt a látszatot keltette, mintha az, amit beszéltek, igaz lett volna. Igaz, hogy menekülésének közvetlen oka az volt, hogy Homonnay Bálint, Rákóczi Zsigmond veje és Bocskai kedvence (végrendeletében még a fejedelmi székben utódául is őt jelölte ki, de az erdélyi rendeknek éppen ezért nem kellett), akit mint oldalági rokont a Homonnay-vagyon illetett volna, ha az állítólagos gyermekcsempészes meg nem történt volna, dühvel nekirontott. Az özvegy fiával az erős Nyevicke várába menekült Bálint elől, de Bálint elvezette a vártól a vizeket és feladásra kényszerítve kirabolta az özvegyet, gyalázatos szidalmakkal illette, és fiával és beteg lányával együtt világgá űzte. Az özvegy nem a magyar törvények oltalmába, hanem Lengyelországba menekült (s ekkor történt ott harmadik férjhezmenetele, melyet már említettünk, de ami szintén nem volt alkalmas arra, hogy a közvéleményt javára hangolja). Homonnay Bálint is megbűnhődött e tette miatt, mert főbenjáró vétségben őt is per alá fogták, s ez elől ő is Lengyelországba menekül.

Már e pár adatból is eléggé láthatjuk, hogy a főbenjáró per alá vonás ez időben nem ártatlan magyarok igazságtalan üldözése volt. Nem volt az Homonnay Bálint esetében, de nem lehetett annak nézni a Homonnay özvegy esetében sem.

Érdemes ez esettel kapcsolatban legalább futtában szemügyre vennünk ezeket a Homonnayakat. Zrínyi Miklós és Balassa Bálint bűneinek ismerete után ugyanis nagyon tanulságos ez is és nagyba hozzájárul, hogy megismerhessük e kor magyarjait. Csak így tudjuk igazságosan megállapítani azt is, hogy jogosan vonták-e per alá, és jogosan kísérelte-e meg birtokaik megszerzését a kincstár, vagy pedig csak igazságtalan

magyarüldözés volt az egész, mely joggal kényszerítette bele fegyveres felkelésbe a magyar nemességet.

„A család férfitagjai gyűlölettől és kapzsiságtól ösztönözve egymás ellen hadakoztak és egymást támadták, ami vérontás nélkül ritkán esett meg. Homonnay Drugeth István például Homonnay Miklós özvegyét (Zrínyi Margitot) és árváit fegyveres kézzel űzte ki birtokaikból. S bár a törvény az özvegynek adott igazat, s bár Homonnay István volt az árvák gyámja, másodszor is elűzte az özvegyet és árváit birtokaikból. Homonnay Gáspárt hallatlan kihágásaiért 1595-ben fő- és jószágvesztésre ítélték. Homonnay György és Homonnay István (az előbb említett serdülő Györgynek, az utóbbi Bálintnak az apja volt) egy-egy jobbjuk megöletése miatt állottak a törvény előtt... Mintha csak az ördög konkolyozott volna a családban, hol ez, hol az támad a saját vére ellen.” (Takáts: Magyar nagyasszonyok, 372-373. o.)

A legutóbb említett Homonnay György ezenkívül Tussay Jánost, mikor mint vendég nála tartózkodott, féltékenységből egyszerűen kihajította a várkastély ablakából a mélységbe. A szerencsétlen természetesen halálra zúzta magát. Mikor törvény elé idézték miatta, nem jelent meg az idézésre. Erre fej- és jószágvesztésre ítélték. Utána megalázkodott, a mi annyira gonosz és annyira „idegen” királyunk erre természetesen megbocsátott neki. Pedig hát a bocsánat több százezer forintos kárt jelentett az amúgy is üres kincstárnak, mert az ilyen várakkal bíró magyar megrendszabályozására egész hadsereget kellett mozgósítani.

Azért mertek ilyen fék nélkül tombolni ezek a protestantizmusuk és magyarságuk miatt állítólag kétszeresen is nyomott „derék” emberek, mert jól ismerték királyuk „vele született kegyességét” (ezt ma már divat viccnek venni, pedig a legkomolyabb valóság volt). A jó király még büntetést sem szabott rá, csak Tussay családjának kellett a vérdíjat lefizetnie.

Ennek a Homonnay Györgynek Ferenc volt az apja, aki viszont felesége, Perényi Erzsébet halála után akkor már nagykorú fiának nem adta ki anyai örökségét, Terebest. Erre a fiú, György, 1584-ben sereggel támadt a várra. Viharos, sötét éjszakában megmászta embereivel a várat, az őrséget levágta vagy bezárta. Aztán utána ment apjának tartózkodási helyére, Gerénypusztára, kirabolta udvarházát, sőt emberei ott apját is megsebesítették.

A kamara szeretett volna emiatt eljárást indítani Homonnay György ellen, s – valljuk meg – a törvény s az igazság is azt kívánta volna, hogy

pert indítson, de nem lehetett, mert az apa nem volt hajlandó fiát feljelenteni. A per eredménye ugyanis a fiú anyai örökségének elkobzásával járt volna, s világos, hogy az apa, aki a birtokot még a fiának sem volt hajlandó kiadni, még kevésbé akarta a kincstár kezére juttatni. Nem kell nagyon hangsúlyoznunk, hogy az a kis törvényes formáság, hogy feljelentés nélkül nem lehetett Homonnay György ellen eljárni, sem Hitlernél, sem a mi népi demokráciánknál, sem az angol Erzsébetnél, sem az orosz Katalinnál, sem a porosz Nagy Frigyesnél, sem a francia Napóleonnál, de még a magyar Mátyásnál, Bocskainál vagy Rákóczi Györgynél sem lett volna akadály arra, hogy a bűnös fiútól a birtokát el ne kobozzák. Vagy ha még ők is meg akarták volna tartani még ezt a törvényes formáságot is, nekik meg lettek volna az eszközeik ahhoz, hogy a bántalmazott apa fia ellen a szükséges feljelentést megtegye. Ők ugyanis tehetséges emberek voltak.

De hát a jó, akarom mondani: tehetségtelen Habsburgoknál, akik egyébként tudvalevőleg úgyszólván állandó esküszegésből és a magyar törvények szakadatlan megszegéséből éltek, az apa fel nem jelentése tényleg akadály volt, mert ők nem tudtak gondoskodni az akadály elhárításáról. Ők ugyanis sem „nagy”-ok nem voltak, mint Napoleon vagy Nagy Frigyes, sem szabadsághősök, mint Bocskai vagy Rákóczi György, hanem csak „tehetségtelen” és „magyarelnyomó” ügyefogyott, katolikus Habsburgok. Gyalázza is őket érte a történelem legalább úgy, mint amennyire magasztalja az előbb említett nagyokat. Írva van ugyanis, hogy a pénz nem bűzlik, akárhogy kereste is meg az ember. De a dicsőség, a történelmi sikerek sem bűzlenek, akármilyen eszközökkel vívták is ki őket a „nagyok”.

De azért ha a Habsburgok békében hagyták is, mégsem élhetett nyugodtan Homonnay György az apjától így visszaszerzett, egyébként jogos várában. Míg ugyanis a kincstár kereste (de nem találta) a törvényes jogcímet, melynek alapján eljárhasson ellene, egy másik Homonnay István, a főispán szintén tehetséges volt és megtalálta. Ő fegyveres erővel támadt ugyanis rá, ami a „hülye” Habsburgoknak, úgy látszik, nem jutott eszükbe. (Vagy a lelkiatyjuk tiltotta meg nekik, s ők, a hülyék, engedelmeskedtek.) Akkora riadalom keletkezett a várban e támadás hatására, hogy Homonnay György felesége ijedtében holt gyermeket szült. Ilyen garázda, ilyen a törvényt is lábbal tipró főnemesség mellett vajon melyik lett volna nagyobb

törvénysértés a Habsburgok részéről; az-e, ha mindezt szó nélkül túrték volna el tőlük, vagy az, ha legalább néha, olyankor, mikor még az ő „tehetségtelenségük” ellenére is lehetséges volt ez részükre, eljárást folytattak ellenük, melynek következménye aztán a magyar törvények szerint természetesen a birtokelkobzás lett? (A törvény szerint a fejtétel is következménye kellett volna legyen a dolognak, de a jó Habsburgok megelégedtek csak a birtokelkobzással.)

Azt állítja „hazafias” történetírásunk, hogy az udvar „hamis ürügyeket” keresett a birtokelkobzásokra. Látva a Homonnayak, a Zrínyiek, a Balassák féktelenségeit és törvénytíráseit, joggal kérdezhetjük válaszul, hogy nem volt-e e birtokelkobzásokra éppen elég valódi „ürügy” is?

Ha látjuk, hogyan bántak a Homonnayak egymással, gondolhatjuk, hogyan bánhattak a nem rokon, szomszédos főúri családokkal, hogyan a köznemesekkel és hogyan a jobbágyokkal? Homonnay Ferenc testvére volt például Gáspár. Ez is gyilkosságot követett el és ezért fejés jószágvesztésre ítélték. A büntetést végrehajtani azonban nem lehetett, mert bezárkózott Nyevice várába és onnan csapkodott ide-oda vármegye szerte és dúlta, pusztította feljelentőinek és a perben ellene tanúskodóknak javait.

Az érdekelt megyék nemesei ekkor kihez máshoz fordulhattak volna bajukban, mint „magyargyűlölő”, „idegen” királyukhoz (aki iránt egyébként az alattvalói eskü nem kötötte őket, hiszen erőszakkal telepedtek a nyakukra.) Az meg is sajnálta őket, nem sajnálta a költséget királyi kötelessége teljesítésére, és hosszas ostrom után elfoglalta Nyevickét. A kincstárnak, illetve az országért harcoló és a zsoldjukat váró katonáknak semmit sem használt vele, mert a költség nagyobb volt, mint amennyit a vár és a hozzá tartozó uradalom ért. Egyébként ez a „magyargyűlölő” király már az ostrom megkezdése előtt azt is tudta, hogy ha elfoglalja a várat, az nem őt, hanem Homonnay Györgyöt illeti. Mégis megsajnálta „gyűlölt” magyar alattvalóit, mégis teljesítette királyi kötelességét (pedig ez csak akkor lett volna kötelessége, ha azt a költséget, melybe uralkodói kötelességének teljesítése került, magyar alattvalóinak adói fedezték volna), és a nagy költséggel elfoglalt várat átadta Homonnay Györgynek (aki aztán, illetve utóda a legközelebbi felkeléskor elsőnek csatlakozott a lázadáshoz, természetesen a királytól ingyen visszacapott várával egyetemben).

Mindezeket mind Takáts kutatásaiból tudtuk meg, de aki Takátsot magát olvassa – s a magyar közönség eddig természetesen csak Takátsot olvasta –, csak azt tudta meg belőle, hogy a Habsburgok mind gonoszok és magyargyűlölők voltak. Ami ugyanis ezekben az eseményekben a Habsburgok javára szól, nekünk pedig szégyenünk, arra megjegyzést nem tesz, mintha az magától értetődne vagy mintha az, hogy a Habsburg megtartsa a törvényt, kutyakötelesség lett volna, az azonban, hogy viszont a mi őseink turbulenskedjenek és ne tartsák meg a törvényt, szintén a legtermészetesebb dolog lenne. De a Habsburgnak még az is kutyakötelessége, hogy ha a magyar főúr vétkezik, akkor a büntetést elengedje neki.

Takáts csak azt hajlandó észrevenni, hogy a fiatal Homonnay Györgyöt és anyját fej- és jószágvesztésre ítélik, noha ők maguk ott sem voltak, sőt nem is tudtak róla, hanem alkalmazottjaik követték el az erőszakoskodást. (E legutóbbit természetesen csak ők állították, ámde Takátsnak, akinek, mint történetírónak kötelessége lenne a tárgyilagosság, még csak eszébe sem jut, hogy ez az állítás esetleg valótlan is lehet.) Az is felháborítja, hogy a fiatal Homonnay még nem is volt nagykorú, mikor a dolog történt, s mégis elítélték érte. De itt sem az országgyűlésre haragszik, mely fiatal kora ellenére is perbe fogta, s arra a magyar bíróságra sem, mely az ítéletet hozta, hanem csak Rudolfra, mert hiszen minden bíróság az ő, mint király, nevében hozta meg ítéletét.

Úgy látszik, hogy a bíróság Homonnay György és anyja esetében valóban nagy baklövést csinált, ennek azonban a fiatal Homonnay volt az oka, mert többszöri idézésre sem jelent meg a tárgyaláson, noha ott bujkált a városban. Nem teljes joggal gondolhatta-e így a bíróság, hogy azért bujkál, mert valóban bűnös? Aki ártatlan, annak nem kell a törvény iránt engedetlenséget tanúsítania és a bíróság tekintélyét megvetnie.

Anyjának, mivel akkor Lengyelországban tartózkodott, már nehezebb lett volna a tárgyaláson megjelennie, de hát ő is éppen a tárgyalás elől menekült Lengyelországba. Bizonyára az a gyermekcsempészési hír is ellene hangolta a bíróságot, melyet akkor még mindenki hitt és Homonnay Bálintnak az özvegy elleni dühös támadása és az asszonynak külföldre menekülése is megerősített. A Homonnay család tagjaiban, mint láttuk, a törvénytiszteltetés, erőszakoskodás és féktelen kihágások egyébként is annyira mindennaposak voltak, hogy ha valaki Homonnay volt, s ráadásul a

tárgyaláson se mert megjelenni, tehát védeni nem is akarta magát, joggal tehettek fel róla, hogy bűnös. De egyébként is, ha éppen ebben az esetben talán nem is, de az elmúlt években uraik viselkedése miatt ezek a Homonnay birtokok már százszor is megérdemelték az elkobzást. Az országgyűlés és a bíróság is bizonyára főként azért fordult ellenük és válaszolt makacsságukra elmarasztaló ítélettel, mert már túlon túl tele volt velük szemben a mérték.

Takács azt fogja rá a határozatra, hogy felsőbb nyomásra történt. Számptalan példán láttuk már, hogy mennyire nem tudta Rudolf „nyomni” az országgyűlést. Még azt sem tudta elérni, hogy ne lázadozzék és szitkokat ne szórjon ellene, hogy tudta volna hát „nyomással” elérni azt, hogy egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb tagját igazságtalanul elítélje? Egyébként a jelen esetben a bíróság az elmarasztalást már csak azért se tartotta elhamarkodottnak, mert hiszen a fejtétel úgy is csak elméleti volt. Végrehajtani úgy sem lehetett, mert egyik vádlott sem volt a bíróság kezében.

Ezzel aztán le is tárgyaltunk minden sérelmet, ami a Homonnay fiút vagy anyját érte, mert az ügy további folyamán már csak a Habsburgok törvénytisztelete, igazságossága és „velük született” kegyelmességüknek bizonyítékai következnek. Meg persze a főpapoké, akiknek jóindulatú felszólalása ez ügyben – mint még Takács is indokoltan tartja megjegyezni – annál tiszteletreméltóbb, mert a Homonnayak ekkor még valamennyien protestánsok voltak, s így nagy vagyonuk elkobzása és a Habsburgok irányítása alatt álló állam kezébe kerülése az egyházra nagyon előnyös lett volna. Főpapjaink mégsem tettek semmit annak érdekében, hogy ez megvalósuljon, sőt éppen ők egyenesen a Homonnayak javára emelték fel szavukat.

1601 októberében volt a fiatal Homonnay tárgyalása, amelyen nem jelent meg, s melyen emiatt fej- és jószágvesztésre ítélték. 1602. március nyolcadikán már *salvus conductus* kap hat hónapra, hogy haza jöhessen, s amikor ez megtörténik, maga Mátyás főherceg az, aki tárgyal vele. Utána seregestől érkeznek az udvarhoz a felterjesztések érdekében. 1602. augusztus 6-án még Szuhay püspök, a kamara elnöke (!) is ír érdekében. Pethe Márton kalocsai érsek és kancellár is ír és kimutatja, hogy perét egyedül csak ügyvédjeinek tudatlansága miatt vesztette el. Írt érdekében a

csanádi, sőt még a zágrábi püspök is, sőt írt még a másik kamarának elnöke, a szintén püspök, Migazzi is.

Mutassanak még egy esetet a világtörténelemben az igazságszeretetre és a „felekezeti” önzetlenségre, mint ebben az esetben a magyar főpapoké. Ilyen igazságszeretet csak az egyedül üdvözítő egyház engedhet meg magának, de nem egy felekezet. Irt ugyanis az eretnek főúr vagyónának visszaadása érdekében még az az engesztelhetetlen eretnekgyűlölő és másképpen olyan vakmerő nyitrai püspök, Forgács Ferenc is, akit kérlelhetetlen elvhűségéért csak nemrég dicsértünk, s aki ezzel a tettel bev bizonyította, amit pedig protestánsaink semmiképpen sem tudnak vagy akarnak megérteni, hogyha valaki kérlelhetetlenül gyűlöli a tévelyt, amint hogy ez kötelessége is minden becsületes embernek gyűlölni, aki az igazság birtokában van, az még egyáltalán nem teszi lehetővé azt, hogy a tévelygő embert ne szeresse, sőt egyenesen következik belőle, hogy a tévelygőnek is igazságot szolgáltatasson akkor, amikor neki van igazsága.

Közben Homonnay Györgyöt, ezt a halálra ítélt „gonosztevőt”, maga Rudolf császár is kihallgatáson fogadja (az a Rudolf császár, aki olyan emberkerülő volt, hogy még hívei sem tudtak színe eljárulni), sőt az 1602. szeptember 18-i levelében örömmel írja, hogy őfelsége immár meg is kegyelmezett neki.

Ami az anyát illeti, az ő halálos ítélete csak feltételes volt, ha tudniillik a vádlók és más tekintélyes nemesek még esküt tesznek majd ellene. Ez meg is történt ugyan, de ítéletet ennek ellenére sem mondtak ügyében, sőt később fia utánjárására meg is szüntették ellene is az eljárást.

Egyébként ebből az akkor még protestáns fiúból lett később az a híres Homonnay György, aki miután, mint még protestáns, később Bocskai mellett harcolt, tehát a visszkapott nagy vagyont alig pár év múlva már királya és a főpapok ellen használta fel, azaz ugyancsak „meghálálta” az első kegyességét és az utóbbiak igazság- és ellenségszeretétét. Később Pázmány hatására katolikus lett, mégpedig annyira, hogy ő lett Erdélyben az udvar fejedelmjelöltje Bethlen Gábor ellenében.

Ez a próbálkozása ugyan kudarcot vallott, azonban ő volt az, aki mikor Bethlen már Bécsset kezdte szorongatni, s a császár már csak Istentől remélhetett segítséget, itt bent az országban kozák és lengyel zsoldosaival, akiket a nagy Homonnay vagyontól fogadott, Bethlen fővezérét, Rákóczi Györgyöt, kelet felől megtámadta, s úgy szétverte, hogy ügye

megmentésére Bethlen kénytelen volt seregével hazajönni. Ezzel tulajdonképpen ő mentette meg II. Ferdinánd és a katolicizmus ügyét.

Láthatjuk belőle, hogy az udvar nemcsak életüket hagyta meg ezeknek az akkor még protestáns Homonnayaknak, hanem vagyonukat se nagyon kopszthatta meg. Ez a György ugyanis olyan gazdag volt, hogy noha anyja lengyelországi dúsgazdag új férjével semmit se nyert, sőt ott teljesen koldusbotra jutott, ő, a fia, mégis olyan gazdag maradt, hogy éppen mérhetetlen vagyona miatt lett fejedelmjelölt. Gondolhatjuk, mennyi pénze lehetett, hogy annyi zsoldost tudott fogadni, hogy még Bethlen Gábor számára is majdnem végzetessé váló ellenfélle lett velük. Csak így fosztották meg tehát vagyonuktól protestáns főurainkat Rudolf fej- és jószágvesztő pereit, azaz a Bocskai felkelését megelőző „rémuralom”.

Láthatjuk azonban azt is, hogyan jutalmazza Isten a megbocsátó irgalmat és még az ellenség irányában is megőrzött igazságszeretetet. Mikor a Habsburg még protestáns s őt gyűlölő és hitét megszegő alattvalója iránt is kegyes, és mikor a magyar főpapok nemcsak elvenni nem akarják protestáns, az egyháznak annyit ártó dúsgazdag honfitársuk vagyonát, hanem egyenesen védelmére kelnek, nem gondolták, hogy tulajdonképpen – minden emberi számítás megcsúfolásával – a Habsburg-házat mentik meg vele a bukástól és a magyar katolicizmust a kipusztulástól. Ha nem adják vissza Homonnay György vagyonát, az ostromolt és már mindenkitől elhagyott II. Ferdinánd hiába imádkozott volna a feszület előtt ott Bécsben, az arra már vagyontalan Homonnay György – hiába lett volna arra már katolikus – nem tudott volna olyan sereggel Bethlen ellen indulni, hogy vállalkozásának említhetőbb sikere lett volna.

Azonban nemcsak a később katolikussá lett György, hanem a végig protestánsnak megmaradt Homonnay Bálint, Rákóczi Zsigmond veje s később Bocskai kedvence is tapasztalta a Habsburgok velük született kegyességét. Ez a Bálint ugyancsak bűnös volt (egyik gonosztettét, a fiatal Homonnay György és anyja ellen elkövetett erőszakos merényletét, említettük is), tehát ugyancsak törvényesen jártak volna el ellene, ha fej- és jószágvesztésre ítélték volna. Törvényesen el lehetett volna vele bánni még akkor is, ha a kincstárnak éppen akkor nem lett volna olyan nagy szüksége a vagyonára. Mivel nagy protestáns volt, az ellenreformáció is kigyót melengetett vele a keblén, mert természetesen ő még odaadóbb híve lett a pár év múlva fellázadó Bocskainak, mint a fiatal György.

Az a mindig olyan gonosz Bécs azonban még neki is megkegyelmezett. Még ő is hazajöhetett Lengyelországból és újra betelepídhették bevehetetlen váraiba, hogy hamarosan Bocskai rendelkezésére bocsáthassa őket. Olyan könnyen megúszta Homonnay Bálint ezt a fej- és jószágvesztő pert, annyira nem ártott ez még a vagyonának sem, hogy még Homonnay Györgynél is gazdagabb volt, illetve György csak akkor és azáltal lett olyan gazdag, mikor és mert Bálint gyermektelen és korai halála után örököse lett. Utódának is elsősorban azért jelölte ki Bocskai, mert izzó protestantizmusán kívül a vagyona is fejedelmi volt.

A mi Takátsunk azonban nincs megelégedve azzal a kegyességgel, mely Homonnay Bálintnak a Habsburgok részéről osztályrészül jutott. Azt mondja, hogy Rudolf „méregdrágán” adta neki a kegyelmet. 40.000 tallért kellett ugyanis kölcsön adnia a kincstárnak, 200 lovaszt és 200 gyalogost kellett kiállítania saját költségén a török ellen, és ezek élelmezése fejében még 15.000 forintot kellett lefizetnie.

Pedig hát ez se volt olyan veszélyes, mert nagy nehezen bár, de fukar öreg apósa hajlandónak mutatkozott helyette a kölcsönadásra, ő maga pedig lealkudta a 200 lovaszt és gyalogost 150-re, a 15.000 forint helyett pedig természetben vállalta a lealkudottak élelmezését, de csak hat hónapra. Erre aztán 1603. május 6-án ő is megkapta a kegyelmet. (S már rá három évre fellázadt Bocskaival az ellen, aki adta neki a kegyelmet.) A fentiek alapján Takáts nem az udvar kegyelmességét állapítja meg, hanem azt, hogy Rudolf és kormányzókezei ártatlantól és bűnöstől (vajon ki lehetett az ártatlan? Csak nem Homonnay Bálint?) annyit csikartak ki, amennyit bírtak, – ha tudniillik az illetők magyarok voltak. (Láttuk, hogy a Lobkowitzoktól mindent „kicsikartak”, még az életüket is, pedig azok csehek is voltak, meg németek is.)

Pedig hát láttuk, hogy éppen a magyaroktól csak kölcsönt „csikartak” ki, de azt sem maguknak, hanem az országnak. Annak az országnak, melyet teljes egészében ezeknek a magyaroknak kellett volna fenntartaniuk, és amelynek a török iga alól való felszabadításán helyettünk éppen akkor is ezek a Habsburgok fáradoztak.

Hogy a „kicsikart” kölcsönt Rákóczi Zsigmondnak vissza ne fizették volna, arról nincs szó. Rákóczi Zsigmond egyébként sem olyan ember volt, aki az adósainak csak valaha is valamit elengedett. Hát még ha a császár volt az adósa! A török elleni hadakat kiállítani pedig nemcsak akkor lett

volna a dúsgazdag Homonnay Bálintnak kötelessége, ha a fej- és jószágvesztés megérdemelt büntetése alól kellett magát megváltania. Szomorú, hogy a Habsburgok alatt a mi főuraink csak ilyenkor áldoztak a hazának; még ilyenkor is úgy kellett tőlük „kicsikarni”, s még szomorúbb, hogy a magyar történetírás még ilyenkor is arra haragszik, aki kicsikarni volt kénytelen, nem pedig azokra, akik még a hosszú háború idején is csak akkor voltak hajlandók áldozni a hazának, ha csak az anyagi áldozat vagy a fejvesztés vagy hontalanban való bujdosás között választhattak, noha nem az udvar bűne miatt kellett volna hontalanba bujdosniuk.

A Homonnay család tagjainak féktelenségét, anyagiasságát, önzését, szabadjukra hagyott szenvedélyeik zabolátlan tombolását, a családtagok egymás közti állandó háborúságát és gyűlölködését látva, önkéntelenül is eszünkbe jut, hogy e tekintetben összehasonlítsuk őket a Habsburg család tagjaival. Mennyivel keresztényebbek voltak ők és mennyivel magasabb volt a lelki kultúrájuk, mint például a Homonnayaknak!

Meg kell tanulnunk megbecsülni és kellően értékelni uralkodóházunkat, ha meggondoljuk, hogy ez az anyagiasság, ez az önzés, ez a vadság, féktelenség és egymás iránti gyűlölet éppen nem kivétel a Homonnayakban, a magyar nemesség körében pedig éppen nem csak az ő kiváltságuk. Hiszen az átlagos magyar történelemismerő nem is annyira a Homonnayak féktelenségéről tud, hanem inkább a Balassákéről. Ők ugyanis még a Homonnayaknál is amolyanabbak voltak. Ilyenek voltak a Zrínyiek is. Láttuk, hogy a szigetvári hős effajta borzalmas bünei mentségére egyenesen azt hozzák föl, hogy akkor minden vagyonos nemes ilyen volt. Valóban, látni fogjuk, hogy ilyen volt még a művelt Zrínyi, a költő is. Ő is sereggel ment apósa ellen. Ilyenek voltak a Dobók is. Nemcsak Ferenc volt „erőszakos és önző”, hanem apja, az egri hős erőszakosságai miatt is igen sok panasz maradt fenn.

De abban is nagyon tévednénk, ha csak magyar bűnnek tartanánk az erőszakosságot, ököljogot és szenvedélyes féktelenséget e korban. Elsősorban nem a magyarság, hanem a kor bünei voltak ezek. Gondoljunk csak a reneszánszkori olasz városok híres patrícius-családjainak egymással évszázadokon át folytatott késhegyig menő, engesztelhetetlen és ádáz gyűlöletből fakadó küzdelmeire vagy például egy Borgia Cézárra.

A németekben – hidegebb vérmérsékletük miatt – talán nem volt olyan nagyfokú ez a szenvedélyesség, gyűlölet és vadság, mint az olaszokban és a

magyarokban, de a különbség csak árnyalati. Az olaszokban és mi bennünk talán jobban túlteng a gyűlölet megnyilvánulásának féktelensége, a németekben viszont az önzés és az anyagiasság nagyobb, s e kor durvaságának megfelelően Németországban is éppen eléggé erőszakosan és kíméletlenül nyilvánult meg ez is. De találunk elég példát magára a féktelenségre is. Hogy mást nem mondjunk, elég Grumbach Vilmos esetére utalnunk, aki ellen valóságos hadjáratot kellett vezetni, mire a törvényes hatalom tiszteletére meg tudták tanítani. Grumbachhal és egész sereg cinkosával azonban nem olyan kesztyűs kézzel bántak a Habsburgok, mint ugyanők nálunk a Homonnayakkal, Balassákkal vagy – mint látni fogjuk – Illésházyval. Őt és cinkosait halállal büntették, sőt kínhalállal, felnégyeléssel, s előtte még kegyetlenül meg is kínozták őket, mégpedig éppen Rudolf apja, a protestánsoktól annyira agyondicsért és olyan kegyesnek tartott Miksa.

Milyen magasan álltak mindezekkel a korról járó durvaságokkal, féktelenséggel és önzéssel szemben a Habsburg-háznak velük kortárs tagjai! Milyen önfegyelmézést, milyen szelídséget, milyen egymás iránti szeretetet, a lélek milyen uralmát láthatjuk bennük a test és a szenvedélyek felett! Soha nem tapasztaljuk, hogy a család valamelyik tagja nagyravágyásból vagy önzésből szembeszegülne a család fejével, annál kevésbé, hogy pártot ütne ellene, ami pedig például a mi Árpád-házunk történetében mindennapos volt. Régebbi történetükben ugyan a Habsburgokban is megtaláljuk ezt épp úgy, mint az Árpádokban, azóta azonban, mióta német-római császárok és magyar királyok, már nem.

Mióta a Habsburgok a mi királyaink, úgyszólván az egyedüli hasonló eset a fentebb annyit emlegetett Mátyás főherceg fellépése bátyja, Rudolf ellen. Ne feledjük azonban, hogy ez a pártütés olyan családfő ellen történt, aki idegbeteg és abnormis volt, s ennek ellenére is csak évtizedes türelmes várás után akkor történt, amikor már úgy látszott, hogy egészen lehetetlenné válik a helyzet, s már egyenesen a család életéről vagy pusztulásáról van szó. Hiszen éppen az imént láttuk, hogy egyébként milyen jó és milyen türelmes volt ugyanez a Mátyás főherceg például a zsoldosokhoz. Még Mansfeld is – láttuk – azt írta, hogy ő az ő helyében nem tudott volna annyit túrni. Láttuk, hogy mind ez a Mátyás, mind öccsei, még úgy is túl szegényesre szabott udvartartásuk költségeit sem kapták meg.

Aztán milyen egyöntetű önzetlenséggel nyitnak utat ugyanezek a testvérek Mátyás halála után az addig jelentéktelen stájeri ág fiatal sarjának, II. Ferdinándnak! Hogyan lemond ugyanekkor éppen nem alaptalan igényeiről a család spanyol ága is! Hogyan tekintik férjhezmenetelükkor egyenesen parancsnak a család fejének kívánságát a nőtagok is, például Mária Krisztina, II. Ferdinánd testvére, amikor a vadhírű, törökbarát, eretnek és bizonytalan Erdélybe kell férjhez mennie a dinasztia, illetve a kereszténység (Magyarország tervezett felszabadítása) érdekében ahhoz a Báthory Zsigmondhoz, akit sohasem látott, s borzalmas csalódása után milyen áldozatos szellemmel viseli el ott a szégyent, mely abnormis férje miatt osztályrészéül jut!

Mennyi államcsíny, mennyi vérfürdő, mennyi politikai és nemzeti válság, mennyi háború és polgárháború sorvasztott volna bennünket ez időkben; hogy működött volna a bakó és milyen tele lettek volna a börtönök, ha a Habsburg-család tagjai is olyan vad, féktelen, annyira gyűlölni tudó és annyira gyarló emberek lettek volna, mint amilyenek a mi Balassáink, Homonnayaink, Zrínyieink és Dobóink voltak!

De történelmünk későbbi folyamán azt is látjuk majd, hogy a Habsburgok később se változtak. Látjuk majd, milyen megható körülmények között megy férjhez Napóleonhoz Mária Lujza, pedig apja nemcsak nem kívánta ezt tőle, hanem még megkérdezni is, hogy akar-e, mással kérdeztette meg. Apjának, I. Ferencnek egyik öccse tehetségesebb volt, mint a másik (az egyikük volt a mi híres József nádorunk), Ferenc, az elsőszülött, mégis olyan tekintéllyel uralkodott felettük (a mi József nádorunk felett is), mintha nem is nála sokkal tehetségesebb testvérei, hanem fiai lettek volna. Az ő legidősebb fia, V. Ferdinánd, s ennek öccse Ferenc Károly is azonnal szívesen lemond a trónról, illetve a trónhoz való igényéről, mikor úgy látja, hogy a közérdek így kívánja. De Ferenc Józsefet magát is úgy tisztelték az öccsei, sőt nagybátyjai, hogy még maguk között sem mondták soha „Franz”-nak, hanem „őfelségének”.

Illésházy István esete

Ez volt a kor legnagyobb kihatású vagyoneklobzási kísérlete és a Bocskai-felkelés kirobbanásának állítólag egyik fő oka. A magyar történelemben rendkívül kiszínezve szokás előadni a kiváló és hatalmas főúr „igazságtalan” üldöztetését a „magyargyűlölő” udvar részéről, kinek élete

megmentése miatt külföldre kellett bujdosnia csak azért, mert gazdag, protestáns és magyar volt. A valóságban „üldöztetése” közel sem volt olyan igazságtalan és közel sem olyan megható és romantikus.

Illésházy István köznemesből lett az akkori Magyarországnak talán leggazdagabb és legtöbbet szereplő főurává. Olyan típusú ember volt, amilyenek az ilyen nagy anyagi sikereket aratók szoktak lenni. Eszes, ügyes, szorgalmas, de kíméletlen, önző, csak a pénznek és vagyonnak élő, mindent ügyesen és okosan, nagystílusú csináló, eszközeiben azonban nem válogató és túlságosan is önző. Arról is gondoskodott, hogy ne csak pénzt gyűjtsön, hanem jót is tegyen, hogy érdemei is legyenek, mert nemcsak meggazdagodási, hanem közszereplési és hazafias érdemeket szerezni vágyó igényei is voltak.

Jobbágyaival jól bánt, mert tudta, hogy csak így lehet jó nevet szerezni, de jól gazdálkodni és anyagilag gyarapodni is. Ez azonban éppen nem volt akadály a ellenkező viselkedésnek sem, ha úgy látta célravezetőnek vagy ha szenvedélyei – ami gyakran megtörtént – elragadták. A trencsényi polgárokat például, mert ellenkeztek akarásával, téli éjszakában úgy húzatta ki az ágyból, mint Rákosi Mátyás ávósai a „reakciósokat”, vagy Kádár Jánoséi az ellenforradalmárokat.

Mint az ilyen, pénzt szerezni tudó és szerepelni szerető emberek esetében lenni szokott, szeretni alig szerette valaki. Becsülete és tekintélye azonban nagy volt, hiszen a vagyon és a vele járó befolyás ezt többnyire megszerzi még ma is, hát még a XVI. században! Ezenkívül nagy protestáns vezérférfiú volt és így az ország akkori többsége előtt már e címen is biztosítva volt tekintélye és vezérszerepe. Említettük, hogy ez időben protestánsainkban nagyobb volt még a komoly vallásos meggyőződés, mint manapság. De Illésházy protestáns vallásossága azért éppen nem volt akadály annak, hogy dúsgazdagsága ellenére azokkal a közpénzekkel, melyek kezelését az ország rábízta, csak akkor számoljon el, amikor már rákényszerítették.

Nagyszerű üzletember: ad-vesz, kereskedik. Igazi bolsevista értelemben vett kulák típus. Ilyenformán csinál a politikában is. Bocskai felkelése idején Bocskai hívei körében Bocskai pártinak, az udvarban a lázadók ellenségének mutatja magát, hogy így is jól járjon, meg úgy is.

A bécsi béke után, hogy nagy morvaországi birtokait visszakaphassa, azt állítja, hogy ő akadályozta meg, hogy Bocskai a török adta koronával

megkoronáztassa magát. Azt is állította, hogy ellenkezése miatt Bocskai többször halállal is fenyegette, ami egyébként furcsa fényt vet e dicső szabadsághősünkre. Annyi bizonyos, hogy nem kedvelték egymást. Hasonló típusú emberek voltak ugyanis, s két dudás egy csárdában nem fér meg.

Rudolfal ellentétbe emiatt került, mert az ő jobbágysai voltak Szentgyörgy és Bazin, Pozsony megyei, akkor még mezővárosok lakói, akik meg akarták magukat váltani a földesúri jogok alól, s mivel Illésházy úgy is csak zálogban bírta e mezővárosokat, s ők kölcsönt ajánlottak fel az erre mindig rászoruló kamarának, szabad királyi városi rangot kaptak a királytól. Mivel ez Illésházy érdekeivel ellenkezett, minden erejéből megakadályozni igyekezett a dolgot, noha e jobblétre törekvő polgárok természetesen éppen úgy protestánsok voltak mint ő.

A kettővel szomszédos harmadik város, Modor, mely nem Illésházy tulajdona volt, már előbb minden akadály nélkül megszerezte a szabad királyi városi rangot. Látjuk tehát, hogy a király mennyire kímélte Illésházy érdekeit. Azoknak a mezővárosoknak, melyek Illésházyéké voltak, nem merte már akkor megadni a szabad királyi városi rangot, mikor ugyanezen vidéken annak a Modornak, melyben Illésházy nem volt érdekelve, már megadta. Ha e két város lakói nem adtak volna a kincstárnak kölcsönt és ha erre a kölcsönre a kincstárnak nem lett volna olyan égetően nagy szüksége, talán nem is merte volna őket Rudolf szabad királyi városokká tenni csak azért, hogy Illésházyt magára ne haragítsa. Még így is csak azért, mert erre a „merényletre” vetemedni, mert e városok úgy is csak zálogban voltak Illésházynál. Úgy el voltunk tehát mi Bocskai felkelése előtt nyomva, hogy a király nem merte királyijogait gyakorolni, ha ez egy protestáns magyar főúr számára kellemetlen volt.

Illésházy, mint azok a szolgák szokták, akik látják, hogy uruk fél tőlük, erre egyenesen támadásba ment át. Mikor ugyanis az akkor már szabad királyi városi rangban lévő Modor követei először jelentek meg az 1600-as országgyűlésen, s ott el akarták foglalni helyüket, Illésházy előbb durván leparasztotta, aztán pedig egyszerűen kidobta őket (!) az országgyűlés házából. Az országgyűlési nemesség ezt természetesen örömmel látta, mert Illésházy földesúri kiváltságai az ő kiváltságaik is voltak, s egyébként is minél több mezőváros kapott országgyűlési képviselőt, a nemesség túlsúlya ott annál jobban csökkent.

Még ha Habsburg-ellenes is, minden tárgyilagos embernek meg kell értenie, hogy olyan király, aki tovább is meg akart maradni trónján, nem tűrhette, hogy azokat, akiket ő törvényes jogainál fogva az országgyűlés tagjaivá tett, egyik alattvalója onnan egyszerűen kizavarja. Ez az egész ország nyilvánossága előtt elkövetett hűtlenség és felségsértés volt, s rendes közéleti állapotok közepette nem is fordulhatott volna elő. Ez az eset is egy újabb, még az előbb felhozottaknál is élesebb bizonyítéka annak, mennyire egészségtelenül „szabadok” voltak akkor a mi főnemeseink és milyen végzetesen gyöngé és egészségtelenül csekély volt a királyi hatalom.

Mátyás királynak nem voltjoga három-négyszer is behajtani a már befizetett adót (ilyesmit – érdekes – csak Rákosi Mátyás „hatóságai” csináltak meg újra Magyarországon azzal érvelve, hogy csak onnan vehetnek, ahol van), az országgyűlések mégis eltűrték tőle. Rudolfnak joga volt egy mezővárost szabad királyi városi rangra emelni, s követeit az országgyűlésre meghívni. Az elbizakodott Illésházy mégsem tűrte el tőle még ezt sem.

A túl sok engedmény, a túl sok kedvezés és elnézés miatt főuraink elbizakodottsága és vakmerősége olyan nagy lett, hogy még az olyan tehetetlen és apatikus uralkodó is, mint amilyen Rudolf volt, kénytelen volt végül a sarkára állni. Annál is inkább erélyt kellett végül mutatnia, mert Illésháznak nemcsak ez az egy bűne volt. Más panaszok is voltak ellene (például a trencséniek elleni brutalitása). Nem magyarüldözés, nem törvénytelenység, még csak nem is túlkapás vagy szigorúság, nem is csupán a kamara pénzszerző akciója volt tehát az oka, hogy végül Illésházyt is per alá vonták, hanem a királyi tekintély kényszerű védelme.

Ezért nem akadályozhatta meg a pert sem Illésházy nagy tekintélye és befolyásos rokonsága, sem az udvari emberek körében bírt nagy befolyása, sem az, hogy Mátyás főherceg egyik legkedvesebb embere volt. Illésházyt az országgyűlés is kénytelen volt vád alá helyezni. Még nagytekintélyű hittestvére, Thurzó György, a későbbi nádor is felségsértésnek minősítette Illésházy eljárását. Bűnét növelte még az is, hogy elbizakodottságában és büszkesége első fellobbanásában, mikor már vádolt volt, akkor is sértő kifejezésekkel illeti a királyt védekezésében.

Magyarország függetlenségéhez, szabadságához vagy az alkotmány megsértéséhez az egész ügynek semmi köze sem volt, hanem a tönkretett,

lesüllyedt királyi hatalom kényszerű védekezése nyilvánult meg benne egy a tekintélyét tönkretévő alattvaló ellen, tehát a dolog egyenesen az alkotmányból folyt. Az Illésházyéhoz hasonló esetek büntelenül hagyása valóságos anarchiára és az „aki bírja, marja” elvének általános uralmára vezetett volna. Mivel az akkori nagyurak bevehetetlen váraik miatt szinte büntethetetlenek és ezért túrheterenül elbizakodottak voltak, az akkori állami rendnek, közbiztonságnak, jogrendnek, igazságszolgáltatásnak és egészséges gazdasági életnek az oligarchia volt a legnagyobb veszélyeztetője. Ezért legalább időnként egy-egy példamutató lecke a többiek okulására, a közrend és a központi hatalom tekintélyének fenntartása céljából elengedhetetlen volt.

Rudolfnak tehát nem csak joga, hanem egyenesen önmaga és alattvalói iránti kötelessége volt Illésházyt megbüntetni. Az, hogy az őt érő büntetéssel még az állandóan nyomasztó hiánnyal küzdő állampénztár is tekintélyes bevételhez juthatott, újabb ok volt arra, hogy a törvény a bűnöst megbüntesse. Mivel pedig a bűnös dúsgazdag volt, azok pedig, akiket lenézett és törvénytelenül megfosztott olyan jogoktól, melyekkel a király és a törvény ruházta fel őket, kisemberek, „parasztok” voltak, különösen a mai kor emberének (hát még a proletárok uralmának) kétszeres rokonszenvvel kell kísérsnie e küzdelemben természetesen nem Illésházyt, a gazdag bűnöst, hanem, aki megbüntetésére vállalkozott, a királyt. A kommunisták mégis még a régi úri világ történetírásánál is jobban Illésházy mellett voltak Rudolffal szemben.

Tanulságos jelenség, mert jól lehet belőle látni, mennyire tetszés szerint idomítható a történelem és a történelmi igazság: Mátyás király a nép előtt főként azzal szerezte nagy népszerűségét és az „igazságos” jelzöt, melyet maga a történelem is meghagyott neki, hogy olyan hatalmas urakat, mint Szilágyi Mihály vagy Vitéz János vagy Váradi érsek, megbüntetett és tömlöcbe vettetett. Az ilyen nagy urak büntethetőségét természetesen örömmel látta a magyar kisember.

Ha ezek a nagyurak csakugyan megérdemelték volna bukásukat, mi is hajlandók lennénk szemet hunyni azon a törvényteleniségen, hogy rajtuk csak az országgyűlésnek lett volna szabad ítéletet mondania, ez pedig nem csak meg nem történt, hanem ügyüket Mátyás még csak nem is terjesztette az országgyűlés elé. Még ennél is könnyebben megbocsátanánk Mátyás másik törvényteleniségét, mely abban állt, hogy addig, amíg ez az

országgyűlési ítélet el nem hangzott, még letartóztatni sem lett volna szabad ezeket a főurakat. Azért néznénk el ezt Mátyásnak még az előbbinél is jobban, mert a magyar nemesség e jogai valóban túlzás voltak; már nem annyira szabadságot, mint szabadosságot jelentettek. Hiszen tekintettel arra, hogy váraik voltak, ha ezt a törvényt megtartották volna, úgyszólván sohasem bűnhődtek volna. Váraik megostromlása ugyanis hónapokig, sőt évekig tartott volna, arról a költségről, melyben az országnak ezek az ostromok kerültek volna, nem is szólva.

Ámde láttuk már, hogy Szilágyi Mihálynak volt igaza, nem Mátyásnak.

Láttuk, hogy Mátyást, megválasztásakor az országgyűlés egyelőre Szilágyi Mihály gyámsága alá helyezte; a törvény szerint Mátyás rendeletei az ő jóváhagyása nélkül érvénytelenek voltak. Mátyás ennek ellenére kormányzott Szilágyi megkérdése nélkül. Szilágyi Mihály tehát csak a törvényben biztosított jogát követelte, mikor a fiatal Mátyást nem akarata engedni egyedül uralkodni.

Ami pedig Vitéz János esetét illeti, láttuk, hogy Mátyás eskü alatt kötött vele szövetséget és az érsek a királlyal szemben csak azt követelte, amire neki a király – aki egyébként a trónját is Szilágyinak és neki köszönhette – megesküdt. Várad érseknek ősi joga volt bírálni a királyt, mert láttuk, hogy az, a kivetett adónak sokszor három-négyszeresét hajtotta be, és egyébként is igen sok törvényt megszegett. Mint láttuk, Mátyás egyébként is rögtön elégtételt vett magának már az érsek azonnali felfofozásával is. (Máskor hogy élvezzük, ha valaki még a királynak is meg meri mondani az igazat. Most – mivel főpap volt az illető – nem ezt élvezzük, hanem azt a pofont, melyet ezért kapott.)

A magyar közvélemény mindent megbocsát Mátyásnak. Azt is, hogy azokat vetette börtönbe, akik vele szemben az alkotmányt és a törvényt védtek; azt is, hogy magát a büntetést is törvénytelenül, országgyűlési határozat nélkül hajtotta végre, s végül azt is, hogy a bűnös (illetve nem bűnös) főnemeseket már az ítélet előtt letartóztatta. Közvéleményünk odáig ment, hogy a háromszoros törvényteleniséget egyenesen hazafias érdemnek tette meg és elnevezte „igazságosságnak”.

Ezzel szemben Rudolf és általában a Habsburgok igazi törvénytelenkedőket és törvénytörőket tartóztattak le és büntettek meg (nem is büntették meg őket, csak megkísérelték, sőt félénk, tétovázó magatartásuk miatt még letartóztatni sem tudták őket), de ők mégis

bűnösök, sőt zsarnokok, törvénytírók, esküszegők és rémuralmat gyakorlók, mert hát Illésházyt minden áron meg akarták büntetni.

A két eljárás megítélése közti éles különbség oka egyedül az, hogy Mátyás ellen a kortársak nem mertek mukkanni, mert tudták, hogy mukkanásuknak rájuk vészes következménye lesz. Rudolfot pedig még rágalmazni is merték, mert tudták, hogy büntetlenül tehetik. Ezért Mátyás király törvénytelenégei ellen nem keletkezhetett propaganda, ellenben Rudolf ellen mertek a protestánsok hírverést indítani, s ezért a közvélemény e propaganda tálalásában ítéli meg az ügyet és ennek szólamait hangoztatja még ma is.

Igaz, hogy Rudolf idegen bíróság elé akarta állítani Illésházyt, s ez ránk, magyarokra sérelem, közel sem akkora sérelem azonban, mint látszik. Rudolf erre a magyar függetlenségre egyébként sértő eljárásra egyenesen rá volt kényszerítve. Ha ugyanis az ország törvényei szerinti bíróság elé állítja Illésházyt, mágnástársai és atyafiai ítélnék felette: azok, akiknek éppen úgy nem érdeke, hogy jobbágyokból szabad városi polgárok lehessenek, tehát az ország ügyeinek intézésében mind nagyobb számban vehessenek részt nem nemes elemek, mint ahogyan ez Illésházy érdeke volt. Arról ne is szóljunk, hogy a barát és a rokon nem alkalmas arra, hogy tárgyilagos bíró lehessen. Az országgyűlés ítélkezése pedig ezt jelentette volna.

Ha tehát a király Illésházyt idegen bíróság elé állította volna, megszegte volna ugyan a Magyarország függetlenségét biztosító törvényeket, de egy egészen jelentéktelen dologban szegte volna meg. Ellenben, ha magyar bíróság elé állítja, akkor ennél sokkal fontosabb kötelességét, melyre szintén megesküdött a koronázáskor, szegi meg, tudniillik, hogy alattvalóinak igazságot fog szolgáltatni (ha olyan bíróságra bizza az ügyét, mely képtelen a tárgyilagosságra, nem szolgáltat igazságot) és gondoskodik róla, hogy a bűn akkor is büntetésre találjon, ha az, aki elkövette, nagy úr. Ha a király Illésházyt nem büntette volna meg, az ököljog uralmát, az anarchiát a központi hatalom teljes érvénye vesztését hagyta volna meghonosodni. Ennek megakadályozása bizonyára jobban volt kötelessége, mint a nemesi szabadságok vagy egy magyar ember azon jogának megtartása, hogy a magyar bíróság elé állítsák.

Azonban Rudolf csak olyan zsarnok volt, hogy mivel az országgyűlés ellenezte az idegen bíróságot, s ellenezte még az előbb dicsért Forgách

püspök is, lemondott szándékáról és mégis magyar bíróság elé állította Illésházyt. Ez a sérelem tehát valójában meg se történt. (De boldog elnyomottak lehettünk mi, hogy még abból is évszázados hűhót csinálunk, amit „elnyomóink” csak terveztek, de soha meg sem tettek!) Az események azonban – sajnos – a királynak adtak igazat, nem a nemzetnek vagyis Forgách püspöknek.

A külön e célra összeállított bíróság ugyanis felmenteni ugyan nem merte Illésházyt (annyira nyilvánvaló volt bűnössége), de elítélni sem merte, mert a protestáns propaganda Illésházy mellett olyan közhangulatot teremtett, mellyel nem mert szembeszállni. Ezért két évig nem csinált semmit, ami már maga egyet jelentett a királyi tekintély tönkretetésével.

Acsády szerint azért húzódtott el annyira a per, mert nem volt semmi jogalapja. Ellenben Szalay-Baróti történelme, noha egyébként még Habsburg-gyűlölőbb mint a Szilágyi-féle, egész kedélyesen elismeri, hogy „*a magyarúri bírák*” azért „*nemigen voltak Illésházy elítélésére hajlandók*”, mert „*tudták, hogy hasonló okon bármelyikük ellen is könnyen lehetne pert kezdeni*”, azaz magyarul azért, mert nem voltak tárgyilagos bírák, mert maguk is érdekelve voltak a dologban.

A per miatt egyébként is olyan zúgás-lázongás keletkezett az országban, hogy a bécsi kormány is kezdett megijedni s megbánni, hogy a dolgot egyáltalán megkezdte. Talán még a per visszavonására is hajlandó lett volna, ha Illésházy – hogy legalább a királyi tekintélyt úgy-ahogy megmentse – beleegyezik, hogy Szentgyörgy és Bazin mégis csak szabad királyi várossá lehessen és Illésházy iránti kötelességeit pénzen megválthassa. Illésházy azonban még mindig olyan nagy úr volt és annyira nyeregben levőnek érezte magát, hogy még most sem egyezett bele az udvar még e szerény kívánságába sem.

Erre aztán még Bécsben is belátták, hogy engedniük nem lehet. Hisz ha a magyar főnemesség látja, hogy a király nem meri vagy nem tudja megtorolni a rajta esett sérelmet, még féktelenebb lépésekre ragadtatja magát. 1603-ban tehát végül mégis foglalkoznia kellett a kiküldött bíróságnak Illésházy ügyével, de azon a címen, hogy a bíróság tagjainak véleménye megoszlik, rövidesen újra elnapolta tárgyalásait, tehát folytatta a szabotálást. (Nem ok nélkül akart tehát Rudolf először idegen bíróságot.)

Hogy milyen jellem volt Illésházy és mennyire nem érdemli meg, hogy hazafias hőst lássunk benne, mutatja, hogy pere folyamata alatt Prágába

utazott (látjuk tehát, hogy szabadlábbon volt, s így e tekintetben is megtartotta az udvar még a magyar nemesi szabadságot védő legtúlzóbb magyar törvényt is) és felségsértésért feljelentette régi jó barátját, a katolikus Joó János személynököt bosszúból azért, mert vele szemben a király pártján volt, no meg bizonyára azért is, hogy e jó szolgálataért az udvart magának lekenyerezte.

Magával vitte Prágába Joónak hozzá intézett bizalmas baráti leveleit, melyek szintén tele voltak felségsértésekkel (mutatja, milyen volt akkor nálunk a királytisztelet, s visszataszító képmutatással mennyire mást takart belül a lélek, mint amit az udvarnak kívülről mutatott!), és példátlan becstelenséggel bemutatta ezeket a leveleket az udvarnál. Ott először azt hitték, hogy álmodnak, de amikor tudomásul kellett venniük, hogy még azok a magyar urak is, akiket legmegbízhatóbb híveiknek gondoltak, valójában ellenségeik és felségsértők, érthető, hogy az Illésháznak való megbocsátás helyett még inkább az osztó igazság álláspontjára helyezkedtek, ezért Joó Jánost is vád alá helyezték, elkobozták az ő birtokait is, de most már elhatározták, hogy végeznek Illésházyval is.

Mivel a magyar törvényeknek még formai megsértésétől is tartózkodni akartak, láttuk, hogy magyar bíróságra, gyakorlatilag tehát a vádlott jóbarátaira bízta az igazság eldöntését. Mivel azonban ezek elszabotálták a dolgot és kötelességüket hosszú éveken át nem teljesítették, végül – bizonyára kisebb törvényteleniséggel, mint amit szabotálásával a bíróság követett el – a bíróság egyik tagját, Istvánffy, az ismert történetíró kényszerítették, hogy állítsa ki az Illésházy elítéléséről szóló ítéletlevelet, amit ő meg is tett.

De az a gonosz „idegen” udvar még akkor is olyan bolondul jó volt, hogy előre figyelmeztette Illésházyt, hogy meneküljön, nehogy – ha már egyszer halálra ítélték – még ki is kelljen majd végezniük. A történetek után és dacos makacssága miatt ugyanis most már az is lehetetlen volt, hogy kegyelemben részesítsék. Akkor ugyanis mindenki azt hitte volna, hogy nem merik végrehajtani az ítéletet.

Történetíróink, még a botránnyosan labancnak kikiáltott Szekfű is (bizonyára azért, mert nem akarta már úgy is veszedelmesen rossz hírét növelni, hanem érthető okból igyekezett jó fiúnak látszani), mindnyájan a „hamisítás” szót használják, mikor az ítéletlevelnek Istvánffytól való kiállítását említik. Formailag az is volt, de nem a valóságban. Azt ugyanis

tárgyilagosan senki sem mondhatja, hogy Illésházy nem követett el bűnt, mégpedig olyan bűnt, amiért halálra és vagyonekobzásra kellett ítélni. Istvánffyval Bécs csak azt az ítéletet állította ki és íratta alá, melyet a bíróság határozott parancs nélkül nem mert kiállítani. És ezért Istvánffyval csináltatta ezt, mert Istvánffy a bíróság azon tagjai közé tartozott, akik a szabotálás ellen voltak. A szabotálni akaró bírakat tehát nem kényszerítették aláírásra, noha „tehetséges” uralkodók ezt is megtették volna és meg is tudták volna tenni. Az ő „tehetségük” még azt is el tudta volna érni, hogy a be nem avatottak még csak azt sem tudták volna meg, hogy az aláírás nem önként történt. Ilyesminek például a mi „népi demokráciánkban”, de még Horthy alatt is ezrével voltunk tanúi.

Nincs olyan király vagy kormány, mely Illésházyval el ne bánt volna. Hiszen ha hagyta volna, hogy dacoljon, sőt a küzdelemben ő legyen a győztes, akkor legjobb lett volna királynak is, kormánynak is azonnal nyugdíjba mennie. Eljátszotta volna ugyanis végleg azt a tekintélyt, mely minden hatalom gyakorlatához elengedhetetlen. A kormány bűne itt csak az volt, hogy csak félmunkát végzett, nem egészet; nem volt elég erélyes és fölényes; a legkevesebbet és a legenyhébben csinálta abból, ami célja eléréséhez szükséges volt, s nem alkalmazott hozzá kellő terrort.

Formális, alaki törvénysértést követett el, de nem zsarnokilag, rettegtetés közepette, hanem óvatosan, s nagyon is mutatva azt, hogy maga is tudatában van annak, hogy nem egész helyesen járt el, sőt szégyelli is tettét. Ez természetesen következetlenség és önmagának való ellentmondás, mely lélektanilag nem érhetette el célját, nem parancsolhatott az országra hallgatást és nem állíthatta vissza a lesüllyedt királyi tekintélyt, hanem még jobban lesüllyesztette.

Csak politikailag és taktikailag volt azonban az udvar következetlen, erkölcsileg éppen nem volt tétovázó. Mikor ugyanis az ítélet kiállítása és aláírása után Istvánffy jutalmul Illésházy és Joó elkobzott birtokaiból jutalmat kért magának, az udvar kereken elutasította. Ezzel tudtára adta, hogy csak azt tette, ami az igazság szempontjából kötelessége volt, ezért pedig semmiféle jutalom nem jár.

Igazi, férfias kormányzat alatt olyasmi, amiért Illésházyt kellett elítélni, meg sem történhetett volna. El lehet-e képzelni például, hogy Mátyás király, Nagy Frigyes vagy Napóleon alatt kirúgja valaki az országgyűlésből azt, akit ők hívtak meg oda, s még akkor sem hajlandó őt oda beereszteni,

mikor már a király ezt a felségsértő tettet hajlandó volt neki megbocsátani. De ha mégis megtörténhetett volna ilyesmi még e machiavellista, akarom mondani: „tehetséges” királyokkal is, akkor ők nem egy bírót kényszerítettek volna az egész bíróság nevében az ítéletlevél kiállítására, hanem – természetesen hívő keresztény részére nem mindig megengedett eszközökkel – arról is gondoskodtak volna, hogy ne csak egy bíró (az, aki már kezdetben is ellene volt a szabotálásnak és szembe mert szegülni a közvéleménnyel), hanem az egész bíróság abba hagyja a szabotálást, sőt ezek a „tehetséges” uralkodók még arról is gondoskodni tudtak volna, hogy ne alakulhasson ki ellenséges közvélemény, sőt hogy éppen a tőlük mesterségesen megteremtett közvélemény kényszerítse a bírakat a vádlott elítélésére.

Ehhez természetesen férfias szigor kellett volna, következetesen, mindig, a kormány minden egyes tetteiben, s ha a korrupció nagysága miatt a közéleti tisztaság biztosítására, a törvények végrehajtására és az igazságszolgáltatás pártatlanságára még ez sem lett volna elegendő, akkor kegyetlenség és terror, azaz igazi rémuralom alkalmazásával kellett volna rendet teremteni olyanformán, mint Báthory István csinálta Erdélyben Bekes Gáspár legyőzése után, vagy mint Báthory Zsigmond nevében Bocskai csinálta, mikor a törökpárti hangulatot és országgyűlést kellett legyőznie.

Ők mindketten százszor nagyobb törvénytelenséget követtek el, mint Rudolf kormánya Istvánffy közvetítésével, nekik mégis megbocsátott a magyar történetírás és közvélemény. (Érdekes, hogy a második esetben csak Bocskainak, magának Báthory Zsigmondnak nem. Ő gyűlölt alak maradt, sőt szép és népszerű versek ítélik el zsarnokságát. Ő ugyanis jezsuiták neveltje volt.) De a másik Báthorynak és Bocskainak annyira megbocsátott a magyar közvélemény, hogy még csak annak sincs tudatában, hogy egyáltalán bocsánatra szorulnak. Nekik csak a nagyságukról tudunk, de nem a kegyetlenségükről, annál kevésbé törvénytelenükről vagy eszközhasználatükről.

Hogy ezzel szemben Rudolf „rémuralmát” nem tudta és még ma sem tudja megbocsátani a magyar történetírás és vele a magyar közvélemény, annál érthetlenebb, mert hiszen a Báthory István és Bocskaitól levágott magyar fejek nemcsak elméletben repültek le törzsükről, hanem a valóságban is, ellenben a bűnös Homonnay és Illésházy fejek Rudolf

„rémuralma” ellenére is háborítatlanul törzsükön maradtak annyira, hogy utána Bocskai alatt még fel is lázadhattak ugyanezen „rémuralom” ellen, s ez újabb, még nagyobb bűnükért se görbült meg a hajuk szála sem.

De nemcsak a fejük, hanem még a vagyonuk sem csorbult meg Rudolf „rémuralma” áldozatainak: a Homonnayaknak és Illésháznak. Illésházy vagyonának elkobzása is csak olyan volt, mint halálra ítéltése. Tudjuk, hogy Lengyelországból – ahová magának az udvarnak figyelmeztetésére menekült – Bocskai jóvoltából hamarosan hazajött, visszakapott mindent, sőt mikor hosszú szünetelés után újra betöltötték ezt a díszes méltóságot, jutalmul ő lett az első nádor.

S miközben a nálunk állítólag kegyetlen rémuralmat gyakorló udvar ennyire jó vagy – ha tetszik – tehetetlen volt és egyik megbocsátást a másik után gyakorolta, Illésházy még a bosszúállásban és kegyetlenségben sem maradt el Báthory István vagy Bocskai mögött. Ő ugyanis a felkelés idején, mikor a hatalom az országban a lázadó (akarom mondani: dicső szabadsághős) Bocskai kezében volt, Trencsénben bizony felakasztatta Somogyi István királyi ügyészt, aki előbb perében a vádat képviselte. Erről szintén senki sem tud nálunk. A mi hitünk szerint csak Rudolf volt kegyetlen annak ellenére, hogy – mint láttuk már – még Szilágyi Acsády is hangsúlyozza, hogy ő senkit sem akasztott fel.

E tetteiből is látjuk, milyen ember, milyen jellem volt az az Illésházy, aki ellen elkövetett „vérlázító igazságtalanság” robbantotta ki a Bocskai-felkelést. De jól láthatjuk egyúttal azt is, miért szabotált, miért nem mert ítéletet hozni a pere vitelére kinevezett bíróság? Azért, mert joggal félhettek tőle, hogy ha elítélték volna, ők is Somogyi ügyész sorsára jutottak volna. (Istvánffy természetesen csak azért nem jutott hasonló sorsra, mert elmenekült.)

Ebből az esetből is láthatjuk, hogy Illésházy perében mennyire az udvarnak volt igaza, mikor ítéletet követelt, s mennyire nem a bíróságnak, mikor nem volt hajlandó ítéletet hozni. Látjuk, hogy csak azért nem volt hajlandó, mert az igazság Illésházy elmarasztalását követelte, de az igazság kimondása a bírók számára életveszélyt jelentett. Érezték ezek az ítélőbírák, hogy Illésházy nagyobb hatalom, mint a király; őt kockázatosabb megsérteni, mint a császárkirályt. S valóban, a király még Somogyi vérlázítóan törvénytelen kivégzését sem tudta Illésházyn megtorolni, sőt jó képet kellett vágnia hozzá. Jutalmul egyenesen nádor, tehát a legfőbb

magyar bíró lett belőle. Szomorú, de annyi haszna legalább megvan, hogy talán végül a magyar közönség is látja, milyen elnyomottak voltak az „elnyomó” Habsburgok, s milyen urak az „elnyomott” protestánsok és magyarok.

A törvénykönyv „meghamisítása”

Még az Illésházy-ítélettel kapcsolatos „csalásnál” is nagyobb törvénytértésnek minősíti történetírásunk a magyar törvénykönyvnek az 1604-es országgyűlés után történt „meghamisítását”. Ekkor ugyanis az országgyűléstől tárgyalt és elfogadott törvényeken kívül Mátyás főherceg kívánságára Prágában még egy külön törvénycikket, az 1604-es XXII. artikulust iktatták be a törvénykönyvbe, melyről pedig az országgyűlés nem is tárgyalt. E cikk hivatkozva az ország eddigi, a katolikus vallást védő és az eretnekséget büntető törvényeire, megtiltja, hogy ezután vallási kérdéseket az országgyűlés elé hozzanak.

Ez az eljárás olyan beállításban, ahogyan nálunk tárgyalni szokták, azaz mint a törvénykönyv egyenes meghamisítása, hallatlan sérelemnek látszik, a helyes tényállást ismerve azonban semmiség, melyet csak kortescélokból fújtak föl fegyveres felkelés okául szolgáló szörnyűséggé.

Először is a dolog helyes megvilágítása céljából figyelmeztetnünk kell arra, hogy Rudolf idejében még nem szövegezték meg szabatosan a törvényeket az országgyűlés alatt, tehát ezt a ténykedést még nem gyakorolta maga az országgyűlés, hanem mindig az országgyűlés eloslása után történt meg ez a királyi kancelláriában. A dolognak oka az volt, hogy az országgyűlési tárgyalások a sok sérelem, a meddő szóharcok és a velük járó zavargások miatt minden értelem vagy haszon nélkül túl hosszúra elhúzódtak. Ellenben a rendeknek a Pozsonyban hónapokon át való tartózkodás nagyon sokba került. De nemcsak ezért, hanem gazdasági és családi ügyeik miatt is szerettek volna minél előbb hazatérni. Mihelyt tehát végül mégis csak eljutottak valami megállapodáshoz, sőt sokan már ennél előbb is, ott hagyták a gyűlést és siettek haza. Nem maradt már idejük, sem türelmük a törvénycikkek végleges s szabatos megfogalmazását is megvárni és abban személyesen is részt venni. Erre az országgyűlésnek nem is álltak megfelelő hivatalok rendelkezésére.

(Azért nem voltak ott ilyen hivatalok, mert ha lettek volna ilyenek, azokat természetesen az országgyűlésnek, tehát a rendeknek kellett volna

fizetniük is.) De a végleges törvénycikk megfogalmazása végett még újabb hosszú tárgyalások, illetve üzenetváltások következtek volna a királlyal (mivel később már Rudolf sohasem vett részt az országgyűlésen: Prágával), s ez különösen hosszú időbe került volna.

Ne feledjük aztán azt sem, hogy a királynak nem kötelessége szentesítésével ellátni azt, amit az országgyűlés törvényként elfogadott, hiszen a magyar alkotmány szerint a király a törvényhozásnak az országgal egyenrangú tényezője. Nem kötelessége az országgyűlés meghozta törvény szentesítése még a legtöbb köztársasági elnöknek sem. A királynak joga volt egészen is visszautasítani azt a törvényt, melyet az országgyűlés már meghozott, még inkább joga volt azonban módosítani rajtuk, azaz azt mondani, hogy így nem fogadom el, de ilyen meg ilyen változtatással igen.

Természetesen a rendeknek is joguk lett volna azt mondani, hogy a király kívánta szövegezést viszont ők nem fogadják el, azaz hogy ragaszkodnak az eredeti szövegezéshez. De viszont ezt azért nem teheték meg, mert mire erre került a sor, a rendek már nem voltak együtt. Ennek bizonyára nem a király volt az oka.

Gyakorolhatták azonban jogaikat a rendek úgy, hogy felszólalásukat a következő országgyűlésen tették meg ez irányban. Akkor bejelentették, hogy ahhoz a módosításához, melyet a múlt országgyűlésen hozott törvények szövegén a király tett, nem járulnak hozzá. Látjuk tehát, hogy Prágában a király (illetve helyettese, aki éppen az a Mátyás főherceg volt, aki Miksa után a protestánsok iránt legmegértőbb Habsburg volt, s ezért magyar részről közel sem részesül olyan gyűlöletben, mint Lipót vagy II. Ferdinánd), nem meghamisította a törvénykönyvet, hanem törvényes és alkotmányos jogát gyakorolta. A baj igazi oka az volt, hogy az akkori országgyűléseknek még nem volt meg a mai minden tekintetben pontosan szabályozott ügyrendje és eljárás módja.

Ez a „felháborító” és „hallatlan” alkotmányos sérelem is mesterségesen megrendezett és kortesjellegű. A „becsempészett” törvénycikk ugyanis egyedül csak arra vonatkozott, mit szabad és mit nem szabad ezután tárgyalni az országgyűlésen. Világos tehát, hogy addig, amíg a következő országgyűlés össze nem ült, ez a törvénycikk tárgytalan volt. Mikor pedig az új országgyűlés már megint együtt volt, akkor már megmondhatták a rendek, akár minden eddig felülmúló zajongással és tiszteletlenséggel is, hogy erről az új „törvénycikkéről” ők nem tudnak, tehát nem veszik

tudomásul, s ezért – csak azért is – ezután is fognak az országgyűlésen tárgyalni protestáns vallási sérelmeket.

De egyébként is ki tudta akkor a magyar országgyűlésnek megszabni, hogy miről beszélhetnek és miről nem? Láttuk, hogy gyöngye legény volt Mátyás főherceg, de még Rudolf császár is, de még a kettő együtt is ahhoz, hogy a magyar rendeknek megszabhassák, mit hozhatnak elő az országgyűlésen és mit nem. Nem is volt a legkisebb foganatja sem ennek a „törvénycikknek”. De hát akkor mi szükség volt arra, hogy miatta a magyar hazafiak olyan nagy hűhót csapjanak? Az egész nem volt semmi más, mint az országgyűlés túl nagy hatalmával szemben semmi erővel nem bíró, bajba jutott, tehetetlen kormány fűhöz-fához való kapkodása, egy újabb sikertelen kísérlet arra, hogy magán segítsen, mellyel aztán lelkiismeretlen ellenségeinek pompás kortesanyagot szolgáltatott arra, hogy a magyar hazafiság és függetlenség címén ellene hangulatot kelthessenek, mely hamarosan aztán olyan izzóvá is vált, hogy Bocskai fegyveres felkelésében robbant ki.

Tárgyilagosan látszani akaró történetíróink arra mutatnak rá, hogy ennek a XXII. törvénycikknek esetében nem egy meglévő törvénycikk módosításáról van szó (ami az adott viszonyok között még megengedhető lett volna), hanem egy teljesen új törvénycikk becsempészéséről a törvénykönyvbe, melyről az országgyűlésen egyáltalán szó sem volt. Szerintük tehát valóban nagy törvénysértésről van itt szó.

Igaz, feleljük, de az állítólag túrheteretlenül nagy sérelem egyszerre semmivé lesz, ha rámutatunk, hogy a betoldott új törvénycikk, csak mint 1604. évi törvénycikk volt új, de egyáltalán nem volt új az, amit tartalmazott. A király ebben az „új” törvénycikkben semmi mást nem csinált, mint csak figyelmeztette az országgyűlést, hogy minden protestáns vallási sérelem ellenkezik a meglévő magyar törvényekkel; tehát hogy nem az a sérelem, hogy a magyar protestánsoknak vallási sérelmeik vannak, hanem az sérelem, az törvénytelenység, hogy nálunk egyáltalán protestánsok vannak. Az ország érvényes törvényei ugyanis az eretnokséget a legszigorúbban tiltják még 1604-ben is. Az állítólag törvénytelenül betoldott új törvénycikk tehát semmi újat nem hoz, hanem csak figyelmezteti az országot olyan meglévő törvényekre, melyeket az országgyűlések egészen elfeledtek már.

Fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra is, hogy a király a koronázáskor megesküdt arra, hogy a katolikus vallást minden ellenségével szemben megvédi. Ezt az esküt minden magyar király letette akkor, mikor megkoronázták. A későbbi helyzet és Rudolf helyzete közt csak az volt a különbség, hogy később már törvénybe volt iktatva a protestánsok vallásszabadsága, sőt még később a három törvényesen bevett protestáns felekezet (a lutheri, a kálvini és az unitárius) követőinek a katolikusokkal egyenlő joga; ellenben Rudolf korában, tehát akkor, mikor a törvénykönyv állítólagos meghamisítása történt, egyedül csak az „avita hereditaria et constitutionalis religiót”, azaz az ősi, eleinktől örökölt és alkotmányos vallást, a katolikus ismerte el az alkotmány a magyarok egyetlen törvényes és megengedett vallásának.

Rudolf korában a protestantizmus már elterjedt Magyarországon, sőt a lakosság igen nagy többsége protestáns volt, a törvény azonban akkor még semmit sem tudott minderről. A törvény szerint hazánkban még akkor is csak a katolikus vallásnak volt létjoga. A magyar törvénykönyvben még akkor is ott voltak az eretnekek ellen szóló kemény rendelkezések, ott volt a Mohács előtti köznemesi uralom szigorú végzése is, hogy „lutherani comburantur”, a lutheránusok megégetendők. Senki sem tartotta meg már ugyan ezeket a törvényeket, és senki sem törődött velük, de a törvénykönyvben benne voltak. Ott a protestantizmus létjogáról szó sem volt. Mi címen vonult fel hát az országgyűlésen sérelmekkel?

Sőt többet mondok: Még a mohácsi vész után is, akkor, amikor az ország már tényleg protestáns volt, hoztak még a katolikus vallás egyeduralmát hangsúlyozó és a régi állapotokat megerősítő, az eretnekségek ellen irányuló törvényeket. Ez a különös, sőt érthetetlenjelenség részint azzal magyarázható, hogy a XVI. század magyar rendjei még nem merték nyíltan megvallani, hogy ők a katolikus hittel már szakítottak. Akkor még az emberek nem voltak tudatában annak, hogy Luther követése a régi egyháztól való elszakadást jelenti.

Protestánsoknak, protestáns vezetőembereknek, sőt még a protestantizmus e korban legismertebb terjesztőinek még a mohácsi vész után évtizedek múlva is vannak olyan nyilatkozataik és tetteik, melyek világosan mutatják, hogy még ők is a katolikus egyház tagjainak, sőt engedelmes fiainak tartották magukat. Nádasdy Tamás például még 1553. május 18-án is, mikor Sopronban Fráter György meggyilkolása

vizsgálatakor tanúként kihallgatták, kijelenti, hogy ebben az évben is elvégezte szent gyónását és áldozását, és hogy az egyházból nincs kiközösítve. Még 1560. május 26-án Pozsonyban kelt, feleségének szóló levelében is szó van misehallgatásáról.

Még a protestantizmusnak hazánkban egyik legnagyobb terjesztője, Thurzó Ferenc nyitrai püspök is, egyházi felmentéssel és katolikus szertartás szerint házasodik. (Azért volt lehetséges, mert csak annyiban volt „püspök”, hogy birtokában tartotta a nyitrai püspökség javait, s megvolt a királyi püspöki kinevezése, felszentelve azonban nem volt. Még pap sem volt, nemhogy püspök lett volna. Láttuk, hogy akkoriban nálunk több volt az ilyen püspök, mint a valóságos. Kár érte hát annyira botránkozunk, ha kevésbé épületes dolgokat is olvasunk róluk.) Még a nemrég oly bőven tárgyalt Dobó Ferenc, a sárospataki református kollégium alapítója és nagy protestáns vezérférő is, nemcsak maga házasodott katolikus szertartás szerint, hanem még örökösét, Perényi Zsófiát is katolikus szertartás szerint adta férjhez báró Ormosdi Székely Györgyöz.

A mohácsi vész után egész 1548-ig a vallási kérdés egyáltalán nem szerepel a magyar országgyűléseken. 1548-ban sem a magyar protestáns rendek hozták elő olyan alakban, mintha vallásszabadságot kértek volna maguknak, hanem a jó I. Ferdinándnak a katolikus buzgalmával. És az akkor már állítólag többnyire protestáns magyar rendek nemcsak nem ellenkeztek Ferdinánd katolikus buzgalmával, hanem az V. és VI. törvénycikkben kijelentik, hogy teljesen egyet értenek a királlyal abban, hogy az isteni tisztelet és vallás régi állapotának visszaállítása végett a hitbéli tévelyeket el kell törölni. Csak azt teszik hozzá, hogy úgy vélik, ezt nem erőszakkal, hanem minél több jó és tanult pap alkalmazásával kell elérni. (Helyesen vélték.)

A rendek ez országgyűlésen még arra is felkérték a királyt, hogy az illetéktelen kezekbe jutott egyházi javak visszaadását rendelje el. Ugyanekkor a VIII. törvénycikk is egészen katolikus, mert felkéri a királyt, hogy sürgesse az egyetemes zsinat minél előbbi összehívását. A XI. tc. azonban már egy kissé ravasz, s egyedül csak ebből lehet sejteni, hogy ez az egészen katolikusnak látszó országgyűlés talán mégsem volt már annyira egészen katolikus. Azt rendeli ugyanis, hogy az anabaptistákat (sacramentariusokat) űzzék ki az országból. Úgy beszél tehát, mintha egyedül csak ezek lennének eretnekek. A lutheránusok és kálvinisták

kiűzéséről egy szót sem szól. Nem kel pártjukra nekik sem; nem mondja, hogy ők nem eretnekek, tehát rájuk nem vonatkoznak az eretnekek kiirtására hozott magyar törvények, hanem hallgatással siklik el felettük, mintha hazánkban akkor csak anabaptisták lettek volna, más eretnekek, például lutheránusok és kálvinisták nem.

Az 1550-es országgyűlés XII. cikkelye azt mondja, hogy *„a rendek a királynak vallási egyetértésre intő leiratában hálásan elismerik Isten iránti mély tiszteletét és alattvalóihoz való kegyes vonzalmát; maguk is abban a szándékban vannak, hogy a katolikus vallás és istentisztelet ebben az országban helyre állíttassék, a hitbéli tévelyek és istentelen tanok kiirtassanak, hogy így a katolikus egyházban egyesült nemzet felett Isten irgalma lebegjen, melynek szükségességét a kor eseményei annyira tanúsítják”*. (De nagy képmutatók voltak!)

Ugyanekkor a XVI. cikkely azt rendeli el, hogy mindenki várja be az egyetemes zsinat ítéletét, és addig a vallási vitatkozásokkal hagyjon fel. (Ez a törvénycikk tehát szakasztottan azt tartalmazza, amit Rudolf íratott be „törvénytelenül” a törvénytárba.)

Az 1562. évi XXXII. törvénycikk egyenesen felkéri a királyt, hogy „mint a szent vallás őre, fossa meg hivataluktól azokat a királyi várkapitányokat és hadnagyokat, akik az eretnek gonosz és istentelen tanai miatt máshonnan elűzött prédikátorokat a királyi várakban és jószágokban a keresztény lelkek legnagyobb kárára és csábítására oltalmukba veszik. Ez az országgyűlés – tehát az 1562-es – volt az utolsó, melyen a vallási kérdésről szó volt. Utána egész 1604-ig halálos csönd és némaság van e tekintetben. Ekkor aztán a kassai dómnak a katolikus egyház kezébe való visszaadása miatt az addig – mint látjuk – hivatalosan nem is létező, sőt egész addig mindig a Rudolféhoz hasonló rendelkezéseket tevő rendek egyszerre a legzajosabb jeleneteket rögtönözték, és fenyegetések közepette oszoltak szét.

Csoda-e hát, ha az országgyűlésen személyesen részt nem vevő király elcsodálkozott és megbotránkozott mindezekben, mikor meghallotta és figyelmeztette ezeket a zajongó és fenyegetőző rendeket az ország törvényeire, s arra, hogy ami Kassán történt, mennyire a magyar törvénykönyvnek megfelelően történt, s amit ő a kassai dómmal tett, arra az elmúlt országgyűléseken maguk a rendek kérték fel. Igazi bolsevista eljárás volt tehát, hogy protestánsaink erre – hogy mellékvágányra tereljék

az ügyet és a király igazáról elvonják a figyelmet – a törvénykönyv meghamisításáról kezdtek kiabálni, és ezen az alapon csináltak közhangulatot Rudolf ellen. A mi történetírásunk pedig milyen meggyőződéssel és milyen átérezve teszi magáévá ezt a megtévesztő, lelkiismeretlen propagandát még ma, 450 évvel később is!

Vajon ki állt az 1604-es országgyűlésen törvényes alapon: az „idegen” király-e vagy azok a magyar rendek, akiknek nem a bécsi „ármány”, hanem a magyar törvénykönyv akkor még megégetését rendelte el. Mivel a jó király még egyet sem égetett meg közülük, azzal hálálták meg, hogy – miután majdnem száz éven át sunyin hallgattak, sőt úgy tettek, mintha ők is igazhitűek lennének, s egymás után hozták azokat a katolikus törvényeket, melyekről jól tudták, hogy nem veszélyesek, mert úgysem hajtja őket végre senki – ők léptek fel vele szemben támadólag, s mikor Rudolf védekezésül figyelmezteti őket arra, hogy mit mond a törvény és az alkotmány, belekapaszkodnak abba, hogy ezt, mint új törvénycikket hozta tudomásukra, tehát hogy meghamisította a törvénykönyvet.

Pedig hát egyáltalán nem fontos, hogy a király törvénycikk alakot adott figyelmeztetésének. Azt úgy is tudta mindenki, hogy a figyelmeztetést, mint törvénycikket, nem a rendek hozták, hanem csak a királytól származik. De éppen olyan jól tudta azt is mindenki, hogy a törvényből és az alkotmányból is származik, mert hiszen vele a király egy régebbi törvényre – melyet a rendek még a legutóbbi időkben is újra meg újra magukévá tettek, – figyelmeztette csupán őket. Nem a törvényt hamisította meg itt Rudolf, nem új törvénycikket csempészett a törvénykönyvbe, hanem csak a meglévő törvényekre figyelmeztette a rendeket, s csak azt juttatta eszükbe, hogy amit az országgyűlésen annyira sérelmeztek, sőt ami miatt a királyt egyenesen fenyegették, azt ő koronázási esküje, a magyar alkotmány és a magyar országgyűlések ismételt határozatai alapján rendelte el. Csak azt akarta Rudolf tudatára adni az országnak, hogy akkor, amikor a kassai dómot annak a vallásnak, melyet a magyar alkotmány egyedül ismer (illetve akkor még egyedül ismert, és még ezernyi más templomot, melyek még ma is eretnek kézből vannak), a régi istentisztelettől erőszakkal és a törvény ellenére elragadták. Nem az sérelem, hogy a kassai dóm újra a régi istentiszteletet szolgálja, hanem az, hogy addig is nem azt szolgálta, és hogy a több száz magyar templom még ma sem azt szolgálja.

A törvény betűje szerint valóban ez volt az igazság. Pedig hát máskor a mi országgyűléseink mennyire ragaszkodtak éppen a törvény betűjéhez! Ha azonban most mégis arra hivatkoznak, hogy a törvény betűje ekkor már élesen ellenkezett a valósággal, mert hiszen az ország Rudolf idejében már rég protestáns volt, jogosan követelték tehát Rudolftól a rendek, hogy az elavult betű alkalmazkodjék az élő valósághoz és a templom olyan istentiszteletet szolgáljon, amelyet a hívők, akik belejárnak, hisznek, ha azt mondják, hogy a királynak tudomásul kellett volna vennie, hogy Magyarország már rég protestáns, akármennyire ellentétes is ezzel az igazsággal a törvény holt betűje, figyelmeztetjük őket a kálvinista Hollandia példájára.

Tudvalevő, hogy Németalföld az ellenreformáció idején két részre szakadt. Az északi rész a mai Hollandia, elszakadt a Habsburgoktól és protestáns lett, a déli katolikus rész egészen a XIX. század elejéig megmaradt Habsburg uralom alatt, s belőle lett a XIX. század elején a mai Belgium. A XVII. század folyamán az északi protestáns rész nagy területeket foglalt el a déli katolikus résztől. Ezeket hívták „Generalitätslanden”-nek (Limburg, Noord-Brabant, Geldern stb.). Ezek teljesen katolikusok voltak, mikor holland protestáns uralom alá kerültek, de az ő protestáns uraik mégis annyira nem vették tudomásul, hogy e tartományokban mindenki katolikus, hogy azonnal minden templomot elvettek tőlük, s hiába volt a lakosság száz százalékban katolikus, nem adtak nekik mégsem nyilvános vallásgyakorlatot. (Még gazdaságilag is annyira kiszípolyozták és annyira gyarmatként kezelték őket, hogy emiatt igen sok katolikus ez elnyomott tartományokból a gazdaságilag szabad északi protestáns tartományokba költözött, s ott elprotestánsodott. Ez az állapot évszázadokon át tartott. Nem Habsburgok, nem az egyedül üdvözítő egyház hívei csinálták mindazt, hanem azok, akik elméletben a vallásszabadság alapján álltak.)

Így jártak a Generalitätslanden katolikusai, amikor a protestáns orániai ház uralma alá kerültek. Milyen semmi volt ehhez képest a katolikus Habsburgok „elnyomása” a protestáns Magyarországon! Nálunk nemcsak gyarmati elnyomás és kizsákmányolás nem volt, hanem éppen az ellenkezője: Magyarországon nemcsak nagyobb adó, vám, illetékek, gazdasági megszorítások nem voltak, mint az örökös tartományokban, hanem éppen ellenkezőleg: a (protestáns) magyar nemes volt az, akinek

egyáltalán nem kellett adót, vámot, illetéket fizetnie. Éppen ebben az időben keletkezett a közmondás, hogy „Extra Hungariam non est vita”: Magyarországon kívül nem is élet az élet. Ki vándorolt ekkor Magyarországból az örökös tartományokba azért, hogy ott jobb dolga legyen? De az örökös tartományok protestánsai igenis tömegestől vándoroltak be hozzánk, mert nálunk szabad volt nekik az, ami náluk nem volt szabad nekik (például eretneknek lenni).

Rudolf nálunk csak annyit mert megtenni, hogy figyelmeztetőül az egy kassai dómot adta vissza a katolicizmusnak, s csak amikor emiatt a protestantizmus támadásba ment át, sőt az országgyűlésből egyenesen zenebona helye lett, ahelyett, hogy csapatokat küldött volna az országba, megmaradt az elméleti téren, s arra szorítkozott, hogy beírta a törvénykönyvbe, hogy protestáns vallási sérelmeket többet az országgyűlésen tárgyalni nem szabad. Azt már nem merete odaírni, hogy Magyarországon protestánsnak lenni se szabad, pedig hát a törvény egyenesen ezt mondta. Nemcsak túlkapas nem volt tehát az, amit ő a törvénykönyvbe beírt, hanem az volt a baj, hogy a teljes igazságot, amit a törvény tartalmazott, már nem is merete oda beírni (de amit oda mert írni, arra is füttyült mindenki).

Megmondta az igazat, de enyhén és burkolt formában, mint olyan ember szokta, aki fél, mert tudja, hogy a hatalmasok nem tűrik meg, hogy az egész igazságot szemükbe mondja. A hatalmasok (tudniillik a magyar protestáns rendek) is tudták ugyanezt, s ezért, hogy beléjük fojtsák a további szót s megelőzzék az esetleges további akciót, azaz hogy még jobban megfélemlítsék, a nagy hanghoz és fenyegetőzéshez folyamodtak.

Mivel Rudolfnak igaza volt, s így a dolog lényegébe nem kapaszkodhattak bele, mert a vak is látta, hogy a magyar törvények akkor még csak a katolikus vallást ismerték el, minden mást eretnekségnek nyilvánítottak, és mint ilyet, tiltották és üldözték, a lényegen átsiklottak s belekapaszkodtak abba az itt egészen mellékes módba, hogy a király ezt a megtámadhatatlan igazságot egy új törvénycikk alakjában adta tudtukra; olyan törvénycikk alakjában, melyet ők nem fogadtak el, hisz előzőleg nem is tárgyaltak róla. Ebből lett aztán a rettenetes sérelem, melytől még ma is visszhangzik a magyar önértzet, s mely még ma is izgalomba tudja hozni az ártatlan hazafias magyar kebleket.

Egyébként tagadhatatlan, hogy Rudolf nemcsak katolikus, hanem magyar nemzeti szempontból is jót akart. Ha akkor egyszer s mindenkorra el tudta volna tiltani a protestánsok vallási sérelmeinek országgyűlési tárgyalását, kétségtelenül káros lett volna ugyan a magyar protestantizmusra, de éppen olyan hasznos lett volna a magyar nemzetre, mert újra megvalósult volna a nemzeti egység és országgyűléseink utána kétszáz éven át tartó meddő felekezeti viták helyett okosabb dolgokkal tölthették volna a drága időt. Akkor utána még kétszáz éven át nem állt volna ádáz ellenfeleként egymással szemben a nemzet két fele, hanem együttes erővel munkálkodtak volna először az ország felszabadításán, aztán a másfél száz éves török uralom sebeinek beheglesztésén és az ország gazdasági megerősítésén és függetlenségének visszaszerzésén Ausztria felől is.

Rámutattunk, hogy az 1604-es országgyűlés volt az első, melyen protestánsaink vallási sérelmekkel hozakodtak elő. Egész addig a vallási kérdés vagy egyáltalán nem szerepelt országgyűléseinken vagy pedig – a nemzet ősi hagyományainak megfelelően – csak a katolikus hit erősítésével és a hitbéli újítások, az eretnokségek háttérbe szorításával és megszüntetésével foglalkozott a nemzet alkotmányos gyülekezete. Látjuk tehát, mennyire bölcs volt Rudolf és Mátyás főherceg, mikor éles szemmel észrevette, hogy 1604-ben egy új, gyászos, káros és nemzetileg romboló korszaka kezdődik a nemzetnek, a meddő és egész a gyűlölködésig fajuló, sőt tisztán gyűlölködésben álló felekezeti veszekedések kora s e gyászos kor beköszöntét még csírájában el akarta fojtani. El kell ismernünk azt is, hogy ez a törekvésük a legteljesebb fokban törvényes és alkotmányos volt, sőt a király koronázási esküjéből kötelességszerűen folyt.

Azt azonban, hogy a király ezt csak megpróbálta, mégpedig annyira vérszegény, erőtlen, félénk és a kudarcot már előre magában foglaló módon próbálta meg, és hogy hagyta magát megfélemlíteni a protestánsok látszólag elemi erővel kitörő műfelháborodásától, már kevésbé dicséretes vagy helyeselhető. Az, hogy Rudolf és Mátyás mit írtak be Prágában a magyar törvénykönyvbe, valójában annyira nem számított semmit, hogy a leghelyesebb válasz az lett volna rá, ha a rendek egyszerűen tudomásul se veszik, azaz a teljes negligálás. Ezt protestánsaink is nagyon jól tudták.

Hogy mégis olyan nagy hűhót csaptak miatta, ennek csak az volt az oka, hogy ők nemcsak védekezni akartak, hanem támadni, s az ellenfelet

már előre tönkretenni is. No meg azért is, mert jól tudták, hogy ebben a kérdésben nem nekik van igazuk; tudták, hogy a törvény a király és a katolikusok mellett szól. Ezért volt szükségük arra, hogy a törvényes alap hiányát a nagy hanggal és az igazság látszatát keltő nagy felháborodással leplezzék. Mivel a lényegben nem volt igazuk, azért kapaszkodtak bele egy mellékkörülménybe.

Mivel azt nem cáfolhatták meg, hogy a magyar alkotmánynak akkor még nem volt egyetlenegy törvénye, mely a protestáns felekezetek valamelyikét is megengedte volna, de volt akárhány, amely kereken tiltotta, és mivel azt nem mondhatták, hogy az, amit Rudolf abban a hírhedt XXII. törvénycikkben mond, nem igaz, annál nagyobb zajjal és felháborodással harsogták azt, hogy az a XXII. törvénycikk nem törvénycikk. Pedig törvénycikk volt az is, csak nem az 1604-es országgyűlés törvénycikke, hanem más régebbi országgyűléseké. Nem is egyé. A kettő közti különbség annyira jelentéktelen, sőt semmi, hogy a miatta keletkezett „hazafias” felháborodás igazán a béka-egérharc látszatát kelti.

Világos, hogy nem is keletkezhetett volna belőle egy Bocskai-féle nagy nemzeti felkelés, s ráadásul még sikeres nemzeti felkelés, ha nem lett volna ott a hátában a török. De – sajnos – ott volt és hogy Bocskai és az akkori magyar protestantizmus ezt a hátvédet elfogadta és a maga céljaira felhasználta, az bizony igen nagy szégyene Bocskainak s a magyar protestantizmusnak. Pedig mit használt vele a nemzetnek? Az ország utána még két évszázadig tartó kettéosztottságának megerősítését és az utána még kétszáz évig tartó felekezeti harcok lehetővé tételét. S ezt a tisztán felekezeti jellegű magyar „szabadságharcot” még katolikus magyarok is ünneplik!

De ha az elsorolt okok nem álokok, hanem komoly, igazi és fontos okok lettek volna, Bocskai felkelését még akkor sem tudnánk igazolni, erkölcsössé tenni, sőt még csak mentegetni sem. Bocskai ugyanis támadóháborút indított, míg az erkölcsstan csak védekező háborút enged meg. Azonban minden háború tömeggyilkosság, melyben legfeljebb csak akkor szabad részt venni, ha az ellenség már rám támadt, már megkezdte a tömeggyilkosságot és én magam csak önvédelemből, azért gyilkolok, hogy mentsem a magam és a velem tartók életét, azaz mert már rá vagyok kényszerítve.

Aki háborút indít, ha még olyan szent célért és még olyan nemes szándékoktól vezetve indítja is, meg nem engedett eszközt használ fel nemes céljai elérésére, eljárását tehát csak akkor helyeselhetjük, ha „a cél szentesíti az eszközt” általánosan elítélt elvének alapján állunk.

Minden szabadságharcos, minden fegyveres felkelő, minden forradalmár szükségképpen e bűnös elv alapján áll. Minden szabadságharc tehát, amely fegyverrel történik (már pedig minden szabadságharc azzal történik), mivel céljai elérésére a tömeggyilkosságot használja fel, erkölcstelen még akkor is, ha nemes célokért történik és tényleges és tűrhetetlenül nagy sérelmek miatt tör ki. A tömeggyilkosságot ugyanis még ekkor sem szabad eszközül felhasználni. Aki fegyvert ragad, az már mindenképpen gonosz ember, akár a hazája szabadságáért teszi, akár a proletárok felszabadításáért. Még akkor is, ha a győzelem valóban meghozza a tényleges és végleges szabadságot.

Ha tehát Bocskai nem – mint tényleg történt – nagy vagyona megmentéséért, hanem valóban egyedül csak magyar hazája érdekében ragadott volna fegyvert; ha erre tűrhetetlenül nagy oka lett volna, mert Rudolf valóban maga lett volna a megtestesült zsarnok, ha csakugyan „rémuralmat” gyakorolt és vérben fürdött volna; ha csakugyan meghamisította volna a törvénykönyvet és kegyetlenül irtotta volna a protestánsokat, tömeggyilkosságot, azaz háborút, akkor sem lett volna szabad senkinek kezdenie.

Ha elméletben elítéljük „a cél szentesíti az eszközt” elvét, akkor a gyakorlatban is el kell ítélnünk. Ha a háborút utáljuk és gonosztettnek tartjuk, akkor minden háborút annak kell tartanunk s azt, aki felidézi, mindig és mindenképpen el kell ítélnünk. Ha a háború tömeggyilkosság, akkor a szabadság érdekében indított háború is az. Ha a „ne ölj!” parancsát helyeseljük, akkor még a haza vagy a proletárok szabadsága érdekében indított tömeggyilkosságot is el kell ítélnünk még akkor is, ha az ígért szabadság nemcsak kortesjelszó, hanem valóság. Kétségtelen ugyanis, hogy még a jót sem szabad tömeggyilkossággal kivívnunk.

A magyar nemzet megszegte királyának letett hűségesküjét, mikor Bocskai mellé állt és fegyvert fogott ellene. Látni fogjuk azonban, hogy ezt a hűségesküt egy magyar sem tette le oly sokszor és annyira önként és meggyőződésből, mint éppen Bocskai. Fegyvert fogni, tömeggyilkosságot rendezni azonban a „jó” cél érdekében akkor sem lett volna szabad se

nemzetnek, se Bocskainak, ha nem tettek volna esküt a hűségre, az engedelmességre, mert tömeggyilkosságot rendezni akkor is tilos.

BOCSKAI SZABADSÁGHARCÁNAK BÍRÁLATA NEMZETI SZEMPONTBÓL

CSAK A KIRÁLY NEM TARTOTTA MEG A TÖRVÉNYT?

Nem hiszem, hogy ezer éves történelmünkben találhatnánk akár csak egy olyan nádort, országbíró, személynököt, kancellárt, főkapitányt, főispánt, aki sohasem szegett meg egy törvényt sem. De ha így áll a dolog, akkor csak természetes, ha királyt sem találunk ilyent. Az maga tehát, hogy egy Habsburgról igazságosan is meg tudjuk állapítani, hogy egyszer-kétszer egy-egy törvényt megszegett, még egyáltalán nem bizonyít ellene semmit, hiszen ezzel csak azt állapítjuk meg róla, ami emberi, ami természetes.

Sőt többet mondok: Ez a megállapítás még egyenesen jót is jelenthet. Hiszen a közmondás: „Summum jus summa injuria” (azaz: Aki mindig minden törvényt szigorúan megtart, az a legigazságtalanabb ember a világon) azt jelenti, hogy a törvényt meg kell tartani, de kivétel nélkül mindig megtartani nem kell, sőt nem is szabad: hogy néha egyenesen az igazság, tehát a becsület kívánja, hogy egy-egy törvényt ne tartsunk meg. A törvény betűjéhez való merev ragaszkodással a legnagyobb kárt lehet okozni, s megbocsáthatatlan bűnt lehet elkövetni embertársaink, sőt az egész nemzet ellen. A törvények sorozata csak élettelen váz, s egyébként is rendes viszonyokat tételez fel. Egyes törvények megtartását a rendkívüli viszonyok sokszor lehetetlenné, sőt tilossá teszik. Ha valaki – tehát a király is – ilyen okok miatt szeg meg valamely törvényt, s ellenségei ilyenkor mutatnak rá kárörömmel, és a becsületes ember felháborodásának fölényével az ő törvénszegésére, ez álnok képmutatás és becstelen kortesfogás csupán.

Úgyszólván egész történelmünk nem más, mint a törvénsértések és a törvények alóli kibúvások sorozata olyan esetekben, amikor a törvények a királyjogait állapítják meg. Vethet-e például fölényel törvénsértéseket királya szemére az a nemzet, melynek – legalábbis azóta, mióta Habsburgok ülnek trónján – egész története a királya elleni felkelések és hűtlenségek láncolata. Pedig még csak azt sem mondhatjuk, hogy e felkelések egyszerűen csak a király törvénsértései miatt történtek, mert hiszen tagadhatatlan, hogy nálunk „szabadságharcok” mindig csak akkor

voltak, amikor királyunk valakivel háborúban volt, s így ereje másutt volt lekötve. Nem valószínű azonban, hogy királyunk éppen ilyenkor szegte volna meg törvényeinket. Nagyon is valószínű ellenben, sőt egész bizonyos, mert hiszen a józan észből következik, hogy éppen ilyenkor sértette meg a király törvényeinket legkevésbé. Lehetetlenség ugyanis, hogy valaki éppen akkor szerezzen magának újabb ellenséget, mikor már háborúban van.

Pedig hát Bocskai akkor ragadott fegyvert, mikor Rudolf már 15 éve viaskodott, és éppen a mi érdekünkben viaskodott a törökkel. S Bocskai természetesen a törökkel szövetségbe jött. Vajon a török jobban megtartotta a magyar törvényeket és jobban tiszteletben tartotta az ország függetlenségét és a nemesi szabadságokat, mint Rudolf?

Látni fogjuk majd, hogy Bethlen felkelésekor még kevésbé lehetett szó az ország törvényeinek megsértéséről, hiszen akkor éppen új királyunk volt, mindössze csak pár hónappal előbb koronáztuk meg, s így még ideje és alkalma sem lehetett esküje megszegésére. Neki örökös tartományaiban és a Német Birodalomban egyébként is annyi ellensége volt akkor, hogy egyenesen örültség lett volna tőle, ha esküje megszegésével még a magyaroknak is éppen ekkor ad ürügyet arra, hogy ellenségei számát szaporítsák. Nem is tudott felkelésekor törvénysértésekre hivatkozni Bethlen. Ő tisztán csak azért ragadott fegyvert, mert a király válságos külföldi helyzete miatt éppen ekkor volt legjobb alkalom a felkelésre. Ürügyül azt hozta fel, hogy az udvar törvénysértésekre készül.

Aki a magyar történelemben csak egy cseppet is járatos, tudja, hogy az országgyűléseken megajánlott adó összege a porták számától függött, s noha maga a nemesség nálunk még akkor se fizetett adót, amikor már az osztrák és cseh nemesség rég fizetett, s a mi adónk (emiatt is) csak egy töredékét tette a Habsburg-birodalom adóbevételének, s éppen ez volt az oka annak az alárendelt szerepnek, melyet a birodalom ügyeinek vitelében játszottunk; a porták számát illetően a mi megyéink mégis mindig hamis, a valóságosnál sokkal kisebb számokat mutattak ki, azaz mindig kijátszották a törvényt, mindig becsapták a királyt.

A törvény előírta a porták számának időnkénti felülvizsgálását s megszabta, hogy a felülvizsgálást egy idegen, tehát a dologban nem érdekelt megye végezze. A megyék azonban így is összejátszottak egymással, s kölcsönösen fedezték egymás csalásait. Nem csak emberi gyarlóságból, hanem még azért is, mert Bécs becsapását hazafias

kötelességeknek tartották. Így volt ez egész 1848-ig. Egy Deákból vett idézetből majd annak idején látni fogjuk, hogy ez nálunk még az ő idejében is így volt.

Ez a hamis, a valóságosnál sokkal kevesebb portaszámokkal való operálás, tehát a törvénynek szinte üzletszerűleg, illetve hazafias ürügyekkel üzőt kijátszása, rendszeres dolog volt. (Ez aztán igazán könnyű, olcsó és előnyös hazafiság volt! Elhíhetjük, hogy mindenki szívesen részt vett benne.) A mi közönségünk azonban csak arról tud, hogy a király szegte meg a törvényt, sőt még az esküjét is, de arról nem, hogy mi a haza és a király iránti kötelességeinket és rá letett eskünket hányszor szegtük meg, sőt hogy egyenesen erényt, hazafiságot csináltunk belőle ahelyett, hogy szégyelltük volna. Világos, hogy mivel büntudat nem volt, javulás sem lehetett. Mi csak királyunk „bűneit” tartottuk számon, csak az ő „javulását” vártuk, s csak azon háborogtunk, miért késik oly soká.

Világos, hogy a mi portacsalásainkat Bécsben is nagyon jól tudták. (Még ha valóban hülyék lettek volna, akkor is tudniuk kellett volna azt, ami itthon köztudomású volt, és már évszázadok óta rendszeresen folyt.) Tűrték azonban, mert kénytelenek voltak tűrni. Osztrákokkal vagy csehekkel ugyanis nem ellenőriztethettek bennünket (még csak az kellett volna!), magyarokkal pedig csak így tudtak bennünket ellenőrizni. Nálunk ugyanis még az ellenőrzők sem tartották be a törvényt.

Lenne jogunk panaszra, ha emiatt királyaink is kijátszottak volna bennünket, ahol tudtak? Hogy ez mégsem történt meg, bizonyára nem a bécsi körök becsületességén múlt (hülyeség lett volna az, nem becsületesség), hanem azon, mert nem volt tanácsos számukra. Akkora hatalom s erő ugyanis mindig volt a kezünkben, hogy megégették volna miatta a körmüket.

De nem is az a fontos, hogy miért történt, hanem csak az, hogy mi történt, azaz hogy mi sokkal többször és sokkal nagyobb fokban és fontosabb dolgokban szegtük meg azokat a törvényeket, kötelességeket és esküket, melyek minket a király irányában köteleztek, mint amennyire a Habsburgok vagy akár csak hatóságaik megszegették a nemzet függetlensége és szabadsága iránti, szintén eskü alatti kötelességeiket.

A törvény, illetve az alkotmány megállapítja a király kötelességeit a nemzet iránt és a nemzetét a király iránt. A kettő elválaszthatatlan egymástól és egyik a másik nélkül el sem képzelhető. Ha tehát a nemzet

nem tartja meg azokat a törvényeket, melyek az ő, a király iránti kötelességeit szabályozzák, akkor egyenesen képmutatás, de egyúttal képtelenség is azt kívánni, hogy a király viszont tartsa meg a maga kötelességeit, mégpedig maradéktalanul, szívvel-lélekkel és kivétel nélkül. Ilyen esetben a király erre nemcsak kötelezve nincs, hanem egyoldalú törvénytiszteletével egyenesen lehetetlen helyzetbe kerül és szánalmas figurává válik.

A király törvénytisztelete csak akkor hasznos a közre, ha ellensúlyként ott áll mellette az alattvalók törvénytisztelete is. Az egyoldalú törvénytisztelettel megelégedő királynak mosoly és lekicsinylés a méltó osztályrésze, mert mindenki a farkas és a bárány meséjének megismétlését látja benne, melyben természetesen nem a király a farkas, s nem a nemzet a bárány. Érdekes, hogy éppen a forradalmárok azok, akik az ilyen uralkodókat a legjobban lesajnálják.

Hogyan írnak például a marxisták a francia forradalomtól vérig alázott s végül gonosztevéként kivégzett XVI. Lajos francia királyról! Hogyan lenézik megalázottságát és ezt okozó tehetetlenségét! Azt, hogy amellet jó is volt, becsületes és megbocsátó, sőt – legalább a maga módján – még meglepően bátor és eszes is, azt is tudják, el is ismerik. De ennek ellenére is csak szánandó figura a szemükben, mert hiszen éppen ők azok, akiknek csak a becsület és jóság még nem imponál, de az olyan észtehetség sem, melyet legyőz és hatálytalanít a jóság, alázatosság és megbocsátás. Az emberi természettel szükségképpen együtt járó gyarlóság miatt szigor nélkül nincs kötelességteljesítés, nálunk pedig a Habsburgokban mindig hiányzott a szigor. Nemcsak jóságos, engedékeny, megbocsátó alaptermészetük volt ennek az oka, s az, hogy kereszténységük miatt, mely nem formáság volt, hanem élet és valóság, bűnös eszközöket a politikában, a népek kormányzásában sem használhattak, hanem elsősorban amiatt, mert a szomszédban itt volt a török és csatlósa, a protestáns keleti magyarság, s szigor esetén mi is mindjárt melléje álltunk, mihelyt a helyzet megadta hozzá a lehetőséget.

Hogy ez a magyar önérték kímélése szempontjából jó volt ugyan, de végeredményében mégis elsősorban nekünk magunknak ártott a legjobban, mert elodázta a török alól való felszabadulásunkat, azzal mi nem törődtünk. Hogy is törődtünk volna, mikor a hazafias demagógok erre sohasem figyelmeztettek bennünket, mert a hazából akarván élni, keserű orvosságot

sohasem adtak, hanem mindig csak édeset; hízelegtek a nemzetnek, nem pedig vezették vagy nevelték. Így aztán nálunk, annak ellenére, hogy egyénileg olyan jó királyaink voltak, amilyeneket nemzetnek még nem adott a Gondviselés, a király iránti kötelességek meg nem tartása, s az adó nem fizetése lassacskán nemzeti erénnyé és a hazafiság jelévé vált.

Ilyen körülmények között nálunk már annyira sikerült megrontani a nemzet lelkiismeretét, hogy az adófizetés és a király iránti hűség nemcsak kötelesség nem volt már, hanem egyenesen bűn és szégyen számba ment. Azt követelni tehát, hogy a király tartson meg továbbra is minden törvényt, mely az ő hatalmát korlátozza, s amely törvények annak feltételezésével keletkeztek, hogy természetesen a nemzet is megtartja a király iránti kötelességeit; feltétlenül rosszhiszeműség jele volt és legfeljebb egy bolsevista, istentelen alapon álló társadalomban lett volna elképzelhető.

Mi ez évszázadok óta beidegződött lelki világ alapján állandóan azt emlegetjük, hogy Bécs, a dinasztia, az „idegen” uralkodóház „elnyomott” bennünket, s ezt, mint letagadhatatlan történelmi tényt emlegetjük. Az igazság az, hogy sehol a földön nem volt akkora szabadsága a nemességnek (mely pedig akkor még a nemzetet jelentette), mint a magyar nemességnek a Habsburgok alatt. Látni fogjuk majd, hogy ezt Debrecenben Széchenyi hallatára maguk az ottani kálvinista nemesek hangsúlyozták még közvetlenül a 48-as időket megelőző években is.

Más országokban az idők haladtával ekkor már a nemesség rég vesztett kiváltságaiból. Nálunk éppen ellenkező volt a folyamat. A középkor végén és az újnak lelegején, mikor még a Habsburgok nem szerezték meg Magyarország koronáját, rendkívüli esetekben a magyar nemesség is vállalt adót, a XVII. és XVIII. században azonban soha. Szó sem lehetett róla, hogy például a napóleoni háborúban – pedig ugyancsak szükség lett volna rá, és akkor már a XIX. században voltunk –, a magyar nemesség is vállaljon legalább önként adót királya trónja védelmére.

Olyan túlzásba mentek nálunk a nemesi kiváltságok védelmében, hogy Rákóczi Ferenc például még azt is törvénysértésnek s elnyomásnak vette, hogy az ő hűtlenségi perében a külföldi Longueval tanúságát is elfogadták, mert a magyar nemes ellen csak akkor lehet elmarasztaló ítéletet hozni, ha az ellene tanúskodó egyén is magyar nemes. A jobbágy tanúsága tehát magyar nemes ellen nem számít akkor sem, ha magyar, de viszont még a nemes sem számít e tekintetben, ha nem magyar.

Azt meg különösen tűrhetetlen sérelemnek tekintették, ha magyar nemes bűnvádi perében a saját „szolgáit” is kihallgatták. Mivel köztudomású, hogy főurainknak igen sok nemes „szolgájuk” is volt, ebből az következik, hogy még a magyar nemes tanúsága sem számított ellenük, ha az a nemes az ő szolgálatukban állt. De mindez gyakorlatilag tulajdonképpen azt jelenti, hogy a magyar nemesre nem is volt szabad rábizonyítani a bűnét, mert hiszen világos, hogy ezt nem az idegenek, hanem csakis a közelében élők (tehát tulajdonképpen csak a „szolgái”) bizonyíthaták, mert hiszen családtagjai meg azon a címen tagadhatták meg a vallomást – mint ezt a törvény még ma is megengedi –, hogy vérrokonok. Rákóczinak ez a nemesi igénye egyúttal azt is bizonyítja, hogy ezek az egyenesen tűrhetetlen magyar nemesi „jogok” a Habsburgok alatt élő valóság voltak, tehát a gyakorlatban is megtartották őket. Ha ezek a nemesi kiváltságok akkor már rég elfeledett, ásatag dolgok lettek volna, akkor megsértésüket Rákóczi nem hányhatta volna Bécs szemére olyan felháborodottan.

Ehhez járult még, hogy magyar nemest letartóztatni sem volt szabad addig, amíg a bíróság, illetve az országgyűlés az elmarasztaló ítéletet ki nem mondta ellene. Míg tehát országgyűlést nem tartottak, addig szabadon garázdálkodhatott az illető. Az országgyűlésen is rokonai és barátai ítélték sorsáról, s ezek – kivált az „idegen” uralkodóház alatt – hazafias kötelességüknek tekintették, hogy pártul fogják. De ettől eltekintve is, az országgyűlés tagjai a „ma nekem, holnap neked” elve alapján tulajdonképpen magukat védték akkor, amikor nemes társukat védték.

A helyzet fonákságát csak növelte, hogy ugyanakkor, mikor a magyar nemes ilyen nebáncsvirág, sőt szinte sérthetetlen szentség volt akkor, mikor a király akart vele elbánni, egy-egy főúr szemében annyira senki volt a magyar köznemes (akinek kiváltságai ugyan elméletben ugyanazok voltak, mint a főnemeseké, de mögöttük nem álltak szintén hadseregek és bevehetetlen várak, melyek e „jogokat” a valóságban is biztosították), és a magyar főurak annyira nem tisztelték ezeknek a köznemeseknek jogait védő törvényeket, hogy talán még kivételesen is alig volt főúr, még ha a legbecsületesebbek és a legszelídebbek közé tartozott is, akinek börtöneiben ne sínylődtek volna olyan környékbeli köznemesek, akik ezeket a főurakat valamivel magukra haragították. Pedig a nemes nem tartozott a földesurak

úriszékeinek joghatósága alá, tehát mindenképpen törvényes ítélet nélkül, tehát alkotmány sértéssel kerültek oda.

A királyt felelősségre vonták az országgyűléseken, sőt fegyveres felkeléseket indítottak ellene, ha a törvényes ítélet kimondása előtt nemest börtönbe vetett. Azok között azonban, akik ezt tették, egy sem volt, akinek börtöneiben ugyanakkor magyar nemesek ne lettek volna bilincsekbe verve. Pedig ők nem voltak királyok (csak kiskirályok). Ugyanaz a sátániség volt ez, mely 350 év múlva, a „népi demokráciákban” a munkásoknak nem sztrájkjoga, hanem még szabad költözködési joga se mindig volt.

Thurzó György nádornak szabad volt még Báthory Erzsébetet is törvényes ítélet előtt és nélkül vetni börtönbe, és szabad volt más részről tömeggyilkos létre is törvény elé nem állítania csak azon a címen, mert előkelő nemzetség sarja volt, és mert elítélése rokonai tekintélyét csökkentette volna. Melyik az a magyar törvény, amely ilyen szempontok tekintetbe vételét megengedi? Thurzó Györgynek mégsem kellett emiatt félnie, hogy a kettős törvénytelenységért valaki az országgyűlésen felelősségre vonja, annál kevésbé, hogy nádori esküje megszegése címén esküszegőnek bélyegzi.

Ekkor is csak az a „gonosz” „magyargyűlölő” Mátyás főherceg volt az (ő valóban lenézője lett a magyaroknak, de ilyen körülmények között csoda?), aki a törvényteleniséget észre vette és szólni mert érte, de országgyűlés elé vinni még ő sem merte, mert neki sem volt tanácsos magára haragítania az összes Báthoryakat, Thurzókat, Zrínyieket, Nádasdyakat, Széchenyieket Erdéllyel, az erdélyi fejedelemmel és az összes magyar protestánsokkal egyetemben. De felesleges is lett volna megengednie magának ezt a fényűzést, mert indítványa az országgyűlés többségét úgy sem tudta volna megszerezni, s így csak a főhercegi tekintélyt rontotta volna.

A MAGYAR VEZETŐ TÁRSADALOM ROMLOTTSÁGA BOCSKAI IDEJÉBEN

Hogy a nagy vagyonú, s ezért az ország sorsát intéző magyar főnemesség körében milyen erkölcsi állapotok uralkodtak Bocskai idejében, azt nagyszerűen mutatja Thelekessy Mihály esete, s azok a nyilatkozatok, melyeket a kor ismerői vele kapcsolatban az egész korra vonatkozólag tesznek. Thelekessy rendszeres rablásokat rendezett fizetett embereivel;

magának a királynak társszekereit is kirabolta annak ellenére, hogy a kísérek megmutatták neki a királyi „salvus conductus”-t; a harmincadoknak óriási károkat okozott; hamis pénzt veretett; a jobbágyokat sanyargatta és kínoztatta s nem volt csinosabb nő, aki veszélyben ne forgott volna miatta. Mégis a király csak azért tudta megbüntetni (mert az alkotmány szerint maga nem sújthatott le rá, hanem csak az országgyűlés által), mert ez a Thelekessy – szerencsére – főnemes-társaival is rossz viszonyban volt, azok is haragudtak rá, s mert Thurzó Györgyöt is, akinek rokona és keresztfia volt, magára haragította (meg hát mert éppen akkor Thurzó kedvében is akar járni az udvarnak, mert főkapitány szeretett volna lenni). Ha ezek a szerencsés körülmények véletlenül közre nem játszottak volna, még Thelekessyt sem lehetett volna megbüntetni és ártalmatlanná tenni.

Az udvar még így is alig mert hozzáfogni a dologhoz. Mert az, hogy igaza volt és hogy a törvény mellette volt, még egyáltalán nem jelentette azt, hogy az országgyűlés is mellette lesz. Ennek eléréséhez hosszú előkészület, ügyes taktika, lekenyerezések, s mindezekhez ráadásul még szerencse is kellett. Ez a szerencse most az volt, hogy Thelekessy Mihály népszerűtlen ember volt, sőt főnemes társaival nem is érintkezett. Ha nem így lett volna, majdnem lehetetlen lett volna elérni Thelekessy elítélését, mert ez vagyona elkobzását is jelentette egyúttal. Azok pedig, akiktől ez az elítélés függött, elsősorban arra gondoltak, hogy ha olyan könnyen beleegyeznek társuk vagyónának elkobzásába, akkor hamarosan ők maguk is igen könnyen hasonló sorsra juthatnak. Alig volt ugyanis közöttük olyan, akinek a Thelekessyéhez hasonló bűnök – ha nála talán kisebb fokban is – ne terhelték volna a lelkiismeretét.

A kálvinista Komáromy András a Századok 1890-es évfolyamában Thelekessy imént elsorolt latorságait mind valóknak ismeri el (adatait mi is az ő értekezéséből vettük), az ellene eljáró királlyal és kamarával szemben mégis Thelekessy pártján van, sőt egész nyíltan kimondja, hogy „*minden nagy hibája mellett korántsem oly sötét jellem, mint igen sok előkelő származású kortársa, bár csak Dobó Ferencet, a Balassák vagy Homonnayak némelyikét említsem is közülük*”. (Századok, 1890. évf., 775. o.)

Lator és gonosz volt tehát ez a Thelekessy, de közel sem volt olyan lator és olyan gonosz, mint neves kortársai közül nem egy. „*Igazi szülőtte volt a*

maga korának – folytatja – könnyen azt mondhatná róla valaki, hogy minden bűne abban állott, hogy nem volt oly szerencsés, mint kortársai.”

Thelekessy tehát nem kivétel, hanem típus. Egyik a sok közül, mégpedig nem is a legkirívóbb. Ilyen volt tehát az a magyar társadalom, mely Rudolffal szemben fegyvert ragadott a „törvény” védelmére! Vajon ezek után is olyan ideális színben láthatjuk-e ezt a „szabadságharcot”, mint nagy „hazafiságunkban” eddig láttuk?

Pedig hát nemcsak Komáromynak, hanem a kor másik nagy ismerőjének, a szintén kálvinista Károlyi Árpádnak is ugyanez a véleménye. *„Hány olyan járt szabadon – írja (Orsz. Gyűl. Eml., IX., 481. o.) – s viselt országos dignitást közbotrány nélkül, sőt az ország népe tapsai mellett, aki többet vétett, mint ez a szerencsétlen ifjú.”*

Tehát mindenki, aki a kútfők tanulmányozása közben mélyebben pillantott be e kor szellemébe, egyformán arra gondol, hogy Thelekessy Mihályban talán még több rokonszenves vonás van, mint kora olyan más szereplőiben, akik nemcsak nem végezték a vérpadon, mint ő, hanem mint koruk nagyjai szerepelnek. E sötét kor helyes megítéléséhez hozzátartozik az is, hogy ezek a „sötét jellemű” szereplők egytől egyig protestánsok voltak, mert ekkor hazánkban úgyszólván nem volt más katolikus közszereplő, mint a főpapok.

Vajon mennyire becsüljük azt a Bocskai-korabeli magyar társadalmat, melynek szívében annyira lángolt a „honszerelem”, hogy fegyvert ragadott, hogy a törvényt, az alkotmányt és a szabadságot Rudolf, az „elfajult”, „idegen” király ellen megvédje, de viszont a maga valóságában túlságosan is nagy szabadságával visszaélve annyira alacsony erkölcsi színvonalon állott, hogy a jobbagysanyargató, liliomtipró, gyilkos és rabló Thelekessy Mihály még rokonszenvesnek tűnik fel mellettük, s a kor legjobb ismerői szerint „korántsem olyan sötét jellem”, mint nagy és jó magyaroknak számító kortársai közül „igen sok”, köztük éppen, sőt elsősorban az a Dobó Ferenc, akit éppen most láttunk magasztalni szeplőtlen hazafiként Takáts Sándortól, a kor harmadik legjobb ismerőjétől, s vele szemben a Habsburgokat nem is azért szidni, mintha őt is lefejezték volna, mint Thelekessyt vagy legalább a vagyonát elkobozták volna, hanem azért, mert magva szakadván összeharcsolt nagy vagyonából – mely a magyar alkotmány szerint őket illette – sikertelenül ugyan, de mégis megpróbálták legalább valamit a török elleni háború költségeire is megszerezni.

Gondolhatjuk, ha még Habsburg-ellenes létűkre is ilyen lesújtó a beavatottak véleménye a korról, annak meg lehet a kellő oka. Valóban, nemcsak a kapzsiságban, vadságban, durvaságban, anyagiasságban és erőszakosságban, a rablásokban és gyilkosságokban, hanem a bujaságban és a fajtalanságban is versengtek e kor hazafiai a kivételesen vérpadra jutott Thelekessy Mihállyal. Az 1599-es országgyűlés szükségesnek tartotta, hogy külön törvényt hozzon a vérfertőzők, bigámiások és hitvesgyilkosok ellen, s mint akik effajta bűnökben leledzettek, Majthényi Imrét, Dely Tódort, Hollóssy Jánost, Patyi Imrét és Pellérdy Pétert személy szerint is megnevezi. (Századok, 1890. évf., 635. o.) Pedig ekkor már csak hét év választotta el az országot első „hősi” szabadságharcától! Ezek a néhány év alatt szabadságvédő oroszlánokká változott kiváló hazafiak csak így szerették a hazájukat:

A tizenötéves háború hadi ügyeinek intézésére minden megye egy „kapitány”-t választott. Elrendelték, ha ez a kapitány a táborból haza bocsát valakit, fejével bűnhődjék. (Bizonyára nem ok nélkül hoztak ilyen drákói törvényt. Azok tehát, akiknek a fő bűnük a durvaság és az emberi életnek túl könnyű kioltása volt, akik tehát a bátorság túlságba vivésével vétkeztek, minden szíre-szóra megszökdöstek a táborból akkor, amikor becses életüket a török ellen a hazáért kellett volna kockáztatni.) Azt is elrendelték, ha a megye nem állítja ki a sereg részének hiánytalanul mindazt, amire kötelezve van, s ezt a kapitány nem jelenti azonnal a főkapitánynak, akkor tisztségét vessze el.

Thelekessy volt Trencsén megye kapitánya. (Tehát ezt a gonosztevőt választották meg erre a kitüntető bizalmi állásra. Újabb bizonyíték, mennyire nem lehettek nála különbek a megye többi tekintélyes emberei se.) Azért vesztette el nemestársai előtt népszerűségét, mert – más kapitányokkal ellentétben, akik ezért természetesen egyáltalán nem bűnhődtek, hiszen az országgyűlés erre vonatkozó határozatait senki sem tartotta meg – ő nem volt hajlandó a táborból senkit hazabocsátani és megyéje „defectusait” a hadak kiállításában és felszerelésében ő valóban jelentette a főkapitánynak, noha semmi más megyében nem jelentették, mert a törvényt természetesen e tekintetben sem tartották meg sehol.

Thelekessy tehát csak azért lett vagyonos nemestársai körében gyűlölt, mert azt a törvényt is megtartotta, mely nem a nemesek jogait, hanem kötelességeit tartalmazta. (Valóban a becsületjele ez Thelekessy Mihályban,

s úgy látszik, ő csak később, elkeseredésében lett latorrá. A Dobó Ferenceknek, Balassáknak és Homonnayaknak nincs hasonló mentsége.) Azt is megerősíti Komáromy, amit a rendszeres adócsalásokról mondtunk. Kutatásaiból láthatjuk, hogy ami még Deák Ferenc idejében is megvolt, megvolt már Bocskai fellépte előtt, tehát már a XVI. században is, tehát valóban egy a királyait rendszeresen becsapó és kijátszó nemzet közvéleménye és történetírása vádolta királyait négyszáz éven át állandóan, sőt vádolja még ma is rendületlenül törvényszegéssel s a nemzet iránti kötelességei megszegésével. „*Nem elég – írja Komáromy (Századok, 1890., 565. o.) –, hogy a porták összeírásában (persze a „kálvinista színmagyar” Komáromy azt írja, hogy „összeírásánál”) a legnagyobb visszaéléseket követték el, és a földesúr néha fegyveres kézzel verte ki falujából a dicatorokat [adóbeszedőket] (ezt is csak a jó Habsburgok alatt lehetett büntetlenül megcsinálni!), de a főurak a vármegye tisztjeivel egyetértőleg minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak, hogy a törvényt kijátszhassák. Jó, ha a felét is kiállították fegyvereseiknek, s mikor a főkapitányok meg a kamarák a vármegyék hadinépének ellenőrzéséről készített jegyzéket sürgették, kézen-közön úgy eltűntek azok, hogy sohasem tudtak többé nyomukra akadni.*” (!)

S mi ezek után még sérelemnek tartjuk, hogy Mátyás főherceg – bizalmas körben, mikor úgy vélte, hogy a magyarok nem szereznek róla tudomást – szidta őket és lenéző kifejezéseket használt rájuk? Nem inkább azon kell csodálkoznunk, hogy magának Rudolfnak még legbizalmasabb leveleiben sem találunk még ennek ellenére sem magyarok elleni ellenszenvet? „*A kisnemeseken persze elverték a port, ha kötelességét nem teljesítette, de a nagybirtokosok büntetés nélkül maradtak, ha portáik számát eltitkolták és fegyvereseik csak az összeírásokban szerepeltek.*”

Igen, mert a nagybirtokosokkal nehéz volt elbánni. Ők az alkotmányra és az aranybullára hivatkoztak. Hogy rajtuk is elverhessék a port, ahhoz várostromok kellett, s szinte hadjáratot kellett volna vezetni, s ehhez mindenki adott volna pénzt, csak Magyarország nem. Egy-egy Dobó, egy-egy Balassa vagy Homonnay ellen a fellépést tehát a legegyszerűbb igazságosság követelte, mégis alig lehetett megtenni. Annál csodálatosabb, hogy az a magyar értelmiség és az a magyar ifjúság, mely a mai főnemesség ellen, mely földjét nemcsak örök áron el nem adhatta, hanem még bérbe se adhatta már a Horthy-korszakban se az illető falu parasztjainak

beleegyezése nélkül, mely a vörös „felszabadulás” előtt már évtizedekkel progresszív adót fizetett, s jövedelmének 75%-át fizette csak jövedelemadóban, oly engesztelhetetlen gyűlölettel viseltetett, s még mindig azt követelte, hogy adóztassák meg jobban (nem is sejtette ugyanis, hogy mennyire meg van adóztatva), és törjék meg már végre feudális hatalmát (nem is sejtették ugyanis, hogy mennyire meg van az már törve). Ezekkel az évszázadok előtt élt, s igazán kiskirályi hatalommal bíró és adót egyáltalán nem fizető magyar főnemességgel szemben mindig a királyt szidja, őt nézi zsarnoknak, törvénytíprónak. Most nem a gyűlölt (és e korban valóban gyűlöletet érdemlő) főnemest látja bennük, hanem mindenképpen-hazafias hőöket csinál belőlük.

A mi értelmiségünk és ifjúságunk él-hal Bocskai szabadságharcáért. Pedig ne feledjük, hogy az egész felkelést ugyanazok a főnemesek csinálták, akik ezeket a Komáromy emlegette felháborító adócsalásokat elkövették; azok, akik olyan szégyenletesen bújtak ki azok alól az áldozatok alól, melyeket a török elleni háborúban a hazának kellett volna hozniuk; akiknek a vagyon és szenvedélyeik kielégítése volt az istenük, akiknek egész élete a gyöngébbek elleni erőszakoskodásból állt, akik büntetlenül raboltak, bujálkodtak, a düh és féltékenység hevében gyilkoltak.

Tisztán ezek a főurak csinálták Bocskai „szabadságharcát”. Maga Bocskai is az ilyen magyar főnemesek egyike volt (s mint látni fogjuk majd, nem is a jámborabbak közül). Nem is csinálhatták volna mások, hiszen ebben az időben egyedül csak ők számítottak.

A Bocskai-kor főurainak e mérhetetlen erkölcsi romlottságát, féktelen szenvedélyeit és önzését látva, az idegen a Habsburgok helyett a magyarokat szidja, a magyar pedig a főurakat. Egyiknek sincs igaza. Nem szidhatják ellenségeink a magyart, még a XVI. század magyarját sem, mert rámutattunk már, hogy se jó, se rossz faj nincs, annál kevésbé van megborzasztóan rossz faj, csak több vagy kevesebb rossz tulajdonsággal rendelkező faj.

Ha Bocskai korában a magyart olyan különlegesen durvának, önzőnek és erkölcsi érzék nélkülinek találjuk, annak nem a magyarság, mint ilyen, azaz nem mint a szomszédos germánoktól vagy szlávoktól elütő faj, hanem e kornak a viszonyai; a százados törökvilággal, az állandó háborúkkal, az élet- és vagyonbiztonság hiányával együtt járó eldurvulás és erkölcsi lesüllyedés az oka. Ugyanez ugyanezen körülmények között ugyanígy

megettörtént volna germán vagy szláv népekkel is. Különbség legfeljebb árnyalatban lett volna.

De miatta a főurakat szidni se tárgyilagos vagy okos dolog. Ha pedig ez a szidás nem főurak előtt történik (pedig nem azok előtt történik), akkor a szónok vagy író részéről egyszerűen jellemtelen hízelgés, népszerűség hajhászás is még egyúttal. Hízelgés azon közönség iránt, melyhez az író vagy szónok szól, aki mivel nagyon jól tudja, hogy főúr szükségképpen csak kevés lehet, az ő közönsége nem belőlük áll, hanem olyanokból, akik a főurakat irigylik, s így szívesen hallják az ő bűneiket. A más bűneit egyébként is mindenki szívesen hallja, természetesen maguk a főurak is.

Az igazság itt is csak az, hogy nemcsak romlott vagy bűnös faj, hanem bűnös társadalmi osztály sincsen. Képtelenség, hogy minden vagy majdnem minden főúr önző és gonosz, és minden vagy majdnem minden köznemes, jobbágy vagy városi polgárjóságos és önzetlen legyen. Az ember az, aki önző és gonosz és az ember az, aki önzetlen és jó. Mivel nemcsak a főúr ember, hanem a jobbágy és a polgár is az, világos, hogy ezek is éppen úgy lehetnek rosszak és önzők, mint azok. Ha igaz az, hogy vannak nemcsak rossz, hanem jó és önzetlen emberek is, kétségtelen, hogy vannak jó és önzetlen főurak is. Világos tehát, hogy a magyar történelem XVI. századának viszonyai között se lettek volna az akkori jobbágyok vagy köznemesek sem kevésbé durvák, buják vagy önzők, mint ugyanakkor a főurak voltak, ha az a hatalom, erő és a bűn büntetlenül maradásának az a lehetősége, mely a főurakat a bűnre felszabadította, nekik is rendelkezésükre állt volna.

Láttuk már milyenek voltak a mohácsi vést megelőző kor köznemesei, sőt láttuk, hogy a Bocskai felkelését megelőző, tehát azon kor köznemessége is, melyet most tárgyalunk, sikkasztók és börtöntöltelékek után ment. Az a köznemesség, mely ilyen embereket választott, illetve fogadott el vezéréül és ezekre hallgatott, maga sem állhatott sokkal magasabb erkölcsi színvonalon. Hogy a jobbágyok milyen szelídek és jólelkűek voltak a mohácsi vést előtt, láthatjuk Dózsa parasztlázadásából és annak kegyetlenségeiből. Más korokét pedig más parasztlázadások részleteiből, nemes-mészárlásaiból, sőt kínzásaiból. Hogy a proletárok milyen jóságosak és önmérséklők, s hogy ők mennyire nem élnek vissza helyzetükkel akkor, ha a hatalom az ő kezükbe kerül, hogy ők ilyenkor mennyire hagyják élni a volt urakat, főispánokat, katonatiszteket és

kulákokat, azt meglátjuk elméletben a marxizmus tanaiból, gyakorlatban pedig láttuk a proletárdiktatúrákban.

Nincs tehát szükség semmiféle jogos ok annak feltételezésére, hogy Bocskai fellépése idején csak a főurak voltak gonoszok, de maga a magyar nép jó és feddhetetlen volt, sőt még annak feltételezésére sem, hogy a főurak gonoszabbak voltak az alsóbb társadalmi osztályok tagjainál. A XVI. század főurainak bűnei is az ember bűnei voltak, s minden ember rossz, ha csak be nem iratkozik Krisztus iskolájába és azt sikeresen el nem végzi. Egyformán önző és a maga számára a kedvező lehetőségeket kihasználó az ember akkor is, ha a király, akkor is, ha főúr, és akkor is, ha jobbágy és proletár.

Nálunk történelmünk folyamán még a legjobb a király volt, de csak azért, mert majdnem mindig igazán vallásos volt, alattvalóinál jobban igazodott az Egyház irányítása szerint, s legjobban élt a másvilágnak. Különös gátló vagy kedvező körülményektől eltekintve, átlagban a főúr és a vagyonos nemes is jobb a jobbágnál vagy a proletárnál, mert műveltebb és gondosabb nevelésben részesül, s ezért átlag nem áll annyira az állati ösztönök hatása alatt, mint az. A gazdagságnak is vannak ugyan erkölcsromboló hatásai is, de ezek nincsenek akkorák, mint amekkora erkölcsnemesítő hatása van a műveltségnek, kultúrának és a gondos nevelésnek, mely a vagyonnak átlag velejárója.

A túl nagy gazdasági és a túl nagy függetlenség, a szinte büntethetetlen tudata azonban káros az erkölcsökre, s ezért ebből a szempontból a XVI. század főurainak romlottságát nagyobbaknak kell tartanunk ugyanezen kor egyszerű embereinél. De az érem másik oldalaként azt is figyelembe kell vennünk, hogy az élet és vagyon bizonytalanságát, a folytonos meneküléseket, tehát azokat a romboló hatásokat, melyeket a törökvilág idézett elő a lelkekben, akiknek biztos váraik voltak, alig érezték. E tekintetben tehát a körülmények inkább a főurak erkölcsére voltak kedvezőek, mint a föld népére.

Általános szabályként azt mondhatjuk ki, hogy jobb módúnak, de nem dúsgazdagnak lenni a legelőnyösebb erkölcsi szempontból. A dúsgazdagok is és a legelesettebb társadalmi osztály fiai is jobban predesztinálva vannak a bűnös életre, mint a jobb módú parasztok és a középosztály gyermekei. Mindez azonban csak árnyalati különbséget jelent. Az igen szegények és (még inkább) az igen gazdagok között is mindig voltak és lesznek is igen jó

emberek. Minden a vele született hajlamoktól, az esetleges terheltségtől, s aztán a neveléstől s azoktól a körülményektől függ, melyek közt az illető ifjú korát töltötte.

Ez az igazság. Mindenki, aki másképpen beszél, s gonoszságuk miatt csak a főurakat vagy a dúsgazdagokat szidja, hitvány hamispróféta, aki – természetesen nem érdek nélkül – a tömegeknek hízeleg. Ma ugyanis már régen a tömeg jelenti a hatalmat (a dolog természeténél fogva mindig is az jelentette), érvényesülni ma már csak az ő tetszésének megnyerésével lehet. Világos tehát, hogy önzésből hízelegnek neki. Ez a hízelgés, ez a demagógia volt az oka minden nemzeti szerencsétlenségünknek. Ez volt a bűne az eddigi magyar történetírásnak is, mely ostobán és igazságtalanul dicsérte a magyart, mert magyarnak írt; szidta a főpapságot az alsópapsággal szemben, a főnemest a köznemessel szemben, a nemest a jobbággal szemben. A papok ugyanis többen vannak, mint a főpapok, a nemesek többen, mint a főnemesek és a jobbágyok többen, mint a nemesek. Természetesen a kommunisták is azért munkáspártiak és tőkésellenesek, mert a munkások is többen vannak, mint a tőkésék, s az okos ember tudta már akkor is, mikor még a hatalom a tőkésék kezében volt, hogy a hatalom előbb-utóbb a munkások kezében lesz. Csak meg kell szervezni őket.

Végeredményképpen tehát kimondhatjuk, hogy nemcsak a főurak, hanem az ország volt erkölcsileg romlott Bocskai felkelése idején.

SZABADSÁGHARC VOLT-E A BOCSKAI-FELKELÉS?

Nem volt szabadságharc. Láttuk, hogy amikor Bocskai fegyvert ragadott, nem volt szükség semmiféle szabadságharcra. Ellenben tizenöt éve folyt már akkor egy másféle, igazi szabadságharc a török ellen, s ennek megszüntetésére ragadott Bocskai fegyvert. Nem Bocskai felkelése volt magyar szabadságharc, hanem ez a felkelés szüntette meg a magyar nemzet szabadságharcát.

Igaz, hogy Bocskai idejében nemcsak keleti, hanem nyugati viszonylatban sem voltunk független ország, de hát hogy lehettünk volna az, mikor tulajdonképpen ország se voltunk, mert azt a kis országszegélyt, mely akkor királyunk birtokában volt és egyúttal a magyar jogfolytonosságot jelentette, semmiképpen sem azonosíthatjuk a tulajdonképpeni Magyarországgal. Hogy mégis éppen az a kis országrész, mely a Habsburgok kezén volt, és amely alig volt nagyobb, mint akár

Erdélynek, akár a török megszállta Magyarországnak fele, lett és maradt a magja, a lelke, jogilag képviselője, ténylegesen pedig fenntartója, sőt később visszaállítója is az egész Magyarországnak. Az már bizonyára megint nem szégyene azoknak az „idegen” királyoknak, akik ezt a kis országfoszlányt bírták.

Nem mondhatjuk azonban, hogy nem szégyene Erdélynek és a kálvinista magyar erdélyi fejedelmeknek, hogy nem ők lettek a régi, az egész ország jogutódai, s később visszaállítói, hanem a Habsburgok. Az erdélyiektől több joggal elvárhattuk volna ezt, hiszen ők nem „idegenek” és „elnyomók” voltak, hanem magyarok, s az a Magyarország, melyet ők tartottak kezükben, kétszerese volt a Habsburgok Magyarországnak. (Hozzátehetjük még azt is, hogy Erdélyben nem is „hülyék” uralkodtak, mint Bécsben, hanem Bocskaiak, Báthory Istvánok, Bethlen Gáborok és Rákóczi Györgyök, azaz tehetséges emberek.

Hogy a hajdani nagy országnak ez a kis királyi része nem volt s nem is lehetett független, az a legtermészetesebb, és a viszonyok ismeretében egyenesen szükségszerűnek mondandó dolog, tehát semmiképpen sem lehet magyar sérelem. Addig, amíg csak ez a kis országcsont jelentette Magyarországot, s ennek ellenére mégis a régi egész ország védelméről kellett gondoskodnia, s emiatt királya más országai erejével volt kénytelen védeni, nem is lehetett független ez a kis ország. Az okos Bocskainak tudnia kellett, hogy fegyverrel ennek a kis országrésznek csak akkor használhatna, ha feleslegessé tudná tenni ezt az idegen, nyugati segítséget és a török ellen is meg tudná védeni. Azonban ellene és éppen egyenesen törtök zsoldban ragadni fegyvert, csak ennek az országnak még nagyobb legyengítését, tehát függetlenségének még nagyobb lehetetlenítését jelentette.

Ebben az időben Magyarország függetlensége megőrzésének, illetve visszaszerzésének legelemibb feltétele az lett volna, hogy az országot olyan gazdasági helyzetbe hozzuk, hogy a maga lábán megállhasson és a maga védelméről a maga erejéből gondoskodni tudjon. Világos, hogy ennek elérése addig, amíg az ország három darabból állt és csonka volt, szó sem lehetett. Legelőször tehát egyesíteni kellett a három magyar országrészt. Ez kétféle módon történhetett volna meg. Vagy a Habsburgok segítségével kellett volna lerázni a török igát, s az ország egyesítése után számban és gazdasági erőben megnövekedve fokozatosan a Habsburgok birodalmában

és birodalmával szemben is függetlenné válni, vagy pedig előbb török segítséggel a Habsburgok részéről keletkezett idegen befolyást kellett volna legyőzni és csak utána szerezni vissza függetlenségünket a törökkel szemben is.

Bocskai még nem tudhatta ugyan, de ma már tudjuk, hogy a valóságban a két lehetőség közül az első történt meg, ez bizonyult reálisnak. Noha mi a második módszert tartottuk „hazafiasnak”, hiszen még ma is Bocskaiért, Bethlenért, a Rákócziakért lelkesedünk, a Ferdinándokat és Lipótokat pedig, akik országunkat a török alól tényleg felszabadítva egyesítették, valósággal utáljuk, a valóságban mégis e Lipótok és Ferdinándok segítségével előbb a töröktől szabadultunk meg és szereztük vissza országunk területi épségét (1700 körül), és csak jóval utána, 1867-ben szereztük vissza függetlenségünket a Habsburg-birodalommal való viszonylatban is, de végül itt is visszaszereztük.

Ma tehát már nem lehet azon vitatkozni, melyik lett volna az okosabb, célszerűbb és előnyösebb, mert már tudjuk, hogy melyik volt az. Ma már tudjuk, hogy Bocskai is, Bethlen is, a Rákócziak is rossz, használhatatlan szelet fogtak a vitorláikba; irreális, a gyakorlatban be nem vált politikát folytattak, tehát erősítés helyett csak gyengítették a nemzet erejét; akadályozó, visszahúzó, gátló, tehát romboló, destruktív erőt képviseltek a nemzet boldogulása szempontjából, tehát életerejét gyengítették.

Hogy az Ausztriával való viszonylatban nemzeti függetlenségünknek visszaszerzése olyan nehezen és késedelmesen történt meg, nem érv ez út helyessége ellen, mert hiszen ma már annyit biztosan tudunk, ha késve is, de ez is megtörtént, viszont a történelem ma már azt is világosan bizonyítja, hogy azon a másik módon egyáltalán nem történhetett volna meg. Ma már tudjuk, hogy az nem a realitások útja volt. Ha azonban valaki mégis a „van”-ok helyett a „volnák” embere, s álmokat szőni szeret, annak számára is szolgálhatunk egy másik, kiábrándító „van”-nal, a Balkán államok, Románia, Bulgária sorsával. Ezek – akarva nem akarva – a másik utat járták, s függetlenségüket a török alól még 1867-nél is később szereztek vissza. S ha ők függetlenségüket még attól a töröktől is csak a XIX. század végén tudták kivívni, akit a Habsburgok már a XVII. század végén tönkretettek, gondolhatjuk, mikor tudtunk volna mi felszabadulni az alól a Törökország alól, mely Bocskai, Bethlen és a Rákócziak segítségével a XVII. század folyamán előbb a Habsburgokat tette volna tönkre.

Nem csodálkozhatunk rajta, hogy az 1700-as kis másfélmillió országreszből nem lehettünk mindjárt még a Habsburg-birodalomtól is függetlenek, mikor az 1700 körül újra a régi Nagymagyarországgá lett Magyarország nemcsak a Habsburg-birodalom tőlünk idegen részeinek segítségével jött létre, hanem ez egyenesen a magyarok ellenére történt meg. A Bocskaiért, Bethlenért és Rákócziért lelkesülő magyarok, tehát azok a magyarok, akiket mi még most is a hazafias magyarokkal azonosítunk, a másik utat járták. Ők előbb akartak felszabadulni a Habsburgok, mint a törökök alól, ők jobban gyűlölték azokat, mint ezeket. Még nagyobb baj volt, hogy a magyar dac és ellenzékiesség szelleme, de főképpen a protestantizmus miatt a magyarság tekintélyes része még akkor is kitartott a második út mellett, mikor az első már győzedelmeskedett. Így aztán a Habsburgoknak a szó szoros értelmében nemcsak a töröktől, hanem még a törökpárti magyaroktól is úgy kellett visszahódítaniuk Magyarországot. Fegyverrel meghódított országnak pedig nem szokás függetlenséget adni.

Könnyen érthető, hogy ekkora következetlenséggel, a realitásoknak, a valóságnak ilyen makacs mellőzésével nem lehetett a magyar függetlenséget se előmozdítani, se erősíteni, de szükségképpen gyengíteni, akadályozni kellett. A XX. század mai magyarja, aki már tudja, hogyan alakult a nemzet fejlődése a valóságban, a törökkel szövetkező Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Thököly lázadását nem tekintheti másnak, mint a nemzet életerejét vészesen gyengítő és függetlenségi törekvéseit akadályozó végzetes diverziónak, tévutakon való járásnak. A nemzet azért károsodott, mert nem ismerte fel a helyes, a járható utat, s olyan irányban kereste boldogulását, mely a történelmi események akkor még rejtett világában később teljesen elhibázottnak bizonyult.

Ugyanezt kell mondanunk a későbbi, Rákóczi Ferenc és Kossuth irányította szabadságharcokról is, melyek szintén kudarcba fűltek, tehát szintén újra csak azt bizonyították, hogy a nemzetnek nem fegyverrel, nem erőszakos úton, hanem öntudatos, de lassú, fokozatos munkával kellett volna függetlensége visszaszerzésére törekednie.

E tévutakra térésnek Bocskai volt az úttörője, a főbűn tehát őt terheli érte. Jobb lett volna, ha ő is olyan teljes kudarcot vallott volna, mint Rákóczi és Kossuth, mert akkor talán nem lett volna olyan sok utóda és utánzója, s így a nemzet csak egyszer tévedt volna hamis útra, nem pedig

sorozatosan és évszázadokon át, már egyenesen nemzeti hagyományként. Így újra meg újra lerontottuk azt, amit közben építettünk.

Tulajdonképpen annak is mi voltunk tehát az oka, hogy a török alóli felszabadulás megtörténte után Ausztria alóli felszabadulásunk olyan soká késett. Késett volna ez természetesen anélkül is, mert világos, hogy egy ország se mond le olyan előnyökről önként, melyeket egy másik országra már megszerzett, s nem is ingyen s érdem nélkül szerzett meg. De az is kétségtelen, hogy ez a második és teljes felszabadulás nem késett volna olyan sokáig, ha hazánkban a török alóli felszabadulása nem történt volna úgyszólván a nemzet nélkül, sőt egyenesen a nemzet ellenére, és ha népünk „hazafias” vezetői nem űztek volna irreális politikát. Ehhez nem ragaszkodtak volna századokon át (lelkileg még ma is ragaszkodunk hozzá), és a káros diverziót nem ismételtük volna meg újra meg újra.

Pedig még azt is meg kell mondanunk, hogy az előbb előadott alternatívából nem is számíthatjuk teljesen egyforma és egyaránt becsületes lehetőségnek mind a két felszabadulási módot. Hiszen a törökkel való szövetkezés akkor egész Európa szemében becstelenségnek, árulásnak számított; a keresztény világnézettel és az európai kultúrával való szakítást jelentette, mely az egész akkori művelt világ megvetését vonta magára, nekünk pedig egész múltunk s addigi nemzeti büszkeségünk megtagadását. Bárki más ugyanis hamarabb és könnyebben szövetkezhetett a törökkel, mint az az ország, mely „Európa védőbástyájának” nevezte magát, s melyet más népek is annak tartottak.

De még ha ettől eltekintünk is, akkor sem szabad elfelejtenünk, hogy mi a Habsburgok felesküdtött alattvalói voltunk. A törökkel csak akkor szövetkezhettünk volna ellenük, ha „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján álltunk volna, tehát ha az erkölcsi törvények ereje alól teljesen mentesítettük volna magunkat.

Mi a török veszély ellen akkor már évszázadok óta mindig a nyugati keresztény nemzetek segítségét kértük, s nem tagadhatjuk, hogy ezt tőlük meg is kaptuk pénzben is és vérben is. Mikor Bocskai a törökkel szövetkezett, akkor mi már Habsburg-királyaink nyugati alattvalóitól évtizedek óta évről-évre rendszeresen kaptuk a török segílyt. Milyen erkölcs és becsület alapján lehetett mindezért hálából egyszerre csak ellenségükké lenni, hátba támadni őket és azok szövetségeseiként pusztítani őket, akik ellen ők addig segítettek bennünket?

Végül nem szabad elfelednünk azt sem, hogy mi e velünk egy világnézetű és műveltségű nyugatiak oldalán, mint velük egyenrangú és független szövetségesek, harcoltunk. A német-római császár, aki a mi királyunk is volt, legalább elméletben még nemzeti életünk legmélyebb pontján is mindig elismerte, hogy Magyarország teljesen független és szabad ország, sőt erre mindig esküt is tett, mikor Magyarország trónját elfoglalta. Világosan kifejezte és elismerte tehát, hogy függetlenségünk tényleges megcsonkulása csak ideiglenes és csak annak múltó következménye, hogy éppen abban az időben ideiglenes elesettségünk miatt a magunk anyagi ereje az ország megvédésére és jövődő felszabadítására nem volt elégséges.

A törökök oldalán azonban mindig csak mint nyíltan a szultán szolgálói, hűbéresei küzdhattunk a nyugat ellen. A törökkel való viszonyunk – mint láttuk –, még akkor is ilyen szolgálói volt, mikor kivételesen Zápolya János idejében elméletben még a török is elismerte függetlenségünket. Ez egy kivételtől eltekintve, mely egyébként is a törökökkel való barátkozásunk idejének a legelején volt, a törökkel nemcsak a valóságban, hanem még elméletben is mindig függő, szolgálói állapotban voltunk, melyet különösen, ha ügyeink rosszul álltak, török uraink igazi ázsiai és pogány göggel és durvasággal szoktak tudtunkra adni. Az erdélyi fejedelmek követeinek például akkor, ha uruk nem küldte meg pontosan az adót.

A török oldalán a Habsburgok ellen küzdeni tehát nemcsak kereszténységünkkel, alattvalói eskünkkel, s így az erkölcsi törvényekkel ellenkezett, hanem a magyar nemzeti önérzettel és önrendelkezéssel is. Ugyanolyan iga volt ez, mint később a bolsevista oroszoké. Ugyanolyan önérzetelenség, hazug álnokság és becstelenség kellett is hozzá, mint az ő rendszerük szolgálatához. Mint annak, ennek vállalásában is elől járt a kálvinista magyarság. (Adassék tisztelet a kivételeknek.)

Bocskai volt az első, aki ezt a második, becstelen utat, a törökkel való egész nyíltan nem egyenrangú szövetekezést választotta, és ezzel úttörő volt az utána következő, szintén protestáns szabadsághősök előtt, sőt iskolát csinált ezzel magának. (Tulajdonképpen Zápolya János volt az első, de ő legalább a szövetség betűjében megőrizte az egyenrangúságot és így a nemzeti függetlenséget, tehát valójában mégis különb volt Bocskainál.) Bocskaitól kezdve azonban magyar „szabadsághősnek” lenni egyet jelentett a török szolgájának lenni. A „szabadsághős” díszes nevét utána

nálunk csak ez úton, tehát magyar és keresztény szempontból egyaránt becstelenül lehetett csak megszerezni.

Bocskait még akkor sem tarthatnánk szabadsághősnek, ha vágyai netovábbját elérte volna és Magyarországot a Habsburg befolyás alól teljesen felszabadítva magát az egész Magyarország királyává koronáztatta volna. Hogy lehetett volna Bocskai akár még ebben az esetben is magyar szabadsághős? Hiszen ő ekkor sem hozott volna létre szabad Magyarországot, hanem csak egy olyan országot, mely a Habsburgok helyett a törököt uralta volna. Hazánk tehát csak urat cserélt volna, csak hogy a csere igen előnytelen lett volna.

A Habsburg azért volt Magyarország ura, mert Magyarország királya volt. Ez az uraság tehát nem sértő a nemzeti önérzetre, hiszen alkotmányos formák közt és alkotmányos biztosítékok ellenében maga a nemzet választotta és koronázta meg királyává. Most azonban nem Bocskai lett volna a nemzet tényleges ura, hanem neki, mint a magyarok megkoronázott királyának is lett volna még ura, egy nála is nagyobb ember, a szultán, aki magát a magyar koronát is adta neki, és akinek ő hódolata fejében évi adót fizetett. A magyar szabadságra és függetlenségre ennél nagyobb inzultus el sem képzelhető. De nem képzelhető el ennél nagyobb megcsúfolása a magyar alkotmánynak se. Hogy nevezhetnénk hát magyar szabadsághősnek azt, aki mindezt cselekedte?

A Habsburgok nem magyar alattvalói csak azért szólhattak bele a mi had-, kül- és pénzügyeinkbe, mert a hazánk effajta ügyeinek viteléhez szükséges pénzt nagyrészt ők adták. De a német császár ennek ellenére is megesküdütt arra, hogy ez a beleszólás csak ideiglenes és csak addig fog tartani, amíg az oka, tehát Magyarország külföldi segítése is tart, de Magyarország jogilag azért addig is szabad és független ország marad. Ellenben Bocskai Magyarországnak, még ha csakugyan az egész Magyarországot jelentette volna is, függetlensége teljes hiányának bizonyítékául évi adót kellett volna fizetnie a töröknek, s ennek ellenére, illetve éppen ezért a török még rendelkezhetett volna is vele. (Mind az évi adó, mind a rendelkezésjoga világosan benne van Bocskainak a törökkel kötött szövetségében.)

Kissé túl nagy tehát a különbség a között az osztrák között, aki azért rendelkezett itt, mert azt a hadsereget és diplomáciai szervezetet, mely a miénk is volt, az ő pénze hozta létre és tartotta fenn, és a között a török

között, aki azért rendelkezett velünk, mert új királyunkat Bocskait ő tette királlyá, a koronát is (mind fizikailag, mind jogilag) ő adta neki, ura volt mind Bocskainak, mind nekünk; ezen a címen rendelkezett is velünk; ami a mienk volt, az az övé is (de megfordítva természetesen nem), s ennek természetes folyamánaként nem ő küldött nekünk Konstantinápolyból évente pénzt (mégpedig összes bevételeinknek háromszorosát, adóbevételeinknek pedig a hússzorosát), mint Bécsből a Habsburgok, hanem még a mi kisjövedelmünk tekintélyes részét is évente nekünk kellett hozzá beküldeni adóként (tehát függőségünk elméleti és gyakorlati kifejezésére) Konstantinápolyba, és aki mindezt „elérte”, azt mi szabadsághősünknek nevezzük!

De Bocskai még ilyen vazallusi feltételekkel sem lehetett volna az egész Magyarország királya még teljes győzelme esetén sem. Az ország azt a részét ugyanis, mely akkor már a török kezében volt, amely – láttuk – egyenesen kétszerese volt a Habsburgi Magyarországnak, Bocskai se kapta volna meg. Magyarország e tekintélyes részének Bocskai kezére való jutásáról a törökkel kötött szerződésében szó sincs. Egyébként is ellenkezik az iszlám törvényeivel, hogy azt az országot, melyet ők már vallási külsőségek közepette birtokukba vettek, önként újra hitetleneknek engedjék át. Éppen ellenkezőleg: Bocskai a törökkel kötött szerződésében arra kötelezte magát, hogy az ország még meglévő állományából is átengedi neki Jenőt és Lippát, sőt az összes végvárat a török kezére kellett volna adnia. Tehát az egész országot védtelenül a töröknek kiszolgáltatnia. Ilyen körülmények között még a lehetősége is ki volt zárva annak, hogy Magyarország egyszer s mindenkorra ne maradjon a török mindig hűséges szolgája, hanem vele esetleg össze is veshessen, s esetleg ellene újra a nyugathoz csatlakozhasson. Milyen sors várt volna így hazánkra?

Csakugyan az lett volna a sorsunk, ami a Balkán államoknak lett.

E nagy engedmények fejében, tehát ennyire drága áron, a szerződés tíz évre elengedte ugyan az adót Bocskainak, világosan megmondja azonban, hogy ez csak tíz évre szól. Nem hagy tehát fenn semmi kétséget afelől, hogy Bocskai „felszabadított” Magyarországa még elméletben sem lett volna független ország. Az a tíz éves haladék az adófizetésre csak a Bocskai anyagi önzésének tett magánengedmény volt az ország érdekei, tehát a közérdek rovására. Bocskai kivívta, hogy neki még nem kellett fizetnie az

adót, ennek fejében elismerte azonban azt, hogy magának az országnak majd kell. Bocskai még arra is kötelezte magát e „szabadság”-okmányban, hogy „*engedelmes híve leend a portának*”, nem pedig szövetségese. (Lásd Szalay, IV., 445. o. Ugyaninnen vettük Bocskainak a törökkel kötött szövetségére vonatkozó összes állításainkat.)

Említettük, hogy a török birodalom akkor, amikor Bocskai (koronás királyával szemben) melléje állt, sőt „szövetséget” kötött vele, nagyon rosszul állt. A törökök emiatt két kézzel kaptak Bocskai után. Valósággal hízelegtek neki és elhalmozták kedveskedésekkel. S ha azt kell látnunk, hogy az adót még ennek ellenére sem voltak hajlandók elengedni neki (pedig hát elhihetjük, hogy Bocskai ugyancsak elkövetett mindent, hogy e szégyenletes feltételtől szabaduljon), sőt erre vonatkozólag még csak bizonytalan, s később nyugodtan kijátszható ígéretet sem tettek neki. Magyarország területi épségének visszaállítására pedig nem is gondoltak még e szorongatott helyzetükben sem. Képzeltük, hogy bántak volna vele és hogyan tartották volna meg még azt is, amit ígértek, mihelyt előnyösebb helyzetben kerültek volna. Pedig hát a török felülkerekedése szükségképpen bekövetkezett volna akkor, ha Bocskai segítségével sikerült volna megtörni a Habsburgok hatalmát. Ez akkor, tekintve Rudolf idegbetegségét, tehetetlenségét, testvéreivel kitört viszályát, a német, cseh, osztrák, stájer és magyar protestantizmus akkori túltengését és katolikus uralkodója iránti féktelen gyűlöletét, éppen nem volt lehetetlen gondolat. Ha azonban a török egyetlen egyenrangú ellensúlya, a Habsburgok birodalma megszűnt vagy jelentéktelen tartománnyá zsugorodott volna, könnyű elképzelnünk, mit tartott volna meg a török Bocskai magyarjainak tett ígéreteiből! Pedig hát láttuk, hogy nem is ígért semmi mást, mint az ország körülbelül a felének végvárairól, tehát védelméről való lemondása után, adófizetés ellenében, belső önkormányzatot.

Gondoljunk csak arra, hogyan vette el minden jog és ünnepélyes ígéret ellenére még a minden szultánok legnagyobbika, a gögös és becsületére annyira büszke Szolimán is János király özvegyétől és fiától (pedig Jánossal legalább külsőleg mint egyenrangúval kötött szövetséget, nem úgy mint Bocskaival) Buda várát, s mennyire esze ágában sem volt megtartani azt az ígéretét, mely szószegését és becsstelenségét leplezte, hogy csak ideiglenesen és azért szállja meg ő maga a várát, hogy ne legyen gyöngé női kézben és biztosan megmaradhasson a gyermek birtokában és

visszaadhassa majd neki, mihelyst megnő. S ha így tett a törökök legbüszkébb szultánja, s akkor, amikor még ott volt mellette ellensúlynak az a Bécs, melyet ugyanez a Szolimán soha még megostromolni sem mert, s így megvolt számára az a veszély, hogy a magyarok, ha rosszul bánik velük, ismét ez erős Bécs karjaiba vetik magukat. Képzeltük, hogyan bánt volna a Habsburgok esetleges bukása után Bocskai „szabad” Magyarországaival, ahol akkor már teljesen szabadon garázdálkodhatott volna.

Mindjárt látni fogjuk egyébként, hogy Bocskaival kötött szerződésében tett ígéreteit is megszegte a török már Bocskai életében. S ha ezt meg merte tenni a nagy Bocskaival akkor, amikor birodalmában egymást érték a janicsárlázadások, s keleti szomszédaival a háború, hogy bánt volna, ha a Habsburgoktól már nem kellett volna félnie, Bocskai törpe utódaival, például az Apafiakkal? Ne feledjük, hogy a tehetséges Bocskai rögtön a bécsi béke után meghalt. Egészen bizonyosra vehetjük tehát, hogy Bocskainak a Habsburgoktól „megszabadított” törökhűbéres Magyarországa semmivel sem vitte volna többre, mint a bolgárok, románok vagy a szerbek a török uralom alatt.

Mi azonban, mivel – a balkániakkal ellentétben – szolgálni sohasem tudtunk, még náluk is rosszabbul jártunk volna. Nekünk, ha ki lettünk volna szolgáltatva a török kénye-kedvének, írmagunk sem maradt volna. Nemcsak elszegényedésünk és elvadulásunk miatt lettünk volna Balkán-állammá, hanem országunk lakosságát is ma már vagy 80%-ban a kipusztult magyarság helyét elfoglaló szláv-valach pásztornépek foglalták volna el, mint ahogyan ez – csak sokkal kisebb fokban – jelenleg is megtörtént velünk. Bocskai teljes győzelme tehát nekünk is teljes pusztulásunkat okozta volna. Örülnünk kell tehát, hogy csak félig győzött, s így hazánkat csak félig tudta „felszabadítani”. Ezt egyébként előre is tudni lehetett volna, mert az olyan szabadsághős, aki szabadságharca megkezdésekor már eleve elkötelezi magát arra, hogy egy idegen állam uralkodójának „engedelmes híve” lesz, nem hozhat szabadságot népének.

Ha ostoba hívei és még ostobább rajongói nem tudták és nem tudják, az okos Bocskai maga mindezt nagyon jól tudta. Ezért ő maga nem is akart szabadságharcos lenni. Éles eszével és széles látókörével teljesen tisztában volt azzal, hogy a Habsburgok hatalmának Magyarországon való megdöntésére az ő erői még a törökkel szövetségbe is csekélyek. Tudta,

hogy ez a hatalom, még ha szorongatja is a protestantizmus, és ha császárainak nemtörődömsége vagy pillanatnyi balsikere miatt válságba juthatott is, a Német Birodalomban, az újvilág erejét is jelentő Spanyolországban, a pápában és az egész keresztény Európa szolidaritásában olyan erőtartalékokkal rendelkezett, melyek előbb-utóbb kiségitik a válságból.

De azért se akart Bocskai szabadsághős lenni, mert mint keleti magyar, közvetlen tapasztalatból is nagyon jól ismervén a törököt, ideiglenesen felhasználta ugyan a maga érvényesülésére, iszonyodott azonban attól, hogy végleg a „szövetségesé” maradjon. Neki a török csak eszközül kellett a maga érvényesülésére, de így is csak ideiglenesen. Annyi egészen bizonyos, hogy Bocskai mindig tisztában volt azzal, hogy ő Rudolf helyett Magyarország királya még a törökök támogatásával sem lehet, s ezért effajta igényei nem is voltak.

Hogy utált szövetségesé lenni a töröknek, s hogy úgy félt tőlük, mint a falusi gyerek a garabonciás diáktól, azt látjuk viselkedéséből, mikor például a szövetség ünnepélyes megkötésére a nagyvezérhez a törökök táborába kellett mennie. Úgy ment oda, mintha a halálba vagy az oroszlánok barlangjába menne. Noha azért ment oda, hogy Magyarország királyi méltóságát vegye ott át, úgy beszélt, mint aki végrendeletét mondja tollba és búcsúzik e földi világtól.

Viselkedhetett volna így, ha komolyan vette volna ezt a királyi koronával való játékot vagy akár csak a szövetséget?

„Ha engem netalán szerencsétlenség érne a törökök között – mondta a török táborba menetele előtt bizalmasának, a már említett Homonnay Bálintnak – szolgálj híven a hazát... s példámon okulva ne higgy a töröknek.” Mikor pedig már a nagyvezér a szultán nevében koronát tett a fejére, a körülötte álló magyarokat pedig intette, hogy legyenek hűségesek új királyuk iránt, és többet félre ne hagyják magukat vezettetni a németek álnok ígéreteitől. A józan Bocskai éppen ellenkezőleg, az ő álnok ígéreteikre gondolt, s arra vigyázott, hogy ezektől ne hagyja magát félrevezettetni. Rögtön levette ugyanis fejéről a koronát, odaadta a mellette álló Széchi Györgynek, a nagyvezérnek pedig azt mondta, hogy ajándékol ugyan elfogadja, de nem királyolta jelvényéül, mert Magyarországnak van már királya.

E szavait, s – ami ennél sokkal többet jelent – viselkedését szokták Bocskai önzetlen jelleme legfőbb bizonyítékának tekinteni. Engem is igen meghatott gyerekkoromban. Pedig hát Bocskai sem önzetlen nem volt, sem jellem, csak okos és józan. Az önzetlenség erényét ő nem ismerte, sőt ezt az erényt nem is értékelte. Az önzetlen ember az ő szemében buta ember volt. Ő egyedül csak azért cselekedett ilyen „önzetlenül”, mert jól tudta, hogy amivel a nagyvezér megkínálta, annak megvalósítása lehetetlen. Neki is ártana tehát, meg az országnak is.

Ő, mint erőit felülmúló dologra, soha nem is gondolt arra, hogy Magyarországot a Habsburgok hatalmi köréből valaha kiszakíthassa. Ezért szinte a fegyverfogásával egy időben egyúttal tárgyalásokat is kezdett Rudolfal. A legnagyobb örömmel és kitüntetéssel fogadta az ez ügyben hozzáküldött Csáki Istvánt, meg Rákóczi Zsigmondot. Rögtön tudtukra adta, hogy ő csak azért fogott fegyvert, mert rá volt kényszerítve, s hogy „*mostan is nincsen neki más fejedelme, hanem őfelsége császár urunk*”. (Csáki István 1605. január 29-i levele. Szilágyi: Tört. Társ. 1878., 827. o.)

Azokat, akik most igen meghatódnak, közbevetőleg figyelmeztetem, hogy Bocskai e kijelentése nem hűségének, hanem visszataszító álnokságának bizonyítéka. Nem az számít ugyanis, amit az ember mond, hanem az, amit tesz. Bocskai azt mondta, hogy „mostan is” „őfelsége császár urunk” az ő királya, viszont ugyanakkor, mikor ezt mondta, szövetséget kötött királya és hazája legnagyobb ellenségével. Elmondhatta tehát „császár urunk őfelsége”, hogy olyan hűségtől, mint Bocskaié, ments meg Uram minket. Az ilyen hűség a legveszedelmesebb (és a legundorítóbb is), mert álnok. Pedig hát – sajnos – látni fogjuk, hogy úgyszólván minden szabadsághősünk (a katolikus Rákóczi Ferencet kivéve) ilyen álnok, ravasz, veszedelmes ellenfél volt.

Már kihirdette Bocskai a gyűlést Korponára, hogy ott a királlyal való békefeltételeket megtárgyalják, mikor megjött a szultántól az athnámé, mely őt és fiúörökösait (hol itt a magyar „szabadság” egyik legelengedhetlenebb kelléke, a szabad királyválasztás?) Magyarország és Erdély fejedelmévé teszi és Bocskait kötelezi arra, hogy a harcot a császár ellen folytassa.

Bocskai mindezek ellenére 1605. október 28-án tisztelettel elfogadta az athnámét, tehát a törököt álnokul és hitszegően becsapta.

Egy Habsburg nem lehetett volna ennyire „tehetséges”. Ugyanakkor ugyanis, amikor Bocskai az athnámét és feltételeit elfogadta, annyira nem akarta komolyan a török szövetséget és a magyarság jövőjét illetően annyira nem várt tőle semmit, hogy a korponai gyűlésről Rudolffhoz felterjesztett békefeltételek utolsó pontjában pénzben és fegyveres népben még segítséget is kér Rudolfftól a török ellen. Egészen kétségtelen, hogy Bocskai ekkor Rudolffhoz volt őszinte, s a törökhöz álnok, nem pedig megfordítva. (Bethlen egyikhez sem volt őszinte, de nagyon valószínű, hogy – legalább közszereplése utolsó éveiben – ő is már a császárhoz volt őszinte és a törökhöz álnok.)

Bocskairól egészen bizonyos, hogy csak kénytelenségből fordult a törökhöz, a vele való szövetséget sohasem vette komolyan, s a törököt már akkor is rútul becsapta, amikor még szövetségese volt. De természetesen a török se tartotta meg a szövetség feltételeit, mert az se volt finomabb lelkiismeretű Bocskainál. A végeredmény aztán az lett, hogy a dologból csak a két rosszhiszemű szerződő fél, Bocskai meg a török nyert, s csak a becsületes Habsburgok és Magyarország vesztett.

A török nem ment az osztrák örökös tartományokba pusztítani, mint a szerződésben magára vállalta, hanem csak Magyarország területén garázdálkodott, s csak tőlünk vitt rabokat. Kötelezte magát arra is, hogy az ország területéből nem foglal el semmit, mégis első dolga volt elfoglalni azt az Esztergomot, melyet éppen Basta, a magyar népnek ez az állítólagos adáz ellensége védett meg vele szemben csak az imént, s amely aztán Bocskai miatt az utána kötött zsitvatoroki békében is végleg a török kezei között maradt. De nemcsak a török, Bocskai is elérte célját. Mert miatta az ország elvesztette ugyan Esztergomot, de ő nemcsak erdélyi fejedelem lett ennek árán, hanem a bécsi békében még Magyarországból is jókora területet kapott, s így az anyaországot még képtelenebbé tette arra, hogy a török elleni védekezés terheit viselhesse. Csak az ország abból a részből nem kapott semmit, mely már a töröké volt. Az teljes egészében megmaradt továbbra is a török birtokában. Bocskai tehát nem is akarta hazánkat a Habsburgoktól teljesen elszakítani (tehát „felszabadítani”), mert jól tudta, hogy ehhez sem neki, sem bármelyik más akkori magyar embernek nincs elegendő ereje. De tudta, ha lenne, akkor sem nyerne vele az ország semmit, mert csak csöbörből vödörbe kerülne. Jól tudta, hogy a török felsősége százszorta rosszabb, mint a királyé még akkor is, ha ez a király

idegen és Bécsből parancsol. Akkor Habsburg-segély nélkül a törökkel szemben nem tudunk megállni. A külföldről kapott segéllyel pedig szükségképpen együtt járt a nemzet önrendelkezésének és függetlenségének megcsorbulása. Ennél tűrhetőbb megoldást nem lehetett elérni.

„*Bocskai körében* – írja a Szilágyi történelem (V., 607. o.) – *megfontolták azt a lehetőséget is, hogy a porta segélyével Magyarország tejesen szakít a Habsburgokkal. De ekkor fölmerült a kérdés: honnan veszi a kirabolt, elszegényedett ország az állami önállóság fenntartásához szükséges pénzbeli segélyeszközöket, miből tartja a vég-várat és őrségeit és a mezei hadakat?*” „*A szegény ember siralmából, prédából? Mi magunk megemésztiük magunkat*” – volt a kérdésre a lesújtó felelet. (Az idézőjelbe tett szavakat nem Bocskai, hanem Illésházy mondta ugyan, de „*Bocskai is így gondolkodott*”, teszi hozzá Acsády.)

De hát tulajdonképpen miért fogott akkor fegyvert, miért kezdett szabadságharcba Bocskai és milyen értelemben volt mégis „szabadsághős”? Erre a kérdésre azok, akik szabadsághősnek tartják, azt felelik, hogy a vallásszabadságért és hogy legalább a Habsburgok Magyarország függetlensége elleni túlkapásait megfékezze.

Ami a vallásszabadságot és az érte való küzdelmet illeti, arról később külön fejezetben bőven szólnunk. Ami pedig a túlkapásokat, vagy ha tetszik elnyomást, sőt rémuralmat illeti, azt már eddig bőségesen megtárgyaltuk, s ilyesminek még nyomát sem találtuk. Ami baj tényleg volt (mert volt), az a tizenöt éve folyó háborúból és a szükségképpen vele járó szenvedésekből származott. Ezekre pedig igen jól megadta a választ maga Rudolf, amikor az országgyűlés panaszaira azt felelte, hogy „*a hadviselés szükségképpen nyomorúsággal jár*”. Láttuk, hogy ugyanezt hozta fel mentségére Bocskai is, mikor az ország az ő háborúja okozta szenvedések miatt panaszkodott. Igaz, hogy ezek a szenvedések sokkal kisebbek lettek volna, ha a király nem lett volna idegbeteg, de ez szintén az olyan bajok és csapások közé tartozik, melyek időnként minden nemzet életében előfordulnak, s ezért semmiképpen sem teszik megengedetté, annál kevésbé éremszerzővé a felkelést. Az is igaz, hogy a zsoldosokkal sem lett volna annyi baj, ha rendszeren fizették volna őket, de emiatt panaszkodnia bárkinek jobban lett volna joga, mint éppen nekünk. Hiszen azokat a zsoldosokat

tulajdonképpen nekünk kellett volna fizetnünk, illetve Rudolfnak azokból a bevételekből kellett volna őket fizetnie, melyek tőlünk nem folytak be.

Világosan kimutattuk már, hogy nem az volt a Bocskai felkelését megelőző évtizedek magyar baja, hogy a királyi hatalom túlkapásokat engedett meg magának az alattvalók törvényes jogai ellen, hanem éppen ellenkezőleg az, hogy a magyar nemesség engedett meg magának túlkapásokat a királyi hatalommal szemben. A rendek hatalma volt túltengő, a központi hatalom meg túl gyenge, az volt a baj. Emiatt ugyanis a király túl sokat volt kénytelen megengedni a büntethetetlensége tudatában levő, s ezért elbizakodott és féktelen főnemességnek, mely az ország védelmének amúgy is természetellenesen nagy terheiből alig viselt valamit. Ez a főnemesség éppen akkor, amikor az országnak a legnagyobb kiadásai voltak, még a magtalan kihalás folytán a koronára szálló nemesi birtokokat, a korona egyetlen nemesi eredetű bevételét is magának akarta megtartani.

A főnemesség tagjait, még ha vétkeztek, akkor sem lehetett megbüntetni, mert a bíróság is az ő osztályához tartozván közösséget vállalt vele. A bíróság azon tagjai pedig, akik ez osztályelfogultságnak egyébként följe tudtak volna emelkedni, félelemből nem mertek a főnemesség érdekei ellen dönteni. Somogyi István, királyi ügyész szomorú sorsa bizonyítja, hogy meg is volt rá az éppen elegendő okuk.

Ez a főnemesség, hogy hatalma és jövedelme meg ne csökkenjen, még a nemzet anyagi és kulturális fejlődése szempontjából oly nagy jelentőségű városi polgárság kialakulását is megakadályozta, s a királynak még ez irányú törekvéseit is a magyar szabadság és az alkotmány elleni merényletnek minősítette. Sőt mivel ekkor az volt a szokás, hogy a főpapi tizedeket is főnemesek bérelték (természetesen még fele annyi bért is alig fizettek érte, mint amit tényleg jövedelmezett), még amiatt is országos zavarok keletkeztek, hogy egyes püspökök vissza akarták venni tőlük ezeket az előnyös bérleteket és tizedeiket házilag akarták beszedni.

Akkora volt nálunk Bocskai korában a „szabadság”, hogy még ez is a magyar nemesség sérelmének és az alkotmányosság megszegésének számított, sőt ezek a főnemesi bérlők egyenesen elvárták a királytól, hogy az ilyen bérlet- megszüntetéseket megakadályozza. (A kor ismeretének birtokában magától értetődő, de azért mégis szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy még ezek a püspöki tizedbérlők is protestánsok voltak

akkoriban. Még a papi tized is nekik jövedelmezett.) A dúsgazdag protestáns Illésházy sok bűne közt, ami miatt főbenjáró perbe vonták, az is szerepel, hogy Trencsénben a tizedbérlet megszüntetésének is erővel ellene szegült, s a nemesség körében valóságos lázadást keltett emiatti izgatásával.

Olyan „nagy” volt tehát ez időben az idegen elnyomás, hogy még az is hozzátartozott a magyar szabadsághoz és alkotmányhoz, hogy a katolikus főpap a nekijáró tizedet csak protestáns főnemeseikkel szedethesse be, s ezen a címen a felét vagy annál is többet nekik engedje át. Ha nem így lett volna, talán magát a tizedet is eltörölték volna, vagy pedig fegyveresen keltek volna fel királyuk ellen az aranybulla ellenállási záradéka alapján. Amint hogy ez nemsokára valóban meg is történt.

Mindazok az „alkotmányos” sérelmek tehát, melyek Bocskai felkelése előtt „sebezték” a nemzet testét, melyek ellen akkor főnemeseink oly „nemes” hévvel tiltakoztak, s amelyek miatt történetíróink még ma is „rémuralomról” beszélnek, tulajdonképpen nem a magyar nemzet, alkotmány vagy szabadság sérelmei, hanem csupán az akkor túlságosan is elkényeztetett, hatalmában szinte semmitől sem fékezett főnemesség túlkapásainak visszaszorítására a tekintélyében és hatalmában aggasztóan meggyöngült uralkodótól tett gyenge és többnyire sikertelen kísérletek voltak.

Ahogy azonban Magyarországnak a szovjet hadseregtől való megszállását, kifosztását és meggyalázását a kommunisták – mivel ők maguk csakugyan felszabadultak és földalatti mozgalmukat az ország feletti nyílt és korlátlan uralommá változtathatták általa, – egyszerűen „felszabadulásnak” nevezték, és unos-untalan ezt a kifejezést használták, noha azok, akik ezáltal valóban felszabadultak, az országnak még 5%-át sem tették ki. Ugyanúgy tett a Bocskai korabeli magyar protestáns főnemesség is. Ami az ő elnyomásuk (értsd: hatalmi korlátlanóságuk) némi fékezésére tett félénk és többnyire sikertelen kísérlet volt, azt ők az ország és a magyar alkotmány elnyomásának nevezték. A kettőt egymással azonosították.

Bocskai és az a magyar főnemesség, melynek ő a „jogait” megvédte, éppen olyan rossz ügyet képviselt, mint a XX. század szovjet kommunistái. Azok épp olyan forradalmárok voltak, és épp úgy a maguk önző érdekeit képviselték, mint ezek. Azok az ország, ezek a munkásosztály nevében beszéltek. A kettő között csak az a különbség, hogy ezek üres szólamaival az egész ország tisztában volt már akkor is, amikor hangoztatták, s a kutya

sem hitt nekik, míg azok üres kortesfogásaira még ma is esküszik szinte az egész magyar társadalom, nem véve ki a katolikusokat, sőt a proletárokat sem.

Azonban a magyar társadalom valójában erre is csak ma esküszik, s csak azért, mert az évszázadok távola ma már lehetővé teszi a fogalmak ez összecserélését. Bocskai kortársai azonban, tehát azok, akik ezt a „szabadságharcot” tényleg átérték, épp úgy csak üres szólamoknak tartották Bocskainak tőlünk ma már annyira komolyan vett hazafias kortesfogásait, mit mi ma a kommunistákét. Mikor ugyanis Bocskai „felszabadításukra” fegyvert ragadott, eleinte még azok a protestáns főnemesek sem akartak csatlakozni hozzá, akiknek túltengő hatalmát valóban veszélyeztette Rudolf uralma. Nem csak a nemzet nem érezte akkor semmi szükségét annak, hogy szabadságát megvédjék, mert hiszen senki emberfia azt nem veszélyeztette, hanem még a főnemesség sem, mert valójában azt sem üldözte senki. Még csak a túlzott hatalma sem forgott veszélyben, mert ezt visszaszorítani megpróbálta ugyan az udvar, de – mint láttuk – sikertelenül. Az effajta kísérleteket ők fegyveres lázadás nélkül is meg tudták hiúsítani.

„*A gazdagok ellen fordult Rudolf*” – írja még a Szilágyi történelem is. (V., 567. o.) Tehát nem a nemzet ellen, folytatjuk jogos következtetéssel mi. De hogy még a gazdagok ellen sem törvénytelenül vagy igazságtalanul fordult, mutatja, hogy még ezek a gazdagok sem fordultak fegyveresen ő ellene még akkor sem, mikor Bocskai már fegyvert ragadott, tehát mikor az alkalom megvolt már arra. Annál inkább csodálkoznunk kell ezen, mert hiszen felekezeti okokból egészen kétségtelen, hogy szívesen lázadtak volna. Hazafias vagy egyéni okuk azonban annyira nem volt, hogy ez még ugyancsak nagy felekezeti gyűlöletüket is ellensúlyozta.

Legelőször csak a protestáns lelkészek csatlakoztak Bocskaihoz, meg a hajdúk. A lelkészek azért, mert náluk a felekezeti szempont minden mást elhomályosított, a protestáns hajdúk pedig azért, mert jól megfizette őket. A főuraknak eleinte protestáns létükre se kellett Bocskai zászlaja. Nekik szabadságharc nélkül is éppen eléggé jó dolguk volt. Maguk tudták a legjobban, hogy azt a sok országgyűlési sérelmet, panaszt és izágaságot, melyektől akkor hangos volt az egész ország, nem kell olyan túlságosan komolyan venni. Ezeket ők csak azért rendezték, hogy az udvar megijedjen s a jövőben se merjen semmit az ő túlzott hatalmuk ellen kezdeményezni, s így maradjon minden a régiben, amely nekik annyira jó. Azt az

állításunkat, hogy az országnak (melyet akkor a főurak jelentettek) egyáltalán nem kellett Bocskai, ismét csak a Szilágyi-féle nagy magyar történelem, tehát a jelen esetben a teljesen Habsburg-ellenes Acsády adataival bizonyítjuk és az ő szavait használjuk. Nem is szükséges semmit sem hozzátennünk:

„Bocskainak még sokáig kellett dolgoznia fáradhatatlanul és újra meg újra kellett hirdetnie, hogy „minden birodalmoknak legnagyobb erőssége az egység”, míg a felvidéki urak nyíltan hozzá álltak.” (Világos, hogy a dunántúli urak, akik még messzebb voltak tőle, még kevésbé álltak melléje. A királyi Magyarország pedig akkor csak a Felvidékből és a Dunántúlból állt.)

„Talán nem bíztak a sikerben, talán nem Bocskaiban, de a református egyház oly túlbuzgó híve, mint Báthory István (világos, hogy ez most nem a lengyel királyt, hanem azt az ecsedi Báthoryt jelenti, akit végrendelete fanatizmusával kapcsolatban már említettünk) sem jelentette még 1605. március 20-án sem csatlakozását, noha régen felszólították és az ecsedi nép és papság már érintkezésbe lépett Bocskaiival. Mások sem igen siettek. „Nagy hallgatásban vannak oda föl az urak” – írja április 9-én (tehát egy fél évvel a felkelés kitérése után) Bosnyák Tamás – „nem akarnak a közös jó mellett megindulni.”

Ha az urak eleinte csak azért nem csatlakoztak volna Bocskaihoz, mint Acsády állítja, mert nem bíztak még a sikerben, tehát azért, mert féltek, akkor is bizonyítva lenne az az állításunk, hogy a felkelésre alig volt ok. Aki ugyanis tűrhetetlen üldözéseknek van kitéve, aki felháborító igazságtalanságokat szenved, még inkább, aki egyenesen „rémuralomban” él, és emiatt természetesen a végsőkig el van keseredve (ilyenkor szoktak lázadások kirobbanni), az nem szokott félni; az nem latolgatja hosszasan, sikeres lesz-e ez a felkelés, nem-e; csatlakozzam-e hozzá, nem-e. Az ösztönösen, szenvedélyei, a gyűlölet, a bosszú, az elkeseredés hatására, tehát nem ésszel, annál kevésbé hosszú tételődések után cselekszik. Azt tehát, hogy Bocskai fellépése előtt nem volt nálunk rémuralom, ez is éppen eléggé bizonyítja.

Ámde Acsádynak még ebben sincs igaza. Annak, hogy az urak csak eleinte húzódoztak a csatlakozástól, később azonban mind Bocskaihoz álltak (még az előbb említett Báthory István is) nem az volt az oka, ha nem is nagyon lelkesen, de mégiscsak Bocskai elvbarátai voltak, hanem a

félelem. Természetesen nem a császártól, hanem a Bocskaitól való félelem. Csak azért csatlakoztak végül mégis Bocskaihoz, mert már az egész ország a kezében volt, s aki még ekkor sem csatlakozott, az legfeljebb a várába zárkózva tudta volna magát egy ideig tartani, de állatait elhajtották, jobbágyságot bántalmazták, kirabolták, birtokait elpusztították, gazdasági épületeit felgyújtották volna azok a szabad hajdúk, akiknek nem is volt más fizetésük Bocskaitól, mint csak az, hogy erre rá voltak szabadítva.

Látni fogjuk, hogy Báthory István, a fanatikus kálvinista ecsedi Báthory István, végrendeletében milyen lesújtóan, milyen vérig sértően nyilatkozik a mi „szabadsághős” Bocskai Istvánunkról. Értjük tehát, miért nem csatlakozott hozzá. De értjük azt is, mivel később mégis csatlakozott, ennek oka egyedül csak a kénytelenség lehetett. Kétségtelen, hogy felekezeti okokból minden protestáns kész örömmel csatlakozott volna Bocskaihoz, hiszen akkor még minden protestáns fanatikus katolikusgyűlölő volt. Hogy ennek ellenére a lelkészeket és a megvásárolt hajdúkat kivéve mégiscsak későn és kénytelenségből csatlakoztak hozzá még a protestánsok is, annak csak az lehetett az oka, mert mindenki tudta, hogy a felkelésre semmi oka sincs, s az egész felkelés oka egyedül az, hogy a hűtlenségbe esett Bocskai sokkal erősebbnek érzi magát, semhogy a külföldre menekülésre szánja rá magát.

Bocskai azonban sokkal erőszakosabb és sokkal jellemtelenebb ember volt annál, semhogy az ő magánérdekei kedvéért komoly emberek fegyverfogásra elszánhatták volna magukat még akkor is, ha felekezetük, melyért egyébként éltek-haltak, sokat nyert volna is vele.

„Ez (a késlekedés) a hadműveletekre is bénítólag hatott, és mint Bosnyák említi, a hajdúk már az év első hónapjaiban osztrák földön álltak volna, ha az urak és Bocskai hamarabb rendbe jönnek. Különösen a lengyel számkivetésben levő Illésházyt igyekezett Bocskai megnyerni ügyének. (Az ő várai és birtokai ugyanis a gazdájuknak felesküdtött várnagyok és jószágigazgatók kezében voltak.) Leveleivel, követével, Kátay Mihály kancellárral kereste föl és ígérte neki, hogy úgy tartja, mint édesatyját.”

„Illésházy azonban (még a már hontalan, elkeseredett és bosszút lihegő Illésházy is) hónapokig habozott és még mindig Rudolf királytól és Mátyás főhercegtől várta üdvét. Hasztalan figyelmeztették, hogy késedelme nagy ártalmára van a nemzeti ügynek (a saját és Bocskai ügyéről volt itt szó, nem a nemzetéről). Hasztalan írta neki lelkes tisztelője Bosnyák Tamás: A

nagyságodnak hozzánk valójóakarátának is mostan volna nagyobb hálája és köszönete, hogysesem annak utána. Illésházy csak hónapok múlva látta be, hogy hasztalan vár igazságot az udvartól (azt nem is várhatott, mert láttuk, hogy nem volt igazsága), s ha meg akarja menteni ügyét, Bocskaihoz kell csatlakoznia, mit végre 1605 júliusában meg is tett. (Igaza volt, mert ő csakugyan csakis Bocskaitól várhatott „igazságot”). Sokkal hamarabb, mint az urakkal, boldogult Bocskai a törökkel.” (Eszerint tehát kétségtelen, hogy Rudolf magyarországi „rémuralma” sokkal jobban fájt a töröknek, mint nekünk. A törökök sokkal jobban sóvárogtak Magyarország „felszabadítása” után, mint mi.)

„Alighogy Bocskai Kassára bevonult, már november 20-án (1604) török követet kereste föl... A szultán neki adta Erdélyt. (Tehát a szultán, nem pedig a magyar nép. Aki e kor történelmét ismeri, csak az tudja igazán, mennyire nem az erdélyiek tették Bocskait erdélyi fejedelemmé.) A török támogatás e biztosításával Bocskai tekintélye még inkább gyarapodott ugyan, de Erdélynek egyelőre csak névleges fejedelme volt... (Mert hát az erdélyiek épp úgy nem akartak Bocskaival felszabadulni, mint a magyarországi urak.) A székelyeket igyekezett megnyerni... Hónapok kellettek ugyan hozzá, míg az annyiszor csatlakozott székelység hitelt adott szavának.” (Tehát a székelyeknek sem kellett Bocskai „szabadsága”).

Az 1605. január hatodikára hirdetett országgyűlésre összejött „világi és egyházi urak, noha az előbbi országgyűléseken mindig a pusztító idegen zsoldoshad kivezetését sürgették, most maguk kérték a német hadak beküldését, mert saját személyük és jószágaik biztosságát féltették”.

Bocskai lassacskán sok felvidéki várat meghódított ugyan, de ezek közül sok sokáig és vitézül védekezett és koránt sem adták meg magukat olyan ellenállás nélkül, mint Zápolya János várai, mikor Ferdinánd legelőször vonult be haddal az országba. Tehát még most, ennyi szenvedés, az idegen zsoldosok pusztításai és Rudolf idegbetegsége és évtizedes távolléte ellenére is mélyebben gyökerezett a magyar nép szívében az „idegen” királyához való ragaszkodás, mint utolsó nemzeti királyához való hűsége.

„Erdélybe Bocskai Gyulaffy Lászlót rendelte helytartójává, s némi haddal küldte be, mely azonban megveretett.” (!)

„Bocskainak 1605 elején az volt a szándéka, hogy hajdúival azonnal elárasztja Alsó-Magyarországot, és mielőbb a gazdag örökös tartományokba

helyezi át a harcteret. Ott egyrészt pénzügyi segélyforrásokat kívánt magának nyitni, másrészt rémületet akart kelteni, hogy az udvart békésebb politikára kényszerítse. (Szóval mint a kommunisták, még ő képviselte a békét!) A felvidéki urak késői csatlakozása következtében azonban e tervét csak részben valósíthatta meg.” (Látjuk tehát, annak hogy Bocskai nem tudott a Habsburgokra (és a katolicizmusra) végzetes sikert elérni, annak elsősorban az volt az oka, hogy az akkor még protestáns Magyarországnak sem kellett az ő „szabadságharca”.)

„A dunántúli magyarsághoz Bocskai még 1605 tavaszán felhívást intézett a csatlakozásra. Midőn Némethi Gergely vezetése alatt a hajdúk megjelentek e vidéken, Sopron, s néhány erősség kivételével az egész földet meghódították, habár a Zrínyiek, Batthyányok, Draskovitsok a király pártján küzdöttek s hódításaik egy részét visszavették a hajdúktól.” (Pedig hát a Zrínyiek és a Batthyányok ekkor még protestánsok voltak. Mi pedig azt gondoltuk, hogy Bocskai ellen még katolikus részről is csak az elfajult gyászmagyarok harcolhattak.

„Végre Bocskai az urakat is megnyerte és beleegyezésükkel Szerencsre országgyűlést hirdetett.” (Ne feledjük azonban, hogy csak akkor tudta őket „megnyerni”, mikor már az ország a kezében volt és a török is szövetségese, mikor tehát már kénytelenek voltak hozzácsatlakozni azok, akiket „megnyert”.)

Látjuk tehát, mennyire nem voltak Bocskai idejében elégedetlenek a magyarok; mennyire nem érezték szükségét semmiféle felszabadításnak. Nem a maguk, annál kevésbé a haza, hanem egyedül Bocskai ügyének tekintették a felkelést, és ezért hidegen hagyott mindenkit. Nem leste, nem várta senki a szabadítót, hanem mikor hívatlanul megjelent, akkor is neki kellett hívogatni, csalogatni, legyezgetni a „rémuralom” alatt szenvedőket, engedjék meg, hogy felszabadíthassa őket. Egy hosszú fél évig még a csalogatás is sikertelen volt, s csak akkor járt eredménnyel, amikor saját jól felfogott érdekében, hogy a száját meg ne égesse, már mindenkinek csatlakoznia kellett. De sokan még így sem csatlakoztak, például még Thurzó György se.

Az ember nem akar hinni a szemének, mikor látnia kell, hogy legelőször még Rákóczi Zsigmond is, mint a király embere, sőt mint éppen Basta megbízottja, ment tárgyalni Bocskaihoz és arra szólította fel, hogy tegye le a fegyvert. Még a fanatikus ecsedi Báthory István is, aki körülbelül

éppen ekkor írta azt a sötét, fanatikus végrendeletet, melyben meghagyta, hogy még a hagyatékában található katolikus könyveket is tépjék ki táblájukból és vessék a tűzbe, hogy a sátán bálványimádásának nyoma se maradjon. Résztétlenül nézi hittestvére állítólag a hazáért és a vallásszabadságért folyó küzdelmét. Még őt is édesgetni, még neki is hízelegni kell és hosszan bizonygatni az ügy igazságát, míg végül belátja, hogy a hazának és a vallásnak valóban szabadítóra van szüksége. Ha még a felekezeti érvek sem voltak rá hatással, mennyire semmitmondók lehettek a hazafiasak!

Szinte hihetetlen, hogy még annak az Illésházynak is, aki vagyonát és hazáját vesztve hontalanul bujdosott Lengyelországban, s akinek ugyancsak megzavarhatta józan ítélőképességét a vágy, hogy tönkretevéin bosszút álljon, szintén érvelésekre és édesgetésekre volt szüksége, hogy a felkelés mellé álljon, s még így is egy félév kellett hozzá, hogy a Bocskaitól „édesapjának” becézett „vén róka” (Acsády nevezi így) végül mégis kötélnék állt. Rudolf eleinte annyira önzetlen volt, s a közérdeket annyira elébe helyezte a maga és családja érdekének, hogy Bastát Esztergom megmentése végett a török ellen küldte, tehát haderejét kivonta Kelet-Magyarországból még akkor is, mikor már Bocskai fellázadt. Tehát még ekkor is csak arra volt gondja, hogy az országot a török ellen védje, nem pedig a lázadó ellen. S mikor öccse, Mátyás is látta már a veszélyt, és figyelmeztette is rá, a Bocskai féken tartására küldött Belgiojoso seregéből még akkor is elvont ötezer embert erre a célra.

Mikor azonban látnia kellett, hogy kedves magyarjai, hálából azért, hogy ő már tizenöt éve győzködik a törökkel az ő érdekükben, a törökhöz álltak, s vele kötöttek szövetséget (ez akkor nem annyira ugyan a magyarok, mint csak Bocskai bűne volt, ma azonban már mégis így kell beszélnünk, mert a mai magyarság már teljesen azonosítja magát Bocskaival), végül meg kellett értenie, hogy Magyarországnak a törökök alól való felszabadítása neki se jobban kötelessége, mint maguknak a magyaroknak. Végre ő is elszánta magát tehát arra, hogy Bastát újra keletre Bocskai ellen rendelje. Ekkor Basta egymás után kétszer is teljesen tönkrevette Bocskait a hozzá csatlakozott török segédcsapatokkal egyetemben. (Ez is egy újabb bizonyíték arra, milyen kevés híve lehetett eleinte a kéretlen szabadsághősnek.)

A két fényes győzelem azonban alig használt Rudolf ügyének, mert csapatainak most sem küldött zsoldot. Most még annyit se, mint akkor, mikor még ezek a csapatok nem az ő koronájáért, hanem a magyarok felszabadításáért küzdöttek. (Még a rosszmájúak is láthatják belőle, hogy Rudolf zsoldosai a tizenötéves háborúban nem azért kapták rendetlenül a zsoldjukat, mert Rudolf rossz indulattal volt irántunk, hanem azért, mert valóban nem volt pénze.) Még az az élelmiszer-szállítmány sem érkezett el Basta seregéhez, amelyet a császár küldött, mert még ezt is maga az a kísérőcsapat fosztotta ki, amelyet azért küldött, hogy a szállítmányt út közben az ellenségtől megvédje.

Basta katonái éhesen és fizetetlenül nem akartak harcolni, s lassacskán megszűnt köztük a katonai fegyelem. Csapatostól szökdöstek meg és a nyomorgó, éhező embereket betegségek is tizedelték. A vezér végül már odajutott, hogy ezzel a sereggel már nem is mert az utánpótlásától távol, s a törökhöz közel eső Kelet-Magyarországon maradni, hanem az ország nyugati határára, Pozsony tájára vonult. Tehát még ekkor sem Bocskai verte ki onnan. Bocskai még ekkor sem merete megtámadni.

Jellemző Basta helyzetére, hogy mikor az ország keleti részéből való távozásakor seregéből egy ezredet Eperjes védelmére hátrahagyott, még ezeket is csak úgy tudta rávenni a maradásra, hogy szavát adta nekik, megküldi majd öt havi hátralékos zsoldjukat. Ezek azonban már vezérük szavának sem hittek, s csak olyan feltétellel maradtak szolgálatba, ha vezérük szava megtartásáért Eperjes városa kezességet vállal. Ez meg is történt, s emiatt később a városnak kellett 60.000 forintot kifizetni nekik, mert Basta – pedig elhihetjük, hogy emiatt ugyancsak elkövetett mindent Prágában – adott szava ellenére sem tudta nekik a pénzt megküldeni. A szegény zsoldosok még így is megkárosultak 30.000 forinttal.

Ezért tudott hát Bocskai annak ellenére is győzni, hogy egy félévig alig csatlakozott hozzá az országban valaki. Látjuk, hogy nem valami dicső győzelem. De láthatjuk belőle azt is, mennyire pénztelen volt Rudolf. S csak az ilyen eseteket ismerve tudjuk igazán értékelni azt a mérhetetlen pénzbeli segítséget, amelyet ezek a mindig pénztelen Habsburgok másfél századon át hazánk védelmére elpazaroltak, sikeres felszabadításunkra elköltöttek, s amelyet a közvéleményünk egyáltalán nem méltányol. Nem is méltányolhatja, mert hiszen csak arról tud, hogy a Habsburgok tőlünk csak

pénzt vittek, nem pedig ők hoztak ide. Nálunk csak arról tudnak, hogy a Habsburgok pénzt csak a mi leigázásunkra költöttek.

Bocskai Rédeyt küldte a megszegyenülve és keserűen távozó Basta után. Rédey még így sem merte megtámadni a visszavonuló vezért, de Basta serege még ütközet nélkül is úgy leolvadt, hogy vele többet már nem operálhatott. Így aztán a királytól védtelenül magukra hagyott protestáns főuraink kénytelenek voltak szégyenszemre Bocskaihoz csatlakozni a kiűritett országban, mert Bocskai most már természetesen abba hagyta a hízelgést, a fenygetés és a megtorlás fegyveréhez nyúlt.

Egyenesen lehetetlen volt most már Bocskaihoz nem csatlakozni, hiszen még Istvánffy, ez a királyához mindig hű ember is azt írja, hogy „annyi mindenféle rémség között segítséget senkinek se hoztak a császári hadnagyk s közmegvetés tárgyaivá lettek”. Mivel védtelen, elhagyott, sőt „közmegvetés” tárgya senki sem szeret lenni, világos, hogy mindenki Bocskaihoz csatlakozott, annál is inkább, mert a nem csatlakozók birtokaira és jobbágyaira Bocskai ráuszította rettegett szabad hajdúit.

Hogy még ezután is dacoljon, azt csak olyan büszke főúr engedhette meg magának, mint amilyen Thurzó György volt, a későbbi nádor, aki bevehetetlen várába zárkózva és birtokainak és jobbágyainak kegyetlen pusztítását télen keserűséggel nézve még így is kitartott királya, és neki tett esküje mellett. Pedig nemcsak protestáns volt, hanem olyan protestáns vezérférfiú, akinek minden csepp vére az új hitért buzgott, aki kitagadta birtokaiból még örököszeit is, ha az új hithez hűtlenek lesznek és aki nagy hitbuzgalmában annyira dacolt éppen ez időben is a királyi házzal, hogy a Stájerországból ez időben a későbbi II. Ferdinánd apjától, Károly főhercegtől kiűzött protestánsoknak felvidéki birtokain adott otthont. Olyan „rémuralom” volt tehát Magyarországon, hogy Thurzó György még ezt a fényűzést is megengedhette magának.

De ugyanez a Thurzó György azt a másik fényűzést is megengedte magának, hogy Bocskaival is mindvégig dacolt. Nem tehetjük fel Thurzóról, hogy ez utóbbit idealizmusból, a hűségeskühöz való ragaszkodásból csinálta. Protestánsokban még kivételesen se nagyon találunk ennyire csak az eszmékért élő, önzetlen embert. Thurzó Györgyről meg egyébként is tudjuk, hogy nem ilyen vágású ember volt. Felekezeti érdekei (pedig hát Thurzó teljesen felekezeti ember volt) egyébként is a Bocskaihoz való csatlakozást kívánták volna. Egészen lehetetlen, hogy ő még ezek ellenére

is még birtokai pusztulása árán is csak becsületből, csak idealizmusból tartott volna ki végig királya mellett. Az igazi okot csak Thurzó eszében és éles ítélőképességében találhatjuk.

Azért tartott ki, mert az esze mondta, hogy tartson ki; mert tudta, hogy végeredményben mégiscsak ez lesz a hasznára; mert tudta, hogy Bocskai felülkerekedése csak ideiglenes lehet; a végső győzelem még a törökkel szemben is a császáré lesz. Mi már tudjuk, hogy Thurzót nem csalta meg az esze. Neki lett igaza, s végeredményében mégiscsak ő járt jól. Ha a mi hazafiaink és szabadsághőseink is olyan okosak lettek volna, ha ők is olyan helyesen számítottak volna és olyan bölcsen tudták volna megállapítani, mit kíván a haza igazi érdeke, mint amilyen bölcsen Thurzó György tudta kiszámítani Bocskai idejében, hogy mit kíván az ő jól felfogott anyagi érdeke, akkor nemzetünk ma sokkal előbbre lenne.

Akkor mi nem fecséreltük volna négyszáz éven át úgyszólván minden energiánkat a sérelmi politikára és az ellenzéki ségre olyan hatalommal szemben, melyet legyőzni sohasem tudtunk, csak gyengíteni s tőlünk elidegeníteni, s melynek gyengítésével tulajdonképpen azt az erőt gyengítettük, mely minket is védett, s mely területünket visszaszerezte s csorbítatlanul megtartotta mindaddig, míg csak koronánkat viselte; ha nem indítottunk volna állandóan „szabadságharcokat”, s e célból nem szöveteztünk volna mindig a törökkel; ha nem néztük volna ez utóbbit erősebbnek, mint császár-királyainkat, s nem kötöttük volna nemzetünk sorsát mindig a saját királyunk ellenségeiéhez, akik aztán a végén mégis mindig gyengébbnek bizonyultak, mint a mi királyunk; ha ennek következtében meg lett volna a harmónia és egyetértés király és nemzet között; ha nem egymás ellen, hanem egy célra törtünk volna egymás mellett. Akkor ma sokkal többen lennénk, sokkal erősebbek és sokkal magyarabbak lennénk. Sőt majdnem bizonyos még az is, hogy ma csonkaország sem lennénk, hanem a Habsburgok ma is meglévő birodalmában nemcsak az egész Magyarország lenne meg, hanem ez az egész is sokkal népesebb és gazdaságilag is erősebb, műveltségben, kultúrában is nagyobb. Nemzetiségileg sem csak fele részben lenne magyar, s még vallásilag sem lenne széttagolt. Akkor a XIX. században már mi játszottuk volna a vezető szerepet a Habsburg-birodalomban.

De nemcsak Thurzó György dacolt Bocskaival még az ország tőle való meghódítása után is. A dunántúli protestáns főurak is dacoltak végig. Itt

sohasem volt akkora hatalma Bocskainak, hogy nagyobb terrort fejthetett volna ki, s ezért itt nem is csatlakoztak hozzá sokan még elkésve se. Sőt – mivel itt még ez is lehetséges volt – itt még fegyvert is fogtak ellene magyarok, sőt sokszor protestánsok is. Ki is verték a Dunántúlról. Még akik csatlakoztak is hozzá – Nádasdy Tamás, Horváth Bálint, Hagymásy Kristóf –, azok is csak akkor csatlakoztak, amikor már a Dunántúl is Bocskaié volt, királyi védelem pedig már nem volt, de a Zrínyiek, Batthyányok és Draskovitsok Körmentet, Kőszegét, Sümeget visszafoglalva, Bocskai csapatait egyenesen a Duna túlsó partjára vetették.

Érdekes, hogy a protestáns lelkészeken kívül legelőször (tehát nem kényszerből) a német felvidéki városi polgárság csatlakozott Bocskaihoz. Világos, hogy állásfoglalása nem hazafias, hanem felekezeti okokból történt. Ez is bizonyítja azt az állításunkat, hogy ebben a korban még nagyobb szerepet játszott az emberek életében a vallás, mint a hazafias érzés vagy nemzeti összetartás.

Mikor Kassa főkapitánya, Belgiojoso, kit Esztergom megmentése céljából ekkor gyöngített meg Rudolf az említett ötezer emberrel, s aki így megcsappant seregével volt kénytelen Bocskai ellen vonulni, s akinek seregéből hiteszöen a Bocskaitól előzőleg megvásárolt hajdúk is a felkelőhöz álltak, seregével vissza akart menni újra Kassára, hogy a várost meg ne lephessék és be ne vehessék a felkelők, zárva találta serege előtt a városkaput, és a városi polgárság sem kérésre, sem fenyegetésre meg nem nyitotta őket előtte. A hontalanná vált főkapitány szégyenszemre kénytelen volt másutt menedéket keresni. Csak Szepesvárott talált, de ott is csak azért, mert annak ura, Thurzó Kristóf nem rég lett katolikus. Ahogyan a szepesvári befogadás vallási okokból történt (szomorú, hogy a mai katolikusok még vallási okokból sem fogadnák be Bocskaival szemben a király csapatait, még egyes katolikus papok sem. Nekik nem olyan fontos a vallás, mint Thurzó Kristófnak volt), épp úgy a kassai kizárás is teljesen független volt a hazafiságtól. De Bocskai felkelésének sem volt a hazához semmi köze. Amennyiben elvi okai meg is voltak, ezek is tisztán vallásiak voltak.

Kassa is német város volt akkor még, noha ekkor már kezdtek magyarok is letelepedni. De hogy nem a város magyarjai voltak azok, akik olyan bátran kiálltak Bocskai mellett (magyar főurak részéről nem találkozunk ilyen bátorsággal), hanem a kassai protestáns németek, mutatja

a vezérük, a kassai bíró, Bocatius János, aki aztán az egész felkelés alatt Bocskai egyik bizalmi embere és a mozgalom egyik nevezetesebb szereplője maradt.

Ez a Bocatius nemcsak magyar anyanyelvű nem volt, hanem még csak hazai származású sem az istenadta. Sziléziából vetődött hozzánk és bizonyára neki is eretnksége miatt kellett hazáját elhagynia, s ezért menekült a magyar „rémuralomba”. Akkor még ugyanis, ahogy protestáns uralkodó nem tűrt meg országában katolikust, úgy katolikus uralkodó sem tűrt meg protestánst. Ezt akkor egyenesen a westfáliai vallásbéke írta így elő. A kivétel csak hazánk volt, a „rémuralom” országa. Itt a katolikus Habsburgok eretnekeket is megtűrték, sőt – mint láthatjuk – még azt is megtűrték, hogy ez az ország egyenesen a szomszéd országok protestánsainak menedéke legyen.

Az a német Kassa aztán és az a sziléziai német Bocatius, aki nem engedte be Kassára a kassai német főkapitányt (olasz volt ugyan a neve, de tagadhatatlan, hogy a serege német, ő maga is a német császár embere volt és nálunk mindenki németnek tartotta és hívta), nemsokára tárt kapukkal fogadta a felkelő magyar, de protestáns Bocskait, aki pedig azt hirdette, hogy a németek ellen jött. Díszfogadást rendezett neki nagy örömeben, a városban tartózkodó Migazzi Miklós nagyváradi püspököt és kassai kamarai elnököt, a király tisztviselőjét pedig börtönbe vettette.

Bocatius részéről teljesen értjük a dolgot, hiszen a Habsburgok az egyház védői voltak, Bocatius pedig maga volt a megtestesült eretnkség. Ha nem így lett volna, nem hagyta volna el még a hazáját is kedvéért. De hogy ma már még a magyar katolikusok is miért vannak lélekben Bocatius oldalán, azt semmiképpen sem értem. Ha Bocskai csakugyan magyar szabadsághős is lett volna, nem pedig csak protestáns szabadsághős, akkor Bocatius feltétlenül ellene lett volna. Hiszen felekezeti érzése miatt elhagyta még német hazáját is. Miért nem győzi le a magyar katolikusokban is (vagy legalább a magyar papokban) az Egyházhhoz való ragaszkodás a Bocskaihoz, mint magyarhoz való ragaszkodást? Ezen nemcsak csodálkozunk, hanem egyenesen megbotránkozunk akkor, amikor azt látjuk, hogy a protestáns Bocskai még magyar hazánknak nemcsak nem használt, hanem egyenesen ártott.

Pedig hát a felvidéki németek között a nagy protestáns felekezetiségben nem kivétel volt Bocatius és a kassaiak. A német Kassa

példáját a rögtöni és önkéntes Bocskaihoz való csatlakozásban tüstént követte a többi felvidéki protestáns német város: Lőcse, Késmárk, Eperjes, Kisszeben, Bártfa egyaránt. Ezeket a német városokat nem kellett Bocskainak olyan sokáig édesgetnie és puhítania, mint a szintén protestáns, de magyar főurakat.

Bocskai e sikereit a szerencsésének, a török segítségének és Rudolf idegbajának és ebből folyó tehetetlenségének és pénzügyi csődjének köszönheti. Amennyiben a lakosság is támogatta, az elsősorban, sőt majdnem teljes egészében vallási, nem pedig nemzeti vagy hazafias okokból történt (a mai katolikus magyarság egyenesen vallási okai ellenére lelkesedik érte). Mint ismételten mondtuk már, akkor még a vallás sokkal fontosabb tényező volt az emberek életében, mint ma, a nemzeti érzés viszont akkor még aránytalanul kevesebbet jelentett mint napjainkban.

Bocskai is minden kiáltványában előbb említi a vallást és csak azután a hazafias vagy alkotmányos sérelmeket. Látni fogjuk, hogy a vallás még a száz évvel később élő Thököly felkelésében is megelőzte a nemzeti sérelmeket. A hajdúk is elsősorban azért álltak Bocskai mellé, mert protestánsok voltak. No meg állhatatlan természetük miatt is, mert nem szerették az egyhangúságot. Nekik mindig új, mindig más kellett. Hiszen maga Bocskai is már felkelése első felében kénytelen volt az egyik leghíresebb hajdúvezért, Némethi Balázs kivégeztetni, pedig kezdeti sikereit neki köszönhette, s Kassát is ő szerezte meg neki. Némethi későbbi viselkedéséből jól láthatjuk tehát, hogy még ő sem elvből szolgálta Bocskait. Azért végeztette ki ugyanis Bocskai, mert akkor már az ellenséggel kezdett cimborálni, vagyis újra Rudolf zászlaja után kíváncszott.

Bocskai felkelése megindulásának a magyar nemzet önrendelkezése, szabadsága vagy függetlensége kivívásához édeskevés köze volt. Bocskai hazánkat teljesen felszabadítani nem is akarta. Nemcsak a töröktől nem, hanem a dinasztiaival kapcsolatos, a törökök ellen adott segély címén keletkezett keresztény nyugati befolyástól sem. Hiszen ha effajta szándékai lettek volna, akkor nem kezdett volna béketárgyalásokat már ugyanakkor, amikor királyát megtámadta, s akkor nem hangsúlyozta volna még ekkor is, hogy „őfelsége császár urunk” az ő királya most is. Legfőbb végső vágya egész haláláig az volt Bocskainak, hogy a Habsburg-házba beházasodhasson.

Sokkal józanabb és okosabb volt annál, semhogy ne látta volna, hogy Magyarországnak a Habsburg érdekkörből való teljes kivonására közel sem elégségesek azok az erők, melyek az ő rendelkezésére állnak. Még akkor sem, ha a török hatalmát is hozzászámítjuk. Azzal is tökéletesen tisztában volt, hogy keresztények számára a török sohasem megbízható szövetséges, s hogy nemcsak szégyent, hanem szolgaságot is jelentene egy a keresztény közösségből kivált, a kereszténység támogatását magától eltaszított és tisztán a török kényére hagyott Magyarországon élni. Ezért a török szövetséget szükséges rossznak tekintette (rossznak rossz volt, de nem volt szükséges. Nem a nemzet, hanem csak Bocskai érvényesülése miatt volt rá szükség.) Nem is vette soha komolyan, s a törököt csak azért használta fel a maga céljaira, hogy kijátszhassa.

De nemcsak teljes felszabadításunkhoz, hanem még nemzeti szabadságunk növeléséhez és a Habsburgoktól való függésünk csökkentéséhez sem járult hozzá semmivel sem ez a felkelés. Alkotmányos szabadságunkat ugyanis senki sem szűkítette, tehát nem volt szükség arra sem, hogy valaki szélesítse. Nemzetiségünket vagy nemzeti nyelvünket senki sem fenyegette, tehát nem is volt szükség megvédésére. Önrendelkezők ugyan nem voltunk, de ezen csak az tudott volna segíteni, aki Magyarországot egyszerre újra teljessé, gazdaggá és erőssé tudta volna tenni. Emberi erővel pedig ez nem volt lehetséges. Pedig hát nélkül a Habsburg-befolyást csak egy másik hatalomnak (annak, amelynek segítségével a Habsburg-befolyást leráztuk) hasonló befolyása válthatta volna fel, de semmiképpen sem a magyar függetlenség.

Bocskai a protestantizmust védte meg Magyarországon, nem pedig a magyar függetlenséget. A protestantizmus megvédése azonban az ország vallási megosztottságának fenntartásával volt egyenlő, ez pedig magára az országra, mint ilyenre, s annak politikai erejére csakis káros lehetett. Habsburg király mellett ugyanis arról szó sem lehetett, hogy Magyarország tiszta protestáns ország lehessen vagy maradjon.

Azt hinni, hogy Bocskai idejében itt a Habsburgok részéről németesítés folyt, nagy tudatlanságjele lenne. A nemzeti eszme vagy a nemzeti nyelv kultusza akkor még egyáltalán nem is tartozott a társadalmakat mozgató tényezők közé. Ezt tehát akkor még senki sem tűzte célul maga elé. Rendi, nemesi szabadság pedig ez időben akkora volt nálunk, mint sehol másutt, legfeljebb Lengyelországban. Annyira szabad, sőt túltengő, az uralkodótól

oly kevéssé függő, oly nyíltan beszélő, sőt dacoló és fenyegetőző országgyűlések, mint ekkor – minden elesettségünk, gyöngeségünk és gazdasági erőtlenségünk ellenére vagy talán éppen emiatt – nálunk voltak, sehol sem voltak másutt a világon (ismét csak szerencsétlen sorsra jutott lengyel szomszédunkat kivéve).

Gondoljunk csak arra, milyen néma szolgasággal, milyen rettegő engedelmisséggel hajtották végre ugyanakkor fejedelmük akaratát az erdélyi országgyűlések. Pedig hát hatalomban micsoda senkik voltak ezek a török-vazallus erdélyi fejedelmek a német-római császárhoz képest!

Erdélyre mi, mint a szabadság hazájára tekintünk, pedig ott az országgyűlés akkor sem mert dacolni fejedelmével, ha az saját tagjai vérért kívánta tőle. Sőt ha sírva is, de akkor is szolgálai módon mondott köszönetet az effajta vérontásért, ha a fejedelem ezt az ő megkérdésük nélkül már maga meg is csinálta.

Ebben a Habsburg-Magyarországban kellett volna hát még növelni a szabadságot? Hiszen ha még Erdély is a szabadság ideális hazája volt, minek nevezzük akkor a Habsburgok Magyarországot? Igaz, hogy ennek a Magyarországnak ügyeit akkor Prágában és idegenek intézték, de hát a pénzt is nem onnan, s nem idegenek adták-e hozzá? És vajon Erdély ügyeit – annak ellenére, hogy mi annyira szabad országnak tartjuk – nem Konstantinápolyban intézték-e annak ellenére, hogy nem onnan jött a pénz Erdélybe, hanem Erdély küldött pénz (adót) oda?

Igaz, Erdélynek önkormányzata volt, de hát a Habsburg-Magyarországnak nem volt? Sokkal nagyobb volt neki, mint Erdélynek, mert az erdélyi fejedelmválasztáshoz a szultán athnáméja vagy legalábbis utólagos jóváhagyása kellett. De vajon a magyar királyválasztáshoz szükség volt-e valamikor a német császárjóváhagyására vagy engedélyére? Ha tehát abban mégis minden magyar egyetért, hogy Erdély felszabadítására nem volt szükség, miért volt szükség akkor a Habsburg-Magyarország felszabadítására?

A lényegét illetően még Benda Kálmán „Bocskai István”-ja is elismeri, hogy mindenben igazunk van, pedig egyébként vallási téren is meg hazafiaskodásában is annyira kezdetlegesen elfogult, hogy mosolyra készíti a tárgyilagos szemlélőt. Mivel az ő műve az újabb történelmi művek közé tartozik, Benda protestáns felfogása ellenére sem zárkozhatott el már a tudomány haladásától, s ezért sok olyat tudomásul vesz (mert

tudomásul kell vennie, ha a tudomány színvonalán akar maradni), amiket előtte 40-50 évvel még katolikus magyar történetírók sem voltak hajlandók tudomásul venni.

„A hibák forrása – írja – az idegen uralkodóház, a külföldön székelő udvar volt, s ez ellen semmit sem tehettek. Amíg ebben nem állt be változás, addig minden próbálkozás csak enyhítést hozhatott, nem gyógyulást. Azokat a kapcsokat, amelyek a magyar ügyeket Bécshez vagy Prágához, a központi tanácshoz kötötték, ez a béke (a Bocskai kötötte bécsi béke) se oldhatta meg. A végvári vonalat továbbra is fenn kellett tartani, benn az országban pedig nem volt rá pénz. Ingyen nem segítették a magyart, önállóságának egy-egy kis darabját mindig rá kellett áldoznia.” (224. o.)

Oda tehát már Benda is eljutott, hogy sem Bocskai szabadságharca, sem semmiféle más szabadságharc azt el nem érthette, hogy Magyarország már akkor minden idegen hatalomtól teljesen független lehessen. Hogy akkor itt idegenek is parancsoljanak, szerinte is szükségszerű volt, mert a dolog természetéből folyt. Az ország függetlensége, önrendelkezése megszűnésének tehát – látjuk, hogy ezt még az elfogult protestáns Benda is elismeri -nem az udvar gonoszága vagy „ármánya”, még csak nem is rosszindulata volt az oka (pedig ezt a nem létező rosszakaratot milyen lázítóan élezzük ki „hazafias” nevelésünkben!), hanem azok a viszonyok (melyeknek mi még sokkal jobban voltunk okai, mint Bécs, mert ha nem pártoskodtunk volna, nem süllyedtünk volna ennyire mélyre), melyeken változtatni egyelőre sem Bécs, sem mi nem tudtunk.

Ha azonban előre lehetett tudni – Bocskai, mint látjuk már előre jól tudta – hogy önrendelkezésünket, függetlenségünket illetően tartós és gyökeres eredményt egyelőre semmiféle szabadságharccal nem lehet elérni, akkor már azt is kimondtuk egyúttal, hogy az, hogy Bocskai fegyverhez nyúljon, nem volt megokolt, sőt egyenesen megbocsáthatatlan bűn volt a nemzet ellen. Ha ugyanis eleve lehetetlen volt, hogy a szabadságharccal ki lehessen vívni az ország függetlenségét, ha tehát csak pepecselő kis részleteredményekről lehetett szó, ezek miatt semmiképpen sem lett volna szabad az ország és a magyar nép életét ilyen kockázatos és oly sok vér- és anyagi áldozattal járó vállalkozásnak kitenni.

Jelentőség nélküli eredmények miatt nem lett volna szabad (ha ugyan ez egyáltalán szabad volna) a hűtlenség, az esküszegés, a törökkel való cimborálás gyalázatát a nemzet becsülete ellen zúdítani és az udvari

köröknek azt a gyanúját, hogy a magyar nem megbízható, lehangoló tényekkel megerősíteni. Még a legjobb esetben is csak ideiglenes és jelentéktelen eredmények kedvéért nem lett volna szabad abban az uralkodóházban, melynek jóakaratótól nemzetünk sorsa még évszázadokon át függött, szinte lehetlenné tenni az irántunk való szeretetét, tehát erről a szeretetről már eleve lemondani azon elv alapján, hogy nekünk nem is kell se Bécs, se Prága szeretete. Nekünk teljesen elég, ha ott félnek tőlünk, s hogy ez a félelem meg legyen, erről gondoskodni a jó magyar egyetlen hazafias kötelessége. Úgynevezett szabadsághőseink tehát még Habsburg-ellenes, sőt protestáns alapon álló történetíróink elismerése szerint is egytől egyig ártottak a nemzet érdekeinek még akkor is, ha vállalkozásukban önzetlenek lettek volna. Pedig látjuk majd, hogy egyikük sem volt önzetlen (látni fogjuk, hogy még Rákóczi Ferenc sem), mert mindegyikük a maga érdekét kereste. Ezt természetesen ezek a történetíróink nem nyíltan és kifejezetten ismerik el, hanem csak közvetve, annak elismerésével, melyből ez az elismerés vaslogikával következik.

Ha elismerik, hogy eleve kizárt volt az a lehetőség, hogy bármely szabadságharcunkból is (talán a legújabbat, a 48-ast kivéve) a nemzet teljes függetlensége vagy legalább annál jelentősen nagyobb függetlenség, melyet a Habsburgok alatt bírtunk, következhesse, mert még ha a Habsburgok hatalmát meg tudtuk volna is dönteni, helyette szükségszerűleg attól a nagyhatalomtól való függésünk következett volna, melynek segítségével a Habsburgokat legyűrtük (Törökország, később Franciaország), akkor már azt is elismerik, hogy az egész szabadságharc felesleges, tehát lelkiismeretlen vállalkozása volt. Hiszen még 49-ben is úgy próbáltunk magunknak segíteni, hogy a cárnak ajánltuk fel a magyar koronát (Rákóczi Ferenc pedig valóságos házalást csinált vele).

De azért Benda még könyvének abban a részében is, melyet idéztünk, s melyben a tárgyilagos igazság javára és a szabadságharcos hazafiság rovására már nagy engedményeket tesz, se tud tárgyilagos lenni, mert az a kifejezése, hogy „ingyen nem segítették a magyart” olyan, mely semmiképpen sem fejezi ki a való tényállást. Hát más népeket talán ingyen segítettek idegen népek? Talán csak a magyar nép az, mely nem kapott semmit ingyen? Az igazság éppen az ellenkezője. A magyart se segítették ugyan ingyen, de egy más népet se segítettek idegenek annyira ingyen és aránylag annyira ellenszolgálat nélkül, mint a magyart az osztrák.

Az önfenntartás ösztönéből, mely az élet legelemibb törvénye, következik, hogy ingyen nem segítettek minket sem, de a mi esetünkben az árat elsősorban a Habsburgok fizették, nem pedig mi. Természetesen a Habsburgok is a maguk érdekeit szolgálták akkor, amikor Magyarország védelmének költségeit viselték, időnként a török alól felszabadítani is megkísérelték, sőt végül tényleg is felszabadították. Hiszen ezzel a maguk érdekeit szolgálták, mert a siker az ő dicsőségük volt és Magyarország területi épsége helyreállításával az ő hatalmuk növekedett, az ő birodalmuk lett nagyobb.

Ez természetes dolog, hiszen aki a maga érdekei ellen vagy akárcsak azok mellőzésével is cselekszik, az bolond, s hogy valaki nem bolond, hanem normális, az bizonyára nem lehet szégyene. Kétségtelen azonban, hogy legalábbis ebben a Habsburgok érdekei összeestek a magyarság érdekeivel. Ezért voltak okos emberek azok, akik tekintettel a török hódításra, olyan idegent választottak magyar királynak, akinek Magyarországon kívül és a magyarországiaknál sokkal nagyobb erőforrásai is voltak, melyeket fel tudott használni Magyarország érdekében. Kétségtelen tehát, hogy nekünk hasznunk volt az idegen királyból vagy legalábbis hasznunk is volt, s az is kétségtelen, hogy a hasznunk nagyobb volt belőle, mint a hátrányunk.

Hogy hátrányunk is volt belőle, az is a legtermészetesebb dolog, mert az szintén az élet törvényéből, az önfenntartó ösztönből (a Habsburgok egyéb országai népeinek önfenntartó ösztönéből) következett, hogy azok a népek, melyek a segítséget nekünk adták, szintén a maguk érdekében adták, s így rendelkezni is akartak abban, amit királyunk az ő segítségükkel szerzett meg, s befolyásukat arra az országra, melyet az ő pénzükkel, sőt vérükkel szereztek meg, igyekeztek minél tovább megtartani. Lehetetlenség, hogy abban a seregben, melyet valaki kiállít, ne ő rendelkezék, s azokra a hódításokra, melyeket e sereggel szerez, neki befolyása ne legyen. Aki ebben gonoszságot, tehát gyűlölni valót lát, annak az eszét teljesen elvette az egyoldalú elfogultság.

Igaz, a keresztény erkölcsstan, sőt még a vallás nélküli erkölcsstan is, ajánlja az önzetlenséget, ámde az is tagadhatatlan, hogy az önzést, mivel tulajdonképpen az önfenntartó ösztönrel azonos, s így az élet legfőbb törvénye, kiirtani sohasem lehet az emberekből, mert ez bennük természetes. E téren eredményről tehát legfeljebb egyéneknél lehet szó,

nem pedig tömegekben. A Habsburgok alattvalóiktól ezt az önzetlenséget nem is kívánhatták, mert az önzetlenség csak akkor erény, ha mi magunk gyakoroljuk, nem pedig akkor, ha másat kényszerítünk arra, hogy önzetlen legyen. Ez egyszerűen undok képmutatás. Az uralkodó azért van, hogy alattvalóit kiszolgálja, minél nagyobb jóléthez juttassa (tehát hogy alattvalói jogos „önzését” minél jobban kielégítse), nem pedig azért, hogy nekik az önzetlenséget hirdesse. Aki másoknak hirdeti az önzetlenséget, az a legnagyobb önző.

A Habsburgoknak kötelességük volt magyar alattvalóikat is szeretni, tehát az önzetlenséget az ő irányukban is gyakorolni, tehát nem magyar alattvalóikat inteni, hogy a magyarokkal szemben ne éljenek vissza jobb helyzetükkel, ne engedjék szabadjára velük szemben önzésüket, s ne adják túl drágán nekik a segítséget. De azt nem kívánhatták tőlük, hogy csak önzetlenek és mindenben önzetlenek legyenek. Ezt lehet kívánni egy kolostor lakóitól (de száz százalékosan azoknál sem lehet soha elérni), de nem egész népektől és országoktól. Ilyen alapon állva nem is lehetett volna tőlük kivásalni még egy fillért se (illetve filléreket lehetett volna, sőt még forintokat is, mert világos, hogy köztük is voltak egészen önzetlen, kolostorba való emberek is, de csak olyan kevés forintot, hogy azzal ugyan nemigen lehetett volna magyar végvárák őrsegeit fizetni).

Az igazság az volt, hogy a magyarok nyomorát túlzólag is ki kellett színezní, mikor a német birodalmi gyűléstől vagy az osztrák tartománygyűlésektől segély megszavazást kívántak, sőt rémhíreket terjesztetni, hogy jön a török, hogy féljenek, ők maguk is féltsék a bőrüket, s így minél többet megszavazzanak. Az sohasem volt ugyan benne az effajta propagandában, ha adtok, majd parancsoltok is Magyarországon, s amit meghódítottok, legalább félig az is a tietek lesz, de aki ismeri az életet és a közéletet, a politikát, az nagyon jól tudja, hogy az ilyesmi akkor is szükségképpen bekövetkezik, ha előre nem ígérük is meg, mert ennek egyszerűen így kell lennie. Ki csodálkozik azon, ha a vas ráesik a fára, akkor a fa törik el, nem pedig a vas, és hogy az élelem, amelyet két tyúk egyszerre talál, azé lesz, amelyik a kettő közül az erősebb. Hát még ha nem is ketten találták, hanem csak az erősebb? A mi török háborúinkban és török alóli felszabadításunkban pedig ilyenformán volt, mert azt bizony nem magyar pénzen „találták” meg.

Nem azon kell tehát csodálkoznunk, hogy az a hadsereg, melyet évszázadokon át osztrák pénzből tartottak fenn és szereltek fel, osztrák sereg is maradt még a mi török alóli felszabadulásunk után évszázadokig is, s vezérek ott magyarok bajosan lehettek és hogy azok a bécsi udvari hatóságok, akik elesettségek és csonkaságunk alatt a mi diplomáciánkat is intézték és pénzügyeinket is irányították, még nagyon sokáig az után is, hogy meg lett az egész Magyarország (melyet – melleleg megjegyezve – szintén ők csináltak meg, sőt ne feledjük, hogy éppen a szabadságharcokra hajlamos magyarok ellenére kellett megcsinálniuk) olyan hatóságok kezében volt, akik nem Magyarországon székeltek, s akik között magyar csak néha akadt.

Mindez természetes dolog, s mi annál kevésbé vehetjük ezt zokon, s annál kevésbé kell gonoszszágból, ármányból és ádáz gyűlöletből magyaroznunk, mert hiszen éppen most említettem, hogy mikor Rudolf felszólított bennünket, hogy küldjünk ebbe a testületbe magyarokat is, mi még ahhoz is kényelmesek és lusták voltunk, hogy éljünk a felkínált lehetőséggel. Azt pedig majd ezután fogjuk látni, hogy még országunk területi épségének visszaszerzése és a török alóli felszabadulásunk is nemcsak nélkülünk, hanem egyenesen ellenünkre történt, s még most is nemzeti hőseinknek tartjuk és ifúságunk elé példaképül állítjuk azokat, akik vele ellenkeztek (Thököly, Zrínyi Ilona).

A viszonyokat ismerve, nem azon kell csodálkoznunk, hogy a Habsburgoktól védelmünkre és végül felszabadításunkra idegenből ide hozott erőforrásoknak ránk nézve hátrányai is voltak, hanem sokkal inkább azon, hogy ezek a hátrányok nem sokkal nagyobbak és tartósabbak voltak. Éppen nem magától értetődő ugyanis, hogy a mi függetlenségünk ez idegen segítség ellenére is csak megcsorbult, de valójában soha el nem vezett. Mikor például a legkisebb volt ez a függetlenség, akkor is nagyobb volt, mint az, amelyet a „szabad” Erdély a töröktől élvezett. (Erdély például mindig, még Bethlen és Rákóczi György alatt is, adófizető vazallusa volt a töröknek, de arra a kívánságra, hogy – akár csak legnagyobb elesettségek idejében is – mi adót fizessünk a német császárnak, vagy akár Ausztriának, a mi őseink ott a pozsonyi országgyűlésen akkorát nevettek volna, hogy ijedtében a jelenlévő császári udvar egész Bécsig szaladt volna.)

A mi „idegen” királyunk még akkor is mindig megesküdtött arra, hogy Magyarország szabad és független ország, s csak magyaroktól és a magyar

törvények alapján kormányozható, mikor a leggyöngébbek és a legszánandóbb állapotban voltunk. Magyarország tehát még ekkor is csak a gyakorlatban nem volt független, jogilag és elvben ekkor is szabad, független és önrendelkező volt. Az adott helyzetben ezen joggal csodálkozhatunk, de azon semmiképpen sem, hogy az a hadsereg, melyet a más pénze tartott fenn, a más rendelkezése alatt is állott, s az a diplomácia, melyet a császár nem a mi pénzünkéből tartott fenn, elsősorban nem is a mi érdekeink szerint nézte a világot, hanem az egész Habsburg-birodalom érdekeit tartotta szem előtt.

Mikor azonban Benda azt írja, hogy „ingyen nem segítették a magyart”, ebből a kifejezőmódból mindenki azt kénytelen érteni, mintha itt valami sérelem esett volna rajtunk: azaz mintha azok, akik minket segítettek, a rendesnél gonoszabb, önzőbb vagy irigyebb emberek lettek volna. A valóság ennek éppen az ellenkezője. A történelemben nem találunk még egy hasonló esetet, melyben a segítség ára annyira kevés lett volna, mint a mi esetünkben.

Mi a Habsburgok 1918-as bukásakor nem a Habsburgok birodalmának egyik tartománya voltunk, hanem monarchiájuknak egy olyan állama, mely teljesen önálló és független volt, s mint egyenrangú társ állt Ausztria oldalán. Legfeljebb az volt köztünk és közte a különbség, hogy Ausztria még 1918-ban is kétszer annyit fizetett a közös kiadásokhoz, mint mi, velünk egyenlő jogok ellenére. (Az ő kvótája majdnem kétszerese volt a mienknek.)

Egész a Habsburgok bukásáig hazánk területi integritása is sértetlenül megvolt, a már említett német Dévény meg a szintén német „Burgenland” is a mienk volt, de a mieink voltak azok a szepesi városok és dunántúli várak is, melyek már Mátyás király alatt és a Habsburgoknak a magyar trónra kerülésekor se voltak már a mienk, és amelyeknek visszaváltását a bécsi béke elrendelte ugyan, de valósággá tenni mégsem tudta. 1918-ban már és még mienk volt a magyar tengerpart is, sőt még az a Fiume is, mely a honfoglaláskor és az Árpádok alatt még nem volt a mienk.

Hazánk ez integráns részeit mind osztrák, cseh és német pénz szerezte nekünk vissza, sőt még osztrák, cseh és német vér is. A mi Bendánk pedig mindebből csak azt jegyezte meg magának, hogy „ingyen nem segítették a magyart”. Az osztrák és cseh rendek és a német fejedelmek valóban nem, de a Habsburgok igen. S ha az esztelen gyűlölet még erre a megállapításra

is azt mondja, igen, de csak azért, mert osztrák, cseh és német pénzen és véren bár, de Magyarországot mégis csak maguknak szerezték meg, azt feleljük, hogy a gyerek is csak a maga érdekében tanul az iskolában, mégis szülei is, tanítói is szeretik és dicsérik érte, mert ami a gyereknek érdeke, a szüleinek és tanítóinak is érdeke. Hunyadi is a maga érdekében verte meg a törököt, hiszen diadalmas harcai címén az ország leggazdagabb és leghatalmasabb főura lett belőle, s fiát e nagy vagyon erejével anyja és anyjának testvére már egyenesen az ország királyává tudta tenni, mégis kinek jutott valaha eszébe, hogy a nagy Hunyadi babérait azzal tépdesse meg, hogy megállapítsa róla, semmit sem tett érdektelenül vagy ingyen.

Ilyesmi csak a Habsburgokkal kapcsolatban jut eszünkbe.

Igen, de Hunyadinak legalább tehetsége és lángelméje volt, nem úgy, mint a tehetetlen, nyálkás Habsburgoknak. Lángelméje valóban nem nagyon volt a Habsburgoknak, ismerjük el mi is, de ne feledjük, hogy a lángelmét Isten adja és ahogyan nem Hunyadi érdeme az, hogy neki adta, épp úgy nem Lipót szégyene az, hogy neki nem adta. Hadvezéri lángelme helyett azonban volt a Habsburgokban, s különösen Lipótban, önuralom, kitartás, elvhűség, tűrni tudás, alázatosság, takarékoság, a bajban el nem csüggedés. Ezek is csak valamik, s nemcsak a lángelmével, hanem ezekkel is el lehet valamit érní. Sőt ezeket a Habsburg-erényeket már nem is egyszerűen csak az Isten adja, hanem Isten kegyelme segítségével mi magunk szerezzük meg magunknak vallásossággal, önneveléssel, önkritikával, önfegyelméssel. Talán éppen ez az oka, hogy a tömegeknek sokkal jobban kedves az istenadta lángész, mint ezek a keserves öntevékenységgel szerzhető erények.

Ezek az erényeik és a velük járó istenáldás tartotta meg a Habsburgokat félezer éven át a magyar és a német császári trónon a török világhatalom és a mi „szabadságharcaink” egész sorozata ellenére, és ezek tették őket képessé olyan bámulatos teljesítményekre, amilyen Magyarországnak a török alóli felszabadítása volt. Azért ez jobban maguknak a Habsburgoknak érdeme, mintha ugyanezt lángeszükkel csinálták volna.

Nem a lángelmét kell tehát tisztelni, mikor lángelmével találkozunk, hanem helyette azt az Istent imádni, aki a lángelmét nekünk adta. De már az erényekért, az akarat neveléséből és az önmegtágadásból fakadó lelki nagyságért valóban magát az embert is tisztelni lehet és kell, mert az Isten kegyelmén kívül magának az illető embernek lelki teljesítménye is, melyért

az illető Istentől is jutalmat kap, s mely az emberek dicséretét és elismerését is megérdemli.

Elismerem – mondhatná erre valaki –, hogy mivel a törökvilág alatt hazánk védelme elsősorban a királyaink egyéb országaiból jövő anyagi erőkkal, sőt idegen vérrel is történt, a had-, pénz- és külügyeinkre gyakorolt ez az idegen befolyás természetes, magától értetődő, tehát szükségszerű és elkerülhetetlen volt. Nem ismerem el azonban, hogy természetes, szükségszerű és elkerülhetetlen volt ez a befolyás oly arányban és olyan nagy fokban, mint amilyenben ez nálunk tényleg történt.

Az érdek, az önzés a nemzetek életében talán még nagyobb fokban érvényesül, mint az egyének életében, s ráadásul itt még erkölcsi elítélésben sem részesül, legalábbis az elnyomó, a felülkerekedő nemzetek fiai részéről nem. Ez nálunk egyenesen nemzeti büszkeség, nemzeti dicsőség tárgya. Ahogyan a kapitalisták átlaga, legyen akár földbirtokos, akár gyáros, akár bankár (s annál inkább, minél tehetségesebb az illető), nem tudja megállni, hogy alkalmazottait ki ne zsákmányolja, ha azok hagyják magukat (azaz, ha tehetségtelenek), vagy ki vannak nekik szolgáltatva, a szerencsésebb helyzetben lévő államok vagy népek épp úgy, sőt még sokkal jobban kizsákmányolják azokat a gyöngébb államokat vagy népeket, melyek gyengeségük vagy szerencsétlen helyzetük, s a sors csapásai miatt nekik vannak kiszolgáltatva.

Világos, hogy ez Magyarország és Ausztria viszonylatában sem volt másképpen. Ennek megakadályozására tehát valóban szükség volt arra, hogy jötevőinket ne hagyjuk a megokoltnál is jobban a fejünkre nőni, hogy ne tűrjük szolgátságunkat túlságos aláztatosan, s így ne magunk legyünk azok, akik ennek az idegen befolyásnak és idegen uralomnak természetességét, szükségességét és igazságosságát hirdetik, hanem időnként nyissuk ki jól a szánkat, sőt dacoskodjunk és kiabáljunk is. Még az is szükséges volt és nagyon jó hatással is volt, hogy időnként még a kardunkra is csaptunk és ideiglenesen, tisztán taktikából, pszichológiai hatás elérésére, akár a törökkel is szövetkeztünk, hogy megmutassuk, mi is vagyunk azért valakik, s akárhogy nem lehet velünk bánni.

Helyesen történt tehát, hogy nem tűrtük a szolgátságot, s ha bántottak bennünket, ellenség is tudtunk lenni, mégpedig veszedelmes ellenség. Tehát igenis jót tettek a nemzettel és méltán megérdemlik a „szabadsághős” nevet

a Bocskai-féle magyarok még akkor is, ha alapjában véve nem volt igazságos a küzdelmük, és ha az eszközök, melyeket használtak, nem is voltak mindig erkölcsileg kifogástalanok.

Feleletünk: Minden történelmi eseménynek számtalan oka, következménye és kapcsolata lévén, nem lehet köztük egyik sem annyira jó, hogy bizonyos szempontból káros is ne lenne (de természetesen annyira rossz sem, hogy azért valami jó is ne lehetne benne. Az emberek cselekedetei általában sohasem szín jők, de nem is tökéletesen rosszak, s ugyanezt kell mondanunk természetesen a népek és nemzetek cselekedeteiről, tehát a történelmi eseményekről is.

Nagyon ostoba ember lenne például, aki azt, hogy a szovjet-kommunizmus rossz, sőt az emberiség talán legkárhózatósabb és az emberi társadalom ellen talán legtöbbet vétkezett mozgalma, úgy értené, hogy emiatt ez a kommunizmus nem is kezdeményezhetett és nem is eredményezhetett mást, mind csak rosszat. Minden mozgalomban, még a legrosszabban is, mindig van jó is. Hiszen ha nem lenne benne semmi jó, nem tudná félrevezetni az emberek millióit, akik között mindig tekintélyes számmal vannak jóhiszemű és tisztességes emberek is. (Világos, hogy e megállapításnak igaz az ellenkezője is, azaz hogy nincs az a nemes és tiszteletreméltó mozgalom, melyben – az emberi természettől elkerülhetetlenül vele járó gyarlóság miatt – rossz is ne keveredne. Ezért az Egyházban is mindig volt, van és lesz rossz is. Nem a tanokban és az elméletben, mely Isten megígért kegyelme miatt romolhatatlan, hanem a gyakorlati kivitelben, mely emberekre van bízva.)

Világos tehát, hogy Bocskai mozgalma is eredményezhetett és eredményezett jót is. Ez azonban – mint látjuk – olyan dolog, ami magától értetődő és természetes, tehát nem olyan, melyről külön kell szólni, vagy amit külön ki kell emelni. Ezt csak akkor kellene kiemelni, ha a haszon jelentős lenne, s így alkalmas lenne a károk ellensúlyozására vagy legalább jelentős csökkentésére. A mi szabadságharcainkban azonban a haszon egy cseppet sem több annál, mint amennyi jó átlag minden elhibázott emberi cselekedetben akad, tehát nem érdemli meg, hogy külön is rámutassanak.

Világos, hogy volt haszna is annak, hogy ott Bécsben féltek tőlünk, de ebből még egyáltalán nem következik, hogy a hátránya nem volt-e százszor annyi. Már pedig ha így volt, akkor már az egész mozgalom, mely ezt a megfélemlítést célozta, kárhózatós volt, s nem vádolhatjuk elfogultsággal

azt, aki az előnyről nem tesz említést. Értelmes, logikus, tapasztalt embernek tudnia kell, hogy magát a kérdést is: Helyes volt-e nemzeti szempontból Bocskai szabadságharca, tulajdonképpen szabatosan így kellett volna feltenni: Mi volt több Bocskai szabadságharcában, a haszon-e vagy a kár?

Már a fentebb a kapitalistákról felhozott példa is egyoldalú volt. Nem csak a kapitalista munkaadó önző ugyanis és hajlamos a túlkapásokra, hanem a munkás is. A munkás is elbizakodik, ha jó dolga van, és ha a körülmények lehetővé teszik számára, ő is épp úgy visszaél munkaadója szorult helyzetével, mint az az övével. Gazdasági válságok idején például a kapitalista is tönkremegy, s ha módja van hozzá, bizony – hogy ezt megakadályozza – a munkás ilyenkor sem hajlandó közösen viselni a terheket, s életszínvonalából engedni. Vannak ilyenkor méltányos munkások is, de maga a munkásság sohasem méltányos önzetlenségből. Példát is láttunk már rá azokban az említett Ganz-vagongyári munkásokban, akik akkor is, mindig sztrájkoltak, amikor annyit kerestek, hogy még ellumpolni sem tudták. Igaz, hogy ekkor a gyárat sem kellett sajnálniuk, mert az is igen jól keresett, de az is kétségtelen, hogy ők is sokkal többet kerestek, mint amennyi a legúribb megélhetéshez is szükséges volt, s mégis még többet akartak. Hogy lettek volna hát kíméletesek a munkaadó részvénytársasághoz gazdasági válság idején, mikor természetesen az ő keresetük is kevesebb lett volna a szükségesnél?

Nekünk is, mint nemzetnek, a törökvilágban, mikor egész ezer éves történelmünk folyamán a legelesettebbek voltunk, de ugyanakkor uralkodóházunk is az állandó nyomasztó deficittek és adósságok súlya alatt roskadozott, nemcsak arra kellett volna vigyáznunk, hogy túlságosan málészájúak ne legyünk, és a külföldi segélyek címén valami túlságosan nagy befolyást ne engedjünk kifejlődni ügyeinkre, hanem ugyanakkor arra is, hogy túl követelők és túl hálátlanok se legyünk. Mivel pedig a magyarnak úgy is inkább a túlságos önérték és az elbizakodottság a nemzeti jellemvonása, mint a málészájúság, elsősorban éppen erre kellett volna vigyáznunk. A mi körünkben azonban a málészájúság elleni mennydörgés volt inkább népszerű. Kétségtelenül azért, mert ez ellen küzdeni nem került erőfeszítésünkbe, mert hiszen már a vérünkben van. Aki szerénységről, önmérséklésről beszélt, azt meg sem hallgattuk, mert – mivel természetünkkel ellenkezett – még hallani is utáltuk.

Pedig hát annál inkább az ilyen irányú intelmekre lett volna szükség, mert köztudomású, hogy a Habsburgok között sohasem volt egyetlen Bocskai-, Bethlen Gábor-, Nagy Frigyes-, Katalin cárnő-, angol Erzsébet-, Napóleon- vagy Hitler-féle egyéniség; ők majdnem mind tétlen, passzív, engedékeny, minden erkölcsileg kifogás alá nem eső, sőt még az erőszakos rendszabályoktól is idegenkedő s emiatt elnyomni, sőt még rendet tartani sem képes, mindig pénzzavarban levő, s ezért olyan uralkodók voltak, akik ránk sohasem voltak veszélyesek, mert sohasem voltak hatalmasok, s akik ráadásul még ennek ellenére is majdnem mindig háborúban voltak. Éhes szomszédai állandóan azt hitték, itt az alkalom, hogy végre végleg elbánhassanak velük. Az ilyen uralkodók gyengeségét ugyanis a náluk furfangosabb szomszédok mindig felhasználják előnyök kicsikarására.

Nekünk tehát emiatt igen sok alkalmunk volt ahhoz, hogy nemzeti tulajdonságunkat, a nyugtalanságot, a bőrünkben nem férést, a túlságos önértetet és elbizakodottságot s fenegyerekeskedési hajlamunkat kiélhessük, s gyengeségünk ellenére is újra meg újra megmutassuk, milyen veszélyesek tudunk mi lenni és mennyire kívánatos velünk jóba lenni.

Ne mondjuk azt se, hogy nekünk nemzeti szempontból a Habsburgok ezt a gyöngeségét szabad, sőt kötelesség volt kiaknázni, mert hiszen ha az egyének életében kötelező is a becsület és a hála, a nemzetek életében már nem az. Ott csak az tilos, ami a nemzetre káros és minden megengedett, ami a közösségre előnyös. Ez ugyanis nem igaz. Az erkölcsi törvények, a becsület és a hála a nemzetek életében épp úgy kötelező, mint az egyének életében, s ezt nem kell magyaroznunk éppen annak a magyar történetírásnak, mely akkor, mikor más nemzetek önzők vagy hálátlanok mi irántunk, ezt annyira zokon veszi. Hiszen minden második szava a Habsburgok undok hálátlanságának hangsúlyozása, a mi, Habsburg Rudolfnak a Morvamezőn vagy Mária Teréziának az osztrák örökösödési háborúban adott nagy segítségünkért. S milyen kajánul hányja szemére ez a történetírás Mária Teréziának, hogy ha még olyan nehezen is, de a végén mégiscsak beleegyezett Lengyelország felosztásába, és milyen szarkasztikusan hányja szemére Ferenc Józsefnek a krimi háborúban tanúsított „háláját” a 49-ben kapott „önzetlen” orosz segítségért!*

*

Mindkettőről (illetve mind a négyről) lesz majd szó. Ekkor majd látni fogjuk, milyen alaptalan a szemrehányás, de ha nem lenne alaptalan, a Habsburgokra még akkor is rendkívül hízelgő lenne. Bizonyítja ugyanis mennyire toronymagasan áll Mária Terézia erkölcsisége Nagy Frigyes vagy Katalin cárnő felett még e történetírók előtt is. Ők voltak ugyanis kezdeményezői és okai Lengyelország felosztásának; ők tukmálták rá valósággal Mária Teréziára. Mégis nálunk még ezen se botránkozik senki se, ellenben Mária Teréziának még azt se tudják megbocsátani, hogy a dolgot engedte magára tukmálni. Ennyire szigorú az erkölcsi mérték, ha egy Habsburgról és ennyire enyhe, ha másokról, ha a történelem lángelméiről van szó!

De ha hitetlen, illetve erkölcstelen alapon állunk és a nemzetek életében minden erkölcsi törvénytől vagy gátlástól mentes, egyedül a hasznossági elvet fogadjuk el irányadónak, akkor éppen ezek miatt a hasznossági szempontok miatt kell megtartanunk a becsület, a hála és általában az erkölcs törvényeit a nemzetek életében is. Elég csak újra megemlítenünk, amire már annyiszor rámutattunk, hogy a becstelen eszközöket a politikában sem használó és állami ügyekben is gyóntatóik, tehát az Egyház szavára hallgató Habsburgok minden passzivitásuk, állandó pénzzavaruk, mindig fizetetlen és mindig rosszul felszerelt hadseregük, mindenkori készületlenségük és mindenhonnan való elkésésük ellenére mégis tovább tartották magukat számtalan nyelvileg és fajilag annyira elütő és egymástól annyira távol eső országaik trónján, mint bármely más, a machiavellista eszközöket is sűrűn használó uralkodóház, például a mindig munkálkodó, mindig tevékeny, mindig takarékos, az embereket agyondolgoztató, ellenségeiket a tettekben mindig megelőző, és ha sikerre adott kilátást, minden eszközt jónak tartó Hohenzollernek, a politikából az erkölcsi elveket teljesen kiküszöbölő Hitlerről, aki azonban még a Hohenzollerneknel is sokkal rövidebb idő alatt megbukott, nem is szólva.

Nem véletlen ez ugyanis, hanem fényes bizonyítéka annak, hogy becstelenül, erkölcstelenül, hálátlanul viselkedni a politikában és a nemzetek életében is mindig megbosszulja magát s ha a kíméletlenség eleinte sikereket hoz is (Hitlert például először a világ urává és parancsolójává tette), végeredményben mindig balul út ki, a becstelenség

mellé még romlást és pusztulást is hoz a lelkiismeretlen politika követőire s miattuk azokra a nemzetekre is, amelynek sorsát ezek a machiavellisták irányították.

De ha mindig igaz ez, kétszeresen igaz a mi történetünkre vonatkoztatva a török világ idejében. Csak a gyámoltalan, csak a mafla munkást kell figyelmeztetni arra, hogy ne hagyja magát kizsákmányolni. Nem kell azonban erre izgatni a normális munkást, annál kevésbé a nagyravágyót és a forradalmi hajlamút. Az ilyeneket (még a normálist is, mert a normális ember is gyarló és hajlamos a túlzásokra, s az önfenntartó ösztön benne is működik) éppen ellenkezőleg, arra kell figyelmeztetni, hogy tartsanak önmérsékletet, hogy ne legyenek türelmetlenek és túl követelőzők, ne legyenek munkaadójukhoz igazságtalanok, s ne éljenek vissza annak esetleges szorult helyzetével. Hiszen ha munkaadójuk megbukik, ők is vesztenek vele, mert munka nélkül maradnak vagy az eddigi tűrhető helyett egyenesen rossz munkaadót kapnak.

Bocskai idejében még jobban ránk fért volna az effajta figyelmeztetés. Hajdani hatalmas országunkat mindössze csak egy kis országának képviselte; évi adónk csak egy ezred kiállítására volt elég; bányáink már kimerültek; kereskedelmünk a minimálisra csökkent; királyaink, akik császári rangjuk és egyéb országaik nagysága után hatalmasok lehettek volna, számtalan ellenségük, békeszerető hajlamuk és inkább a csendes tudományos búvárkodást, szemlélődést és csendes családi életet, mint a háborús dicsőséget és a politika cselszövevényeit kedvelő természetük, a pénzt nem kímélő nagylelkűségük és túlságos jóságuk miatt kevés hatalommal rendelkező, gyenge uralkodók voltak, de azért mégis, ahogy tudták, egyéb országaikból fedezték azokat a mérhetetlen hadi kiadásokat, melyekre még az eredeti Nagymagyarország sem lett volna képes.

Ilyen körülmények között még az sem volt helyes és nemzetünkre hasznos, hogy hangos, állandóan elégedetlenkedő, dacos, követelőző, sőt fenyegető országgyűlésekkel mutattuk ki királyunknak, hogy tudunk neki bajt okozni, és hogy az ő hatalma nálunk felette gyenge. A nemzetre már az is káros volt, hogy mindezt királyaink évtizedeken át kénytelenek voltak tőlünk eltűrni. Káros volt nemzetünkre, mert ha nincs központi tekintély, ha gyenge a központi hatalom, azt mindig a nemzet érzi meg, mert akkor a nemzet sem lehet erős. De ha baj ez egy nemzetre még normális, nyugodt viszonyok között is, egyenesen végzetes ránézve válságok közepette. A

törökvilág idején pedig mi válságok közt éltünk. Már Mohácsnál is a központi hatalom gyengesége ásta meg sírunkat.

Már az is helytelen és nemzeti szempontból is káros dolog volt, hogy ilyen körülmények között azt kértük, hogy királyunk köztünk lakjék. Talán azért kellett volna köztünk laknia, mert országai között a leggyöngébbek közé a mi országunk tartozott? Vagy talán azért, mert mégis éppen erre kellett költenie a legtöbbet, s még országaiból való jövedelmét is idehoznia? Vagy azért, mert itt állandó harctér volt? Vagy azért, mert a főváros (Buda) is idegen uralom alatt állt? Vagy mert az ország területéből még az a rész is, mely nem volt a töröké, fele részben szintén más úrnak szolgált, olyan úrnak, aki szintén a törökkel barátkozott?

Nem volt rendjén, hogy királyunk nem lakott az országban, de ennek nem a király volt az oka, hanem a viszonyok, ezeket a viszonyokat pedig éppen azok idézték elő, akik legjobban sérelmezték azt, hogy miért nem lakik itt a király.

Az is helytelen volt, hogy mint túrhetetlen sérelmet hánytorgattuk föl, hogy azon a pénzen, melyet külföldről hoztak ide, külföldi zsoldosoknak adtak kenyeret. Hiszen szegény királyunknak örülnie kellett, hogy külföldi alattvalói legalább így odaadják a pénzüket. Csak nem kívánhatta tőlük, hogy azokat a magyarokat fizessék, akikről sohasem tudhatták, mikor állnak át ellenségeik, sőt akár a török mellé?! Aztán sérelem-e, hogy ezeknek a zsoldosoknak, még ha hazánk területén harcoltak is, nem annak a magyar nemzetnek fia parancsolt, amely nemzet a külföldi pénzt kapta és élvezte, hanem azé, amely a pénzt adta?

Bizonyára az sem volt rendjén, hogy mi a saját védelmünkhöz nem csak alig járultunk hozzá valamivel, hanem még azt is zokon vettük, ha királyunk erre a honvédelemre legalább azokat a pénzforrásokat fel akarta használni, amelyek az alkotmány szerint rendelkezésére álltak, és hogy mi azt akartuk, hogy még akkor is, mikor úgy is külföldről kell fedeznie azt, amit az országnak magának kellett volna fedeznie, még a magtalanság miatt gazdátlanná lett birtokok se legyenek a kincstáré, hanem az oldalági rokonoké, és hogy a hűtlenségbe eső nemesek birtokait, melyeket a kincstár a nemzet virágzó napjaiban is elkobozott, éppen most ne kobozza el.

Milyen lelkiismeretlen, sőt egyenesen hazaáruló eljárás volt éppen ez időben mesterségesen csinált hírveréssel azt a hitet terjeszteni el az

országban, hogy a főbenjáró perek csak mondvacsináltak voltak, hogy igazságtalanul indították őket csak azért, hogy a kincstár pénzt szerezzen, mikor az imént láttuk, hogy mennyire igazságosak voltak ezek a perek!

Aztán okos vagy helyes dolog volt-e, hogy éppen ilyen állapotok közepette hirdették a „hazafiak” azt, hogy ne legyünk málészájúak; hogy kiabáljunk még akkor is, ha nincsen igazunk, mert hát a nemzet érdekei az elsők, és ha a nemzet sorsáról van szó, akkor nem kötelezők az igazságosság, a méltányosság és a hála érzelmei, és hogy a nemzetünk számára mindig annyit kell ellenségeinktől kicsikarnunk, amennyit lehet és olyan eszközökkel, melyek rendelkezésünkre állnak?

Még ha ez az elv igaz lett volna is, micsoda nemzet az, mely a királyt egyszerűen úgy kezeli, mint ellenségét és azokat az országokat is, melyeknek anyagi és fegyveres segélyét elfogadja, élvezi, sőt kéri, szintén úgy nézi, mint akik az ő ellenségei, s akik ellen gyűlöletheadjáratot vezetni hazafias kötelesség?

De még ha Ausztriában valóban ellenséggel lett volna is dolgunk, még akkor is helytelen lett volna ez az okoskodás. Láttuk már, hogy a Habsburg-hatalmi körből kiszakadnunk akkor még nem lehetett. Láttuk, hogy Bocskai is annyira látta ezt, hogy nem is törekedett rá, mint egyelőre lehetetlen dologra. Ha azonban tudtuk, hogy – ha akarjuk, ha nem – még évszázadokig a Habsburg-hatalmi körben kell maradnunk, mi értelme volt akkor ennek a minden áron kuruckodni akaró politikának még akkor is, ha erkölcsileg megengedett lett volna? Lehet ugyan, hogy az a haszna megvolt, hogy emiatt jobban félték tőlünk, mint egyébként félték volna, tehát nem merték jogainkat úgy csorbítani, mint egyébként csorbították volna, de más részről az is épp olyan igaz, ha egyébként se nagyon szerettek bennünket (ki szereti azt, akit állandóan segélyezni kell?), ezek után még kevésbé szerethettek. Tekintettel azonban arra, hogy még évszázadokig rájuk szorultunk, s így még évszázadok múlva is ők rendelkeztek velünk, s emiatt – ha akartuk, ha nem – tőlük függött a sorsunk, nem ártott-e nekünk sokkal többet ez a méltán megkisebbedett bécsi szeretet irántunk, mint amennyit használt az ugyanakkor megnövekedett bécsi félelem?

Erre különösen magyarkodó magyarjainknak kell igennel felelniük, mert hiszen éppen ők beszélnek úgy, mintha évszázadokon át nálunk minden hatalom egyedül a bécsiek kezében lett volna, mintha velünk

teljesen ők rendelkeztek volna. Miért akartuk hát mi minden áron ellenségeinkké tenni azokat, akiknek állítólag annyira ki voltunk szolgáltatva? Ha ugyanis ez a kiszolgáltatottság igaz, akkor úgy is hiába számítottunk az ő tőlünk való félelmükre, mert az elnyomó sohasem szokott félni az elnyomottól, hanem megfordítva van a dolog. Ez alapra helyezkedve tehát azt kell mondanunk, hogy a felkeléseknek semmi hasznuk sem volt, mert félelmet Bécsben nem tudtak kelteni, de más részről kétségtelen, hogy azt a bécsi szeretetet és jóindulatot, melyre – ha egyszer annyira az ő kényüktől-kedvüktől függünk – annyira rászorultunk, mi irtottuk ki belőlük vagy szállítottuk le a mélypontra azzal az ostoba politikával, melyet nálunk „hazafiasnak” szokás mondani.

Bocskainak (és az utána következő „szabadsághősöknek”) felkelése tehát először is tönkretette a becsületünket azok előtt, akik minket önvédelmünkben segítettek, és akikre rászorultunk, de az egész keresztény világ előtt is azzal, hogy mi, a kereszténység híres védőbástyája és az európai kultúra védelmezői, megtagadtuk dicső történelmi szerepünket és Ázsia és a pogányság szövetségesei lettünk. Bűn volt ez azzal a nyugattal szemben is, melyhez világnézetünk és kultúránk révén mindig tartoztunk, de sokkal inkább bűn volt saját királyunkkal szemben, akinek alattvalói hűséggel tartoztunk, és akit mi olyan fölényrel szoktunk elítélni, sőt megvetni azért, mert állítólag sohasem tartotta meg koronázási esküjét.

Arra sohasem gondoltunk, hogy a koronázáskor nemcsak a király esküdött, hanem mi is. Ő az ország alkotmányának és függetlenségének megtartására, mi az iránta való alattvalói hűségre. Sőt éppen azok között, akik felkeléseket vezettek, alig volt olyan, aki mint volt főispán, hadvezér, várparancsnok vagy más udvari tisztség viselője, külön is hűséget ne esküdött volna a királynak. Ezt az esküjét mindegyik galádul megszegte akkor, mikor felcsapott „szabadsághősnek”. (Így aztán talán megértjük azt is – amit eddig sehogy sem tudtunk megérteni –, hogy Thurzó György fanatikus protestáns létére is hogy állhatott ellen végig Bocskainak még jószágai feldúlása árán is (pedig – afféle protestáns – nagyon is anyagias volt egyébként), hanem inkább azon csodálkozunk, hogy lehet, hogy a többiek ha nem is mindjárt, de mégiscsak átálltak Bocskai táborába.)

Ezt az árulást és esküszegést még becstelenebbé tette, hogy éppen azokkal szemben követtük el, akik minket a török ellen élet-halálharcunkban évtizedek óta állandóan segítettek és az ellenséghez való

ez az első átállásunk éppen harc közben akkor történt, mikor e nyugati szomszédaink, már tizenöt éve a pénzükön kívül még a vérüket is együtt ontották velünk, hogy minket felszabadítsanak.

Mivel lehet hát menteni azt, hogy mi egyszer csak meguntuk a szenvedést, mert idegeink felmondták a szolgálatot, illetve egyszerre csak szükségesnek tartottuk megmutatni, hogy ártani is tudunk, ha akarunk és egyúttal mindjárt akartunk is, mert addigi viselkedésünkkel éles ellentétben egyszer csak azt gondoltuk, hogy nemzetünkre az a hasznos, ha egy kicsit félnek is tőlünk azok, akik segítenek bennünket, és akik segítségére annyira rászorulunk.

Tekintettel arra, hogy – természetesen – nem ellenségeink, hanem barátaink voltak azok, akik segítettek bennünket, és akiknek mi egyszer csak szükségesnek tartottuk megmutatni, hogy tőlünk nekik félni is lehet és kell, látnunk kell, mennyire ostoba volt ez a politika. Sajnálni lehet ugyanis azt a nemzetet, melytől nem az ellenségeinek, hanem a barátainak vagy legalábbis a barátainak is kell félniük. Az ilyen nemzet ugyanis szükségképpen társtalan, barátok nélkül lesz (mint Vajda János üstököse), mint ahogyan mi – sajnos – többnyire ilyen társtalanok is voltunk.

Nem csoda hát, ha még a protestáns Schiller is – akinek pedig, mint protestánsnak örülnie kellene, hogy a harmincéves háborúban a Habsburgokkal szemben a protestáns oldalra álltunk – oly megvetően nyilatkozik a mi Bethlen Gáborunkról és Rákóczi Györgyünkéről; ha még a velük való szövetekezést is megbecstelenítőnek tartja még a protestáns pütkösdi cseh királyra is, és ha nem csak „szabadságharcainkat”, de még „turbulens” országgyűléseinket is lenézik még a Habsburg gyűlölő protestáns írók is (Carlyle, Coxe), ellenben a Mária Teréziának adott „Vitam et Sanguinem!” végtelenül imponál nekik is, sőt még a forradalmár Lamartine-nek is.

Ez volt tehát Bocskai első nagy bűne. Az, hogy megszegte a hitét és fegyvert ragadott nem koronás királya mellett, mint kötelessége lett volna, hanem ellene ragadott fegyvert. Hogy elárulta a kereszténységet, mert halálos ellenségével kötött szövetséget. Hogy meggyalázta a magyarság évszázados dicsőségét, melyet az magának, mint a kereszténység védőbástyája, szerzett. Hogy nemzete nevében rút hálátlansággal fizetett azért a segítségért, melyet önvédelmi harcának a kereszténységtől olyan hosszú időn át kapott, s melyet addig is, utána is mindig maga kért. Hogy

végtelen nagy csalódást, törést s ennek következtében ellenszenvet ébresztett azoknak a népeknek a lelkében, akik mivel szomszédaink voltak és velünk közös uralkodójuk volt, még évszázadokon át igen nagy befolyással voltak állami és gazdasági életünkre.

Bocskainak mindezt még akkor sem lett volna szabad megtennie, ha pillanatnyilag kellő haszon ellensúlyozta volna ezt a nagy kárt. Pedig ezt a mentséget sem hozhatjuk fel javára, mert hiszen láttuk, hogy maga Bocskai is annyira tisztában volt e becstelen török szövetség értéktelenségével és veszélyességével, hogy már akkor sem bízott benne, mikor megkötötte, s ezért csupán rosszhiszeműen kötötte. Mivel azonban Bocskai nem egyedül állt e tekintetben, hanem politikájának folytatói is voltak, sőt mivel – sajnos lassacskán az egész magyar közvélemény annak a végzetes tévedésnek rabja lett, hogy Bocskai útja a helyes magyar hazaszeretet útja volt, azok, akik sorsunkat még utána évszázadokig intézték, kénytelenek voltak minket úgy tekinteni, mint akik nem megbízhatók számunkra, akik nem barátok, hanem ellenségek, s akik ha ők bajba kerülnek, mindig az elsőek lesznek, akik ellenségeik mellé állnak és őket hátba támadják.

Bocskai e hitszegő árulásának visszataszító voltát még növeli, hogy háború alatt, a törökkel való küzdelem közben történt, s akkor, amikor azok, akiket elárult, egészen önzetlenül támogatták a mi önvédő küzdelmünket.

Rendkívül tanulságos például Esztergom esete. Érdeemes tüzetesebben szemügyre vennünk. Láttuk, hogy 1543-ban került először török kézre és hogy meg lehetett volna menteni, ha a védői hősök lettek volna. Láttuk, hogy idegenek voltak ezek a nem hős védők, de láttuk, hogy a magyarok még annyit sem törődtek a vár megmentésével, tehát még annyira sem voltak hősök, mint az idegenek. Láttuk azonban azt is, hogy I. Ferdinánd, az „idegen” király, jobban törődött vele, mint bárki, s igazán nem rajta múlt, hogy ez a fontos végvár a magyarság és a kereszténység számára elveszett. Láttuk, hogy a lefolytatott hivatalos vizsgálat szerint az idegen védők, ha hősök nem is, de azért árulók sem voltak.

Ezt az 1543-ban elvesztett Esztergomot 1595-ben, azaz a 15 éves „hosszú” háború folyamán visszaszereztük. Az a Rudolf szerezte vissza, akit mi csak gyűlölni tudunk, és akinek csak az idegbajáról tudunk, és aki ellen Bocskai jónak látta fegyvert ragadni „a magyar szabadság” védelmére. A visszaszerzés tisztán Rudolf érdeme, mert hiszen a pénzt tisztán ő adta, s

egy hadművelet elsősorban azon fordul meg, van-e rá megfelelő pénz. Még a katonák vitézsége is ettől függ, mert fizetetlen és éhező katonaság nem lehet vitéz, a jó ellátás és a jó hadfelszerelés pedig vitézzé teszi a katonát, mert önbizalmat önt belé. (Tehetségtelen és hanyag vezér természetesen ezt is tönkre teheti, de viszont rosszul felszerelt, fizetetlen és éhező sereggel még lángelme sem mehet semmire.)

Rudolf érdeme annál nagyobb, mert a török ugyancsak nem könnyen adta vissza Esztergomot. Hatvanöt napig tartott az ostrom, amely alatt még török felmentő-sereg is érkezett, s ezt is szét kellett verni. A várat 4974 török védte, s olyan hősiesen, hogy mire két hónapi vitéz ellenállás után feladták a várat, 3500 már elesett közülük, 611-en pedig sebesülten estek fogságba. Elesett a vár török parancsnoka, Ali bég, s Esztergomnál esett el a Rudolf hosszú háborújában szintén visszaszerzett Győr volt török parancsnoka, Ozmán pasa is. De „morbus hungaricus”-ban az ostrom folyamán meghalt a keresztény sereg derék és tehetséges parancsnoka, Mansfeld is. (Utána Mátyás főherceg vezette a hadműveleteket, az alvezér pedig kezdettől fogva a mi vitéz és tehetséges Pálffy volt.)

A török olyan nagy csapásnak tartotta magára nézve Esztergom elvesztését, hogy nem nyugodott addig, amíg vissza nem szerezte. Már 1598-ban ostromra készült (a vár parancsnokává Rudolf magyar embert, Pálffy Miklóst tette) és a várban levő sok török foglyot előre megszervezte, hogy az ostrom alatt majd a várban tüzet okozzanak. Az összeesküvést azonban felfedezték, s a benne résztvevőket máglyára ítélték. Nemsokára utána a vár keresztény őrsége körében tört ki lázadás az elmaradt zsold miatt. Rudolf itt is megemberelte magát, s egyszerre 80.000 tallér zsoldot küldött a várba. (Erre láttuk, nem volt pénze akkor, mikor Basta zsoldosainak Bocskai ellen kellett volna a zsold.)

A török most tárgyalásokat kezdett a prágai udvarral és a várat ellenszolgáltatások fejében tárgyalások útján igyekezett visszaszerezni. Mivel azonban Rudolf erre semmi áron sem volt rávehető, 1604 szeptemberében megkezdte Esztergom ostromát. Ekkor már Bocskai lázadásban volt, akarom mondani; már megkezdte „szabadsághősi” működését, a derék, akarom mondani; gonosz Rudolf azonban jobban féltette Esztergom várát a töröktől, mint amennyire féltette magyarországi uralmát Bocskaitól. S noha a vár visszavétele óta már sokat költött Esztergom megerősítésére – Pálffy például megújította a várral szomszédos

szenttamási erősséget és kiépítette a várral való összeköttetését – s noha nem kevesebb, mint 20.000 fegyveres volt ekkor az esztergomi fellegrvárban, s a szenttamási erődben is ott volt a Mansfeld-ezred, az új sáncokban pedig a Kollonits-ezred; mégis, hogy a várat az ostromlók ellen a Duna túlsó oldaláról Párkány felől is biztosítsa, még Bastát is ide rendelte Erdélyből, seregét még a Komáromból és Győrből melléje osztott csapatokkal is megerősítette, sőt „armadát”, hajóhadat is rendelkezésére bocsátott, hogy vele szükség esetén bármikor átkelhessen a túlsó partra, s az őrségnek segítségére lehessen. Basta ágyúkat is hozott s ezeket is a vár védelmére állította. A vár parancsnoka ekkor már nem Pálffy, hanem a protestánsból megtért, szintén derék báró Althan Adolf volt (keresztnevét katolikussá levésekor Mihályra változtatta, egyébként pedig már 1578 óta magyar állampolgár volt (indigenátust [honosságot] szerzett). Hogy a várat Visegrád felől se érhesse meglepetés, ez irányban is új sáncokat létesített és beléjük megfelelő katonaságot és 6 ágyút állított. A vár helyettes parancsnoka egyébként Althan alatt is magyar volt; Orczi (Oros) Péter ezredes.

Az ostromló török sereg 40.000 főnyi volt s olyan vitéz is, hogy a szeptember 19-től október 17-ig tartó ostromban 8.000 esett el közülük, de természetesen ilyen jól felszerelt várral szemben nem tudtak boldogulni. A vár védői közül is elesetek 700-an (a török veszteséghez képest nem sok), köztük egy Hohenlohe (Kázmér) és egy gróf Salm; nevezetesebb magyar azonban egy sem.

Hogy tudtak volna a törökök boldogulni, mikor Rudolf még az ostrom alatt is a védők segítségére küldte Böches százados sajkásait, Ehrenreich György 1500 cseh zsoldosát, Kollonits Sigfried ezer lovasát, hajdúját és huszárját, a tescheni herceg ezer gyalogosát és 80 lovasát, Münsterberg Károly ezer lovasát és még más, különböző tartományokból származó zsoldosokat is.

Nem csoda, hogy így a töröknek elment a kedve az ostromtól, s október 17-én abba hagyta az egészet. Rudolf megmentette Esztergomot, de mivel a katonáit nem Bocskai, hanem a török ellen küldte, elvesztette Erdélyt és még hét megyét, sőt egyelőre egész Magyarországot. Ha önzőbb lett volna, Basta seregével – s kivált, ha az imént elsorolt, Esztergomba irányított ezredeket is Bocskai ellen küldte volna – még csírájában könnyűszerrel elfojthatta volna Bocskai felkelését. Persze mindez nem csak

önzetlenségéből, hanem azért is történt, mert akkor még Bocskait nem vette komolyan. Ámde ha Rudolf nem hitte el Bocskairól, hogy még a törökkel való szövetkezésre is képes, az megint csak neki válik becsületére, nem Bocskainak vagy a magyar „szabadsághősöknek”.

Egyébként még így is Rudolf önzetlenségét bizonyítja a dolog, mert aki önző, az gyanakszik, s ha Rudolfban nagyobb lett volna a bosszúvágy a magyar lázadó megbüntetésére, mint amekkora volt benne a szeretet a kereszténység ügye iránt és a kötelességtudás Magyarország területi integritása védelmére, akkor nem Bastát hívta volna ki Erdélyből épp akkor, amikor ott lázadás tört ki ellene, hanem Esztergom helyett inkább Bastának küldte volna az előbb említett erősítéseket is.

Kár volt Rudolfnak ilyen önzetlennek lennie s neki, az „idegennek”, sőt a tőlünk még ma is feneketlenül gyűlölt idegennek jobban szeretnie Magyarország integritását, mint amennyire ugyanezt a magyar szabadsághős szerette, mert a végeredmény az lett, hogy Bocskai is fölébe kerekedett és Esztergom is elveszett.

A török ugyanis annyira áhítozott a már egyszer birtokában volt Esztergom után, hogy fegyveresen nem boldogulván, már a most ismertett ostrom alatt is tárgyalásokba kezdett a keresztényekkel és Kanizsa visszaadását ajánlotta fel Esztergom ellenében. Mivel Rudolf ezt az ajánlatát is visszautasította, újra támadott. Mivel újra kudarcot vallott, Kanizsán kívül még Egert, Füleket, Szécsényt és Nógrádot is hajlandó lett volna visszaadni Esztergom ellenében. Mivel a kereszténység képviselője még ezt sem volt hajlandó elfogadni (olyan nagy érték volt akkor az az Esztergom!), újabb támadás következett, de mint láttuk már, ekkor is eredménytelenül.

Hamarosan utána azonban nem csak Erdély, hanem Magyarország is Bocskaié lett és Bocskai és magyarjai a török szövetségesei lettek. Így aztán érthető, hogy az a török, aki annyira nem tudta Esztergomot elfeledni, 1605. augusztus 10-én, most már újabb reményekkel, újra megtámadta az esztergomi „Rácvárost”, legyilkolta a férfiakat, a nőket és gyerekeket pedig rabszolgának vitte el. 29-re pedig már újra 40.000 török táborozott a város előtt. A várbeliek élelmiszerrel való megerősítése Párkányból hajók útján így is megtörtént. Az őrség megerősítésére Rudolf Oettingen Vilmos győri várkapitány vezetésével most is küldött egy újabb ezredet, de viszont a Bocskai-féle „hazafias” bomlasztó szellem is mutatkozni kezdett a várban.

„Az első baj ott keletkezett – írja még a természetesen teljesen Bocskai-párti „Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék múltja és jelene” című 1938-ban megjelent mű is, melyből egyébként összes idevonatkozó adatainkat vettük –, *hogy eljutott a várba Bocskai István felkelésének híre, s ez lázba hozta az őrség magyar részét.*” Amikor Althan dunai malmait török portyázók elfoglalták, ők jelentkeztek visszaszerzésükre azzal a hátsó szándékkal, hogy ezáltal a „német” várból kiszabadulhassanak és Bocskaihoz csatlakozhassanak. (Bizonyára protestánsok voltak, mint akkor majdnem mindenki az volt még Csehországban és Ausztriában is, hiszen láttuk, hogy nemrég még maga Althan is az volt.)

A magyarokban bízó és magyarbecsülő derék Althan még álmában sem gondolt arra, hogy még ilyen becstelenség, ilyen keresztény- és hazaárulás is lehetséges, s gyanútlanul kieresztette őket a várból a malmok visszafoglalására. A derék magyarokat azonban többet sohasem látta.

Részben, mert Oettingen szemrehányást tett neki hiszékenységeért, részben mert ezzel a maga szeme is kinyílt s meggyőződött arról, hogy az őrség még meglévő magyar része se megbízható, ezeket is elbocsátotta, sőt olyan keserű kiábrándulás fogta el, hogy magát a parancsnokságot is átadta Oettingennek s elhagyta azt az Esztergomot, melynek 1595-ös visszafoglalásában – akkor még nem parancsnoki rangban – neki is nagy érdeme volt.

Az őrség elbocsátott magyar része valóban beállt Bocskainak Rhédei vezérlete alatt álló seregébe. Rhédeivel, mint török segédcsapatok, a keresztény és magyar kézben lévő Érsekújvár ostromára indultak és ott tisztjeikkel (Kultrán Istvánnal, Bornemissza Ádámmal és Kontrárius Mártonnal) egyetemben a török oldalán többnyire „hősi halált haltak”. (Az előbb idézett „hazafias” mű így fejezi ki magát.) Tisztjeik neve után az jut eszébe az embernek, hogy nem annyira magyarok, mint inkább talán csak protestánsok voltak ezek a „szabadságszerető magyarok”.

Bár Rudolf az eltávozott magyarok pótlására még ezután is beküldte a várba a Mörsberg-ezred öt zászlóalját és gróf Dampierre ezredét (akik már csak az ostromló török seregen keresztül, az éj sötétjében, s így is csak veszteséggel tudtak bejutni), de az így elhagyott Esztergomon már ők sem segíthettek. A hős védők már 1 500 főnyi veszteséget okoztak az ostromlóknak, mikor egy katona árulása bevezette a törököket a Szent

Tamás-erődbe. Ezek dühükben, mert oly nagy veszteséget okoztak nekik, itt az őrséget legyilkolták. Ez szeptember 8-án történt. Október elsején hősi küzdelem után, melyben maga Oettingen parancsnok is hősi halált halt, a Víziváros is elesett. Megmaradt őrségének sikerült feljutnia a várba, ahol gróf Dampierre vette át a parancsnokságot. Ez, miután hosszabb ideig ellenállt a kedvevesztett őrség megadási tervének, végül kénytelen volt kívánságukra a várat megadni, mely aztán utána teljes hetvennyolc éven át maradt török birtok.

Rudolf emiatt a parancsnokkal együtt mintegy kétszáz tisztet és altisztet fogságba vettetett, megindította ellenük a hadbírószági eljárást, mely közülük sokat kegyetlenül megbüntetett (megcsonkítás, fejevétel, felnégyelés, akasztás). Még gróf Dampierre-t is börtönre ítélték. Később kegyelmet kapott, 1620-ban pedig királya oldalán hősi halált halt, mint majd látni fogjuk.

Bécs tehát a németet lefejeztette, felakasztatta, megcsonkította, felnégyeltette azért, mert nem volt hajlandó meghalni a magyarok hazájáért. A magyaroknak azonban, akik nem csak erre nem voltak hajlandók, hanem még egyenesen a török mellé is álltak, a bécsi békében amnesztiát adott. Mi pedig még ennyivel sem elégedtünk meg, hanem azóta egyenesen szabadság hőökké léptettük őket elő.

Esztergom elvesztése ellenében Bocskainak nem mentsége, hogy ő kikötötte a törökkel kötött „szövetségben”, hogy „szövetségese” Magyarország területéből újabb részeket nem foglalhat el, s így a török részéről Esztergom megostromlása jogtalanság és hitszegés volt. Bocskai ugyanis már előre olyan jól tudta, hogy mit jelent a török szava, hogy mikor „szövetségesevel” találkozóra ment, előbb végrendeletet csinált és elbúcsúzott híveitől. Jól tudta azt is, hogy ő a töröknek valójában nem szövetségese, hanem szolgája s ura, a török, annyit tart meg majd a „szövetség” feltételeiből, amennyit akar, sőt azt is előre tudta, hogy csak annyit akar majd, amennyit kénytelen lesz.

Valóban: az a török, akit Bocskaival kötött „szövetségé” arra kötelezett, hogy elégedjék meg a status quóval s újabb foglalásokat ne tegyen, még Esztergommal sem elégedett meg, hanem – mivel csak évés közben jön meg az étvágy – Esztergom után egyenesen Érsekújvár ostromára indult. Bocskai pedig, a magyar szabadsághős, nemcsak a „szövetség” feltételei megtartására nem merte figyelmeztetni becstelen szövetségését, hanem

galád hitszegésében még segíteni is kénytelen volt és együtt ment vele ostromolni Érsekújvárt, tehát együtt munkálkodott vele szegény magyar hazája tönkretételében. S nekünk Bocskai ennek ellenére is szabadsághős, a magyaroknak példaképül szolgáló hazafi és a magyar szabadság megmentője.

A császár és a császáriak azonban csak Érsekújvárnál mutatták meg igazán nemeslelkűségüket és magyarszeretetüket. Elmondhatjuk, hogy őket – keresztény módra – igazán nem a lázadók elleni gyűlölet, hanem a magyar haza és a kereszténység szeretete vezette.

Milyen igaz bajtársiasság és hamisítatlan keresztény szeretet volt a császáriaktól, hogy mialatt Bocskaiék a török segédcsapatokkal Érsekújvárt ostromolják, az „idegen” király emberei a kereszténység és az ország javát annyira fölébe helyezték Bocskai iránti méltó megvetésüknek és annak a természetes vágynak, hogy galád árulását, melynek kellemetlen következményeit ugyancsak elevenen kellett érezniük, megbosszulják, hogy legyőzve megvetésüket a török háta mögött nem átalottak tárgyalásokba bocsátkozni a barátból ellenséggé lett árulóval, hogy a vár mégis inkább az áruló, de mégiscsak keresztény Bocskai kezébe kerüljön, mint a törökébe.

Bizony el kell ismernünk, hogy a becsület és tisztesség útját ebben az ügyben nem mi jártuk (de természetesen csak akkor, ha a „mi”-n nem az egész magyarságot, hanem csak Bocskai magyarjait értjük). A „gonosz” Bécs megértő jóakarata nélkül már ekkor végleg török kézre került volna Esztergomon kívül még Érsekújvár is. Hogy ez milyen végzetes hatása lett volna a magyar életre, látjuk majd akkor, amikor azt a kort tárgyaljuk majd, mikor Érsekújvár már valóban török kézre került. Azt a nagy elkeseredést, mely a Wesselényi-féle összeesküvést, tehát még katolikus főuraknak is a török oldalára való sodródását létrehozta, Érsekújvár elveszte okozta ugyanis.

A második igen nagy bűne Bocskainak az volt, hogy a magyarságnak a török iga alól való felszabadulását jó időre visszavetette, késleltette. Hogyne késleltette volna, mikor a magyart a török ellenségéből barátjává, szövetségésévé tette, és amikor ez a hirtelen frontváltoztatás egyenesen harc közben, háború alatt történt. Világos, hogy ez az ellenség erejének hirtelenül nagy megnövekedését, míg keresztény oldalon ugyanakkor nagy erőcsökkenést okozott. Bocskai megcsonkította az országnak amúgy is

kétségbeejtően parányi területét, mert Esztergom elveszte (mely a vár egész nagy magyar környékének elvesztését is jelentette) egyedül az ő lelkén szárad. Ha csak tőle függött volna, elvesztette volna ő még Érsekújvárt is. Ha Habsburg király lett volna, szídnánk érte, hogy megszegte a koronázási esküjét, de mivel csak „szabadsághős” volt s nem volt idegen, hanem magyar, megbocsátjuk neki szó nélkül, mert hiszen mi ez a kis veszteség ahhoz a mérhetetlenül nagy szolgálathoz képest, hogy megtanította Bécsset a tőlünk való félelemre? Mi volt azonban az ára ennek az üdvös félelemnek? Először az, hogy rákényszerítette a királyt arra, hogy a törökkel békét kössön. (A törökkel kötött szerződésében ugyanis kötelezte magát Bocskai arra, hogy egymás nélkül nem kötnek békét.) A magyar szabadsághős volt tehát az, aki az idegen királyt rákényszerítette arra, hogy azokat a kísérleteit, melyeket Magyarország felszabadítására már másfél évtizede folytatott, abban hagyja. Éppen akkor kényszerítette rá erre a magyar királyt, amikor a török részint az egymást érő janicsárlázadások, részint belső zavarai, részint keleti háborúi miatt rendkívül gyöngye volt, nagy belső zavarokban szenvedett, s így a békekötés valóságos megváltás volt részére.

Ezért fogadta a török olyan tárt karokkal a feléje közeledő Bocskait. Ezért küldött neki kérés nélkül is koronát, ezért engedte volna meg neki még azt is, amit máskor sem Bethlennek, sem Rákóczi Györgynek semmi szín alatt soha meg nem engedett, hogy tudniillik egész Magyarországot egyesíthesse uralma alatt. De ez az akkor oly gyenge török azért a magyart, mint szövetségesét, még ekkor is annyira lenézte, hogy a „szövetség” feltételeit már legelőször is semmibe vette (Esztergomnak a maga részére való elfoglalása) és az adófizetést még így sem engedte el „koronás szövetségesének”.

Ellenben az állítólag beszámíthatatlan Rudolfnak még ekkor is volt annyi esze, hogy a békét a törökkel semmiképpen sem akarta megkötni, s az ebbe való beleegyezést tőle csak kényszerrel, sőt egyenesen csalárdsággal lehetett kicsikarni. (Ekkor tehát azért ellenkeztek királyukkal a magyarok, mert az a törökkel nem akart békét kötni. Ötven év múlva, I. Lipót alatt pedig azért esküdtek össze ellene, mert Vasvárnál békét kötött vele.)

Hogy milyen gyöngye volt már az a török, akit Bocskai megerősített azzal, hogy ellenségből szövetségese lett, láthatjuk onnan, hogy még

Bocskai Magyarországnak hozzácsatlakozása után is olyan gyenge maradt, hogy míg egész addig adót követelt és kapott nemcsak az erdélyi fejedelmektől, hanem – igaz hogy csak ajándék néven – még a Habsburg királytól is, most, a zsitvatoroki békében, az „ajándék” fizetéséről örökre lemondott.

Lehet tehát, ha Bocskai nem kezd el szabadsághösködni, majdnem egy századdal előbb szabadulhattunk volna fel a török alól, mint ez tényleg történt. Ennyivel előbb szereztük volna vissza tehát területi integritásunkat, s kultúrában, gazdasági erőben ma egy századdal előbbre lennénk. De ha a felszabadulás ekkor még nem következett volna is be, az akkor is kétségtelen, hogy Bocskai fellépése e tekintetben hátravetett bennünket.

Bocskai harmadik igen nagy bűne, hogy kettészakította Magyarországot, illetve – mert a kettészakadás akkor már megvolt – ezt véglegessé tette. Továbbá, hogy míg egész az ő koráig a magyarság ezt a kettéosztottságot bajnak tekintette, s minél előbb meg akarta szüntetni, Bocskai óta előnynek és nemzeti kötelességnek tartotta a nemzet, hogy két államban éljen. Bocskai azt írja végrendeletében, hogy addig, amíg Magyarországon idegen fejedelem uralkodik, addig mindig szükséges lesz, hogy Erdély tőle különálló állam legyen, s hogy ez a különálló Erdély minél erősebb és nagyobb területű legyen, arra törekedni hazafias kötelesség. Az idegen király ugyanis a magyar függetlenség e záloga és biztosítéka nélkül nem fogja tiszteletben tartani Magyarország függetlenségét és jogait.

A későbbi magyar nemzedékek Bocskai e kívánságát olyan tiszteletben tartották s érveinek helyességét, okosságát és igazságát annyira kétségbevonhatatlannak tekintették, hogy soha még csak eszébe se jutott senkinek bírálni. Állítólag még Pázmány Péter, az annyira királypárti főpap is egyetértett ebben Bocskaival. Ezért gondoskodtak is róla a „hazafiak”, hogy egész az unalomig idézzék, hogy szerinte is „gallérunk alá köpik a német”, ha Erdélyben nincs ott féken tartására az ellensúly.

Pedig az, hogy Pázmányból csak ezt az idézetet tudjuk, de ezt aztán igazán mindenki tudja, már maga gyanússá teszi az egészet. Ha ugyanis minden magyar ember számára annyira magától értetődő igazság Erdély különállásának szükségessége, mire való akkor mégis mindig és minden áron ezt bizonyítani? Azért, mert ez az okoskodás bizony közel se annyira helyes, mint elhítenni szeretnék. Nem nagyon valószínű, hogy maga a logikus Bocskai is valami nagyon elhitte volna.

Ő bizonyára csak azért hozta fel ezt, mint hazafias szükségességet, mert mint látni fogjuk, elsősorban magának és magáért fogott fegyvert. Ebből folyt, hogy nemcsak erdélyi fejedelemségéhez ragaszkodott minden körülmények között, és hogy az ő Erdélyét természetesen minél nagyobbak akarta, s ezért minél többet akart számára elragadni Magyarország területéből (ketten együtt ragadoztak belőle a törökkel), hanem Erdélyt utódainak egyenesen örökös fejedelemségéül akarta biztosítani. Ezért fosztotta meg a nemzetet a törökkel kötött szerződésében szabad királyválasztási jogától, s emiatt volt az is, hogy mihelyt betegsége egy kissé enyhült és könnyebben érezte magát, mindjárt a megházasodással és az utódokról való gondoskodás gondolatával foglalkozott még élete utolsó hónapjaiban is.

Világos, hogy ő, aki az anyagi előnyökön kívül, melyeket felkelésével szerzett, még a szabadsághős erkölcsi értékeire és dicsőségére is pályázott és a „posteritásra” [utókorra] is gondolt (nagystílusú embereket ugyanis – Bocskai pedig az volt – sohasem elégít ki csupán az anyagi előny), ezt a prózai önzést nyíltan nem hangoztathatta. A maga és utódainak erdélyi fejedelemségét tehát szintén hazafias mezbe kellett öltöztetnie, s úgy kellett feltüntetnie, mintha ez is egyedül csak a haza és a nemzet érdekében volna. Ezért okolta meg olyan hazafiasan, hogy miért kell neki mindenképpen erdélyi fejedelemnek lennie és maradnia, és miért kell a fejedelemségnek családjában is örökösnek lennie.

Ami pedig Pázmány nyilatkozatát illeti, attól szintén nem kell annyira meghatódni és annyira fontosnak tartani, mint ez nálunk szokás. Hogy jelentőségét kellő értékére leszállíthassuk, elég, ha arra felhívjuk a figyelmet, hogy kinek írta. Rákóczi Györgynek. S miért? Mert akkor, amikor írta neki, a harmincéves háború folyt s állandóan attól kellett félni, hogy – természetesen a protestánsok oldalán – Rákóczi György is beleavatkozik. Ezért a katolicizmus és vele a Habsburgok érdeke az volt, hogy Rákóczi Györgynek panasz ne lehessen, hogy kedvében járjanak. Ezért tartott fenn vele Pázmány Péter sűrű levelezést, s ezért igyekezett szája íze szerint írni. Tudjuk, hogy ez nem sikerült. Az igen nagy protestáns és igen gazdag Rákóczi György csatlakozott a Habsburgok és a katolicizmus nyugati ellenségeihez és keletről is hátba támadta uralkodóházunkat, de a katasztrófa csak Pázmány halála után következett be. Pázmány kedveskedő levelezése elérte célját.

Abból tehát, hogy Pázmány Rákóczi Györgynek ilyenformán írt, még egyáltalán nem következik, hogy a nagy érseknek valóban ez is volt a hazafias meggyőződése. Például ugyanakkor a nádor, Eszterházy Miklós szerint (pedig senki sem vonja róla kétségbe, hogy igaz magyar volt) Magyarország függetlensége szempontjából egyáltalán semmi szükség se volt független erdélyi fejedelemre, sőt Magyarország egy helyett két darabban a mi függetlenségünkre csakis káros lehetett. Ő, mivel nagyon jól tudta, hogy Rákóczi mit tervez, nem titkolta iránta való ellenszenvét, sőt megvetését. Világos, hogy Pázmány ellenszenvé sem volt Rákóczi iránt kisebb, és hogy szerinte sem volt szükség semmiféle önálló, az anyaországtól különálló Erdélyre. Hiszen nemsokára látni fogjuk, hogy még olyan magyarok szerint sem volt rá szükség, akik fanatikus protestánsok voltak.

Akkor azonban, amikor Pázmány élt, a katolicizmus érdekében (de látjuk, hogy a magyarság érdekében is) szükség volt arra, hogy Rákóczit ne ingereljék, hanem éppen ellenkezőleg, jó szóval tartsák. Erre vállalkozott Pázmány, s mint említettük, addig amíg ő élt, sikerrel.

Eszerint tehát Pázmány hazudott vagy legalábbis alakoskodott és Rákóczit becsapta, mikor ezt az annyit idézett kijelentését csak ámitásul hangoztatta előtte. Ezt nem lehet mondani, noha Pázmány nem volt szent. Ő nem életszentsége, hanem tehetsége miatt híres. Látni fogjuk majd, hogy érseki kinevezése miatt a Jézus-társaságból kilép s egyháznaggyá és politikussá válva, mindjobban háttérbe lépett benne az aszketikus szerzetes és mindig jobban előtérbe lépett a hajdani magyar köznemes, annak jó és rossz tulajdonságaival egyetemben. De azért ő sohasem lett Fráter György, s nem mondhatjuk róla, hogy Rákóczi Györggyel való érintkezésének célja csak az ő áztatása volt. Pázmány politikus és diplomata volt, de nem volt machiavellista, nem volt Talleyrand. Célja elérésére nem használt fel nyíltan bűnös eszközöket.

Nyilatkozata megértetésére elég annyit mondani, hogy amit Rákóczi Györgynek írt, nem azért írta, mert álnok, hanem azért, mert okos és normális ember volt. Nem volt kötekedő hajlamú, mint Eszterházy vagy ha volt benne e tekintetben is valami a magyar nemesből, uralkodott magán és az esze megakadályozta, hogy ez a hajlam ilyen kényes esetekben is kitörjön belőle. Világos tehát, hogy nem sértegette készakarva azt, aki megnyerni volt célja.

Nem képmutatás, nem álnokság, nem hazugság az, ha valaki jómodorú és udvarias. Az udvariasság és jó modor pedig abban áll, hogy társalgás vagy levélírás közben nem olyan témákat vetünk fel, melyekben véleményünk a partnerünktől különbözik, hanem lehetőleg olyanokat, amelyekben egymással egyetértünk. Ha pedig olyasmiről is írunk kell, amiben véleményünk az illetőétől különbözik, akkor igyekszünk a dolognak inkább azzal az oldalával foglalkozni, melyről tudjuk, hogy az illetőnek kedves, és amelyben mi is csatlakozhatunk hozzá.

Az imént hangsúlyoztuk, hogy nincs olyan rossz, amelynek jó oldala is ne volna egyúttal. Elismertük azt is, hogy Erdély különállásának és általában fegyveres felkeléseinknek is megvolt az a jó oldala, hogy miattuk féltek tőlünk Bécsben, s így jobban óvakodtak olyasmitől, amiről tudták, hogy ránk nézve sérelmes, mint talán egyébként óvakodtak volna. De azért ugyanakkor rámutattunk arra is, hogy e jó oldaluk ellenére mégiscsak rendkívül károsak voltak nemzetünkre a fegyveres felkelések és az önálló Erdély, mert számtalan hátrányuk tízszeresen lerontotta a hasznukat.

Már ennyiből is világos, hogy Pázmány minden hazugság, képmutatás vagy becsapás nélkül megtehetette, hogy Rákóczinak, akinek megnyerése vagy legalább türtőztetése volt a célja, csak a különálló Erdély jó oldaláról beszéljen, a dolog tízszer annyi és tízszer oly jelentős rossz oldalát pedig hallgatással mellőzze. Társalgás közben, hogy vendégükre terhes ne legyen a beszédük, még a legbecsületesebb és legegyszerűsebb emberek is megteszik tisztán udvariasságból ezt, még akkor is, ha semmi különös céljuk nincs vele: Sőt simulékony, okos emberek kivétel nélkül mindig így járnak le. Ha tudom, hogy nincs semmi célja vagy értelme, vagy esetleg azért, mert éppen akkor nincs idő az alaposabb megbeszélésre, nem is próbálom meg, hogy társamat a teljes igazságról meggyőzzem, hanem meghagyom tévedésében, sőt – hogy ne váljunk el egymástól rossz hangulatban – egyes mellékkérdésekben még azt is tudtára adom, hogy egyetértek vele, még nem vagyok álnok.

Mi célja lett volna például annak, hogy Pázmány Rákóczi Györgyöt Erdély különállásának a magyar függetlenségre káros hatásáról meggyőzni akarja? Haszna nem lett volna, mert ennek belátása Rákóczi egyéni érdekeivel és egész családi politikájával ellenkezett, az igazság belátásáról tehát legfeljebb akkor lehetett volna szó, ha Rákóczi már földönfutó lett volna vagy – minden földi dolog mulandóságát látva – már a halálos ágyán

feküdt volna. Akkor azonban, mikor Pázmánnyal levelezésben állott, Rákóczi javakorabeli és hatalma teljében levő fejedelem volt, aki élete célját, családja és felekezete felemelését még csak a jövőre tervezte igazán. Kára azonban ugyancsak lett volna, mert Rákóczi Pázmány részéről e téma előhozását arra magyarázta volna, hogy a császáriak az önálló Erdély, tehát az ő családja ellen valamit terveznek, s így támadását nem húzta-halasztotta, hanem még hamarabb megindította volna, mint tervezte.

Mindezzel természetesen Rákóczi György is tisztában volt – neki álnokságot vagy ravaszságot nem Pázmánytól kellett tanulnia – mert hiszen az uralkodóház és a katolicizmus elleni támadását a Pázmánnyal való levelezés ellenére is megindította, s hogy ez csak Pázmány halála után történt meg, annak is jobban volt oka az, hogy Pázmány életében Rákóczi még nem volt kellőleg felkészülve, s hogy egyébként is túlságosan is megfontoló, késedelmes ember volt, mint Pázmány diplomáciájának sikere. De hogy maga Pázmány is mennyire tisztában volt Rákóczi Györggyel, mutatja az 1630. október 13-i Sellyéről írt levele, melyben ezt írja: *„Fejedelemmé Rákóczi György választott, a katolikusok legnagyobb ellensége.”* (Fraknoi: A bécsi Pázmány-intézet megállapítása, 43. o.)

Látjuk tehát, hogy Pázmány igazi, belső meggyőződését valamely Rákóczi politikájával összefüggő dologról mindenből jobban megállapíthatjuk, mint Rákóczihoz írt leveleiből.

Pázmány nyilatkozata, tekintetbe véve a helyzetet, melyben tette és a személyt, akinek tette, egyáltalán semmit sem jelent, annál kevésbé bizonyít. De hogy egy magában véve teljesen jelentéktelen tisztán udvariasságból tett nyilatkozatot ennyire felfújnak és ennyit idéznek, az már eléggé bizonyítja azt is, hogy az illetők igazsága nem valami erős lábon áll, s emiatt az ügyben a lelkiismeretük sem tiszta. A legérdekesebb azonban az, hogy sokak szerint Pázmánynak ez a kérdéses nyilatkozata soha meg sem történt, legalábbis nem Erdély különállásának szükségességére vonatkozott.

Egész más természetű és ezért hasonlíthatatlanul nagyobb jelentőségű, de ennek ellenére (vagy talán éppen ezért) annál kevesebbet idézett, sőt a magyar közönség előtt teljesen ismeretlen az a tiltakozás, melyet magyar főpapok (Szuhay, Forgách Ferenc, Radovich, Naprágyi, Lépes) és többségükben protestáns főurak (Forgách Zsigmond, Thurzó György, Révay Péter, Erdődy Tamás, Dóczy András, Lippay János) az ország minden lakosa

nevében emeltek a bécsi békének Erdélyt és kapcsolt részeit az ország testéből kiszakító rendelkezése ellen. Ez ugyanis nem csak egy embernek magánlevelében és nem is céltalanul elejtett véleménye volt, és nem is csak kedveskedésből történt, hanem hivatalos politikai okmány volt. Súlyát még növeli, hogy akik megtették, azok nem csak Bocskait haragították magukra vele, hanem még azt a Mátyás főherceget is, aki a bécsi békét Rudolf háta mögött Bocskaival megkötötte, és aki rögtön utána császár és a mi királyunk is lett. Gondolhatjuk hát, milyen erős lehetett a meggyőződése azoknak, akik ezt a nyilatkozatot ennek ellenére is kiállították.

Ott van aztán Illésházy, a magyar protestánsok akkori vezetőembere és „hazafiúi és mély belátású státusférfitű” (Szalay), aki joggal írhatta magáról: *„Vajon kin tett császár nagyobb gyalázatot, nagyobb kárt, mint én rajtam?”*, s ezért ebben a tekintetben kissé nagyobb súllyal bír, mint Pázmány Péter. Ő nem is csak egyszer, hanem újra meg újra nyilatkozik Pázmánnyal ellenkező értelemben. És azt sem mondhatjuk, hogy – mint Pázmány – ő is kedveskedésből nyilatkozik, mert hiszen ellenkező véleményét éppen magának Bocskainak dörgöli az orra alá. Az az Illésházy nyilatkozik Pázmánnyal ellenkező értelemben, aki azt is írja Bocskainak, hogy *„ha lehető volna tülem, még az konyhájának is fölsigednek örömet gondját viselném”*.

No hát ez az Illésházy 1606. december 6-án törzsvárából, Trencsénből ezt írja Bocskainak:

„Énnekem igazat kell mondanom fölsigednek, mert azzal tartozom. Soha nem tetszett énnekem és most sem tetszik, hogy ez megmaradott darab országot kétfelé szakasszuk két birodalom alá és azzal ennél is erőtlenebbé tegyük, az mint most vagy. Mert az királyok meghalnak, de megmarad az ország. Ha Magyarországra két libera electio marad: Erdély hozzá való tartománnyal egy királyt válasszon, az ide való része meg mást – akkor vész el Magyarország ennél is jobban. Ki nem láthatja azt, hogy Rudolphus császár immár sokat nem élhet és csaknem az ajtó előtt vagy az változás? Nem kellene ezért így megszagatnunk hazánkat. Most is azt mondom (úgy látszik, tehát, hogy ugyanezt már sokszor megmondta Bocskainak); az magyarországi koronának és az posteritásnak semmit ártalmasabbat nem cselekedhetik fölsiged, mint ezt, hogy kétfelé szakasztja az országot. Messzebbre is és jövődöre is nézzen fölsiged, ne csak az előttünk való kicsiny haszonra.”

E nyilvánvaló igazságot persze Bocskai nem láthatta be, mert akkor nem maradhatott volna erdélyi fejedelem és szuverén (már amennyire a töröknek adót fizető erdélyi fejedelmet szuverénnek nevezhetjük), ő pedig elsősorban azért ragadott fegyvert, hogy azzá lehessen. Pedig a szabadságharcosi dicsőség akkor is megmaradt volna neki, sőt – ezáltal még önzetlenségét is bebizonyítván – csak akkor lett volna igazán nagy. Ez esetben is visszakapta volna elkobzott birtokait annak ellenére, hogy becstelen úton, erdélyi magyarok kivégeztetésével harácsolta össze őket és legalább ugyanannyit még a császártól is kaphatott volna hozzájuk a fejedelemségről való lemondása fejében. Mivel azonban a fejedelemség még mindennél is többet ér, Bocskai nem láthatta be Illésházy érvei igazságát. Nekünk azonban, akik nem vagyunk a dologban érdekelve és így könnyű tárgyilagossnak lennünk, a napnál is világosabb Illésházy szavainak igazsága.

Csak nem lehet ugyanis józan ésszel feltennünk, hogy egy országra nézve jobb az, ha két darabban van, mintha egyben? Csak nem lehet vitatkozni azon, hogy gyöngít-e egy országot, árt-e neki az, ha kettészakítják?

Hiába, nem lehet tagadni, ha az az ország, melyet Bocskai kapott, nagyobb is volt mint a királyi Magyarország, mégiscsak ez az utóbbi volt Magyarország, nem pedig a Bocskai Magyarországa. A jogfolytonosságot ez képviselte, a törököt később ez verte ki és a régi Nagymagyarországot ez szerezte vissza. Hogy vele kapcsolatban idegen befolyás keletkezett, annak csak az volt az oka, hogy az az országrész, mely az egész országot képviselte, túl kicsi volt és emiatt gazdasági erőforrásai (no meg lakóinak áldozatkészsége) is aránytalanul gyengék voltak ahhoz a nagy feladathoz képest, melyek reá hárultak.

Ebből a helyzetből annak a belátásnak kellett volna következnie, hogy minden okos és jó magyar arra törekedjék, hogy ennek az oly fontos és oly nagy feladatkört betöltő kis országrésznek területe, népessége és ennek következtében erőforrásai és befolyása minél gyorsabban és minél nagyobb arányban növekedjék, mert hiszen ugyanebben az arányban növekedett volna tekintélye és súlya magában a Habsburgok birodalmában is, s annál jobban csökkent volna az a befolyás, melyet a birodalom más országai rá maguknak megszereztek. A királyi Magyarország területének kisebbitése

egyét jelentett az idegen befolyás növelésével, tehát a magyar önrendelkezés csökkenésével.

Bocskai szabadságharca azonban éppen az ellenkező irányban adott lökést az eseményeknek, s ezzel visszafelé taszított bennünket a szabadság útján, nem előre. S ha erre a megállapításunkra azt felelik, hogy igen, mert Bocskai nem Habsburg-gyámság alatt képzelte el a magyarság életét és fejlődését, azt feleljük, hogy éppen ez volt a legnagyobb és a nemzetnek legjobban ártó baklövése. Ő akkor ezt ugyan még nem tudta, de mi ma már nagyon jól tudjuk, hogy az ő (és utána még egész sereg más társának) felkelése ellenére a bécsi béke után még teljes három évszázadig „Habsburg-gyámság” alatt éltünk. Jó politikusnak azonban éppen azt nevezzük, aki jól számít, a jövőbe lát, előre látja azt, amit a tucatemberek nem látnak. Ezért Bocskainak is, aki nemzete sorsának irányítására vállalkozott, tudnia és látnia kellett volna ezt, ha bölcs politikus lett volna. Neki tehát a Habsburgok még további évszázados magyarországi uralmának tekintetbe vételével kellett volna politikáját irányítania, nem pedig azon az alapon, mintha vele szemben a török kerekedett volna felül vagy legalább annak hatalma és ránk való befolyása is épp úgy századokig megmaradt volna még, mind a Habsburgoké.

Ami az okosságot illeti, Bocskaiban nem is volt hiba, hiszen eléggé kiemeltük, hogy ő kezdettől fogva nagyon jól látta, hogy neki a Habsburgokat nem sikerül legyűrnie, s e fontos tény figyelembevételével irányította mozgalmát már elejétől kezdve. Nem Bocskai esztét kell tehát kifogásolnunk, hanem az önzését. Azt, hogy hiába látta azt, amit, mint jó államférfiúnak látnia kellett, hogy egyéni érdekei az ellenkezőt kívánták, s ha benne nem volt meg az az önzetlenség, hogy a maga érdekeit alája rendelje a nemzet érdekeinek.

Tudta, hogy még ha a magyarság a törökkel szövetkezik, akkor sem tudja leküzdeni a Habsburg-befolyást, illetve akkor is szüksége lesz a Habsburgok segítségére, s ő mint erdélyi fejedelem, rájuk fog szorulni, s így nem lehet el az ő segítségük nélkül. Mégis „szabadságharcot” kezdett, mert felkelése az ő erdélyi fejedelemségéhez, sőt az anyaországtól elszakított Erdélynek hét megyével való megnöveléséhez vezetett. Ezáltal Magyarország helyzete még nehezebb lett mint volt, mert hiszen még kisebb és még gyöngébb ország lett, tehát még jobban rászorult a

Habsburgok idegenből hozott segítségére (ami szükségképpen az idegen befolyás növekedését is jelentette egyúttal).

Bocskai felkelése tehát azáltal, hogy Erdély különállását még véglegesebbé tette, sőt az ország Habsburgi részéből még egy újabb nagy részt is elszakított és mivel ezt a politikát „nagy” utódai is folytatták, s ezeket a Magyarországtól elszakított keleti részeket is újra meg újra megszerezték maguknak, azt eredményezte, hogy az a megmaradt anyaország, melynek sorsától elsősorban függött a mi végleges sorsunk, életünk és feltámadásunk és amely anyaországnak eddig is az volt a legnagyobb baja és minden idegen befolyásnak okozója, hogy túl kicsiny és túl gyenge volt, még kisebbé, még gyengébbé, még erőtlenebbé, idegen segítségre még jobban rászorulóvá vált. Függetlenségének megőrzése, illetve visszaszerzése tehát még nehezebb lett számára. A remény, hogy hajdani nagyságát még valaha visszaszerezhesse, még szétfoszlóbb ködképpé vált.

Bocskai kivívta, hogy megint nádora lett az országnak. De ezzel is csak azt bizonyította be, mennyire igaza volt a királynak, mikor helytelennek tartotta, hogy ekkora hatalom legyen egy olyan ember kezében, akinek „hazafias” kötelessége volt arra törekedni, hogy a király féljen tőle. Hamarosan Bocskai után jött ugyanis a második felkelés, a Bethlené, s ebben már a szinte királyi hatalommal rendelkező nádor is a felkelők oldalán volt. Még később pedig még olyan nádorunk is volt, aki egyenesen a felkelés feje lett. A dolog furcsaságát csak növeli, hogy Bocskai azért ragadott fegyvert királya ellen, mert az ki akarta úzni a törököt (de ez természetesen sok áldozatot kívánt a nemzettől, mert sok szenvedéssel járt), ez a későbbi nádor (Wesselényi) pedig azért szőtt összeesküvést, mert az ő királya meg – tekintettel arra a sok szenvedésre és áldozatra, melyet ez a nemzettől követelne – egyelőre nem akarta még végleg kiűzni a törököt az országból.

Bocskai azt is kivívta, hogy az idegen csapatokat tényleg kivezették Magyarországból. De ezzel is csak azt bizonyította be, mennyire szükségesek azok itt, és hogy a király mennyire maga alatt vágja a fát, ha nem tart itt idegen csapatokat. Alig egy évtizeddel utána ugyanis jött Bethlen Gábor, ekkor idegen csapatok már nem voltak az ország területén, a magyar csapatok, mint protestánsok, azonnal melléje álltak. Ezért pár hét alatt már az osztrák határon állt, s csak a véletlenül múlt, hogy cseh

szövetségeseivel még Bécset is el nem foglalta, s benne még a császárt is el nem fogta.

Bocskai felkelése azt is kivívta, hogy a szentkoronát is visszaküldték az országba, s attól kezdve itthon őrizték. De ez is csak arra volt jó, hogy bebizonyítsa, mennyire nem lett volna szabad visszaküldeni. A szentkorona ugyanis, már egy évtizeddel azután, hogy hazakerült, a felkelő Bethlen kezébe jutott, s így csupán tőle függött, hogy a fejére tegye-e vagy ne. De nézzük meg jobban Bocskai felkelésének olyan sokat emlegetett hasznát is. Pázmány is elismerte, mi is elismertük, hogy az a haszna feltétlenül megvolt, hogy legalább megmutattuk vele, mit tudunk. Elértük, hogy Bécsben legalább féltek tőlünk.

Meg kell állapítanunk, hogy nagyon sovány kis eredmény, kivált, ha ennek a félelemnek a hátrányait, az árnyoldalát is tekintetbe vesszük.

Kétségtelen, hogy akitől fél valaki, azt nem szereti, attól szabadulni igyekszik, s ha nem sikerül, akkor rajta van, hogy legalább gyengítse az illetőt, ha majd megint abba a helyzetbe kerül, hogy ismét ellenségként léphet fel, minél kevesebbet árthasson. Ha tehát fél tőlünk a Habsburg, akkor – ha csak a józan eszét teljesen el nem vesztette – védekezik is ellenünk. Ki az oka tehát akkor annak, ha ezután a magyar várakban lehetőleg még akkor is idegen csapatokat alkalmaz, ha módjában lenne magyarokat is alkalmazni? Ha félnie kell a magyartól, akkor ez természetes. Ez esetben tudnia kell ugyanis, hogy a magyar – ha alkalma lesz hozzá – nem védeni fogja, hanem hátba támadni. Hiszen arra törekszik, hogy féljen tőle. Ki alkalmazza és fizeti azonban azokat, akiktől félnie kell? Csak a bolond.

Bolond lenne az ilyen király akkor is, ha örülne annak, ha mi erősödünk. De viszont csak a józan eszéről tenne tanúságot, ha emiatt mindent elkövetne az irányban, hogy mi minél szegényebbek és elmaradottabbak maradjunk. Ebben az esetben tisztán a józan esze alapján arra is rá van kényszerítve – Bocskaiék és elvbarátaik kényszerítették rá – ha telepít, lehetőleg idegeneket telepítsen, ne pedig magyarokat. Hiszen egyenesen megbolondult volna, ha maga törekszik rá, hogy minél többen legyenek ebben az országban azok, akiktől neki félnie kell. Így az is csak természetes, hiszen egyenesen önfenntartó ösztöne kényszeríti rá, hogy a töröktől majd visszafoglalt területeket és Erdélyt ne csatolja vissza az országhoz, hogy a „divide et impera” [oszd meg és uralkodj] elve alapján

(melyet egyébként is Bocskai talált fel, nem ő) ezáltal is gyengítse azok erejét, akiktől neki félnie kell.

Ha a magyarok, mégpedig az állítólag leghazafiasabb magyarok, maguk akarták, hogy hazájuk két darabban legyen, mert azt hitték, hogy így királyuk jobban fél majd tőlük és ha a „szabadsághős” Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc nem sajnálták hazájukat kettészakítani; csak nem bolondult meg ez az idegen király, hogy mikor később ugyanezt az Erdélyt ő foglalja vissza a töröktől, s így ő rendelkezik sorsával, ő még magyarabb legyen, mint a magyar szabadsághősök és éppen ő egyesítse az országgal, hogy az erősebb legyen és így jobban kelljen majd tőle félnie. Csak nem kívánhatjuk, hogy az „idegen” király jobban szeresse az országot és nagyobb magyar legyen, mint Bocskai, Bethlen vagy a Rákócziak? (Pedig mennyire megkívántuk és megkívánjuk!)

Hogyan felháborít bennünket az is, hogy az uralkodóház kedvezményeket adott a rácoknak, s őket velünk szemben dédelgette! Pedig hát ha egyszer a mi „hazafias” törekvésünk az volt, hogy féljen tőlünk, akkor világos, hogy neki viszont önmaga iránt egyenesen kötelessége volt, hogy a harcias és magyargyűlölő rácokat magának lekötöztesse és szolgálatában megtartsa (hiszen még Rákóczi Ferenc is mindent elkövetett a rácok megnyerésére, mint annak idején látni fogjuk). Szüksége lesz ugyanis rájuk, hogy azokat a magyarokat, akiknek a fő törekvése, hogy uralkodójuk féljen tőlük, nem pedig szeresse őket, és akik alig várják, hogy őt újra megrettegethessék, sakkba tudja majd tartani.

Látjuk, tehát, ha a Habsburgok valóban elkövették volna azokat a szerintünk annyira felháborító dolgokat, melyekkel vádoljuk őket, egyedül csak Bocskai és az utána következő egyéb szabadsághősök lettek volna az okai. A Habsburgok magyar-elnyomása csak természetes következménye lett volna annak az ostoba magyar „hazafias” felfogásnak, melyre nálunk szinte mindenki esküszik. Ha mi azt akartuk, hogy az uralkodóház féljen tőlünk, akkor azt is akartuk, hogy ellenségünk legyen, azaz gyűlöljön bennünket és védekezzék ellenünk, mert a félelemből a józan ész alapján ez szükségképpen következik, mint az önfenntartó ösztön természetes következménye.

Mi ugyanakkor, mikor hazafias célunkul azt tűztük magunk elé, hogy királyunkat megtanítsuk a tőlünk való rettegésre, nagyon jól tudtuk, hogy királyunk erősebb mint mi, hiszen neki akkor a mienkénél sokkal népesebb

és gazdagabb országai is voltak. Emiatt ezt a törekvésünket nem is tudtuk kielégíteni máskor, mint csak egyes kivételes alkalmakkal, akkor, mikor királyunk ideiglenesen válságos külpolitikai helyzetbe került. Mikor tehát elmúltak ezek a kivételes válságos helyzetek, s királyunknak már nem kellett többé tőlünk rettegnie, miért botránkozunk meg rajta annyira, ha ennek a tőlünk előidézett félelemnek a hátrányait is kezdtük érezni?

Ha nekünk nem az volt a célunk, hogy megszeretessük magunkat Bécsben, hanem hogy meggyűlöltessük (mert akitől félnünk kell, azt nem szeretni, hanem gyűlölni szoktuk), s ha mi élvezzük azt, hogy szabadsághősünknek, Bocskainak ezt sikerült is elérnie, akkor miért panaszkodunk és tiltakozunk olyan felháborodva amiatt, ha királyaink tőlünk való félelmének nemcsak előnyei, hanem hátrányai is vannak, azaz ha királyaink is úgy viselkednek velünk szemben, mint azok szoktak, akiknek félniük kell?

Egy egészséges lelkű nemzet arra törekszik, hogy ellenségét, például a jelen esetben a törököt rettegtesse, nem pedig a saját uralkodóját. Egy nemzetnek a saját királyát, azt, akitől sorsa még évszázadokon át függ, rettegtetni egészen beteg, természetellenes és következményeiben végzetes dolog. Bocskainak és utódainak, ha már azt gondolták hazafias kötelességüknek, hogy a Habsburgok féljenek a magyaroktól, vagyis (ami ezzel egyértelmű) ellenségeiknek tekintsék őket, akkor nem fél, hanem egész munkát kellett volna végezniük és ha már kimondták az „á”-t, „b”-t is kellett volna mondaniuk, azaz egészen meg kellett volna őket semmisíteniük vagy legalábbis teljesen el kellett volna tőlük szakadniuk, s attól kezdve mint nyílt ellenséggel bánniuk velük.

Így aztán, vagyis ha mint tényleges ellenség, nem pedig mint törvényes és koronás királyaink féltek volna tőlünk, ez a félelem talán még hasznára is lehetett volna nemzetünknek (természetesen csak akkor, ha a Habsburgok csak németek, nem pedig a katolicizmus védői is lettek volna egyúttal).

Bocskai azonban erre nem volt képes. Ereje még a törökkel szövetkezve is gyenge volt hozzá. Gyenge még akkor is, mikor a Habsburg-hatalmat egy tehetetlen, idegbeteg roncs képviselte vele szemben. De Bocskai – úgy látszik – nem is akarta a Habsburgokat tönkre tenni, még ha tehetne volna is. Ő ismerte a törököt és nagyon jól tudta, hogy sokkal tűrhetetlenebb

feljebbvaló a Habsburgoknál. Ezért, mint láttuk, még mint felkelő is „őfelsége császár urunk” alattvalója akart lenni és maradni.

De ha így áll a dolog, akkor egészen érthetetlen és zavaros az, amit Bocskai tett. Olyan „császár urunk őfelségéből” ugyanis, akivel kapcsolatban magunk akarjuk, hogy féljen tőlünk, tehát mi magunk nem engedjük, hogy szeressen bennünket, igazán édeskevés hasznunk lehet és vele ugyancsak kevésre mehetünk. Ez a Bocskai-féle „hazafias” koncepció képtelensége, sőt örültsége, amely azonban mégis a hazafias magyar gondolatvilág irányító csillagává lett és maradt mindmáig. Nem csoda tehát, ha végeredményben a mai Csonkamagyarországot eredményezte, végül pedig a „népi demokráciát” hozta létre, melynek természetesen nemzetközi létére is nagyon tetszett ez a „hazafias” politikai irány, mert terveibe és eszmekörébe nagyszerűen bele illett.

Petőfi juhásza elkeseredésében azért, mert meghalt a babája, szegény szamarának „ütött botjával nagyot a fejére”. Vajon nem ugyanígy tesznek-e azok is, akik fő törekvése az volt, hogy Bécs és a bécsi dinasztia féljen tőlünk, s ez olyan fontos volt számunkra, hogy a kedvéért képesek voltak Magyarországot még ketté is szakítani és évszázadokon át két darabban tartani. Sőt még a törökkel is szövetséget kötni. Ellenben mikor azt kellett látniuk, hogy törekvésük sikerült, Bécs és a dinasztia valóban fél tőlünk, de éppen ezért igyekeznek a rácokkal is jóban lenni, nem nagyon törekszik arra, hogy a török alól felszabadult területek lakossága minél magyarabb legyen; hogy jobban bízik az idegen zsoldosokban, mint a magyarokban; hogy seregei vezetését is biztosabbnak látja idegen, mint magyar kézben; hogy szívesebben lakik Bécsben, mint Magyarországon; hogy inkább idegenekkel, mint magyarokkal veszi magát körül; akkor egyszerre panaszkodni kezdenek, sőt egyenesen fel vannak háborodva és ezzel okolják meg, hogy dinasztiaellenesek.

A mi „hazafias” politikánk még ennél az ostobajuhásznál is sokkal logikátlanabb, igazságtalanabb és nevetségesebb volt. Mert igaz, ugyan, hogy a juhász szeretője halálának nem a szamar volt az oka, de ennek a halálnak legalább az elkeseredett juhász se volt oka. Azonban a mi most nagyjában elsorolt nemzeti sérelmeinknek, melyekért Bécset szidjuk, igenis, egyenesen azok voltak az okai, akik a bécsi szamar fejét ütötték és ütik még ma is miatta.

Vajon nem ők törekedtek-e arra, hogy a dinasztia és a mögötte álló és vele kapcsolatos erők féljenek tőlünk? De viszont ennek az annyira óhajtott és sikeresen elért félelemnek nem szükségszerű következménye volt-e mindaz, amit négyszáz éven át Bécs részéről sérelmeztünk?

Nem lett volna-e ez a Bécs egyenesen hülye, sőt abnormális lelkialkatú, ha azokat a magyarokat erősítette volna, akiktől félnie kellett? Hiszen akitől fél az ember, azt természetesen gyöngíteni igyekezik, sőt a természet rendjéhez tartozik még az is, hogy az ember gyűlölje azt, akitől fél. Senki sem szeret ugyanis félni, senki sem szeret állandóan az életéért rettegni. Világos tehát, hogy mindenki ellenségének tekinti félelme okozóját, gyűlöli s igyekezik minél előbb elbánni vele, hogy ártalmára ne lehessen.

Ennek a „hazafias” politikának – mint mondtuk – csak akkor lett volna értelme, ha a dinasztia, tehát azt a hatalmat, melyet ellenségeként kezelte, mely iránt ő maga is ellenségként viselkedett, egyúttal végleg el is tudta volna intézni, vagy legalábbis ki tudta volna magát vonni hatalmi köréből. Ez azonban a magyarságnak csak akkor (1918-ban) sikerült, amikor már Magyarország sem volt, legalábbis nem volt a régi (Trianon), ellenben addig, amíg épségben megvolt, teljes 400 esztendőn át függvénye maradt a magyarság annak a hatalomnak, melynek félnie kellett tőle, melyet tehát erővel ellenségévé tett, sőt ennek a hatalomnak, a Habsburg birodalomnak kezében volt hadserege, pénzügye és diplomáciája, tehát úgyszólván minden a sorsát intéző tényező. Ez a politika tehát a képzelhető legcsapnivalóbb volt, a Bécs magyarellenessége elleni panaszok pedig gyerekesek, nevetségesek, képmutatók és erkölcstelenek. Az ugyanis, aki a számár fejét üti emiatt, amit ő maga csinált, ostoba és erkölcstelen.

Nevetséges volt ez a politika, mert hiszen a bajokat, melyek ellen állandóan panaszkodtunk, sőt az igazság és jog nevében tiltakoztunk, mi magunk okoztuk magunknak, mert hiszen a leglogikusabb és legszükségszerűbb következményei voltak annak a politikának, melyet követtünk. Nem bolond ember-e az, akinek egyedüli törekvése az, hogy valaki féljen tőle, büszkélkedik vele, hogy ezt végre sikerült elérnie, ugyanakkor pedig csodálkozik rajta, hogy ez a tőle féltő ember őt nem szereti, sőt védőintézkedéseket is tesz ellene? Hiszen neki ennek tulajdonképpen örülnie kellene, mert hiszen éppen ez a védekezés mutatja, hogy ellenségének tőle való félelme nem színlelt, hanem valódi.

De nemcsak nevetségesen ostoba, hanem becstelen is volt a mi kuruckodásunk. Mi ugyanis annak, akinek „hazafias” okokból ellenségei voltunk, s ezért mindent elkövettünk, hogy tönkretessük, ennek ellenére négyszáz éven át mindig hűségesköt tettünk, mert hiszen törvényes királyunk volt. Sőt, mivel jó ideig az ő trónra kerülésük után még szabad királyválasztó jogunkat is megtartottuk, kétszáz éven át minden király halálával még az utódját is minden esetben külön-külön szabadon választottuk meg.

Micsoda perfidia az hát, hogy mi ezekre a királyválasztásokra, melyek kétszáz éven át folytatódtak, mindig ráfogtuk, hogy nem voltak szabadok, tehát bennünket jogilag nem köteleznek, s az utána következő újabb kétszáz évben, mikor a Habsburgok királysága már alkotmányosan is öröklődővé vált, ezt sem tartottuk ránk nézve lelkiismeretben kötelezőnek, mert ennek törvénybe iktatására is ráfogtuk, hogy nem történt szabadon? Ugyanakkor, mikor a nemzetet a királya iránti kötelező hűség alól ezen a címen mentesítettük, magától a királytól a jog, erkölcs és becsület nevében követeltük meg, hogy annak a nemzetnek, melynek körében hazafiság számba ment az, hogy királyában ellenséget lásson és hogy az féljen tőle, a maga részéről jóságos, kötelelességtudó, sőt önfeláldozó királya legyen, aki szigorúan megtartsa mindent, amire a mi részünkről perfiden, az ő becsapásával megtörtént koronázásakor megesküdött, sőt akitől évszázadokon át még azt is elvártuk, hogy a mi nemzeti életünk fenntartásához még egyéb országai jövedelméből is hozzájáruljon s tőle e hozzájárulást kértük is és évszázadokon át fel is vettük?

Azt, amit a logika ellen vétett ez az ostoba, kuruckodó magyar hazafiság, talán csökkenti az, hogy tudta, hogy a Habsburgok sokkal kevésbé tudták ellenségeiket gyűlölni, mint az átlagember, s így ez az egyébként annyira természetes reakció részünkről nem lesz olyan mérvű, mint várni lehetett volna. Ámde ez becsület szempontjából éppen olyan súlyosbító körülmény, mint amennyire enyhítő körülmény értelmi szempontból. Furcsa, de kuruc részről – úgy látszik – tudatos eljárás, hogy a propagandában a magyaroktól féltő Habsburgokban mégis nem a viszontgyűlölet aránylag kis fokára mutatnak rá, hanem úgy reklámozzák, mintha éppen ellenkezőleg, igazságtalanul nagy volna. Pedig látni fogjuk majd, hogy a tőlünk való félelemből folyó ellenszenv, mely egyébként Bécs

részéről irántunk annyira természetes lett volna, a valóságban aránylag mégis mennyire kicsiny és kivételes volt.

BOCSKAI SZABADSÁGHARCA ÉS A HALADÁS

Mivel a Bocskai felkelés eredményeként a bécsi békében megszüntetett magyar sérelmek valójában nem a nemzet, hanem csak a központi hatalom rovására már úgy is egészségtelenül túltengő nemesi „jogok” sérelmei voltak, azt kell mondanunk, hogy megszüntetésük a nemzetre nem előnyös, hanem határozottan káros volt. Hiszen a művelt nyugaton ez időben már kezdte megtörni a nemesség túl nagy hatalmát a városi polgársággal szövetkezett királyság és a mai haladott kultúrállamok virágzásának, iparuk és kereskedelmük nagy fejlődésének, a városi polgárság jólétének s vele a nemzeti bevételek s a gazdasági s így katonai erőforrások megnövekedésének éppen ez volt egyik fő oka.

Bocskai nagyban hozzájárult ahhoz, hogy nálunk ugyanekkor éppen az ellenkező folyamat játszódott le; hogy nálunk ugyanekkor nem haladás, hanem pangás, sőt visszafejlődés történt. Bocskai sikerei megállították a magyar gazdasági élet nyugati értelemben vett, a haladás irányában való fejlődését, sőt még a középkorban már elért állapotnál is hátrább vetettek bennünket. A nemesség „sérelemeinek”, melyeket az ő „hazafias” hírverése, mint az ország és a magyar alkotmány sérelmeit reklámozta, orvoslása ezt jelentette ugyanis. A legrosszabb értelemben vett reakció önző s egyúttal ódon, dohos szelét érzi az ember, mikor a bécsi békét s különösen az azt megelőző, Bocskaitól tartott magyar „országgyűlések” határozatait és a királlyal való béke ügyében történő üzenetváltásait olvassuk.

Abban a Magyarországon, melynek úgy is eddig is az volt a fő fogyatékosága, hogy nem volt városi lakossága és így nem volt jelentősebb ipara vagy kereskedelme (pedig a keletet és nyugatot összekötő főútvonal rajtunk ment keresztül, s így még egy egészen nagyvonalú kereskedelemre is meg lettek volna az előfeltételek), Bocskai győzelme teljesen megakasztotta a mezővárosok szabad királyi városokká levését, s így erőteljesebb fejlődését csak azért, mert polgáraiknak a földesúri jogok alól való felszabadulása a nemes-urak hatalmát, befolyását csökkentette és jövedelmük megcsappanását jelentette volna.

Pedig hát nem is ingyen akartak azok a szegény szentgyörgyiek, baziniak és társaik felszabadulni, hanem pénzben váltották volna meg

magukat, s egyébként is ők is meg a többi leendő város lakói is akkor még épp úgy protestánsok voltak, mint azok az urak, akiknek önértétét és hatalmi féltékenységét annyira bántotta az, hogy „pórok” is részt vegyenek a törvényhozásban és az országházában egyforma padokon foglaljanak helyet volt uraikkal. *„Városbéli pórokat ne ültessen (az ország) a nemesség közé”* – írja Bocskai országgyűlése (a korponai) a béketárgyalások folyamán Rudolfnak. Bocskai szabadságharcának végső eredménye az lett, hogy „az ország” nem csak új várossá alakulásokat nem engedett meg, hanem még olyan városokat is megfosztott jogaitól s visszavetett a mezővárosi, tehát a földesúri hatalom alatt álló falusi státusba, melyek akkor már szabad királyi városok voltak.

E tekintetben tehát nálunk Bocskai szabadságharca a fejlődést nemcsak megakasztotta, nem még vissza is vetette. Ez a „szabadságharc” csak az urak szabadságharca volt az egyébként is gyöngye és számtalanszor megalázott királyi hatalom ellen. Azok „szabadságharca” volt, akiknek túl nagy szabadsága volt az ország majdnem minden bajának oka. A jobbágyoknak, akiknek valóban kellett volna a nagyobb szabadság, nem csak nagyobb szabadságot nem hozott, hanem közülük sokuknak még azt a szabadságát is visszavette, melyet kivételesen már sikerült kivívnia.

A bécsi béke nemhogy segítette volna újabb mezővárosoknak szabad királyi és így az országgyűlésen is képvisellel bíró városokká való átalakulását, mint ezt a haladás és az ország helyesen felfogott érdeke kívánta volna, hanem még olyan városokat is megfosztott effajta jogaitól, melyek ezeknek a múltban már birtokukban voltak. Ez is egyik „vívmánya” a bécsi békének, tehát Bocskai „szabadságharcának”. Nyolcban és nem többen állapította meg azoknak a városoknak a számát, melyek követeket küldhetnek az országgyűlésre, s ezzel nemcsak a jogkiterjesztést akadályozta meg még a jövőben is, hanem már meglévő jogokat is elvett, mert hiszen addig nyolcnál jóval több volt a szabad királyi városok száma. Bocskai korának protestáns nemessége ugyancsak gondoskodott tehát arról, hogy a bár gazdag, de nem nemes városi polgárság ne osztozkodhassék vele az ország kormányzásának jogaiban, és hogy vele együtt pórok ne ülhessenek a törvényhozás házában.

Pedig még csak azt sem mondhatjuk, hogy egyedül csak azért történt mindez, mert ezek a felemelkedésben megakadályozott, illetve újra paraszti sorba visszataszított városok németek voltak, s így a magyar faj önvédelme

menti ezt a botránys maradiságot. A degradált városok között van ugyanis még Szeged is. Milyen fölényesen szokták a mi kurucaink hülyézni Rudolfot és a főhercegeket! Pedig hát – nem hiába vagyon írva, hogy aki magát felmagasztalja, megaláztatik – látjuk, hogy Rudolf és főherceg testvérei sokkal okosabbak voltak, s velük szemben a haladást ők képviselték.

De visszavetette az ország haladását Bocskai szabadságharca nemcsak a városi polgárság, hanem a jobbágyok tekintetében is. Tudjuk, hogy az 1514-es Dózsa-féle parasztlázadás megtorlásaként a magyar rendek a jobbágyságot szabad költözködési joga megvonásával örökös szolgaságra taszították. (Érdekes, habár csak véletlenül látszik, hogy ez a szégyenletes dolog is éppen becézett utolsó „nemzeti” királyunknak, a Habsburgok első főellenségének, Zápolya Jánosnak nevéhez fűződik.) Becsületünkre válik azonban, hogy az országgyűlés a jobbágyságnak ezt az elemi jogát utána hamarosan visszaadta. Fráter Györgynek is becsületére válik, hogy ő is jobbágyvédő volt.

A főérdem azonban ezen a szociális téren is I. Ferdinándé. Lássuk például az e tekintetben ugyancsak nem gyanús tanút, Acsádyt:

„Ferdinánd kész volt a szegény nép terhein enyhíteni s örökös tartományaiban, hol szabadabban intézkedhetett (látjuk tehát, hogy néminemű haszna annak is lett volna, ha nemcsak a nemzet, hanem a király is szabad lett volna. Láthatjuk ugyanis, hogy nálunk a Habsburgkirály még Acsády szerint sem volt „szabad”. Mi erről eddig nem is tudtunk. Mi meg voltunk róla győződve, hogy egészen szabadon „nyomott el” bennünket.), szigorú rendeletekkel védte a jobbágyot urainak szertelenségei ellen. Készségesen oltalmába vette tehát a magyar köznépet is, de Magyarországon nem mellőzhette a reformnál a rendeket. Ezek azonban érdekelt felek voltak és nehezen lehetett velük boldogulni.”

„A király sürgetésére kimondták ugyan a jobbágyok szabad költözködési jogát, de már 1545-ben újra felfüggesztették. 1546-ban a király e jognak helyreállítását kívánta, de a rendek az ügy végleges megoldását a jövő országgyűlésre halasztották. Ekkor..., hogy tegyenek valamit, csakugyan visszaadták nekik a szabad költözködési jogot. A gyakorlatban azonban olyan feltételekhez, olyan nehéz és bonyolult eljáráshoz fűzték, hogy a jobbágy vajmi kevés hasznát vehette, sőt 1548-ban ismét felfüggesztették e jogot... 1552-ben a király újra napirendre tűzte a szabad költözködést, de sikertelenül, mert még

saját képviselője, Mérey Mihály személynök, az alsó tábla elnöke is elleni (mert természetesen ő is nemes volt), a nemesség meg zajos tárgyalás után elvetette.”

„1553-ban szintén foglalkoztak az üggyel, de elvi eldöntését megint a jövő országgyűlésre halasztották... Végre azonban 1556-ban kimondották a szabad költözködést..., de a gyakorlatban ennek sem sokan látták hasznát s a kamara már a következő évben figyelmeztette a királyt, hogy a törvényt nem tartják meg és hogy a földesurak Isten haragját idézik fel az országra.”

„A rendek e szeszélyeit maga a rendiség magyarázza meg. A dolog természetéből következett, hogy a rendek elsősorban azért mentek országgyűlésre, hogy ott a saját jogait gyakorolják, a saját érdekeiket védjék, nem pedig más társadalmi rétegek javáról gondoskodjanak.”

A királynak „minthogy minden tevékenységében az uralkodó osztályok áldozatkészségére volt utalva, mert ők szavazták meg az adót s a katonát, a tömegek iránti mindenjóakarata mellett is számolnia kellett az uralkodó rétegek saját külön érdekeivel... Örökös tartományaiban valósággal köteleznie kellett magát, hogy a robot dolgába nem avatkozik többé, mert a rendek máskülönbén sem adóval, sem katonával nem akarták támogatni... A jobbágyság szabad költözködésének joga azonban mindenesetre benne van Ferdinánd király törvénykönyvében, habár ez a jog is, mint annyi sok más, a zord idők folytán írott malaszt maradt.”

Lehetne-e szebb képet festeni Ferdinándnak, az első Habsburgnak a magyar trónon, mind felvilágosultságáról, mind nemeslelkűségéről annál, mely még az ellenséges történetíró tolmácsolásában is itt elibénk tárul? S kiábrándításul itt nem lehet azzal érvelni, hogy e korban minden uralkodó így tett, mert hiszen ez akkor az uralkodóktól nem szívjóság, hanem egyszerű érdek volt, mert e kor uralkodói a nemességgel való harcukban önérdékből szövöttek a jobbágysággal. Ha valóban így állna a dolog, akkor is rá kellene mutatnunk, hogy e korban országgyűléseinken az idegen király képviselte a haladást és a szociális érzést, a nemzet pedig (mely akkor a nemességgel volt azonos) a maradiságot és az egyszerű nép elnyomását. A király érdekei voltak tehát azonosak a haladással és a nemeslelkűséggel és ellenfelé, az országé, a maradisággal és a szociális kíméletlenséggel.

Ámde ez az önző és ezért Európailag általános jelleg csak a királynak a városi polgársággal való szövetségére mondható, de nem

jobbágypártolására. A jobbágyság, kivált a mi még szabad költözködési jogától is megfosztott, török sanyargatta nyomorult jobbágyságunk akkor még nagyon is gyenge ahhoz, hogy a nemességgel szemben a király erőt jelentő szövetségese lehessen (a jobbágyság csak a XIX. században jutott el oda, hogy a nemességgel szemben politikai szerepet játszhasson). Nemcsak Ferdinánd máshonnan is ismert keresztény felebaráti szeretetéből tudjuk, hanem az országgyűléseken való e tekintetbeli viselkedéséből is jól láthatjuk, hogy őt a jobbágyság védelmében tisztán jó szíve és kereszténysége vezette, nem pedig politikai érdek.

De egy más tekintetben is tanulságos Ferdinánd félig eredménytelen jobbágyvédelme. Sokszor rámutattunk már, ha a királyra rá lehet bizonyítani, hogy egyes esetekben egy-egy törvényt tudatosan megszegett, abból még nem lehet szükségképpen esküszegésre, rosszindulatra vagy gonoszságra következtetni részéről. Az, amit Acsády az e korbéli nemesség jobbágyellenes viselkedésének megmagyarázására mond, egy újabb nagyszerű bizonyíték erre. Látva, hogyan akadályozta, szabotálta a nemesség tisztán szűkkeblű önzésből Ferdinándnak a jobbágyság jobb helyzetére, különösen szabad költözködési jogára irányuló fáradozásait, vajon ki merné vádolni Ferdinándot esküszegéssel, lelkiismeretlenséggel vagy gonoszsággal, ha a jobbágyokon erőszakkal és az országgyűlés ellenére is segített volna? Pedig hát a valóságban ez is az alkotmány „lábbal tiprása”, ez is törvénytelenység és ez is esküszegés lett volna részéről.

Láthatjuk belőle, hogy nemcsak gonosz király lehet törvénytörő és esküszegő, hanem e nagy „bűnök” okozója egy uralkodóban lehet még maga szívjóság és az igazságszeretet is. Maga Acsády is úgyszólván elítéli Ferdinándot azért, hogy csak az alkotmány keretei között, nem pedig azokon túl és azok ellenére is igyekezett a jobbágyok helyzetén segíteni, s azt a kifejezést használva ellene, hogy „*kiszolgáltatta nekik* (az uralkodó rétegeknek) *a többi rétegeket*”, egyenesen szemrehányást tesz neki azért, mert a törvényt és az alkotmányt megtartotta. Annál hathatósabban segíteni ugyanis a jobbágyokon, mint Ferdinánd segített, csak az alkotmány megsértésével, tehát koronázási esküje megszegésével lehetett volna. Az a történetíró tehát, aki máskor a törvény legjelentéktelenebb betűje megszegése miatt is követ vet a Habsburg-uralkodóra, most azért tesz neki szemrehányást, mert nem dobta sutba az egész magyar törvényt és alkotmányt. A rendek ellenére intézkedni ugyanis ezt jelentette volna.

Ferdinándnak a magyar országgyűléseken a jobbágyok javára tett állandó, de csak részben sikerrel járó kísérletei mindenesetre világosan bizonyítják, hogy a Habsburg király és a magyar országgyűlés harca nem mindig a magyarság és az idegen befolyás harca volt; úgyszintén hogy ebben a harcban nem mindig az országgyűlés képviselte a jót, a nemest, a felvilágosultságot és a haladást még azok szerint sem, akik egyébként mindennek ellenségei, amit a Habsburgok tettek vagy akartak.

Mivel a bécsi békében nem a király győzött, hanem az országgyűlés, s így nem az lett a törvény, amit az akart, hanem amit ez. Nem lephet meg bennünket, hogy a bécsi béke sem volt előnyös a jobbágyságra. A jobbágyok szabad költözködését szabályozó országgyűlési határozatot például a bécsi békét törvénybe iktató országgyűlés is meghagyta abban az állapotban, amelyben volt, pedig hát az előbb láttuk, hogy eddig legalább valami haladást minden országgyűlés hozott ebben a tekintetben. A legutóbbi országgyűlés határozata úgy szólt, hogy a szabad költözködés elméletben ugyan megvan, de gyakorlati módját az egyes megyék helyi intézkedései szabályozzák. Mivel minden maradt a régiben, tulajdonképpen a bécsi béke után is írott malaszt maradt a jobbágyságnak ez az elemi joga. Ha nem lett volna sikeres magyar szabadságharc, egész bizonyos, hogy ez a kérdés, ha erre az időre végleg meg nem oldódott volna is, legalább egy újabb lépéssel feltétlenül előbbre haladt volna.

A királyi hatalom már eddig is majdnem csak névleges fékétől Bocskai jóvoltából egészen felszabadult nemesség még a kamarák elleni gyűlöletébe is belevitte dölyfös parasztmegvetését. Mivel, mint pénzügyi hatóságok, a kamarák voltak azok, melyek a kincstár igényeit a rászálló nemesi birtokok tekintetében képviselték, bosszúból az egész intézményt eltörölték a föld színéről, illetve a magyar közéletből, s maradian viszonyulva a már ekkor is rég elmúlt középkorba, visszaállították helyettük a kincstárnok hivatalát, azaz az ország pénzügyei kezelésének elavult középkori, már rég csődöt mondott módját.

Nem törődtek azzal, hogy a kincstárnok vagyonos és tekintélyes magyar főúr, aki kényelmes, sőt legtöbbször még köszvényes is, s amennyiben ráér is, elsősorban természetesen a maga birtokaival és gazdasági ügyeivel törődik, nem pedig az ország bevételeinek növelésével. Az ő fejük nem fájt amiatt, hogy ezzel az intézkedéssel a már amúgy is minimális gazdasági és pénzügyi erővel rendelkező Magyarországot

gazdaságilag még gyengébbé teszik, noha eddig is már éppen ez a gazdasági gyöngeség volt minden bajunknak oka és alapja. Sőt – mivel az országra éppen az volt hátrányos, ami nekik előnyös volt – könnyen lehet, hogy mindezt külön azzal a szándékkal csinálták, hogy köztartozásaikat illetően a jövőben ne igen háborgassa őket senki, s birtokaik még akkor se kerüljenek kincstári kézre, ha a törvény előírja.

A pozsonyi kamarának Szuhay egri, a kassainak pedig Migazzi nagyváradai püspök volt az elnöke. Mindkettő püspök volt tehát (de a török foglalása miatt hívek, hatáskör és javadalom nélküli püspök, aki tehát ráért a rábízott kamara ügyeivel foglalkozni) és mindkettő alacsony sorból emelkedett e befolyásos, a rendek anyagi ügyeiben döntő méltóságra. (A két püspöknek és kamaraelnöknek ez az alacsony sorból való felemelkedése is becsületére válik mind az Egyháznak, mind a Habsburgoknak.) A mi jó nemesi országgyűlésünk azonban annyira elmaradott, annyira „reakciós” volt, hogy mind az Egyházra, mind a Habsburgokra haragudott miatta és az egyszerű származást nem dicsőségnak, hanem becstelenségnek tekintette.

A Bocskai szerencsi országgyűlésén kiadott förmedvény Szuhay püspököt a „mészáros Szuhay”-nak nevezi, Migazzi püspököt pedig egyenesen „horvát parasztnak” szidalmazza, ami bizony nem nagyon válik egy magyar országgyűlés becsületére még akkor sem, ha tudjuk, hogy ez a szerencsi gyűlés csak zugországgyűlés volt. Természetesen ugyanekkor a fő evangélikus Illésházy is a „póri” püspököket ócsárolja. (Takáts: Régi idők, régi emberek, 28. o.)

Bizony tombolt ekkor az ódon középkoriság és a legrosszabb értelemben vett reakció. E két nem nemes származású püspök miatt Bocskai rendjei még az is rá akarták kényszeríteni a királyra a bécsi békében, hogy püspökké ezután csak nemes embert lehessen kinevezni. Becsületére válik a királynak, hogy erre nem engedte magát rákényszeríteni. Bizonyítja ez az eset, mennyire keresztény és mennyire felvilágosult volt az „idegen” király, de ijesztően bizonyítja azt is, hogy az idegen király magyar ellenzéke ugyanakkor mennyire nem keresztény és mennyire elmaradott gondolkodású volt egyúttal.

Mikor IV. Orbán pápa Timótot zágrábi püspökké nevezte ki és IV. Béla királyunk ehhez azért nem akart hozzájárulni, mert Timót parasztszülöktől született, a pápa 1266. január 21-én ezt felelte a király követének:

„Minden ember egyformán születik, egy ég alatt egy levegőt szív. Meztelenül jó a földre, meztelenül távozik. Ebben nincs különbség szegény és gazdag, szabad és szolga, paraszt és király között. Az isteni kegyelem nem tesz különbséget nagy és kicsiny, szabad és szolga között; az úr előtt nincsen személyválogatás. Ha szolga volt is Timót, a püspöki méltóság ezt a szolgaságot eltörölte. Asztalához, nagy munkájához a királyok királya is szegény halászokat választott. Mi dicsősége van abból a nagy, hatalmas királynak, ha szegény emberrel küzd, száraz nádat üldöz és együgyű ember ellen mutatja hatalmát? Oroszlán nem fog fegyvert féreg ellen, sas nem támad verebekre. És te férfi, nagy fejedelem, annyira törekszel egy püspök megbuktatására, aki ellen, ha mind igaz, kifogást nem tehetsz, mert nem ő teremtette magát, hanem az Isten; nem tőle függött, hogy nemes szüléket válasszon; nem az ő hibája, ha olyan szülei voltak, aminőket az Isten adott neki. Mi azonban a szegény ember ügyét el nem hagyjuk. Ne zavarjon meg némely papok befolyása, akik, mint mondják, inkább a püspökségre, mint a püspökre gondolnak és az élő ember örökségét szeretnék. De azt azon az úton, amelyen járnak, amíg élek, meg nem fogják kapni.” (Márki: Dózsa György, 104-105. o.)

Ilyen magasan állt az állítólag babonáságokba süllyedt és megromlott Egyház már a középkor közepén is és erkölcsileg ennyire felülmúlta az Árpád-házi magyar királyok egyik legnagyobbikát! Azok azonban, akik fegyvert fogtak törvényes királyuk ellen, állítólag a „tisza evangéliomért” még 1600 után is ennyire mélyen alatta álltak annak a királynak, aki fölé mégis bírálultak fel magukat!

1266-ban még a király képviselte az evangéliummal szemben az emberi gyarlóságot és elmaradottságot, noha nemzeti király volt és királyaink egyik legfelvilágosultabbja (bár mentsége volt, hogy a XIII. században élt). 1600 után viszont az idegen király képviseli az evangéliumot és a haladást a magukat „evangélikusoknak” nevező szabadsághősökkel szemben, mikor ezek minden prűszkölése ellenére is püspökké és kamarai elnökké teszi „a mészárost” és a „horvát parasztot” és amikor a nagyapja, az első idegen király is már késhegyig menő harcot folytatott ugyanezen szabadsághősök már szintén „evangélikus” nagyapáival a jobbágyok szabad költözködési jogáért. Vajon melyikük érdemli meg jobban a szabadsághős nevet: az „idegen” király-e vagy az „evangélikus” magyar rendek?

De lenézte ez a gögös, maradi, nem annyira az alkotmányért és a magyar szabadságért, mint inkább igazságtalanul sok kiváltságáért és az alsóbb néposztályok elnyomásáért zajongó, tiltakozó, fenyegetőző és fegyvert ragadó nemesség nemcsak a „városbeli pórokat” és jobbágyszármazású katolikus püspököket, hanem még a Bocskaitól megnevesített hajdúkat is.

„A régi nemesség – írja Acsády (V., 599. o.) – ellenszenvvel fogadta az új nemességet, noha maga számbelileg annyira leapadt, hogy már ez oknál fogva sem szolgálhatott többé a magyar államélet szilárd támaszául. Az ország, sőt a saját érdeke is megkívánta, hogy a tömegek befogadtassanak az alkotmány sáncaiba és az uralkodó osztályok ne csak új vérrel frissíttessenek föl, hanem számbelileg is képessé tétessenek arra, hogy a nemesség túlsúlyát Magyarországon fenntarthassák.” A nemesség azonban másként okoskodott és nem rajta múlt, hogy a rendi reakció az új nemesekkel, a hajdúkkal nem úgy bánt, mint Erdélyben a székelyekkel. Az urak a hajdúban nem a szabadságharcost, hanem csak jószágaik kirablóját, vagyonuk megkárosítóját látták, és ahol tehették, kimutatták irántuk való ellenszenvüket. Ha tőlük függött volna, a magyarság kardja, a hajdúk ismét a királyság karjaiba hajtottak volna.

Hamis utakra tévedne azonban, aki ezek alapján az akkori magyar nemességet valami különösen gonosz fajzatnak képzelné. Egy cseppet sem voltak ugyanis ők gonoszabbak, mint bármely más ország nemessége. De az is csak a mai divatból vagy a mindenkori gyűlöletből származna, nem pedig az igazságból, ha minden országban – a föld jólelkű egyszerű fiaival szemben – csak a nemességet gondolnánk ilyen átkos, rosszindulatú fajzatnak. A nemesség sem volt ugyanis és nem is lehetett egy cseppet sem rosszabb, mint amilyenek a jobbágyok vagy a városi polgárok voltak. Az ember a rossz, az ember a gyarló, nem pedig a nemesek. Sőt a jobbágyság az ő helyükben talán még rosszabb lett volna. De persze az se azért, mert jobbágy volt és nem nemes, hanem azért, mert a nemességnél műveletlenebb volt, kevesebb nevelésben részesült, s ezért vallástalanabb volt, illetve a vallásossága sokkal inkább állt külsőségekből, megszokásból és dresszúrából, mint a nemesség vallásossága. Minden társadalmi osztály önző, és ha érdekeiről van szó, elfogult. Ezért van szükség igazságos, az osztályérdekeken és még inkább az egyéni érdekeken felülálló és az illetéktelen érdekeket a törvény és az igazság erejével visszaszorító

központi hatalomra. Ezt képviselte nálunk kétségtelenül hivatása magaslatán állva, a Habsburgok királysága még az idegbeteg Rudolf alatt is; ennek volt ellensége és árulója Bocskai és országgyűlései. De ez természetes is volt, mert hiszen az egész mozgalom nem volt más, mint a nemesi hatalom lázadása az önzése szabad érvényesülése elé a köz érdekében gátat állító királyi hatalom ellen, mely ekkor egyúttal még az egyéni, tehát kinek-kinek érzelmei és érdekei szerint igazodó vallásossággal szemben az objektív s ezért mindig változatlan krisztusi törvényt, a katolicizmust is képviselte.

Ezzel szemben a Bocskaié forradalmi, nem erkölcsi alapon, hanem az emberi szenvedélyek alapján álló mozgalom volt, melynek természetével jár, hogy nem lehet sem igazságos, sem önmérséklő, hiszen a tömegek (itt a nemesi tömegek) káros szenvedélyeit szabadítja föl. A mai forradalmaktól csak abban különbözött, hogy akkor azok, akik forradalmakat csináltak, nem a műveletlen, az alantas bárdolatlan néptömegek voltak, mint a ma forradalmaiban, hanem egy gazdag és nagy kiváltságokkal rendelkező társadalmi osztály. Ezelőtt 3-400 évvel ugyanis a „nemtelenek” még annyira senkik voltak, hogy még forradalmat sem csinálhattak. Ez a forradalmat csináló nemesség nem volt olyan műveletlen, bárdolatlan és vad, mint korunk szociális forradalmainak tömegei, de viszont nagyobb műveltségének és jobb nevelésének előnyeit bőségesen ellensúlyozta a gőgje és a kornak, melyben élt, durvasága.

Bocskai rendjeinek forradalmi túlzása és izzó, féktelen gyűlölete nyilvánult meg abban a követelésben is, hogy *„idegen nemzetből tött magyaroknak harmadíz előtt ne osszon őfelsége semmi tisztet”*. (Benda: Bocskai István, 217. o.) Ebben se a hazafiság, hanem csak az önzés vezette őket, mert ők maguk nem lévén „idegenből tött” magyarok, világos, hogy így azok a hivatalok is nekik jutottak volna, amelyeket most Migazzi töltött be. (Szuhay püspökre ugyanis nem foghatták rá, hogy idegen nemzetből tött magyar.)

Mással, mint egyszerű önzéssel nem magyarázhatjuk ezt a kívánságot, mert hiszen kifejezésükből és a „harmadíz” emlegetéséből láthatjuk, hogy azok, akiket kifogásoltak, már nem voltak idegenek, hanem csak az őseik voltak azok, a Hitler meghonosította fajelméletről s a vele járó őskutatásról pedig 1600 körül még semmiképpen sem beszélhetünk.

Együgyűségükben arról is megfeledeztek, ha a „harmadíz” hívei vagyunk, akkor elsősorban éppen az ő „nemzeti” királyaik bizonyulnak méltatlannak a magyar tisztségekre. Ha harmadízig kutatjuk a dolgot, akkor bizony nemcsak Zápolya János, hanem még Mátyás király sem volt alkalmas Magyarországon tisztségek viselésére, mert ők is mindketten „idegen nemzetből tölt magyarok” voltak. Ez elv alapján Hunyadi Jánostól is meg kellett volna fosztanunk Magyarországot történelmét, mert ő nemcsak a harmadíz kutatását nem bírta volna ki, hanem még az első ízt sem. Hiszen még az apja is oláh kenéz [vezető, előljáró] volt. Igazán „felhőborító”, hogy mégis fővezér, sőt az ország kormányzója lehetett belőle, fiából pedig nemcsak király, hanem olyan király, aki Bocskai idejében már mintakirálynak számított.

De Bocskai rendjei e nagy, már akkor keresztlevelek után kutató ősmagyarkodásuk közben egy ilyen kis következtelenséget természetesen nem vettek észre. Sőt e téren még tovább is mentek, mert ők is ugyanúgy tettek, mint Zápolya János, mikor I. Ferdinánddal és később Bethlen Gábor, mikor II. Ferdinánddal alkudozott. Ők éppen ellenkezőleg, azt kívánták, hogy ne magyarok legyenek I., illetve II. Ferdinánd hozzájuk küldendő királyi biztosai, hanem inkább idegenek. Az idegenektől ugyanis több engedményt vártak, mint a magyaroktól, mert azok nem ismerték őket annyira, mint a magyarok és ezért nem is vetették meg őket annyira, mint azok. No meg mert az idegen nem sajnált annyira Magyarországot területéből mindig újabb meg újabb megyéket kiszakítani a felkelő vezér jutalmául, mint a magyarok, akiknek mégiscsak a saját hazájuk feldarabolásáról volt szó.

Bocskai rendjei is a legzajosabban követelték (követelésük teljesült is), hogy Forgách püspököt zárja ki a király azok közül, akiket alkudozni hozzájuk küld. Pedig hát ez a Forgách püspök annyira nem volt „idegen nemzetből tölt” magyar, hogy nem tudom, hogy Bocskaiék közül családfája ősiségében és magyarságában melyik tudott volna vele versenyezni. De hát éppen az volt a baj, hogy Forgách püspök az alkudozásokban is magyar volt, azaz egy tapodtat sem volt hajlandó engedni. Ezért gyűlölték annyira a lázadók és ezért félték tőle jobban, mint bármely „idegen nemzetből tölt magyartól” Látjuk tehát, hogy nem a fajtisztaság hívei voltak ezek az emberek 350 évvel ezelőtt, tehát nem korukat előzték meg, hanem csak

önzők voltak, ami ma sem újdonság és természetesen 350 évvel ezelőtt sem volt az.

Hogy maga Rudolf se azért volt nekik ellenszenves, mert idegen és német volt, hanem egyedül csak azért, mert „pápás”, ugyancsak kiáltoán mutatja az, hogy Bocskai Rudolf osztrák és cseh alattvalóival, sőt a német birodalmi rendekkel ugyancsak kereste az összeköttetést. Bocskai és Bethlen idejében ugyanis az osztrák és cseh nemesség is protestáns volt, s ez a kellék ugyancsak áthidalta köztük azt a különbséget, amit az idegen fajból való származás okozott. Akkoriban – sőt a Habsburgok egész négyszáz éves magyar történelmi szereplése folyamán – a magyarok németgyűlölete csak a pápista-gyűlölet álcázása volt. (A forradalmi magyar számára a „német” szó körülbelül olyan kifejezés volt, mint a bolsevik hírverésben az „imperialista”).

Ha a német, osztrák vagy cseh nem volt egyúttal pápista is, észre sem vették, hogy idegen, sőt egyszerre édes testvér lett számukra és sokkal közelebbi rokon, mint a katolikus magyar, még ha a katolikus magyar olyan magyar volt is, hogy Árpád seregében jött be az országba: Bocskaiék ezeket a protestáns osztrákokat és cseheket kérték fel kezesekül a császárral kötött megegyezésük megtartására. Mert hát „császár fogadásának” jellemző, hogy ezt éppen Illésházy, *„a vén róka – írja – nem hihetni, szóval és levéllel való assecuratióját nem szokta megtartani”*. (Hogyan lenézték tehát ezek az emberek a királyukat csak azért, mert pápista volt!)

A korponai rendek, hogy a pápista császár szava megtartására kellő biztosítékuk legyen, még a német birodalmi fejedelmek kezességét is követelték. Természetesen a protestáns német fejedelmekét, akik, mivel protestánsok voltak, a szemükben egyáltalán nem számítottak idegeneknek s eszükbe sem jutott, hogy azoknak a magyar ügyekhez semmi közük, mert hiszen Magyarország független állam, melyet saját törvényei és szokásai szerint kell kormányozni. Még kevésbé jutott eszükbe az, hogy ennek a független államnak a királyára tűrhetetlenül sértő, hogy alattvalói mit sem adnak a szavára vagy aláírására, s hogy még tűrhetlenebb, hogy éppen idegenek által akarják szava megtartására rászorítani.

E protestáns német fejedelmekhez Bocskai már felkelése legelején elküldte Bocatius Jánost, a Sziléziából ideszakadt kassai bírót, akinek ilyen fontos állami megbízásaival szemben természetesen egyáltalán nem volt akadály az, hogy nemcsak idegen nemzetből jött volt, hanem nem is lett

soha magyar. Hogy lett volna ez baj, hiszen mivel nem volt pápista, nem is volt német. (Hogyan szidjuk a Habsburgokat, hogy nem tartották meg a törvényt, nem hajtották végre az országgyűlések határozatait. Hát Bocskai megtartotta az ő országgyűlése határozatát az idegen nemzetből tölt magyarok (például Bocatius) alkalmazása ellen?)

A német protestáns fejedelmeket Bocskai és szabadsághősei – úgy látszik – azért kedvelték annyira, mert a birodalmi gyűléseken a császár fáradozásai eredményeként számunkra megszavazott török segílyt ők szokták legkevésbé és a legnagyobb késedelemmel befizetni. Hogy Bocatius ennek ellenére nagy eredménnyel járt nálunk, és a pápista császár elleni ügy támogatására ezek a német fejedelmek sokkal hajlandóbbak voltak, mint a magyarok török elleni védelme támogatására, az természetes. De hogy pénzt, „bares Geld”-et [készpénzt] még Bocskai sem kapott tőlük egy fillért sem, az még természetesebb.

Most, hogy közelebbről megismerték őket, megtanulhatták volna megbecsülni „idegen” királyainkat protestánsaink, mert láthatták, milyen a protestáns idegen. Sokkal önzőbbnek bizonyultak irántuk, mint amilyenek a mi királyaink, a pápista idegenek voltak. Bocskaiék kedves protestáns csehei ugyanis, akiknek a szavára különösen pedig protestáns testvéri érzelmeire – azt hitték – sokkal többet adhatnak, mint a császár szavára vagy jóindulatára, alig hogy szóba álltak velük, rögtön Szokolca városa és Holics, Sáskő és Berencs vára átengedését követelték tőlük az országnak teendő szolgálataik ellenértékéért. A pápista idegen Habsburgoknak 400 év alatt sem jutott eszükbe ilyesmi. Ők – de csak azért, mert félniük kellett tőlünk – csak azt merték megtenni, hogy az általuk visszahódított Határőrvidéket meg Erdélyt nem kebeleztek vissza azonnal Magyarországra, hanem egy ideig külön kezelték, de ekkor is úgy, mint a magyar koronához tartozó országokat. Mi mégis felrobbantunk miatta a felháborodástól. A protestáns csehek szóba sem álltak Bocskaiékkal addig, amíg Magyarország területéből megfelelő koncot nem ígértek nekik. Emiatt azonban senki sem robban, hiszen még csak nem is tud róla senki.

A Habsburgoknak 400 évig nem jutott eszükbe, hogy Dévény német falu és hogy ott van az osztrák határon, sőt az egész Burgenland német és az is ott van közvetlenül az osztrák határon – sőt egy része már Mátyás király idejében is osztrák kézen volt –, ezeknek tehát igazság szerint Ausztriához kellene tartozniuk, s ha faji és anyanyelvi alapon nem, akkor

azon nagy szolgálatok címén, melyeket Ausztria Magyarország védelme és területe visszaszerzése érdekében tett. Lám, a protestáns cseheknek Bocskai protestáns magyarjai segítségül hívásának már első szavára eszükbe jutott, hogy Szakolca, Holics, Saskő, meg Berencs a határon van és tót, tehát szláv, tehát Morvaországban lenne a helye. (Bécsnek is azonnal eszébe jutott a német Burgenland ott az osztrák határon, mihelyt ott a Habsburgok kormányát az osztrák szociáldemokrata párt vette át – pedig a szociáldemokrácia nemzetközi volt és mit sem gyűlölt annyira, mint az átkozott sovinizmust –, s nem csak eszébe jutott az, ami a Habsburgoknak 400 évig nem jutott eszükbe, hanem mindjárt meg is valósította, mert azon hatalmak, melyek Európa sorsáról akkor döntöttek, szintén azt tartották, hogy igazuk van. Mikor Csehországot „védelmébe” vette, Hitlernek még az a kis határ menti német Dévény is, melyről nálunk csak azt tudta mindenki, hogy itt lép a Duna Magyarország területére, eszébe jutott, s németsége címén még ezt is sietett Németországba bekebelezni. De azért ugyanakkor mégis mennyire rajongtunk érte mi, magyarok is. Hiszen német volt ugyan, de nem volt Habsburg. Katolikus volt ugyan, de nem volt „bigott” mint a Habsburgok voltak.

Burgenland és Dévény eseténél képzelhető-e döntőbb bizonyíték azon állításunk igazolására, hogy osztrák „elnyomás” nálunk sohasem volt, hanem csak függetlenségünket sértő beavatkozás, de ez sohasem Habsburgkirályaink irántunk való rosszakaratának következménye volt, hanem annak természetes és szükségszerű eredménye, hogy hazánk ez időben nem a maga erejéből tartotta fenn magát? Burgenland és Dévény esete világosan bizonyítja, hogy a Habsburgok esküi Magyarország függetlenségére mindig jóhiszeműek voltak. Királyaink Magyarország területi épségét még e szükségszerű idegen befolyás idején is tiszteletben tartották, s az idegen segílyt nekünk annyira ingyen adták, amennyire csak az élet törvényei ezt lehetővé tették!

Megjegyezni érdemes, hogy a bécsi békében Bocskaiék, gondos és hűséges hazafisággal azt is törvénybe iktatták, hogy a szepesi városok, melyeket még Zsigmond zálogosított el és azok a nyugat-magyarországi várak, melyek már Mátyás király ideje óta Ausztriánál voltak zálogban, az ország területéhez ismét visszacsatoltassanak. Úgy látszik, azért jutott ez eszükbe, hogy ezzel legalább elméletben s legalább némileg ellensúlyozzák

azokat a nagy területeket, melyeket Bocskai egyéni kielégítésére elszakítottak az ország testéből.

Mondom, ezt is törvénybe iktatták, de e törvénybe iktatás ellenére ezek a városok és várak még jó sokáig (a szepesi városok egész Mária Teréziáig) éppen úgy idegen zálogban maradtak, mintha visszacsatolásukat nem iktatták volna törvénybe. Mivel ugyanis ezek a városok, illetve várak Lengyelországnál, illetve Ausztriánál zálogban voltak, visszacsatolásuk csak úgy lett volna lehetséges, ha valaki azokat a pénzüsszegeket, melyek címén és amelyek erejéig zálogban voltak, az illető államoknak visszafizette volna, világos, hogy az a valaki, akinek ezekért fizetnie kellett volna, nem lehetett más, mint csak a magyar nemzet, mely annak idején ezeket a zálogösszegeket az illető államoktól felvette.

Mivel azonban ez a rendektől követelt volna áldozatot, nem a királytól, mert azt józan ésszel már mégsem kívánhatták, hogy még ezt is az osztrákok, csehek vagy a német birodalom fizesse ki helyettük. Világos, hogy Bocskai István szabadsághős rendjei – igazi képmutató módra – megelégedtek az elméleti törvénybeiktatással, a valóságban pedig maradt minden a régiben, s azt, hogy marad, legjobban természetesen azok tudták, akik ezt a törvénybeiktatást megcsinálták. Ők hazafiasak akartak lenni, de csak olcsón, illetve egészen ingyen. A fiatal tapasztalatlan diák pedig még ezért is a Habsburgokat szidja, s szentül meg van róla győződve, hogy az is csak az ő gonoszságukon múlt, hogy ez a törvény is csak írott malaszt maradt, mint az ő uralmuk alatt annyi más törvényünk.

Pedig hát ha Bocskai rendjei igazi, nem pedig ál- vagy szájhazafiak lettek volna, akkor törvénybeiktatás helyett egyszerűen csak a zálogösszeg kifizetését szavazták volna meg, s ha azt, amit megszavaztak, végre is hajtották volna, azaz ha a megszavazott összeget valóban le is fizették volna, akkor a szepesi városok és burgenlandi várak törvénybeiktatás nélkül is visszajöttek volna hozzánk. De csak egyszerűen a törvénybeiktatással, de fizetés nélkül, semmiképpen sem jöhettek vissza.

A hozzáértő ember tehát e nyugat-magyarországi várakkal kapcsolatban nem a Habsburgok gonoszságán botránkozik, hanem azt tudja meg belőle, hogy annak a Burgenlandnak egyes részei, melyet az osztrák szociáldemokraták a Habsburgok bukásával egy időben nemzetközi jóváhagyással, tehát hivatalosan igazságosnak nyilvánított cselekedettel, azon a címen, hogy német lakosúak, eloroztak tőlük; a múltban, a

Habsburgok uralma alatt, sőt uralma előtt már ténylegesen is osztrák tulajdonban voltak, tehát még jobban kénytelen csodálkozni azon a páratlan becsületességen és önzetlenségen, hogy a Habsburgoknak hosszú négyszáz éven át ennek ellenére sem jutott eszükbe, hogy ezt a területet Ausztriának megszerezzék, s Magyarországtól elszakítsák, hanem még azt a részt is visszaadták belőle nekünk, mely már akkor is az övék volt, mikor Magyarország koronáját megszerezték.

De abból, hogy Bocskai rendjei a szepesi városok és burgenlandi várak visszacsatolását csak törvénybe iktatták, de a tényleges visszacsatolás megvalósítására, a zálogösszeg visszafizetésére, semmit sem tettek, azt is láthatjuk, hogy nem csak az „idegen” királyok szokták megszegni a nemzet iránti kötelességeiket, hanem maguk a nemzetet képviselő rendek is. Az ország területi épségének megőrzése például nemcsak a királynak volt kötelessége, aki esküt is tett rá, hanem bizonyára a nemzetnek, tehát azoknak az országgyűlési rendeknek is, akik a nemzetet képviselték és sorsáért épp úgy felelősek voltak, mint a király.

A jelen esetben ez a kötelességük azt kívánta volna, hogy az országgyűlésen a szükséges zálogösszeget megszavazzák. Mivel azonban ez tőlük követelt volna áldozatot, képmutató módon megelégedtek az egyszerű törvénybeiktatással, melyről pedig ők tudták a legjobban, hogy fizetés nélkül nesze semmi, fogd meg jól. Olyan törvényt hoztak tehát, melynek valóra váltását ők maguk akadályozták meg, mert egyszerűen úgy tettek, mintha nem tudnák, hogy ehhez fizetni is kell.

De ha ebben az esetben a rendek legalább csak azzal akadályozták meg a saját törvényük megtartását, hogy nem tettek semmit abban az irányban, hogy törvényükből valóság is lehessen, hoztak ők még olyan törvényt is, melynek valósággá válását egyenesen ők akadályozták meg. A jobbágyok szabad költözködési jogának visszaadása volt ez a törvényük. Ennek meghozására, mint láttuk, a jó Ferdinánd kényszerítette őket, mivel azonban a meghozott törvény ebben az esetben egyenesen egyéni érdekeikbe ütközött, egyenesen ők gondoskodtak arról, hogy megtartaniuk ne kelljen.

Mint ismételten rámutattunk már, az osztrák „elnyomás” legfőbb bizonyítékának azt tartotta történetírásunk, s ennek alapján természetesen közvéleményünk s a nemesért, jóért, tehát a hazáért is elsősorban lelkesedő, eszményien gondolkodó ifjúságunk, hogy Bécs minden szíre-

szóra magyar nemeseket tartóztatott le, legtöbbször éppen erényeikért vagy hazafias érzelmeikért, törvényes ítélet nélkül. Láttuk már, hogy effajta bűnei Rudolfnak nem is voltak, csak Ferdinánd tette ezt meg Perényi Péterrel és Pekryvel, de láttuk azt is, hogy neki is megvolt hozzá éppen elegendő oka. Láttuk, hogy nem állította őket törvény elé, az sem törvényteleneségből történt, hanem irántuk való kíméletből. Nekik olyan bűneik voltak, amelyekért az országgyűlésnek halálra kellett volna ítélnie őket. Lehet, hogy Ferdinánd az országgyűléstől is félt emiatt, de nem azért, mert ő akart törvénytelen vagy igazságtalan dolgot kérni az országgyűléstől, hanem azért, mert attól kellett félnie, hogy az országgyűlés helyezkedik majd az igazság mellett az érdek álláspontjára.

Azt azonban nem emeli ki történetírásunk, s így természetesen eszményi felfogású ifjúságunk sem veszi észre, hogy amikor Kassát elfoglalta, Bocskai is törvényes ítélet nélkül dobta börtönbe Migazzi püspököt és tartotta ott egész a bécsi béke megkötéséig anélkül, hogy akár csak utólag is törvény elé állította volna. Pedig ez a Migazzi püspök, mint később látni fogjuk, a modern történetírás szerint nemcsak ártatlan, hanem a lelkiismeretes tisztviselő mintaképe volt. S ne feledjük azt sem, ha Bocskai rendjei szerint „horvát paraszt” volt is, mivel pap, sőt püspök volt, a magyar alkotmány szerint nemes, sőt főnemes volt, s így bűne rábizonyítása és elítélése előtt még akkor sem lett volna szabad letartóztatni, ha bűnös lett volna.

De mint Migazzi püspökkel, ugyanúgy bánt Bocskai saját (katolikus) kancellárjával Kátayval is, akire senki sem foghatta rá, hogy „horvát paraszt”. Őt szintén börtönbe vetette, amit magyar nemessel nem lett volna szabad megtennie, és őt sem állította még utólag sem bíróság elé. Bocskai halála után aztán a kálvinista hajdúk kihúzták börtönéből és kegyetlenül felkoncolták, szintén minden vizsgálat és ítélet nélkül. Sőt minden valószínűség szerint még az ő szempontjuk szerint is ártatlanul, mert még ma sem lehet tudni, hogy bűnös volt-e vagy nem, és hogy mi volt a bűne. Mivel katolikus volt, egyszerűen ráfogták, hogy a császár kémje s így áruló. De hát miért tette akkor Bocskai kancellárjává? Hiszen mikor azzá tette, már akkor is katolikus volt. (Bizonyára a császár kedvéért, akinek be akarta bizonyítani, hogy ő nem felekezeti ember.)

Aztán ugyancsak ekkoriban tartotta fogva nem a király, hanem a rendek Báthory Erzsébetet is minden törvényes ítélet nélkül, s az ő örök

szégyenük marad, hogy a világ ez egyik legnagyobb gonosztevője sohasem került bíróság elé, tehát valójában sohasem bűnhődött bűneiért, noha bűneit felfedezték. S mindez a művelt Magyarországon történt. Vajon ez nem volt törvénytelenység? S ezt a törvénytelenséget ki követte el? Hogy lehet az, hogy az országgyűlésen, mely oly féktelen dühvel s igazsága oly fennkölt tudatában ostromozta a bécsi udvar bűneit, egyetlen hang sem szólalt fel emiatt, hogy miért nem bűnhődik Báthory Erzsébet? Hogy lehet, hogy ez a törvénytelenység nem fájt senkinek, illetve hogy egyedül csak a királynak fájt (mert láttuk, hogy neki fájt).

Ellenben ismét csak Bocskai szabadságharcának bűne, hogy Somogyi királyi ügyész akasztófán végezte életét csak azért, mert teljesítette ügyészi kötelességét és vádat emelt Illésházy ellen. (Ismét látjuk a hazafias Bocskai-forradalom nagy hasonlóságát a bolsevizmussal, mely szintén kedvvel akasztatta fel, ha módjában volt, azokat a régi bírákat, akik azelőtt kommunistákat elítéltek.) Somogyit nem is az országgyűlés, hanem csak maga Illésházy akasztatta fel. És akasztatta, nem pedig lefejeztette annak ellenére, hogy magyar nemest akasztással kivégezni semmiképpen sem volt szabad.

Vajon az utána következő országgyűlésen ki vonta ezért felelősségre Illésházyt vagy Bocskait, sőt felelősségre vonás helyett jutalmul nem éppen ez az országgyűlés tette-e Illésházyt nádorrá, tehát az ország legfőbb bírójává? Ezen az országgyűlésen még a főpapok is mind Illésházyra szavaztak, mert – mivel eddig úgy is megsértették a nemzeti közvéleményt azzal, hogy Bocskaival szemben az udvar pártján voltak – ideje volt már, hogy ők is kiengeszteljék az udvar sok „törvénytelenége” miatt „joggal” felháborodott nemzeti közvéleményt.

Ez a Bocskai diadala után tartott országgyűlés a jezsuitákat is mindenáron ki akarta tiltani az országból, természetesen szintén minden törvényes bizonyító eljárás és bírói ítélet mellőzésével. Ezek a jezsuiták, akiket törvényes vizsgálat és ítélet nélkül egyszerűen ki akartak tiltani saját hazájukból, majdnem mind magyar nemeseknek születtek, s mint felszentelt papok, a magyar alkotmány értelmében közülük még azok is a nemesség soraiba tartoztak, akik kivételesen nem születtek annak.

Azok azonban, akik állítólag a magyar alkotmányért és a maguk nemesi szabadsága megvédéséért küzdöttek, így akartak bánni a más, velük ellenkező világnézetet valló magyar nemesekkel. Ki akartak űzni a

hazájukból törvényes vizsgálat, ítélet és bűn rájuk bizonyítása nélkül magyar nemeseket csak azért, mert az övékétől különböző (de az övékéénél százszor különb) világnézetet hirdettek. S mindezt tették azon a címen, mert (ellenségeik) a vallásszabadság kivívására fogtak fegyvert (!). Vajon jártak-e el ennél hazugabban akár csak a későbbi bolsevisták is?!

BOCSKAI EGYÉNISÉGE ÉS HARCA, MINT EGYÉNI ÉRVÉNYESÜLÉSÉÉRT VALÓ KÜZDELEM

Bocskai imponáló egyéniség. Übermensch-típus. Maga az erős, a parancsoló, a megtestesült férfi. De a parancsoló akaraton kívül csupa ész is. Milyen józanság tükröződik például a császáriakhoz intézett ebben az üzenetében.

„Miért, hogy sem a dialektikához, sem az retorikához nem tudunk, az dolgot ő magát nézzük, csak az mi nemzetünk javát és magunk megmaradását; azon kívül az szók és rábeszélések minálunk semmit sem fognak.”

S mindez nem csak szólam volt nála, hanem a valóságos igazság. Nem nemzetünk javát illetően volt ugyan igaz, hanem a maga „megmaradását” azaz önérdékét illetően. Beszélhettek neki akármit, a maga céljából és érvényesüléséből nem engedett. Csak akkor, ha a valóság kényszerítette rá. Nagyjában tanulatlan, egyszerű ember, de olyan gyakorlati józan ésszel és olyan éles ítélőképességgel, melyet semmiféle iskolában nem lehet megtanulni. Mint látjuk, ő maga is tudatában van annak, hogy ez benne sokkal többet ér, mint az a műveltség és tudás, melyet iskolában lehet szerezni. Fráter György-vágású ember volt.

Azt is meg kell hagyni, hogy Bocskai igazi, törzsökös magyar ember is volt mind testileg, mind lelkileg. Leveleit magyar-embernek élvezet olvasni, mert szinte kézzel lehet bennük tapogatni a magyar lelket és észjárását. Azt még Benda is megállapítja Bocskairól, hogy önző is volt meg hiú és kegyetlen is, és hogy bosszúálló is könnyen tudott lenni, de – s ezt már nem Benda mondja, hanem én – meg kell hagyni, hogy színész nem volt, sem zsonglőr, sem agitátor, sem ellenszenvesen hiú, mint Kossuth. Kossuthnak például ezen a Bocskaiétól annyira elütő tulajdonságai voltak az okai annak, hogy nem volt tekintélye azok előtt, akik közletről ismerték; hogy szabadságharcában munkatársai lenézték, sőt azt mondhatnám, hogy

az idegeik nem bírták bizonyos időn túl szerény szavakba bújtatott önteltségét és színészkedését.

Bocskait se szerette senki. Olyan embert, mint ő volt, nem is lehetett szeretni. De őt – Kossuthal ellentétben – mindenki respektálta. Neki volt tekintélye. Nemesen rokonszenves vonás benne az is, mert lelke mélységét mutatja, hogy ez a rideg észember mély érzelmi világgal is bírt egyúttal. Ezt csak ritkán hozta nyilvánosságra, s éppen ez az, ami vonzó benne. Megható, mikor ez a rideg, kíméletlen, csupa ész és csupa akarat-ember „édes hazám, Erdélyország”-ot emlegeti.

Olyanokat kell majd mondanunk róla, ami még egy gonosztevőtől is sok lenne; olyan következtelenségeket és jellembeli bakugrásokat kell látnunk életében, amelyek alapján csak megvetés járhatna neki, s mégis a nemzet nagyja lett, s még ellenségei előtt is tekintélye volt és van, mert kétségtelen, hogy nem volt egyszerűen csak kalandor, még nagyszabású kalandornak sem nevezhető. Bocskai nagy bűnei ellenére is nagy ember volt.

Minden nagy ember, még ha teljesen önző érdekek vezetik is, s még ha tele van is bűnökkel, és ha nemtelen szenvedélyeit teljesen szabadon hagyja is tombolni, egyúttal dicsőségre is tör; nem elégszik meg csak az anyagi érvényesüléssel. Ha ugyanis valaki mint ember is nagy, nem elégszik meg csak az anyagi javak összeharócsolásával, s a velük járó élvezetekkel és hatalommal. Nemcsak az nagy az ilyen emberben, ami állati; az érzékiség, a pénzvágy, a gyűlölet és a bosszú, hanem nagy benne a kevélység és a dicsőségvágy is. Azok a testnek, ezek a szellemnek bűnei. A nagy ember nemcsak teste ösztöneit éli ki nagyobb fokban, mint az átlagember, hanem lelke vágyait is. Hírt, nevet, dicsőséget is akar. Azt akarja, hogy még századok múlva is emlegessék. Be akar lépni a történelembe.

Bocskai is azt állította magáról, hogy nemcsak a vagyonért és a hatalomért küzd (bár ezt is elismerte, de szerényen csak a maga „megmaradásáért” való küzdelemnek nevezte, hanem nemzetéért, s ezt nem csak állította, hanem maga is hitte magáról. Az ember ugyanis mindig könnyen hajlandó hinni azt, ami ránézve előnyös, s ebbe éveken át úgy beleéli magát, hogy őszinte meggyőződésévé is válik.

Kétségtelen, hogy Bocskai húzott is a hazájához és szívesen kötötte össze annak érdekét a magáéval. Kétségtelen az is, hogy harca közben hitte is, hogy a hazájáért harcolt. Még kétségtelenebb azonban, ha a két érdek

összeütközött, akkor nem a hazát választotta, hanem magát. Az ő lelkivilága olyan volt, hogy még elképzelni se tudta azt a lehetőséget, hogy valaki még a saját maga elszegényedését vagy becstelenné válását is eltűrhesse a hazájáért. Annyira hazafias (valójában annyira hiú és önérzetes) természetesen ő is volt, hogy azt nem ismerhette el (még önmaga előtt sem), hogy ő a hazájával szemben küzd a maga érdekeiért. Ezért ha valójában a haza érdeke elvált is az ő egyéni érdekeitől, ő akkor is szentül meg volt róla győződve, hogy mikor a maga érdekét szolgálja, valójában a hazáját szolgálja.

Aki Bocskait és korát csak egy cseppet is ismeri, annak észre kell vennie az ő nagy önzését. Az újabb történetírók – akármennyire „hazafiasan” írnak is – ezt egész nyíltan meg állapítják róla. De kiemelik, hogy – a nemzet nagy szerencséjére – az ő érdekei összeestek a nemzet érdekeivel. Mikor tehát a maga érvényesülését szolgálta, egyúttal nemzetét is szolgálta, s mivel ezt ő maga is tudta, ez megnevesíti önzését. (Látni fogjuk majd, hogy történetíróink ugyanezt mondják Bethlen Gáborról is.)

Mi azonban eddig is már ismételten láttuk, hogy – nagy szerencsétlenségünkre – az igazság az, hogy a nemzet érdeke nem esett össze Bocskai érdekeivel (de Bethlenéivel sem), s így felkelése, mely Erdély és Kelet-Magyarország birtokába juttatta magát Bocskait, rendkívül nagy kárt okozott nemzetének.

Bocskai csak azért hitette el magával, sőt beszélte be magának, hogy az ő érvényesülése a nemzet javát is szolgálja, hogy ne kelljen magát lázadása miatt elmarasztalnia, s hogy az anyagi érvényesülés mellé még hírt, nevet és dicsőséget is szerezzen magának. Mint látjuk, ez teljes mértékben sikerült is neki. A magyar közvélemény még ma is szentül hiszi azokat az érveket, melyekkel Bocskai azt bizonyította, hogy ő magyar nemzetét szolgálta fegyverforgásával, s ennek eredményeként a magyarság kettészakításával, noha láttuk, hogy ezek az érvek mennyire kétségbeejtően hamisak.

Bocskai kálvinista felekezetiisége még nagyobb volt, mint nemzeti érzése. Ismételten említettük már, hogy az ő korában nemcsak ő volt ilyen, hanem mindenki. Bocskai erős felekezeti érzésén természetesen nem a komoly pozitív keresztény hitet értem (mert hiszen ha ilyen hit lett volna benne, akkor nem lehetett volna olyan tág lelkiismeretű és nem követhetett volna el olyan felháborító dolgokat, mint amilyeneket róla

nemsokára elő kell adnunk), hanem a katolikus Egyház és papság elleni ellenszenvét. Egyéni érvényesülése annyira előbbre való volt számára még felekezeti ségénél is, hogyha nagy hasznot remélt belőle, tudott kedveskedni még papoknak is.

Nem egyszer működött együtt még a pápai nunciussal és a jezsuita atyákkal is, és olyan jóindulatúan tárgyalt velük, hogy ezek nem győzik dicsérni az Egyház iránti megértését, sőt jóakarátát. Ők ennek alapján azt hitték, hogy lelkében nem is protestáns. Pedig nagyon is az volt, csak ő nem volt olyan őszinte, egyenes és egyszerű lélek, mint a pápai nuncius, sőt mint a „ravasz” jezsuiták is voltak, hanem – mint általában azok, akiket az evangélium az „e világ fiainak” nevez – érdekből nagyon jól tudott alkalmazkodni és színészkedni, ha ezt nem Kossuth-módra, hanem okosan és férfiasan csinálta is.

Említettük, mennyire pályázott Báthory Zsigmond szalmaözvegyének, Mária Krisztina főhercegnőnek kezeire. Mivel még álmában sem gondolhatott arra, ha a főhercegnő kezét megkapja, ez katolikus reverzális nélkül is lehetséges lesz, egész kétségtelen, hogy ő érvényesülése kedvéért még imádott felekezete érdekeit is hajlandó volt feláldozni (hát még akkor a hazáját!).

Ha ez a ránézve annyira dicsőséges „parti” sikerült volna, akkor természetesen azt hirdette volna (és maga is szentül hitte volna, amit másoknak hirdetett), hogy ezzel ő csak a felekezetére hozott dicsőséget, s eldicsekedett volna hitfeleinek, hogy apósa, II. Ferdinánd és jezsuitái mennyire elkövettek mindent, hogy őt magát is megtérítsék, és hogy igyekezetük mennyire eredménytelen volt. Ez esetben nem a bűnét (hogy reverzalist adott) látta volna tehát, hanem csak erényét (hogy ő maga nem lett katolikus). S kell-e annál nagyobb protestáns dicsőség, ha valaki még egy császári menyasszony kedvéért sem hagyja el a „hitét”?

Bocskai szemében a főszempont mindig a siker volt. Erkölcsei tekintetek észébe sem jutottak soha, s ezért, mert a végén – legalábbis ami a maga „megmaradását” illeti – minden sikerült neki, élete végén önelégülve és önérzettel írja: *„Mű az mű hivatalunknak, úgy látszik, fogatkozás nélkül megfeleltünk”*. Csakugyan pompásan sikerült neki minden.

Igaz, hogy Isten rögtön ez önérzetes kijelentése után elszólította a földről, mintha csak azt mondta volna neki, ha „hivatalodnak” annyira tökéletesen megfeleltél már, gyere, mert nincs szükség már arra, hogy még

tovább is élj. De a híre, neve, dicsősége annál hosszabban tartott utána, s tart még jelenleg is. „Édes hazája” még most is azt hiszi, hogy jót tett vele Bocskai akkor, amikor kettészakította.

Bámulatos, hogy ez az uralkodni vágyó és uralkodni tudó, ez a csupa önérzet-ember hogyan meg tudta magát alázni, hogyan tudott alkalmazkodni és kedveskedni, mikor érdekei úgy kívánták, hogy aztán utána eldicsekedhessék, hogy ő a hivatalának milyen jól megfelelt.

Hogy hízeleg, hogy kedveskedik például Illésháznak, hogy megnyerje magának! És milyen sokáig és milyen kitartóan, mivel „a vén róka” nehezen állt kötélnek! Ugyanilyen megalázkodóan viselkedik ecsedi Báthory Istvánnal is, aki pedig mint látni fogjuk, megvetette, mert gonosz embernek tartotta. Nem szégyell még az ecsedi prédikátornak és a nagyúr titkárának is írni, hogy támogatásukat kérje célja eléréséhez.

Egy Habsburg például sohasem lett volna erre képes, de egy magunkfajta egyszerű katolikus sem. Nekünk az önérzetünk előbbre való, s mi nem szoktunk megalázkodni azért, hogy érvényesüljünk. Nem is érvényesülünk. Nézzük csak például a magyar szabadsághősöket. Ha protestánsok voltak, érvényesültek (Bocskai, Bethlen, Rákóczi György), ha katolikusok (Rákóczi Ferenc, Martinovics, a Wesselényi-összeesküvők) elbuktak. A protestánsok még 48-ban is megmentik legalább az életüket (Kossuth, Görgey, Szemere), de a katolikusok (Csányi László, Perényi és az aradi tábornokok) a vérpadra, sőt az akasztófára kerülnek.

Mi az önérdekből való megalázkodást szégyennek tartjuk, sőt jellemtelenségnek. Az is, de viszont hasznos és eredményes. Bocskai szemében (hát még Bethlenében!) a hasznos mindig fontosabb volt a nemesnél. Ezért tudott aztán ő (és a vele hasonszórúek) hivatalának „fogyatkozás nélkül” megfelelni, s ezért nem tudunk neki megfelelni mi és általában a Habsburg-félék.

Ecsedi Báthory Istvánnál, ahol ezzel lehetett célt érni, Bocskai „*az egy üdvösségre való hitünkhöz (természetesen kálvinista hitünkhöz) való szerelmet*” emlegeti, a nunciussal meg a jezsuitákkal viszont olyan hangnemben és modorban tárgyal, hogy azok nem győzik kiemelni, mennyire nem kálvinista ez a Bocskai és mennyire nem fontos neki a felekezete. Mi ilyesmit szégyennek tartanánk magunkra, ő nem tartotta annak, mert számára mellékes volt, milyen eszközökkel éri el célját. A fontos csak az volt, hogy elérje. El is érte annyira, hogy a tiszta lelkiismeret

önérzetével írja, hogy „*mi hasznos szolgálatunkról a nemes ország minden időkben azután is hálaadó jóakarattal emlékezhetik*”.

Feltűnő és letagadhatatlan „a cél szentesíti az eszközt” elv uralma Bocskai lelkületében (noha ártatlan protestánsaink még ma is csak a jezsuiták lelkületében hajlandók ezt az elvet felfedezni. Pedig ha meg lett volna bennük e tekintetben csak egy tized része is annak, ami Bocskaiban megvolt, akkor nem sikerült volna neki őket annyira becsapnia). Korának legnagyobb magyar kutatója, a kálvinista Károlyi Árpád, noha – mert ekkor még fiatal volt – ugyancsak „hazafias” elfogultsággal írt róla. Bocskaiban egyenesen Machiavelli magyar megtestesülését látja. Pedig hát ennél lesújtóbbat – legalábbis erkölcsi és jellemi szempontból nem is írhatott volna róla.

Bocskai István 1557-ben született Kolozsvárott. Börtönben született, mert anyja is követte oda a férjét. A férjet pedig – Bocskai apját – azért vetették oda az erdélyiek, mert velük ellentétben protestáns létére is nagy Habsburg-párti volt. Ennek az embernek a fiából lett tehát az első Habsburgok elleni fegyveres lázadó! De azért ne hatódjunk meg túlságosan az apa hűsége miatt sem, ő se érdek nélkül volt Habsburg-párti, mert mikor azt találta magára hasznosabbnak – már Bocskai apja is a Habsburgok ellenségeihez pártolt, mégpedig olyan megbotránkozató hitszegéssel, amely még az ilyesmihez ugyancsak hozzá szokott Erdélyben is feltűnést keltett. Még az országgyűlés is megbotránkozva foglalkozott az üggyel.

Fia, a mi hőszünk, ifjúságát Prágában, a császári udvarban töltötte. S mivel Báthory Kristófnak felesége Bocskai Erzsébet, testvére volt, mikor ennek kiskorú fiát, Zsigmondot fejedelemmé választották ő, mint a gyermek nagybátyja, volt egyik gyámja. Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt vezérszerephez jutott az által, hogy ő volt Báthory Zsigmond törökellenes, a Habsburgokkal szövetséges politikájának fő képviselője, és e szövetségnek a majdnem egyhangúlag ellenző erdélyi rendek akarata ellenére is keresztülhajszója.

Fiatalabb korában tehát – sőt majdnem egész életén át – mert hiszen az öregkort nem érte meg –, ő volt a fő képviselője annak a politikának, amely ellen élete végén fegyvert fogott. Mindenesetre olyan pálfordulás, olyan köpönyegforgatás, olyan elvtelenség, amilyenre kevés példa van a világtörténelemben. Ha ugyanis az a politika volt a helyes, amelyet élete végén, mint szabadsághős képviselt, miért küzdött akkor ellene majdnem

egész élete folyamán? Ha pedig a nemzetre az volt előnyös, amit egész élete folyamán képviselt, miért hagyta el elveit, sőt ment át egészen a fegyveres lázadásba élete végén?

Bajos ezt a kérdést úgy elintézni, hogy azért, mert élete végén belátta, hogy addig helytelen politikát követett. Nem ugyan a nemzetnek, de magának Bocskainak mind a két politika helyes volt ugyanis. Eleinte azért volt számára helyes Habsburg-párti politikát űznie, mert ezzel szerezte nagy vagyonát és közéleti befolyását, s lett köznemesből az erdélyi közélet egyik fő tényezőjévé. Ha nem lett volna fanatikus császárpárti, megmaradt volna továbbra is az erdélyi vagyonosabb tucat-köznemesek egyikének. Élete végén viszont azért volt helyes számára, hogy a királya ellen fogjon fegyvert, mert csak ezáltal lehetett egyenesen Erdély fejedelmévé, sőt még Magyarországnak is „fölséges királyává”. (Ez utóbbi címet – hogy önzetlenségét kimutassa – nem fogadta ugyan el, de azért mégis használta, mert természetesen nem önzetlensége miatt nem fogadta el. Sokkal nagyobb önzetlenség s különösen férfiasabb viselkedés lett volna tehát tőle, ha elfogadta volna a címet, de nem használta volna. Egyébként annyira „önzetlen” volt, hogy az erdélyi fejedelem címét is már akkor is használta, amikor még nem is volt az.)

Jellemző Bocskai nagyra törésére és lelkiségére, hogy mikor a gyermek Zsigmond trónra kerülésekor, mint még fiatal és nem is nagy vagyonú ember, a „testamentumos urak” egyike volt már ugyan, de köztük emiatt vezető szerepet nem játszhatott, inkább teljesen visszavonult az ügyektől, mintsem csak egy legyen a sok közül, sőt egyenesen mellékszerepet játsszon. Ő olyanak született, hogy csak vezetni vagy uralkodni volt hajlandó. Más szerep nem kellett neki. Mikor Zsigmondot a jezsuiták (Carillo) rávették arra, hogy szakítson a régi erdélyi politikával és csatlakozzák a császár törökellenes kezdeményezéséhez, viszont az erdélyi urak közt alig volt olyan, aki erre hajlandó lett volna, még a fejedelem családtagjai, a Báthoryak is ellene voltak a dolognak. Bocskai a leghatározottabban felkarolta az eszmét, mert így lett alkalma ahhoz, hogy ne csak egy szürke tag legyen a testületben, hanem ő legyen az, aki vezet és irányt szab.

Így és ezért lett Bocskai a legtúlzóbban Habsburg-pártivá, nem pedig azért, mert a császári udvarban nevelkedett. Ő nem érzelmek, hanem mindig tisztán az ész után ment. Egyedül csak azt nézte, mi előnyös

részére; hogyan juthat vezérszerephez, tehetségei érvényesítéséhez. Ahogyan már az apja, országos botrányt okozó elvárulással, hidegvérrel tudta otthagyni azt az elvet, melyért azelőtt börtönt szenvedett, fia is minden szemrebbenés nélkül tudott volna már ekkor is prágai emlékei ellen fordulni, ha ekkor is már ez nyitott volna teret érvényesülése számára.

Most azonban érdekei úgy kívánták, hogy egyelőre még ifjúkori emlékei mellett szálljon síkra. Ennek köszönhette, hogy Zsigmond fejedelem levette egy másik Báthory Istvántól a váradi kapitányságot és Bocskaira ruházta (hiszen elvégre az is rokona volt, meg ez is). Ezzel Bocskai egyszerre a legtekintélyesebb erdélyi főúr lett, mert a váradi kapitányság volt Erdélyben a fejedelemé után a legtekintélyesebb méltóság. Akié volt a váradi kapitányság, valójában azé volt az erdélyi fegyveres erő. Az erdélyiek törökpártisága azonban olyan nagy volt, hogy Zsigmond egyelőre még megijedt tőlük és újra kibékült velük. A Báthory-rokonság ez újra való felülkerekedésével, mely egyébként ekkor véres bosszút is vett ellenfelein (Gyulai, Pálffy), Bocskai érvényesülése előtt megint bezárult az út. De ő még így is nyert, mert a váradi kapitányság most már az övé volt és maradt.

A törökök azonban nem elégedtek meg azzal, hogy a császárral való erdélyi szövetkezést meg tudták akadályozni. Nem túrték a semlegességet sem, hanem Erdélytől, mint vazallusuktól, követelték a tevőleges segítséget is, azaz a császár ellen egyenesen a mellettük való kiállást. Az erdélyiek abban mindnyájan egyetértettek, hogy a töröknek tevőleges segítséget nem adnak, de a nagy többség nem akart még e tekintetben sem nyíltan színt vallani, hanem a török áltatásával, a dolog állandó halogatásával akarta elintézni az ügyet. Zsigmond nem tartott a többséggel, dühében fegyverrel, sőt akasztófával fenyegetőzött, de a törökkel való nyílt szakításra az országgyűlés még ennek hatása alatt se volt hajlandó. Ekkor újra Bocskai machiavellizmusa ment a fejedelem segítségére. Világos, hogy nem unokaöccse iránti szeretetből, nem is keresztény meggyőződésből vagy a török elleni gyűlöletből, hanem mert ezáltal újra ő vezethetett és irányíthatott az országgyűlésen és Erdélyben.

Felvonultatta az országgyűlés ellen a váradi katonaságot, s e fegyveres erővel a háta mögött rákényszerítette akaratát a nemzet képviselőjére. A rendek nem mertek tovább ellenkezni s kimondták azt, amit Bocskai kívánt, a törökkel való szakítást, de természetesen mivel akaratuk és

meggyőződésük ellenére, kényszerből tették, a törvénytelenység és megalázásuk miatt bosszút lihegve, s csak külsőleg eltitkolt felháborodással. Nem is csoda, hiszen ekkora alkotmányvétséget a Habsburgok még négyszáz év alatt együttvéve sem követtek el.

Bocskai is tudta, hogy ezzel még nincs nyert ügye, mert mihelyt katonáit elvezeti – pedig hát örökké nem tarthatta őket ott – mindjárt újra mernek beszélni, s ha felül kerekednek, ő elveszett, vagy ha nem, az ország a két párt soha meg nem szűnő vetélkedésének színtere lesz. Így pedig ő nagyot sohasem teljesíthet. Ezért határozott, mégpedig kíméletlenül és véresen. Hiszen még a protestáns Benda is ezt kénytelen írni róla: *„Mély vallásossága, református hite összefért kíméletlen politikai eljárásával, gyakran kegyetlen eszközeivel.”* (Meg kell hagyni, hogy furcsa egy istenteremténye lehet az a „református mély vallásossága”!)

Az országgyűléstől kiterroizált kedvező szavazás óta Bocskai állandóan a fejedelem mellett tartózkodik. Aznap délután együtt sétálnak, sugdosnak. Másnap hajnalban bezárják a város kapuit, összefogdossák az istentiszteletre (természetesen kálvinista istentiszteletre, mert hiszen katolikus istentiszteletet Erdélyben akkor csak a Székelyföld katolikus részében tűrtek) készülő ellenpárti vezetőket. Az országgyűlés most már nem dacol, hanem rimánkodik értük. Halniuk kellett azonban, mert így kívánta *„Erdély, sőt az egész magyarság érdeke”*, mely, mint Benda oly bájos naivsággal mondja (43. o.), *„részben véletlen, részben jelleme, egyénisége”* miatt mindig egybeesett Bocskai *„magánérdekével”*. *„Függetlenül attól, hogy ezt a kortársak felismerték-e vagy sem.”*

Másnap Bocskai személyesen megy be a börtönbe a foglyokhoz és adja tudtukra a halálos ítéletet, mely természetesen minden vizsgálat, ítélet, bíróság vagy törvényes eljárás nélkül történt. (Csináltak-e ilyet a Habsburgok 400 éves uralmuk alatt akár csak egyszer is? Előfordult – nem is egyszer –, hogy ők sem állítottak valakit bíróság elé, de az soha, hogy ilyenkor az illetőt kivégezték. Hiszen ők ilyenkor csak azért mellőzték a bíróságot, hogy ne kelljen kivégeztetniük. Bocskai ellenben azért mellőzte a törvényes ítéletet, hogy kivégeztethessen, illetve hogy a kivégzés törvénytelenége nyilvánvalóvá ne lehessen. A két dolog között ég és föld a különbség.)

„Ímhol tenta, papíros: amit akartok, írjatok” – mondta a börtönben azoknak, akiket halálra szánt. Még aznap meg is történtek a kivégzések.

Cigánybakó fejezte le Kolozsvár piacán Erdély legelőkelőbb főurait, köztük a fejedelem unokatestvérét, Báthory Boldizsárt. De még ezek jártak a legjobban, mert másokat meg úgy fojtottak meg vagy a bitófán végezték be életüket magyar nemes létükre, s noha állítólag abban az Erdélyben éltek, ahol mindig megmaradt a magyar „szabadság”.

„Soha ennél radikálisabban ellenzéki pártot még nem semmisítettek meg” – írja még Benda is (53. o.). Ez a megállapítás magyarul annyit jelent, hogy Bocskainál véresebben, kegyetlenebbül és cinikusabban, zsarnokibb és törvénysértőbb módon még nem nyomtak el nemzeti szabadságot és sértették meg az alkotmányt. „A foglyok egy részét kőpadra is vonták”, tudhatjuk meg a Szilágyi-történelemből (V., 503. o.).

Bocskai itt is joggal elmondhatta, hogy „mü az mü hivatalunknak – úgy látszik – *fogyatkozás nélkül megfeleltünk*”. „Hazafias” történetírásunk ez ügyben úgy mentette meg Bocskai becsületét és rejtette el Bocskai bűnét, hogy a dolgot úgy adja elő, mint Báthory Zsigmond cselekedetét. Hogy Bocskai is szerepet játszott benne, sőt az igazi tényező ő volt, azt nem említi. Ezért csak Báthory Zsigmond emléke marad sötét miatta, Bocskaié nem. Báthory Zsigmond tettei magyarázataul pedig azt is mindig hozzátették, hogy ő viszont „a jezsuiták neveltje” volt. (Bocskai neveltje – úgy látszik – nem volt.)

„A kivégzésekkel nemcsak az ellenség semmisült meg – folytatja Benda – *amelyik* („amely”, nem pedig „amelyik”, mert a kettő nem mindegy annak, aki magyar anyanyelvű) *a nyugati politika sikerét gáncsolta volna, hanem Bocskai személyes ellenfelei, előre jutásának meggátolói is eltűntek. Megnyílt számára az út, most már senki sem volt előtte vagy ellene.*”

Mint láthatjuk, Benda protestáns létére és Bocskai pártolása ellenére is megírja már, hogy e zsarnoki kegyetlenség fő tényezője Bocskai volt, nem pedig csak Báthory Zsigmond volt a bűnös. Ennek csak az az oka, hogy Benda újabb író. Már Szekfű után és Szekfű hatására ír. (Azt természetesen mi sem mondjuk, hogy Báthory Zsigmondnak nem volt bűne. Ő is bűnös volt, hogy eltúrte, sőt helyeselte, hogy minden az ő nevében történt. Mentsége, hogy gyerek volt még, de annyira már nem volt gyerek, hogy tetteiért ne lenne felelős.) „A kivégzettek összes vagyonát elkobozták és a fejedelem tanácsosai is osztoztak rajta. Bocskai bőven kivette belőle a maga részét; Kendy Ferenc hatalmas birtokai javarészt neki jutottak. (Mivel nemcsak a Báthoryak, hanem a Kendyek is katolikusok voltak, a

protestantizmus is nyert ezzel Erdélyben.) *S ezt még kiegészítették a Belső-Szolnok megyében nyert adományok. Családi hatalma ezzel jelentősen megnövekedett. Az elkobzott birtokok és ingóságok java része azonban a fejedelemé maradt. Csak ezüstnemű 220 mázsa jutott a kezébe; huszonöt kocsin vitték Fehérvárba.*”

„Erkölcsei szempontból Bocskai tettét – még mindig Bendát idézzük – súlyosan el kell ítélnünk..., de tisztában kell lennünk azzal, hogy ha helyesen akarunk bírászkodni, nem szabad csak erkölcsi szempontból ítélnünk. Bocskai se nem erkölcsi, se nem érzelmi alapon nézte a világ folyását. Látása a politikusé volt s csak politikai szempontból mérte le a dolgok horderejét. A politikában ekkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése, ő pedig annyira hitt politikája helyességében, annyira csak a célhoz vezető utat nézte, hogy erkölcsi gátlások egy pillanatra se ébredtek benne. Hogy e járása hatalmi, politikai szempontból radikálisan megoldotta a kérdést, ezt el kell ismernünk. Bocskai szeme előtt az állam volt és ennek érdekében bármikor bárkit kész lett volna feláldozni, ha keresztelte útját. Nem vérszomjúságból, nem mintha erkölcstelen lett volna, nem is személyi érzelmekből, – hanem mert hatalmi és politikai tényezők, az állam érdeke így kívánta.”

Mielőtt folytatnánk az idézetet, itt meg kell állnunk egy pillanatra, hogy lélegzetet vehessünk, és a bölcs érvelés okozta szédülésünkől magunkhoz térjünk. Pedig már edzve vagyunk az ilyesmikhez. Acsády például (Szilágyi, V., 606. o.), akit Szekefű még nem zavart „hazafiasságában”, egyenesen „a törvényesség emberének” nevezi Bocskait.

„Nem szólhatjuk meg azért sem – folytatjuk Benda idézetét –, hogy a nyomor közepette, amikor a hajdúk fizetésére még a templomi kincseket is lefoglaltatta (de természetesen nem a kálvinista templomi kincseket, mert hiszen – lévén a kálvinizmus dicséretesen puritán – ilyenek nem is voltak), Illésháznak Bécsben a béke megkötése mellett drágakövek és ékszerek vásárlása a másik, ugyancsak fontos feladata. (Ezt is Szekefűből tudta meg Benda, ezért kénytelen ezt is megemlíteni, de – mint rögtön látjuk – csak azért, hogy e tekintetben is – ha még oly együgyű módon is – Bocskai védelmére keljen.)

„A szociális gondolkodás ismeretlen ebben az időben és még jó hosszú ideig.” (Hát nem most láttuk I. Ferdinándnak, az első Habsburgunknak

szociális gondolkodását már Bocskainál is régebben? Csak kereszténynek kellett volna lenni s mindjárt nem lett volna ez olyan ismeretlen.)

„Nevetséges lenne a XVI-XVII. századi nagyúrtól azt kívánni, hogy dobja el a pompát és öltözzék a későbbi századok egyszerű hivatalnokgúnyájába, hogy – mondjuk – II. Józsefnek, a császárnak egyszerű szürke ruháját vegye magára.” (Látni fogjuk majd, hogy egy másik, híres Habsburg, V. Károly császár ezt már 1500 körül megcsinálta; mikor pedig apja, Szép Fülöp, dúsgazdag apósához és anyósához, Katolikus Ferdinándhoz és Izabellához Németalföldről Spanyolországba aranyban meg bíborban ment látogatóba, ezek úgyszólván durva darócruhába öltözve ültek trónjukon, s úgy fogadták.)

Ahogy pedig Benda ezt az épületes elmélkedését befejezi, attól egyenesen elszédülünk: *„Bocskai lelkét – írja – a Szentírás olvasása és a kálvinista vallás alakították és egyházának mindig hű és öntudatos, de nem türelmetlen fia volt. Mélyen vallásos lelke (!) Isten akaratát látta beteljesedni a maga életében s úgy érezte, Isten küldötte őt...”* stb.

Szóval a végeredmény az, hogy Bocskai nem csak politikailag, illetve nem csak akkor, ha a politikában a bűnt is megengedettnek tartjuk, menthető, hanem még erkölcsileg is, sőt Bocskai magasan felette áll annak, hogy egyáltalán mentetegetni kelljen, mert hiszen hűséges bibliaolvasó és minta-kálvinista volt, akinek emellett még az a nagy erénye is megvan, hogy még vallásilag is türelmes volt a más meggyőződésen levők iránt. Benda nem veszi észre, hogyan kigúnyolta ezzel a bibliaolvasást és hogyan meggyalázta a kálvinista vallásosságot.

Ha annak a Bocskainak a lelke, aki a fentebb említett cinikus tömeggyilkosságokra és kínpadra vonásokra is képes volt, „mélyen vallásos lélek”, akkor Isten mentsen meg mindenkit a mélyen vallásos lelkektől, de a Szentírás olvasásától is. Akkor igazuk van a kommunistáknak, hogy a vallás valójában mákony, mely nem nemesíti, hanem elfajítja az embert.

Bocskaiiban ugyancsak levizsgázott a lelkiismereti szabadság és a szabad kutatás elve is, mert ha még olyan józan, olyan eszes és olyan éles ítélőképességű embert is, mint Bocskai volt, úgy félre tudott vezetni ez az önálló bibliaolvasás és egyénileg kialakított vallásosság, hogy még ő is „Isten akaratát látta beteljesedni” mindabban, amit tett, tehát még a most tárgyalt felháborító tömeggyilkosságokban is (pedig hát Benda éppen ezekre céloz itt, hiszen ezek kimagyarázására bonyolította le előttünk ezt az

egész elmélkedést), akkor szégyelleni kell azt, ha valaki református „egyházának mindig hű és öntudatos, de nem türelmetlen fia”.

Valóban rendkívüli „türelmesnek” kell mondanunk azt a vallásosságot, mely még Bocskai tömeggyilkosságait is erkölcsileg és lelkiismeretben tűrhetővé, sőt még a legmélyebb vallásossággal is összeegyeztethetővé teszi. Hogyne lehetne hát „türelmes” az ilyen ember még katolikusokhoz, sőt pápai nunciusokhoz és jezsuitákhoz is, ha érdekei úgy kívánják, s ha hasznot remél belőle? Pedig hogy Bocskai esete mennyire nem kivétel a vallásos kálvinisták körében, elég csak Cromwellre utalnunk.

Bendának itt egészen másképpen kellett volna elmélkednie. Arra kellett volna rámutatnia, hogy Bocskai nagy, igen nagy ember volt, igazi nagy reálpolitikus, aki – kétségtelenül nagy tehetségén és akaraterején kívül – azért tudta olyan maradéktalanul elérni célját, mert sem vallása, sem erkölcsi érzéke nem volt, s ezért céljai elérésében semmisen akadályozta. Igaz, hogy ő maga vallásosnak is tartotta magát (mert az ő korában még megvetették és sehonnainak tartották a vallástalan embert), ez azonban még egyáltalán nem bizonyítja, hogy valóban az is volt. A protestantizmus az az eretnecség, mely a XVI. század elejétől kezdve (mikor utána még két évszázadig szégyen volt vallástalannak lenni) már lehetővé tette azok számára, akik valójában vallástalanok voltak és nem is akarta vallásosak lenni, hogy ennek ellenére is annak látszanak, s ezt még maguk is hihessék magukról.

Bocskai is vallásos kálvinistának tartotta magát, állandóan Isten akaratát emlegette, minden vércseppjével felekezetéhez húzott és minden idegszálával utálta a pápista-vallásosságot. A felekezetiség azonban (kivált az olyan felekezetiség, mely kinek-kinek szabadságot ad az egyéni vallásosságra), még nem vallásosság. Minden embernek egyedül a tettei mutatják meg a vallásosságát, s Bocskaiában a tettek mindent mutatnak, csak egyedül a vallásosság nem. Akinek tetteiben erkölcsi gátlások nem szerepelnek, az moral insanityben szenved, de mindenesetre vallástalan. Ennél rosszabbat pedig senkiről sem állapíthatunk meg.

Ha aztán az ilyen ember – mint Bocskai is – mégis azt állapítja meg magáról, hogy ő vallásos, s valóban áhítatos olvasója is a Bibliának, azaz a tüzet meg a vizet össze tudja egyeztetni egymással, az csak azt bizonyítja, mennyire igazunk volt akkor, mikor megállapítottuk, hogy a protestantizmus valójában nem vallás, hanem időrendben az első, még ma

is érvényben levő forradalom, vagyis az emberi szenvedélyek lázadása Krisztus evangéliumának igája ellen, mely azonban még nem nyíltan veti el ezt az igát, hanem úgy értelmezi, hogy könnyű legyen s az iga elméleti elfogadása ellenére is lehetővé tegye az iga gyakorlati lerázását, azaz az evangélium szigorú erkölcsi törvényeinek semmibe vevését. Hogy a protestáns Benda alapjában véve szintén csak olyanformán volt vallásos, mint az a Bocskai, akit pártul fog, az kisült a kommunizmus alatt. Ott Benda egy darabig tartotta magát (bizonyára ezt csak azért, mert akkor még nem hitte el, hogy tartós lesz). Később azonban megjelent a kommunista rádióban, s ott is előadást tartott Bocskairól. Amit itt mondott, azt természetesen úgy mondta, ahogyan ezt a kommunista rádió hírverése kívánta, de épp olyan természetes az is, hogy amit itt mondott, annak nem nagyon kellett különböznie attól, amit a „fasiszta” Horthy-korban megjelent könyvében írt és elmélgéseivel alátámasztott. A protestáns magyar hazafiság és a kommunizmus „pártos” történet szemlélete között ugyanis csak a szociális szempontok tekintetében van különbség, de nem a Habsburgok gyűlöletében, tehát a „hazafiságban”.

Aztán arról is teljesen megfélemedkezett Benda, ha Bocskai tetteit az ő most közölt elmélgése alapján lehet és kell megítélnünk, akkor a Habsburgokét is így kell. Akkor a Habsburgokat sem volna szabad szidni azért, hogy Aradon ők is akasztattak, sőt még akkor sem, ha ők is fegyveres erővel verték volna szét a magyar országgyűléseket vagy kényszerítették volna rájuk akarataikat, s mikor már azok félelmükben engedelmessé váltak, még akkor is lefejeztették, megfojtották, felakasztották volna a fejedelmi és nem fejedelmi származású magyarokat csak azért, hogy később majd felül ne kerekedjenek, s mindazért, ami történt, bosszút ne állhassanak, mint Bocskai csinálta.

„Hiszen ha helyesen akarunk bírászkodni, nem szabad erkölcsi szempontból ítélnünk – mondja a bölcs magyar történetíró –, hanem főlényen azt kell mondanunk: Mi van ebben? Hiszen végeredményben a Habsburgok nem jámbor kolostorlakó szerzetesek, hanem politikusok voltak, tehát csak természetes, ha nem erkölcsi, se nem érzelmi alapon nézték a világ folyását” ha látásuk a politikusé volt, s csak politikai szempontból mérték le a dolog horderejét *„s a politikában akkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése, ők pedig annyira hittek politikájuk helyességében,*

annyira csak a célhoz vezető utat nézték, hogy erkölcsi gátlások egy pillanatra se ébredtek bennük”.

Eszerint tehát minden rendben van? Bocskaival igen, de nem a Habsburgokkal. Róluk Bendának is a leglesújtóbb véleménye van, pedig még egy századrészt sem csinálták meg a magyar országgyűlésekkel annak, amit Bocskai az erdélyiekkel megcsinált, s ráadásul még azt is láttuk már, hogy Bocskai e tekintetben nem is volt nagyon kivétel, mert ugyanezt mások is megcsinálták már; Izabella is, Fráter György is, Báthory István is.

„*Akkor még Európa-szerte ismeretlen az emberi élet megbecsülése*”, mondja még magyarul Benda. Hát ez meg micsoda beszéd?! Ha jól tudom ugyanis, „akkor még” és akkor már Európa-szerte keresztények voltak az emberek. Ismerték, sőt hitték is a tízparancsolatot és mégsem ismerték volna a „ne ölj” parancsát?

Erdélyben nem csak Bocskai mészároltatta le ellenfeleit. Megtette ezt a nekünk egyáltalán nem ellenszenves Izabella királyné, a tőlünk egyenesen bámult Fráter György, sőt nemzeti büszkeségünk, Báthory István is. De Ferdinánd, vagy fia Miksa, vagy unokája, Rudolf és II. Mátyás vajon kiket mészároltattak le magyar alattvalóik közül? Rudolf élete utolsó éveiben már idegbeteg bolond volt, tehát nem is mindig beszámítható, de annyi esze és erkölcsi érzéke így is volt még neki is, hogy még Acsádynak is el kell ismernie róla, hogy sohasem öletett meg senkit.

Nemrég láttuk, hogy Rudolf a hűtlenségi perbe vont magyar főurak közül egyedül csak Thelekessy Mihályon hajtatta végre a halálos ítéletét, de hogy Thelekessy valóságos lator volt, azt még a magyarkodó történelmek is elismerik. (Basta, igaz végeztetett ki erdélyieket, s ez is Rudolf nevében történt, de láttuk azt is, hogy ez csak az illetőknek sorozatos felháborító hűtlensége és hitszegései után történt.)

Bocskainál magától értetődő, hogy megfélemlíti, terrorizálja az ország törvényes képviselőjét, de ezzel még meg nem elégedve, s azon az alapon állva, hogy csak a halottak azok, akik többé már nem csinálnak bajt, még le is mészároltatja és vagyonukból is kifosztja azokat, akik útjában álltak. Bocskait ugyanis, mint politikust kell nézni, s el kell ismerni, hogy nagyszerű politikus volt, mert csak a célt nézte, nem az eszközöket, s olyan eszközöket használt, melyekkel ugyancsak biztosan elérte a célt.

De a szegény idegen király hiába hozta ide a sok idegen pénzt; hiába hagyta ennyire fejére nőni az országgyűlést, hogy úgy szidhatták ott, mint

a bokrot, ő pedig – a történetek után érthető is – úgy félt tőlük, mint az ördögtől; hiába akart egyedül csak azoktól szerezni pénzt a köz céljaira, akik csakugyan megérdemelték a vagyonekhozást és látva az ellenállást, hiába állt el még ettől a szándékától is; mi ma mégis úgy tudjuk, hogy ő gyakorolt olyan vérlázító „rémuralmat” Magyarországon is meg Erdélyben is, hogy a Szilágyi történelem külön hosszú fejezetet szentel egyiknek is, másoknak is. Mi csak akkor nézünk valamit politikailag, ha azt Bocskai csinálja (vagy Cromwell). Ha Habsburg csinálja, akkor erkölcsi szempontból nézzük, s finom erkölcsi érzékünk hogyan felháborodik!

Azt írja Acsády, hogy Bocskai szerencsi országgyűlése egy védőiratot adott ki, mégpedig – hogy a külföldiek is olvashassák – latinul. *„Dérig sértett, agyonkínzott nemzet elkeseredésének zabolátlan, néha durva, nyers kifakadása ez az irat. Kíméletlen vádlevél az Rudolf király ellen. És ebben a szerencsi vádlevélben a két évtized óta minden nemesebb érzelmében ezerszer sértett nép jajszava és dühe rideg valójában nyilatkozik meg. Leálcázza a rémuralom egész rendszerét, részletesen felsorolja összes bűneit és közvetlenül Rudolf személyét is a legkíméletlenebbül támadja meg. Rettenetes az a kép, melyet a szerencsi vádlevél Rudolf uralkodói egyéniségéről fest, de csupán annyiban igaztalan, hogy a király lelki betegségét nem veszi számba, és minden szertelenségét tisztán erkölcsi romlottságára vezeti vissza.”*

Szóval Bocskai tetteiben semmit sem hozunk kapcsolatba az erkölcsiséggel, hiszen – állapítjuk meg – ő politikus volt, nem pedig prédikátor. Ellenben Rudolfban mindent, de mindent erkölcsi számlára írunk, még idegbetegségét is, sőt a magyar történetírónak még csak eszébe sem jut azzal menteni, hogy politikus volt. Őt egyedül csak az idegbetegséggel tudja menteni.

Mivel Bocskai tudvalevőleg egyáltalán nem volt idegbeteg és Rudolfnál kissé nagyobb „szörnyűségeket” követett el, de viszont magyar volt és dicső szabadsághős, s így elítélni nem lehet. Róla hidegvérrel megállapíthatjuk, hogy ő nem erkölcsprédikátor, hanem politikus volt, s mindjárt azt is megállapítjuk, hogy mint ilyen, igen jól értette a mesterségét.

Pedig hát ne feledjük azt se, hogy Bocskai, mint tanácsúr és váradi kapitány, tehát a legnagyobb erdélyi tisztségek viselője, e tisztségei elfoglalása előtt szintén felesküdött arra az erdélyi alkotmányra és törvényre, melyet aztán a már említett vérlázító módon tiport lábbal és fojtott törvényhozók vérebe csak azért, mert azok alkotmányos jogukkal

élve mertek más véleményen lenni, mint ő. Neki azonban még ez se bűne, mert hát ő politikus volt, csak az előtte álló célt nézte, erkölcsi gátlásai pedig nem voltak s nem is lehettek, mert a maga elé tűzött politikai célt – el kell ismernünk – nagyszerűen el is érte.

Ugyancsak a Benda-módra érvelő magyarok hány milliószor kiabálták a Habsburgok felé, hogy azért, hogy nem hívták össze minden évben az országgyűlést, aljas esküszegést követtek el. Igaz, hogy – s ezt ők is nagyon jól tudják – az országgyűlést sohasem félemlítették meg (legalábbis oly fokban, mint Izabella, Fráter György, Báthory István vagy Bocskai soha). Hiszen ha nem hívták össze, mindig azért nem hívták össze, mert ők féltek az országgyűléstől, nem pedig az ő tőlük. Az is igaz, hogy azért nem hívták össze szívesen, mert úgy is csak hiú vallási és egyéb sérelmek hánytorgatásával lopta volna az időt. Ámde azt mégsem lehet letagadni, hogy ezzel az alkotmányra tett esküjüket mégiscsak megszegték.

Hogy ők politikusok voltak, nem pedig erkölcsprédikálók, és hogy ez felmentené őket az esküszegés vádjá alól, az velük kapcsolatban egy magyarnak sem jutott eszébe soha. Ez csak Bocskaival kapcsolatban jut eszébe a magyaroknak. Ez csak Bocskai esküszegését menti, még az övét is csak azóta kell mentenie, mióta Szekfűtől, ettől az aljas hazaárulótól megtudták, hogy néminemű alkotmányos bűnei Bocskainak is vannak. (Azt, hogy még az esküszegés is a bűnei közé tartozik, azt a magyarok még most sem tudják, mert erre Szekfű sem mert nyíltan rámutatni, s így ez ellen még Bendának sem kell védenie dicső hittestvérét.)

Mivel erre nyíltan még senki sem mert figyelmeztetni, a magyarnak még csak az sem jutott eszébe soha, hogy már az maga, hogy fegyvert fog királya ellen, sőt már az is, ha egyszerűen csak szidja, már esküszegés részéről, mert hiszen ellenkezik a királya iránt tartozó, s szintén a magyar alkotmányból folyó hűséggel, amelyre legalább azok a magyarok, akik valami hivatalt viseltek, külön és formálisan is mindig esküt tettek. S ezek a királygyalázók – s még inkább a király ellen fegyvert fogók – sokkal lényegesebb dologban szegik meg az alkotmányt, mint az a király, aki – mert megvolt rá az éppen elegendő oka, de még ha elfogadható ok nélkül tette volna is – akkor sem tartott mindig minden évben országgyűlést, mikor még azt minden évre írta elő a törvény. Ez ugyanis az alkotmánynak egy mellékes rendelkezése, melynek nem célszerű voltát azóta maga az országgyűlés is elismerte azzal, hogy később ő is megelégedett

háromévenként tartandó országgyűlésekkel. Az azonban, hogy a magyar tisztelje a királyát, s különösen hogy fegyvert ne fogjon ellen, alaptörvénye az alkotmányának.

Bocskai azonban a maga bűnei iránt annyira vak volt és Acsády és vele a magyar nemzet millenáris nagy történelme is olyan vak Bocskai bűnei iránt, hogy mikor békefeltételeit megküldte a királynak és azt írta neki, hogy azokban csupa olyan dolog foglaltatik, melyek megtartása a királynak koronázó esküje alapján amúgy is kötelessége, legtekintélyesebb történelmi művünk azt írja hozzá, hogy ezt Bocskai „joggal” írhatta Rudolfnak! Szóval éppen egy Bocskainak voltjoga ahhoz, hogy Rudolfnak leckét adjon a becsületből, az alkotmányosságból és az eskü szentségéről. Azt is meg tudjuk tehát, hogy (Benda megállapításával ellentétben) Bocskai nem csak politikus, hanem még erkölcsprédikátor is volt. Ugyancsak vastag bőr kellett hozzá, s kivált ahhoz, hogy ezt az erkölcsi prédikációt éppen Rudolfnak tartsa, aki a Habsburgok között ugyan erkölcsileg az utolsók közé tartozott, de Bocskai felett erkölcsileg azért ő is toronymagasan állott.

Mit tudott a XVI. század szociális érzékről? – kérdi továbbá Benda Bocskai mentegetése közben. Aki keresztény volt, az mindig, tehát a XVI. században is tudott róla, feleljük neki. Hiszen csak az imént láttuk, hogy védte a „sötét” középkor legközepén IV. Orbán pápa a jobbágypüspököt. Vajon ez a pápa honnan tudott a szociális érzékről, kivált mikor állítólag még a Bibliát sem ismerte, hiszen azt csak 250 évvel utána Luther vette csak elő „a pad alól”.

De nemrég láttuk azt is, hogy a jó Habsburg I. Ferdinánd is mennyire szívéen viselte akár az osztrák, akár a magyarjobbágyok sorsát. Láttuk, hogy nálunk is, Ausztriában is majdnem minden országgyűlésen újra meg újra előhozta ezt a kérdést, úgyszólván úgy szólna, hogy az osztrák nemességnek úgyszólván úgy kellett tőle eltiltani. Láttuk, hogy fia Miksa egyenesen sírva fakadt a magyar jobbágyok szenvedései hallatára. De láttuk, hogy még az egyébként rideg Fráter Györgynek is mennyire szívéen feküdt a magyar jobbágy sorsa. Egyedül csak Bocskai természetesen tehát, ha egyáltalán nincsen semmi szociális érzéke?

Még Bocskai gyémántvásárlását is természetesnek tartja Benda még akkor is, ha közben hajdúi fizetlenségük miatt magyar falvakat rabolnak ki és gyújtanak föl, mert szerinte ez is vele jár a korrallal. Arról ő – úgy látszik –, még semmit sem hallott, hogy Miksa császár ugyanebben a

korban soha nem adott ki pénzt ékszerre; hogy ugyanezen Miksa anyja, Anna milyen egyszerűségben nevelte gyermekeit; hogy Miksa apja, I. Ferdinánd a gyermekei udvarmesterének adott írásbeli, s ezért ma is meglevő utasításokban megszabta, hogy mindig jelen legyen, mikor a főhercegnő ruháját szabják, és hogy amelyik ruhához bélés is kell, ott mindig előbb szabják a bélést és csak azután a drágább kelmét, hogy felesleges pazarlás ne legyen.

II. Ferdinánd szüleinek (tehát I. Ferdinánd fiának és menyének) levelezésében azt is csodálkozva olvashatjuk, hogy a férj azt írja feleségének, hogy kicsinyének adjon egy almát a nevében. (Hurter: Geschichte Kaiser Ferdinands II. und seiner Eltern, II., 227. o.) Ilyen nagy szó volt tehát a XVI. században a Habsburgok családjában a gyermeknek az alma és ilyen nagy esemény volt számukra, ha kaptak belőle néha egyet. Ha Bocskainak is lett volna „kicsinye”, azt aligha lehetett volna egy almával annyira megörvendeztetni, hogy még a messzi Regensburgból is érdemes lett volna megírni haza, hogy adjanak neki belőle egyet. Neki, hogy megörüljön, legalábbis egy akkora gyémántot kellett volna hoznia Illésházy bácsinak a bécsi vásárról, mint az öklöm. Igaz, hogy az ő papája könnyebben (és lelkiismeretlenebbül) szerezte is a pénzt, mint a Habsburg kicsinyek papái.

Ha a Habsburgok nem lettek volna annyira lusta gondolkodásúak, legalább Bocskaitól megtanulhatták volna, hogyan kell elbánni a magyarokkal és a magyar országgyűlésekkel olyankor, amikor más akarnak, mint ők. Mert hát ők, szegények, ha megpróbálták is néha az ilyesmit, akkor is akarták is a dolgot, meg nem is. Néha, ha úgy érezték, hogy a magyar országgyűlés akarata az ő koronázási esküjüknek az Egyház védelmére vonatkozó részével ellenkezik, vagy mikor néha úgy látták, hogy a nemzet hűtlensége miatt nem kell, sőt nem is szabad nekik sem megtartaniuk az alkotmányos szabadságra tett esküjüket, vagy hogy emiatt egyenesen rá vannak kényszerítve ők is bizonyos óvatossági rendszabályokra önvédelmük érdekében; nekik még akkor is mindig esküjüknek az a másik része volt az eszközben, mely a nemzeti szabadság mellett szólt, s ezért mindig olyan erkölcsi gátlásaik voltak, s ezért ők annyira nem tudtak csak politikusok lenni és csak a célt nézni, nem pedig az eszközöket, melyekkel céljukat elérik, hogy ők ilyenkor is mindig csak a

kísérleteknél maradtak, s még az avatatlan is észrevette rajtuk a féltékenységet.

Mivel pedig politikai ellenfeleik, a magyar protestáns rendek, többnyire Bocskai-fajta emberekből álltak, akik csak politikusok voltak erkölcsi gátlások nélkül, és csak a célt nézték, nem pedig az eszközöket; akik szemében a siker volt az erkölcs és a sikertelenség az erkölcstelenség; az lett a történelmi végzetük, hogy azért, amit nem tudtak elérni (pedig ilyen eljárással semmit sem tudtak elérni), lenézték őket, mint tehetetleneket és rossz politikusokat, azért pedig, mert néha azért ők is megpróbálták elérni azt, amit a valóságban sohasem tudtak elérni, tisztán erkölcsi szempontból ítélték meg őket, megállapították és megállapítják ma is bűnösségüket s gyalázzák érte őket, mint esküszegőket.

Mennyire más lett volna az eredmény, ha ők is úgy jártak volna el, mint Bocskai, aki nem próbálkozott, hanem tett, és aki nem félig tett, hanem egészen. Bocskai tudta, ha már olyat teszünk, ami tilos, akkor gyökeresen tegyük. Olyan gyökeresen, hogy ne maradjon senki, aki el tudja érte bennünket ítélni, vagy ha mégis marad, úgy meg legyen rémítve, hogy mukkanni ne merjen, sőt ő is mellettünk beszéljen rémületében.

Természetesen több mint bizonyos, hogy mindezt a Habsburgok és tanácsadóik is tudták, hiszen mi sem könnyebb, mint mindezt tudni, kivált egy olyan uralkodóház tagjainak, mely már hosszú évszázadok óta ül trónon, tehát foglalkozik politikával. Csak lelkiismeretük nem volt hozzá, míg Bocskainak volt. Ők, ha vétkeztek, félve, bátortalanul, s ezért félig vétkeztek. Az ilyen vétkezés pedig a politikában sohasem éri el a célját. A Habsburgok természetesen még ezt is tudták. De mi haszna, ha nem volt meg hozzá a kellően tág lelkiismeretük, s ha olyat tettek, amit bizonyos szempontból bűnnek is lehet nevezni (esküszegésnek), akkor ők nem tudtak másokat küldeni miatta a vérpadra.

Bocskai tudott. Ő megmutatta, hogy a rebellis országgyűlést nem fenyegetni kell, hanem elnémítani, s mivel a terror elmúltával vagy enyhültével megint csak visszanyeri bátorságát és szólásszabadságát, azért ezt nem szabad megvárni, hanem a főkolomposok kivégeztetésével és vagyonuk elkobzásával idejében gondoskodni kell arról, hogy bosszúra az életben maradtak se merjenek gondolni, de még az önkényt elkövető bírálataira sem. Bocskai kivégzése után meg is állapítja Borsos Tamás, marosvásárhelyi polgár:

„Minden embernek meg kell tanulnia, hogy ország és fejedelem elleni praktikába magát ne elegyítse, sőt ha titkon hallja is, el ne titkolja, hanem igen is kimondja, hogy ne vonja az más ember nyakából az maga nyakába az istrángot.”

Borsos uram bölcs elmélkedéséből jól láthatjuk a Bocskai rendszerének gyökeres voltát és így eredményességét. Ugyanilyen bölcs (és lelkiismeretlen) volt a bolsevizmus is. Ez sem csak félig fosztotta ki a földbirtokost, tőkést, kulákot, hanem egészen. Az ilyen magunkfajta Habsburg-félék megsajnálta volna őket, s legalább annyi földet, amennyi a középparasztnak volt, tehát annyit, amennyiből, ha maguk művelik, tisztességesen meg tudtak volna élni, meghagytunk volna nekik. A többi régi úrnak pedig legalább szerény nyugdíjat adtunk volna, a gyárosnak, bankárnak pedig szerény évjáradékot kárpótlásul mindazért, amit elvettünk tőlük. A bolsevizmus semmit sem adott; egy fillért se és egy négyszöglet se, mert attól félt, hogy ezt valaki még arra találja magyarázni, hogy azoknak a régi uraknak talán még valami joguk is volt ahhoz, amit elvettek tőlük.

De még a teljes kifosztással sem elégedtek meg. Azt is hirdették róluk, hogy „bitorolták” azt a földet, azt a gyárat, melyet elvettek tőlük. Becstelennek is tartották őket és azzal rágalmazták, hogy összeesküvést szőnek „a nép uralma” ellen. Azt a hitet terjesztették el, hogy földbirtokos, tőkés, kulák nem is lehet tisztességes ember, sőt még a megjavulásra is képtelen. Utódot sem tud létrehozni olyat, aki becsületes ember lehetne. Olyan tehát a társadalomban, mint a méreg az anyagvilágban és az élőkódó az élők világában. Óvakodni kell tőle, résen lenni, ébernek lenni vele szemben és irtani minden eszközzel.

A kíméletlenség és gyűlölet paroxizmusa bölcs és hathatós eszköznek is bizonyult. Nem is akadt ember az egész bolsevizmus alatt, aki földbirtokost, tőkést, kulákot, csendőrt, főbíró, régi urat pártul mert volna fogni, vagy akár csak azt mert volna írni vagy a nyilvánosság előtt mondani, hogy legalább kivételek azért köztük is akadhatnak.

Mennyire más természetűek voltak a Habsburgok „rémuralmai”! Mennyire másként írtak, beszélnek és gondolkoznak az ő Borsos Tamásaik, az ő krónikásaik! A Habsburgok ugyanis Bocskait a gyökeres eljárásban nem követhették, még ha még úgy tudták is, ha azt akarják, hogy a

megbüntetett emberek bosszút ne álljanak, hallgassanak, sőt egyenesen még dicsérjék is őket azért, amit csináltak, ez az egyedül célra vezető út.

Ők nem magyarázhatták a bibliájukat úgy, ahogyan ők akarták, hanem úgy kellett érteniük, ahogyan az egyház s annak képviselője, a gyóntató atyjuk magyarázta. Ők nem tarthatták magukat jó katolikusoknak akkor is, ha gyilkoltak és kegyetlenek. Ők csak bűnösöket büntethettek és őket is csak bűneik arányában. Ők nem gyilkolhattak csak azért, mert politikusok voltak, és mint ilyeneknek, céljaik voltak, s céljaikat csak ezzel tudták elérni. Ők nem lehettek a bűnösökhöz az igazságosnál csak azért szigorúbbak, mert céljaik elérésére szükséges volt.

Így aztán ők örökre rossz politikusok maradtak, mert megfélemlíteni sohasem tudtak, s ha időnként próbáltak is rendet teremteni, mindig csak félmunkát végeztek, ellenfeleik továbbra is életben maradtak, s utána minden pereputtyuk az ő gyalázásukból és rágalmazásukból élt, s él még ma is. Nem azt köszönték meg nekik, hogy életben hagyta őket, s hogy legalább részben még a vagyonukat is meghagyta, hanem azért gyalázták és rágalmazták őket, mert megijesztették őket. S ez természetes is. Aki megöli ellenfelét és minden ellenfelét megöli, annak nem kell félnie ellentámadástól. Jaj azonban annak, aki támad, de ellenfelét életben hagyja, sőt utána még bocsánatot is kér tőle s így elismeri, hogy vétkezett ellene!

Bocskai annyira elérte célját, hogy az erdélyi országgyűlés még a törvénytelenül végrehajtott tömeges kivégzéseket is megbocsátotta neki. Illetve dehogy „bocsátotta meg”! Hiszen megbocsátani csak bünt szokás. Jóváhagyta, sőt köszönetet mondott érte. A gyilkosságokkal járó vagyoneklobzásokat pedig annyira szentesítette, hogy a „jus ligatummal” még a kivégzettek leszármazóit is megfosztotta nemzetségük ősi vagyonától.

Így, ilyen gyökeresen kell eljárunk, ha már eljárunk és ilyen gyökeres munkát kell végeznünk, ha már munkát végzünk és egy ország kormányzására vállalkozunk! Így aztán érthető, hogy ma már, 300 év múlva, a végeredmény az, hogy ők „rémuralmat” gyakoroltak Magyarországon is és Erdélyben is. Zsarnokok, alkotmánytiprók és esküszegők voltak, Bocskai pedig jó politikus, aki megmentette a magyar szabadságot. Sőt megtudtuk még azt is, hogy mellette még buzgó, jó református is volt, derék bibliaolvasó, aki joggal tartotta magáról azt, hogy Isten akaratát teljesíti és küldetése van.

E gyökeres munka elvégzése után Bocskaiék haladtak tovább az elkezdett úton. Megkötötték Prágában a szerződést a török elleni háborúra, és Báthory Zsigmond megkapta I. Ferdinánd unokájának, Mária Krisztinának, II. Ferdinánd testvérének a kezét. Ezt is mind Bocskai csinálta. Ő kötötte meg Erdély nevében a szerződést Prágában, sőt Grazban Mária Krisztinával még a házasságot is ő kötötte meg a fejedelem képviselőjében. Úgy látszik, annyira kedves emléke maradt az esküvőről, annyira megtetszett ott neki a főhercegnő, akit – sajnos – most még csak a más nevében vehetett el; vagy annyira felébredt benne a hiúság és vele a vágy, hogy ilyen előkelő hölgy lehessen neki is a felesége, hogy később, mikor már Báthory Zsigmond helyett ő lett a fejedelem, s elmondhatta magáról, hogy *„mű az mű hivatalunknak, úgy látszik, fogatkozás nélkül megfeleltünk”*, első dolga volt Illésházyt a békekötésen és a gyémántvásárláson kívül még azzal is megbízni, hogy ugyanennek a főhercegnőnek, aki azóta már felszabadult a házassági kötelék alól, most már a maga számára kérje meg a kezét.

Mária Krisztina az ajánlatra azt felelte, hogy elég volt őneki egy erdélyi fejedelem és Bocskai helyett inkább elment „urunk jegyesei közé” (Arany). II. Mátyás pórszármazású mindenható püspök-minisztere, Khesl bíboros azonban (mennyire becsületére válik az Egyháznak, hogy neki, úgy látszik, csupa pórszármazású püspöke volt, nálunk is és Ausztriában is, olyan korban, melyben Benda olyan éles gúnnnyal kérdi tőlünk, hogy mit tudtak akkor még a szociális érzékről!), kissé valóban póriasan ezt a kikoszorúozást a főhercegnő anyjához írt levelében úgy fejezi ki, hogy Bocskainak a kassai bíró lánya való, nem pedig főhercegnő. (Csak mellesleg jegyezzük meg, hogy a kassai bíró lánya épp olyan német volt, mint a főhercegnő.) Egyébként elképzelhetjük, micsoda katolikus reverzálisokat adott volna a „buzgó református” Bocskai, ha a főhercegnőt megkapta volna!

Hogy a török elleni harcra a vitéz székelyeket is megnyerje, Báthory Zsigmond visszaadta nekik János Zsigmondtól és Báthory Istvántól elkobzott szabadságaikat. Nagyon hatásos és üdvös cselekedet volt, mert a hálás székelyek olyan tömegben és olyan lelkesedéssel sorakoztak zászlai alá, hogy csakhamar ország-világra szóló győzelmet aratott a törökön. Benda azt írja, hogy azt a tanácsot is, hogy nyerje meg a székelyeket, Bocskai adta a fejedelemnek. Ezt mi is bizonyosra vesszük. Ez is Bocskai esztét dicséri. De egyúttal megint csak az ő becsületét rontja is, mert itt is

csak az sül ki, hogy Bocskai itt se a székelyek jóakarója, hanem csak politikus volt, aki csak a célt nézte, de nem az eszközöket, s akinek erkölcsi gátlásai a székelyek tekintetében sem voltak.

Láttuk már, hogy az erdélyi nemesség, mihelyt elmúlt a baj, illetve mihelyt elérték a célt, a török megverését, mindjárt zajosan követelte a székelyeknek adott szabadságok visszavételét, a fejedelem pedig olyan gyöngö és jellemtelen volt, hogy nem mert követelésüknek ellenállni. Hogy is tehette volna ezt, mikor ugyanez a nemesség épp ekkor a fejedelem és Bocskai érdekeinek az elkövetett gyilkosságok és vagyonehrablások szentesítésében olyan alázatosan szolgálója volt! Kissé sok lett volna ugyanis a jóból, ha Báthory Zsigmond és Bocskai a maguk érdekein kívül még a székelyekéihez is makacsul ragaszkodtak volna! Gyalázatosan megszegették tehát, amit nemrég ígértek és amiért a székelyek részéről oly hathatós és eredményes vizontszolgálatban részesültek. Elkövették a sok hitszegés között ezt a talán legcsúnyábbat és a fejedelmi hálátlanságok között ezt az egyik legnagyobbat. Azonnal látni fogjuk, hogy ez is elsősorban Bocskai bűne volt.

Mivel azonban ez nem csak hálátlanság és hitszegés volt, hanem esztelenség is egyúttal, és ha hitszegést és hálátlanságot igen, de esztelenségeket Bocskai nem szokott csinálni, joggal kérdezhetjük, hogy lehetséges ez? Bocskai azonban – legalábbis, ami a maga érdekét illeti – még ebben sem hibázta el a dolgát. Ami ugyanis esztelenség volt benne, annak a levét, mint látni fogjuk, nem ő, hanem a Báthoryak itták meg. Az a Báthory Endre bíboros, aki neki akkor már ellenfele volt. Bocskai tehát itt is csak lelkiismeretlen volt, de semmiképpen se oktalan. Mikor a székelyek a fejedelem felháborító hitszegése és becsstelen hálátlansága miatt mozgolódní és lázadni kezdtek, Báthory Zsigmond Prágában járt tárgyalni a császárral. Otthon Erdélyben Bocskai volt a fejedelem helyettes, tehát egyedül ő intézkedett. Mivel csak a célt nézte és sohasem az eszközöket, és mivel semmit sem szokott Habsburg-módra, azaz félig csinálni, gondolhatjuk, hogyan jártak a jogosan fellázadt székelyek! Lássuk Bendát (71. o.):

„Bocskai megparancsolta, hogy a lázongások szítóit példásan büntessék meg. Megbízottai, Apaffy Miklós meg Ravazdi György valóban szokatlan kegyetlenséggel láttak munkához, s több hetes harc után sikerült is a lázadást elnyomniuk. Aztán jött a bosszú. „Sokat benne az javában, kit

felnjársalának, kit akasztanának, kit horogba hányának, kinek orrát, fülét elmetélek, kit piriskolának”, jellemzi pacifikáló eljárásukat Borsos Tamás. A pogány is ezt – teszi hozzá – nem mívelte volna. A székelység szíve megtelt keserúséggel és bosszúvágygal, csak az alkalmat leste, hogy visszaadja urainak a kölcsönt.”

„Az orvosság adagolásával túlléptek a mértéken” – állapította meg nagyon szellemesen már Baranyai Decsi. A sanyarú sors, a jobbgysorba való visszazuhanás elől százával menekültek a székely családok Moldvába, az oláh vajdaságba. Bocskai, a helytartó volt kénytelen közbelépni. Erős paranccsal meghagyta a vajdának, hogy a határokat elzárassa, az utat őriztesse, senkit országába be ne engedjen. Ettől kezdve Erdélynek az országhatáron belül is egy ellenséggel kellett számolnia. Zsigmond hitszegő eljárása, Bocskai kíméletlensége, a székely nemesség embertelen kegyetlensége leírhatatlan sok szenvedésnek, pusztulásnak vált még kútfejévé.

Hej, ha ezt a székelyekkel a Habsburgok csinálták volna! De így? Annyira nem fáj a székelyek baja senkinek, hogy még csak azt se tudjuk, hogy bajuk volt. Pedig látjuk, hogy a jó székelyek is úgy menekültek Bocskai magyar szabadsághős áldásos uralma alól, mint napjainkban a „felszabadított” magyarok Rákosi Mátyás vagy Kádár János népi demokráciájából. Még a határt tárt is épp úgy eltorlaszolták előlük, mint Rákosiék és Kádárék a mai menekülők elől. A különbség a kettő között csak az, hogy akkor még csak szálfákkal tudtak torlaszolni, ma pedig már elektromos árammal és aknamezőkkel.

Láttuk, hogy Benda azt írja, hogy Bocskai elsősorban a magánérdekét nézte ugyan mindenben, de az ő magánérdeke „véletlenül” (és természetesen a mi nagy szerencsénkire mindig összeesett az egész magyarság érdekével. Kénytelenek vagyunk tehát megállapítani, hogy a székelyek szolgaságba taszítása és utána kegyetlen legyilkolása és megsanyargatása is a magyarság érdeke volt, mert hiszen Bocskai csinálta. De egy kissé mégis gyanús, hogy ezt a szomorú eseményt „hazafias” szellemben írt történetkönyveink egyáltalán nem szokták emlegetni, legalábbis mint Bocskai művét nem.

Ezek a hazafias nevelés érdekében csak arról tudnak, hogy Bocskai milyen nagy jót tett a hajdúkkal, mikor megnemesítette, letelepítette, földhöz juttatta őket. „Történelmünk – írja Benda – mindeddig nem értékelte

kellően a hajdúk letelepítését, pedig a magyar történelemben szinte példátlanul álló bölcs cselekedet volt... Ezer év alatt sok falut telepítettek Magyarországon királyok és nagyurak egyaránt. Különösen a török kiűzése után valósággal osztogatták a magyar földet, s nem volt a világnak az a nemzete, amelyik (már megint „amelyik” az „amely” helyett!) ne kaphatott volna belőle egy darabot. Idegeneket hoztak, mert gyűlölték a magyart (Nem igaz. Azért hoztak idegeneket, mert nem volt magyar. Hiszen ha a magyar kipusztult, helyette nem hozhattak mást, mint csak idegent.), és mert ezenkívül csak a gazdasági szempont, a telepítő nagyúr érdeke volt elöttük irányadó.” (Hát éppen emiatt a gazdasági szempont miatt is inkább magyar telepítettek volna, ha lett volna, mert hiszen a magyar itthon volt, azt nem kellett volna messziről – és természetesen a telepítőnek a költségén – ide szállítani; azoknak nem kellett volna annyi kedvezményt adni, hogy ide lehessen őket csalogatni; azok nem voltak ismeretlenek a nyelvvel, viszonyokkal stb.)

„De olyan telepítést, amelyikben (már megint: amelyikben) a letelepítettek biztosítására adták a földet – nem ismerünk még egyet történetünkben. (Látni fogjuk majd, hogy csak Benda nem ismer. Mi ismerünk, mégpedig Kollonits Lipót csinálta.) Magyart – ekkora tömegben – különben se telepített ebben az országban senki.” (Ez se igaz, mert Kollonits is magyaroknak adott földet. Az igaz, hogy ő nem oly nagy számú magyarnak, mint Bocskai. De hát ő nem is volt a fél országnak ura mint Bocskai. De látni fogjuk, hogy még a tömeget illetően sincs igaza Bendának, mert telepítettek itt magyarokat még a hajdúkénál sokkal nagyobb számban is.)

Az igazság az, hogy Bocskai újabban annyit magasztalt hajdútelepítése se nemzeti, se gazdasági, se szociális tekintetben közel sem volt olyan nagy jelentőségű dolog, mint újabban már – a nagy hírverés hatása alatt – közvéleményünk gondolja. (Mert azóta már Benda és elvbarátai ugyancsak gondoskodtak róla, hogy az ő kálvinista hittestvéreinek a Bocskai részéről jutott nagy áldást, ezt „a magyar történetben szinte példátlanul álló bölcs cselekedet” még a kellenél is jobban „értékelje történelmünk”, s hogy ne legyen emberfia, aki ne tudna róla.) Pedig hát az igazság az, hogy Bocskai csak azért adott a hajdúknak földet, mert földből volt akkor annyi, hogy nem kellett senkinek, a hajdúk ellen pedig annyi volt a panasz, hogy Bocskai szinte rá volt kényszerítve, hogy valamit próbáljon velük, hogy

dologtalanságukkal együtt járó pusztításuknak véget vessen. Akkor a török pusztította alföldi vidékeken, ahol százezer számra álltak műveletlenül a holdak, nem a föld odaadásához kellett áldozatkészség, hanem az elfogadásához. Bocskainak csak az az érdeme, hogy nem jobbágysorban, hanem kiváltságokkal megajándékozva telepítette le a hajdúit. De ez az érdem is magától értetődő volt, mert hiszen ha jobbágyonként akarta volna letelepíteni őket, a szemébe nevettek volna. Hiszen éppen azért álltak megműveletlenül akkor a holdak százezrei, mert nem lehetett jobbágyokat szerezni, akik megműveljék.

Hogy ezek a hajdúvárosok mégis létrejöttek és ma is megvannak, alig mondhatjuk Bocskai művének. Hiszen láttuk, hogy a nemesség (az a nemesség, mely akkor még kálvinista hittestvére volt Bocskainak és a hajdúknak) rögtön Bocskai halála után már nem vette tudomásul azokat a kiváltságokat, melyekkel Bocskai a letelepített hajdúkat felruházta, s a jobbágyi terheket nem vállaló hajdúságot több helyről elűzte. Ahol nem űzték el őket, onnan az állandó háborúk viszontagságai pusztították ki őket. Ezért elmondhatjuk, hogy a hajdúvárosok mai lakóinak még egy tizedrésze sem származik azoktól a hajdúktól, akiket Bocskai telepített oda.

Ezek a városok ma épp úgy meglennének, sőt épp olyan népesek lennének akkor is, ha Bocskai a hajdúit sohasem telepítette volna le. A hajdúk Bocskai halála után még évszázadokig mást sem tettek, mint csak harcoltak, tehát – mert a kettő egyet jelentett – pusztultak, tehát mindig kevesebben lettek. Viszont biztos adataink vannak arra, hogy a környékbeli jobbágyok csak úgy özönlöttek a hajdúvárosokba, mert ott nem neheztedtek rájuk a földesúri terhek. Emiatt lettek olyan népessékké a hajdúvárosok, nem pedig azért, mert Bocskai sok embert telepített beléjük, vagy mert az odatelepítettek ott is maradtak.

Mi éppen az ellenkezőjét állítjuk, mint Benda: Újabban inkább túlságosan is divat lett Bocskai hajdútelepítését felfűjni és a mai korszellemet és szociális divatot tudománytalanul Bocskai korába átvetítve ennek korszakalkotó jelentőséget tulajdonítani. Telepíteni akkor kell, s ez akkor bír szociális jelentőséggel, amikor túlnépesedés van, tehát munkanélküliség; amikor a föld népe számára nincs föld, s így nincs megélhetés, munkaalkalom. Bocskai korában és utána is még évszázadokig, s különösen az ország azon részeiben, ahová a hajdúkat telepítették, éppen az ellenkező volt a baj; túl sok volt a föld, túl nagy a munkáskereslet. Nem

földet nem lehetett akkor találni az emberek számára, hanem embert nem lehetett találni a földek megművelésére.

Ezért azok a kiváltságok sem voltak újdonságok, melyekkel Bocskai letelepített hajdúit felruházta. Ilyeneket akkor más földesurak is adtak, hogy a föld népét rávegyék a műveletlenül álló birtokaikra való telepedésre. Csak ők persze nem hajdúkat kívántak a földjeikre, akik hírhedtek voltak dologtalanságukról, mert évszázadok óta elszoktak már a munkától, inkább voltak nomádok, mint földhöz kötöttek, réme és átka voltak a vidéknek, amelyen megjelentek. Bocskai is csak azért próbálta őket letelepíteni, hogy a garázdálkodásaik miatt állandóan panaszkodó rendesebb híveit megnyugtassa és hogy panaszai orvoslására legalább valamit megpróbáljon.

A helyzet ismeretében elképzelhetjük, hogy ez a „telepítés” eleinte gyakorlatilag nem is jelentett úgyszólván semmit, mert világos, hogy utána még évtizedekig azért csak hajdú maradt a hajdú, s továbbra is csak a harc maradt a kenyere, nem pedig a föld túrásának keserves munkája. Nem is véletlen, hogy a hajdúvárosok határában még ma is tízezer holdakat tesznek a „puszták”, és hogy az 50.000 holdas Hortobágy is ezen a tájon van. S ha még ma is tízezer holdak állnak megműveletlenül területükön annak ellenére, hogy idegen jobbágyok tízezrei költöztek be hozzájuk, képzelhetjük, mi lenne, ha ezekben a „hajdúvárosokban” ma is csak azok laknának, akiknek őseit Bocskai „telepített le” 1600 körül.

Ne mondja tehát Benda, hogy Bocskai telepítéseit nem méltatják eléggé. Éppen ellenkezőleg, ma már érdemén felül méltatják. Reklám, hírverés, propaganda lett már belőle, s a dolgot érdemén felül eltúlozzák. Alig van már Magyarországon valaki, aki Bocskainak erről a „korszakalkotó” művéről ne tudna. De hogy ugyanaz a Bocskai, aki állítólag ilyen nagy jót tett a magyarságnak ezzel a részével (melynek tekintélyes része egyébként akkor még rácokból állt), a magyarságnak egy másik, sokkal becsesebb és sokkal színmagyarabb részével, a székelységgel, milyen lelketlenül és hitszegően bánt, arról már valóban nem tud Magyarországon senki. Ki tud róla, hogy kormánya alatt úgy menekültek a székelyek a határokon túlra, mint a bolsevizmus elleni 1956-os szabadságharc után a magyar disszidálók, s hogy ekkor is épp úgy el kellett zárni és őriztetni a magyar határokat, mint napjainkban a bolsevizmus idejében.

Benda nehezményezi, hogy Bocskai telepítő érdemeit nem méltányolja eléggé a magyarság. A magyarság ezt a mulasztását azóta már túlságosan is jóvá tette. Miért nem annak örül inkább, hogy Bocskai másik nagy hazafias „érdemét”, a székelyek galád becsapását, mézárlását, csonkítását, meggyalázását, saját hazájából való tömeges menekülésre készítetését szintén nemcsak eléggé nem „méltatja” a magyarság, hanem még csak sejtelve sincs róla. Mi e nagy mulasztás jóvátételéről még ma sem gondoskodtunk. A magyar nép, sőt értelmiség, még ma is csak arról tud, hogy Bocskai „édes hazáját, Erdélyországot” oly meghatóan szerette.

De folytassuk Bocskai élete pályáját. Mivel az erdélyiek török elleni háborújában a sikerek mellett kudarcok is voltak, s mert az impotenciája miatt szégyen és megalázottság is idegesítette, Báthory Zsigmond elhatározta, hogy lemond a fejedelemségről és Istennek szenteli életét, de természetesen csak bíborosi méltósággal felékesítve. Főtanácsadója, Bocskai helyeselte a dolgot. Ez is Bocskai bűnei közé tartozik, s erről a bűnéről szintén nem tud a magyarság.

Egészen kétségtelen, hogy Zsigmond lemondása – s különösen egymást érő újabb meg újabb lemondásai – sokat ártottak az országnak és különösen sokat Erdélynek. Ezeknek a nagy bajoknak az első lemondás megakadályozásával lehetett volna elejét venni, s mikor ez történt, Bocskainak még igen nagy befolyása volt a fejedelemre. Ha valaki a lemondást meg tudta volna akadályozni, akkor az Bocskai volt. Szerencsétlenségünkre azonban – hiába állítja oly határozottan éppen az ellenkezőjét a mi történetírásunk – Bocskai magánérdekei megint csak ellenkeztek az ország érdekeivel, s így világos, hogy ez esetben is a maga érdeke volt a döntő, nem az országé.

Erdélyt valójában eddig is Bocskai kormányozta ugyan, de csak a valóságban, nem jogilag. Külsőleg alkalmazkodnia kellett a fejedelemhez; mielőtt cselekedett, előbb mindig őt kellett megnyernie, s hivatalosan és írásban természetesen mindig a fejedelem neve szerepelt. Ha most Báthory lemond és távozik az országból, Bocskai csak nyerhet, mert hiszen eltűnik az erdélyi közéletből az, aki eddig egyedül volt felette. Mivel pedig Rudolffhoz megy, az a politika, melyet – nem számít, hogy milyen eszközökkel – ő tett Erdély politikájává, marad, sőt még az eddiginél is erélyesebben folytatódik. Új fejedelem nem lesz, hiszen Zsigmond úgy távozik, hogy az országot átadja Rudolfnak. Lehet-e hát így más úr

Erdélyben, mint Bocskai? Most már csak a császár lesz felette, de az is a messze Prágában van. Világos tehát, hogy az ő magánérdeke az volt, hogy a fejedelem lemondjon s elmenjen papnak.

Legfeljebb azt lehetne felhozni Bocskai mentségére, hogy nem lehet rossz néven venni tőle, ha nem tartotta csapásnak Erdélyre, hogy egy olyan fejedelemtől szabadul meg, mint amilyen Báthory Zsigmond volt. Azt pedig igazán nem sejtette már akkor, hogy még vissza is jön, s nem is egyszer. Sajnos ezt a mentséget sem fogadhatjuk el, mert látni fogjuk, hogy mikor Báthory – mégpedig ugyancsak hamarosan – visszajött, megint csak Bocskai volt az, aki visszahívta. S itt természetesen újra csak meg kell állapítanunk, hogy az ország érdekeivel „véletlenül” megint csak nem esett össze Bocskainak az a magánérdeke, hogy egy olyan fejedelem, amilyen Báthory Zsigmond volt, újra visszajöjjön.

Bocskai magánérdekei azt, hogy Báthory visszajöjjön, a következő események miatt kívánták. Báthory Zsigmondnak voltak erkölcsi gátlásai, nem úgy, mint Bocskainak. Hiszen az ő lelkiismerete még nem volt felszabadítva, mint Bocskaié, sőt őt egyenesen jezsuiták nevelték. Ő nem volt azzal, amit csinált, annyira megelégedve, mint Bocskai. Őt bántotta az ártatlanul kiontott vér, melyben ott volt unokatestvéréé, Báthory Boldizsáré is. Ezért, hogy az ő kiontott véréét kiengesztelje, lemondásakor családjára, a Báthoryakra is gondolt. A fejedelmi széket egy Báthorynak akarta átengedni, hogy ezzel rokonait, akiket Bocskai kedvéért eltaszított magától, kiengesztelje. A római szentszék, melytől az áhított bíborosi méltóság függött, szintén amellet volt, hogy a Báthoryak (akik között még egy bíboros is volt, Báthory Endre) egymással kibéküljenek.

Kétségtelen, hogy Erdélyre is rendkívül előnyös lett volna ez a Báthory-család keretei között lefolyó fejedelemcsere. A Báthory-család befolyása és vagyona olyan nagy volt ugyanis Erdélyben és a hozzá tartozó „Részek”-ben, hogy az ő mellőzésükkel békét és nyugalmat az ország nemigen remélhetett. Ha terv sikerült volna, Zsigmond sem jött volna utána újra meg újra vissza a fejedelmi székbe, tehát az ő ismételt visszatéréseivel járó sok baj és zavar is mind elmaradt volna. A baj megint az volt, hogy Bocskai magánérdekei „véletlenül” megint mást kívántak, mint az ország érdekei, s Bocskai természetesen a magánérdekeit választotta.

Mivel Boldizsár kivégeztetése miatt a Báthoryak gyűlölete és bosszúja akkora volt Bocskai iránt, hogy annak megszüntetéséről a történetek után szó sem lehetett, egy Báthory trónra kerülésével nem csak az a hatalom szűnt volna meg, melyet már magának megszerzett, hanem csak a vérpad vagy a hontalanságba való menekülés között választhatott volna. S állapítsuk meg mindjárt azt is, hogy az a vérpad ugyancsak törvényesen lehetett volna osztályrésze. A Báthoryaknak, hogy őt megbüntethessék, nem kellett volna szakítaniuk az erkölcsi elvekkel és csak politikusoknak lenniük, mint ahogyan ő csinálta akkor, mikor a bakót működtetni kezdte. Ők őt alkotmányosan végeztethették volna ki. Mivel a fejedelmre való befolyása még mindig töretlen volt, igazi sátáni módra el tudta érni, hogy ne béküljön ki rokonaival. Hogy ezt a kibékülést Bocskai akadályozta meg, azt még Benda is mondja. (76. o.)

Hogy ehhez a sátáni működéshez a sátáni lelkületen kívül még hazudozás, intrika, gyanúsítás, befeketítés és rágalmazás is kellett, azt is könnyű elképzelni. Bocskai tehát még erre is vállalkozott, mégpedig – értsük meg – nem a köz, hanem egyedül a maga érvényesülése érdekében és annak az országnak mérhetetlen kárára, melynek érdekei – sajnos – „véletlenül” ismét csak nem estek össze az ő egyéni érdekeivel, noha végrendeletében – mikor már csak nem tehetünk fel róla képmutatást?! – olyan meghatóan nevezi „édes hazám, Erdélyország”-nak. Ezt ezek után, ha képmutatásnak nem mondjuk is, de üres szólamnál többnek sem tarthatjuk. (Nem volna tehát szabad tőle annyira meghatódnunk.)

Bocskainak tehát még mindig olyan befolyása volt a fejedelmre, hogy jobban hitt neki, mint vérrokonainak (igaz, hogy Bocskai is vérrokona volt, hiszen anyai ágon Báthoryban is Bocskai-vér csörgedezett), s csak olyan „jezsuita tanítvány” volt, hogy amit Bocskai kívánt tőle, fontosabb volt neki, mint amit a római szentszék.

Bocskai azonban mégis pórul járt, mert Rudolf látva, hogy Zsigmond nem ragaszkodik családjá fejedelemségéhez, öccsének, Miksa főhercegnek szánta az erdélyi fejedelmi széket, s ehhez Bocskai kénytelen volt jó arcot vágni.

Miksa főherceg azonban pénz nélkül nem volt hajlandó Erdélybe menni, azt pedig császári bátyja nem tudott neki adni. Mivel egyelőre remény se igen volt a pénz előteremtésére (ismét láthatjuk belőle, hogy Rudolfnak családjá érdekeire sem volt pénze, nemcsak a zsoldosok

fizetésére nem volt. Nem úgy, mint Bocskainak, aki szabad, tehát fizetés nélküli hajdúkat tartott, mert erre nem volt pénze, de ugyanakkor Illésházyt gyémántok vásárlásával bízza meg), egyelőre a főherceg helyett császári biztosok mentek Erdélybe az ügyek vitelére, ezek között azonban nem volt Bocskai. Pedig ha ő is köztük lett volna, őt az sem elégítette volna ki most már, mert eddig Erdély ügyeit Báthory Zsigmond nevében egyedül vezette. Képzeltük hát lelkiállapotát.

Pedig annyira előkészített már a maga számára mindent, s annyira előrelátó is volt, hogy a Báthoryak hatalomhoz jutásának megakadályozásán kívül még egy másik, esetleg számba jöhető vetélytársát, a fejedelem egy másik kegyeltjét, Jósika István kancellárt is (aki egyébként cinkosa volt a törökös urak láb alól való eltevésében) sikerült neki törökkel való cimborálás és fejedelmi ambíciókkal való megvádolás címén még Zsigmondnak Erdélyből való eltávozása előtt a fejedelemmel elfogadni, az országgyűléssel pedig elítéltetni.

Az erdélyi országgyűlés – láttuk – a Habsburgokkal szemben mindig törökpárti volt, világos tehát, hogy most is Jósika pártján lett volna, ha mert volna. A Habsburgok országgyűlései mindig mást akartak, mint a Habsburg-király, Bocskai országgyűlései mindig azt akarták, amit Bocskai, noha mindenki tudja, hogy azok, akik ott mindig Bocskai akarata szerint szavaztak, százszorta úgy gyűlöltek Bocskait, mint – noha gyűlöletben -jól tudjuk – itt se volt éppen hiány – amennyire a pozsonyi rendek gyűlöltek a királyt akár csak abban az időben is, mikor még ezek a rendek protestánsok voltak.

Ez dicsősége Bocskainak, a politikusnak, de annál nagyobb szégyene Bocskainak, az embernek, a jellemnek. S ugyanez szégyene a Habsburgoknak, a politikusoknak, de annál nagyobb dicsősége a Habsburgoknak, mint embereknek, és mint jellemeknek. Legnagyobb szégyene azonban ez Bocskainak, a szabadsághősnek. Bocskai Jósika elleni eljárása annyira ellenkezik ezzel a szép névvel, hogy más nem is lehet rá a válasz, mint csak egy nagy nevetés, s annak a megállapítása, mennyire orránál fogva lehet vezetni egy nemzetet tervszerű hírveréssel, s mennyire meg lehetett ezt tenni már akkor is, amikor még rádió nem is volt, se külön propagandaügyi miniszter.

Magát az ítéletet már Rudolf hajtatta végre. Jósika meg is érdemelte sorsát, de természetesen egy cseppet se jobban, mint amennyire ugyanezt a sorsot Bocskai megérdemelte volna.

Azon az országgyűlésen is, mely Jósikát halálra ítélte, „*csak Bocskainak volt szava*” – írja Benda, s ugyancsak Benda emeli ki azt is, hogy az egész változás: Zsigmond lemondása, a lemondás feltételei, az országnak Rudolf kezébe való átadása, mind az országgyűlés megkérdése és beleszólása nélkül történt. Tekintve, hogy mindez nemcsak Erdély sorsába vágott, hanem egyenesen olyan nagy változást jelentett Erdély életében, amelynél nagyobb el sem képzelhető. Ismét csak azt kell megállapítanunk, hogy olyan basáskodást, olyan zsarnokságot, olyan alkotmánytiprást, mint amilyent ekkor Bocskai ismét néhány röpké hét alatt végig csinált, a Habsburgok egész 400 éves uralmuk alatt együttvéve sem követtek el Magyarország alkotmánya vagy függetlensége ellen. S mindezt az az ember cselekedte, aki néhány év múlva az aranybulla ellenállási záradéka alapján fegyvert ragadott Rudolf „alkotmányértései” miatt!

Pedig hát mik voltak Rudolf alkotmányellenes túlkapásai Bocskai alkotmányértései mellett?! De hát a magyarnak csak az előbbiek fájnak, mert a „hazafias” hírverés ugyanakkor arról is gondoskodott, hogy Erdélyben viszont mindig a magyar szabadság fenntartóját és képviselőjét lássuk. Bocskai alkotmányellenes bűneit pedig bőségesen jóvá teszi szerintük az ő bolond szerencséje, hogy egyéni érdekei „véletlenül” mindig összeestek a nemzet érdekeivel, a Habsburgokéi ellenben mindig ellenkeztek. Pedig hát ismételen rámutattunk már, hogy éppen megfordítva van a dolog. De ha igaz lenne is, e „véletlen” miatt a Habsburgokat akkor is csak legfeljebb sajnálhatnánk. Mi az oka, hogy a sajnálat helyett mégis oly féktelenül gyűlöljük őket?

Micsoda rettenetes sérelemnek tekintette például a mi „hazafiságunk” 48-ban azt, hogy V. Ferdinándnak a trónról való lemondásához nem kérték ki előzőleg a magyar országgyűlés hozzájárulását! Pedig hát ez az alkotmányos sérelem nem is hasonlítható ahhoz, amit Bocskai ütött az erdélyi alkotmányon Báthory Zsigmond első lemondásakor. Negyvennyolcban ugyanis V. Ferdinánd lemondásakor a magyar országgyűlés már az uralkodó elleni lázadás állapotában volt, tehát nem állt már törvényes alapon. Teljesen érthető és megokolt tehát, ha olyan országgyűléssel, amely elhagyta már az alkotmányos alapot, nem volt

kedve a lemondani akaró királynak tárgyalásokba bocsátkozni. Nem is tehette ezt, hiszen ezzel törvényesítette volna és alkotmányosnak ismerte volna el az országgyűlés viselkedését, melyet pedig még Deák, Széchenyi, sőt Batthyány is lázadásnak tartott.

Ha az országgyűlés megtagadja a királynak az engedelmisséget, elhagyja az alkotmányos alapot. A törvény azonban bizonyára nem ilyen országgyűlés jogainak tiszteletben tartására kötelezi a királyt. Ha az országgyűlés fűtülhet az alkotmányra, akkor bizonyára a király is fűtülhet rá, s ha ezt a törvénytelen „fűtülést” az országgyűlés kezdi, akkor egyenesen rákényszeríti a királyt, hogy ő is hasonlóan járjon el. Ezt ugyanis most már maga az alkotmány követeli tőle. Az a király is megszegi az alkotmányt, aki az ilyen országgyűlést törvényesként kezeli.

Ne felejtjük továbbá azt sem, hogy V. Ferdinánd lemondásakor Magyarország a magyar alkotmány szerint is örökösödő királyság volt, melyben a törvény pontosan szabályozta, hogy kit illet a trón, ha a király lemond vagy meghal, és V. Ferdinánd lemondásakor csakugyan az lépett trónra, akit a korona az alkotmány szerint megilletett. Ekkor tehát az országgyűlés hatásköre az uralkodó személyében beállt változással kapcsolatban csak formális volt, nem pedig tényleges. Ha ugyanis a király lemond, az országgyűlés kénytelen tudomásul venni, mert hiszen a lemondott vagy lemondani akaró királyt arra senki sem kényszerítheti, hogy tovább is uralkodjék. De az utódot, akit az utódlás az alkotmány szerint megillet, sem akadályozhatja meg az országgyűlés abban, hogy uralkodását megkezdje, mert hiszen ha ezt megkísérelné, megint csak az alkotmányt szegné meg. Világos tehát, hogy a király lemondása esetén az országgyűlés kénytelen tudomásul venni, hogy új uralkodó van, s ha az új uralkodó az lett, akit az alkotmány előír (V. Ferdinánd utóda az lett) az országgyűlés szerepe tisztán csak alakiság, mikor ezt tudomásul veszi. Ennek az alakiságnak az elmulasztása volt csak a bűne 48-ban a bécsi udvarnak, ezt is jogosan követte el, mert hiszen egyedül csak azért tette, mert akkor már a magyar országgyűlés elhagyta az alkotmányos alapot és már az uralkodóval szemben és ellenére hozott rendelkezéseket.

Mennyire más volt a helyzet Bocskai Erdélyében! Erdély választófejedelemség volt, nem pedig öröklődő. Ott tehát a fejedelem lemondása esetén csak egy újabb választás adott jogot az uralkodásra az új fejedelemnek, s ezt az új választást természetesen az országgyűlés ejtette

meg. Ez az ő joga volt, 48-ban azonban a magyar országgyűlésnek az alkotmány szerint csak akkor lett volna joga új király személyének kijelölésére, ha a Habsburg-háznak már mind a fiága, mind a nőága kihalt volna.

Az azonban, amit Bocskai csinált Erdélyben Báthory Zsigmond lemondásakor, még új fejedelem választásánál is több volt. Ő ekkor az egész országot átadta Rudolfnak, mint magyar királynak, lemondott Erdély különállásáról és az országot újra egyesítette az anyaországgal, s így a már meglevő magyar királyt külön választás nélkül egyszerűen Erdély fejedelmének is nyilvánította, s mindezt az ország tudta és az országgyűlés megkérdezése nélkül csinálta meg. Lehet-e ennél gyökeresebb alkotmányváltozást és az ország életére nagyobb kihatással járó átalakulást még csak elképzelni is? Pedig hogy mindez az ország tudta és beleszólása nélkül történt, láttuk, hogy még Benda is hangsúlyozta.

Bocskai mégis szabadsághős.

Mikor a császári biztosok az ország átvételére megérkeztek Erdélybe, a rendek nevében megint Bocskai esküdött fel nekik Rudolf hűségére. Jegyezzük ezt meg jól, mert nemsokára következő szabadságharcában ő volt az, aki Rudolftól esküje megtartását kérte számon. Mivel Rudolfnak egész Erdély nevében éppen Bocskai tett esküt, pár év múlva pedig ugyanez az Erdély ismét csak Bocskai vezetésével ragadott fegyvert Rudolf ellen, Bocskai mint szabadsághős és az alkotmányosság képviselője szerepe nemcsak felhőborító, hanem egyenesen komikus.

A három császári biztos, akik közül kettő magyar volt (Szuhay püspök és Istvánffy a történetíró) a harmadik pedig protestáns, „*nagy ambícióval fogtak hozzá Erdély kormányzásához – ismeri el még Benda is. – Gazdasági, pénzügyi rendelkezéseket hoztak, szabályozták a kereskedelmet.*” Volt azonban egy igen nagy bajuk: pénzt nem hoztak. Enélkül pedig sehol sincs tekintély, de különösen nincs Erdélyben. Ahol ugyanis nincs pénz, ott nincs fegyveres erő sem, pedig a hatóságoknak egyedül ez adja meg a szükséges tekintélyt.

Bocskainak az erdélyiek előtt azért volt olyan nagy tekintélye, hogy megkérdezésük nélkül, sőt akaratuk ellenére még az országot is átadhatta Rudolfnak és ők aztán alázattal elfogadták uruknak, régebben pedig még vezetőik kivégzéséért is köszönetet mondtak neki, mert az ő kezében volt az erdélyi fegyveres erő, s mert az erdélyiek jól tudták, hogy ezt a

fegyveres erőt ő erkölcsi gátlások nélkül fogja felhasználni ellenük, ha érdekei úgy kívánják.

Most a hatalom és vele a fegyveres erő a biztosok kezébe került ugyan, de csak elméletben. Világos ugyanis, hogy az olyan biztosoknak, akiknek szegényszemre a szászoktól kellett pénzt kölcsön kérniük, s így a protestáns szászoktól függtek, nem voltak függetlenek azoktól, akiket kormányozniuk kellett volna, de nem volt olyan tekintélyük sem, mint az adót vaskézzel behajtó, erős sereggel rendelkező, s egyébként is már rég meggazdagodott Bocskainak. Így aztán az a félelem és engedelmisség, mely Bocskai uralmával még együtt járt, a császári biztosok alatt hamarosan megszűnt.

Világos, hogy a terror megszűntével elsősorban nem Rudolf és biztosai (mert hiszen rájuk semmi okuk se volt haragudni), hanem az erőszakot erőszakra, törvénytelenséget törvényteleniségre halmozó, gyűlölt Bocskai ellen nyíltak ki a tőle addig sikerrel elnémított erdélyi szájak. A császári biztosok azt írták Prágába, hogy minden működésüket megbénítja az a féktelen gyűlölet, melyet a lakosság Bocskai ellen táplál. Ungnád is azt írta a császárnak, hogy *„Bocskai az oka annak is, hogy rájuk az erdélyiek olyan ellenséges szemmel néznek, mert általános a vélemény, hogy ő nyitotta meg őfelsége emberei számára az utat a fejedelemségébe, s ez már elég ok arra, hogy gyűljék őket. Ha Bocskai megjelenik Kolozsváron vagy bárhol Erdélyben, egyszerre fellángol a gyűlölködés, ellenségeskedés a császár ellen”*. (Benda, 116. o.) A császárnak tehát Erdélyben az volt a szerencsétlensége, hogy Bocskai volt a pártfogója, vagyis hogy Bocskai ekkor még császárpárti volt. Az erdélyiek őt ugyanis annyira utálták, hogy aki mellett ő volt, annak az erdélyiek csak ellenségei lehettek.

De maguk a biztosok is, akik nem a messze Prágából nézték az erdélyi viszonyokat, a lehető legrosszabb benyomást szerezték a Prágában addig nagy hitellel bíró és olyan nagyon használhatónak bizonyuló erdélyi emberről. *Jelentéseikben pénzsóvárnak és kapzsinak mondták. Szentelenségét és „tülekedő természetét” emlegették. „Nyugtalan elmének” tartották, olyannak, aki állandó változásokon, zavargásokon töri fejét és senkit maga fölött nem ismeret*. (Benda, 80-81. o.)

Aki azt gondolja, hogy a császári biztosok véleményének Bocskai jelleméről való kedvezőtlen kialakulásában talán Bocskai kálvinistasága is szerepet játszott, azt figyelmeztetjük arra, hogy a hasonló véleményű

Ungnád maga is protestáns volt. Az ecsedi Báthory Istvánnál nagyobb kálvinistát pedig talán még sohasem hordott a hátán a föld, s végrendeletében Bocskait még ő is azok között az „egyéb istentelenek” között emlegeti, akiktől örökösének óvakodnia kell. (Századok, 1890. évf., 133. o. A kérdéses cikk szerzője a szintén protestáns Szádeczky Lajos.)

Ilyen körülmények között természetes, hogy Bocskai nem érezte magát jól a császár uralma alatt álló Erdélyben. Hiszen a biztosok, látva az erdélyiek iránta való ellenszenvét, még a váradi kapitányságtól is megfosztották.

De Bocskai szerencséjére Báthory Zsigmond sem érezte jól magát Oppelnben és Ratiborban.

Az ember a hatalom édességét csak akkor tudja igazán értékelni, amikor már elvesztette. Zsigmond is visszavágyott hazájába és a fejedelmi székbe. Az is bizonyítva van (mert a császáriak – akik, úgy látszik, nem is voltak egészen annyira hülyék, mint mi gondoljuk – elfogták a leveleit), hogy a fejét állandóan változásokon törő Bocskai állandó érintkezést, kémszolgálatot tartott fenn a lemondott fejedelemmel.

„Meglátod – mondta Bocskai Huszár Péternek –, hogy nekem sem Kornis (az új váradi kapitány), sem a komisszárius (a császári biztos) urak sokáig nem parancsolnak... Az elvégzett gondolatomat véghez akarom vinni.”

Véghez is vitte.

Írt Zsigmondnak, hogy jöjjön, s Zsigmond örömmel jött. Hogy ezzel Zsigmond megszegte Rudolfnak tett esküjét, és hogy ezt az esküt még jobban megszegte maga Bocskai, aki az egész lemondást és a magyar király uralmát Erdélyben létrehozta, és aki ez új uralomnak nemcsak a maga, hanem egész Erdély nevében olyan ünnepélyesen felesküdütt, azzal már Bocskai nem törődött. Ő magát nézte, nem az országot, az pedig már csak „véletlen” szerencséje volt, hogy az ő érdekeivel az ország érdekei állítólag úgy is mindig összeestek. Ő egyébként is politikus volt, nem pedig erkölcsprédikátor, s mikor még a vaknak is látnia kellett, hogy milyen nagyszerű politikus volt, ostoba ember az, aki ezen botránkozik, hogy milyen erkölcstelen ember volt. „Örömmel” kell megállapítanunk, hogy nemzete nem ostoba. Nemcsak nem botránkozott, s nem botránkozik erkölcstelenségén, önzésén és esküszegésein, hanem megmaradt számára „a magyarok Mózesének”, mint ahogyan hízelegve hívei, mikor már szabadsághős volt, nevezték.

Mivel Bocskai magánérdekei „véletlenül” mindig összeestek a nemzet igazi érdekeivel, világos, hogy ahogyan a nemzet igazi érdekei voltak azok, melyek Báthory Zsigmondnak a fejedelmi székből való távozását megkívánták, épp úgy a nemzet igazi érdekei kívánták meg néhány hónap múlva azt is, hogy ugyan ő a fejedelmi székbe újra visszatérjen. Ahogyan a nemzet érdekei kívánták, hogy Erdély Rudolf hűségére felesküdjön, néhány hónap múlva ugyancsak a nemzet érdekei kívánták azt is, hogy ezt az esküt megszegje. Ha pedig esküt szegni Bocskai magánérdekei kedvéért talán nem szabad, a nemzet érdekei kedvéért bizonyára szabad, sőt kötelesség. Érdekes, hogy ennek ellenére a mi „hazafiasságunk” annyira rugalmas, hogy azért Báthory Zsigmondnak ezt az állandó jövés-menését a fejedelemségben, mint egyenesen elmebetegséggel határos szeszélyt elítéli, sőt kigúnyolja. Ez nem ellenkezik hazafiasságával, mert hiszen Zsigmond tudvalevőleg jezsuita-tanítvány volt, s így tőle nem is lehet mást várni. Hogy jövésében is, menésében is a hős Bocskai volt a fő ösztönzője, azt – mint hazafias szempontból disszonáns részletet – elhallgatjuk. Azért erről nálunk nem is tud senki.

Pedig hát Bocskai ebben az erdélyiek életében oly véres tragédiát jelentős komédiában olyan nagy szerepet játszott, hogy Báthory Zsigmond bizalmas szolgája azt vallotta, hogy „*ha Bocskai nem állt volna melléje (a fejedelem mellé), nem mert volna kiindulni Opoliából*”. (Benda, 81. o.) Pedig ez a végzetes „kiindulás Opoliából” (Oppelnből) nemcsak esküszegés volt mind Zsigmond, mind Bocskai részéről, hanem az erdélyi tragédiák kezdete is egyúttal. Zsigmond magában nem merte volna megkockáztatni, Bocskaival az oldalán azonban merte.

Bocskai most is csak a célt nézte, s azért most is egész munkát végzett. Hogy biztos lehessen a dolgában, még Istvánffy, a császári biztost is lakat alá tetette. Aztán csakhamar behallatszott Istvánffy börtönébe, amint Bocskai örömeiben „*citeráltat, sípoltat, úgy mulatja magát hajnalig*”. Nem bántotta tehát, hogy megszegte a szerződést, szavát, esküjét, melyet ünnepélyesen éppen ő tett le Rudolf biztosai kezébe. Nem, ez eszébe sem jutott. Csak annak örült annyira, hogy minden nagyszerűen sikerült. Zsigmond újra itthon, Rudolf biztosa pedig börtönben.

Most, hogy a hatalom már újra a kezében van, az országgyűléstől sem fél. Neki attól se kell félnie, nem úgy, mint a tehetetlen Habsburgoknak. Mivel nemcsak Zsigmond és Bocskai, hanem az erdélyi rendek is csak

nemrég esküdtek fel Rudolfra, bennük annyi becsület mégis volt, hogy mikor Bocskai elibük terjesztette, hogy most meg esküdjének fel újra az új fejedelemre és váljanak el Rudolftól, eleinte halálos csönd volt. A válasz, s egy hang sem hallatszott a Bocskai ajánlotta új rend érdekében. A vége azonban természetesen a javaslat egyhangú elfogadása lett. Az eskü megszegésében nemcsak Bocskainak, az erdélyieknek is kellő gyakorlatuk volt.

Bocskai azonban egyelőre pórul járt, mert túlságosan is ingatag volt az az ember, akire ő politikáját építette (nem is csoda, hiszen jezsuiták nevelték!). Alig háromhavi uralom után újra erőt vett rajta a tróncsömör, s mindenképpen újra szabadulni akart feleségétől, Erdélytől és Erdélyből. Ennek a legújabb változásnak természetesen már nem Bocskai volt az oka, hiszen a legtöbbet éppen neki ártott. Érthető, hogy kézzel-lábbal dolgozott is ellene. Közvetve azonban még Zsigmond újabb fészkelődésének is Bocskai volt az oka, mert a fejedelem azért is akart szabadulni Erdélytől, mert feleségével és a fejedelemséggel együtt most már Bocskait is meguntta. Észrevette, hogy személyéhez való ragaszkodása nem őszinte, és hogy mindenben egyedül csak a maga érdekei vezetik, nem pedig mint mutatta, fejedelmi uráé.

Zsigmond, hogy szabadulhasson már terhére vált híveitől, ismét őt küldte Prágába, hogy ott a császárral újabb lemondását elintézzze. Bocskai távollétét pedig arra használta fel, hogy az alatt fejedelmi székét átadta rokonának, Báthory Endre bíborosnak, aki – mint minden Báthory, sőt azt mondhatjuk, hogy minden erdélyi – ellensége volt Bocskainak. Ezzel Bocskai hatalma egyelőre meg volt törve és az erdélyiek általános és az idők folyamán mindig jobban növekvő gyűlölete szabad folyást vehetett ellene. Az országgyűlés ünnepélyesen a haza ellenségének nyilvánította és mint ilyennek, birtokait elkobozta.

Mikor utána Prágából hazaérkezett, nem is mert Erdély területére lépni, hanem ettől kezdve a Részekben levő birtokain és váraiban tartózkodott és látszólag – mit tehetett volna mást – egyelőre képviselte a becsületet és a törvényt, és kitartott Báthory Endrével szemben amellet a Rudolf király mellett, akinek Zsigmond megbízásából Prágában jártában Zsigmond, a maga és egész Erdély nevében újra hűséget esküdött. Bocskai ugyanis normális ember volt, s esküt nem szegett meg legalább akkor, amikor még a tulajdon érdekei is azt kívánták, hogy megtartsa.

Természetes azonban, hogy Prágában ezek után már nem sokat adtak Bocskaira. Hatalmat se képviselt már, no meg azt is nagyon jól tudták, hogy a hatalma is csak akkor jelenti egyúttal a király hatalmát is, ha érdekei véletlenül egyeznek a király érdekeivel, azok pedig – legalábbis a „hazafias” felfogás szerint – sohasem az „idegen” királyéival, hanem mindig a nemzet érdekeivel egyeztek. Mivel azonban a császári udvarban még nem voltak egészen bizonyosak abban, hogy ellenség, és mivel – legalábbis külsőleg – igen adta a királyhű magyart és hűsége bizonyítékaként egymás után küldte Prágába a kérvényeket, melyekben birtokai visszaadását ott, nem pedig a Rudolftól elszakadt erdélyiektől kérte (azoktól hiába is kérte volna), a király elkobzott birtokait is visszaadta neki.

Mivel azonban Rudolf ezeket az elkobzott birtokokat egyelőre inkább csak elméletben tudta neki visszaadni, s mivel most már ennél sokkal nagyobb céljai voltak, s egyébként is „nyugtalan elme” és „tülekedő természet” vala, nem bírta sokáig az alattvaló csendes magánéletét. Az újabb közszerepléshez és vele a hatalomhoz azonban most már csak egy út állt előtte, az, melynek ő eddigi életében Erdélyben a legnagyobb ellensége volt: a törökösség. Eddig olyan nagy bűnnek tartotta ezt, hogy hidegvérrel volt képes miatta Erdély legtekintélyesebb embereit a vérpadra küldeni, sőt kőpadra vonni. Ahogyan azonban Hitler önérzete kibírta, hogy ő, a megtestesült kommunista-gyűlölet, a kommunistákkal szövetkezzék, mikor érdekei úgy kívánták, Bocskai önérzete is kibírta, hogy ő a Habsburg-pártiság erdélyi megtestesülése és a törökösség legnagyobb megvetője, egyenesen a törökösség képviselőjévé váljék Erdélyben, ha a császárpártiaknak már nem kell.

A teljesen török zsoldban álló erdélyi emigránsok fejével, Bethlen Gáborral, azzal a Bethlennel, akiről azt rebesgették, hogy már körül is van metélve, lépett érintkezésbe és kezdett tárgyalásokat. Bethlent és bujdosó társait azonban közben a császáriak úgy megverték, hogy még Bethlen dolmánya – a zsebében Bocskai levelével – is kezükbe került. Mivel így bizonyossá vált Bocskai árulása, a kassai császári kapitány, mint ellenséggel cimboráló és sokszorosan esküszegő hazaárulónak, kezdte megszállni a birtokait.

Bocskainak tehát – aki a törökkel való cimborálását eddig természetesen igyekezett titokban tartani –, most már más választása nem volt, mint vagy menekülni és semmiházi földönfutóvá lenni, vagy fegyvert

fogni. A második módot választotta. Ez annál könnyebb volt, mert hiszen úgy is háború volt. Olyan nagyra törő és annyira erkölcsi gátlások nélküli ember és olyan nagy tehetség, mint amilyen ő volt, a vándorbotot csak akkor veszi kezébe és a koldustarisznyát csak akkor akasztja nyakába, ha már minden kártyát kijátszott s más választása már nincs.

Bocskai ekkor még nem játszotta ki minden kártyáját. Egy, az utolsó még hátra volt: a fegyver, mégpedig török zsoldban, mert hiszen a keresztény oldalon már nem kellett senkinek. Veszteni valója már nem volt, e réven azonban még nyerhetett, sőt – mint látjuk – egyenesen Erdélyország fejedelme, Magyarország királya, protestáns felekezete és a nemzet szabadsághőse lehetett. (Rákóczi Ferenc is így vált azzá. Így keletkeznek a magyar szabadsághősök.)

Bocskai sokszor járt már Prágában, jól ismerte a császári udvar viszonyait. Tudta, milyen zárkózott, embergyűlölő, tehetetlen idegbeteg ember a császár. Tapasztalta, milyen ingatag alapon áll emiatt a hatalma. Tudta, mennyire nincs ott pénz, a császár katonái mennyire fizetetlenek Magyarországon és emiatt milyen gyöngye a harci szellemük. Még jobban tudta azt, hogy a császáréval szemben mennyire tele van a saját kincstára.

Titkos tárgyalásokba bocsátkozott tehát hitsorsosaival, a rossz hírű hajdúkkal, akik akkor Barbiano, kassai kapitány zsoldjában voltak, de zsoldot kaptak is, meg nem is. A felekezeti gyűlöletüket is kihasználta és felszította, pénzt is ígért nekik, sőt adott is. De nekik amúgy is vérükben volt már a változékonyság.

Vágytak már egy kis kalandra. Az esküszegés nem számított náluk, hiszen nem számított az még Bocskainál sem. Minek is számított volna, mikor fejedelemmé, sőt királlyá lehetett általa, s még csak a becsületét se kellett elvesztenie miatta. A magyar történelem még ma is csak azt látja (és dicséri) benne, hogy milyen nagyszerű politikus volt. Hogy politikája nemcsak megengedett eszközöket használt fel, azt nem vehetjük tőle rossznéven, hiszen a „hivatala”, melynek oly tökéletesen megfelelt, nem az erkölcsprédikátorság volt, s erkölcsösnek lenni – úgy látszik – csak az erkölcsprédikátorok kötelesek, de természetesen ők is csak akkor, ha pápista erkölcsprédikátorok.

A tőle megvett hajdúk – éppen Bocskai kívánságára – még egy darabig képmutatóskodtak. Ott maradtak abban a seregben, melyet már elárultak, s melynek elárulásáért már a júdásdíjat is felvették. Csak akkor álltak át

hozzá nyíltan, mikor a gyanútlan és becsületes (vagy talán csak tehetségtelen) Barbiano Bocskai leverésére küldte őket. Mivel a Bocskaival való megütközés közben a császár serege a vezér nagy meglepetésére egyszerre Bocskai seregévé vált, természetes, hogy Bocskai maradt felül. Igaz, hogy a császári csapatok utána még kétszer is tönkre verték Bocskait még mindezek ellenére is, de aztán – mert a zsoldjukat mindig hiába várták – győztes létükre is feloszolták s a végén mégiscsak Bocskai maradt felül.

A fegyverfogás egyébként annyira csupán Bocskai magánügye volt és különösebb elégedetlenségről, annál kevésbé forrongásról, annyira nem volt szó az országban, hogy mikor már a császári zsoldos csapatok felbomlottak és Bocskai ellenfél nélkül állt itt az országban serege élén, s így már büntetni és kényszeríteni is tudott, mint láttuk már, még akkor is csak kelletlenül és hosszas tétovázás után kezdtek hozzáállni még azok a főurak is, akik épp olyan lelkes protestánsok voltak egyébként, mint ő.

Természetesen szintén protestáns kapitányának, Bosnyák Tamásnak panasza, hogy *„nagy hallgatásban vannak az urak, nem akarnak az közönséges jók mellett megindulni”* (Benda, 164. o.), fényesen bizonyítja, mennyire nem „a közönséges jó” volt az, amiért Bocskai „megindult”, hanem bizony csak Bocskai magánjáva, mely a felekezeti érdekekkel ugyan „véletlenül” összeesett, de az ország érdekével semmiképpen sem. Mivel azonban inkább csak a protestáns büszkeség kívánta a harcot, de nem az, mintha a protestantizmust komoly veszély fenyegette volna, még protestáns létére is alig mozgott valaki, kivéve a fanatikus lelkészeket.

Ezt a nagy közönyt Bocskai se tagadta. Nem is tagadhatta, mert hiszen mindenki látta, tudta. Azt a mondását, hogy őt Rudolf a szó szoros értelmében fegyverrel űzte el maga mellől, „hazafias” történetírásunk kedvteléssel szokta idézni, mert azt gondolja, hogy legjobban bizonyítja Bocskai igazát. Pedig hát csak Bocskai szégyenét bizonyítja. Ezzel ugyanis ő maga is elismeri, sőt hangsúlyozza, hogy az ő fegyverfogása elsősorban nem hazafias, nem is felekezeti, hanem magánérdekből történt. Abból is csak azért, mert kénytelen volt vele. Nem szégyen-e az Bocskaira, hogy a haza baját csak akkor vette észre, mikor már a maga bőrére ment a dolog? Addig, míg Rudolf őt magát nem bántotta, addig miért nem fájt neki a hazája bánata?

Bocskai maga bizonyítja e kijelentésével, ha történt igazságtalanság vagy jogsérelem, az csak Bocskaival történt, nem pedig az országgal, nem a

közüggyel. Az eddigiek után azonban egész kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy igazságtalanság Bocskaival se történt. Ő Rudolfnak ellene való fellépését százszorosan megérdemelte, sőt kivívta. Miért írt a törökkel cimboráló, Rudolf ellen intrikáló és már nyílt lázadásban levő Bethlennek, s ezzel miért állt át annak a töröknek a táborába, mely ellen Rudolf akkor – éppen Magyarország és a kereszténység érdekében – háborúban volt?

De addig is már hányszor szegte meg Rudolf kezébe ünnepélyesen letett esküjét és hányszor az erdélyi alkotmányt és lakóinak nemcsak nemesi szabadságait, hanem még emberi jogait is? Hány gyilkosságot követett már el ezzel kapcsolatban? Hogyan és milyen áron szerezte nagy vagyonát és hatalmát? De egyébként is túrhetett-e egy uralkodó országában ölbe tett kézzel olyan embert, akinek célja elérésében erkölcsi gátlásai sohasem voltak (még azok szerint se, akik magasztalják), aki csak a célt nézte, de sohasem azokat az eszközöket, melyekkel célját elérje, célja pedig a hatalom volt?

Jellemző, hogy ez az erkölcsi gátlástalanság Bocskainak annyira a véreben volt, hogy a legtermészetesebb dolognak tartotta, hogy fegyvert fogjon akkor, ha érdekei úgy kívánják. Az eszébe se jutott, hogy ő olyan alattvaló volt, aki a királyának tett esküt sorozatosan szegte meg, s még kevésbé az, hogy egy alattvalónak a közhatalom ellen fegyvert fogni semmiképpen sem szabad, még akkor sem, ha feddhetetlen és valóban sérelem érte. Ő arra a lehetőségre – úgy látszik – még csak nem is gondolt, ha öfelsége az ágyúit őellene irányítja, akkor esetleg talán erre még jogos oka is lehet, sőt hogy ő erre a királyát egyenesen rákényszerítette. (Habsburgok nem is szoktak máskor ágyúkhöz nyúlni, de sokszor még ilyenkor sem. A Habsburgoknak – mindenki tudja – sohasem az volt a bűnük, hogy túl hamar cselekedtek.) *„Nem lött, mit tennünk halál előtt; amint tudtuk, oltalmazni köllött magunkat”* (Benda, 153. o.), okolja meg felkelését maga is. A béketárgyalások folyamán pedig így érvel: *„Először ugyancsak magunk életünk oltalmunkért, annak utána közönséges hitünknek és régi törvényünknek megrontott szabadságának helyére állatásáért fegyvert kellett fognunk.”* Tehát saját megfogalmazásából is világosan látható, hogy ő maga előbbre való volt, mint a vallás és a protestantizmus is előbbre való volt számára, mint a haza, sőt a „hitet” meg a „törvényt” még másodiknak és harmadiknak is csak azért említi meg, hogy pofája is legyen a dolognak.

Arra vonatkozólag a legkisebb kétséget se hagy felmerülni, hogy a fő ok, az igazi ok: „a magunk életünk oltalmazása”.

Szánandó az a hazá, melynek még egyik legnagyobb fia és örök büszkesége is csak akkor veszi észre „megrontott szabadsága helyére állatásának” szükségességét, mikor már „a maga élete oltalmazásáról” van szó. Míg őt magát nem bántják, addig a hazán se segít. Ekkor oltalmazza magát, aztán – de ekkor is csak azért, hogy egyedül ne maradjon, hanem mások is melléje álljanak – oltalmazza a „hitet” is, no aztán még melleleg a hazát, a törvényt és szabadságot is.

Miért várta meg Bocskai, hogy a császár ellene irányítsa ágyúit? Ha az imádott hazá szabadsága csakugyan megfogyatkozott, miért csak akkor vette ezt észre, mikor már a saját szabadság is veszélyben volt? A hazá ügyét miért csak akkor kezdte oltalmazni, mikor már magát kellett oltalmaznia?

De hát láttuk, hogy Bocskai e gyarlóságával maga a hazá is teljesen tisztában volt, s egyáltalán nem örült a kényszerből történt oltalmazásnak. Csak akkor fogadta el az „oltalmat”, mikor már kénytelen volt vele, s még akkor is csak hosszas érvelések, bizonyítások, sőt könyörgések után. Furcsa, hogy rémuralom volt Magyarországon is, Erdélyben is, mégis oly sok érvre volt szükség, mire az ország belátta, hogy elnyomják, sőt rémuralmat gyakorolnak felette. Az ilyen rémuralom nem is lehet annyira rémes.

Ki látott már olyan országot, melynek fegyverrel a kézben kínálják a szabadulást, de még félében át kell neki érvelni, sőt hízelegni, hogy lássa be már végre, hogy elnyomják s érv és hízelgés még így is csak akkor jár nála eredménnyel, mikor már nincs is más fegyveres hatalom az országban, mint csak a „szabadítóé”, s így már egyenesen rá van kényszerítve mindenki, hogy melléje álljon?

Igazán hiábavaló lenne a Bocskai felkelés e bántó szépséghibáját azzal magyarázni, mint Acsády is próbálgatja, hogy csak a főurak voltak azok, akik nem akartak Bocskaihoz csatlakozni. A köznemesség és a nép örömmel csatlakozott hozzá, már pedig az országot nem a főurak teszik, hanem a nép. Aki ezzel a magyarázattal elintézettnak gondolja a kérdést, csak azt árulja el, hogy teljesen járatlan Bocskai korának viszonyaiban. Bocskai nem hiába fordított olyan nagy gondot a főurak megnyerésére. Volt ő annyira okos és gyakorlati ember, hogy füttyült volna a „hazafiatlan”

főurakra, ha nem tudta volna, hogy a valóságban bizony ők magát az országot jelentik.

A jobbágyoknak akkor még nem voltjuk ahhoz, hogy a közügyek intézésébe beleszóljanak és ezt a jogot ők akkor még nem is igényelték. Őket nemes uraik vezették, ők védték, ők irányították őket, érdekeiket ők képviselték. Az úr ekkor még a birtokain élő köznépet is jelentette.

De ekkor már a köznemesek sem voltak olyan fontos közéleti tényezők, mint a mohácsi vést megelőző Jagelló-uralom alatt. Ekkor már ők is annak a környék főúrának familiárisai voltak, ahol birtokuk feküdt. Familiárisai révén lett a mohácsi vész után magyar királlyá az ország legvagyonosabb főura, Zápolya János, s ezért állt a két király egymással való küzdelme is tisztán abból, hogy minél több főurat megnyerjen magának. Ha ugyanis egy Török Bálint vagy Perényi Péter cserélgette a két király közt a hitét, az mindig egy egész országrész csatlakozását jelentette Jánostól Ferdinándhoz (és megfordítva, bár ez utóbbi nem nagyon fordult elő).

Azok a várak, melyek a főuraké voltak, az egész vidék fölötti uralmat jelentették és azok hatalma alól, akik bennük parancsoltak, nem vonhatták ki magukat a köznemesek sem. Aki a várban parancsolt, annak akarata volt a törvény az egész vidéken. Vajon megalázta volna-e magát a büszke Bocskai annyira, hogy még az ecsedi prédikátor, sőt a főúr köznemes titkárának protekcióját is kérje, hogy Ecsed urát, Báthory Istvánt magának megnyerje, ha ez csak a főúr személyének, nem pedig az egész vidéknek megnyerését jelentette volna számára?

Csak a prédikátorok voltak azok, akik önként és rögtön álltak Bocskai mellé, de ezt ezek is csak azért tehették meg, mert maguk a főurak is protestánsok lévén, felekezeti okokból tényleg ők is rokonszenveztek Bocskaival. Hazafiúi, alkotmányos és magánérdekük azonban annyira nem kívánta tőlük, hogy felkeljenek, hogy emiatt a felekezeti érdek is megmaradt az elméleti rokonszenv mellett, s csak a prédikátoroknál ment át tényleges segítségbe, nem pedig náluk.

Pedig ha Rudolf alatt tényleg rémuralom lett volna, ezt éppen ezeknek a főuraknak kellett volna legjobban érezniük, mert hiszen állítólag éppen az ő birtokaikat kobozta el „igazságtalanul” a kincstár, nem pedig a jobbágyokét vagy köznemesekét. Éppen ellenkezőleg: a jobbágyokat, mint láttuk, az udvar mindig védte velük szemben. A jobbágyoknak sokkal kisebb okuk lett volna fegyvert fogni az udvar ellen, mint a főuraknak. Ha

tehát elnyomás vagy rémuralom lett volna, akkor elsősorban éppen a főuraknak kellett volna Bocskaihoz csatlakozniuk. A városok rangemelését és a városi polgárok országgyűlési képviselőtét is bizonyára nem a városok lakói sérelmezték, hanem a főurak.

* * *

1600 körül a király ellen fegyvert fogni és a magyar szabadságot karddal megvédeni (ha egyáltalán szükség lett volna rá és lett volna valami értelme a dolognak), erkölcsileg és becsületben mindenki másnak jobban lett volna jogcíme, mint Bocskainak. Volt-e ugyanis akkor kivüle még egy olyan magyar ember, aki annyiszor esküdött hűséget a maga nevében is, meg az országéban is Rudolfnak, mint éppen Bocskai? Különös, hogy valamennyi között mégis éppen ő volt az, aki mégis fegyvert ragadott ellene. Volt-e kivüle még egy erdélyi, aki egész életében annyira elkötelezte magát királya oldalán a törökellenességre, s aki e célból – még az ország akarata ellenére is, erőszak árán is – annyira Rudolf pártjára akarta vinni Erdélyt, mint éppen Bocskai?

Mit szólunk hát hozzá, hogy mégis éppen ő volt az, aki a végén egyenesen szövetséget kötött a törökkel és együtt harcolt vele királya és a kereszténység ellen? Van-e még egy ember az egész magyar történelemben, aki élete végén annyira megtagadta volna azt az eszményt, mely szinte élete vezércsillaga volt, melyért egész életén át küzdött, és amelyre annyiszor megesküdött, mint Bocskai? És mégis éppen ő volt az, aki királyát esküszegéssel vádolta.

Állítólag azért kellett fegyvert ragadni, mert Prágában Istvánffyval ítéletet „hamisítottak” annak az Illésháznak bűnösként való elmarasztalására, akit a bíróság nem volt hajlandó elítélni. Pedig Illésházy igazi bűnös volt, az a bíróság pedig, mely ezt nem akarta kimondani, azért ellenkezett, mert osztálybíróság volt, vagy mert félt kimondani az igazságot, mert a felekezeti közvélemény terrorizálta. Sajátságos, hogy annak a „törvénysértésnek” megbosszulására, melyet Istvánffy elkövetett, éppen az a magyar ember érezte magát hivatottnak, aki ítéletet csak azért nem hamisított, mert ő ítélet nélkül is nem egy, hanem egész sereg erdélyi, Illésházyhoz hasonlóan nagy urat ítelt halálra, sőt vont kínpadra.

De Illésházyt legalább ugyanazok a prágaiak segítették a büntetés elől külföldre, akik elítéltették. Bocskai ellenben a valóságban is kivégeztette azokat, akiket törvénytelenül halálra szánt. És Istvánffy nem kapott (bár szerette volna) semmit sem annak az Illésházynek birtokaiából, akinek ítéletlevelét „törvénytelenül” kiállította. Bocskai ellenben a valóságban is meggazdagodott azok vagyonából, akiket törvénytelenül a bitóra juttatott.

Továbbá az idegen udvar csak magtalan főurak birtokait akarta lefoglalni a kincstár számára, sőt az az Illésházy is gyermektelen volt, akinek birtokait hűtlenség címén akarta megszerezni. Bocskai ellenben „jus ligatum” címén még olyan törvényt is hozatott, mely a tőle igazságtalanul büntetett erdélyieknek még a gyermekeit is kizárta őseik birtokának örökléséből.

Végül a prágaiak nem kényszerítették a magyar országgyűlést arra, hogy nekik Illésházy alakilag törvénytelen elítéléséért alázattal köszönetet mondjon, sőt rettegetek miatta az országgyűléstől. Bocskai nem rettegett, mert az erdélyi országgyűléstől neki még ezt is sikerült elérnie.

A református egyházért küzdött az, aki mikor érdekei úgy kívánták, annyira nem törődött a református vallásával, hogy még a pápai követ és a jezsuiták is furcsállották. Az alkotmányos szabadságért küzdött az, akinél ezer éves történelmünkben senki sem vétkezett többet és nagyobb szabadság és alkotmány ellen; aki nemcsak a szólás- és vélemény szabadságot nem tisztelte, hanem a legzsarnokibb módon eltiporta, sőt aki kínpadra vonatta és kegyetlenül kiirtotta az ellenzékét még akkor is, mikor terrorja hatása alatt alkotmányos jogai gyakorlásáról már rég lemondott. S mindezt csak azért tette, hogy büneiért később se vonhassák felelősségre azok, akik ellen oly nagyot vétkezett.

A nemesi szabadságért küzdött, maga pedig minden igazság lábbal tiprásával és minden törvényes eljárás mellőzésével letartóztatott, kínpadra vonatott, felakasztatott magyar nemeseket és főnemeseket. A királyi kormány törvényes birtokelkobzásait is törvénytelennek tartotta és fegyvert fogott megakadályozásukra az, aki ártatlanul legyilkolt magyar főnemes társainak törvénytelenül elkobzott vagyonából gazdagodott meg, s aki e nagy gaztettein kívül még a kisebb prédát sem vetette meg. Hiszen azok között az éhes és lelketlen szomszédok között, akik Homonnay György özvegyének birtokaira támadtak arra számítva, hogy a gyámoltalan nő nem tudja majd jogait megvédeni, láttuk, hogy Bocskait is felsorolja

még az a Takáts is, aki Bocskainak egyébként ugyancsak megértő jóakarója. (Takáts: Magyar nagyasszonyok, 378. o.)

Jellemző, hogy az özvegy e lelketlen sanyargatói között kivüle ott van még szabadságharcaink másik legfőbb támogatója, Rákóczi Zsigmond is. Hogy pedig ez utóbbi veje Homonnay Bálint, aki Bocskainak legfőbb támogatója és kedvence volt, és akit ezért végrendeletében utódának is jelölt ki, hogyan bánt ugyanezen Homonnay Györgynével, rokonával, már tárgyaltuk. Mikor Zokoly, a másik gonosz szomszéd, ki akarja forgatni az özvegyet vagyonából és Terebesért 40.000 forintot ígér a kincstárnak, megint csak Bocskai lép fel vetélytársként, hogy elcsapja tőle a koncot. Először ő is csak 40.000-et ígér a birtokért, de aztán felmegy 80.000-re. (Takáts: Magyar nagyasszonyok, 400. o.)

Az fogott tehát fegyvert a magyar nemesi birtokok elharácsolásának megakadályozására, aki eddigi életében a legbűnösebb volt hasonló birtokok valóban törvénytelen és igazságtalan elharácsolásában. A törvénytelenségen és igazságtalanságon kívül az volt még a különbség az ő és a kincstár birtokfoglalásai között, hogy ő nem a török elleni háború költségeinek fedezésére, tehát nem a „közönséges jó” érdekében harácsol, mint a bécsi „zsarnok”, hanem a maga érdekében.

De amiként a múltja miatt senki sem volt Bocskainál méltatlanabb a szabadsághősi szerepre és azon eszmék képviselőjére, melyeket zászlajára írt, ugyanúgy meggyalázta ezeket az eszméket szabadságharca közben és után való viselkedésével is. Tudvalevő, hogy a magyar „szabadság” kellékei között egyik legfontosabb a szabad királyválasztás joga. Például később Rákóczi Ferenc azt tartotta a nemzet legnagyobb sérelmének, hogy ettől a jogától megfosztották. Pedig arra már a magyar országgyűlés törvényesen mondott le erről a jogról, nem pedig Bécs önkénye fosztotta meg tőle.

Bocskainak, mint szabadsághősnek azonban első dolga volt, hogy az erdélyieket e joguktól megfossza. Ő ugyanis családjában a fejedelemséget örökösnek akarta és ez nála olyan fontos volt, hogy a bécsi békét megelőző tárgyalások alatt az egyik főütközőpont, mely a megegyezést késleltette, éppen az volt, hogy a király csak őt akarta elismerni erdélyi fejedelemnek, utódait azonban nem. Ha meggondoljuk, hogy utódainak jogát a gyermektelen, sőt még nőtlen Bocskai tartotta ennyire fontosnak, képzelhetjük, milyen makacs lett volna e tekintetben, ha már fiai is lettek volna!

Bocskai a vallásszabadságért is fegyvert ragadott. Hogy a vallásszabadság elvét is hogy tiporta sárba, külön fejezetben tárgyaljuk meg.

A fizetetlen zsoldosok rablásai és féktelenkedései ellen is fegyvert fogott Bocskai, hogy ezektől a szenvedésektől is megszabadítsa a magyar népet. De ő az ő zsoldosait még úgy sem tudta fizetni, mint a tehetetlen Rudolf. (Ez természetes is, mert hiszen neki aránytalanul kisebb pénzforrások álltak rendelkezésére, mint annak, de hát akkor miért ragadott fegyvert?!) Sőt ő még szabad hajdúkat is tartott, akiknek még elméletben sem járt fizetés, mert fizetésük még hivatalosan is a zsákmány volt, tehát a magyar nép könnye és verejtéke. Hazánk területén folyt ugyanis a harc. S Bocskai annak ellenére tette mindezt, hogy magyar törvények, országgyűlési határozatok (melyek megtartásáért állítólag küzdött) a legszigorúbban tiltották az ilyen „szabad hajdúk” szolgálatba fogadását, természetesen éppen emiatt.

De hát ez Bocskainál mind csak természetes, mert láttuk, hogy neki nem voltak erkölcsi gátlásai és ő csak a célt nézte, nem pedig az eszközöket. (De látjuk ebben az esetben is, hogy magánérdekei mennyire nem estek össze az ország érdekeivel.) Mi itt csak azt kérdezzük: Milyen jogcímen lép fel a bűn megtorlójaul olyan ember, akinek még a pártolói is azt hangsúlyozzák, hogy erkölcsi gátlásai sohasem voltak és éppen olyan király ellen, akinek az volt az egyetlen „bűne”, hogy erkölcsi gátlásai voltak.

Láttuk, hogy a legiszonyosabb zsoldosvezérnek, Bastának az volt az elve és parancsa, hogy gyűjtogatni sohasem szabad, még megtorlásképpen sem. De láttuk azt is, hogy Bocskai hajdúinak viszont fő eszköze volt a gyűjtogatás. Nem csoda aztán, ha Bocskait a magyar nép olyan átkai kísérték, hogy kortársai ez átkoknak tulajdonították férfikora teljében és diadalai közepette bekövetkezett halálát, s azt, hogy utódok nélkül kellett elenyésznie.

Ő, „a magyarok Mózes”, mint ezt a Tolnai Világtörténelme, de még a Szilágyi-féle millenáris nagy magyar történelem is annyira hangsúlyozza, úgy szabadította meg népét az idegen zsoldosok garázdálkodásaitól (akik azonban nem garázdálkodtak egészen hiába, mert tizenöt évi „garázdálkodásukkal” azt mégis elérték, hogy hazánk a török adófizetőjéből annak egyenrangú szerződőtársa lett), hogy az ő, a magyar országgyűlés kifejezése szerint „*a baromnál is alábbvaló bestia hajdúi*” (Benda, 160. o.)

olyan pusztítást csináltak itt, amilyent „*soha sem török sem német nem mívelt volna*”. (Benda, 154. o.) A haszna pedig csak annyi volt belőle, hogy a nemesség hatalmas Bocskai sikeres szabadságharca következtében még jobban megerősödött, s így a jobbagyság helyzetében mind a szabad költözködés, mind a földesúri hatalom alóli megváltás lehetősége tekintetében visszaesés állt be, a török pedig visszafoglalta Esztergomot és Visegrádot.

A kamara „felháborító birtokrablásait”, melyek állítólag fő okai voltak a felkelésnek, mint nemzeti mozgalomnak, Bocskai úgy szüntette meg, hogy a kamara helyett ezeket maga gyakorolta, csak hogy ő csakugyan igazságtalanul és sokkal nagyobb fokban. Ezzel kapcsolatban még Acsády is ezt írja:

„*A roppant szükséglet kielégítésére ő is Rudolf-féle eszközökhöz kényszerült folyamodni. (Rudolf ilyen eszközökhöz még kényszerűségből sem folyamodott, azonban Bocskai igen annak ellenére, hogy még gyémántok vásárlására is maradt pénze.) Lefoglalta ellenfelei, különösen a katolikus főpapok jószágait és zálogba tételükkel segített magán. E címen valami 140.000 forintot fordíthatott a háború szükségleteire.*” Világos, hogy az Egyháznak ezzel legalább tízszer akkora kárt okozott, mert a zálogba vevő Bocskai esetleges leverése esetén teljesen elvesztette volna a pénzét, sőt még külön büntetést is kapott volna Bocskai kiszolgálásáért. De a király és Bocskai közti megegyezés esetén is könnyen elveszthette a pénzét. Ezért a zálogba vevők a birtokokért csak minimális összegeket voltak hajlandók fizetni. A dolog természetéből következik, hogy még abban az esetben is, ha a zálogösszeg nevetségesen csekély volt, csak terrorral lehetett a zálogba vevésre vállalkozókat találni. Nem is csoda, hisz mindenki tudta, hogy rablott jószágot vesz zálogba. Nemsokára látjuk, hogy Bethlen Gábor hasonló zálogosai is milyen pórul jártak!

„*További 38.000 forintot a jezsuiták kezén lenő túróci prépostság javainak elzálogosításával szerzett.*” (Szilágyi, V., 599. o.) (Látjuk tehát, hogy Bocskai tulajdonképpen a katolikus Egyház vagyonából fedezte azokat a költségeket, melyekbe neki a magyar protestantizmus szabadságának kivívását eredményező háború került. Ugyanúgy volt tehát ekkor is, mint később a bolsevizmus alatt.)

Bocskai azért fogott fegyvert, hogy megvédje a magyar nemesi jogokat és megbosszulja magyar nemeseknek a törvényes ítéletet megelőző

letartóztatását. Az eredmény pedig az lett, hogy (mint a következő fejezetben látni fogjuk) alatta a magyar alkotmány szerint nem nemes létükre is nemesnek számító, de többnyire nemesnek is született püspököket és papokat nemcsak letartóztattak, hanem meg is gyilkoltak, sőt meg is kínoztak törvényes ítélet nélkül, s a bűnösök megbüntetésére még utólag sem történt kísérlet. Bocskai az egész jezsuita rendet ki akarta tiltani az országból, pedig tagjai nagyrészt magyar nemesek voltak, tehát tulajdonképpen magyar nemeseket akart hazájukból törvényes ítélet nélkül örökre száműzni. (Hogy ez a törvénytelenység mégsem történt meg, egyedül a prágai udvar érdeme.)

Letartóztatta Bocskai és egész a békekötésig fogva tartotta szintén minden vizsgálat és bírói ítélet nélkül Migazzi nagyváradi püspököt is csak azért, mert mint a kassai kamara elnöke becsületesen teljesítette kötelességét, és a mindenható magyar oligarchákkal szemben is képviselte a kincstár érdekeit. Annyi egész bizonyos, hogy Migazzi püspök ellen Bocskai sem indított vizsgálatot, vagy ha indított, az nem tudott megállapítani ellen semmi bűnt, mert Bocskai sohasem állította bíróság elé és nem is vádolta konkrét bűnnel. Mivel ennek ellenére fogva tartotta, vele szemben mindenképpen megszegte a törvényt.

Somogyi királyi ügyészt azonban nemcsak lecsukták, hanem fel is akasztották csak azért, mert annak idején Illésházy vádlója volt, Igaz, hogy ezt a felháborító büntényt Illésházy követte el, nem Bocskai, de ne feledjük, hogy Bocskai uralma alatt követte el olyan országban és olyan időben, amelyben és amikor Bocskai volt az életnek és halálnak ura, és amikor Illésházy őt „fölségednek” titulálta, tehát mindenért ő volt a felelős.

Mivel Bocskai Somogyi felakasztásáért nem vonta felelősségre Illésházyt, kétségtelen, hogy az ő bűne is volt a dolog. Pedig Somogyi kivégzésének módja még akkor is törvénytelen lett volna, ha bűnös lett volna, mert magyar nemes akasztással kivégezni semmiképpen sem lehetett. A valóságban azonban egy nemtelen, gonosz, bosszúálló ember műve volt az egész, s Bocskainak mindenképpen szégyene, hogy ez a nemtelen bosszú a magyar törvények ellenére is egészen szabadon érvényesülhetett akkor, mikor a hatalom annak a kezében volt, aki állítólag a magyar törvények uralmát állította vissza az országban.

De ott van magának Bocskai kancellárjának, Kátay Mihálynak esete is. Őt Bocskai katolikus létére is fontos állásban alkalmazza maga mellett, de

természetesen csak érdekből; őt használta a katolikus hatalmakkal (császár, Lengyelország) való tárgyalásokra, hogy azok bizalmát is megnyerje, s hogy megmutassa nekik, ő nem olyan vad protestáns, mint ők gondolják.

Valójában azonban olyan elfogult protestáns volt, hogy mikor beteg lett, mindjárt az a gyanú merült fel lelkében, hogy a katolikus Kátay mérgezte meg. Börtönbe is vetették érte, „de sajnos, nem állította bírái elé”. (Szilágyi, V., 625. o.) Tehát itt is megszegte a törvényt és a magyar nemesi szabadságot. Bocskai halála után aztán a még ekkor is börtönben levő Kátayt a még magánál Bocskainál is fanatikusabb hajdúk kegyetlenül felkoncolták.

Nem spontán lincselés volt ez, hanem a hajdúvezér, Nyáry Pál parancsára, tehát előre megfontoltan történt. De ahogyan törvénytelen volt már a letartóztatás is, mert bizonyítékok és vizsgálat nélkül történt, ugyanúgy törvénytelen volt a meggyilkolás is. Egyáltalán nem bizonyos, hogy Kátay, akit azzal is gyanúsítottak, hogy a császáriak kémje volt, akár csak Bocskai szemszögéből nézve is bűnös volt e tekintetben. Ha Bocskainak lettek volna bizonyítékai, akkor egész bizonyosan bíróság elé állította volna. Jellemző, hogy a Bocskai-felkelés annyira protestáns jellegű volt, hogy aki katolikus magyar volt, arról nem tudták elhinni, hogy nem csak a császár megbízásából, mint az ő kémje, csatlakozott a mozgalomhoz. (Vajon jelenleg már mi miatt vannak a magyar katolikusok lélekben mégis a mozgalom mellett?)

Bocskai megmérgezésében azonban egészen bizonyos, hogy nem volt bűnös Kátay. Bocskai vízbetegségben, tehát szívbajban halt meg.

Igaz, hogy 1606 májusában „nagy hirtelen” betegedett meg, de már május 24-én jobbra fordult az állapota, sőt utána annyira egészséges lett, hogy ismét házassági tervekkel is foglalkozott. Egy zsidó orvos már szeptemberben menthetetlennek mondta állapotát, de csak december 29-én halt meg. Kátay „mérge” semmiképpen sem okozhatta halálát.

Magának Bocskainak se jutott eleinte eszébe, hogy méregre gyanakodjék, hanem csak jóval később. Bizonyítéka akkor sem volt rá. De ha a méreg bizonyos lenne, még akkor is nagyon bizonytalan lenne az, hogy kinek a mérge volt. Az, hogy Kátay katolikus volt, még nem bizonyíték erre. Sok mindent mutat, hogy mégis börtönbe vetik, majd ítélet nélkül legyilkolják a magyar nemest egyedül azért, mert katolikus s mégis protestáns ügyet szolgál. Hogy katolikus létére is magyar ügyet szolgált

volna azzal, hogy Bocskai táborában volt és maradt, azt – látjuk – még Bocskai és hajdúi is lehetetlennek tartották. Ezt csak a mai katolikusok tartják lehetségesnek, sőt magyar kötelességnek.

Bécs ellenkezése miatt nem tudták ugyan kivívni, de Bocskai rendjei újra meg újra makacsul követelték a tőlük annyira gyűlölt két kamaraelnök, Szuhay és Migazzi száműzetését is. Pedig ma már tudjuk, hogy a két főpap kamaraelnöki tisztségében csak hivatali és a haza iránti kötelességét teljesítette akkor is, ha az érdekelteknek nem volt ínyére. De nem is arról van most csak szó, hogy e püspökök bűnösök voltak-e vagy nem, hanem arról, hogy őket bűnük hivatalos megállapítása és törvényes ítélet nélkül akarták száműzetéssel büntetni. Bocskai rendjei nem bíróság elé állításukat és ítéletet követeltek ugyanis ellenük, hanem egyszerűen csak a száműzetést, vagyis a vizsgálat és ítélet nélküli büntetést, amit a józan igazságérzet és a magyar törvény egyaránt tilt.

De a bűnük nyilvánvaló volt, s ezért nem volt szükség vizsgálatra és ítéletre, mondhatják talán egyesek. Mi azonban erre azt feleljük nekik, hogy akkor éppen ezért nyugodtan állíthaták volna őket bíróság elé. Hogy ugyanis valakinek a bűne nyilvánvaló-e vagy nem, azt mindig az erre illetékes hatóságnak kell megállapítania, nem pedig azoknak, akiket a vádlottak ellen bosszú hevít, s így tárgyilagos bírálóknak nem tekinthetők. Hogy ezek a vádlók nem a vizsgálatot és az ítéletet követelték, hanem csak a büntetést vizsgálat és ítélet nélkül, már maga bizonyítja, hogy bűnük nemcsak nyilvánvaló nem volt, hanem még csak nem is bizonyítható.

Itt is a királynak volt igaza, s itt is ő képviselte a törvényt, mert Bocskaiék gyűlöletből folyó követelésére állhatatosan mindig azt felelte: Nem lehet őket száműzni, mert ellenkezik a törvénnyel. Ha a „szabadságharcosok” vizsgálatot és ítéletet követeltek volna, akkor nem válaszolhatta volna ezt neki. Valakit ugyanis vádolni, s az ellene emelt vádak bizonyítására lehetőséget követelni, bizonyára nem ellenkezik semmiféle törvénnyel.

A „legfelháborítóbb” sérelem, ami Bocskai felkelésére elsősorban okot adott, az a bizonyos, a rendek tudta nélkül a törvénykönyvbe becsempészett új törvénycikk. Láttuk, hogy ezt az új törvénycikket éppen azért „csempészték” oda be, mert a valóságban nagyon is régi volt. Azok a Bocskaiék azonban, akik tűrhetetlennek tartották az új törvénycikk becsempészését, valójában még az okirat hamisítás törvénytelenységét is

elkövették, mégpedig mentség nélkül és sokkal nagyobb fokban, mint Mátyás főherceg csinálta a „becsempészett” törvénycikkkel. A bécsi békével kapcsolatban történt ez a hamisítás.

Rudolf semmiképpen sem volt hajlandó elfogadni és szentesítésével törvényerőre emelni ennek a Bocskai kivívta békének a határozatait. Amit ugyanis ezek tartalmaztak, csakugyan egészen új dolgok voltak; olyanok, melyek Rudolfnak, mint magyar királynak a koronázáskor letett esküjével ellenkeztek. Engedélyezték például az eretnokséget Magyarországon. Erről pedig addig a magyar törvények nem csak nem tudtak, hanem épen az ellenkezőjét tartalmazták. Ha ezzel kapcsolatban elfogadjuk is, hogy az országgyűlés és a király együttesen a régi törvényekkel ellenkező törvényeket is hozhat, s így Rudolf az új törvényeket egész nyugodtan szentesíthette volna, akkor is megmarad az a nehézség, hogy a magyar királyok, s így maga Rudolf is magyar királlyá koronázásakor nemcsak a magyar alkotmány megtartására és az ország függetlenségének tiszteletben tartására esküdött meg, hanem – mégpedig már ezt megelőzőleg – arra is, hogy a katolikus Egyháznak is hú fia lesz és annak jogait és kiváltságait is tiszteletben tartja. A király ezzel az esküjével azonban feltétlenül ellenkezett a bécsi béke aláírása. Politikai érdekből tehát Rudolf helyében aláírhatta volna az erkölcsi gátlások nélküli és csak a célt néző Bocskai, de nem egy Habsburg. Aláírhatta az új király (például II. Mátyás) is, de nem Rudolf, aki koronázásakor az Egyház azoknak a kiváltságainak megtartására, melyeket a bécsi béke eltörölt, már megesküdött.

Hogy Rudolf császár lelkiismereti aggályait a felkelőkkel és eretnekekkel cimboráló és a trónra vágó méltatlan főherceg öcs (Mátyás) semmiképpen sem tudta eloszlatni, azt a mi történetíróink, még Szegfű is, úgy állítja be, mint Rudolf korlátoltságát és elmebetegségéből folyó kóros makrancosságát. Még a hazafiatlannak és labancnak csúfolt magyar történetíró előtt is csak ennyit számít tehát a király koronázási esküje akkor, ha nem az alkotmányra, hanem „csak” az Egyház jogaira vonatkozik. Ennek komolyan vétele és megtartása ellenszenves makacosság és korlátoltság, nem pedig tiszteletreméltó jellemzősége.

Ilyen körülmények között azonban tekinthetjük-e egyszerű kortesfogásnál egyébnek azt a példátlan felháborodást, mely ugyanezen koronázási eskü megszegését akkor kíséri, mikor a magyar alkotmányról van szó? Mivel Rudolf akkor, mikor a bécsi béke aláírása ellen

„makacskodott”, már valóban a trónjával, sőt az életével játszott, hiszen osztrák és cseh alattvalói épp oly eretnekek voltak, mint a magyarok, igazán csak a legnagyobb tisztelettel adózhatunk „makacssága” iránt. De hát a nagy „hazafias” terror miatt, mint látjuk, még Szegfű is kénytelen volt kortesnek felcsapni.

Mátyás aztán azzal segítette magát, hogy egy Rudolf aláírását már tartalmazó üres lapra íratta rá, a király aláírása fölé, a bécsi béke pontjait. Így és csak így történt meg a báci béke szentesítése. Tehát a valóságban sohasem történt meg, legalábbis Rudolf részéről nem. Ez az eljárás már valóban minden porcikájában hamisítás volt. Ezt az eljárást közel sem lehet annyira menteni, mint azt, hogy Mátyás főherceg olyan új törvénycikket csempészett be a törvénykönyvbe, mely nem volt új vagy hogy Istvánffyval kiállították azt az ítéletlevelet, melyet bírótársai vagy elfogultságból, vagy félelemből nem mertek kiállítani.

Ezt a Bocskai érdekében végrehajtott csalást legfeljebb azzal lehet menteni, hogy az ország érdekei, mint eddig, véletlenül most is összeestek Bocskai és a most már vele egy követ fúvó Mátyás főherceg érdekeivel. Vagy annak az elvnek hangoztatásával, hogy a politikában az erkölcsi gátlások nem számítanak, mert mikor országok sorsának eldöntéséről van szó, akkor csak a cél a fontos, az eszközök mellékesek. Ne felejtjük azonban, hogy ez a politikai erkölcstelenség elve.

De a bécsi békét akkor is érvénytelennek kellene mondanunk, ha „szembesítése” tekintetében Mátyás főherceg nem lett volna is ennyire gátlástalan, illetve Bocskai-erkölcsű, azaz ha nem folyamodott volna is hamisításhoz, hanem megvárta volna, míg Rudolfot sikerül rávennie a szentesítésre. A bécsi békét ugyanis nemcsak a király nem fogadta el, hanem még az országgyűlés sem.

A magyar országgyűléseken akkor még (és még utána évszázadokig) külön rend, s így az országgyűlések elengedhetetlen tényezője volt a főpapok rendje, s így ezek hozzájárulása nélkül nem válhatott törvénnyé semmi. A bécsi békéhez pedig a főpapi rend nem járult hozzá, sőt egyenesen tiltakozást adott be ellene. Igaz, hogy végül a főpapok is aláírtak mindent, de ez csak az erőszak és megfélemlítés hatása alatt történt, mert Illésházy a főpapok ellenkezését látva, hajdúival megszállta az épületet. (Eljárása ismét csak rendkívül jellemzően mutatja, kik voltak azok, akik 1606-ban a „törvényességért” küzdöttek.)

Képzeljük csak el a már azelőtt is mindig „turbulens” országgyűlést most, ereje és győzelme tetőpontján, mikor a főpapokon kívül alig volt benne katolikus; a császárnak, mely eddig a katolikus pártnak egyedüli támasza volt, trónja ingadozik, várományosa és utóda pedig már az eretnekekkel cimborál, sőt annyira meg is alkudott már velük, hogy bátyját is rá akarja kényszeríteni a megalkuvásra, s mikor ez nem sikerül, egyszerűen csalással szerzi meg az aláírását; mikor ugyanekkor még a császár cseh és osztrák alattvalói is protestánsok és szintén forronganak már.

Nem csoda, hogy csak az ősmagyar Forgách püspök (no meg az őshabsburg „elmebeteg” császár) nem ijedt meg ekkor sem. A többiek megijedtek és aláírtak, de világos, hogy aláírásuk nem alkotmányos cselekedet volt. Ha Forgách püspök viselkedése nekünk még ma, 350 év múlva is csak elítélendő makacsság, nem pedig elvhűség és jellem, gondolhatjuk, milyen lehetett a légkör ott a fegyveres hajdúktól körülvevett országgyűlésen, ahol az az Illésházy fenyegetőzött, aki nemrég akasztatta fel Somogyit, és ahol az országgyűlés tagjait fenyegető fegyveres csapatok ugyanazok voltak, akik utána nemsokára valóban úgy felkoncolták a katolikus Kátayt, hogy a felesége lepedőben vitte haza.

A bécsi béke tehát, noha – legalább külsőleg – törvény lett, maga is merő törvénytelenység és alkotmányosértés. Király és főpapok szabadságát és alkotmányos jogait lábbal tapodva, az alkotmányosértések egész sorozatával, erőszakkal és megfélemlítéssel hozták létre azok, akiknek diadalmas zászlajára a szabadság és az alkotmány védelme volt írva.

„Hogy Magyarország megmaradt magyarnak, abban Bocskai Istvánnak is örök emléké részé van” – írja a Szilágyi-féle nagy magyar történelem (V., 626. o.). Ezzel szemben az igazság az, hogy a történelmi tények szinte ordítva hirdetik, hogy Bocskai csak a maga érdeke megvédésére fogott fegyvert és ezt is csak akkor, amikor már csak a fegyver és a földönfutás között választhatott. Annyira nyilvánvaló volt ez, hogy éppen maga Bocskai hangsúlyozta a legjobban. Noha világos, hogy szívesen pályázott a szabadsághős babérajaira is, mert nemcsak az ország és a hatalom kellett neki, hanem a dicsőség is. Kiáltványaiban is minden, akár a nyilvánosságnak szóló, akár magánjellegű nyilatkozatában felkelése okai között első helyre mindig a maga érdekeinek megoltalmazását helyezte.

De bőségesen láttuk azt is, hogy ezek az ő magánérdekei „véletlenül” éppen nem estek össze a nemzet és a magyar faj érdekeivel, s felkelésének egyetlen előnyével szemben, hogy tudniillik ettől kezdve jobban félték Bécsben a magyaroktól, mint az előtt, a hátrányai sokkal nagyobbak. A magyarság Bocskai idejében a törökökkel szemben nem önerejéből védte magát, tehát nem volt, mert emiatt nem is lehetett független. Láttuk azonban, hogy az a segítség, melyet mi nyugattól a török ellen kaptunk, annyira önzetlen és érdek nélküli volt, amennyire csak ez a politikában lehetséges és a magyar népet, alkotmányt vagy függetlenséget nyugat részéről semmi rosszakaratból folyó veszély nem fenyegette. A magyarság függetlenségét, sőt életét akkor keletről, a török részéről fenyegette veszély.

A magyarság ma sokkal előbbre lenne, ha Bocskaija nem lett volna. Két éves harcával ugyanis először is igen sok magyar élet és érték pusztulását okozta, pedig az ő korában már úgy is túl kevesen és túl szegények voltunk. Tisztességes, s különösen keresztény ember az erőszakhoz, a fegyverhez, az öldökléshez, a tömeggyilkosság fegyveréhez egyébként is csak a végső esetben és csak védekezésképpen nyúl. Aki támadóháborút indít, mindig bűnös, Bocskai pedig azt indított. Vajon szabad-e valakinek azért, mert a vagyonát el akarják venni (még ha ez az elvétel igazságtalan lett volna is) polgárháborút kipattantani? Bocskait tehát még akkor se lehetne menteni, ha mindaz, amit állít és amivel érvel, igaz volna is.

Bocskai háborúja továbbá megerősítette a törököt, tehát meghosszabbította itteni uralmát. Bocskai Magyarországnak csak árthatott, mert a nyugattal való szövetkezéssel szemben a töröktől várta hazája boldogulását. Ez a politika azonban – ő még nem tudhatta, de mi már tudjuk – elhibázottnak bizonyult, mert a törökök és a Habsburgok párharcában nem a török bizonyult erősebbnek, mint Bocskai gondolta, hanem a Habsburg; nem a törökök szabadítottak fel bennünket a Habsburg járom alól, hanem a Habsburgok a törökjárom alól; ennek következtében nem a törököktől, hanem a Habsburgoktól függött Magyarország sorsa Bocskai után még 300 évig.

Az egészen vitán felül áll, hogy Magyarország Bocskai nélkül is magyar maradt volna. Hiszen németesíteni senki sem akarta. Akkor még és utána 200 évig még nem is ismerte a történelem a nemzeti eszmét. De ha ismerte volna, és a Habsburgokban meg lett volna is a németesítési törekvés (ami szintén egyáltalán nem lehetett meg, mert tudvalevő, hogy nem a német

faj, hanem a katolicizmus volt az ő éltető eszméjük és kormányzási elvük főirányadója. A haza vagy a faj ma is csak azoknak Istenük, akiknek nincsen más, igazi Istenük.), akkor se lett volna módjuk a németesítéshez, hiszen belügyeiben Magyarország mindig független volt, a közigazgatást, a tanügyet nálunk mindig magyarok intézték.

Annyira korlátlan magyarok voltunk mi (és lehettünk is azok), hogy Mária Terézia és II. József alatt még azt is túrhetetlennek tartottuk, hogy a német nyelvet, mint tantárgyat, a magasabb iskolákban is tanítsák. Mi még az erre való kísérleteket is „németesítésnek” minősítettük s meg is akadályoztuk, mert II. József halála után (tudvalevő, hogy II. József mindössze 10 évig uralkodott, s a „németesítést” se rögtön kezdte, tehát még a német nyelvnek a középiskolákban való tanítása is mindössze csak néhány évig tartott) azonnal megszüntettük. Milyen „németesítés” folyhatott hát itt Bocskai korában? Takáts azt írja, hogy a XVI. század volt a legmagyarabb század. Pedig ő e század legnagyobb ismerője.

Hogy Magyarország magyarnak megmaradhasson, az akkor egyedül csak attól függött, hogy a magyar ne pusztuljon. Ehhez kettő volt szükséges. Az egyik, hogy legalább fölöslegesen ne harcoljunk (és Bocskai a magyarságot felesleges harcba vitte), a másik, hogy a török minél kevesebbet hurcolhasson el belőlük a rabszolgavásárookra. (Ez ellen pedig azok a Habsburgok védtek bennünket, akik a végvárok őrségeit fenntartották és fizették, és akik ellen Bocskai fegyvert fogott.)

Hogy köszönhetné a magyarság fennmaradását annak a Bocskainak, aki Magyarországot két részre szabdalta és így a törökkel szemben amúgy is gyenge erejét még jobban megbénította? Bocskai hazánk Habsburgi részét, mely mindig a tulajdonképpeni Magyarországot jelentette, az egész ország védelmének terhét egyedül viselte, népességben és gazdaságilag még gyöngébbé, az idegen segélyre még jobban rászorulóvá tette, így függetlensége és önrendelkezési joga megőrzését, illetve visszaszerzését még lehetetlenebbé tette, illetve még távolabbi időkre odázta el.

A legnagyobbat azonban azzal ártott, hogy azoknak rokonszenvét és bizalmát, akikkel utána még évszázadokig együtt kellett élnünk, akiktől még hosszú évszázadokig a sorsunk függött, eltaszította tőlünk, sőt egyenesen rákényszerítette őket arra, hogy ellenséget lássanak bennünk, s így védekezzenek ellenünk. Azok munkáját pedig, akik, mint uralkodóink is, idegen létükre is szerettek bennünket, vagy legalább tárgyilagosságra

törekedtek irántunk, megnehezítették, mert érveket szolgáltattak azok számára, akik ellenséges érzelmekkel viseltettek irántunk.

Bocskai – végzetes tévedéssel – nem azoknak a Habsburgoknak rokonszenvét igyekezett megszerezni számunkra, akiktől utána még 300 év múlva is a sorsunk függött, hanem a törökét, akiknek napjai Magyarországon akkor már meg voltak számolva.

Vajon, ha igaz lenne, hogy a Habsburgok annyira nem szerettek bennünket, mint amennyire ezt a mi „hazafiaink” állítják, kinek a bűne lenne ez? A Habsburgoké-e vagy inkább Bocskaié és társaié? Nem az ő hazafiságuk kívánta-e, hogy a Habsburgok féljenek tőlünk? Pedig hát szeretheti-e valaki azt, akitől félnie kell? Ellenben vesztettünk volna-e csak valamit is azzal, ha Bocskai és társai arra törekedtek volna, hogy inkább a török féljen tőlünk? Vajon melyik lett volna okosabb módszer a magyarság megmaradása tekintetében, s melyik lett volna előnyösebb hazánk gazdasági felvirágzására?

Ki az oka annak, hogy a magyar hoppon maradt? Azok-e, akik olyan ostobák voltak, hogy a törököt erősebbnek nézték, mint a nyugatot, s ezért a török kegyének legyezését hasznosabbnak tartották nemzetükre, mintha a saját királyuk kegyét tartják meg számára? Azok-e, akik nem arra törekedtek, hogy a török féljen tőlük, hanem arra, hogy a saját királyuk; akiknek a királyuk ellenszenves volt és idegennek számított azért, mert nemcsak Magyarország, hanem nyugat erejét is jelentette, de ugyanakkor az, aki a Kelet és az iszlám erejét jelentette, nem volt ellenszenves számukra vagy legalábbis nem volt annyira ellenszenves, mint a saját koronás királyuk, akit agyonrágalmaztak csak azért, hogy kellően gyűlölhessék?

Vajon miért éppen annak köszöni Magyarország, hogy magyar maradt, aki hazája szekerét rossz helyre kötötte, mert ahhoz a Törökországhoz láncolta, mely hamarosan kátyúba jutott, s csak azért nem járt még sokkal rosszabbul, mint ahogyan járt, mert „idegen” uralkodója agyonrágalmazott volta ellenére is jóval fizetett a rosszért.

Derűs akkorddal fejezzük be témánkat. Visszatérünk ahhoz, akit közben már egészen elfeledtünk; Baráthosi Balogh Benedek bátyánkhoz. Ő így méltatja Bocskait: „*December 28-án* (láttuk már, hogy december 29-én. De azt is láttuk már, hogy Baráthosi olyankor is szokott egy napot tévedni, mikor ebből egészen különleges következtetéseket lehet levonni) *meghalt a hazafias önzetlenségnek a legszebb példáját nyújtó halhatatlan*

szabadsághős.” Baráthosi tehát éppen fején találja a szöveget; azt emeli ki a legjobban Bocskaiiban, ami legkevésbé volt meg benne: az önzetlenséget.

„Rudolf – írja továbbá – egyenesen magyarpusztítási tervvel küldi a Felvidék főkapitányává Belgiojoso Barbino Jánost, valamint Erdélybe Basta Györgyöt. Mind a kettő akasztófát érdemlő gazfickó volt.”

Belgiojoso nem János volt, hanem Jakab, nem Barbino volt, hanem Barbiano, de ez nem fontos. Legfeljebb csak Balogh bátyánk nagy tudományát mutatja. Azt azonban sehogy sem értem, ha nem tudja pontosan a nevét, miért nem elégedett meg egy névvel, a Belgiojosóval? Bizonyára azért, mert nagyozolni éppen azok szeretnek és szoktak, akiknek nincs mivel.

Ami állítása lényegét illeti, csak annyit jegyzünk meg, hogy Belgiojosóra és Bastára, erre a két „gazfickóra” közel se lehet olyan gazzettek és olyan lelkiismeretlen önzést rájuk bizonyítani, mint Bocskaira, a „halhatatlan szabadsághősre”. Basta egyszer se szegte meg azt az esküt, melyet ura kezébe letett. Akasztatni akasztatott ugyan ő is, de csak esküszegőket, s ezeket – mint láttuk – akkor is, ha nem magyarok, hanem németek voltak. Azt azonban, hogy még magyarokat is csak akkor akasztatott, ha többszörös esküszegők voltak, láttuk. Még Szilágyi és Acsády is elismeri, hogy Belgiojosóra még inkább áll ez a dicséret, mert az ő akasztásairól még kevésbé tudunk.

„Bocskai nem természetes halállal múlt ki. Kancellárját, Kátay Mihályt, Prága megvesztegeti és ez lassan ölü mérget adott be Bocskainak. Mikor ez kitudódott, a hajdúk Kassa' piacán gulyássá aprították.” (Láttuk, hogy nem „tudódott ki”. Annyira nem, hogy Bocskai csak letartóztatta, de bíróság elé nem állította, annál kevésbé merte kivégeztetni. Nem is akkor „aprították gulyássá”, mikor „kitudódott” az, amit senki sem tudott, hanem Bocskai halála után, mikor egy kis időre felbomlott a rend.)

Nem Kátay, hanem csak Bocskai bűnéről lehet itt szó, mert kivált olyan méreg, mely lassan öl s vízibetegséget okoz, még ma sincs, annál kevésbé volt Kátay korában. Nem Kátay, hanem csak Bocskai bűnéről lehet itt szó, mert Kátayra legfeljebb gyanú lehetett, a gyanú pedig még nem bűn. Ellenben, hogy Bocskai Kátayt nemes létére börtönbe vetette törvényes vizsgálat és ítélet nélkül, tehát csupán nem bizonyítható gyanúra, az tény, és hogy ez – ha nemes emberről van szó – a magyar alkotmánnyal ellenkezik, az is tény.

Bocskai felkelésének okait így jelöli meg Balogh: Bécsben „*az orvoslást sürgetőknek kijelentik, hogy „ahány magyar van, mind kiirtják, mert azelőtt is a németeké volt Magyarország”.* A nemzet belátta, hogy igazi ellensége nem a török, hanem a Habsburg, és ha nem akarta azt, hogy gaz módra kiirtsák, nem tehetett más, mint fegyvert fogott élete megvédéséért.”

A magyarság kiirtásának ez a kijelentése Bécsben, a valóságban úgy történt, hogy 1604 decemberében Bars megye megbízásából Gyürky Menyhért Bécsben járván az ottani német urak olyan barátságosak voltak hozzá, hogy még vendégségekre is meghívták. Egy alkalommal mulatás közben az egyik bécsi részeg fejjel többek közt ezt mondta: „*Valamennyi magyar van, mind kiirtjuk őket, hiszen azelőtt is a németeké volt Magyarország.*” A többiek ittas társuk e részeg fecsegése hallatára zavarba jöttek magyar vendégük előtt és elhallgattatták a fecsegőt.

Ezt az esetet Gyürky itthon elbeszélte. Lehet, hogy magának Thurzó Miklósnak, lehet, hogy másoknak s csak azoktól hallotta aztán Thurzó Miklós. De még az is könnyen meglehet, hogy csak mendemonda volt az egész, s ha magát Gyürkyt megkérdezték volna, kisült volna, hogy egy szó sem igaz az egészről. A dologról a Századok 1878. évfolyamából értesültünk (728. o.). Thurzó Miklós egy Thurzó Györgyhöz írt levelében írja ezt, mint Gyürky bécsi élményét.

Vegyük a legrosszabb esetet azt, hogy ez Gyürkyvel tényleg megtörtént (ez se bizonyos ugyanis, hiszen nem maga Gyürky ír róla). Ez esetben is kérdem: Jelent-e az valamit, ha Bécsben valaki, egy senki (mert hiszen annyira nem volt jelentős egyéniség az a részeg fecsegő, hogy se a nevét, se az állását nem említi a levél) azt mondja, hogy ki kellene irtani minden magyart? Milyen alapon lehet ezt az egész németiség véleményének tartani?

Még jelentéktelenebbé törpül a megjegyzés, ha még azt is tekintetbe vesszük, hogy az illető a fenyegetését azzal okolta meg, hogy Magyarország az előtt úgy is a németeké volt. Tehát jelenleg (1604-ben) még ez a fecsegős sem mondja Magyarországot a németekének. Ha azonban hazánk még 1604-ben sem volt a németeké, lehetett-e akkor csak valaha is az övék? Jellemző, hogy 1604-ben, mikor ez a kijelentés elhangzott, annyira függetlenek voltunk a németektől, hogy azt, hogy Magyarország a fecsegés idején a németeké volt, még ez a fecsegő részeg se mondta. Miért ragadott

tehát Bocskai épp ekkor fegyvert, hogy hazánkat a németek alól felszabadítsa?

Pedig hát igazán nem jelentene ez a kijelentés semmi különös sérelmet és nem bírna jelentőséggel akkor sem, ha ez a jelentéktelen német, aki így fecsegett, józan lett volna is. Hát mikor még a magyar és protestáns forrás is nyíltan megmondja, hogy részeg volt és mikor még e magyar és protestáns hírforrás szerint is a többi német, a nem részegek, elhűltek a fecsegés hallatára és szerették volna meg nem törtéنتé tenni. S lám, a mi Baráthosi Balogh Benedekünk egyenesen ezzel okolja meg Bocskai felkelésének szükségességét, s e kijelentésben jelöli meg az egész szabadságharc fő okát és igazságosságát!

Ha még ilyen beszédek is fenyegetik a magyar függetlenséget és részünkre még ezek is jogos okul szolgálhatnak fegyverfogásra, akkor a bécsieknek minden nap fegyvert kellett volna ragadniuk ellenünk azon a címen, hogy mi ki akarjuk őket irtani. Aki ugyanis ismeri a magyar kocsmák közönségét, a magyar vérmérsékletet és közhangulatot, az tudja, hogy hazánk területén a Habsburgok uralma alatt ilyenfajta kifakadások nemcsak részegen, hanem józan állapotban is minden éjszaka és minden nap ezerszer is elhangzottak, és emiatt bizony a mi fecsegőink akkor se jöttek nagyon zavarba vagy hallgattak el, ha véletlenül svábok is voltak ott, sőt talán éppen azért beszéltek így, mert látták, hogy ők is hallják.

Gyerekkoromban talán még a mi családunkban sem telt el egy nap se, hogy az én apám sváb neve ellenére is ne szidta volna torkaszakadtából a „hóhér családot”, melyen természetesen a Habsburgokat értette minden „jó” magyar. A protestáns Eöttevényi is, ki Ferenc Ferdinánd életrajzát megírta, abból eredezteti a főherceg állítólagos magyarellenességét, hogy fiatalabb korában Sopronban szolgált, s ott ezrede magyar dzsentri-tisztjei annyira tüntettek magyarságukkal, hogy a trónörökös személye elleni tüntetésre magyarázta.

Balogh Benedekről, aki egy bécsi részeg fecsegése alapján látja bebizonyítva, hogy a Habsburgok a magyarság kiirtására törtek és így Bocskai fegyverfogása megokolt, sőt szükséges volt, méltán elmondhatjuk, hogy igazán rokonlélek volt kálvinista hittestvérevel, a „halhatatlan szabadsághósszal”, Bocskaival. Ő, mint történetíró, szintén csak a célt nézi (a Habsburgok befeketítését). Az eszközök, melyekkel célját (Bocskai igazolását) elérheti, neki épp olyan teljesen mellékesek, s e „hazafias”

működés kifejtése közben erkölcsi gátlásai neki épp úgy nincsenek, mint ahogyan Bocskainak nem voltak.

Ami azonban Bendát illeti, hogy igazságtalanok ne legyünk s félreértésre okot ne adjunk, meg kell jegyeznünk, hogy ő egy cseppet se más, tehát egy cseppet se bűnösebb, mint bármely más magyar történetíró. Sőt mivel ő újabb író, s mivel már Szekfű után ír, ő Bocskait már bírálóban is részesíti, illetve olyasmiket is megemlít róla, melyek bizony nem nagyon válnak becsületére egy nemzeti hősnek. Mivel azonban mégis kénytelen kitartani amellett, hogy Bocskai magyar példakép, más érveket nem is használhatott, mint amilyeneket használ.

Azelőtt történetíróink Bocskairól csak ragyogót közöltek, ma azonban már ezt a tudomány haladása nem engedi meg. Viszont a magyar közvélemény meg azt nem engedi meg, hogy valaki Bocskai felett pálcát törjön, vagy akár csak bírálja is. Ebből a helyzetből más kiút nincs, mint hogy Bocskait olyan lehetetlen és erkölcstelen érvekkel igazoljuk, mint Benda megpróbálta. Egyetlen mentsége, hogy a közvélemény és a „hazafias” érzés kényszerítette rá. Lehet hogy annak helyességében, amivel Bocskait igazolja, maga sem hitt. Ha hitt volna benne, az már nagy szégyen volna logikájára is, meg erkölcsi érzékére is.

A BOCSKAI-FELKELÉS, MINT A VALLÁSSZABADSÁGÉRT VALÓ HARC

A KASSAI DÓM VISSZAVÉTELE

Hogy Bocskai mozgalmát mennyire nem a nemzeti elnyomás pattantotta ki, a mondottakon kívül még az is bizonyítja, hogy a vallásügy is nyilvánvalóan sokkal nagyobb szerepet játszott benne, mint a hazafiság. Nem a nemzeti önértzet felkelése volt a német elnyomás ellen, hanem elsősorban az akkor nagyrészt protestáns magyar nemesség lázadása a katolikus uralkodóház ellen.

Mondtuk, hogy abban a korban a nemzetiségi eszme és a hazafias érzés még közel sem volt olyan fontos történelemalkotó tényező, mint a vallásos érzés vagy meggyőződés. A Bocskai-féle magyarok nagyszerűen megértették egymást azokkal a felvidéki protestáns német városokkal, melyek magyar nemest még csak be sem eresztettek falaik közé, vagy a Sziléziából odaverődött kassai protestáns bíróval, sőt az akkor még többnyire protestáns cseh és osztrák rendekkel és a német birodalmi protestánsokkal is, de a magyar katolikus főpapokkal s a kivételesen még katolikus magyar főrendekkel vagy nemesekkel semmiképpen sem. Az osztrák és német protestánsokkal való összeköttetés keresése nem is ezektől, hanem Bocskaitól indult ki. Az állítólag a német uralom ellen felkelő magyarok a protestáns németeket hozzájuk közelebb álló bajtársaiknak tekintették, mint a katolikus magyarokat, hogy Forgách püspökről, a főellenségről ne is szóljunk.

Bocskai mozgalmának protestáns jellegét azonban elsősorban az bizonyítja, hogy minden akár hivatalos, akár magánjellegű nyilatkozatában mindig előbb szerepel a hit, mint a haza ügye, és magának a bécsi békének pontjai is a vallásszabadságra vonatkozó cikkelyekkel kezdődnek. Ezek fontosságban minden más kérdést megelőznek. Mindez természetesen nem véletlen, hanem a vallási kérdések elsőrangúságát bizonyítja.

Bocskai szabadságharca a protestantizmus szabadságharca volt, illetve nem is a protestantizmus szabadságáért, hanem uralmáért való harc, mert hiszen ami a szabadságot illeti, annak a magyar protestantizmus már Bocskai előtt is teljes birtokában volt. Bocskai szabadságharcával csak az a

magyar katolikus azonosíthatja magát, aki lélekben protestáns vagy a vallási kérdés lelkivilágában már egyáltalán nem tényező.

Hogy Bocskai magánérdekeinek védelméből egy országossá szélesedett mozgalom lett, annak a törökkel való szövetkezésén, Rudolf tehetetlenségén, s ennek következtében a központi hatalom szervezetlenségén és a zsoldosok fizetlenségén kívül a vallásnak akkor még nagy befolyása, a hazánkban akkor nagy többséget tevő protestánsoknak a katolicizmus elnyomására való törekvése volt az oka. Hangsúlyozzuk, hogy nem a protestantizmusra rákényszerített önvédelmi harc volt ez, mint a közvélemény gondolja. A protestantizmus Bocskai idejében támadó fél volt, nem védekező.

Protestáns sérelemről 1604-ben még nem lehetett szó. Hiszen annak ellenére, hogy az ország törvényei között még ott volt a „lutherani comburantur”, majdnem minden templom és majdnem minden országos tisztség protestánsok kezében volt akkor, mikor Bocskai fegyvert ragadott a protestáns hit védelmére. Tényleges sérelmek híján a vallási fanatizmus csak úgy lehetett a magyar protestánsokban felkorbácsolni, hogy azokat a sérelmeket állították kiszínezve lelki szemeik elé, melyeket a császár sátáni kormánya tervez, készít, forral ellenük, s amelyeket nekik meg kell előzniük. Ez a magyar vallásháború tehát a protestánsok részéről megelőző, tehát támadó háború volt, nem pedig védekező.

Irodalmunk annyira tele van a protestánsoknak a Habsburgok uralma alatti sérelmeivel és a vallásüldözés emlegetésével (mely természetesen mindig és magától értetődően csak a protestánsokat érte, sőt a katolikusokat a dolog természetéből kifolyólag nem is érthette), hogy szinte már rögeszméjévé vált mindenkinek. Egész jól lehet látni, hogy még a szakemberek sincsenek tisztában a helyzettel, mert itt olyan általánosan elfogadott közhellyel van dolguk, melyet bíráló alá venni nem is juthat eszébe senkinek. Ezért, hogy a tisztánlátást megkísérelhessük, kissé hosszabban kell foglalkoznunk a kérdéssel.

Luther fellépésétől kezdve nemcsak Bocskaiig, hanem utána is még nagyon sokáig a mai értelemben vett vallási türelemről szó sem lehet. Nem lehet nemcsak katolikus, hanem (legalább épp oly nagy fokban) protestáns részről sem. A vallási türelem elve a XVIII. század második felében az úgynevezett felvilágosodottság korával kezdődik, amely a hitetlenség kora volt. Ekkor azért lett és lehetett elv, hogy mindenki üdvözüljön a maga

módja szerint, és a hitet senkire sem kell, sőt nem is szabad ráerőszakolni, mert a művelt körök a vallást akkor már meghaladott dolognak tartották. Nem tárgyilagos igazságnak, hanem bizonyos egyének kedélyszükségletének, a széles tömegek körében pedig babonának nézték a vallást, melyet teljesen kiirtani ugyan a nép elmaradottsága miatt egyelőre még nem lehet, de viszont fontosnak se kell tartani, s ezért a modern, felvilágosult állam legjobban teszi, ha magára hagyja, ha nem törődik vele.

De azt, hogy valamely vallás erőszakos legyen, hogy magát egyedül üdvözítőnek tartsa, s ezért magát másokra ráerőszakolja, azt ekkor már semmiképpen sem tartották tűrhetőnek. Az ilyen vallást egyenesen üldözték, ha nem is fegyverrel, de eszmeileg, az irodalomban. Mivel a katolicizmus ilyen vallás volt, nemcsak a protestánsok üldözték, hanem a katolikusok is, s hogy önmagukkal ellentmondásba ne kerüljenek, és hogy a tömegek e tekintetben való érzékenységét is kíméljék, nem katolicizmusnak nevezték, hanem klerikalizmusnak. Világos, hogy a katolikusok is hangsúlyozták, hogy ők nem klerikálisok, annál kevésbé ultramontánok vagy a jezsuiták barátai.

Bocskai korában azonban ide még nem jutott el az emberiség. Ekkor még komoly dolognak és igaznak tartotta a vallást mindenki; az állam is, a közvélemény is, meg az irodalom is és nemcsak a katolikusok, hanem a protestánsok és zsidók is. A protestánsok közt már ekkor is szép számmal voltak olyanok, akik hitközönyös módra beszéltek és cselekedtek, de ezek egyének voltak és kivételek. Tömegben és közvéleményként azonban ekkor még ez a felfogás sohasem jelentkezett.

Akkor még protestánsok közt sem fordult elő, ha a földesúr szakított a régi hittel, megkérdezte volna jobbágyait, hogy ők is akarják-e követni új hitében, hanem mindig megkövetelte tőlük, hogy ők is kövessék. Ha a földesúr maga hitet cserélt (akár katolikusról protestánsra, akár megfordítva), akkor már nem tűrt meg más hitű papot a birtokán és a rajta levő templomban. Az uralkodókra vonatkozólag ugyanezt kell mondanunk, de természetesen már az egész országot illetően. Nem is találunk egyetlen országot sem, melyben az uralkodó az új hithez szegődött, az ország pedig katolikus maradt volna. Még olyan sem, melyben az országnak legalább egy része az maradt. Ahol ma egy ország vegyes (például Svájc, Hollandia, Poroszország, Bajorország, Baden, Württemberg), ott hajdan a ma katolikus részeknek katolikus, a protestáns részeknek protestáns uralkodójuk volt.

E korban nemcsak a katolikusnak maradt országokban voltak olyan törvények, hogy „lutherani comburantur”, hanem olyan országokban is, melyekben az uralkodó s vele a hatalom protestáns lett, törvényt hoztak a régi hit követői ellen. Ezekben az országokban lehetetlen volt a régi hitben megmaradni. Ha mégis meg akart benne maradni valaki, a legjobb esetben kivándorolhatott. Németországban az augsburgi vallásbéke ezt nyíltan ki is mondja. De a vallási kisebbségnek még ennyi joga is csak azért maradt, mert Németországban mind a két fél hatalmat képviselt, s így nem bánhatott a másikkal úgy, ahogy akart s ahogyan – meggyőződése szerint – megérdemelte volna.

Érdekes, hogy katolikus uralkodóktól kormányzott országokban még előfordul, hogy megtűrték, sőt hivatalosan is vallásszabadságot adtak protestánsoknak (Németország, Franciaország, Magyarország, az akkor még Habsburg-uralom alatt levő Németalföld, sőt Bocskai idejében még ilyen állam volt Ausztria és Csehország is), de protestáns uralom alatt levő országok ezt sohasem tették meg katolikus alattvalóikkal. Nagy-Britannia még a tiszta katolikus Írországgal sem, a protestáns uralom alatt önállóvá lett Hollandia még a tiszta katolikus tartományokkal (Noord-Brabant, Limburg) se. Mindjárt látni fogjuk, hogy még a mi Erdélyünk sem tűrt szabad katolicizmust, ha mi még oly hírverést csaptunk is az erdélyi nagy vallásszabadsággal.

Hazánk is ilyen kivétel volt Bocskai idejében. Uralkodója katolikus volt, sőt a katolicizmus általánosan ismert védője, lakossága mégis talán 90%-ban protestáns volt, akiket eretnokségükért senki sem bántott. Elvben egész Bocskaiig itt sem volt vallásszabadság, mert elméletben a régi eretnokséget tiltó törvények érvényben voltak, sőt mint láttuk, még újabbakat is hoztak melléjük, a valóságban azonban nemcsak Luther, hanem még Kálvin felekezetének is a legteljesebb szabadsága volt. Sőt elméletben való kizárólagossága ellenére a katolicizmusnak még csak szabadsága sem volt a létezésre, mert a protestánssá lett főúri családok (pedig majdnem mind azzá lettek) a birtokaikon és a szintén protestánssá lett városok a falaik között, már meg sem engedték a katolikus hitvallás követését, illetve nyilvános gyakorlását.

Mindez úgy volt lehetséges, hogy Luther fellépését követően koreszme, divat lett a protestantizmus. Olyanformán, mint a XVIII. század második felében a felvilágosultság, a XIX. században a nemzeti eszme vagy a XX.

század harmincas éveiben Németországban a hitlerizmus. A fennálló szigorú törvények ellenére egyenesen protestáns uralom például hazánkban úgy volt lehetséges, hogy az emberek eleinte nem is voltak tisztában azzal, hogy itt új vallásról van szó, hanem azt hitték, hogy csak a réginek a megújulásáról. Nálunk a két király küzdelme is háttérbe szorította ezt a kérdést és mindegyik (egyébként egyformán őszintén katolikus) király részére majdnem lehetlenné tette az új tanok elleni fellépést és a meglévő törvények komoly végrehajtását. Viszont az első Habsburg, Ferdinánd, halála után még a Habsburgok trónján is olyan uralkodó következett, aki csak névleg volt katolikus, lélekben azonban protestáns. Így aztán a harmadik Habsburg, Rudolf alatt előállt az akkori viszonyok közepette egyenesen lehetetlen helyzet: hívó katolikus király majdnem teljesen protestáns alattvalókkal. Említettük már ugyanis, hogy vallási tekintetben az osztrák örökös tartományokban és Csehországban is majdnem ugyanaz volt a helyzet, mint nálunk. Világos, hogy ez az állapot hosszabb ideig nem maradhatott. Akkor még ugyanis minden protestáns tevékenyen ellensége volt minden katolikusnak (s természetesen megfordítva is így volt), olyan ország tehát nem maradhatott fenn tartósan, melyben az alattvalók uralkodójuk halálos ellenségei voltak. E lehetetlen állapot megszüntetésére valamit tenni kellett. Vagy az uralkodóháznak is követnie kellett volna alattvalóit az új hitben, vagy pedig gondoskodni kellett róla, hogy alattvalói is térjenek vissza arra a hitre, melyet ők ugyan már elhagytak, de uralkodójuk nem volt hajlandó elhagyni.

Az előbbiről a Habsburgok őszinte, mély hite, családi hagyományai, vallási műveltsége és spanyol rokonsága miatt szó sem lehetett, meg kellett tehát kísérelni a másikat. Ezt egyébként a katolikus hit egyedül üdvözítő volta miatt a Habsburgok katolikus meggyőződése is követelte. Lehetetlennek se látszott, s akkoriban feltűnő se volt, mert akkor még sokkal inkább az uralkodók, mint a tömegek akarata volt a döntő. De a Habsburgok ez a törekvése teljesen jogos is volt nem csak Ausztriában vagy Csehországban, hanem még nálunk is, mert hiszen csak a meglévő és hatályon kívül még nem helyezett törvényeket kellett végrehajtani. Csak azt a törvénykönyvet kellett érvényesíteni, mely a katolikuson kívül más vallásról még mindig nem tudott, de nagyon is tudott az eretnekekre, az ország egységes hite megbontóira kiszabott szigorú tilalmakról, sőt az ezért járó kínhalálról.

Erős központi hatalom esetén a régi törvények végrehajtása az ország már szinte 90%-os többsége ellenére sem lett volna lehetetlen. Ott van rá (csak nem katolikus, hanem protestáns) példának Hollandia, mely szintén többségében katolikus volt akkor, mikor a kálvinista Orániai-ház uralma alá került. Ez a „ház” nem is volt még akkor uralkodóház, hiszen a fejének csak „helytartó” volt a neve, s mégsem tűrt meg katolikus nyilvános vallásgyakorlatot még azokban a déli tartományokban sem, melyek később kerültek uralma alá. Száz százalékban katolikusok voltak, 90%-ban még ma is azok, de nyilvános vallásgyakorlathoz joguk évszázadokig nem volt.

Nálunk azonban a királyi hatalom a törökháborúk, a külföldi székhely és a Habsburgoknak az erkölcsileg meg nem engedett eszközök használatától való tartózkodása miatt olyan gyenge volt, hogy több mint félszázados késelem után a még meglévő, de eddig végre nem hajtott törvények érvényesítése már szinte lehetlenné vált.

Ezért Rudolf az államvallás visszaállítása felé irányuló kísérleteket a legszerűebben kezdte. Láttuk, hogy tettek helyett először újra bele íratta a törvénykönyvbe, hogy hazánkban minden eretnesség tilos, hogy az ellenkező gyakorlattal szemben legalább elméletben figyelmeztesse eretnökké vált alattvalóit, hogy mik az ország törvényei. Láttuk, mi lett az eredmény: protestáns alattvalói a lényegen, mely feltétlenül jogos és törvényes volt, átsikolva, belekapaszkodtak a helytelen formákba és királyukat, illetve környezetét a törvénykönyv meghamisításával vádolták.

Aztán – egy másik kísérletképpen – egyelőre csak egy városban, ott is csak egy templomban azon a címen, hogy a királyi városoknak ő a földesura, elrendelte, hogy a kassai főtemplomot adják vissza a katolikus istentisztelet számára. Kassa város tanácsa ennek a királyi parancsnak ellenszegült, ezért büntetésül addig, míg a király rendelete előtt meg nem hajolnak, zár alá vették a város földbirtokait, a királyi rendelet ellen eszeveszetten a templomi szószékekről lázító protestáns lelkészeket pedig elűzték a városból. Legalább ennyi ellenintézkedésre az udvar egyenesen rá volt kényszerítve, mert világos, hogy egy hatóság sem tűrheti el ölbé tett kézzel a parancsai iránti engedetlenséget, sőt az ellene való nyílt lázítást.

A kassai dóm elvételésénél több nem történt, mert a második kísérlet Lócsén már teljes kudarcba fulladt. Itt a város nemcsak nem engedelmeskedett a királyi parancsnak, mint Kassán, hanem ereje is volt ahhoz, hogy ellenszegüljön, mert a mindig csak fél-rendszabállyal dolgozó

Habsburg király olyan kis karhatalmat küldött Lőcsére parancsa végrehajtására, hogy maga a város protestáns polgári lakossága is képes volt megghiúsítani a bátortalan próbálkozást, melynek nagyobb fegyveres erővel való újabb megkísérlésére aztán nem is történt kezdeményezés.

Nem is lehet ez meglepetés számunkra, mert hiszen már számtalan példán láttuk eddig is, milyen nagy urak voltak ez időben a magyar rendek, milyen függetlenek az alattvalók és milyen gyöngé a király. Annyi fegyveres ereje természetesen azért még lett volna Rudolfnak, hogy egy olyan kis város, mint Lőcse, polgárságával szemben végre tudja hajtani akaratát, ha igazán akarja, de hát nem akarta, illetve akarta is meg nem is. Akarta, mert koronázásakor megesküdött a katolikus hit védelmére, és mert a magyar törvények egész sora is tiltotta az eretnekséget. Viszont erélyesen még se merte akarni, mert tudta, hogy az ország már a törvények ellenére is rég protestáns, s mert az olyan törvény, melyet már félévszázada senki sem tart meg, s ezt a törvényhozó már ennyi ideje túri, alig tekinthető már érvényes törvénynek.

Rudolf nem Bocskai volt, aki csak a célt nézi, hanem lelkiismeretileg is kötte érezte magát. Ezért nemcsak látta, hogy őt esküje köti a katolikus hit védelmére, és hogy a magyar törvények is tiltják az eretnekséget, hanem azt is, hogy esetleg ezek a törvények már elévültek is tekinthetők. Nem tudott tehát határozott lenni, nem mert se az egyik, se a másik irányban határozottan elindulni. Érezte hatalma gyengeségét, és a folytonos kudarcok és megaláztatások, melyeket a magyar országgyűlések heves hangja és erőszakossága miatt eddig már oly sokszor volt kénytelen elviselni, bátortalanná tették. Félt, hogy megint törvényteleniséget hánynak majd szemére.

Ezért nem arra hivatkozott, hogy a magyar törvények tiltják az eretnekséget, s ezek alapján adja vissza a templomokat a magyar törvények által egyedül törvényesnek elismert hitnek, hanem csak földesúri jogaira hivatkozott, tehát olyan jogokra, melyeket akkor még a protestánsok is elismertek, sőt amelyeket csak a bécsi béke iktatott igazán törvénybe. (Akkor ugyanis még majdnem minden földesúr protestáns volt, e jogból tehát elsősorban a protestantizmusnak volt haszna.)

Rudolf tehát csak a szabad királyi városokban, melyeknek a földesura ő volt, adta vissza a templomokat a katolikus istentiszteletnek, de egyelőre még itt is csak két, illetve egy helyen, kísérletképpen. (Jellegzetes

Habsburg-félrendszabály, mely az ellenfelet már előre felbátorította, mert az intézendő félénkségét és bátortalan bizonytalanságát hirdető eljárás. Éppen ellentéte Bocskai határozottságának, erkölcsi aggodalmakat nem ismerő, minden ellenállást eleve lehetetlenné tevő kíméletlenségének.)

Mivel Rudolf ellenzéke, a magyar protestantizmus természete ennek a félénkségnek éppen az ellentéte volt, mert csupa Bocskai-féle emberekből állt, e félrendszabálynál sokkal jobb lett volna inkább semmit se csinálni. Mi sem árthat ugyanis jobban egy uralkodó tekintélyének és a közrendnek – kivált, ha mindenre elszánt és semmitől vissza nem riadó forradalmárokkal van dolga – mint ha csak félig akarja azt, amit mégis akar; ha előre beleveszi számításába, hogy esetleg nem sikerül, és ha amit tesz, úgy teszi, mintha maga is érezné, hogy nem egészen törvényes az, amit csinál. Így ugyanis maga ismeri el mind anyagi, mind erkölcsi gyöngeségét, s így maga ad lovat a forradalmi elemek alá. Így előre lehet tudni, hogy nemcsak kudarcot fog vallani, hanem még azért is nagy hangon fogják felelősségre vonni, amiért próbálkozni merészelt.

Ha már egy uralkodó olyat tesz, ami szokatlan és előre látható, hogy a közvéleményt ingerli, akkor különösen fontos, hogy ne félve és ne félig, hanem egészen tegye és olyan határozottsággal és erővel, hogy az ellenzéket megfélemlítse, azaz Bocskai módra vagy angol módra vagy holland módra, tehát protestáns módra, forradalmi módra. Így minden valószínűség szerint sikerül a dolog, a siker imponál s a levert és megfélemlített ellenfél nemcsak ellenakciót nem tud és nem mer kezdeni, hanem még arra sem mer rámutatni, hogy a művelet csak politikailag volt sikeres és imponáló, de törvényes alapja nem volt, s így erkölcsileg elítélendő. Mivel azonban Rudolf bátortalanul és csak félig cselekedett, nemcsak politikailag vallott kudarcot, hanem még erkölcsileg is. A győzelmes ellenfél még azt is megállapította, hogy nemcsak politikailag, hanem még erkölcsileg is ő a győztes.

Egész bizonyos, hogy mindezt Rudolf és tanácsadói is tudták. Hogy mégsem úgy cselekedtek, mint ahogyan a politikai sikerhez kellett volna (s mely egyúttal még az erkölcsi siker látszatát is hozta volna magával), annak az volt az oka, ha erkölcsileg nincs igaza, csak az tud fölényes és így gátlástalan lenni, akinek hite és erkölcsi érzéke nincs (vagy ez nála csak akkor jelentkezik, ha egyéni érvényesülését szolgálja vagy azzal legalább

ellentétben nincs). De vajon hit-e az ilyen hit, és erkölcsi érzék-e az ilyen erkölcsi érzék?

Véresen és terrorisztikusan csak a Bocskai-féle emberek, az angol Erzsébet, orosz Katalin és holland Orániai Vilmos és Szász Móric (Napóleon-, Hitler- és Sztálin-) féle emberek járhatnak el, akik – legalábbis akkor, mikor politikusok – nem keresztények, akiknek a kereszténysége csak akkor érvényesül, ha már a halálos ágyukra fekszenek, egyébként csak akkor vehető észre, mikor a vallás is a politikájukat szolgálja vagy legalábbis azzal nincs ellentétben, akiknek erkölcsi gátlásaik nincsenek, s mikor cselekszenek, akkor csak a sikert, a célt nézik, nem pedig az eszközöket.

Valóban a siker is a minden, mert ha a siker megvan, akkor már tettük erkölcsi megokolását is el tudják intézni. Azért van a propaganda. A hatalom és a velejáró pénz már erről is tud gondoskodni. Ezzel azt is el lehet érni, hogy nemcsak sírnia, hanem még pirulnia is annak kell, aki – mellékes, hogy hogyan – a küzdelemben alul maradt.

Hiába tudja ezt azonban, s hiába van meg hozzá a szükséges esze, így nem járhat el olyan ember, aki Istent ismer (nem csak elméletben, hanem a gyakorlatban is, a hitnek minden logikus következményével), s különösen nem az, aki hitbeli meggyőződését és erkölcsi elveit nem úgy alakítja, ahogyan akarja, hanem annak a katolikus Egyháznak hű fia, amelyben Krisztus lelki járma alatt élnek az emberek, s akiknek még lelkiatyjuk is van, akire hallgatniuk kell.

Bocskai szabadságharcának nem azért volt tehát vallási oldala is, mert 1604-ben Magyarország területén tűrhetetlen volt a lelkiismeretnek és a vallásszabadságnak elnyomása, hiszen ez irányban Rudolf részéről alig történt valami a protestánsok ellen, s ami történt is, részben már Bocskai fellépése előtt a protestánsok győzelmével és a királyi tekintély megalázásával elintéződött, hanem azért, mert akkor a katolikus király hatalma annyira gyöngye, a protestantizmus viszont annyira elbizakodott és erős volt, hogy majdnem felrobbant a dühtől, amikor azt látta, hogy ez a nyomorult, gyöngye Habsburg-király, ha félénken és bátortalanul is, de ellene mégis fellépni merészelt. Na megállj, majd kapsz érte! – válaszolta neki dühtől tajtékozva. El is bánt aztán vele és megbüntette úgy, hogy még abból a kis országocskából is, ami Magyarország akkor volt, elvett tőle még egy jó darabot. A kassai dómot is visszavette tőle. Arra is köteleznie kellett

magát, hogy a lázadásban részt vevőket nem fogja megbüntetni és természetesen azok a kassai prédikátorok is, akiket, mert ott ellene lázítottak, elűzetett onnan, diadallal tértek vissza megint a városba, s ezzel azt a látszatot keltették, mintha nem ők vétkeztek volna, hanem a király.

Igaz, hogy ezt mind elérhessék, a törökkel kellett szövetkezniük, az ország területét is meg kellett csonkítaniuk a török javára (Esztergom, Visegrád), hazájukat is évszázadokra két részre kellett szakítaniuk és a török alóli felszabadítását hosszú időre hátra kellett vetniük, de nekik erkölcsi gátlásaik nem voltak; ők csak a célt nézték, nem az eszközöket. Mivel pedig a célt – hála a bűnös eszközöknek – valóban el is érték, a hálás ország és történetírása nem is hányja szemükre a bűnös eszközöket, sőt még a katolikus magyarok is úgy tudják, hogy a magyar hazának használtak küzdelmükkel. Ez pedig olyan nagy dolog, hogy mellette észre sem veszik, hogy katolikus vallásuknak ártottak. Sőt még ezt sem ismerik el, mert hiszen csak a protestáns vallás szabadságáért küzdöttek, ezzel pedig nem ártottak a katolicizmusnak.

A kassai templom „elvételét” nálunk ma is mindenki nagy protestáns sérelemnek, nagy igazságtalanságnak véli, vallásüldözésnek minősíti és Bocskai felkelése egyik fő okának tartja. A határozottan katolikus műveket nem számítva, mindig templom „elvételt” emlegetnek s a világegyetért sem mondják vagy céloznak arra, hogy a kassai dómot a protestánsok „vették el” a katolikusoktól, s most részükről visszavétel történt, nem pedig elvétel. (Ellenben Hollandiában – és Írországból s általában egész Észak-Európában – valóban elvették a katolikusoktól a templomokat, nem pedig visszavették, s nem is csak egyet, mint Kassán, hanem valamennyit. Hollandiában és Írországból még ma is a protestánsok kezében vannak a hajdan katolikus székesegyházak (például Dublinban vagy a katolikus püspöki székhelyen, a holland Brendában), hol még ma is úgyszólván kivétel nélkül katolikus a lakosság.)

A Szilágyi-féle millenáris nagy magyar történelem a kassai „főtemplom” „elvétele” mellé még azt is hangsúlyozottan hozzá teszi, hogy *„de a protestánsok nemcsak ezt, hanem összes templomaikat elvesztették, papjaik kiutasították, sőt Belgiojoso a protestáns istentiszteletet általában betiltotta, a város összes javait pedig lefoglaltatta”*. Egy szóval se említi meg azonban, hogy mindezt a kassaiak már csak büntetésül kapták a városnak a királyi rendelettel szemben tanúsított kihívó dacolásáért, a prédikátorokat

pedig azért kellett kiutasítani a városból, mert a király rendelete ellen a szószékről izgattak lázító hangon, onnan becsmérelték a katolikus vallást és forgatták fel teljesen a városban a vallási békét.

Mindezek megtorló intézkedések voltak csupán, melyet a protestánsok kényszerítettek ki maguk ellen túrhetetlen viselkedésükkel. Ha azt a viselkedést, melyet ők a királyi rendelet kiadása után tanúsítottak, a hatóságok büntetlenül hagyták volna, minden tekintélyüket elvesztették volna, s ennek következtében forradalmi állapotok törtek volna ki a városban és környékén. A megtorlás csak kényszerű védekezés volt a magát – mint látható – erősebbnek érző és felekezeti céljai elérésére minden eszközt felhasználó ellenfél ellen.

A Szilágyi-történelem után indulva nem is sejtené az olvasó, hogy a kassai protestánsok a dóm visszavételén kívül minden más sérelmük orvoslását akkor kapták volna meg, amikor akarták, sőt a hatóságok kapva kaptak volna az alkalmon, hogy a büntetésből kiszabott rendszabályokat visszavonhassák. Világos, hogy addig ezt nem tehették, míg a város a királyi rendeletnek nem engedelmeskedett.

Hogy a kassai dóm visszavétele nem a protestantizmus elnyomása volt, hanem csak a kassai katolikusok vallásszabadságának megvédése a protestáns elnyomás ellen (sőt nem is megvédése, mert ez – sajnos – nem sikerült, hanem csak a megvédésére való sikertelen kísérlet), bizonyítják a következő történeti tények:

Mikor Bellgiojoso Rudolf parancsára a kassai főtemplomot 1604. január 7-én visszavette (karhatalommal volt kénytelen tenni, mert a városi tanács a rendeletnek ellenszegült), Kassán nyilvános katolikus istentisztelet egyáltalán nem volt. Nem is lehetett, mert a protestánsok akkor már nemcsak a dómot, hanem az összes kassai templomokat elragadták a katolikusoktól és birtokukban tartották. Világos, hogy ezek a templomelrablások törvénytelen, forradalmi cselekedetek voltak.

Arról, hogy a bécsi béke törvényes volt-e, lehetne beszélni. Hiszen Rudolf sohasem szentesítette (a szentesítés – láttuk – csalással történt), a főpapok rendje sem fogadta el, illetve erre – ünnepélyes tiltakozása után – csak fegyveres erőszakkal lehetett rákényszeríteni. Arról azonban, hogy a kassai katolikus templomoknak protestáns tulajdonba való vétele törvényes volt, még beszélni sem lehet. Mikor ugyanis ez megtörtént, még szó sem volt bécsi békéről, tehát a protestantizmus szabadságáról, hanem akkor

még azok a magyar törvények voltak érvényben, melyek a katolikusokon kívül más magyar vallást nem ismertek, sőt a protestáns eretnekséget (még a lutheránusokat is, nemhogy a kálvinistákat, unitáriusokat vagy baptistákat) halállal büntették. A törvény szerint tehát a katolikusok vehettek volna el protestáns imaházakat, de nem a protestánsok katolikus templomokat.

De ha már akkor is magyar törvény lett volna a protestáns felekezetek vallásszabadsága, sőt akár ezeknek a katolikus Egyházzal való teljes egyenjogúsága (ami pedig csak 1848-ban következett be), a templomelvételek még akkor is teljesen törvénytelenek lettek volna. Hiszen azokat a templomokat katolikusok és a katolikus istentisztelet céljaira építették. A mai jogrendben például az a szabály, ha valamely községben valamely felekezet hívői kihalóban vannak is, ha a lelkészi állás megszűnt is már és az egyházközség temploma évtizedek óta zárva is van, addig, amíg a felekezetnek csak egy hívője is van a községben, addig attól a felekezettől se a templomot, se a parókiát, sem semmi más egyházi épületet vagy vagyont nem lehet elvenni.

A főváros közelében levő Szentendre például tele van görög keleti templomokkal, noha a város már rég katolikus és a sok ezer katolikusnak ma is csak egy temploma van. Szó se lehet azonban arról, hogy – ha csak meg nem vesszük a görög keleti püspökségtől – akár csak egyet is katolikus templommá alakíthassanak át közülük. Esztergomban, Egerben is már régen becsukva áll a görög keleti templom, mert hajdani híveikből már hírmondók sincsenek. De azért ma is görög keleti templom mindkettő és szó sem lehet arról, hogy katolikus templommá alakítsák át azokat, noha mindkét város katolikus és érseki székhely.

S ha így van ez még most is és még egy nálunk ma már úgyszólván ismeretlen vallás templomaival is, mennyivel inkább meg kellett volna maradniuk a katolikus egyház kezében és a katolikus istentisztelet szolgálatában a kassai templomoknak a XVI. században, mikor a katolikus Egyház még az egyetlen törvényes vallás volt hazánkban! Törvényes volt-e e templomoknak éppen azon protestánsok által való elvétele, akiket akkor még egyenesen máglyahalálra ítélt a törvény? Szabad volt-e ezeket olyan istentisztelet céljaira lefoglalni, melynek akkor Magyarországon még léteznie sem volt joga? Hogy a valóságban megtörténhetett, a török háborúk, az évtizedes belső viszályok okozta háborús állapot és az ökológ

uralma volt az oka. Világos, hogy mihelyt ez megszűnt és kezdtek visszatérni a rendes állapotok, a jogrend és a törvények uralma, a templomok használata terén is vissza kellett térni a törvényes állapotra, és meg kellett szüntetni azokat a visszaéléseket, túlkapásokat és törvénytöréseket, melyeket az elmúlt zavaros állapotok lehetővé tettek.

Ez érvelés helyességén, sőt magától értetődő voltán kívül a kassai dóm katolikus kézbe való visszaadásának még külön törvényességet ad az a tény (melyről azonban a teljesen protestáns célból irányított magyar közvélemény mit sem tud), hogy 1597-ben külön országgyűlési törvénycikk tette Kassa városát a töröktől elfoglalt Eger helyett az egri püspök és káptalanszékhelyévé. A főtemplom visszavételével tehát a király tulajdonképpen csak ezt a törvénycikket hajtotta végre. Püspök és káptalan ugyanis székesegyház nélkül nem lehet, s bizonyára nem a vallásszabadság, hanem a protestáns prepotencia és a katolikusok származásának jele lett volna, ha a Kassára költöző egri püspöknek és káptalannak új székesegyházat kellett volna ott építenie akkor, mikor oda a katolikusok már egy gyönyörű dómot építettek. Tekintve az ország és az egyház akkori nagy szegénységét, az új székesegyház egyébként is csak egy szerény falusi templom nagyságával bírt volna. De látni fogjuk, hogy a kassai protestáns városi tanács még ennek építését sem engedte volna meg.

A protestánsok ugyanis nemcsak a dómot, hanem Kassa valamennyi templomát elrabolták már arra a katolikusoktól, mikor az egri püspök és káptalan ott való letelepedését határozta el az országgyűlés. Egyetlenegy templom vagy kápolna sem volt akkor már a katolikusok kezében Kassán, sőt a városi tanács nem is tűrt meg ott nyilvános katolikus istentiszteletet. Azt sem tűrték el, hogy a katolikusok a tőlük elvett régiek helyett új templomot építsenek maguknak. Ezt mindenki, aki a XVI-XVII. század történetében nem műkedvelő, elhiszi, sőt tudja is, de a magyar közvélemény természetesen nem tudja, sőt egykönnyen el sem hiszi.

Pedig hát ez rendkívül fontos részlete a kérdésnek, mert ez dönti el azon rendkívül fontos állításunk igazságát, hogy Rudolfnak a kassai dóm visszaadását elrendelő intézkedése nem a protestánsok vallásszabadságának elnyomását jelentette Kassán, hanem ezzel éppen ellenkezőleg a vallásszabadságot akarta ott helyreállítani, de természetesen nem a protestánsok, hanem a katolikusok vallásának szabadságát. Mikor ugyanis Rudolf rendelete megjelent, akkor már ott tartott a magyar, hogy benne

volt még ugyan a törvénykönyvében, hogy „lutherani comburantur”, de Kassán (sőt úgyszólván minden akkori magyar városban vagy faluban) valójában már a katolikus istentisztelet volt tilos és lehetetlen.

Pedig hát ne gondolja ám a jámbor olvasó, hogy Kassán talán csak azért nem volt katolikus templom és nyilvános istentisztelet, mert katolikusok se voltak. Nem. Kassa minden templomát nem azért lehetett elvenni a katolikusoktól, mert lassacskán elfogytak s nem volt, aki járjon beléjük, hanem tisztán azért, mert az elvevők erőszakosak, eszközeikben nem válogatók voltak, s mert forradalmárok módjára viselkedtek, a katolikusok pedig – mint ez a jóknál most is szokás – félenkek, szerények, ijedősek, gyámoltalanok voltak.

Ne felejtsük, hogy 1956 októberében is az ország 95%-a volt „ellenforradalmár”, mégis mikor 1957 szeptemberében a Nemzetek Szövetsége a magyar kérdést tárgyalta, ezrével kapta a kommunista párti magyar tiltakozásokat, itthon pedig a gyűlések ezrei bizonyították, mennyire elítéli nálunk mindenki ezt a nemrég lezajlott gonosz ellenforradalmat, melyet tisztán az imperialisták csináltak, itthon pedig csak börtöntöltelékek és prostituáltak támogattak, de a kommunizmus erőszakossága elleni tiltakozást Magyarországtól – érthető okból – egyet sem kaptak.

Kassán már a templomvisszavétel után egy jó negyedévre (1604. húsvét táján) így ír egy „buzgó protestáns”, tehát a katolikusok javára semmiképpen sem elfogult tanú: *„Elegen járnak prédikációra és misékre és gyónásokra ugyan, olyanok is, akik felől ember nem remélhette volna. Igen félek rajta, hogy egész Kassa két esztendeig pápistává leszen, a kelmed jövőndölése szerint.”* (Szilágyi, V., 578. o.)

Látjuk tehát, hogy abban az időben, amikor még minden templom protestáns volt, Kassa is csak úgy volt tiszta protestáns, mint ahogyan Kádár oroszok megszállta Magyarországa is egyértelműen ítélte el az októberi szabadságharcot. Belgiojoso fellépése és Bocskai felkelése előtt is a csak protestáns templomokkal rendelkező Kassa is csak látszott tiszta protestánsnak, de nem a valóságban volt az. Vallási elnyomás és erőszak uralkodott ott a katolikusok ellen, akiket teljesen megfosztottak templomaiktól annak ellenére, hogy a város polgárainak igen tekintélyes része volt még katolikus.

Rudolf rendelete és annak Belgiojoso, e „gazfickó” részéről való végrehajtása nem a protestánsok elnyomása volt tehát, hanem a katolikusok vallásszabadságának védelme, sőt arra csak egy szerény kezdeményezés. De ha ez igaz, akkor az is igaz, hogy Bocskai sem azért ragadott fegyvert, hogy a magyar protestánsok elnyomott vallásszabadságát megvédje, hanem azért, hogy a katolikusokat ugyanettől megfossza. Ez állításunk bizonyítására egyébként éppen elég bizonyítékot hozunk fel még majd ezután is.

A PROTESTÁNS „VALLÁSSZABADSÁG” BOCSKAI IDEJÉN EURÓPA ÉSZAKI ÁLLAMAIBAN

Hogy tisztán láthassuk a helyzetet, hangsúlyoznunk kell, hogy a protestantizmus lényegében forradalom, forradalmi mozgalom volt. Olyanforma dolog, mint a mi 48-as szabadságharcunk vagy a marxizmus, a fasizmus vagy a szovjetkommunizmus. A protestantizmus volt a sátán vagy a test emberének első maradandó lázadása a Krisztus igája ellen. A kereszténység, a Krisztus igája azt jelenti, hogy az emberben a léleknek uralkodnia kell a testen, s a test rendetlen ösztöneinek állandóan az ész és az akarat ellenőrzése alatt kell állniuk, főként pedig, hogy az embert a gőg helyett az alázatnak, a gyűlölet helyett a szeretetnek kell vezetnie mindenben. Az a sok adat, melyet következőkben felhozunk, világosan bizonyítja, hogy a protestantizmus képében nem megtisztulási folyamatjátszódott le az egyházban, hanem a hitetlenség lázadt fel a hit ellen, s az erkölcsi szabadosság a szenvedélyek megfékezése elve ellen.

Látni fogjuk, hogy a protestantizmus is szakasztottan olyan volt, mint minden más forradalom. Épp oly erőszakosan, épp oly nagy zajjal, épp oly terrorral, épp oly fergeteges gyorsasággal dolgozott ez is, mint más forradalmak szoktak. Ha csak öten voltak is, olyan nagy zajt csaptak, hogy többségnek látszottak. Hangosak voltak, mint más forradalmárok; mint a negyvennyolcasok, mint a szocialisták, mint a nyilasok, mint a kommunisták. Épp oly gyűlölettel dolgoztak, akár a bolsevizmus. Épp úgy voltak jelszavaik, színes frázisaik, melyeket hangoztattak és amelyekkel az embereket fellelkesítették, rajongó híveiké tették, s melyek divattá váltak, s melyek akkor, mikor divatjuk volt, mámorossá tették az embereket, mikor pedig elmúlt az idejük, már nem is érdekelték senkit.

Az ő jelszavaik is csak tetszetősek voltak, de nem logikusak és nem igazak, sőt annyira hazugok és hamisak, hogy maguk a hirdetőik is az ellenkezőjét csinálták annak, amit hirdettek. A protestantizmus létrehozói és elterjesztői is épp oly erkölcsi és jellembeli fogyatékosokkal terheltek voltak, mint más forradalmároké.

A protestantizmus jelszava: a vallásszabadság vagy lelkiismereti szabadság szintén csak olyan neveléses módon volt igaz, mint a szovjet kommunisták jelszavai, akiknek minden második szavuk szintén a szabadság volt; szabad szakszervezet, szabad május, szabad föld, szabad nép, szabad hittan (!), felszabadulás a Vörös Hadsereg által stb. A valóság pedig az volt, hogy csak a kommunizmus és a kommunisták lettek szabadok, csak az ő „ideológiájuk” számára volt szabad sajtó és szabad könyvnap, csak őket szabadította föl a szovjet-hadsereg, de nem az országot és nem a magyarokat; az ő uralmuk alatt csak hittanra nem járni volt szabad, de járni nem stb. (Hittanra csak az járhatott, akinek szüleit nem sikerült megfélemlíteni.)

A hitújítás idején és utána is csak a protestánsok számára volt vallásszabadság, ha a hatalom az ő kezükben volt, de nem a pápista bálványimádók számára. Ez a „bálványimádás” az újhitűeket épp így idegesítette, mint a kommunistákat az imperialisták vagy a kulákok. Tűrhetetlennek tartották. Később, mikor már nem bálványimádoztak annyira, azt tartották tűrhetetlennek, hogy legyen olyan vallás, mely egyedül igaznak tartsa magát. Ennél tűrhetlenebb állítást nem lehet megkockáztatni protestánsok előtt még ma sem. Pedig hát napnál világosabb, hogy az a vallás, mely igaz, csak egyedül lehet igaz. Aki tehát az egyedül igaz vagy egyedül üdvözítő vallást nem tűri, az egyszerűen az igaz vallást nem tűri. Az ilyen embert valójában az igaz vallás lehetősége idegesíti. Pedig hát lehet-e rosszabb jel annál, mint ha valakit az igazság idegesíti, az igaz vallás lehetősége bosszantja?

Ez a fanatikus protestáns türelmetlenség eleinte nemcsak a katolicizmust sújtotta, hanem a másik protestáns felekezetet is, például a lutheránus részéről a kálvinistát és viszont. Ezzel a türelmetlenséggel maguk a protestánsok is bebizonyították, hogy az igaz vallás elképzelhetetlen az egyedüliség nélkül. Míg a maguk vallását igaznak tartották, míg komolyan hittek benne, addig ők sem tűrtek vetélytársat, addig ők is csak egyedül akartak lenni. Ma már ez megszűnt. Egymást ma

már nem gyűlölik, egymás iránt már nem türelmetlenek a protestáns felekezetek. Ma már minden gyűlöletük egységesen és egyedül a katolicizmus ellen irányul. Érdekes, hogy a kommunizmus iránt se voltak türelmetlenek. Még a külföldi rajongó szekták küldöttjei is egymás után jártak vendégségbe a Szovjetunióba és csatlós államaiba, s mindig tetszett nekik, amit ott láttak. Itthon is éppen a rajongó szekták voltak legjobb barátságban a rendszerrel.

Sajátságos, hogy míg – legalább itthon, ahol megismerni mindenkinek módjában volt – a kommunizmus állandóan a szabadságot emlegető jelszavával és „békeoffenzívájával” mindenki tisztában volt és senki sem vette komolyan, mert frázisjellege és propaganda-célzata mindenki előtt világos volt, azt a vallásszabadságot, mellyel állítólag a protestantizmus ajándékozta meg az emberiséget, még ma is komolyan veszik az emberek, még a katolikusok is és még ma is szentül hiszik, hogy például Bocskai a „szent” vallásszabadságért küzdött, mégpedig sikeresen.

A valóság pedig az, hogy ahogyan a szovjet csak a magyar kommunistákat szabadította fel és a szovjet békepropaganda csak olyan békéért küzdött, mely a szovjetnek lett volna előnyös, és csak olyan tömegpusztító fegyverek eltiltásáért harcolt, melyekkel a szovjet nem rendelkezett, vagy amelyek feltalálásában nem tudott lépést tartani Amerikával. Épp úgy a protestantizmus és így Bocskai is vallásszabadságon csak a protestáns vallás szabadságát értette, mely nagyon szépen összefért a katolikus vallás elnyomásával is, sőt egyenesen éppen azt jelentette.

Ez az egészen kezdetleges gyűlöletheadjárat a történelemben még ma is mint „a vallásszabadságért” való küzdelem szerepel. Ennél nagyobb hazugságot, az embereknek ennél nevetségesebb orruknál fogva való vezetését, amely ráadásul már négyszáz év óta tart, még nem ismert a történelem.

De az elméleti megállapítás után – melyet protestánsaink bizonyára egyenesen sértésnek vettek – lássuk a történeti tényeket is. Azokat a történelmi adatokat, melyek a vallási türelmetlenségen, gyűlöleten és kihívó erőszakosságon kívül még a protestantizmus forradalmi jellegét is bizonyítják, hiszen a kettő egymással szorosan összefügg.

Azt állítjuk és egész sereg történelmi adattal bizonyítjuk is, hogy a katolikus Egyház igazságjellegének megfelelően, erőszakos volt ugyan, de mindig inkább csak elméletben, mert hogy a valóságban ne nagyon legyen

az, azt meg az evangéliumi szeretet kívánja. Mindig csak hirdette, hogy – mint ezt igazsága követeli – nem ismer megalkuvást, de a gyakorlatban ezt az elvet mindig olyan szeretettel, olyan enyhén hajtotta végre, ahogyan ezt az igazság iránti kötelességével csak összeegyeztetni lehetett. („A katolikus hit igazsága” című művemben történelmi adatokkal bizonyítom be, hogy még az inkvizíció sem volt kegyetlen, bár a rosszakaratú katolikusellenes hírverés eredményeként a közvélemény még ma is annak gondolja. A Szent Bertalan-éjet pedig nem az Egyház, hanem az Egyháznak egy olyan, csak anyakönyvben katolikus „híve” csinálta (Medici Katalin), aki arra, mire ezt a tömeggyilkosságot megrendezte, az Egyházat nem egyszer árulta már el, s akiről a mellette élő pápai nunciussnak az volt a felfogása, hogy talán még Istenben sem hisz. A naivak nem is hinnék, hogy nálunk Magyarország történetében is mennyire kevés az, ami a protestánsok üldözéséből igaz volt, s hogy még az se vallási, hanem politikai üldözés volt és a büntetést hazaárulásukért (törökkel, franciákkal való cimborálás) kapták a protestáns „vértanúk”, például a magyar gályarabok).

Svédországban, Norvégiában, Finnországban, Dániában, Izlandban, sőt Angliában, Brandenburgban, Szászországban, Pomerániában, Mecklenburgban és igen sok más kisebb német tartományban, sőt Erdély és hazánk meglehetősen nagy területein is egyetlenegy katolikus falu sincs. Lehetséges lenne ez akkor, ha a hitújítás korában tényleg lett volna vallásszabadság a katolikusok részére ott is, ahol a hatalom birtokosai protestánsok lettek, s ha ott ki-ki tetszésére bízták volna, hogy a régi hitben akarnak-e megmaradni vagy az újra térnek át? Ha az ilyen helyeken, az ilyen országokban megengedték volna, hogy megmaradjon a régi hitben az, aki akar, lehetséges volna, hogy akkor is kivétel nélkül mindenki az új hit követőjévé vált volna, és a régi már egyetlenegy embernek sem kellett volna?

Ez a mai kizárólagosan protestáns állapot kétségtelenül bizonyítja, hogy a hatalom protestáns birtokosai hajdan nem tűrtek vallási kisebbséget, hanem megkövetelték, hogy a hite mindenkinek az legyen, ami az övék, tehát a vallás- és lelkiismereti szabadságot ők is szakasztottan úgy értelmezték, mint a szovjet kommunisták például Magyarország „felszabadítását”. Ezek ezen a szón a kommunisták felszabadítását, azok a maguk protestáns meggyőződésének szabadságát értették, de szólamaikban mindig a „szabadságot” általában emlegették és ezt magasztalták ezek is,

azok is. Mondhatatlan korlátoltság és naivságjele, ha egy protestáns ezt a „szabadságot” még ma is komolyan veszi és dicsekvéssel hangoztatja, de egyenesen elmeegógyintézet után kiált, ha például Bocskait még egy magyar katolikus is a vallásszabadság hőségének tartja még ma is. Pedig hát melyik nem tartja annak?

Nemcsak az 1555-ös augsburgi vallásbéke, hanem még az 1648-as westfáliai béke is az uralkodók tetszésére bízta, hogy az övékétől eltérő valláson levő alattvalóikat eltűrik-e országukban, vagy nem. Úgy rendelkeznek, ha megtűrik is, csak magán vallásgyakorlatot kötelesek nekik adni, de nem nyilvánost. Ha pedig nem akarják őket területükön megtűrni, akkor joguk van őket kiűzni onnan, csak azt kötelesek megengedni, hogy vagyonukat magukkal vihessék.

Akik olyan naivok, hogy még ma is elhiszik, hogy a protestánsok a lelkiismereti- és vallásszabadság harcosai voltak, miért nem botránkoznak meg azon, hogy ilyen felháborító békepontokat az akkori protestánsok elfogadtak? Pedig hát annyira elfogadták őket, hogy egyenesen az ő vívmányaik voltak. Olyan vallási kisebbség ugyanis, melynek ki kellett vándorolnia, csakis katolikus országokban volt (Franciaországban a hugenották, az osztrák örökös tartományokban és Salzburgban a lutheránusok), a protestáns államokban azonban akkor már sehhol sem volt katolikus kisebbség, mert arra már onnan azoknak még az írmagjuk is rég ki volt már irtva.

Külön iróniája a sorsnak vagy cinizmusa a gonoszságnak, hogy ezeket a szánni való protestáns kitelepülőket aztán úgy kürtölték világgá, mint a legszívtelenebb vallásüldözés szánandó áldozatait. A velük történt igazságtalanságon felháborodó olvasó természetesen nem is sejti, hogy mindez olyan törvény alapján történt, melyet a protestánsok vívtak ki maguknak, s az, hogy katolikus kitelepíteni való akkor már nem akadt, az nem a protestánsok türelmének, hanem éppen ellenkezőleg: türelmetlenségének bizonyítéka. Az is érdekes, hogy az augsburgi vallásbéke, mikor a fejedelmeknek és földbirtokosoknak jogot ad arra, hogy a tőlük az övékétől különböző valláson levő alattvalóikat elűzzék, egyedül csak a katolikus egyházi birtokosokkal tesz kivételt. Csak az egyházi birtokosok kötelesek birtokukon megtűrni a protestánsokat, ha azok már meggyökeresedtek.

Egyházi birtokon valóban voltak ilyen meggyökeresedett protestánsok. De protestáns uralkodók országai és a protestáns földbirtokosok birtokai hol voltak akkor már ettől? Svédországban már 1544-ben kimondta az országgyűlés, hogy a törvény egyedül csak a lutheránus vallást tűri meg. Mikor utána a király újra katolikus lett, emiatt utódai elvesztették a trónt. (Irén holland hercegnőnek még 1964-ben is le kellett mondania trónörökösi jogairól, mert katolikus lett, pedig Hollandiában 40% a katolikus.) Törvényt hoztak arról is, hogy hivatalt csak az viselhet, aki az ágostai hitvallásra esküt tesz. Aztán kivégeznek a törvényes, de katolikus királyhoz hű kilenc főnemest. Az 1595-ös süperköpíngi országgyűlésen újra szigorúan eltiltják a katolikus istentiszteletet s minden nem lutheránust kiutasítanak az országból. Aki a lutheránus istentiszteleten nem volt hajlandó részt venni, megvesszőzték. Mindez IX. Károlynak, Gusztáv Adolf, „a vallásszabadság” hőse apjának uralkodása alatt történt.

Lehet hát a protestáns vallásszabadságnál nagyobb komikumot még csak elképzelni is? Pedig hát nálunk és mindenütt a művelt nyugaton is egyetemi tanárok és természetesen még katolikus egyetemi tanárok is, a legkomolyabb képpel hirdetik. Van-e hát csak egy hajszálnyi különbség is a szovjet kommunisták hazug propagandája és e között? Igen, van. Az hogy Magyarország népének „felszabadításáról” a kommunisták effajta propagandáját a kutya sem hitte el, de a protestánsoknak a vallásszabadság mellett szóló hírverését még ma, négyszáz évvel utána is szentül hiszi mindenki, még azok a katolikusok is, akik ellen az egész hírverés szól.

Dániában már II. Keresztély megtiltotta, hogy Luther iratait a katolikus papok (vagy bárki más) cáfolni merészelje (szabad kutatás elve), és mikor a katolikus érsek a király eljárása ellen tiltakozott, kivégeztette érte. III. Keresztély 1536. augusztus 20-án elfogatta az ország minden püspökét, s csak azzal a feltétellel bocsátotta őket szabadon, ha méltóságukról és javadalmaikról lemondanak, és a lutheranizmus terjedését nem akadályozzák. A roeskildei püspök, aki a legkülönb volt a testületben, emiatt nem is szabadult ki börtönéből soha. Végül aztán 1546-ban a koppenhágai országgyűlés halálbüntetés terhe alatt tiltotta meg minden katolikus papnak az ország területén való tartózkodást, a katolikusokat a hivatalok viselésétől eltiltotta, sőt még a szüleiktől való öröklésjogától is megfosztotta őket.

Ez aztán gyökeres, gátlástalan és csak a célt néző eljárás! Épp olyan, mint Bocskai bátyánké volt, mikor a törökösséget kellett Erdélyben elintézni. S ahogyan ő Erdélyben a hivatalának ugyancsak fogyatkozás nélkül felelt meg, ugyancsak fogyatkozás nélkül intézték el Dániában is a katolikusokat. Csoda-e hát, hogy ma Dániában nincs egyetlenegy katolikus vagy akár csak vegyes vallású falu se, s még az az egy százalék is, amit az ország lakosságából a katolikusok ma tesznek, újonnan megtértekből és bevándorlókból áll.

Ez a siralmas dán katolikus jelen nem bizonyítja-e egyúttal azt is, hogy Dániában a Keresztélyek nem úgy tettek a katolikusellenes törvényekkel, mint Habsburg Ferdinánd, Miksa és Rudolf a mi „lutherani comburantur”-t elrendelő törvényeinkkel, hanem ők azt, amit országgyűléseik a katolikusok ellen elrendeltek, „fogyatkozás” nélkül, gyökeresen és gátlástalanul végre is hajtották. A Dánia előtt említett Svédország is úgy végrehajtotta katolikusellenes törvényeit, hogy ott nem is egy százalék, hanem még egy ezrelék sincs az országban a katolikus még ma se.

Norvégiát ugyanaz a III. Keresztély tette lutheránussá, aki Dániát és természetesen ugyanolyan eszközökkel, mert akkor még e két országnak közös uralkodója volt. A papság itt is csak kettő között választhatott: a hithagyás vagy a számkivetés között. Izland is úgy lett lutheránus, hogy Aresen János holumi püspök a vérpadon fejezte be életét. A vallásszabadság hős és tisztelt bajnokai természetesen itt is épp olyan százszázalékos, „fogyatkozás nélküli” eredménnyel dolgoztak, mint később Hitler, Sztálin és csatlósállamaik, mikor egy-egy „titkos” és „szabad” választást meghirdettek, megrendeztek és aztán 99,8%-os eredménnyel lebonyolítottak.

Skóciában ellenben a dinasztia katolikus vallása ellenére nemcsak vallásszabadságot tudtak maguknak kivívni a kálvinisták (ami megfordítva sohasem fordult elő egy országban sem), hanem ők is annyira fogyatkozás nélkül megfeleltek „hivataluknak”, hogy 1560-ban a dinasztia katolikus vallása ellenére is kimondták a katolikus vallás eltörlését, a misézést és misehallgatást pedig (mert ők ezt bálványimádásnak tartották, s ezt a meggyőződésüket – úgy látszik, a vallásszabadság alapján – az országban mindenkire ráerőszakolták) jószágvesztéssel, ismételt „bűnözés” esetén pedig halálbüntetéssel sújtották.

Hát Angliában hányan mentek vérpadra VIII. Henrik uralma alatt azért, mert a király újonnan behozott egyházi fősege miatt nem voltak hajlandók lemondani a pápáéról! A fia, VI. Eduárd alatt behozott protestáns liturgiát el nem fogadó katolikusokra is nagy pénzbüntetéseket szabtak ki, sőt börtönt is, s az emiatt kitört lázadások elfojtására idegen katonaságot is alkalmaztak.

Erzsébet 1558. december 27-én kiáltványt bocsátott ki, melyben az 1559. január 25-én összeülő országgyűlésig megtiltotta a papoknak a prédikálást. Noha ezen az országgyűlésen még a Bocskai-szabású, „hivatalát” „fogyatkozás nélkül” betöltő királynő terrorja ellenére is csak háromfőnyi szótöbbséggel döntöttek a protestantizmus mellett, a hivatal- és jószágvesztést mégis kegyetlenül végrehajtották azon katolikusok ellen, akik a pápa helyett nem fogadták el még egyházi dolgokban is a királynő főségét. Ezáltal az ország nagy többségét kizárták volna a hivatalviselésből és megfosztották volna vagyonától, ha mindenki olyan hős lett volna, hogy még ilyen áron is megmaradt volna katolikus meggyőződése mellett. (Azért beszélek az ország fele helyett az ország nagy többségéről, mert hiszen az országgyűlés fele a hatalom féktelen terrorja ellenére szavazott a katolicizmus mellett. Ilyen körülmények között az országgyűlés egyenesen nagy többségének kellett katolikus érzelműnek lennie. Az országgyűlésen azonban csak az egyházi vagyont elrabló urak voltak jelen. Milyen fokban lehetett hát akkor a köznép katolikus érzelmű?)

1562-ben már nemcsak hivatalvesztéssel és jószágelkobzással bűnhődtek a protestáns liturgiát elfogadni és a szupremácia-esküt letenni vonakodó katolikusok, hanem már honárulóknak is nyilvánították őket, természetesen ezt a nagy bűnt méltán sújtó nagy büntetésekkel együtt. A törvény a szentmisét „istenkáromló költeménynek” nyilvánította (szép kis vallásszabadság!), tisztítótűzben, az Oltáriszentségben, a pápai hatalomban, a búcsúban való hitet, a szentek és szentképek tiszteletét eretnekségnek bélyegezte meg és azokkal a borzalmas büntetésekkel sújtotta, melyekkel az angolok katolikus őseit az eretnekeket sújtották, akik nem hitték mindazt, amit most már nem is volt szabad hinni. A különbség természetesen „csak” az volt, hogy a középkorban a büntetés csak elméleti volt, mert hiszen eretnekek nem vagy alig voltak, míg most olyan Bocskai-féle emberek hozták ezeket a határozatokat, akik „hivataluknak” „fogyatkozás nélkül meg is feleltek”.

De nemcsak a katolikus „bálványimádást”, hanem a kálvinista eretnekséget (a presbiterianizmust) is eltiltották Angliában. Egy ideig ugyan nemigen hajtották végre ezeket a törvényeket még a katolikusok ellen sem, de később minden más törvélynél fontosabbnak tartották, szigorúbban vették, sőt egész különleges és a legtágabb hatáskörrel felruházott külön nyomozóhatóságot (ők nem használták ezt a szót, de tudvalevő, hogy az „inkvizíció” szó ezt jelenti) állítottak fel a „felségsértő” katolikusok kinyomozására, s százával hullott le a katolikusok feje. Akik életben maradtak, azok is koldusbotra jutottak a rájuk kiszabott sok és nagy pénzbírság miatt. A nyomozás eredményessé tételére külön e célú szolgáló kémrendszert is létesítettek és – szakasztottan úgy, mint a mi „népi demokráciánkban” – még az országból való kiköltözés is szigorúan tilos volt.

Tudvalevő, hogy az angol törvény csak a hűtlenség és felségsértés esetében engedte meg a kínpad alkalmazását, de ekkor megengedte. Akkor azonban ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy Angliában senkit sem vontak kőpadra, csak a katolikusokat. Abban a korban ugyanis másfajta felségsértő nem is igen volt. Az angolok tehát e korban még a rablógyilkosokkal is jobban bántak, mint a hitvalló katolikusokkal, mert azokat vallatás közben nem volt szabad kőpadra vonni, de ezeket igen. (Megint csak „népi demokráciánk” ideje jut eszünkbe, mert tudvalevő, hogy ekkor is csak a politikai bűnösöket kínozták, de a rablógyilkosokat nem. Ezeknek a börtönben vagy legalábbis a vizsgálat alatt arany dolguk volt a rendszer ellenségeihez képest.)

Tudvalevő, hogy ez időben Angliában a felségsértők kivégzési módja is annyira barbár, sőt kannibál módra történt, hogy rögtön a kivégzés után kivájták az áldozat még gőzölgő beleit, fejüket pedig levágták és kitűzték a londoni hídon, ahol legtöbb emberjárt, s így legtöbben láthatták. A hetvenhét éves Fisher bíborosnak szintén odatűzték a fejét miután a holttestét teljesen meztelenül közszemlére tették. Mindszentyjei ugyanis akkor is voltak az Egyháznak, nemcsak most. És gonoszok is voltak akkor is, nemcsak most. A különbség csak az volt köztük, hogy a mai gonoszok materialistáknak és istenteleneknek mondják magukat, akkor pedig még a gonoszok is azt mondták, sőt hitték is magukról, hogy ők vallásosak és csak a bálványimádást utálják és büntetik.

A máig katolikusnak megmaradt hős Írország népét vagyonából teljesen kifosztották, lakosságát a hajdani nyolcmillióról a mai négyre süllyesztették. Az ír föld még ma is protestánsok tulajdonában van a katolikus Írországban, sőt az ő tulajdonukban vannak még ma is a szép középkori püspöki székesegyházak is.

A „vallásszabadságért” oly dicső módon küzdő hollandok is azonnal betiltották a katolikus nyilvános istentiszteletet azokban a déli tartományokban (Noord-Brabant, Limburg), melyeket később elfoglaltak, noha ott senki sem volt protestáns. E tartományok ma is több, mint 90%-ban katolikusok, mert az üldözés megedzette és megkeményítette őket, s mert a hatóságok megvesztegetésével elérték, hogy a gyakorlatban sokszor nem volt olyan szigorú az ellenük hozott törvény, mint elméletben. A gyönyörű középkori székesegyházak azonban annak ellenére is protestáns kézben vannak még ma is, hogy a lakosság katolikus maradt. (Az egyiket, a legszebbet, a hertogenboschit a francia uralom alatt adták vissza a katolikusoknak, mert az itt parancsoló franciák forradalmárok s istentelenek voltak ugyan, de még az ő igazságérzetüket is bántotta ez a felháborító igazságtalanság.)

A katolikusok gőzölgő beleinek kivájása ugyanakkor történt Angliában, mikor Rudolf vissza próbálta venni Kassán a protestánsoktól az akkor már évtizedek óta birtokolt dómot, s mikor emiatt Bocskai a megsértett vallásszabadság nevében fegyvert fogott. Annak számára, aki ismeri Európa akkori történetét, s mindazt, ami ugyanakkor Európa protestáns államaiban a katolicizmus és a katolikusok ellen büntetlenül, sőt a vallásszabadság hangoztatása közepette történt, el sem lehet képzelni nagyobb komikumot, mint látni azt a hősies pózt, hallani azt a frázis halmazt és a szegény elnyomott magyar protestánsok szent lelkiismeretének elnyomása miatti ezt az elemi felháborodást, mellyel a mi magyar protestánsaink, sőt együgyű katolikusaink is a Habsburg zsarnokság e „féktelen dühöngését” kísérik s elítélik, s mellyel a fegyvert, mely e galád és az emberiség történetében egyedülálló gatzett megbosszulására végre kijött a hüvelyéből, magasztalják.

Ekkor, 1600 körül ugyanis már minden állam, melynek uralkodója az új hit mellé állt, teljes egészében és kivételt nem tűrően protestáns volt. Láttuk, hogy hogyan, miért és milyen eszközökkel. Nem kellett ezen államokban a protestantizmusnak a kisebbségnek államilag megrendezett

kivándoroltatásához folyamodnia, s aztán a szegény hazátlan vándorok szenvedéseinek drámai kiszínezésével egy eredményesen megrendezett propaganda hadjárat szégyenét törnie, mert azok, akik ott az ország „megreformálását” megrendezték, mindmegannyi svéd, norvég, dán, angol, izlandi vagy német Bocskai Istvánok voltak, akik csak a célt nézték, nem pedig az eszközöket, és akiket erkölcsi gátlások nem zavartak. Ők mindnyájan elmondhatták magukról akár svédül, akár angolul, akár németül, hogy „mü az mü feladatunkat, úgy látszik fogyatkozás nélkül elvégeztük”.

Ezek a vallásszabadságot csak addig emlegették, míg a hatalom a katolicizmus kezében volt, tehát amíg vallásszabadságra a protestánsoknak volt szükségük, nem pedig a katolikusoknak. Hiszen a bolsevisták is csak addig tartották a szervezett munkás erényének és öntudata kifejezésének a sztrájkot, amíg a gyárak a kapitalistáké voltak, s így ezek a sztrájkok nekik ártottak. Mihelyt a kapitalisták helyébe az államkapitalizmus, illetve „a nép állama”, azaz a munkásvezérek léptek, mindjárt a legnagyobb munkásbűn lett a sztrájk, melynek még a gondolata is szentségtörés volt és éjszakai elvitellel és megkínzással járt.

Mihelyt az államhatalom a protestánsok kezébe került, a „vallásszabadság” helyett mindjárt az ő jelszavuk is az lett, hogy pusztuljanak a bálványimádók és felségsértők. Mi ugyan – mondták – annál mindig sokkal intelligensebbek, főként pedig jobbak voltunk, semhogy kínpadra vontuk volna valaha a bűnöst, de a felségsértők és a bálványimádók ellen mi is megengedett, sőt szükséges eszköznek tartjuk. Gazember ugyanis az, aki az álhumanizmustól hagyja magát félrevezetni, és még ezeket az alja és veszedelmes gonosztevőket is megsajnálja.

Az a gyűlölet és kíméletlenség, mely a régi hit mellett kitartani akarókat és az egyedül üdvözítő egyházban hívőket követte; azok a kíméletlen eszközök, melyeket kiirtásukra alkalmaztak; az a jellemtelenség és perfidia, mely majdnem minden vezetőemberük tetteiben megnyilvánult, kétségtelenül mutatja, hogy – minden ellenkező beszéd, sőt talán meggyőződés ellenére – ezek az emberek nem valláserkölcsi alapon álltak, hanem forradalmin. A protestantizmus formálisan vallási forradalom volt ugyan, lényegében és a valóságban azonban éppúgy gazdasági, materiális és lelkiismeretlen volt, mint a mai idők nyíltan vallástalan alapon álló

forradalmi. (Ezt, legalábbis a gazdasági részt illetően ma már még a protestánsok is majdnem kivétel nélkül elismerik.)

Végzetesen tévedne, aki azt hinné, hogy a protestantizmus szelíden, finoman, csak az észhez szólva, csak érvelve és szigorúan a vallásszabadság alapján állva terjedt el. A közvélemény ezt hiszi, mert a protestantizmus ma már hitközönységet jelent, és aki hitközönös, az természetesen szabad téré enged bármely vallási felfogásnak. De amint még a mai, lényegében hitközönös protestantizmus is valójában csak a hitetlenség és a testvérfelkezetek iránt tud türelmes lenni, de az igazi hit, a katolicizmus iránt csak kivételesen egyes egyéneiben, elképzelhetjük, hogy viselkedett az eredeti, még a középkori egyház szilárd hitének hatása alatt álló, s ezért még komolyan hívő protestantizmus, mely emellett még tele volt eredeti forradalmi hévvel, türelmetlenségével és erőszakosságával! Ki látott már türelmes forradalmat?

Aki meg akarja igazán érteni, mit jelentett a valóságban a protestantizmustól annyit és annyira hirdetett vallásszabadság, az gondoljon a mi Sztálini „népi demokráciánk” állandóan hirdetett „felszabadulására”, „szabad májusára”, „Szabad Nép”-ére, „Szabad Szó”-jára, „Szabad Föld”-jére és szabad vallásgyakorlatára. Az unalomig és szemrebbenés nélkül hirdették a szabadságot és a felszabadulást, és azok, akik hirdették, úgy látszik, el is hitték, amit mondtak, s azt gondolták, hogy akiknek mondják, azok is elhiszik, mert nekik eszükbe sem jutott, hogy szabadságon és felszabaduláson mást is lehet érteni, mint az ő, azaz a zsidók és kommunisták szabadságát, az ő felszabadulásukat. Az pedig megint csak egyik főelvük volt, hogy nem voltak hajlandók észrevenni, annál kevésbé elismerni, hogy az ország és a nép nem kommunista.

A XVI. század protestantizmusa is (sőt még a jelenkoré is) „vallásszabadságon” szintén csak a maga szabadságát értette, és még csak eszébe sem jutott, hogy ez a szabadság talán a katolicizmust is megilleti ott is, ahol a hatalom a protestánsok kezébe került már. Amint ugyanis a kommunista mindenkit, aki vagy ami az ő ellensége, a nép ellenségének és ezért veszedelmes gonosztevőnek tartott és hirdetett, épp úgy a XVI. század protestantizmusa is mindennel és mindenkivel alkudni tudott, csak a pápasággal nem. Ezt az emberiség legveszedelmesebb mótéjének, sőt magának az Antikrisztusnak tartotta, azaz a merő rossznak.

Szánandóan szűk látókör és veszedelmesen vad fanatizmus kellett mindehhez (hogy a sok képtelenség láttára is meggyőződéses kommunista maradjon valaki, ahhoz is ugyanez kellett), de a protestantizmus képviselői is valóban ilyen fanatizmus uralma alatt álltak és igazi jellegzetes forradalmárok: vadak, erőszakosak voltak és végtelenül és engesztelhetetlenül, igazi forradalmár módra tudtak gyűlölni. De viszont ennek ellenére vagy talán éppen ezért a vallásszabadságot annyit emlegették, annyira jelszavukká választották, s helyességét és tiszteletreméltó voltát annyit emlegették, mint kommunistáink a maguk szabadságát vagy békeszeretét és aztán annyit visszhangozták utánuk mások is századokon át, hogy nemcsak protestánsok veszik komolyan és lelkesednek érte még ma is és tartják a vallásszabadságért való küzdelmet felekezetük elévülhetetlen érdemének, hanem még a katolikusok is. Ezt a küzdelmet ma is úgyszólván mindenki az emberiség történelme egyik legszebb és legfelemelőbb fejezetének tartja.

A PROTESTÁNSOK FORRADALMI ERŐSZAKJA AUSZTRIÁBAN

A vallásszabadság a kezdődő protestantizmus kortes jelszava volt csupán, mely egy cseppet sem volt jobban valóság, mint a Sztálinista államrendszerben a szabadság, melyet – éppen ezért – ott sem emlegettek kevesebbet. A vallásszabadságot a XVIII. századnak második felében a francia forradalmat megelőző, úgynevezett felvilágosultság hozta meg, azaz a nyílt istentelenség és vallástalanság kora, nem pedig a XVI. század hitújítása. A tényleges vallásszabadság elve ugyanis a vallástalanságtól vagy legalábbis az intézményes kételkedéstől elválaszthatatlan. Ha a vallásszabadság híve vagyok, az logikusan csak azt jelentheti, hogy szerintem igaz vallás nincs, vagy ha van, hogy melyik az, azt soha eldönteni nem lehet. A vallásszabadság híve tehát csak hitközönyös ember lehet, azaz csak olyan ember, akinek vallási meggyőződése nincs.

Az igazság világában nincs és nem is lehet szabadság, tehát a vallás világában sem mindaddig, amíg a vallás az igazság világába tartozik. Az igazságnak lényege, hogy kényszerít, hogy kötelez, hogy szellemi rabszolgává tesz. Amelyik tanító igazságokat ad elő, az nem engedheti meg tanítványainak, hogy tetszésük szerint higgyék vagy ne higgyék azt, amit tanít nekik. Az előadott dolgokban szabad válogatási lehetőséget csak az a tanító engedhet meg tanítványainak, aki maga sem biztos annak

helyességében, amit előad, vagy ha igen, nincs hivatása magaslatán, mert vagy megfizették vagy megfélemlítették. Az igazság alkut nem ismer, de középutat sem az ellentétes vélemények kiegyenlítésére. Az igazsággal ember csak rabszolgai viszonyban lehet. Ez az egyetlen rabszolgaság, mely nem szégyen az emberre, hanem dicsőség, illetve magától értetődő, a józan észből következő, a világ legtermészetesebb dolga.

A vallásszabadság elvét csak az a vallás hirdetheti, amely nem igazság és nem is akar az lenni. Ha egy vallás a maga tanait igazaknak tartja, akkor a saját tanaival csak részben is ellenkező minden más vallást kénytelen nem igaznak tartani, e megállapítás minden következményével egyetemben. A nem igazra nem adhat szabadságot az igazság, mert ha ad, akkor már azt is elismerte, hogy ő sem igaz. Az, hogy a protestantizmus elméletben hirdette és hirdeti a vallásszabadságot, sőt éppen ezt tette főjelszavává, világos bizonyítéka annak, hogy a protestantizmus létrehozói a legfontosabb dologban, a lényegben, egy óriási engedményt tettek a vallástalanságnak.

Feladták azt az alapelvet, hogy a vallás tanai nemcsak üdvösek, hasznosak és szükségesek, hanem egyúttal igazak is. Pedig az a vallás, amely nem igaz, vagy amelyről legalábbis nem lehet bizonyosan tudni igaz-e vagy nem, már szükséges sem lehet. De még hasznosnak sem nagyon mondható, mert az ilyen vallás nem adhat megnyugvást, nem boldogíthat, s így hathatós fék se lehet sem a tömegek, sem az egyének bűneinek és káros szenvedélyeinek megfékezésére. Az ilyen vallás az ember érzelmeinek, hangulatának, sőt szeszélyeinek labdája.

A protestantizmus eleinte még nem jutott el erre a végzetes, igazságváltat megcáfoló eredményre. Eleinte még ő is hitt, illetve fanatikus volt; lelkesedett a maga tanaiért és féktelenül gyűlölte azokat, akik vele ellenkező véleményen voltak. A vallásszabadságot ő is csak kortesfogásnak használta, mint a kommunizmus a maga „szabadságát”. Hiszen a vallásszabadság jelszavát akkor is használta már, mikor még nemcsak a katolicizmussal, hanem a hitetlenséggel szemben is hitt a maga igazában. Ugyanazon célból használta, mint a kommunizmus a „szabadságot”, azaz ott, ahol a szabadságra neki volt szüksége és belőle egyedül neki volt haszna. Ahol már ő volt az úr, ott már nem termett szabadság más részére. Ahol módja volt hozzá, ő sem adott szabadságot se a régi „bálványimádásra”, se a hitetlenségre vagy erkölcstelenségre.

Mindkettő ellen a dühös forradalmár fanatizmusával küzdött még akkor, amikor még neki is volt hite.

Ez újság a történelem felületes ismerői számára. Az ő képzeletükben ugyanis csak a szegény, üldözött, gályarabságra, máglyára hurcolt és kínpadra vont szegény ártatlan protestánsok élnek, akik örülnek, ha szabadon lélegezni hagyják őket; akik az emberiség szellemi rabszolgasága alóli felszabadításának hősei voltak, s mint ilyenek, a távoli jobb jövő reményében harcoltak és szenvedtek annak a kornak eljöveteleért, melynek mi már az ő jóvoltukból boldog birtokosai vagyunk.

Hogy ez a szemlélet mennyire téves, és hogy a valóság mennyire ellenkezik vele, arra a legcsattanósabb bizonyítékul az osztrák örökös tartományok protestánsainak viselkedését hozzuk fel, mert – azt gondolhatná az ember – ha valahol a földön, akkor itt el voltak nyomva a protestánsok, és ha valahol, akkor itt jogtalanok, üldözöttek és ennek következtében félnékek, megriadtak, alázatosak voltak. Hiszen köztudomású, hogy végül a „kegyetlen” Habsburgok teljesen ki is irtották őket.

A történelmi adatok azt mutatják, hogy a valóság az elképzeltnek éppen az ellenkezője. Az igazság az, hogy az osztrák örökös tartományok XVI. századbéli protestánsai a történelem egyik legerőszakosabb, legdölyfösebb, legtürelmetlenebb, lehangosabb és legelbizakodottabb kisebbsége voltak. Olyanformák voltak, mint Franciaországban a hugenották, vagy mint a görög vagy koreai polgárháborúban a kommunisták; fanatikus, elbizakodott, önző és törvényt egyáltalán nem ismerő kisebbség, mely, ha végül nem talált volna erősekező megfékezőre, alpesi hazájában épp úgy kiirtotta volna a katolicizmusnak még az írmagját is, mint ahogyan a svéd, a norvég, a finn, a dán, az angol protestantizmus kiirtotta a katolicizmust a maga hazájából. Ausztriát ők is épp úgy tiszta protestánssá tették volna, mint amilyen tiszta protestánsok jelenleg ezek az északi államok.

Hogy aztán II. Ferdinánd utána aránylag olyan könnyen és minden különösebb erőfeszítés vagy vérontás nélkül meg tudta őket semmisíteni és örökös tartományait újra tiszta katolikus országokká tudta tenni, ez is csak azt bizonyítja, hogy lényegileg – nagy hangjuk és erőszakosságuk ellenére – mennyire gyenge, erőtlen és a nép tömegében talajjal nem bíró törpe kisebbség voltak. Szakasztottan úgy, mint korunk kommunistái a „népi

demokráciákban”, ahol őket is fegyvertelen gyerekek tudták legyőzni 1956-ban.

Az osztrák protestánsok e forradalmi erőszakossága és fanatizmusa annyira igaz, hogy egyes nagy elmék protestáns egyoldalúságban történt nevelésük ellenére is észrevették. De nálunk a szélesebb néprétegekbe sajnos, még most sem jutott el ez a felismerés, még a katolikusok közé se. A protestáns Schiller azonban a harmincéves háború kitörése előtti állapotokat vázolja, már több mint másfélszáz évvel ezelőtt így írt (Idézett műve I., 34. o.):

„Bár az osztrák fejedelmek katolikus uralkodók voltak és ráadásul még a pápaság támaszai is, országaik mégis messze voltak attól, hogy katolikus országoknak legyenek mondhatók. Ezekre a vidékekre is eljutottak az új vélekedések és Ferdinánd bajai és Miksa jósága folytán gyors szerencsével terjedtek el. Az osztrák tartományok azt mutatták kicsinyben, amit Németország nagyban. Az úri és lovagi osztály nagyobb részre evangélikus volt és a városokban nagyon is erős túlsúlyt vívtak ki maguknak a protestánsok. Mihelyt soraikból egyeseknek sikerült bejutniuk a tartományképviselőbe, észrevétlenül egyik hely a másik után került a kezükbe és a katolikusok kiszorítottak. A nagyszámú úri- és lovagrenddel és a városok képviselőivel szemben a néhány főpap szava túl gyenge volt, melyet a többiek ildomtalan gúnyolódásai és sértő megvetése a tartománygyűlésről teljesen el is riasztott.”

Tehát mikor még jogtalanok volt, s mikor a törvény még azt sem tűrte, hogy létezzenek, a gyakorlatban már akkor is ők voltak azok, akik terrorizálták a katolikusokat, s így gyakorlatilag megvonták tőlük a vallásszabadságjogát. Ugyanazzal a vad, fanatikus, türelmetlen és nevetlen türelmetlenséggel léptek fel tehát, mellyel a modern idők marxista munkásmozgalmi inzultáltak az Egyház papjait, „csuhászták” őket, odakiabáltak nekik, hogy elviszik a szerencséjüket, s így szinte száműzték őket a nyilvános életből és az utca forgatagából, s rákényszerítették őket, hogy papi ruhájukat levessék és álruhában járjanak.

Ahogy ezek gúnyolták a gyárban az evés előtt imádkozó munkást, lenézték és papcselédnek csúfolták, úgy száműzték a nyilvános életből a „bálványimádó” pápistákat Miksa és Rudolf korának osztrák és stájer protestánsai. A kettő még abban is egyezik, hogy mindketten akkor voltak ilyen fölényes üldözők, mikor a fő panaszuk az volt és a közvélemény is azt

tartotta, hogy tulajdonképpen ők az üldözöttek. A marxizmus propagandájában még ma is állandóan az szerepel, hogy azelőtt feudális világ volt, jogtalan, elnyomott pária volt a munkás és a rendőrlovak patái tiporták őket a pesti aszfalton.

„Így észrevétlenül – folytatja Schiller – az egész osztrák tartománygyűlés protestánssá lett és a reformáció gyors lépésekkel közeledett a nyilvános elismerés felé. Az uralkodó a rendektől függött, mert ők voltak azok, akik az adót megszavazták neki vagy megtagadták. A pénzzavarokat, melyekben Ferdinánd és fia voltak, felhasználták egyik vallásszabadságnak a másik után való kicsikarására tőlük. Az úri és lovagi rendnek végül a vallás szabad gyakorlatát engedte meg Miksa, bár csak a saját területeiken és kastélyaikban.” (Mivel nem csak kastélyaikban, hanem „területeiken” is, ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy mindenütt. A pap egyébként is a földesúrtól függött. Láttuk, hogy főnemes uralom, oligarchia volt abban a korban, a várral bíró főnemesek a királytól sem féltek, s egyébként is a központi hatalom gyengesége mellett és az akkori nehézkes közlekedési viszonyok között akkor az eldugott vidéken egészen szabadon lehetett garázdálkodni.)

„Az evangélikus prédikátoroknak zabolátlan rajongó-buzgalma azonban átlépte ezt a bölcsességtől korlátozott célt. A határozott tilalom ellenére többen közülük a vidéki városokban és magában Bécsben is (!) hallatták nyilvánosan szavukat és a nép seregestől tódult ez új evangéliumhoz, melynek legjobb fűszere az odamondogatások és gúnyszónoklatok voltak. Így állandó tápot kapott a fanatizmus és a két oly közelálló egyház viszonyát tisztátalan buzgalmuk mérge fertőzte meg.” (Látjuk tehát, hogy protestantizmusa, mégpedig sokszor nagyon is elfogult protestantizmusa ellenére még Schiller is egyedül a protestánsok bűnét állapítja meg a kiéleződött vallási viszonyok okaként, s olyan kifejezéseket használ, melyek a katolikusok iránti rokonszenvét bizonyítják e téren.

Világosan látható tehát, hogy még az osztrák örökös tartományokban is (pedig ezt gondolná legkevésbé az egész más irányban befolyásolt közvélemény) a protestánsok voltak a támadó, a hangos és az erőszakos fél már akkor is, amikor elméletben, az írott törvény szerint (melyet a közvélemény összetéveszt a valóságos állapotokkal) még a máglya volt a sorsa a „szegény, üldözött” protestánsnak. A valóságban – látjuk – már ekkor is ők voltak azok, akik a gyakorlatban nem engedtek

vallásszabadságot azoknak a katolikusoknak, akikről az avatatlan azt gondolja, hogy azonnal máglyára küldték volna őket, ha nem titokban lappangtak volna. Erőszakos fellépésükkel, gúnyukkal, közvélemény kialakítására alkalmas tevékenységükkel már akkor kiszorították a katolicizmust a nyilvános életből és hamupipőke szerep vállalására kényszerítették, mikor elméletben még a katolikusoknak kellett volna lenniük a türelmetlen zsarnokoknak.

Mikor tanaikat még nem is lett volna szabad hirdetniük, legalábbis a városokban és Bécsben nem, nemcsak hirdették, hanem – ahelyett, hogy örültek volna a törvény ellenére is ölükbe hullott szabadságnak – már ekkor is mást se tettek „igehirdetés” közben, mint hogy gúnyolták, megvetették, lenézték, nevetség tárgyává tették a mások vallását. Azt, melyet még az ő szülei is vallottak, uralkodójuk jelenleg is vallott, mely a nép kevésbé hangos többsége előtt tisztelet és ragaszkodás tárgya volt, s melynek tulajdonképpen joga lett volna őket máglyán elégetni.

Többség volt ez a vallás még akkor is, csak ez a többség nem a nép salakjából, hanem a javából kerülvén ki, nem volt annyira nagyszájú és erőszakos, mint ők, hanem szerényen visszavonult, mert szájtetűséggel nem rendelkezett, gúnyolódni nem szeretett s emiatt kevésnek, sőt nem létezőnek látszott. Mikor aztán végre uralkodójuk fellépett a kihívó erőszakoskodások ellen és érvényt szerzett a törvénynek, egyszerre kiszűnt, hogy milyen sok volt az, ami mindennek látszott. Mivel csak fölényeskedni és gúnyolódni tudott, mihelyt ez nem volt számára lehetséges, egyszerre úgy eltűnt, mint a tavaszi hó.

A XVI. században protestánsaink a tiszta evangéliumnak a vallásszabadság alapján álló hirdetését úgy értették, hogy csak úgy ömlött a szószékről a „babona” és „bálványimádás”, a „Teufelswerk” (az ördög műve), a „Pfaffentrug” (csuhási csalás), sőt egész trágár kifejezések (Babylonische Hure stb.) özöne, a rágalmazások, maró gúnyolódások, ferdítések, szócsavarások, lehetetlen mesék feltalálása az Egyház és papjai kigúnyolására és nevetségessé tételére. Úgy volt ekkor is, mint Voltaire korában, csak ez nem francia szellemességgel, hanem XVI. századi és alpesi durvasággal történt.

Még az is előfordult, hogy hivatalosan felelősségre vonták azt a prédikátort (pl. Naumugban Mohr lelkészt), akinek beszédeiben nem volt elég papgyalázás és pápaócsárlás (Hurter, I., 395. o., Döllinger: Reform II.,

75. o.) Mikor a németországi Interimmel kapcsolatban az ansbachi területen kiadták a rendeletet, hogy a prédikátorok a népet egyelőre inkább a bűnbánatra buzdítsák, ne pedig csak a pápa és a papok ellen uszítsák, a prédikátorok nyilvánosan tiltakoztak az effajta rendeletek ellen. *„Ha mi – hangzott a válaszuk – ezek után a pápát, papokat és szerzeteseket nem nevezhetnénk és ostromozhatnánk név szerint, akkor, ha ezt a dolgot csakugyan végrehajtanánk és megtartanánk, az igazság elnyomását jelentené és nagy megbotránkozást okozna. Az igazi keresztények azt tartanák rólunk, hogy meg akarjuk tagadni az igazságot.”* (Hurter, I., 397. o., Döllinger, II., 647. o.)

A hírhedt Opitz 1577-ben Bécsben, ahol és amikor állítólag a legkegyetlenebb protestánsellenes szellem dühöngött (hiszen éppen az a Rudolf volt ott az úr, aki nálunk ugyanakkor „rémuralmat” gyakorolt), azt prédikálta, hogy Nagy Szent Gergely pápa idejében Rómában egy tóban, mely egy apácakolostor mellett volt, 6.000 (!) gyermekfejet találtak (melyeket természetesen mind az ottani apácák szültek és öltek meg).

Ugyanezen Opitzot még a ravatalán is azért dicsérte lelkésztestársa, hogy „a pápaság és papjai ellen a legbuzgóbban mennydörgött”. Akkor ugyanis az ilyesmi a legfőbb erény volt egy protestáns lelkészben. Ezt az Opitzot Rudolf aztán kiutasította Bécsből. A történelemkönyvek nem mondják meg, hogy miért, hanem Opitzot a vallásszabadság áldozatának tekintik. Pedig hát csak a vallási békebontás, az ízléstelenség, a korlátoltság, a felekezeti fanatizmus, a rágalom és lázítás „áldozata” volt.

Canisius Szent Pétert korának protestánsai szóban és írásban egyszerűen csak „canis austriacus”-nak, osztrák kutjának nevezték, sőt mint Khesl egy 1596-os keltezésű okmányából kitűnik, a protestánsok az alsó-ausztriai tartománygyűléseken a prelátusokat (főpapokat) gúnyosan és megvetően még hivatalos felszólalásaikban is csak mint „pilátusokat” emlegették. (Hurter, I., 396. o.) Pedig hát Alsó-Ausztriában ez időben a legsötétebb vallási elnyomás volt, s természetesen mindenki úgy tudja, hogy nem az uralmon levő katolikusokat, hanem a szegény protestánsokat „nyomták el”.

Ez az állandó mocskolódás és gyűlöletre uszítás természetesen nemcsak az osztrák protestánsok jellegzetessége volt. A jámbor katolikusnak vagy a hitújítással szemben ellenszenvvel viseltető embernek egyáltalán nem nevezhető Erasmus Rotterdamus is ezt írja: *„Imaházukba sose léptem be, de*

néha láttam őket, amint jöttek ki a gyülekezetből, fel voltak fújva az elbizakodottság lelkétől és mindegyikük arca haragot és vadságot mutatott.”

Érdekes és feltűnő a kezdődő protestantizmus nevesebb embereiben a túlfűtött fanatizmus okozta állandó nyugtalanság, mely nem hagyta nyugton őket, hanem úzi-hajtja egyik helyről a másikra. Feltűnő bennük a vagabundság, a kóborlási hajlam, mely mindig megy, mindig mozog, mert nem bírja ki egy helyben sokáig, ámbár az is lehetséges, hogy őt nem bírják ki. A Németországban ismert Hashusius például 1555-ben goslari, a következő évben már rostocki szuperintendens. Aztán főszuperintendens Heidelbergben, aztán Brémában, aztán Magdeburgban, aztán Weselben, aztán a kis Neuburgban a Duna mellett; 1569-ben jénai professzor, aztán samlandi püspök, végül megint professzor Helmstädtben, hol 1588-ban meghal.

A nála sokkal ismertebb és nálunk is járt Comenius születik Morvaországban, meghal Amsterdamban. Szülőfalujából előbb elkerül Strasnitzba, aztán elmegy tanulni Heilbronnba, majd Heidelbergbe. Aztán prerai rektor lesz, majd fulnecki lelkész, honnan Brandeisbe vonul. Innen Lengyelországba megy, aztán visszamegy megint Brandeisbe, aztán újra Lengyelországba, Lissába. Innen Angliába megy, onnan Svédországba, honnan rövidesen a poroszországi Elbingbe. Onnan újra Svédországba, de hamarosan megint visszakerül a lengyelországi Lissába, s miközben eddig már háromszor meg is házasodott, végül Lorántffy Zsuzsanna meghívására hozzánk jön Sárospatakra, de itt is csak három iskolaéven át bírja ki, s aztán újra visszamegy Lissába. Onnan végül elvergődik Amsterdamba, ahol meghal. Mégis még a cseh (sőt magyar) kommunizmus alatt is hogy ünnepelték a 400 éves jubileumát!

Karintia reformátora Primus Truber, eredetileg kanonok volt Laibachban. Mivel elvette a szakácsnőjét (utána ő is még háromszor „megházasodott”), Laibach derék és hithű püspöke, Urban Textor kiutasítja a városból. Utána a szent életű püspök nemsokára megcsúszott a fagyos lépcsőn, s olyan szerencsétlenül esett el, hogy szörnyet halt. A protestánsok (a szegény, üldözött protestánsok) örömmámorban úsztak a hír hallatára, és olyan diadalordításba törtek ki, hogy kárörvendezésüket még irodalmilag is megörökítették, mégpedig nem is egy műben. Wolfgang Waldner egy „Az üldözött keresztényekhez” című iratában azt írja, hogy Urban püspöknek az ördög kettétörte a nyakát egy lépcsőn. A nála sokkal híresebb Flaccius

pedig egy gyalázatos epigrammát írt az esetről „In foedam mortem Urbani ep. Labac. summi persecutoris Christi” címen. A laibachi katolikusok azonban szentül meg voltak győződve róla, hogy azt a végzetes lépcsőt a püspök protestáns gyűlölői öntözték fel, hogy a püspök elcsússzon rajta, s bizony – tekintettel arra, hogy ilyen Primus Truber-féle emberekkel van dolga – még az sem lehetetlen, hogy az effajta híreket még a tárgyilagos történetíró is elhiggye.

Primus Truber „az üldözött igaz keresztény” a püspök halála után természetesen visszatér Laibachba, de most már nem csak maga jön, hanem tizenkét „üldözött” prédikátortársát is hozza magával, s ráadásul még egy könyvnyomdát is. A főherceg pedig (az üldöző főherceg) kénytelen jó képet vágni a dologhoz. A jó Primus Truber azonban, ahogyan megunta és ezért állandóan cserélgette maga mellett a „feleségeket”, úgy megunta és állandóan cserélgette működési helyeit is. Ha ugyanis nem kergették tovább a katolikusok, akkor megunták működését a protestánsok, s ha ezek miatt se kellett mennie, akkor ment kóborlási hajlama és nyugtalan szelleme miatt.

Mind az „üldözéseket”, mind az önkéntes vándorlásokat annyira büszkeségének tartotta, hogy gondosan megjegyezte, hány helyen volt már, hogy eldicsekedhessék vele. Egy Karintia rendjeihez intézett iratában például így írja magát alá: „*Primus Truber azelőtti, szabályosan meghívott, bemutatott és megerősített (azt persze már nem írja, hogy bűnei miatt elkergetett) laibachi kanonok, lacki (bei Ratschach) plébános, tyferi és Szent Bertalan-feldi plébános, cilly káplán, vend prédikátor Triestben, az első üldözés után a Tauber melletti Rottenburgban prédikátor, Kemptenben és Aurachban plébános, a tiszteletreméltó és dicséretes krajnai tartomány prédikátora és a görzi grófságban Rubiában prédikátor, a második üldözés után laufeni plébános, jelenleg pedig Derendingenben, Tübingen mellett, plébános*”.

A kóbor hajlam és a gyakori házasság mellett látjuk, hogy még mennyire gyarló és hiú ember is volt ez a Primus Truber. Az Írás azt mondja, ne tudja a bal kezéd, hogy mit csinál a jobb. Ezzel szemben látjuk, hogy ez a jámbor reformátor mennyire tudta és mennyire észben tartotta, mit szenvedett már ő a tiszta evangéliumért (nem a sok, feleségért), s mennyire gondja volt rá, hogy mások is megtudják. Nem akart ingyen szenvedni, sőt tőkét csinált belőle magának.

A mi híres Szenci Molnár Albertünk is ilyen kóbor hajlamú ember volt. Költői lélek, a könyv és toll fáradhatatlan embere, de inkább a költészet érdekelt, mint az evangélium és vándorösztöne őt is egész haláláig ide-oda hajtotta. Ha itthon volt, visszavágyott külföldre, ha külföldön volt, haza vágyott. Itt is, ott is egyaránt csalódtak benne azok, akik valamely munkakörre meghívták. Még az sem tudjuk, hol és mikor halt meg. Egyszer csak eltűnik a szemünk elől, mint a falusi komédiások.

Vörösmarty Mihály, a kálvinista lelkészből katolikus pappá lett író, nagyon kívánt vele találkozni, mert azt hitte, hogy ő majd meg tudja előtte védeni azt a kálvinizmust, melynek javára ő már nem talált semmi érvet. Nem nyugodott, míg vágya nem teljesült és nem találkozott a híres férfival. Az eredmény aztán a legnagyobb kiábrándulás volt. Ő hitbéli meggyőződésből hevített, lángoló buzgalmú hittudóst várt, akinek tudománya majd elkápráztatja, s helyette csak egy bohém költőt talált, akit a hit igazsága nem is nagyon érdekelt.

Stájerország fővárosában, Grazban, tehát az uralkodó főherceg székhelyén, 1569-ben egyszerre két nevezetes haláleset történt. Meghalt a legelőkelőbb stájer nemes, Sigmund von Wildenstein és a grazi plébános, akit a helybeli kolostorban tartott első-misézés ünnepségen ért hirtelen a halál. Az eset után való vasárnap a protestáns istentiszteleten erről szólt a prédikáció és a szónok megállapította, hogy az elhunyt nemes (aki protestáns volt) *„az üdvösségbe lépett át, a plébános halála miatt azonban mindenkit el kell fognia a rémületnek, mert azért ért ilyen szörnyű véget, mert a bálványimádás előmozdításában töltötte el életét. Így bünteti ugyanis Isten az ő igazságának megvetőit, akik csak a maguk dicsőségét és hasznát keresik”*. A prédikátor állítólag még azt is mondta „szent” beszédében, hogy a plébános a kolostorban agyonette magát s azért ütötte meg a guta. E legutóbbi állítás megtörténte azonban nincs egészen kétségtelenül bizonyítva. (Hogy is lehetne, hiszen természetes, hogy a protestáns igehirdetés tanúi protestánsok voltak, s mivel tanúkihallgatásokat azért végeztek, hogy a prédikátort megbüntessék, érthető, hogy hívei a beszéd kényesebb részeire „már nem emlékeztek”.

Az istentisztelet és a prédikáció akkor még sokkal nagyobb szerepet játszott a közéletben, mint ma, hiszen akkor még az emberek életét a templom irányította. Ezért a jelzett prédikáció miatt a kolostor főnöke panasszal fordult a városi tanácshoz, hogy állapítsa meg, hogy kijelentéseit

a prédikátor magától tett-e vagy más megbízásából, és hogy figyelmeztesse az illetőt, hogy hasonló állításoktól és érvelésektől máskor tartózkodják, mert megismétlődés esetén panaszával a főherceghez fog fordulni.

Köztudomású – mondja a beadvány –, hogy az elhunyt plébános olyan derék és feddhetetlen ember volt, akiben senki sem találhatott kifogásolni valót. De egyébként is hogy lehet összeegyeztetni a prédikátor eljárását az evangélium szellemével és a felebaráti szeretettel? Nem tudja a prédikátor, hogy egyedül az égi bíró az, aki üdvösség és kárhozat felett dönt, nem pedig a gyarló földi ember?

Az esetből jól láthatjuk, milyen urak voltak ekkor már Grazban a protestánsok. Nem eldugott faluban, hanem a központban, majdhogynem az „üldöző” főherceg füle hallatára merik támadni a törvény szerint egyedül engedélyezett hitet és még halálukban is gyalázni és megvetni e hit képviselőit. S mégis milyen szelíd és tartózkodó a katolikusok panasza! Pedig ez a panasz bizonyára csak azért és akkor történt meg, mert az egész városban erről beszéltek. A protestánsok gúnyos kárörömmel, a katolikusok megbotránkozva. De azért a kolostor csak kér, s még a feljelentést is csak újabb sérelem esetére helyezi kilátásba. Még jobban mutatja azonban az akkori helyzetet az ügy elintézése.

A városi tanács természetesen közölte a beadvány tartalmát az illető prédikátorral, az azonban gögjében és elbizakodottságában minden visszavonást, kimagyarázkodást, elégtételt vagy jövőre vonatkozó ígéretet kereken megtagadott. Még annyira sem ereszkedett le, hogy legalább a panasz tárgyát tagadásba vette volna. Nem is volt rá szüksége, mert maga a városi tanács is annyira protestáns érzelmű volt, hogy a kolostornak adott válaszában elég fölényes hangon kioktatta az apátot, hogy nem kellett volna hamis besúgásokra hallgatnia. (Pedig maga a megvádolt prédikátor se mondta egy szóval sem, hogy a vád hamis.) Ezzel aztán el is volt intézve a dolog, mert a főhercegi udvar, noha egyenesen lehetetlen, hogy a dologról ne tudott volna, arról, amiről az egész város beszélt, szintén nem csinált semmit. Úgy tett, mintha nem tudna róla. Ő se tartotta tanácsosnak a darázfészekbe belenyúlni és hatalmas, s ezért túlságosan is érzékeny protestáns alattvalóit magára haragítani.

1580 úrnapijára Graz, a stájer főváros ősi szokás szerint az egész ott székelő főhercegi udvar részvételével ülte meg. A rákövetkező vasárnap Homberger Jeremiás, lutheránus prédikátor, egy köszvénytől

megnyomorított, de annál fanatikusabb ember, a városban nyilvános szószéken a következőképpen mennydörgött:

Az egész úrnapi ünnepség tiszta bálványimádás; létrehozói, rendezői, résztvevői valamennyien átok alá esnek. Ha a felsőbbség olyat parancsol az alattvalóknak, ami Istennel vagy igéjével ellenkezik, nem kötelesek engedelmessé válni. Krisztus a szentséget azért rendelte, hogy együk, nem pedig azért, hogy körülhordozzuk. A pápisták bálványozást és Krisztus tanaival ellenkező dolgot űznek, nem csoda hát, hogy még a tehének is megzavarták őket két évvel ezelőtt, mert még ők sem tudták tovább nézni a körmenet borzalmasságát. A jezsuiták csirkefogók és gazemberek.

A fentiekben csak azt írtuk le, amit – mint tényleg megtörtént kijelentéseit – maga a rettenthetetlen szónok is elismert, mikor beszéde miatt felelősségre vonták, s amiben nem is volt hajlandó semmi nem illő, annál kevésbé vétkes dolgot találni. Amit ő „szent”-beszédében mondott, arra ő – mondta – Isten igéje folytán feltétlenül fel van jogosítva.

Csak arra vonatkozólag tartott szükségesnek némi kis kimagyarázást, hogy ő a két főhercegettestvért: Károlyt és Ferdinándot, mint egy jármot húzó két ökröt nevezte volna meg, mert ő nevet egyáltalán nem mondott és a két ökrön nemcsak a két főherceget, hanem bármely más uralkodót is lehetett érteni. Azt tehát nem tagadta, hogy ezt a finom és szellemes hasonlatot prédikációjában szintén megtette, sőt még azt sem mondta, hogy nem a főhercegekre értette. (Mivel a főhercegek ketten voltak, és ők ketten vettek részt az úrnapi körmeneten, a kimagyarázás bizony meglehetősen együgyű. Ezt másra, mint a két stájer főhercegre, nem is lehetett érteni.)

Ami pedig a prelátusokat és a jezsuitákat illeti, azokról véleménye szerint jogosan lehet mondani, hogy bálványimádásukat és elvetemült, istentelen voltukat külső pompával leplezik a nép előtt. Igazságosnak és illőnek tartja, hogy fogyatékságaikat leleplezze és a hívőket, ezeket a védtelen juhokat, az effajta farkasok ellenében felvilágosítással megvédelmezze.

Világos, hogy mindaz, amit ez a Homberger Jeremiás művelt, már nemcsak a vallásszabadsággal való túrhetetlen visszaélés volt, hanem becsületsértés, rágalmazás és vallásgyalázás, és a fejedelmi tekintélynek túrhetetlen meggyalázása is, melyet ma, a XX. században a legteljesebb vallásszabadság és szólásszabadság korában is büntetnek. Vajon mi történt volna, ha jármot húzó buta ökrökként figurázta volna ki például Hitlert

vagy Sztálint, vagy Rákosi Mátyást, vagy Kádár Jánost (ez utóbbiakat, mint orosz jármot húzó ökröket) egy olyan budapesti prédikáció, amely után az egész város ezen nevetett volna!

Még azt is eltűrni tehát egyenesen lehetetlen volt még a türelmes grazi főhercegek számára is, még akkor is, ha magával a katolikus hit és a papok sérelmével nem törődtek volna. Mégis milyen nehezen tudott magának e mondhatatlan sérelemért a stájer uralkodó-főherceg elégtételt szerezni, mikor e célból most már kénytelen volt lépéseket tenni!

Jól láthatjuk a közölt esetekből, hogy a protestánsok egész addig, amíg csak ki nem irtották őket (az „irtáson” természetesen nem fegyvert, nem is bitót, sőt még csak börtönt se kell érteni), még Ausztriában is állandóan offenzívában voltak, mindig ők voltak a támadó fél. Épp úgy, mint a hitleristák vagy a kommunisták már akkor is, mikor még illegalitásban voltak, vagyis mikor még üldözték őket, bombákat dobtak és hidakat robbantottak.

Mikor a főherceg felszólította a tartományfőnököt (Landeshauptmann), és a Landtag tagjait, hogy hívják fel a prédikátort, hogy terjessze elé írásban, hogy mit mondott és mit tud felhozni annak mentségére, amit mondott, felszólítására ezek a hivatalos emberek, akik természetesen többnyire protestánsok voltak, azt merték válaszolni, hogy először szüntesse meg a főherceg öfelsége a katolikus szószékek túlkapásait. (A válasz olyan volt tehát, mintha Rákosi vagy Kádár az előbb említett prédikációért előbb a hercegprimáshoz fordult volna elégtételért, s az elégtétel helyett azt a választ kapta volna, hogy előbb szüntessék meg a Szabad Népek vagy a Népszabadságnak a katolikus papság elleni rágalmait.)

Erre természetesen még a Habsburg főherceg is rendre utasította ezeket a protestáns stájer rendeket és megismételte követelését, hogy teljesítsék parancsát. Mivel a főherceg kezében még hadsereg volt, most már természetesen engedelmeskedniük kellett, de amint első válaszukat is csak az ügy elodázása céljából adták (mert azt józan ésszel nem várhatták, hogy válaszukkal a főherceg meg fog elégedni), most is újabb meg újabb jogi kibúvókat alkalmaztak, hogy az ügy kivizsgálását elodázhassák, s végül az egész dolog elaludjék.

Mikor ezek se sikerültek, s a főherceg kitarzott a prédikátor megkérdezése mellett (tehát mind ez idáig még ezt sem tudta elérni), azt

hozták fel kibúvónak, hogy a prédikátor köszvénye miatt írni képtelen, s így nincs abban a helyzetben, hogy a főhercegnek írásbeli jelentést tehessen. Miután a főherceg válaszában figyelmeztette őket (mert ezt ők maguk anélkül, úgy látszik, nem tudták), hogy a prédikátor írásbeli jelentését diktálás útján is megteheti, végre valahára megérkezett hozzá a felháborító prédikatori jelentés. (Ugyancsak nagy vívmány volt!)

Az eredmény aztán az lett, hogy a főherceg kijelentette, hogy noha vallásgyalázásért, izgatásért és személyének durva megsértéséért joggal és igazságosan alkalmazhatná a legszigorúbb büntetést (akkor az uralkodó effajta megsértéséért legalábbis keréketörttek), jóindulata bizonyosságául (nem jóindulat volt ez, hanem gyengeség) mégis megelégszik azzal az elégtétellel, ha Hombergert egyelőre a prédikálástól eltiltják. (Maga a főherceg, az állam feje, tehát még most se tiltotta el.)

Itt is bebizonyult azonban, hogy elnézéssel nem lehet rendet csinálni, különösen hitleristák, kommunisták és XVI. századi protestánsok ellenében, mert minél kegyesebb a hatalom birtokosa, annál szemtelenebbek a felforgatók. A grazi protestánsok ugyanis még ennyi elégtételt is soknak találtak. A Landeshauptmann és a Landtag tagjai először abba a jogi kibúvóba kapaszkodtak bele, hogy a szószéktől való eltiltáshoz nekik nincs joguk, ez nem tartozik az ő hatáskörükbe. Mikor erre a főherceg azt válaszolta, hogy hajtsa hát végre rendeletét, az a felekezeti hatóság, melynek ez a hatáskörébe tartozik, az volt az újabb válasz, hogy Homberger „hivatalát hüen, buzgón és Isten idejének megfelelően gyakorolta”. (Újabb tűrhetetlen inzultus a főherceg ellen.)

Aztán felvetették azt az indítványt, hogy talán sokkal jobb lenne ezt az ügyet egy nyilvános disputával elintézni. (Ezek akkor nagyon divatban voltak.) Csak mikor a főherceg arra hivatkozott, hogy itt nem arról van már szó, hogy melyik hit az igaz és hogy a szentséget csak enni szabad-e vagy körülhordozni is, hanem az ő uralkodói tekintélyének meggyalázásáról, amelyért feltétlenül büntetés, neki pedig elégtétel jár, engedtek nagy nehezen, de akkor is csak azon a címen, hogy a prédikátor úgy is annyira köszvényes már, hogy házáat se tudja már elhagyni és így a prédikálás abbahagyása részéről tulajdonképpen magától értetődő. Tehát most is a gyakorlatban engedtek csak, de az elvben nem. A prédikátor nem azért nem prédikálhatott tovább, mert vallásgyalázást követett el és a főherceget

megsértette, vagy mert nem jól prédikált, hanem csak azért, mert a prédikálásra fizikailag képtelenné vált.

Ilyen volt tehát az az elnyomás és türelmetlenség, melyet a Habsburgok gyakoroltak protestánsokon. S ha ilyen urak voltak a protestánsok ott, ahol a főherceg szeme előtt voltak, és akkor, amikor magát a főherceget is megsértették, gondolhatjuk, hogyan garázdálkodtak és hogyan nyomták el és gyalázták a katolikusokat az eldugottabb vidékeken, s kivált ott, ahol a földesúr is protestáns volt. A protestáns nemesek – és érdekes, hogy éppen azok, akik később az udvar és a katolicizmus fő támaszai lettek az: Auerspergek, a Lichtensteinek, Khevenhillerek, Windischgrätzek és Hoffmannok – ekkor még a legdurvább erőszakoskodásokat követték el a katolikus Egyház és papjai és kolostorai ellen.

Engesztelhetetlen gyűlöletükkel és szívós összetartásukkal elérték, hogy a tartománygyűléseken és városi tanácsokban már nem is volt más katolikus csak a „pilátusok”, azok pedig – mint Schillerben is láttuk – már nem is igen mertek ott megjelenni, mert féltek az erőszakosságtól és gúnyuktól.

Mikor a pápai nuncius Münchenbe utaztában egy Eisenarz nevű kis faluba érkezett, hol az éjszakát töltenie kellett, az idegen érkezése ott olyan feltűnést keltett, hogy a falu lakói összecsoportosultak a kocsmá előtt és kérdezték, ki a vendég. A nuncius szolgálai rosszat sejtve azt mondták nekik, hogy egy világi úr, aki a főherceg megbízásából utazik fontos megbízásban. Bizonyára azért keverték bele a főherceget is, mert azt hitték, hogy a falu lakói előtt ezzel tekintélyt és bizalmat szereznek. A falusiak azonban a főherceg neve hallatára elkezdtek gúnyolódni: Mit főherceg? Itt mi vagyunk az urak, nem a főherceg! És megjegyzéseik mindig kihívóbbak lettek. (Látjuk, hogy ezek a protestánsok még úrgyűlöletükben is hasonlítottak a kommunistákhoz.) A kíséret tagjai úgy segítettek magukon, hogy jól tartották őket borral és mikor elaludtak tőle, tovább utaztak. Még gondolni se mertek ugyanis arra, mi lett volna akkor, ha ezek az emberek megtudják, hogy római „Antikrisztus” követe utazik át falujukon. Hisz látniuk kellett, hogy még a saját főhercegük nevét sem szerették hallani csak azért, mert az még katolikus volt.

A Klagenfurtiak a város ferences szerzeteseinek egyszerűen megtiltották, hogy misét mondjanak és így a városból való önkéntes távozásra kényszerítették őket. Így gyakorolták a maguknak követelt

vallásszabadságot akkor már, mikor még érvényben voltak a törvények, melyek éppen rájuk mondtak halált.

A judenburgiak betörték a községükben levő kolostor templomába, kirabolták, részben le is rombolták, mivel pedig ez teljes egészében fizikailag lehetetlen volt részükről, a megmaradt részből úgy kényszerítették ki a szerzeteseket, hogy nem engedték meg az élelmiszerszállítást a kolostorba.

A magyar határon fekvő Fürstenberg város tanácsa 1549-ben egyszerűen magához ragadta a helybeli Ágoston-rendű kolostort és csak két év múlva tudta I. Ferdinánd a várost arra rákényszeríteni, hogy visszaadja.

A szintén a magyar határon fekvő Fehringben, a Rába partján, a falu plébánosa által az út mentére állított feszületet akasztófának, az ördög madárijesztőjének nevezték, végül egyik éjszaka a protestáns fanatizmus még ki is ásta és elcipelte. Egész úgy volt tehát, mint a bolsevizmus alatt, sőt még amolyanabbul, mert a XX. század erkölcsi márgis csak finomabbak, mint a XVI. századé.

Wolfsbergből, honnan már régebben is nem egy katolikus látta jónak, hogy elmeneküljön, végül minden katolikust kiűzték.

Mikor a st. veitiek a katolikusok panaszára, főhercegi parancsot kaptak, hogy katolikus polgártársaikat ne háborgassák, ezért bosszúból még azt a néhány katolikus képviselőtestületi tagot is kiűzték a község tanácsából, aki addig még ott volt, sőt határozatban mondták ki, hogy ezután katolikust nem vesznek be a város lakói közé.

A főhercegi helytartó (a gurki püspök) magában Grazban is ritkán mehetett fel lakásából a várba vagy jöhetett onnan vissza, hogy gúnyos fütyüléssel ne inzultálták volna, s gyalázkodó szavakat ne küldtek volna utána. Néha még sárral, sőt kővel is megdobálták. Házát néha a főhercegi testőröknek kell biztosítaniuk a támadások ellen.

Különösen a körmenetek szétzavarása és meggyalázása volt szerte az országban mindennapos dolog. A legfelháborítóbb módon történt ez 1596-ban St. Veitben az úrnapi körmeneten. Az ünneprontást a város földesurai, az akkor még protestáns Khevenhillerek szervezték meg. Alighogy megindult a körmenet, a nézők tömegében mesterségesen megrendezett nagy tolongás keletkezett, aztán a tömeg közepéből kiragadták az

Oltáriszentséget vivő papot, akinek csak nagy ügyel-bajjal sikerült magát és a vele lévő Oltáriszentséget ismét visszamenteni a templomba.

Igen sokszor és igen sok helyen inzultálták az Oltáriszentséggel beteghez menő papot. Ha például kocsmá mellett ment el, gúnyos püsszegés közepette feléjük tartották a kezükben levő kártyákat.

Igen sok helyen megakadályozták, hogy a megholt plébános helyett újat iktassanak be. Ilyenkor több esetben meg is gyilkolták a papot, például Zeller Jakobot. A wolfsbergi káplánt azért ölték meg, mert prédikációiban ostorozta az új tanokat. A gyilkosnak, egy meggazdagodott kereskedőnek megbüntetését a protestáns hatóságok elszabotálták.

Sok helyen már nemcsak a papok, hanem még az egyszerű hívek is kigúnyolásnak, üldözésnek és terrornak voltak kitéve nemcsak a kocsmákban, hanem az utcán is, különösen olyankor, mikor egy-egy addigi erőszakosságait megtorolni akaró főhercegi rendelet megjelent.

A lavanti püspök, mint szemtanú bizonyítja, hogy a katolikus felek tisztán csak a vallásuk miatt még a bíróságok előtt is nem egyszer a rövidebbet húzták.

Az emberek nem mertek katolikus templomba járni, katolikus prédikációt hallgatni, olyan ellenséges közszellemet alakítottak ki és olyan nagy volt a gúny és a terror. Még az is előfordult, hogy még a katolikussal való társadalmi érintkezés is kifogásra adott okot. (Ismét csak feltűnik a bolsevizmus alatti állapotokhoz való hasonlóság.)

Mikor a protestánsból katolikussá lett báró Herzenkraft Bernátot 1590-ben a landeshauptmanni állásra szemelték ki, Schranz, az akkori kancellár, ezt írta róla Ernő főhercegnek: „Er hat bei den Landleuten gar kein Favor, viel weniger Respekt”. Csak azért, mert katolikus lett, a bíróság ülésein nem akar vele vagy mellette ülni senki, úgyhogy miatta szüneteltetni kell a bíróság üléseit. (Hurter, I., 490. o.)

Pedig hogy egyébként milyen kisebbségben volt a lakosság körében ez az erőszakos terrorcsapat, feltűnően bizonyítja a közölt esetek közepette egyenesen hihetetlen jelenség, hogy például 1577-ben az egész nagybőjtben még Grazban is annyira nem lehetett sehol húst kapni, hogy a beteg dr. Stnick a reini prelátushoz volt kénytelen fordulni, hogy húst beszerezhessen. Az egyházi hatóságok azonban mindezek ellenére még vidékről is egymás után kapták a hívek panaszait és segélykéréseit az újhítűek terrorja ellen.

Az is rendkívül érdekes, hogy ezek az elméletben vallásszabadság nélkül szenvedő szegény elnyomott osztrák és stájer protestáns rendek uralkodójuknak, az őket „elnyomó” Habsburg főhercegnek ismételt kérésére sem voltak hajlandók kulcsot adni ahhoz a tőlük befizetett adót tartalmazó kasszához, melyhez pedig a tőlük kiküldött ellenőrző bizottság minden tagjának volt egy-egy kulcsa, és noha a kasszában levő pénznek vagy egy harmadát, mint leggazdagabb földesúr, maga a főherceg, illetve az ő jobbágysai és alkalmazottjai fizették be, a második harmadát pedig a főherceggel elvben egyet jelentő „pilátusok”.

E legutóbbiak képviselőjét egyszerűen ki is zárták az ellenőrző bizottságból az elbizakodottságukban a törvényt és méltányosságot lábbal tapodó protestánsok, akikről azonban a nagy protestáns propaganda eredményeként mégis mindenki azt gondolja, hogy ők éltek túrhetetlen és méltatlan elnyomás alatt, mert a törvény betűje valóban halált kiáltott rájuk. Hogy nem a betű, hanem a valóság számít, és hogy a kettő nem mindig egyet jelent, az senkinek sem jut itt eszébe.

A stájer protestánsok hatalmuk tudatában és kíméletlenségükben annyira mentek, hogy – szintén jellegzetesen bolsevik módra – az akkor Prágában székelő császári udvarban külön kémeket alkalmaztak főhercegük ellenőrzésére, akinek egyúttal az ő hatalmának befektetése és befolyásának ellensúlyozása is feladatához tartozott. Tudvalevő ugyanis, hogy Miksa császár, mint régebben maga is protestáns érzelmű, a protestánsok iránt mindig jóakarátú maradt. De a bajor eredetű Mária főhercegnét, Károly stájer főhercegnek, I. Ferdinánd legkisebb fiának II. Ferdinánd apjának, feleségét (mert őt még „klerikálisabbnak” tartották mint férjét, és minden, a protestánsok ellen irányuló „ördögi machináció” főtényezőjének tekintették), még Rudolf uralma alatt is (1597-ben) feljelentették Prágában, hogy fiainak költséges udvartartást rendezett be, és hogy magát is a legfényűzőbb és legdrágább árukkal látta el Velencében.

Megvádolták, hogy miatta Stájerben minden hatalom a jezsuiták kezében van, hogy nélkülük a titkos tanácsosok sem tehetnek semmit, sőt még a kancelláriai fogalmazók és írnokok sem állíthatnak ki egy okmányt se nélkülük. Egy s más jezsuitáknak – mondja a feljelentés – még a főhercegné magánlakosztályához is van kulcsuk, úgyhogy hozzá bármely időben bemehetnek. Számuk egyébként már százon felül van, s többnyire azok közül kerülnek ki, akiket titkos üzelmeik miatt Franciaországból

kiűztek. Jövedelmük megbotránkoztatóan nagy, de azért legutóbb is még ezer arannyal megnövelték. Nélkülük senki sem juthat álláshoz. Hogy nem „léhűtő vagy tolvaj-e” senki sem kérdi az ajánlkozótól. Ha ők ajánlják, akkor már biztos az alkalmaztatása. Elítéltek is kegyelmet kapnak az ő közbenjárásukra.

Ha a stájer protestánsok még a császári udvarba is ezt merték írni, kétségtelen, hogy ők maguk is hitték, amit állítottak. Stájerben akkor a kommunista jellegű mesterséges rágalomhadjárat hatására bizonyára minden protestáns szentül meg volt győződve az imént említett dolgok igazságáról. Így aztán érthető az elégedetlenség s a lázadó, forradalmi hangulat. Legalább részben bizonyára még a császári udvarban is hittek a vádakban, hiszen józan eszű ember el se igen hinné, hogy még annyira is lehet hazudni, ahogyan a jelen esetben a protestáns jezsuitagyűlölet hazudni tudott.

Azért tudjuk mindezt megállapítani, mert megmaradt Mária főhercegnének válasza a vádakra, melyekben keserűségét fejezi ki amiatt, hogy a császári udvarban ezeket a szemérmetlen rágalomhadjáratokat komolyan veszik. Gyermekei – válaszolta – már nem olyan kicsinyek, hogy mindnyájan együtt lakhassanak, mint eddig, s ezért csak természetes, hogy az udvartartás költségei nagyobbak, mint azelőtt. A nagyobb költség nem jelenti azt, hogy a fényűzés is nagyobb. Ami a Velencéből hozatott állítólagos fényűzési cikkeket illeti, ő maga nem csak arany, hanem még ezüst ékszer is visel magán. (Ki gondolta volna ezt és hány főrangú hölgy mondhatta el ezt akkor magáról vagy mondhatja magáról akár csak ma is.)

Amit fia, a maga és testvérei részére hozatott, az szükséges volt és biztosítja rágalmozóit, hogy sokkal, de sokkal kevesebbe kerültek, mint ők feltételezik. Ami a kulcsokat illeti, azokkal ő annyira szűken bánik, hogy még a fiának sincs semmihez kulcsa. (Tisztánlátás megkönnyítésére szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez a feljelentés akkor történt, amikor már Károly főherceg meghalt, s mivel legidősebb fia még nem érte el nagykorúságát, özvegye kormányzott. Ezért szól a panasz a főhercegné, nem pedig a főherceg ellen.)

Ez a kulcsokkal kapcsolatos vád egyébként egyenesen az ő női becsületét sérti, mely felette áll annak, semhogya e tekintetben védekezni tartsa szükségesnek. Hogy a tanácsosok és írnokok a jezsuiták befolyása

alatt álltak-e, arról talán legjobb lenne ezeket a tanácsosokat és írnokokat megkérdeni.

Stájerben egyetlen jezsuitáról se tud, aki Franciaországból menekült volna oda. A jövedelmük pedig ma is ugyanaz, amit még boldogult férje utalt ki részükre. Ő ezt eddig még egy fillérrel sem növelte meg. Eddig még általuk soha senki nem jutott udvari szolgálatba. Az igaz, hogy foglyokért és halálra ítétekért közbe szoktak járni, ámde ez hivatásukhoz, a felebaráti szeretet gyakorlásához tartozik. De hogy tarthatja valaki őt vagy fiát annyira hülyének, hogy „léhűtőket”, sőt „tolvajokat” hagyjon magára erőszakolni, és hogy meri valaki az ő udvari embereit annyira kis önérzetűeknek tartani, hogy ilyenekkel is hajlandók lennének együtt szolgálni?

Ma a kommunisták, a XVI. században pedig – látjuk – a protestánsok tartották magától értetődőnek, hogy egy vallásos és paptisztelő katolikus csak együgyű lehet, és hogy az ilyen emberek tehetetlen bábok a ravasz és önző papok és szerzetesek kezében (mert hát az is csak természetes, hogy pap vagy szerzetes csak ravasz és önző lehet).

Láttuk már I. Ferdinánd és látni fogjuk majd II. Ferdinánd, I. Lipót és Mária Terézia, még Báthory Zsófia életében (sőt Hadik András és Napóleon egyenrangú ellenfele, Károly főherceg életében is, mert ők is ilyen jámbor, paptisztelő katolikusok voltak), hogy minden paptiszteletük ellenére nem bábok voltak ők, hanem nagyon is világos fejű, öntudatos és nagy emberismerettel rendelkező szellemi nagyságok, akiknek környezetében ravasz és önző pap még hetekig sem maradhatott volna.

Láttuk, hogy az a pap, akit I. Ferdinánd azzal tisztelt meg, hogy lelkiatyjának választotta, még az Oltáriszentségben nem hívó, szkeptikus fiának tiszteletét is kivívta. Látni fogjuk, hogy I. Lipót jezsuita gyóntatójának még a Felső-Tisza vidékének állandóan a papok kiherélését emlegető durva kálvinista köznemesei előtt is kivételes becsülete volt; hogy II. Ferdinánd előtt is olyan becsülete volt a gyóntatójának, hogy mikor hallotta, hogy megrágalmazták, nem lelkiatyja becsületében ingott meg, hanem azon háborodott fel, hogy lehet ilyen aljasan rágalmazni. Látni fogjuk, hogy Mária Terézia is kitartott öreg jezsuita gyóntatója mellett akkor is, mikor már a pápa eltörölte a jezsuitákat, s mindenki azt hitte róluk, hogy azok gonosz emberek.

De azért ezek a Habsburgok ezen tudós papok és szerzetesek előtt is, mint önállóan gondolkozó és velük szellemileg is majdnem egyenrangú egyének szerepeltek. Ez a most szóban forgó Mária főhercegné is ilyen nagyműveltségű és önálló gondolkodású egyén volt. Okmány maradt fenn például arról, hogy mikor 1599 októberében Grazban egy bizonyos Doktor Herschel ismeretlen bűn miatt fogságba került, és a jezsuiták közbejártak érdekében, Mária ezt írta fiának: *„A pert le kell folytatni. Járjon utána az ügynek, aztán parancsolja meg, hogy az igazságszolgáltatásnak engedjenek szabad folyást és ettől semmi által se hagyja magát eltérítettni”*.

A VALLÁSSZABADSÁG ÜGYE HAZÁNKBAN

Azzal, hogy kimutattuk, hogy a XVI. században még Ausztriában se volt elnyomva a protestantizmus sőt az a lehetetlennek látszó dolog volt valóság, hogy az a protestantizmus, melynek a törvény betűje szerint nem is volt vallásszabadsága, egyenesen uralkodott és ő nyomta el a törvény betűje szerint egyedül megengedett katolicizmust és az uralkodócsalád hatalmát és katolikusvédő befolyását is hatálytalanítani tudta, egyúttal már azt is bizonyítottuk, hogy abban az időben, mikor Bocskai fellépett, elnyomva a protestantizmus nálunk se lehetett.

Hogy lehetett volna Magyarország rosszabb helyzetben, mint annak a Stájerországnak népe, ahol nem mint nálunk, a messze Bécsben, illetve Prágában, hanem helyben volt a protestáns-elnyomásra állítólag mindig kész Habsburg-hatalom? Ahol e működésében nem akadályozta egy másik nagyhatalom, a török, mint nálunk ez időben s ahonnan a Habsburgok hamarosan ki is tudták küszöbölni a protestantizmust, nem úgy, mint nálunk? Bocskai korában nálunk már alig volt katolicizmus. Vajon miért enyészett el szinte észrevétlenül? Megfelelnek rá azok a történelmi kútfők, melyek Stájerben megmaradtak, nálunk azonban nem maradtak fenn.

Ha mindaz, amit Stájerben elmondtunk, igaz, akkor sokkal inkább igaz hazánkban. Hiszen ugyanazon korról van szó és Stájer hazánkkal határos ország. Ahogyan korunkban a kommunista észjárás és taktika nemcsak két szomszédos országban ugyanaz, hanem még Ázsiában és Amerikában se különbözik az európaiktól, éppoly egyforma volt minden országban a XVI. század protestantizmusának gondolatvilága, eljárás módja és taktikája is. Sőt ez a gondolatvilág még századokkal később se nagyon változott.

A kálvinista Eötvös Károlynak „A nazarénusokról” című kötetében, melyben természetesen rendkívül rokonszenveseknek vannak lefestve ezek a nazarénusok, e felekezet követőit még a XIX. században is ugyanolyanoknak találjuk, mint amilyeneknek a XVI. században Stájerben a lutheránusokat láttuk. Ezekben a XIX. századi „apostolokban” is megtaláljuk az említett országjáró kóborlási ösztönt, az alázatosság leplébe burkolt hiúságot és nagyizolási vágyat, a féktelen gyűlöletet, babonáságot (pedig hogy megvetik a katolikus babonát!), rágalmozási hajlamot és rémhírterjesztést, mint XVI. századi stájer eleikben.

A XVI. század első felében élő Balaton-melléki színmagyar nazarénus apostol is már húszas éveiben meghal, de arra mégis megjárja már nemcsak Pestet és Bécset, hanem Svájcot is. Ott is hal meg. Eötvös Károly el van ragadtatva jámborságától és önzetlenségétől, s azt hiszi, hogy emberben az ő jóságánál nagyobb már el sem képzelhető. Ez az „apostol” mégis olyan hiú, hogy tanulatlan parasztgyerek létre bolyhos cilinderkalapban megy Pestről haza a falujába, Páhokra, úgy, hogy felnőtt emberek is megsüvegelik az úton, mert előkelő úrnak nézik. S emellett milyen alázatosnak és önzetlennek tartotta magát s tartották azok is, akik ismerték, sőt még az író Eötvös Károly is, aki pedig katolikus papban el se tud képzelni mást, mint önzőt és érdekembert?

Ezek a XIX. századi „jámbor” magyar nazarénusok is olyan gögösek és fanatikusok, hogy előbb csak „feketearcú papnak”, később pedig már csak egyszerűen „sátánnak” nevezik azt a páhoki esperest, aki nem rokonszenvezik velük. Külön érdekes, hogy ez az esperes is (állítólag Bertalan volt a neve) hirtelen hal meg s az új „hívők” az ő halálát is éppoly kárörömmel fogadják és éppúgy az ördög (illetve az Isten) művének tartják és éppúgy a maguk felekezete javára vonnak le belőle következtetéseket, mint annak idején Stájerben Urban Textor püspök vagy a grazi plébános halálából a stájer fanatikusok. Még a felvilágosult, de kálvinista Eötvös Károly is milyen komolyan adja mindezeket elő!

Vajon lehetséges, hogy éppen csak a magyar protestánsok és éppen csak Bocskai apánk idejében különböztek a protestánsok a protestáns lelkülettől és csak a nálunk különösen durva XVI. században voltak nevezetesek felebaráti szeretetükről, szerénységükről, türelmükről és felvilágosult gondolkodásukról? Vajon nem tudjuk-e a magyar irodalomtörténetből, hogy Bocskai idejében írta a híres-nevezetes Magyar

István, sárvári prédikátor uram „Az országokban lévő sok romlásoknak okairól” szóló „felvilágosult” könyvét, melyben Magyarország minden akkori baját (pedig hej, de sok volt!) onnan eredezteti, hogy elhagytuk az egy igaz Isten imadását és a pápista bálványimadás sötét útjaira tértünk?

De természetesen nem Magyar István volt nálunk se a legkeményebb, legszilajabb, legvadabb, legfanatikusabb az új hit apostolai között. Veresmarty Mihály, a már említett katolikus pappá lett kálvinista prédikátor, megtéréséről írt könyvében többek közt az írja, hogy *„arra képest, amit prédikátoroktól, iskolamesteremtől és egyéb emberektől a pápisták felől hallottam vala, nem ítéltém, hogy ég alatt a pápistáknál dögletesebb nép lehessen. Ifjúkoromban azért hazámból oly helyekre kelvén, ahol valami kevés pápisták is voltak, annyi ellenök való gyűlöltég viselt, hogy csak egy öregasszony is szentegyház előtt imádságát békével miattam el nem végezhette”*. (Ipolyi: Veresmarty Mihály I., 7. o.)

Igazán elmondhatjuk, hogy a XVI. század protestánsa rendkívül buzgott az Isten igaz tiszteletéért, de nem úgy, hogy az istentagadás és a gonosz erkölcsök háborították fel elsősorban, hanem a katolikus bálványimadás, az Istennek pápista módra való tisztelete. Pedig hát ha csak egy csepp felebaráti szeretet lett volna bennük, még akkor se lett volna szabad annyira haragudniuk azokra a szegény pápistákra, ha egyébként velük szemben nekik lett volna igazuk. Legalább azt ez esetben is fel kellett volna tenniük róluk, hogy ha tévesen is, de mégiscsak jót akarnak és meggyőződésüket követik, Isten pedig mindig a szándékot nézi. A hívő és jó protestánsnak legfeljebb sajnálni lett volna szabad a „bálványimádó” katolikust, nem pedig gyűlölni. Az is furcsa, hogy a még kálvinista Veresmarty Mihályt nem az bosszantotta, ha káromkodást hallott vagy legalábbis ez nem bosszantotta annyira, mintha valaki imádkozott, de – katolikus módra.

Sztáray Mihály, a XVI. század egyik legnevezetesebb reformátora, a Dunántúlnak vagy legalább a Dél-Dunántúlnak kálvinistává tevője, maga is így fejezi ki „hitjavító” tevékenységét:

*„Istenben való jó reménységben,
Tarpapokkal való nagy ütközetben.”*

Már e két sorból is láthatjuk a stájer protestánsokhoz való hasonlóságát nemcsak a vad gyűlöletben és harciasságban, hanem a gúnyban és kárörvendezésben is. Sokat mutat, hogy neki is nem papokkal, hanem „tar”

papokkal volt dolga. Ellenszenvesek voltak neki s érdekes, hogy nem a belsejük, hanem a külsejük miatt voltak azok, hiszen a szemével csak azt láthatta.

De persze nemcsak erre az egy rövid jelzőre alapítjuk következtetésünket. Hiszen maga dicsekszik leveleiben, hogy ő azokat, akik ellenálltak „az Isten igéjének” még a Sauromatákon és a jeges Kaukázuson is túl hajtja vala. Valpón – dicsekszik máskor – olyan zsinatot tartott, hogy a csatából alig menekülhetett meg egy-két pap, akiket az asszonyok teknőkre ülve és a papokat alájuk bújtatva rejtettek el üldözőik elől. Ezért még sokáig népdal szólt felőle:

*„Pap van a teknőnek alatta,
Három asszony ül rajta”.*

Istennek bizony furcsa egy „igéje” lehetett az, amit Sztáray Mihály uram hirdetett s még furcsább lehetett az a mód, amellyel hirdette.

Ez az asszonyos, teknős, papos népdal igazi népdal. Még dévajtság és csiklandós érzékiség is fellelhető benne. Nem csoda hogy hatására olyan gyorsan elterjedt Baranyában és Belső-Somogyban „az Isten igéje”, hogy az őslakosság ott még ma is majdnem teljesen kálvinista és a fajfenntartó ösztönt a magyar nép ott még ma is csak bujaságra, de nem a magyar faj fenntartására fordítja. Zsoltárokat szerzett és színdarabokat írt ez a Sztáray, de – írja Ipolyi – amily jámbor és kegyes zsoltáraiban, oly éles, durva és póriás e színdarabokban. Ez utóbbiaknak megírásában célja az volt, hogy az Egyházat és papjait nevetségessé téve a népben megvetést és gyűlöletet szítson ellenük. A szereplők olajos, tar fejű, pilises kopaszra borotvált barátok és papok, mint a nép félrevezetői és becsapói, akik lókörmre nyírt hajjal hájas bréviárt hordanak, a szentség felét ellopják (az egy szín alatti áldozás „teológiai” műszava) és a tisztességes házasság helyett fajtalanzkodnak. Híveik együgyű csürhe, mely eleinte ugyan semmit se akar megérteni Isten igéjéből, de utána lassacskán neki is kinyílik a szeme.

Hogy azokban, akik nem házasodnak, Isten igéjének a nagy hirdetője el se tud képzelni mást, mint csak fajtalanyságot, azt mutatja, hogy a reformátor gyűlölete lehetetlenné teszi a tárgyilagosságot. De mutatja azt is, hogy neki magának is milyen lehetett a lelki és erkölcsi világa. Nem a jóemberek sajátja ugyanis, hogy minden emberben csirkefogót látnak s nem az ártatlanok azok, akik már nem is hisznek az emberi erkölcsben és becsületben s erkölcsöt például csak arról tudnak feltételezni, akinek

erkölcstelenségre nincs is alkalma, mert hiszen ott van mellette a szép feleség.

Hogy mennyire nem kesztyűs kézzel, nem evangéliumi szeretettel és nemcsak felvilágosítással igyekeztek e korban meggyőzni hazánkban se az együgyű katolikus csürrét, és hogy az ún. vallásszabadsággal mennyire nem mókáztak sokat, jellemzően bizonyítja például a nagyharsányi zsinat Dél-Baranyában. Pedig hát nem is katolikusokkal, hanem unitáriusokkal mérkőztek meg itt a kálvinisták. Itt ők az unitáriusok képviselőjét, Alvinczy Györgyöt, nemcsak legyőzték érveikkel, hanem fel is akasztották (Lampe: Hist. Eccl. Reform., 671. o.), noha jól tudták, hogy török uraimék az ilyen gyilkossági eseteket nagy sarc és adó kivetésére szokták felhasználni. (Ekkor is felhasználták.)

A „vitában” győztesek ezt minden biztonnal előre tudták, hiszen hasonló eset nem volt ritkaság akkoriban, de a gyűlölet és a fanatizmus olyan nagy volt bennük, hogy az nemcsak a felebaráti szeretetet és a józan észet, hanem még a különösen nekik még ennél is sokkal fontosabb anyagi érdeket is háttérbe szorította. A szenvedély ugyanis úgy elszokta venni az ember eszét, hogy mire kijózanodik, már késő. Mivel azonban az időben Pécssett az unitárius vallás el volt terjedve, a tolnai prédikátor, Decsi Gáspár, még azt is megtiltotta a tolnai kálvinistáknak, hogy pécsi embernek, ha Tolnán átutazik, szállást adjanak. Pedig hát ez akkoriban sokkal nagyobb kegyetlenséget jelentett, mint manapság. Az is jellemző, hogy a tolnai kálvinistáknak nemcsak a pécsi unitáriusokat, hanem minden pécsi embert ennyire kellett gyűlölniük.

Ungnád Ádám, német lutheránus tábornok is úgy űzte el Galgócról a ferenceseket és foglalta el zárdájukat, hogy egyszerűen rájuk gyűjtotta. (Fabó: Monum. Evang. III., 140. o.) Hogy mennyire más világ volt akkor, mégpedig nemcsak a katolikusok között – mert protestánsaink csak erről tudnak – hanem protestáns részben is, azt nagyszerűen mutatja a komjáti eset Nyitra megyében. Itt Török Miklós, mezőkeszi lakost, mert Suri tiszteletes prédikációja alatt boros fővel levén valamit motyogni kezdett, pedig „nem is épen valami rosszat”, máglyahalálra ítélték, amit bár – úgy látszik – nem hajtottak végre, de hosszú ideig börtönben ült miatta. (Ipolyi: Veresmarty Mihály, I., 219-220. o.)

Akkor még ennyire komolyan vették az emberek a hitet, protestánsaink pedig különösen fanatikusok voltak. E kor szelleméről sejtelve sincs

annak, aki azt hiszi, hogy csak a katolikusok voltak azok, akik nem túrték eretnokséget, de a protestánsok szívesen túrték volna a katolicizmust, ha a katolikusok békében hagyták volna őket, sőt mindössze csak annyi vágyuk volt, hogy őket is megtűrjék. Valóban csak ennyi volt a vágyuk addig, amíg kisebbségben voltak s ezért a katolikusok még nem túrték őket. Ebben a helyzetükben jelszónak is használták a vallásszabadságot s annak zászlaja alatt harcoltak. Ahol azonban már szabadok lettek s kivált ahol már a hatalom is az ő kezükben volt, ott már nemcsak katolikust nem túrték (mert hiszen az bálványimádó volt és Isten gyermekeinek azt nem is szabad eltűrniük), hanem még a protestáns testvérfelekezeteket sem. Ezek követőit akkor még egyáltalán nem is tartották testvéreiknek. Aki mindezt nem tudja vagy következtetései levonásakor szem elől téveszti, az teljesen félreérti a kort, melyről ír vagy beszél. Hogy a kor szellemének megértését megkönnyítsük, felhívjuk a figyelmet újra arra is, hogy az akkor még tökéletlen állami közigazgatás és a kezdetleges közlekedési viszonyok közepette és a hadi technika akkori elmaradottsága mellett egy-egy főnemes szinte bevehetetlen várából szinte felelőtlen ura volt az egész vidéknek. Ha kellett, még az államhatalommal is hónapokon, sőt éveken át tudott dacolni. Ennek tudatában természetesen gőgös, elbizakodott, sőt féktelen volt. Ugyanezt kell mondanunk az ekkori városokról is. „Kerített” város volt ekkor minden valamire való város. Valóságos erődítmény s így olyan hatalom, hogy Erdélyben a szász városok sokszor még a fejedelmet se eresztették be falaik közé s ilyenkor bizony még egy Bethlen Gábor se tehetett mást, mint hogy alkudozásokba ereszkedett velük.

Ne feledjük azonban, hogy nemcsak ezek az erdélyi szász, hanem a dunántúli és felvidéki városok is egytől egyig protestánsok voltak ekkoriban s azok voltak a várak büszke urai is. Így aztán egész könnyű elképzelni, mennyit adott az akkor még a katolikusokat védő törvényekre vagy a katolikus király intéseire a fanatikus protestáns várúr s ő a birtokain, a protestáns „kerített” város pedig a falai között túrte „bálványozó” misemondást „pilises” papot vagy katolikust egyáltalán. Ha ezek a protestáns nemesek vagy városok még Stájerben is úgy ki tudtak babrálni Grazban tehát helyben lakó főhercegükkel, milyen urak lehettek a magyar protestáns nemesek a távoli magyar pusztákon, illetve városokban!

Ezek a XVI. századbéli magyar főurak vagy városi közösségek éppúgy gondolkodtak, éppoly erőszakosak és fanatikusok voltak, mint stájer vagy

más országbeli társaik (a városok lakói éppúgy németek is voltak nálunk is, mint a stájerok) vagy ha ők maguk nem lettek volna olyan fanatikusok, azok voltak a prédikátoraik, akik irányították őket.

Ők akkor még a katolikus vallásban nem egy másik keresztény vallást, hanem gonosz és túrhetetlen bálványimádást láttak, melynek üldözését tőlük az Isten igéje egyenesen megköveteli. Ezért lett akkor minden város, amely protestáns lett, egészen protestáns, ezért nem maradhatott meg egyben sem egyetlen egy kolostor, pápista templom vagy iskola. De ugyancsak emiatt volt az is, hogy nem volt ez időben egyetlen egy olyan főúr se, akinek százakra menő jobbágyfalvai között kivételképen csak egyetlenegy is katolikus maradhatott volna.

Katolikusok csak egyházi birtokon maradhattak meg vagy olyan helyen, ahol a földesúr még nem lett protestáns. Ámde az egyházi birtokok is hamarosan protestánsok birtokai lettek és a korszellem és az erőszakosság hatására a katolikus földesurak jobbágyainak falvai is előbb vegyesek lettek vallásilag, majd egészen protestánsok, mert hiszen a protestánsná lett rész fanatizmusa miatt nem élhetett köztük hosszabb ideig katolikus.

Hogy a falu vagy vidék katolikus részének kiirtása mennyire lehetséges volt még akkor is, ha a protestáns rész kisebbség volt, annak megértésére igen jó példa korunkban a kommunizmus, előtte pedig a szociáldemokrácia viselkedése. Eleinte egy-egy gyárban csak egy-kettő volt közülük, de ezek fanatizmusukkal, aktivitásukkal, támadó természetükkel, nagy szájukkal közhangulatot tudtak csinálni, s a hívő és úrtisztelő munkást olyan üldözésnek tették ki és olyan nevetségessé tudták tenni, hogy arról szó se lehetett, hogy valamelyik munkás például keresztet mert volna magára vetni, mikor társai között a gyárban ebédjét elköltötte.

A közszellemmel szemben még az akkori nagyúr hatalma is tehetetlen volt. Ezzel a gyűlölettel, elbizakodottsággal és fanatizmussal csak egy hasonló lelkületű földesúr szállhatott volna szembe. De hát éppen az, hogy megmaradt katolikusnak, annak a jele, hogy az illető földesúr nem ilyen természetű volt, hanem szelíd természetű és alázatos. Erdélyben például a Báthoryak katolikusok maradtak, dúsgazdagok s így hatalmasok is voltak, ők szelídek vagy alázatosak se voltak épen, a jobbágyaik mégis nekik is majdnem mind protestánsok lettek s nekik a protestánsná lett ország törvényei hamarosan meg is tiltották, hogy velük szemben erőszakot

alkalmazzanak, vagy hogy számukra birtokukon katolikus papot alkalmazzanak, a katolikus földesúr Erdélyben katolikus papot csak a maga és családja tagjai, de nem katolikus jobbágyai számára tarthatott.

Sopron, Kassa, Debrecen, Brassó vagy Nagyszében tekintélyes városok voltak. A középkorban egész sereg templom, kolostor, katolikus iskola és intézmény volt mindegyikükben. 1604-ben azonban, mikor Bocskai fellépett, egy se volt már e templomok, kolostorok, iskolák, intézmények vagy alapítványok között katolikusok kezén, mert a protestáns közszellem sehoh se tűrt meg vallási kisebbséget. Nemcsak templomuk nem volt a katolikusoknak, hanem istentiszteletük se. Papot se volt szabad tartaniuk, és ha vidékről jött be a városba pap, nyilvános istentiszteletet nem tarthatott számukra. A katolikus halottat se kísérhette Béig a városon a temetőbe.

Pedig hogy katolikusok – kivált eleinte – ezekben a városokban is voltak, illetve lettek volna, ha élni engedték volna őket, az a dolog természetéből következik. Egyenesen lehetetlen ugyanis, hogy olyan helyen, ahol nagy néptömeg lakik, még mint kisebbség is rögtön megszűnt volna létezni az a vallás, melyhez pár évtizeddel előbb még mindenki tartozott, és amelynek hazánkban akkor már félezer éves múltja volt. Ha a közszellem a protestáns felfogásnak kedvezett is, lehetetlen, hogy legalább kivételek ne lettek volna. Ez okoskodásunkat azonban történelmi adatokkal is bizonyítani lehet.

Láttuk már például, hogy mikor Kassán királyi rendeletre erőszakkal visszaadták a katolikusoknak a templomot, „*egy buzgó protestáns*” már néhány hónap múlva attól félt, hogy két esztendő alatt „*egész Kassa pápistává leszen*”. Azt írja, hogy még olyanok is egyszerre misére járnak és gyónni kezdtek, akikről legkevésbé lehetett volna gondolni. Ki meri hát ezek után azt állítani, hogy az a Kassa, melyben már rég egy katolikus templom se volt, meggyőződése szerint is tiszta protestáns volt?

Hamarosan jött azonban Bocskai, elfoglalta a várost, visszavette a dómot s utána Kassán megint annyira nem lehetett még mukkanni se a katolikusoknak, hogy mikor rá tíz évre Bethlen Gábor jött újra fegyverrel, már nem kellett semmit se elvennie a katolikusoktól, mert azoknak a városban az égvilágon semmijük se volt. Annak ellenére nem volt, hogy ez alatt a tíz év alatt a város ura II. Ferdinánd volt, aki még a Habsburgok közt is a legkatolikusabb volt és Dóczy, a kassai főkapitány is igen buzgó

katolikus volt s még két jezsuita is volt körülötte. Ezek is csak Dóczy magánházában mondhattak misét. Nem érdekes-e, hogy Bethlen mégis nem a katolikusok, hanem a protestánsok vallásszabadságáért ragadott kardot? De szerencsés volt az a magyar protestantizmus!

Mivel tudvalevő, hogy Bocskai „szabadságharcának” a kassai dóm visszavétele volt egyik fő oka, joggal elmondhatjuk, hogy Rudolf legalább annyira szabadsághős volt, mint Bocskai. Kettejük közt csak az a különbség, hogy az egyik a protestáns, a másik a katolikus vallás szabadságáért küzdött. Ami magát Kassa városát illeti, itt egyedül csak Rudolf volt szabadsághős, mert ő visszaadta a kassai katolikusok szabadságát azzal, hogy legalább egy templomot visszaadott nekik, Bocskai azonban a vallásszabadság elnyomója volt, mert még ezt az egy templomot is újra visszaadta a protestánsoknak, sőt utána még azt se engedte meg, hogy a katolikusok – a maguk pénzén és munkájával – legalább építhessenek maguknak helyette egy új templomot.

Mivel nemcsak Kassán volt ez így, hanem minden erdélyi, felvidéki vagy dunántúli városban és mivel a falvakon még jobban így volt, mint a városokban, hiszen ott is csupa fanatikus, katolikusgyűlölő protestáns főúr parancsolt, nem a vallásszabadság hőse volt-e Rudolf, aki ezen a protestáns erőszakon, ha félénken is és kis fokban is, de mégis csak némiképpen segíteni iparkodott és nem Bocskai volt-e a vallásszabadság ellensége, aki fegyvert ragadott még e gyenge kezdeményezések miatt is s nem tűrte el, hogy Rudolf ezen a protestáns felekezeti despotizmuson változtasson?

Protestánsaink Bocskai felkelésével kapcsolatban csak azért beszélhetnek a vallásszabadságért való harcról, mert ők már 400 évvel ezelőtt gyakorolták azt a nagyszerű sztálini taktikát, hogy szabadságon és felszabaduláson csak a munkások szabadságát és felszabadulását, de nem a földbirtokosokét, tőkésékét és urakét értették, sőt még csak nem is az összes munkásokét, hanem csak a kommunista és vallástalan munkásokét, azaz az ő elvtársaikét.

Hogy nem minden munkás vallástalan s így elvtárs, azt a kommunizmus egyszerűen nem veszi tudomásul s az ÁVÓ intézményével gondoskodott arról is, hogy ezt mások se merjék észrevenni, vagy legalábbis kimondani ne. Még azt is magától értetődőnek tartja, hogy a munkások (értsd a kommunisták, és mondani ne merd, hogy nem minden munkás kommunista) szabadsága a nem kommunista, a nem istentelen

munkás elnyomását is jelenti. A reakciós munkást (például aki kongreganista volt) jobban is gyűlölték minden tőkésnél. Az ilyen munkás gyermeke számára még úgy se volt tanulási lehetőség (állami támogatásról nem is szólva), mint az „úri világban”.

Bocskai korában és Bocskai szemében a vallásszabadság is csak a protestáns vallás szabadságát jelentette (de akkor is már vigyáztak arra, hogy ne így, hanem általános értelemben mondják), a protestáns vallás szabadsága viszont a katolikusok elnyomását is magában foglalta. Ha azonban azt kell látnunk, hogy Bocskai és kora protestánsainak sztálini trükkje még ma, 350 évvel utána is még mindig „vallásszabadság” a protestánsok szemében, ezt bizony igen szégyenletes elmaradottságnak, sőt egyenesen együgyűségnek kell bélyegeznünk részükről. Az azonban, hogy ez még a katolikusoknak is és még ma is szintén vallásszabadság s még a szerzetes iskolákban is így tanítottak bennünket, az már nem együgyűség, hanem a szellemi rabszolgaságnak szégyenletesen nagy foka.

Ha Bocskai csak tiszta protestáns Kassát tűrt meg, ki róhatja fel Rudolf bűnéül, hogy ő meg tiszta katolikus Kassát akart? Pedig hát Rudolf e szándéka megvalósításáért nem ragadott fegyvert, tehát nem ontott vért, mint Bocskai. És Rudolf nem is tiszta katolikus, hanem csak vegyes Kassát akart, mert ő eleinte a dómon kívül minden többi kassai templomot meghagyott protestáns kézben. S azt se feledjük, hogy ha Bocskaihoz hasonlóan Rudolf is tiszta katolikus Kassát akart volna, nem pedig csak vegyeset, a magyar alkotmány legalábbis akkor még mellette szólt volna, tehát ha emiatt ő is fegyvert ragadott volna, mint ahogyan nem ragadott, akkor is a magyar alkotmány és törvény értelmében járt volna el. De Bocskai?

Azonkívül Rudolf koronázási esküjében megesküdtött a magyar katolikus Egyház jogainak (tehát akkor még kizárólagosságának) fenntartására. De vajon Bocskait milyen eskü kényszerítette a fegyverfogásra? (Arra, hogy ne fogjon fegyvert, számtalanszor letett alattvalói esküje valóban kötelezte.)

Ne feledjük el aztán azt se, hogy a Habsburgok részéről a protestantizmus ellen fellépni szükségszerűség volt, nem pedig rosszakaratjele.

Ne feledjük, hogy akkor még nem úgy volt, mint ma. Akkor még a vallás meghatározó és mindent betöltő szerepet játszott a nyilvános életben

és a politikában is. Akkor még az istentisztelet és az azon való részvétel annyira hozzátartozott mind az egyén, mind a közösség életéhez, hogy az uralkodó nem járhatott más istentiszteletre, mint alattvalói.

Akkor ép úgy, sőt sokkal kevésbé tűrhették katolikus országban, hogy valaki misére ne járjon, sőt a misét gúnyolja és bálványimádásnak gyalázza, mint ahogyan most nem tűrhetnék el, hogy valaki a himnusz ünnepélyes alkalommal való éneklése alatt ülve maradjon, a kalapját is feltegye, sőt fütyülésbe kezdjen és röhögve köpködjön alatta.

Az uralkodó és alattvalói közti hitbeli törés olyan nagy jelentőségű volt Rudolf korában, hogy katolikus uralkodónak protestáns alattvalók feletti uralma nem lehetett tartós. Azt jelentette ugyanis, hogy az egyik ellensége a másiknak, tehát nem számíthatnak egymásra. Világos, hogy ezen segíteni kellett. Ez az oka annak, hogy még az a Rudolf is fellépett országaiban a katolicizmus védelmére és a protestantizmus hátrább szorítására, aki éppen nem volt vallásos és megbízható katolikus, sőt – különösen élete végén (de a kassai dómot is élete végén vette vissza) – már félt is a szerzetesektől.

Ez az oka, hogy még Rudolfnak lélekben protestáns apja, Miksa is külsőleg katolikusnak mutatta magát akkor is, mikor már a maga ura volt s nyílt protestáns vallásgyakorlatot ő is csak nagy nehezen engedett meg egyes osztrák rendeknek. (A gyakorlatban eltúrte, de hivatalosan nem.) Mivel ugyanis családja – őt magát kivéve – katolikus volt, ezt a magatartást tőle családja és vele birodalma érdekei követelték. Nem is találunk – s most már értjük is, hogy miért – olyan uralkodót az egész Európában, aki eltúrte volna, hogy alattvalói más valláson legyenek, mint ő. Mindegyikük tudta ugyanis, hogy ha ezt megengedi, akkor alattvalói lelkét elvesztette, ez pedig trónja és országa elvesztésével volt egyenlő.

Világos, hogy egy állam se engedheti meg, hogy himnuszát, címerét vagy zászlaját alattvalói egy része nyilvánosan gyalázza és gúnyt űzzön belőle. Ha már van himnusza, címere vagy zászlaja, akkor már kénytelen megkövetelni, hogy minden polgára egyformán tisztelettel viseltesék iránta, vagy legalábbis ezzel ellenkező viselkedést a nyilvánosság előtt ne tanúsítson. A Bocskai-korabeli államra azonban fontosabb ismertetőjel volt a vallás, mint a mai államra a címer, zászló vagy himnusz.

Különösen protestáns uralkodó nem volt egy se, aki azt, hogy alattvalói között katolikusok is maradhassanak, eltúrte volna. A protestáns uralkodók már a legelső évtizedekben még írmagját is kiirtották országukban a

katolicizmusnak. Könnyen teheték is, mert a jót mindig könnyebb kiirtani az emberek közül, mint a rosszat és akkor ez a rossz a XVI. században még korszellem is volt, a haladást és a műveltséget is jelentette és a korszellem javára működni mindig könnyebb, mint ellene munkálkodni. Hiszen az emberek emiatt a rosszat nézték jónak. Aztán meg a jók sose olyan erőszakosak, nem oly konokok, nem oly vakmerők, nem oly tevékenyek, nem tudnak úgy gyűlölni, nem oly szívósak, mint a rosszak s ők nem használhatnak fel céljaikra bűnös eszközöket, mint azok.

Divat nálunk Rudolfot gyűlöletesnek feltüntetni, sőt protestáns részről szeretik egyenesen emberi bőrbe bújtt szörnyetegnek és sötét lelkű gonosztevőnek beállítani azért, mert „a lelkiismereti szabadságot” oly „aljasul” megsértette. Pedig aki a kort és az akkori viszonyokat ismeri, az Rudolf kassai próbálkozásán nem megbotránkozik, hanem a lehető legtermészetesebb dolognak tartja. Egyenesen uralkodói kötelezettsége volt ez neki, melyet akár katolikus, akár protestáns uralkodótársai abban az időben mind megtették volna, csak Rudolfnál sokkalta gyökeresebben. Csak azért nem tették azok, akik nem tették, mert nem volt rá szükségük, mert elődeik ezt már régen végleg elintézték. Éppen ellenkezőleg: azon kell csodálkoznunk, hogy Rudolf oly késedelmesen, oly félénken és a nehézségektől annyira visszariadva járt el.

Ennek oka Rudolf idegbetegsége s a vele járó félénkség és energiahiány, továbbá az állandó pénztelenség, a török háború sok gondjából és a magyar oligarchia volt. Uralkodótársai, akár a katolikusok az Ibériai félszigeten vagy Itáliában, akár a protestánsok északon, ezt már idejében és nála sokkal alaposabban elintézték. Az északi protestánsok annyiban voltak még kegyetlenebbek a katolikus délieknél, mert a meglévő megtartásához és az új beszivárgásának megakadályozásához bizonyára nem kellett se akkora energia, se akkora kegyetlenség vagy kíméletlenség, mint a már meglévőnek teljes kiirtásához s mert azok legalább a törvény és országuk alkotmánya alapján álltak s egyedül üdvözítő Egyházban hittek, míg ezek a lelkiismereti szabadság alapján terrorizáltak, üldöztek és irtottak és – legalább effajta működésük elején – a törvény ellenére működtek.

Mégis, míg ezeknek erkölcsi gátlásaik egyáltalán nem voltak, a mi annyit átkozott Rudolfunk ezer lelki gátlástól bénítva indult neki a dolognak. Érezte, hogy gyöngé annak végrehajtásához, amihez

hozzákezdett. El se kezdte volna, ha a fentebb kifejtett okok rá nem kényszerítették volna.

Wasa Gusztáv, a svéd reformátor- király azért irtotta ki hazájából a katolicizmust, mert dicsőségvágyó volt és iszonyú adósságai miatt is feltétlenül szüksége volt az egyházi javakra. A szerény és igénytelen Rudolfnak azonban nem voltak nagyravágyó ambíciói. Egy kis pénzre neki is nagyon szüksége lett volna ugyan, de hát az ő tervezett akciója siker esetén se járt volna anyagi előnyökkel, sőt csak terhet jelentett volna e tekintetben is, mert akkor jöttek volna a nyakára a papok s figyelmeztették volna arra az exkommunikációra, mely azokat sújtja, akik az egyházi javakat elidegenítik, illetve – ha uralkodók s így mindenért ők felelősek – nem gondoskodnak róla, hogy a már elidegenített egyházi javak újra az Egyház tulajdonába visszakerüljenek.

Hogyne kellett volna Rudolfnak félnie, mikor jól tudta, milyen fanatikus ellenféllel van dolga. Előre bizonyosra vehette, hogy háború lesz belőle. Belső háború saját elbizakodott és hatalmas alattvalóival s ez újabb háború csak ráadásnak jön még a már úgy is egy évtizede folyó török háborúhoz. Ha arra talán nem gondolt is, hogy magyar protestáns alattvalói még arra is képesek lesznek, hogy még a törökkel is szövetségnek majd ellene, egész lehetetlennek még ezt se tarthatta, hiszen Zápolya János már ezt is megcsinálta egyszer.

Aztán meg az is bénítólag hatott rá, hogy a dolog mindenképpen pénzébe kerül, neki pedig éppen abból nem volt soha, s ha néha volt, mennyire szerette volna inkább tudományos kísérletekre, egzotikus állatokra és műkincsekre költeni inkább. A műgyűjtők nagyon jól tudják, milyen nehéz ezt a szenvedélyt legyőzni, Rudolfnál szenvedélyesebb műgyűjtő pedig kevés volt a történelemben. De egyébként is neki a koráramlat ellen kellett fellépnie – s ráadásul ilyen felkészületlenül! – az ellen pedig szinte lehetetlen megküzdeni. Ellenfelei ügyes és hatásos propagandájának, a lelkiismereti szabadságnak, a közvéleményre való nagy hatását is látnia kellett. Akarta tehát a dolgot, meg nem is, már akkor, mikor elkezdte.

Pedig tudnia kellett volna, hogy ilyen nehéz viszonyok között és ilyen öntudatos és tehetséges ellenféllel szemben nem sóhajtozásokra van szükség, hanem elszántságra és tetterőre. Neki telt kincstárról és kellő fegyveres erőről kellett volna gondoskodnia, mielőtt szándékával fellépett.

Noha tudta, hogy országaiban sok a protestáns s ők mindenre elszántak, mégis anyagilag készületlenül és kicsivel kezdte. Csak egy templomot vett el, ezt is csak azért, mert a katolikusoké volt ezelőtt, azok építették s természetesen maguknak, nem a protestánsoknak építették. Ő tehát csak visszaadni akart, nem pedig elvenni, mint – de ők aztán eredménnyel – angol, svéd, norvég, dán, finn és porosz „kartársai”, sőt mint a magyar protestánsok is.

Még ezt az egyet és ezt a kicsit is törvényesen tette, hiszen az országgyűlés jelölte ki Kassát az egri püspök székvárosává. De más törvényes megokolásról is gondoskodott: Kassa királyi város s így ő a földesura. Arra már, szegény, nem gondolt, hogy a törvényt éppen azok tisztelik legkevésbé, akik legtöbbet hivatkoznak rá és hogy a szólamokra és ürügyekre azok adnak legkevesebbet, akik kitalálták őket.

Annyit ő is tudott, hogy ha az „a”-t kimondta, akkor már ki kell mondania hozzá a „b”-t is. Ezért a templom visszavételére, mikor szép szóval nem ment, karhatalmat is adott s mikor „felháborító gatzette” következményeként minden kassai templomi szószék egy-egy forradalmi kortes-hordóvá változott ellene, ijedt visszalépés helyett még mindig nem félelmet, hanem erőt és hatalmat mutatott és minden kassai templom elvételével szüntette meg a forradalmi lázítások lehetőségét, sőt büntetésül még a város javait is lefoglalta (gondolta, majd visszaadja, mihelyt visszatérnek az engedelmesség útjára).

Mikor azonban azt, ami Kassán kiderült, Lőcsén, a másik királyi városban akarta folytatni, már megijedt az egész országban fellángolt nagy protestáns felháborodásról s azért ide már nem küldött fegyveres hatalmat a templomvisszavételhez vagy ha igen, olyan csekélyt, hogy a szegény „elnyomott” lőcseiek úgy vágták ki a templom visszavételére megjelent püspököt és királyi bizottságot szabad királyi városukból (mely szabadnak ugyan szabad volt, mint láthatjuk, de királyi már nem), hogy a lábuk se érte a földet. Rudolf pedig itt már csak „a”-t mondott „b”-t már nem, lenyelte a kudarcot s újabb, nagyobb fegyveres hatalmat nem küldött akarata végrehajtására.

Láthatjuk az esetből, hogy a lőcsei protestánsok se voltak gyengébb fából faragva, mint a stájerországiak. Nem is csoda, hiszen ők is éppen úgy németek voltak, mint a stájerok. Láthatjuk tehát egyúttal azt is, milyen kevés köze volt az egész esetnek a magyar vallásszabadsághoz.

Az épületes lőcsei esetnek híre természetesen gyorsan elterjedt az országban. Megtudták Kassán is és még természetesebb, hogy a pápista püspöknek és a király egyéb embereinek gúnykacaj, dévaj odamondogatások, sár, kövek és záptojások között való dicstelen és – ami a legfontosabb – büntetlenül maradt szaladása a királynak nevezett városból nemigen volt alkalmas az „üldözött” protestánsok túltengő önértetének megnyerésére, annál kevésbé a királyi tekintély tiszteletben tartására. Az ilyen dicstelen kudarcoknak csak természetes következménye volt, ha Bocskai nemsokára gátlások nélkül, a Lőcsén alkalmazottnál kissé nagyobb és így céljai elérésére alkalmasabb haderővel csinálta meg protestáns hitfelei javára ugyanazt, amit Rudolf a katolikusok javára csak megkísérlett megcsinálni, s így a lutheránus prédikátorok Kassán nemcsak a többi templomban, hanem a dóm szószékén is újra megkezdhatték a pápás bálványimádás rövid időre abban hagyott ostorozását. A kassai katolicizmust újra az a sors érte, hogy kivétel nélkül minden kassai templom újra a protestánsoké lett.

Talán mondanom se kell, hogy a katolikus nyilvános istentiszteletet nem azért űzték ki újra teljesen a városból, mintha most meg a katolikusok viselkedtek volna annyira dacosan, mintha most meg ők vetették volna meg Bocskai rendeleteit és őtőlük is csak karhatalommal lehetett volna elvenni a Rudolf alatt kezükbe került dómot. Pedig ez sokkal érthetőbb volna, mint a protestánsok daca, hiszen tagadhatatlan, hogy azt a szép és nagy kassai dómot ők építették s természetesen nem a protestánsoknak, hanem maguknak építették. Nem.

Most annyira nem uszított minden visszavett kassai templomban egy-egy jezsuita Bocskai ellen, mint előbb protestáns „kollégáik” Rudolf ellen (pedig ugyancsak sikeresen lehetett volna ostorozni Bocskai törökkel való szövetezését és erdélyi tömeges kivégzéseit, de székelyirtását is ugyancsak hatással lehetett volna szellőztetni), hogy nemcsak jezsuita, hanem semmiféle katolikus pap nem akadt egy se, aki csak meg is merte volna várni Bocskainak Kassára való megérkezését. Nem hogy – urambocsá! – még lázítani is próbáltak volna ellene. Ilyesmit ugyanis csak egy erkölcsi gátlásokban szenvedő Habsburggal lehet megtenni, de nem azokkal a protestáns Bocskaiakkal, akik azt, amire vállalkoznak, „fogyatkozás nélkül” szokták elvégezni. Emellett – hála a katolikusok együgyűségének – ők még azt is el tudják érni a közvélemény előtt, hogy mégis a Rudolfok lesznek a

zsarnokok és az átkozottak, ők pedig a szabadsághősök és az áldottak, mégpedig nemcsak a protestánsok és egyéb forradalmárok, hanem még a katolikusok szemében is!

Ettől kezdve aztán a mi állandóan erkölcsi gátlásokban szenvedő, de tőlünk mégis nem ezért tisztelt, hanem állandó esküszegéseik miatt gyalázott királyaink gondosan tiszteletben tartották azokat az alkotmányos gátakat, melyeket a bécsi béke állított eléjük, megtartották a Bocskai kivívta „vallásszabadságot” s ennek eredményeként Kassán egész I. Lipót „botrányos” „vallásüldözéséig” nem volt többet vallásszabadsága a katolikusoknak. Annyira nem, hogy nemrég említettük, hogy Bocskai felkelése után a kassai főkapitány, az egész vidék német és magyar zsoldosai felett parancsnokló magyar és nagykatolikus Dóczy, is csak zárt helyiségben, a maga lakásán tarthatott misét a maga és háza népe számára Kassa városában. Ott tehát vallásszabadsága a katolikus katonai uralom alatt is csak a protestánsoknak volt, sőt közülük is csak a lutheránusoknak, de a kálvinistáknak már nem. Szabadsághőseink később ez utóbbiaknak nagy nehezen kivívták a vallásszabadságot a lutheránusoktól, de a katolikusoknak nem. Ők a katolikusok vallásszabadságának nem kivívására, hanem elnyomására törekedtek.

Bocskai után aztán már mindössze csak egy évtizede jött egy újabb szabadsághős, Bethlen Gábor és – érdekes – ő is a vallás szabadságának megvédésére jött, de – még érdekesebb! – valláson ő is csak protestáns vallást értett és ezt a protestáns vallást még mindig a katolikusok ellen megvédelmezni jött, mert szerinte még mindig ők voltak az elnyomók. Ez a megvédés most már egyenesen abban állt – ezek után most már nem is állhatott másból – hogy egyszerűen legyilkoltak – s Uram, Istenem, milyen vadul, sőt perverzül! – minden papot (két jezsuitát meg egy kanonokot), akit Kassán találtak. Ezeket is természetesen csak a főkapitány házában találták, mert hiszen ha nem az ő házában lettek volna, már előbb legyilkolták, vagy legalábbis összeverték és kiűzték volna őket maguk a kassaiak.

Dóczyt, a főkapitányt, nem merté megölni Bethlen. Őt csak börtönbe vitte megbilincselve, s látni fogjuk majd, hogy ott halt is meg hamarosan. Csoda-e, ha azt beszélték, hogy ő se természetes halállal? De nemcsak a papokat gyilkolták meg, hanem még a kanonok ministránsgyerekeit is s velük együtt egy Hofmann nevű katolikus urat is.

Bethlen Gábor felkeléseit azonban, melyek közül az elsőnek keretében ezek a véres események lejátszódtak és büntetlenül maradtak, még ma is úgy tanulja a magyar gyerek (még a katolikus magyar gyere is!), hogy azok az alkotmányos szabadság mellett és a vallásszabadságért folyó harcok voltak. A nehézséget úgy intézik el, hogy mikor Bethlen szabadságharcáról beszélnek, a kassai papok vértanúságáról hallgatnak. Annyira nem láttak ebben semmi különöset vagy nehézséget régebben még szerzetes tanáraink se, hogy a keszthelyi premontrei gimnáziumban ugyanabból a Varga Ottó-féle történelemből tanultuk ezeket az eseményeket mi is, mint Ady Endre a zilahi református gimnáziumban.

Ez időkben – s utána még vagy száz évig – országgyűléseink úgyszólván nem álltak másból, mint protestánsaink vallási sérelmei és az őket ért túrheterlen igazságtalanságok és erőszakosságok állandó hangoztatásából és az ezekért járó elégtétel követeléséből. Legtöbbször addig nem is engedtek semmi mást tárgyalni, míg sérelmeiket elő nem adták és rájuk orvoslást nem kaptak. Később pedig, mikor már kisebbségben voltak és így elégtételt hiába követeltek, dacosan és megsértődve s a haza ügyeivel mit sem törődve egyszerűen otthagyták az országgyűlést.

A katolikus rendek és a király eleinte engesztelték őket és a házára hivatkozva próbálták őket megbékíteni, később azonban észre tértek és a protestánsok nagy hangon és még nagyobb felháborodással előadott sérelmeivel szemben ők is felsorolták a protestánsoktól szenvedett sérelmeiket s ők is követelték ezek orvoslását. Csodálatos, hogy a katolikusok a maguk sérelmeiből még nagyobb listát tudtak összeállítani, mint a protestánsok, pedig ekkor már a XVII. század közepén mégis csak százszor jobb helyzetben voltak már, mint még Bocskai idejében voltak, hiszen ekkor már alig volt protestáns főúr, Bocskai idejében pedig még alig volt katolikus.

Jellemző, hogy történetírásunkban egész a legújabb időkig általánosan elfogadott dolog volt, hogy az „állítólagos” katolikus sérelmek nem voltak komoly és tényleg megtörtént sérelmek, hanem inkább csak tréfáknak tekinthetők, melyeket azok se vettek komolyan, akik összeírták és az országgyűlésen előterjesztették őket. Hogy lehetne – érvelnek – komolyan szó Lipót protestáns elnyomása idejében katolikusoknak protestánsoktól szenvedett vallási sérelmeiről? Szekfü volt az első, aki – akkor még mint

nagy újságot – azt állította, hogy mindkét fél sérelmei valóságosak voltak és komolyan veendőek. Igazán jellemző, hogy ehhez a felismeréshez egy Szekfüre kellett várni; hogy nélküle még ide se jutott volna el még ma se a magyar történetírás.

Hogy lehettek volna a katolikusoknak sérelmeik, mikor a hatalom az ő kezükben volt, kérdezték ezek a régimódi magyar történetírók. Igen – feleljük nekik – a központi hatalom az ő kezükben volt, de az a messze Bécsben, az országon kívül volt. De az országgyűlés egész Rákóczi György idejéig, a megyei hatalom pedig, amely a közigazgatást intézte, és amelyre a bécsi kormány rendeleteinek végrehajtása is bízva volt, igen tekintélyes részben sose volt a katolikusok kezében. A földesurak is megannyi kiskirályok voltak s egész Bethlenig ezek is protestánsok voltak. Lipót alatt ugyan már nem, de a köznemesség s vele az értelmiség többségében ekkor is még protestáns volt, a megyéket pedig ezek kormányozták, nem a főnemesek, a magyar közigazgatás és a törvények végrehajtása tehát az ő kezükben volt. (A magyar nemesség többségében még ma is protestáns.)

Köztudomású, hogy városaink is úgyszólván kivétel nélkül protestánsok voltak egész Lipót uralkodása közepéig – tehát még a katolikus sérelmek összeállítása idején is – s ha ezeknek volt hatalmuk ahhoz, hogy még Bethlen Gábort se eresszék be falaik közé, még abban az Erdélyben se, melynek Bethlen fejedelme volt s ugyancsak nem árnyékfejedelme, bizonyára volt hatalmuk ahhoz is, hogy a katolikusok vallásszabadságát is elnyomhassák. Hogy hatalmuk mellé volt erre hajlamuk is, az a mondottak után már nem szorul újabb bizonyításra.

A XVIII. század második feléig nem ismert még az európai társadalom vallásszabadságot. Az uralkodó vallás vallási kisebbséget nem tűrt meg, mert vetélytárs nélkül akart uralkodni. Láttuk már, hogy az, aki a vallásban komolyan hisz, nem is viselkedhet másként. Akkor pedig még a protestánsok is komolyan hittek. Világos tehát, hogy ott, ahol protestánsok kezében volt a hatalom, a gyakorlatban nem volt szabadsága a katolikusoknak, tehát ott nekik lehettek és voltak is sérelmeik bőven. Pedig hát láttuk, hogy a megyék több mint felében, a városokban pedig majdnem kivétel nélkül az ő kezükben volt a hatalom még Lipót korában is, hát akkor Bocskai és Bethlen korában! Ez időben még a kivételképpen katolikus primási székhelyen, Nagyszombatban is, nagy szava volt a protestánsoknak.

Kőszeg városa például úgy lett egészen protestáns, hogy a város 24 tagú tanácsában a protestáns többség katolikusokat egyáltalán nem tűrt meg, a katolikusok templomait egytől-egyig elvette, a katolikus iskolákat is bezáratta, s azt se tűrte meg, hogy a vidékről bejött pap hívét nyilvánosan a temetőbe kíséresse. Ez intézkedések megtörténte után csend és béke lett a városban, mert a katolikusok vagy kivándoroltak vagy mukkanni se mertek, s ha imádkoztak, csak otthon imádkoztak, sőt a protestáns gyülekezetekben is részt kellett venniük. Részint mert pap nélkül nem lehetett meg az a vallási műveltségük, hogy a kétféle istentisztelet nem mindegy, részint mert akkor a hatóságok meg is követelték minden polgártól, hogy templomba járjon. Ez pedig ezekben a városokban nem jelenthetett mást, mint természetesen a protestánssá lett templomok valamelyikébe valójárást.

1620-ban aztán, mikor már az ellenreformáció szele kezdett fújdogni, tehát a reformáció divatja múlni kezdett, lassacskán a katolikus önérték is ébredni kezdett Kőszegen annyiban, hogy most már kezdjük megtudni, hogy ők is vannak. A nagy csend alapján azt kellett ugyanis hinnünk, hogy már régen elenyésztek. A jelzett évben öntudatuk ugyan akkora még nem lett, hogy elvett templomaik közül legalább egyet visszaköveteltek volna maguknak, de akkora már igen, hogy ők is építettek maguknak egyet. A protestánsok ezt természetesen rossz szemmel nézték. Az építést is bizonyára csak azért nem akadályozták meg, mert Bécs közelében voltak s ott akkor már II. Ferdinánd, a „legklerikálisabb” Habsburg uralkodott. A már kész templomot azonban a kőszegi lutheránusok azzal intézték el, hogy megállapították, hogy a városban a németek mellett már magyar protestáns is olyan sok van, hogy illő, hogy nekik is legyen már templomuk. Addig az összes protestáns templomokban ugyanis német volt az istentisztelet nyelve. Ezt az új templomot is elvették tehát a katolikusoktól magyar protestáns istentisztelet céljaira. S mindezt II. Ferdinánd uralma alatt tették és tehették. A mi történetírásunk pedig még ma is azt hiszi, hogy a Habsburgok alatt katolikus vallási sérelem csak viccnek jó.

Szegény kőszegi katolikusok – mit tehettek mást? – újabb templom építésére szánták el magukat abban bízva, hogy ez most már az övék is marad, mert hiszen most már nemcsak a német, hanem a magyar protestánsoknak is van városukban templomuk. De hogy mégis újra pórul

ne járjanak, az építés megkezdése előtt előbb engedélyt kértek rá a városi tanácstól, tehát a protestánsoktól. A város megtagadta az építési engedélyt. Érdekes, hogy ezeknek a szegény kőszegi katolikusoknak eszükbe se jutott, hogy elnyomásuk miatt panaszkodjanak s orvoslásért Bécsbe, II. Ferdinándhoz folyamodjanak, hanem úgy segítettek magukon, ahogy tudtak és a ma Jurisics tér 6. sz. alatti házban szükségkápornát rendeztek be maguknak. Ide se járhattak azonban sokáig Istent dicsérni, mert protestáns „testvéreik” hamarosan megrohanták a házat és a kápolna berendezését összerombolták.

A katolikus istentisztelet ez a teljes elnyomása Kőszegen 117 éven át tartott. Csak titkon és áluhában járt be a városba vidékről néha egy-egy Ferenc-rendű szerzetes. (Horváth Detre: „Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata” a „Föld és Ember” című folyóirat 1929. évf. 6. számában)

Ha ilyesmit történhetek büntetlenül városban, Bécs közelében és még az ellenreformáció korában is, gondolhatjuk, mik történhetek a XVI. században és a távoli magyar megyékben és a pallosjoggal bíró, 1620-ig majdnem teljesen protestáns magyar főurak jobbágyfalvaiban.

Még 1628-ban is, mikor II. Ferdinánd, a legkatolikusabb Habsburg, volt a királyunk, Pázmány Péter volt a prímásunk és a nagy térítő katolikus Eszterházy Miklós, a nádorunk, megtörtént, hogy mikor Thomassevich Mihály, légi (Csallóköz) lutheránus lelkész (láthatjuk, milyen színmagyar protestáns lelkészek voltak ekkor hazánkban még a színmagyar Csallóközben is) visszatért a katolikus Egyházba, a szomszédos szenci és magyarbéli prédikátorok, fegyveresekkel, kiket természetesen protestáns földesuruktól kaptak, házára törtek, ellátták a baját és megkötözve a szuperintendensükhöz szállították. Mivel szándékától semmi rábeszéléssel se tudták eltéríteni, elvitték Semptére a protestáns földesúrhoz, Thurzó Ádámhoz és várában sötét tömlöcbe vetették.

Frankl (Fraknoi Vilmos: Pázmány Péter és kora, II., 407-408. o.)

A környékbeli katolikus papság erre Pázmányhoz folyamodott oltalomért (de vajon kihez folyamodtak akkor, mikor még nem volt Pázmány Péterük és II. Ferdinándjuk, hanem csak idegbeteg Rudolfjuk, sőt lélekben protestáns Miksájuk? Pedig hát csak természetes, hogy akkor még sokkal több hasonló sérelmük volt). Pázmány egyik tisztartóját és Pozsony megye alispánját (de hát legtöbb megyében az alispán is protestáns volt

még Lipót idejében is) azonnal Thurzó Ádámhoz küldé, hogy tőle a fogoly azonnali szabadon bocsátását követeljék.

A gróf először megtagadta a kívánságot, néhány hét múlva azonban mégis csak szabadon bocsátotta a fogoly lelkészt, akinek nem volt más bűne, mint csak az, hogy belátta a katolikus vallás igazságát és követte lelkiismerete szavát. Mivel azonban ekkor már a katolikusoknak Pázmány Péterük és II. Ferdinándjuk volt és egyébként is már nem a reformáció, hanem az ellenreformáció korában vagyunk, Pázmány ezzel nem elégedett meg, hanem a bűnösök megbüntetéséhez is ragaszkodott és követelte, hogy az ország törvényei alapján azok közül, akik az erőszakos és törvénytelen tett végrehajtásában részt vettek, a nem nemeseket állítsák a nádori törvényszék elé, a nemeseket pedig azonnal tartóztassák le.

Ha nem Pázmány lett volna az érsek, hanem egy kényelmes, nemtörődöm, „békeszerető” ember (nálunk pedig évszázadokon át csak az ilyen embereket tartották alkalmasaknak főpapi állások betöltésére), semmit se csinált volna. (Még a Horthy-korban is lebeszélte a budapesti érseki helytartó egy katolikus székely nemes urat arról, hogy egy, jelenlétében a kocsmában a pápát minősíthetetlenül gyalázó kálvinista egyén ellen vallásgyalázás címén feljelentést tegyen).

Most azonban – de ezt csak Pázmány személyének s talán csak annak, hogy ő is protestánsnak született, köszönhetjük – hivatalosan utasították a kamarát az eljárás megindítására. Az ilyen protestáns erőszakoskodás azonban akkor annyira megszokott dolog volt (képzeltük, mi lehetett akkor 50 évvel előbb!) s hasonló dolgokat annyira nem tartották se feltűnő, se felháborító eseteknek, hogy annak ellenére, hogy már a katolikus visszahatás korában vagyunk, a kamara (pedig katolikusokból állt) még ilyen király, ilyen érsek és ilyen katolikus nádor alatt is csak habozva hajtotta végre a rendeletet és küldte ki az idézéseket.

Mikor aztán Pázmány újabb szorgalmazására mégis kiküldte, akkor közbelépett a „fanatikus katolicizmusa” miatt a protestánsoktól annyira gyűlölt Eszterházy nádor és írt a királynak, hogy ő nem tartja helyesnek ezt a feltűnő szigorúságot. Sokkal jobb lenne békésen elintézni a dolgot és Thurzó Ádámot mindjárt ajánlotta is a király kegyeibe. A protestánsoknak ugyanis még ekkor is akkora hatalmuk volt Magyarországon, hogy a nádor – bármily nagy katolikus volt – félt tőlük. (Thurzó Ádám az ügy hatása

alatt egyébként katolikus lett, buzgó katolikus vált belőle s büntetését természetesen nem kapott.)

Az eset éppen eléggé bizonyítja, hogyan értelmezték protestánsaink ott, ahol ők voltak az urak, a lelkiismereti szabadságot s mennyire nem voltak hajlandók tisztelni a vallásos meggyőződést akkor, ha az az övékével ellenkezett. És ha így csináltak egy katolikusá lett protestáns lelkésszel még Pázmány korában is és Bécs és Nagyszombat a primás székhelye szomszédságában, képzelhetjük, hogyan bánhattak az egyszerű jobbágyok vallásszabadságával például Miksa idejében és a messze Tiszántúl vagy a Dunántúl mélyén! Pedig hogy ezek az esetek még Bécs közelében se voltak kivételek, jól lehet látni abból, hogy az egykorúak, még hajó katolikusok voltak egyébként, akkor se láttak benne semmi különösét vagy feltűnőt. Mint láthatjuk, nem azon botránkoztak meg, amit Thurzó Ádám tett, nem Thomassevichnek megtérése miatt bilincsekbe verésén háborodtak fel, hanem azon, hogy Pázmány nem elégszik meg, hogy ha nem is mindjárt, de a „bűnös” lelkészt mégis szabadon bocsátották, hanem még meg is akarja büntetni azokat, akik bilincsekbe verték és szabadságától a törvény ellenére megfosztották.

Láthatjuk az esetből azt is, hogy ha nincs Pázmány Péter s nincs mögötte a Habsburgok hatalma, soha meg se tudtuk volna még azt se, hogy a légi lutheránus lelkészt megbilincseltek és börtönben tartották azért, mert földesurával ellenkező lett a vallási meggyőződése. Ha tehát Pázmány koránál régebben történt volna a dolog, ez a szegény lelkész talán ott rothadt volna el a börtönben vagy talán még életét is elvesztette volna anélkül, hogy sorsáról történelmi adat maradt volna fenn. Az ugyanis csak akkor marad fenn, ha a törvény is foglalkozik ügyével s egy írásba is fektetik. Itt is igaz, hogy „verba voltan, scripta manent”. A szó elröppen, de az írás megmarad. Írás, feljelentés nélkül nyomtalanul elröppennek a szegény Thomassevich Mihályok szenvedései is.

Hogy az 1530-as, 40-es, 60-as években a katolikusokkal történt erőszakosságoknak és jogfosztásoknak esetei alig vannak feljegyezve a magyar történelem lapjain, az csak azt bizonyítja, hogy mennyire ágrólszakadtak és védtelenek voltak akkor a katolikusok. Az erőszakosságok megtörténtét történelmi kútfők hiányában is éppen eléggé bizonyítja az a megdöbbentő valóság, hogy 1600 körül egész Magyarország területén már alig volt egyetlen plébánia, kolostor vagy katolikus iskola, a

papság és szerzetesség úgyszólván teljesen kipusztult s mindez úgy történt meg, hogy tiltakozásnak, panasznak, felfolyamodásnak, orvosláskérésnek úgyszólván semmi nyoma. Nem is tudnánk, hogy megtörténtek, ha nem mutatná 1600-ban a kietlen való, és ha a régi, középkori kútfőkből nem tudnánk, milyen virágzó és dús volt itt a hajdan.

Ilyen tökéletes kipusztulás nem történhetett meg magától, de nem történhetett meg csupán szellemi fegyverek hatása alatt se. A szellemi fegyverekkel való támadás csak pangást s utána következő lassú pusztulást eredményez, melynek lefolyásához hosszú évszázadok szükségesek.

Hogy a magyar katolicizmust nem egyszerűen csak a protestantizmus szellemi és erkölcsi fölénye pusztította ki, azt bizonyítja e kipusztulás hihetetlenül gyors és szinte nyom nélküli lefolyása, de bizonyítják a szomszédos Ausztriában és Stájerben történt hasonló esetek s azok, melyekről Pázmány korától kezdődőleg már nálunk is maradtak történelmi kútfők, mert ekkor már nálunk is történtek tiltakozások.

Nem az ugyanis az igazán szánandó elnyomott, aki tiltakozik, protestál, panaszkodik szorongatottságában. Nem. Az igazi elnyomottak nem azok a magyar protestánsok voltak, akiknek panaszaitól négyszáz év magyar történelme hangos, és akiknek panaszai miatt úgyszólván állandóan öltre mentek egymással és másról még tárgyalni se tudtak országgyűléseiken a magyar rendek. Az igazi elnyomottak a XVI. század magyar (és még inkább észak-európai) katolikusai voltak, akik úgy enyésztek el, hogy tragédiájuknak még csak nyoma se maradt a történelemben, mert nekik némán kellett tűrniük, mert nem volt, aki pártul fogja őket, nem volt, aki szót emeljen mellettük, mert ők még panaszkodni se tudtak vagy mertek. Őket kifosztották, elnyomták, gúnyolták, megvetették, sokszor meg is gyilkolták, őrájuk rágyújtották a házat, de mindezt megbújva, némán kellett tűrniük.

A mai kor magyarjának egyébként nem kell ezt az állapotot hosszan magyarázni, mert jól ismeri a „népi demokrácia” idejéből. Vajon a „reakciósok”, „osztályidegenek”, deportáltak, szerzetesek és „kulákok” szenvedéseiről maradtak-e fenn a történelem jövő kutatói számára használható bizonyítékok? A bolsevizmus nem győz dicsekedni, hogy mennyi könyvet, újságot, folyóiratot, brosúrát adott ő ki és hány millió példányban, de ezek közül egy se szól ezekről, mind csak az uralmon levők,

az elnyomók dicsőségét hirdetik. Az elnyomottak szenvedéseiről ezek nemcsak hallgatnak, hanem egyenesen ezek „meggyőző” cáfolatát képezik.

Élőszó útján, szemtanuktól is hiába akartad volna összegyűjteni a bolsevik kor áldozatainak szenvedéseiről az adatokat, mert még ha benned meglelt volna is az ahhoz szükséges és éppen nem megvetendő bátorság, hogy felkeresd és megkérdezd őket, az áldozatok akkor is hallgattak volna, sőt egyenesen ők maguk is megcáfolták volna „állítólagos” megkínzásukat. Egy anya még előttem is és még négyszemközt is először letagadta „összeesküvő” katonatiszt fiának megkínzását, akitől az ávosok még azt is kérdezték, hogy szokott-e gyónni s mivel mondta, hogy szokott, még ezért is külön összeverték.

Egy piarista tanár is, akit Nagykanizsáról hurcoltak el, mikor ott a piarista kolostort feloszlatták, és akit és társait azon a címen, hogy miért lázítják a népet, azért vertek társaival együtt kegyetlenül össze, mert ugyanakkor Hatvanban lázadás tört ki a ferencesek ottani elvitele miatt, először szintén végig gasztalta nekem a rendszert.

Csak mikor látta, hogy tudom már az igazságot, s hogy nem kell tőlem félnie, akkor közölte velem azt, amit most mondtam, de akkor is olyan megriadt rettegéssel és olyan kelletlenül, hogy azonnal abban is hagytam a további kérdezősködést.

A bolsevizmus gátlástalan eszközeivel még azt is el tudta érni s nem is csak kivételképen, hanem rendszeresen, hogy még áldozatai nemcsak hallgattak, hanem propagandistává váltak. Még nyilvános törvényszéki tárgyalásaikon is s még az ugyancsak nem gyáva Rajk, a kommunista vezér, is. Pedig még haszna se volt belőle, mert így is felakasztották.

Természetesen nem azt akarom mindezzel mondani, hogy a XVI. század folyamán is ÁVÓ-féle szervezet volt és akkor is így kínozták a katolikusokat, hanem csak azt, hogy az akkori katolikusoknak se volt sajtójuk, melyben tiltakozhattak volna; nekik se volt senkijük, akihez folyamodhattak volna. Velük is az történt, hogy nemcsak nyoma nem maradt azoknak a méltánytalanságoknak, igazságtalanságoknak és erőszakosságoknak, melyeket el kellett szenvedniük, hanem üldözőik gőgjükben még a világot is telekürtölhették és a történelem számára is bebizonyíthatták, hogy ők semmiféle túlkapást vagy törvényteleniséget nem követtek el, s ha büntettek, csak bűnösöket büntettek, akik sorsukat megérdemelték.

Strindberg is észrevette ezt hazája történelmében, mert egyik művében felháborodva jegyzi meg, hogy a régi egyház hitújítás korabeli „vértanúságát a mi történetírásunk oly gyalázatosan bemocskolta”. E megjegyzéséből láthatjuk, milyen történelmet tanult Strindberg diákkorában s milyent taníthatnak ma is a svéd iskolákban. De hát nem kell nekünk e tekintetben Svédországba mennünk. Így tanultunk mi is Magyarországon is és mint láttuk, nemrég még a szerzetes iskolákban is.

Egyébként ma is láthatjuk, hogy nincs gyámoltalanabb, ijedtebb, könnyebben megfélemlíthető tömeg, mint a jámbor katolikus tömegek. Hogyan el lehetett ezekkel bánni a francia forradalomban is! Erre a tömegre (nem hiába mondja a Szentírás is „nyájnak”) igazán rájuk illik az, amit mesterükről mondott a próféta, hogy mint a juh, úgy vitetik, úgy hagyja magát vinni a megölésre és nem nyitja meg a száját. Igazán látszik rajta, hogy jelvénye és eszményképe a kereszt, azaz az akasztófa s mindaz a szenvedés, ami velejár.

Olyan természetesen köztük is kevés van, aki akkor se kiabál, mikor a maga életéről, vagyonáról, egészségéről vagy állásáról van szó (a bolsevizmus még azt is el tudta érni, hogy még ekkor se kiabáltak, mégpedig nemcsak ezek a jámborok nem, hanem még az öntudatos érdekemberek sem), de ha „csak” az Egyházat, ha csak a vallást, csak az Isten ügyét bántották vagy bántják, akkor mindenki hallgat, kivéve a hősoket, de azok nem teremnek minden bokorban.

A mi tömegeink a „népi demokrácia” idejében még azt is minden nagyobb felháborodás nélkül eltűrték, sőt úgy látszott, mintha magától értetődőnek tartanák, hogy a zsúfolt templomban megjelent kommunista kém feltűnően a legelső padba tolakodják előre, ott nyíltan, sőt fontoskodással elővegye jegyzeteit és ellenőrzésképpen ott nyilvánosan írja a pap beszédét. A gonoszok ellenben olyan bátrak, hogy még ezt is megmerik tenni. (Azt is láthatjuk azonban, hogy nem is kellett hozzá olyan nagy bátorság, mert hiszen sehol se bántotta érte őket senki.)

De a Horthy-korban (mikor a kommunisták meggyőződése szerint a papok parancsoltak Magyarországon) egy két-háromszázézes tömegű katolikus vallásos utcai ünnepélyen Budapesten még azt is meg merte tenni a hivatalos szolgálata ellátása címén ott jelenlevő más vallású (vagy más érzelmű) mentőorvos, hogy viselkedésével egész kihívóan mutatta, hogy ő más vallású vagy nem vallásos. Mikor azok, akik a közelében voltak, ezt

végül mégis megunták és rendre utasították, „Papoljon a papoknak, de nem nekem!” – kérte ki magának az illető s a kétháromszázézeres tömeg annyira jámbor volt, hogy erre nem szóltak neki többet és így az utolsó szó mégis az övé lett.

Azt is számtalanszor tapasztaltam, hogy olyan községben és olyan iskolában, ahol 2-300 katolikus gyerek között csak egy-két kálvinista vagy lutheránus akad, ezek – ha valamely kivételes alkalommal eljönnek – a katolikus templomban úrfelmutatás alatt a térdeplő tömegben is tüntetően állva maradnak (katolikusok hasonló helyzetben még ha bűnnek tartanák a letérdelést, se mernék ezt megtenni). Ezek ki vannak oktatva, hogy nekik nem kell és nem is szabad beleolvadniuk a többségbe vagy alkalmazkodniuk hozzá. Ezért ha a többi letérdel, ő nem; ha a többi imádság előtt és utána keresztet vet, ő nem; ha a többi „Dicsértessék Jézus Krisztussal” köszön, ő azért is azt mondja: „Jó napot!” (Pedig hát a „Dicsértessék” egyenesen protestáns köszöntés, mert nincs benne Szűz Mária vagy szentek.) Az ő vallásának ugyanis az a lényege, hogy ő nem katolikus és természetesen ő különb és okosabb, mint a katolikus.

De vajon melyik protestáns iskolába járó katolikus gyereknek jutott valaha eszébe, hogy a sok „Jó napot!” közepette ő csak azért is mindig „Dicsértessék”-kel köszönjön és mikor ott közösen imádkoznak, ő csak azért is keresztet vessen előtte és utána azon a címen, hogy ő nem protestáns, hanem katolikus? De még ha akad kivételesen ilyen katolikus is, ilyenkor az is nem büszke öntudattal, hanem félszegül és félénken csinálja a dolgot s nem is csoda, mert hiszen tudja, hogy kigúnyolják érte nemcsak egyes protestánsok, hanem igen gyakran még saját katolikus társai is.

Egy protestáns tanártársam (nem is a kommunizmus, hanem a „klerikális” Horthy-korban), annak ellenére, hogy szemben hozzám mindig rendkívül udvarias volt, sőt tiszteletet mutatott, egyik katolikus diákját még azért is megszégyenítette, mert iskolai füzeté elejére azt írta jellegűl: Isten nevében!

„Nem szeretem azokat – mondta –, akik Istent csak külsőleg tisztelik.”

(Vajon honnan tudta, hogy ez a diák Istent csak külsőleg tisztelte? Miért nem mondta ugyanez a tanár akkor is, mikor diákjai a himnusz éneklése alatt vigyázzban álltak, hogy nem szereti azokat, akik hazájukat csak külsőleg tisztelik? De ha még Isten neve is ellenszenves volt neki,

mint protestánsnak, mit szolt volna akkor, ha az a diák azt írta volna oda füzetjé jeligéjéül: Áve Mária? Pedig hát – mivel állítólag Magyarországon szabad vallásgyakorlat van – ezt is teljes joggal oda írhatta volna.)

Ez a katolikus félénkség, ez a katolikus és a protestáns (vagy zsidó vagy hitetlen) psziché közti különbség az oka, hogy egész országokból, sőt egész Észak-Európából ki lehetett irtani nemcsak a szerzeteseket és papokat, hanem még az egész katolicizmust is anélkül, hogy annak a sok jogtalanságnak, rablásnak, zsarnokságnak, elnyomásnak és cinizmusnak, mellyel ez szükségképpen járt, akár csak nyoma is maradt volna a történelem lapjain vagy az utókor tudatában. (Kivételesen (kivált Angliában) volt természetesen katolikus ellenállás is, melynek az egykorú kútfőkben is ugyancsak nyoma maradt.)

Ellenben mikor a katolicizmus később pártfogókhoz jutott s elrabolt templomainak legalább egy részét vissza akarta „rabolni” és annak az erőszaknak, mellyel a protestantizmus uralomra jutott, legalább egy részét már a protestantizmus ellenében akarta érvényesíteni, mindjárt olyan tiltakozás, felháborodás, jogtalanság-, elnyomás- és önkényemlegetés, sőt újra meg újra olyan véres felkelések és polgárháborúk, akár még az ördöggel (török) is szövetkezve zúdultak hazánkra, sőt egész Európára, hogy móresre tanítsák a beste „zsarnokot”, hogy még ma is visszhangzik tőle Európa és nemzetünk történelme.

Mikor Rudolf nem egyforma atyja volt katolikus és protestáns alattvalóinak, hanem a katolikusokat jobb szerette; mikor azon volt, hogy alattvalói egy valláson legyenek, mégpedig azon a valláson, amelyet ő hisz, akkor semmi mást nem tett, mint amit minden, de kivétel nélkül minden akkori uralkodó tett, de főként és első sorban az akkori protestáns uralkodók. Őt tehát ezért „zsarnoknak”, igazságtalannak, elnyomónak, sőt rémuralmat gyakorlónak nevezni egyoldalúság, elfogultságjele, igazságtalanság, történelmi szempontból pedig nagy tudatlanság is.

Közte és kora protestáns uralkodói között csak az volt a különbség, hogy ez utóbbiak minden megengedett és meg nem engedett eszközt felhasználtak, hogy alattvalóikat protestánsná tegyék, míg Rudolf csak törvényes, csak megengedett eszközöket használt fel. Azok egész munkát végeztek, Rudolf pedig sikertelenül próbálkozott. Azok azt követelték alattvalóiktól, hogy kedvükért és az ő parancsukra eddigi vallásukkal szakítsanak és egy újhoz csatlakozzanak, míg Rudolf csak azt kívánta tőlük,

hogya ne cseréljenek vallást, hanem maradjanak meg a régiiben. (Mindenesetre kevésbé radikális kívánság, mint azoké.) Rudolf továbbá azért állt elő kívánságával, mert egyedül üdvözítő egyházban hitt, tehát egyenesen kötelessége volt azt akarni, hogy ne csak ő, hanem alattvalói is üdvözüljenek. Protestáns kartársai ellenben a vallásszabadság alapján állva (!) álltak elő ugyanezen követeléssel, tehát önmaguknak ellentmondva.

Láttuk, hogy Rudolftól és utódaitól egyenesen az életérdek kívánta, hogy birodalmuk protestánsná tételét megakadályozzák. Láttuk, hogy akkor még a vallás annyira hozzátartozott az emberek egyéniségéhez és vele az állami élethez is, hogy aki uralkodójának nem volt hittestvére, az nem volt alattvalója se, legalábbis lélekben és akaratban nem. Láttuk a Stájerből és Ausztriából felhozott esetekkel kapcsolatban, és látni fogjuk bőven a magyar protestánsok viselkedéséből is, hogy a Habsburgok protestáns alattvalói ez időkből megannyi forradalmárok voltak, mégpedig a legvadabb, legerőszakosabb, legvakmerőbb, legfanatikusabb forradalmárok. A magyar protestánsok is sokkal közelebb állóknak tartották magukhoz a cseh, osztrák és német protestánsokat, mint a magyar főpapokat vagy akár a magyar katolikusokat. Ezek ellen velük szívesen szövetkeztek. A francia hugenottákhoz is sokkal közelebb állt a protestáns angol vagy német – hiába volt mint franciának ellensége –, mint a katolikus francia. Ők is velük szövetkeztek, hozzájuk húztak, azok pedig pénzelték őket.

A protestáns magyar is szívesen szövetkezett az „átkozott” német ellen még a törökkel is. De az a német nem azért volt neki átkozott, mert német volt, hanem egyedül azért, mert katolikus volt. Nem is értett a németen mást, mint katolikus. A kassai és eperjesi polgárok is németek voltak s a „magyar” szabadságharcoknak mégis mindig a legmegbízhatóbb szövetségesei voltak, mert magyarok ugyan nem, de protestánsok voltak. Bocskai felkelésére is a kassai németek felekezeti jogainak megsértése volt a kiobbantó ok. Még a török szultánban is jobban bíztak, még rá is jobb szemmel tudtak nézni, mint a saját koronás királyukra, csak azért, mert az német (értsd: katolikus) volt.

Nem lehetett más az ok, mert hiszen tudvalevő, hogy a szultán se volt magyar. Az pedig, hogy ő is turáni, tehát a magyarral rokon, akkor még senkinek se jutott eszébe. Akkor még a vérséget és annak kisebb vagy nagyobb rokonságát senki se mérícskélte.

A magyar szabadsághősöknek jelszavuk lett, hogy „inkább az Allah, mint a wer da”. Ámde mikor az annyira gyűlölt katolikus csehek, osztrákok, németek és stájerok még protestánsok voltak és ők is katolikus uralkodójuk ellen lázadoztak, akkor még kedves volt előttük az ő „wer da”-juk is. Akkor mindenkinél megbízhatóbb testvéreknek tekintették őket annyira, hogy még a királyukkal megkötött békét is csak úgy tartották valamit érőnek, ha ezek a kedves hittestvéreik, a cseh és osztrák rendek, kezeskednek megtartásáért. S ezek a hű testvérek természetesen szívesen vállalták volna is a kezeséget. Bethlen még az első Gesamtmonarchie [összbirodalom] létrehozására is szerződést kötött velük s igazán nem rajta és nem rajtuk múlt, hogy ez a magyar kurucok szerint szörnyszülött már akkor létre nem jött.

Ilyen körülmények közt – látjuk – igazán nem kell hozzá semmi különös gonoszság, elvetemültség vagy zsarnoki hajlam, hanem csak józan ész és életösztön, ha Rudolf és utódai szerették volna, s ha félve bár, de mégis megpróbálták, hogy olyan alattvalók helyett, amilyenek nekik akkor a magyar protestáns rendek voltak, jobbakra tegyenek szert. Ezt pedig csak úgy érhatték el, ha katolikusokká teszik őket.

Azon kívül, hogy Rudolfnak nem volt szíve és lelkiismerete egészen vadul, gátlástalanul és kíméletlenül végiggázolni ellenkező meggyőződésű alattvalóin, mint ezt ugyanakkor angol, német, holland, svéd, dán, norvég uralkodótársai megtették, hanem csak bátortalan s így eredménytelen kísérleteket tett ez irányban, még abban is különb volt náluk, hogy azok nem meggyőződésből, hanem tisztán érdekből karolták fel az új tant, míg Rudolf és különösen utódai a legszentebb meggyőződésből akarták az Egyházba visszavezetni alattvalóikat, sőt ez a törekvésük sokszor egyenesen érdekeik ellenére volt.

Kétségtelen ugyanis, hogy a Habsburgoknak is igen jót tett volna az a „kis” egyházi vagyon, melyet az angol és skandináv királyok és a német fejedelmek a reformációval maguknak megszereztek, sőt nekik ez sokkal szükségesebb lett volna. Ezek a protestáns „kollégáik” közel se voltak ugyanis olyan nagylelkűek alattvalóikhoz, mint a Habsburgok s azért a világ egy uralkodóházának se volt sose olyan jellegzetes tulajdonsága a kétségbeejtő pénztelenség, mint éppen a Habsburgoknak, akiknek ugyanakkor még hazánk török elleni védelmének nagy anyagi gondja is vállukra nehezedett.

Bizonyára azt is igen könnyű belátni, hogy a Habsburgoknak is kellemesebb és kényelmesebb lett volna önmagukat tenni az Egyház fejévé és nemcsak az államügyekben, hanem a hit és erkölcs világában is korlátlan urakká lenni, mint uralkodói önértetüket állandóan vérig alázni azzal, hogy e tekintetben Rómától kell várniuk és kapniuk az utasításokat, s például nemi életük (házaseletük) is Rómától függött. A Habsburgoknak Róma mellett küzdeni tehát nem önzés volt, hanem a legnagyobb önzetlenség.

Meggazdagodhattak volna s mégis megmaradtak szegénynek. Hitben és erkölcsben is a maguk urai lehettek volna, s mégis megmaradtak azon igazi evangélium szolgálóinak, melynek Krisztustól rendelt csálhatatlan értelmezője van. Tudomásul vették, hogy még az uralkodók se magyarázhatják önkényesen a hitet (hogy is tehetnék, ha a hit igazság?!), s így megmaradtak nemcsak az evangélium, hanem Róma alázatos szolgálóinak is és ezzel az objektív vallási és erkölcsi igazságnak hoztak ugyancsak nehéz és ezért tiszteletreméltó áldozatot. Az olyan „meggyőződést” ugyanis, mely arra biztat, hogy vedd el a másét (még azt is, amit más jó emberek már Istennek adtak) vagy legalább fogadd el (ha más veszi el) vagy hogy ne engedelmeskedjél az Egyháznak, hiszen azért vagy király, a józan és emberismerő ember nem nagyon hajlandó valóban „meggyőződésnek” elfogadni, hanem rosszaságnak kell néznie, melyet szép szavakba burkolnak.

Hogy nevezheti valaki túrhetetlennek és „vallásüldözésnek”, ha azok a főurak, akiknek apjuk vagy nagyapjuk, akkor, mikor protestánsá lett, a birtokain levő templomokat szerinte joggal adta át az új vallásnak és ahhoz is joga volt, hogy most már csak az új hitet hirdető prédikátorokat fizesse, a régi plébánosokat ne, most mikor már újra katolikusok lettek, újra a régi hitnek adják vissza a birtokain levő templomokat és most már megint csak a régi hit papjainak hajlandók fizetést adni? Ehhez ugyanis apjuknak vagy nagyapjuknak annak idején vagy joguk volt vagy nem; eljárásuk vagy helyes volt vagy nem. Ha joguk volt hozzá, akkor, mikor a változást a protestantizmus javára tették meg, kétségtelen, hogy utódaiknak éppúgy vagy még jobban joguk volt hozzá akkor is, mikor ugyanezt a katolicizmus javára ismételték meg. Ha pedig eleiknek nem volt hozzá joguk annak idején, az utódok csak az ő igazságtalanságukat tették most jóvá.

Azért mondom, hogy nemcsak joguk, hanem jobban joguk volt az utódoknak tenni azt, amit őseik már megcsináltak, mert az ősök csakugyan

elvették a templomokat a katolikusoktól, az utódok pedig csak visszaadták nekik és ezeket a visszavett templomokat elvégre is katolikusok építették és a katolikus istentisztelet céljaira. A törvény, mint láttuk, ma már, azt, amit megállapítunk, annyira sérthetetlen igazságnak tartja, hogy addig, míg annak a hitnek, melynek szolgálatára a templomot építették, csak egyetlenegy hívője is lakik a faluban, nem foglalhatja el a templomot más vallás a maga istentisztelete céljaira még akkor se, ha ennek a másik vallásnak ott akár ezer hívője van is templom nélkül.

Ezen kívül még azért is mondtam, hogy a második elvétel, illetve a visszavétel, jogosabb volt, mint az első, mert az elsőnél egészen világos a tisztátalan szándék. A hitújítás kora főurainak vallásváltoztatásában ugyanis – legalábbis óriási többségükben – egészen nyilvánvaló a nemtelen szándék, a meggyőződés helyett az önzés, az egyházi vagyon megszerzésének vágya. Nyilvánvaló, hogy a vallásváltoztatás oka nem a hitbuzgalom, hanem csak az volt, hogy a szentségtelenül már elragadott egyházi vagyont ne kelljen többé visszaadni.

Fel lehet hozni, hogy később a katolikus vallásra visszatérő főurakra is rájuk lehet fogni az önzést (protestánsaink, sőt az egész magyar történetírás – kivált régebben – ugyancsak rájuk is fogta) vagyis lehet azt is gondolni, hogy ők is csak azért lettek újra katolikusokká, hogy az udvarnak kedvében járjanak, és hogy így jobban érvényesüljenek. A Habsburgok ugyanis elsősorban mindig katolikusokat ruháztak fel a befolyásosabb méltóságokkal.

Erre az ellenvetésre azt feleljük, hogy itt is lehetséges ugyan az önzés, de ebben a második esetben közel se olyan nyilvánvaló, mint az első vallásváltoztatáskor, sőt itt az önzést nem is lehet bizonyítani, hanem csak rosszakaratúlag feltenni. A hitújítás korában ott van az erőszakosan már elfoglalt vagyon, mint tárgyi bizonyíték. Tagadhatatlan, hogy az országok területének vagy egy negyedét tevő mérhetetlenül nagy egyházi vagyon minden országban, mely a reformációt elfogadta, az uralkodó és a főurak kezébe került. Mint ecsedi Báthory István végrendeletéből láthatjuk, nemcsak a föld, hanem még óriási értékű műkincsek, arany és ezüsttárgyak is az újító kezébe került. Az is kétségbenvonhatatlan, hogy ezek a nagy uradalmak és műkincsek nem maradhattak volna az övék, ha birtoklóik katolikusok maradtak volna. Ez esetben előbb-utóbb (a jogrend

helyreálltával) még akkor is vissza kellett volna őket adniuk, ha már birtokukban voltak.

Ellenben a második vallásváltoztatáskor, az Egyházba való visszatéréskor, némelyik hatalmas visszatérőnek legfeljebb reménye lehetett arra, hogy nádor vagy országbíró így könnyebben lehet belőle, de nem biztosítéka. Ilyen halvány remények címén még nem szoktak az emberek olyan nagy dolgot megtenni, mint amilyen a vallásváltoztatás akkor volt, sőt még ma is az, mert hiszen könnyen a jellemtelenség vádját, főként pedig volt hittestvérei gyűlöletét zúdíthatja vele magára az illető s így lehet, hogy vallásváltoztatása az áhított méltóságnak elnyerésében jobban akadályozza, mint segíti.

Nálunk a nádori méltóságot választás útján a nemzet töltötte be, nem pedig a királyi kinevezés döntötte el. A nemzet pedig akkor még protestáns volt. Protestánsok is voltak akkor még e nagy tisztségek viselői is. Miért kellett volna hát annak a főúrnak, aki pályázott rá, miatta katolikusnak lennie? A protestánsoknak e tisztségek elnyerésére való lehetőségei csak akkor halványultak el, mikor már az ország katolikus volt, de nem akkor, mikor a „rekatolizálás” még folyt s még kevésbé akkor, mikor még csak megkezdődött. Azok a főurak, akik újra katolikusok lettek, akkor még nem a kisebbség vallásáról tértek át a többségére, hanem megfordítva.

De az önzés vádja a tényekkel is ellenkezik. Például éppen a leggazdagabb és leghíresebb ilyen visszatérőnek, Eszterházy Miklósnak, akiből valóban az ország nádora is lett, mind élete, mind tettei, mind számszámra megmaradt bizalmas levelei annyira kétségtelenné teszik a legtisztább meggyőződést, hogy őt csak az vádolhatja érdekből való megtéréssel, akinek róla a valósággal mereven ellenkező torzfogalmi vannak. Nem hatalmas főúr volt ő, aki nádorságról álmodhatott volna, mikor az Egyházba visszatért, hanem egyszerű köznemes, akinek józan ésszel akkor még nem lehetett reménye az udvarral való összeköttetésre és ennek révén az érvényesülésre. Ellenben az igazság az, hogy megtérése miatt apja még kis családi vagyonából is kitagadta.

Dúsgazdag nagybátyja, Illésházy, volt a pártfogója. Az ő köznemesi állapotának keretei között legfeljebb tőle várhatta érvényesülését, de ő protestáns, mégpedig protestáns vezérférfit volt. És Illésházyból ennek ellenére is lehetett és lett nádor. Mikor Eszterházy Miklós katolikus lett, még egyáltalán nem kellett katolikussá lennie annak, aki érvényesülni

akart, magában Eszterházyban pedig, aki rögtön megtérése után ennek az Illésháznak nemesi szolgája lett, ez a megtérés emberi számítás szerint egyenesen az érvényesülés útjának végleges elzárását jelentette. Eszterházy csak később és a maga erejéből és tehetségéből lett gazdag és hatalmas és sose a vallás állt vagyonszerzése és érvényesülése szolgálatában, hanem megfordítva.

A másik legbefolyásosabb magyar visszatérő, Báthory Zsófia valóban akkor tért meg, mikor már az ország katolikus volt s mikor már protestáns igen magas tisztséget gyakorlatilag nem tölthetett be (bár még ekkor is mindig jelöltek nádornak protestánsokat is, az egyik koronaőr pedig mindig közülük került is ki). De hát Báthory Zsófia, mint nő úgyse lehetett se nádor, se országbíró, se koronaőr, se horvát bán, s aki Báthory Zsófiát csak egy kicsit is ismeri, tudja, hogy neki, még a protestánsok megítélése szerint is, nem az anyagi önzés, nem is az érvényesülési vágy, hanem a katolikus „vakbuzgóság” volt a hibája, azaz a szerintük túlságosan is nagy katolikus meggyőződés. (A valóságban a katolikus meggyőződés csak azok szemében lehet „túlságos”, akik a katolicizmust nem tartják helyesnek. Az igazság szolgálata ugyanis sose lehet túlságos. Legfeljebb nem okosan gyakorlott lehet. A Báthory Zsófiáé azonban okosan gyakorlott volt). Báthory Zsófia a katolikus vallásra való visszatéréssel csak vesztett, mert fia, akit csak azzal a fenntartással választottak meg erdélyi fejedelemnek, ha protestáns marad, ezzel elvesztette a fejedelmi székre való igényét.

Ugyanilyen bizonyos az őszinte meggyőződés Zrínyi Miklós, a költő (és Péter, a „vértanú”) korán elhunyt apjának, a Pázmánytól megtérített Zrínyi Györgynek esetében is, akinek megtéréssel a Zrínyiek tértek vissza az elhagyott Egyházba. Ennek a hatalmas főúrnak e lépése megtevésében nem lehetett önző oka, mert nem ilyen természetű ember volt.

Nem foghatja ezt őrá senki, aki élete körülményeit és leveleit ismeri.

Még legjobban meg lehetne gyanúsítani megtérésében önzéssel Nádasdy Ferencet, a „vértanúságban” Zrínyi Péter társát, mert ő valóban nagyon önző, nagyon számító, igen nagyravágyó s valóban érdekesember volt. Fiatal korában azonban még ő se volt ilyen, megtérése pedig fiatal korában történt, akkor, mikor még valósággal élt-halt lutheránus vallásáért.

Megtérése után azonban épp úgy áldozott és épp úgy élt-halt új, katolikus vallásáért. Nádorrrá levését pedig megtérése egyenesen akadályozta, hisz látni fogjuk, hogy a Wesselényi-összeesküvésbe éppen

azért ment bele, hogy a protestánsoknak megtéréseivel elvesztett kegyét ezzel visszaszerezze.

Protestánsaink nem is az anyagi önzésnek vagy az érvényesülési vágynak, hanem a szerelemnek tulajdonítják megtérését. Szerintük tetszett neki Eszterházy Júlia, az ország legszebb és leggazdagabb lánya, akibe Zrínyi, a költő is szerelmes volt (de ő hiába). Mivel mint protestáns, őt nem kaphatta volna meg, ezért lett katolikussá.

Aki tudja, milyen lángoló, milyen gögös és milyen elbizakodott lutheránus volt a fiatal Nádasdy s hogy utálta és megvetette a „hitehagyottakat”, annak számára Nádasdy nem meggyőződésből való megtérése lélektani lehetetlenség. Nádasdy egyébként se volt bolondul szerelmes, ő maga pedig annyira gazdag volt, hogy Eszterházy Júlia számára nagyobb szerencse volt az, hogy Nádasdy felesége lehetett, mint Nádasdy számára az, hogy elvehette. Nem valószínű, hogy ne kaphatta volna meg a kezét akkor is, ha nem változtat vallást, hanem csak reverzalist ad.

Aztán ne feledjük azt se, hogy Nádasdy nemcsak katolikus lett, hanem éppoly meggyőződéses és lángoló katolikus, mint amilyen lutheránus volt azelőtt, mégpedig nemcsak évek múltával, hanem rögtön megtérése után. Látjuk majd, hogyan összetört később a siralomházban, mennyire lemondott mindenről, ami földi és hogyan átadta magát a bűnbánatnak. Ha vallásváltoztatása csak szerelmi érdekből történt volna, akkor legalább a siralomházban, nagy bűnbánata közepette, ez a „bűne” is eszébe jutott volna s ballépését legalább ott jóvá tette volna. Ez azonban eszébe se jutott, sőt bajában legnagyobb és egyetlen vigasztalása katolikus vallása volt. Thököly, aki érdekből lett katolikus, nem kerül siralomházba, végrendeletében mégis kijelentette, hogy áttérése csak színlelt volt, s mint lutheránus akar meghalni. Nádasdy ezt még sokkal jobban megtette volna, ha lutheránus vallása elhagyásáért csak egy cseppet is bántotta volna a lelkiismeret.

Akik lehetségesnek tartják, hogy Pázmány korának magyar főurai azért lettek újra katolikusok, hogy közéleti érvényesülésüket megkönnyítsék, azokat figyelmeztetjük arra is, mennyivel könnyebb protestánsnak lenni, mint katolikusnak. Mily nehéz lehetett például az 1600-as évek büszke, féktelen, ösztöneinek uralma alatt álló dúsgazdag főurat, akiben csak úgy tombolt a magyar őserő (Takáts és a kor minden

ismerője a XVI. századot tartja történelmünk legjellegzetesebben magyar századának), aki addig korlátlan ura volt a birtokain alkalmazott protestáns lelkészhadnak, magát rá szánia arra, hogy utána ugyanott maga is e papok egyike elé térdeljen, alázattal feltárja és beismerje előtte élete minden titkos bűnét, tőle kérje alóluk a feloldozást s alávesse magát ítéletének és előírásainak, azaz hogy „fülgönást” végezzen! Rá lehetett volna-e erre venni egy akkori büszke főurat meggyőződés nélkül, tisztán vagy elsősorban azért, hogy könnyebben lehessen majd országbíró vagy horvát bán?

Ne feledjük, hogy akinek várak és a falvak százai vannak birtokában, aki tíz-, sőt százezrek szinte korlátlan ura, tud az önmagában, örökölt vagyona révén, is éppen eléggé érvényesülni s nincs semmi szüksége arra, hogy hitvány vallásváltoztatással szerezzék meg hozzá a lehetőséget. Az ilyen ember maga a megtestesült érvényesülés már a bölcsőjében is. Ha véletlenül árva, már akkor is a legtekintélyesebb rokonai versenyeznek a gyámságáért, mert az is nagy haszonnal jár. Nem kellett a XVI. században katolikussá lennie se Perényi Péternek, se Nádasdy Tamásnak, de Dobó Ferencnek, se ecsedi Báthory Istvánnak, mert tudott mindegyikük érvényesülni protestáns létére is. Ők nem tértek meg, mégis nem ők hízelegtek az udvarnak, hanem az udvar hízelgett nekik, kivált annak, akinek az uradalmakon kívül még pénze is volt, mint Dobó Ferencnek s így kölcsönt is lehetett tőle – természetesen nem busás kamat nélkül – szerezni.

„Rudolf kevesebb jóindulatot tanúsított a protestánsok iránt (mint apja, Miksa) és ahol közvetlenebbül befolyt az ország ügyeibe, ott protestánst nem alkalmazott hivatalra. De ez nem történt nálunk és így uralkodása alatt évek hosszú során semmit sem tettek a protestánsok ellen, kivéve azt, hogy 1586-ban visszahozták a jezsuitákat. (Tehát még ez is a protestánsok „ellen” való tevés? Egyébként pedig nem Rudolf hozta őket vissza, hanem a magyar főpapok.) Az ország főbb hivatalait is 1600 táján majdnem csupa protestánsok viselték”, írja a Szalay-Baróti-féle erősen katolikusellenes magyar történelem. (III., 182. o.)

Ez idézet nemcsak azt bizonyítja, hogy hazánkban egész Bocskaiig a kassai dóm visszavételén kívül a protestánsoknak a legkisebb sérelmük se volt (noha a törvény betűje még mindig megégetésre ítélte őket), hanem azt is elárulja, hogy nemzeti elnyomás se volt. A dolgot ugyanis még ez az

erősen Habsburg-ellenes mű is azzal okolja meg, hogy Rudolf „közvetlenül” nem tudott „befolyjni az ország ügyeibe”. Hogy tudott volna hát így „elnyomni”? Hogy mennyire tudott nálunk egy magyar főúr érvényesülni protestáns létére is, mutatja, hogy még Pázmány működésének első felében is csupa protestáns nádoraink voltak s ezt a legfőbb méltóságot egész az ő idejéig nem is érthette el katolikus ember.

Thököly István, az Imrének apja, marhakereskedő unokája volt, mégpedig olyan ócska marhakupec, akit a magyar kamara bűnös üzelvei miatt megkötözve szállíttatott Semptérről Pozsonyba 1569-ben. Ő maga is protestáns volt, utódai is mind megmaradtak annak, sőt mindig főellenségei voltak a Felvidék katolicizmusának (előbb a kálvini, majd a lutheri felekezetben). Mivel azonban ezek a Thökölyek a marhakereskedésből meggazdagodtak, erős protestantizmusuk, sőt a protestáns felkelésekben való buzgó és állandó részvételük se volt akadály a számára, hogy Thököly Istvánt 1654. november 7-én „*eddig és még ezután szerzendő érdemeiért*” (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 26. o.) nejével és törvényes örökösével együtt mindkét ágon grófi rangra ne emelje I. Lipót. Jól jegyezzük meg a császárt és az időt, mert az külön nagy tanulsággal bír. Hazánkban ugyanis ekkor már a „protestáns üldözések” mélypontja volt.

1666-ban azután Thököly István a „véreskezű” és állítólag minden reggel magyar protestánsokat „fölstökömöző” I. Lipóttól még Árva megye örökös főispánságát is megszerzi magának és mindkét ágbeli utódainak. Pedig hát ez a kinevezés egyenesen törvénytelen volt, mert ez a méltóság a Thurzó-örökösöket illette, azok pedig sokan voltak s közülük csak az egyik volt Thököly. Ezért aztán a többi örökös tiltakozására ezt a kinevezést hatálytalanítja is Lipót. (Ez a hatálytalanítás azonban nem volt akadály a számára, hogy István nagy reményű fiát, Imrét, mégis már gyermekkorában Árva megye örökös főispánjának ne titulálják). De azért e cím mellé Apafi erdélyi fejedelemtől (akinek viszont az volt az érvényesülés feltétele, hogy valaki protestáns legyen, ne pedig katolikus) már hétéves korában (1665. március 20.) megkapja még a Máramaros megyei főispánságot is.

Ennyire lehetett, kérem, érvényesülni Magyarországon protestánsoknak nemcsak Bocskai, hanem még nála jóval később I. Lipót „legsötétebb” korában is. Ezzel szemben, mivel később bőven lesz róla szó, itt csak futólag említjük meg azt, hogy a katolikus főurak az elhagyott vallásra való visszatérésének állítólagos haszna mellett volt bőségesen

hátránya is. Az egyik, hogy a protestánsok agyonrágalmazták őket miatta. (Látni fogjuk, hogy még Eszterházy Miklós becsületébe is milyen galádul belegázoltak miatta). A másik, hogy protestáns jobbágyaik lelkeszeik izgatására tömegestől hagyták el birtokaikat miatta, ez pedig az akkori kipusztult népű Magyarországon a gazdasági tönköt vagy legalább pangást jelentette. Műveletlenül maradt a föld, elmaradt a jövedelem.

Említettük, hogy a vallási kérdés Bocskai felkelésének egri legfőbb tényezője volt. Sokkal fontosabb szerepet játszott benne, mint a nemzeti szempont. (Ennél csak magának Bocskainak fejedelemsége és vagyoni gyarapodása volt fontosabb). Láttuk, hogy mind maga Bocskai, mind hívei mindig előbb említik a protestáns vallás sérelmét, mint a magyar szabadságét vagy alkotmányét, mikor mozgalmuk célját közlik vagy szükségességét és jogosságát indokolják. Az első a vallás (de persze csak a protestáns vallás) és csak aztán jön a nemzet. Ez volt az oka, hogy Bocskai első és legodaadóbb hívei a protestáns lelkeszek voltak. De ebből következik az is, hogy a katolikus magyartól ma még akkor se lehetne azt követelni, hogy lelkesedjék érte, ha nemzeti szempontból valóban üdvös lett volna is. Egy elsősorban protestáns és csak másodsorban nemzeti mozgalomért nem lelkesedhetett és nem lelkesedhet katolikus magyar. Legfeljebb csak az olyan katolikus magyar, akinél a vallás nem számít vagy a maga vallásával szemben ellenszenvet táplál (ez katolikusokban – érthető okból – elég gyakori).

Bocskai nem a vallásszabadságért küzdött, hanem a protestáns vallás szabadságáért. Ezért se küzdhetett, mert hiszen mikor ő sorompóba lépett, ez a szabadság akkor már régen megvolt. Legfeljebb a törvény akkor már rég holt betűjét javíthatta ki, az meg igazán mellékes volt.

Ő a protestáns vallás uralmáért és a katolikus vallás elnyomásáért küzdött. Vagy talán nem volt-e Kassán (és Lőcsén és mindenütt, ahol protestánsok kezében volt a hatalom. Pedig hol nem volt az ő kezükben?) elnyomva a katolicizmus egész addig, míg Rudolf végre a nyilvános vallásgyakorlatjogát legalább ebben az egy városban megadta neki, s vajon nem vette el tőle Bocskai még ezt is és még itt is?

Bocskai idejében legfeljebb arról lehetett szó, hogy királyunk szerette volna a magyar katolicizmust egy kissé szabadabbá tenni, s mivel ezt végül meg is próbálta, bármily szerény és kis jelentőségű volt is ez a próbálkozás, a protestáns önérzet és hatalom tudata ekkor olyan nagy volt hazánkban,

hogy ez is mondhatatlan felháborodást, dühöt és bosszúvágyat váltott ki a magyar közéletben. Mintha csak azt kiabálták volna királyuk felé: Te éhenkórász! Még te mersz arra gondolni, hogy bennünket hátrább szoríts?! Te? Minket! Na megállj, majd kapsz ezért! És nekik lett igazuk. Torkára forrasztották a szót, sőt már az agyában megölték még a gondolatot is. Még királyi és császári méltóságától is megfosztották volna érte, ha közben meg nem hal.

Vadul, felháborodással, dühvel történt mindez, úgy, ahogy évszázadokkal később a forradalmak szoktak történni s a düh forrása is ugyanaz volt, mint a későbbi forradalmakban. A vallás leple alá rejtőztek a nemtelen szenvedélyek, mert akkor még mindenki vallásosnak tartotta magát és a vallásnak akkor még olyan nagy becsülete volt a közéletben, hogy egy nyilvános mozgalom se nélkülözhetette, még forradalmi mozgalom se. Ekkoriban még a parasztlázadások is bibliai idézetek alapján, sőt sokszor egyenesen felekezeti jellegben nyilvánultak meg.

A mozgalmak vezetői ezt is komolyan vették, a dolog vallási oldalában is hittek, hiszen akkor még majdnem mindenki hitt. Aki nem, az is titkolta.

De annak ellenére, hogy ezt is komolyan vették, mégis kétségtelen, hogy lényegében – noha akkor ez még csak tudat alatt szerepelt – az egész mozgalomnak tulajdonképpen a vallástalanság és az erkölcstelenség volt a fő oka, a vallásos kenet és bibliai idézetek csak a körítés volt hozzá. A vallásos alapon kezdett és bibliai idézetekkel körített parasztlázadásoknak és hitújításnak is a vadság, a gyűlölet, a gög, a dac, a bosszúállás, az irigység, a féltelenség, a rombolási ösztön tombolása, a más házának, mezejének megkívánása volt a megnyilvánulási formája, ezek pedig mindennek, csak nem a vallásosságnak, annál kevésbé a kereszténységnek és az evangéliumnak ismertetőjelei. Hiszen a más vagyonának megkívánása egyenesen a tízparanccsal ellenkezik. Azzal a bibliával, melyet a protestantizmus jelszavává választott.

Ahogy korunk forradalmára kívánja, követeli és el is veszi a másét (legalábbis a papét, a gazdagét és a zsidóét), úgy kívánta és vette el a hitújítás forradalmára a másét, de ekkor még csak az Egyházét (a parasztlázadások a földesurakét is), de a tulajdonost természetesen nem Egyháznak nevezte (ma se annak nevezi), hanem papoknak. Az egyházét ugyanis elvenni szégyen, de a papokét már nem, kivált mikor ezt a rablást éppen az evangélium szegénységet ajánló szép mondataival lehet

megokolni, melyek természetesen csak a papoknak szólnak, az ő vagyonukat elrablóknak nem.

Ezek a reformátor-rablók felháborodtak a papok evangéliumellenes vagyonszeretetésén s ezen az erkölcsi alapon rabolták el tőlük a rablótól bűnösen szeretett vagyont. S a hitújítás idején e rablók mentségére még csak azt se hozhattuk fel, hogy ők legalább szegények voltak, mert hiszen tudvalevő, hogy akkor az Egyház vagyonából nem a szegények szüntették meg nyomorukat, hanem a királyok, fejedelmek és földesurak lettek még gazdagabbak; nekik lett még több vagyonuk, mint addig volt, mert hiszen ők voltak a rablók.

Mivel ez is forradalom volt, mámor fogta el ekkor is az embereket és ekkor is megszűnt egyelőre a jog és törvény uralma és ekkor is minden szabad volt. Valami természetesen a tömegeknek is jutott. Az elrablott vagyonból az ingóságok: a papi kúriák, kolostorok és püspöki paloták élelmiszerkészlete, a templomi felszerelések, az egyházi ruhák értéktelenebb része: a miseingek és vásznak, az udvarokról a fakészlet, a kertek termékei, a háziállatok, sőt még a magtárak készletei is a plebszé, a démoszé, a tömegé lettek, de a java, a nagyobb értékek: a birtokok, az ingatlanok, a drága miseruhák, aranyfeszületek, láncok és kelyhek az uraiké.

Jellemző, hogy még a fanatikus, kálvinistáknak is kálvinista, rideg predestinációs hitű s csak az egy igaz Istennek és a Bibliának élő utolsó ecse di Báthory is csak a végrendeletében hagyja meg, hogy a birtokában levő temérdek sok összerabolt drága miseruhát, misekönyveket, szentségtartókat, kelyheket égessék el és semmisítsék meg, hogy az ördög ez átkos művei halála után már ne ronthassák Ádám ivadékait. Ő maga, a dúsgazdag és gyermektelen, tehát örökösök nélküli főúr ugyanezt a „jót” nem tudta megtenni még életében. Önzése, kapzsisága, aranyimádata, a mammon szeretete még benne is nagyobb volt, mint a kálvinista vallási meggyőződés, bármily fanatikus volt is ebben egyébként.

Ő maga életében nem tudott megválni ezektől a szép, drága és csillogó dolgoktól, sőt még végrendeletében is milyen kedvteléssel és aprólékos részletezéssel sorolja el, hogy mennyi és milyenek. Csak a halál tudta őket kezéből kiragadni. Örököseinek azonban (tehát éppen az élvvagyó Báthory Gábornak és a szörnyeteg Báthory Erzsébetnek, mert hiszen ők voltak az örökösei) – de nekik aztán kemény átok alatt! – meghagyta, hogy ők

elégessék őket, azaz ők legyenek jobb kálvinisták, mint ő volt. (Tulajdonképpen ennyire se vitte, mert végrendeletében méltatlannak és bűnösnek mondja magát, de az eszébe se jut, hogy már neki kellett volna ezeket a drágaságokat megsemmisítenie, még kevésbé az, hogy el se lett volna szabad rabolnia.)

Hogy a magyar protestantizmus minden vallásos látszata ellenére is mennyire csak a vallástalanságban és csak a rosszaságban jelentkezett, mutatja az a féktelen és ezért egészen igazságtalan gyűlölet, mellyel a két kamarai elnökből, Szuhayban és Migazziban, úgyszólván csak a papot nézték és gyűlölték. Akár egy XX. századi kommunista, úgy meg voltak győződve, hogy csak azért rossz mindkét kamarai elnök, mert pap.

Ez az általánosítás akkor is rossz, helytelen és igazságtalan lenne, ha Szuhay és Migazzi csakugyan rossz emberek lettek volna, mert hiszen ha két pap rossz, abból még egyáltalán nem következik, hogy minden pap rossz, sőt még az se, hogy a papok nem jobbak a „nempapoknál”. Látni fogjuk azonban, hogy Bocskaiék gyűlölete s ennek következtében elfogultsága annyira ment, hogy e két püspök személyében éppen két minta hivatalfőnökre fogták rá, hogy a legrosszabbak.

Bocskaiék – mind értelmileg, mind erkölcsileg igazi alantas színvonalon lévén – ezen az alapon állva azt követelték, hogy ezután papok állami hivatalt ne viselhessenek. Jól látható tehát, hogy egyedül csak a papgyűlölet vezette őket. Emiatt két mintabecsületes emberre először ráfogták, hogy csirkefogók s mivel ez állítólagos csirkefogók papok voltak, követelték, hogy ezután semmiféle pap se tölthessen be állami állást.

Ha ezt csak a katolikus papokra értették, akkor követelésük a vallásszabadsággal vagy a bevett vallások egyenjogúságának elvével ellenkezett, mert csak a katolikus Egyháznak, tehát éppen a magyarság ősi, sőt egész addig egyedüli vallásának papjait akarták megfosztani legegységesebb polgárjoguktól éppen azok, akik a vallásszabadságért és a vallások követőinek egyenjogúságáért küzdöttek. Ha pedig követelésüket bármily vallású papra egyformán értették, akkor meg annak az iménti megállapításuknak igazsága sül ki belőle, hogy a protestantizmus gyakorlatilag tulajdonképpen csak forradalom és épp olyan vallástalan forradalom, mint a mai forradalmak. Hogy a vallást ez is csak lepelnek használta.

Becsüli-e a vallást az, aki egy embert alkalmatlannak tart állami hatalom viselésére, csak azért, mert pap? Hivatalnoknak ugyanis csak az nem való, aki tudatlan vagy megbízhatatlan. Az vitathatatlan, hogy a papok – kivált Bocskai korában – nem voltak műveletlenebbek a magyar köznemeseknél, se a főpapok a főuraknál. Az ellenszenv oka tehát csakis erkölcsi lehetett. De ha egy pap csak azért, mert pap, alacsonyabb erkölcsi színvonalú a nem papnál, akkor szükségképpen a vallás az, ami rossz dolog. A vallás még akkor is haszontalan dolog volna, ha a papok rosszabbak nem lennének ugyan, mint a nem papok, de jobbak se. Van-e ugyanis szükség vallásra akkor, ha azok, akik elsősorban gyakorolják, sőt hirdetése a foglalkozásuk, egy cseppet se állnak magasabb erkölcsi színvonalon, mint azok, akik egész életüket szántásvetéssel, fuvarozással, iparral, kereskedelemmel, ügyvédséggel, a testi betegségek orvoslásával vagy hivataloskodással töltik?

Az igazság tehát az, hogy Bocskaiék a gyakorlatban csak a katolikus papságot gyűlölték ugyan s egyedül csak miatta akarták kizárni „a papokat” az állami tisztségek viseléséből, sőt még az is kétségtelen, hogy protestáns lelkészeket egyenesen örömmel láttak volna ez állásokban, de hogy következtelenségbe ne essenek, világos, hogy ha megkérdezték volna őket, hogy tilalmukat csak a katolikus papokra értik-e vagy mindenféle papra, azt felelték volna, hogy mindenfélére. Ezzel aztán egy csapásra két legyet is ütöttek (csak mindkettőt rosszul), mert a vallások egyenlőségének elvét is megszegték, meg vallástalan voltukat is elárulták. Az utóbbit annak alapján, amit hangoztattak, az előbbit annak alapján, amit nem mondtak, csak belül éreztek és amit cselekedeteikkel bizonyítottak.

Abban a korban, mikor nemcsak a török dúlta alföldön pusztult ki teljesen a magyar katolikus papság, hanem például még Fejér megyében, tehát a Dunántúl, se volt egyetlen katolikus plébános se és Komárom megyében is alig; mikor az egész országban, sőt mindkét országban együtt se volt egyetlen egy papnevelő intézet s Pázmány élete legnagyobb sikerének tartotta, hogy végül sikerült egyet felállítania összesen 12, azaz tizenkét kispappal (de ezt természetesen csak jóval Bocskai után érte el), akkor Bocskaiék korponai országgyűlése azt követeli, hogy csökkentsék nemcsak a püspökök, hanem még a papok számát is (!). (Szalay, IV., 446. o.)

Bocskaiék tehát még ennyi papot is sokallottak. A korlátoltságnak és gyűlöletnek mindenesetre olyan teljesítménye, melyet keveset produkált

még a világtörténelem. És ez a gyűlölet annyira álnok is tudott lenni emellett, hogy Bocskaiék elejétől végig azt a fikciójukat is megőrizték, hogy ők csak egyenjogúságot akarnak s a katolicizmus létjogát épp úgy elismerik, mint ahogyan a magukét követelik.

„Püspök uramék éljenek hivatásuknak, az istentiszteletnek, járjanak szorgalmasan a templomba és imádkozzanak, hogy az Isten fordítsa el rólunk haragját, de a világ dolgaiba ne ártsák magukat.” (Benda: Bocskai István, 215. o.)

A papoknak adott e jámbor tanácsban is micsoda gúny, tehát milyen vallástalanság bújik meg! Mintha csak a nyilasokat, de még inkább a kommunistákat hallanánk és a Szabad Népet vagy Népszabadságot olvasnánk! Szeretnék, ha a papok minél többet imádkoznának, hogy az Isten a haragját elfordítsa rólunk, tehát úgy tesznek, mintha ők a vallásnak s a papoknak is, legalább addig, amíg megmaradnak tulajdonképpeni hivatásuk mellett, nagy barátai, sőt jóakarói lennének. De közben megfélemeznek róla, hogy ugyanakkor a papság számának leszállítását is követelik, tehát azt, hogy minél kevesebb ilyen „szorgalmasan templomba járó és Isten haragját a fejünkről elhárító” pap legyen Magyarországon, tehát nyíltan megmondják, hogy nekik olyan papok se kellene, akik tulajdonképpeni hivatásuk mellett megmaradnak.

De a korponai országgyűlés nyilasainak, illetve kommunistáinak érvelése nemcsak képmutató és álnok, hanem logikailag is téves. Szorgalmasan templomba járni és imádkozni ugyanis nemcsak a papoknak kellene, hanem Bocskainak és híveinek is kellett volna, kivált mikor azt állítják, hogy elsősorban vallásukért vagy – mint ők mondták – „az Isten tisztességéért” fogtak fegyvert. De ahogyan ez igaz, épp úgy igaz az is, hogy ha valaki pap lesz abból még egyáltalán nem következik, hogy neki most már nem is szabad mást csinálnia, mint csak imádkoznia és csak templomba járnia.

Kopernikusz is kanonok volt például. Bocskaiék tehát neki is megtiltották volna, hogy csillagászattal is foglalkozzék. Vajon okosan tették volna? S vajon jót tesznek a társadalommal és hazájukkal azok, akik nem tűrik, hogy a papok a közügyekbe is beleavatkozzanak? Vajon Fráter Györgyöt is jobb lett volna eltüntetni a politizálástól, Talleyrandot is a diplomáciától, Richelieu-t a miniszterségtől? Akik azt hiszik, hogy a vallás az emberiségre és a társadalomra káros, csak azok szerint lehet, sőt kell is

igazán eltiltani a papokat a közügyekkel való foglalkozástól. Ha azonban a vallás hasznos dolog, akkor semmiképpen se. Akkor a papoknak (de természetesen nem a papság salakjának, hanem a papság javának) politikával való foglalkozása csak előnyös, tehát kívánatos az államra, mert így el lehetne érni, hogy a politika ne úri huncutság vagy „piszkos mesterség”, hanem valóban a haza szolgálata és az igazságnak a közéletben való érvényesítése legyen. Ennek elérése pedig ugyancsak kívánatos.

Ha azok, akik politizálnak, az imádkozást és a templomba járást nemcsak átengedik a papoknak, hanem az imát és templomot annyira ellentétes dolognak is tartják a politikával, hogy az imás és templomos papokat onnan egyúttal ki is tiltják, ezzel bizony arról tesznek tanúságot, hogy az ő politizálásuk valóban piszkos mesterség és huncutság (mert csak az ilyesmi nem való papnak), de viszont akkor szegénységi bizonyítványt állítottak ki önmagukról s elismerték önző s becstelen voltukat. De viszont így mi lesz szegény hazánkból és a szegény magyar népből? Akkor annak a szegény magyar népnek, mely az imát nem bízza csak a papokra, úgy kell imádkoznia, hogy az ilyen szabadsághősöktől ments meg, Uram, minket.

Ha nemcsak gúnyból emlegetem az imádságot és a templomot, hanem őszintén becsülöm a vallást, akkor nemcsak nem tiltom, hanem egyenesen örömmel látom, ha a világi és államügyeket is olyan emberek intézik, akik effajta munkájuk mellett még „szorgalmasan” templomba is járnak és igen sokat imádkoznak is. Így bizonyára jobb kezekben vannak a világi ügyek, mint ha olyan emberek intézik őket, akik üres óráikat templom és imádság helyett a szeretőiknél vagy bárókban töltik. Püspököket az államügyekre nézve károsnak, szinte pestisnek tartani, s ezért őket tőlük törvénnyel eltiltani logikusan csak vallástalan alapon állva lehet.

De vallástalan alapon álltak ezek a Bocskai-vitézek is, csak nem logikusan, mert emellett még nagyon vallásosaknak is tartották magukat s azoknak tartja őket Benda is és általában az egész magyar „hazafias” történetírás, mert ez is épp oly logikátlan, mint Bocskaiék.

Nagyon jellemző az is, hogy azt az korponai országgyűlést, mely ezeket az épületes dolgokat határozta, Bocskaiék egyenesen templomban, a korponai lutheránus templomban tartották. De hát Kossuthék is templomot, a debreceni kálvinista nagytemplomot, tartották legalkalmasabbnak és legstílszerűbbnek arra, hogy királyuk iránt letett esküjüket megszegjék. Hogy a „népi demokrácia” lovagjai is tartottak a

debreceni kálvinista nagytemplomban egy ünnepélyes országgyűlést, az ezek után már csak természetes.

Szuhay püspökről Illésházy azt írja, hogy egymaga többet vétkezett, mint együtt sok más gonosztevő, aki akasztófán és karóba húzással végezte életét. (Szilágyi, V., 571. o.) Acsády pedig ugyanebben a Szilágyi-történelemben (V., 569. o.) azt írja róla, hogy *„fölfelé csúszó-mászó, lefelé erőszakos ember, minden jog és erkölcsi érzék nélkül... Nemcsak törvénytisztelet, hanem közönséges emberi érzés, barátság, irgalom sem volt fekete lelkében. Lesújtott, kifosztott mindenkit; ha kellett, hamis ítéletleveleket gyártatott, sőt ha a király maga visszariadt a koholt ítélet végrehajtásától, ha kíméletet akart gyakorolni, akkor Szuhay volt az, aki nem engedte, aki szándékait meghiúsította.”*

Látjuk tehát, hogy a püspök a sötéttelkűségben még Rudolfon is túltett. Meg kell hagyni, hogy valóban feketelelkű egy szörnyeteg lehetett. Igaz, hogy mentségére felhozhatnánk, hogy Rudolfnál szívtelenebbnek lenni még nem jelent szükségképpen rosszlelkűséget, hiszen láttuk, hogy rendeleteit még Acsády is meleg szeretettől áthatottaknak találja. Az apja, Miksa, meg még el is sírta magát, mikor a magyarok szenvedéseit hallotta. Ha az adóhivatalok vezetői (a kamarák adóhivatalok voltak) is épp oly jók lettek volna, mint ezek a császárok, akkor bizony elmehetett volna szegény hazánk, mert ugyancsak üres lett volna a kincstár. Aztán arra is lehet gondolni, hogy Szuhay püspök nem a messze Prágából intézte az ország ügyeit, hanem a helyszínen. Ő maga is magyar volt és személyesen és jól ismerte azokat, akik az állam iránti kötelességeik elengedését kérték. Ha tehát szigorúbb volt hozzájuk, mint a császár, annak bizonyára meg lehetett a maga igazságos oka.

Ha azok a szokatlanul sötétjelzők, melyeket Acsády Szuhay püspökre használ, igazságosak és megérdemelték volnának, akkor is csak megvetéssel kísérhetnénk a korponai „szabadsághős” gyűlés szégyenletes logikátlanságát és elfogult gyűlöletét, mert akkor is csak Szuhay püspököt lett volna szabad megfosztania a kamarai elnökségtől, nem pedig az egész papságot. Miféle logika ugyanis az, hogy ha Szuhay püspök „sötét lelkű”, akkor minden püspök, sőt pap sötét lelkű; ha Szuhay irgalmatlan, minden pap irgalmatlan; ha Szuhay püspök méltatlan és alkalmatlan a kamarai elnökségre, akkor minden püspök és pap alkalmatlan rá. Így logikusan csak egy vallástalan alapon álló országgyűlés határozhatott volna, de

természetesen az se Szuhay bűneire, hanem magának a vallásnak káros voltára hivatkozva.

De nemcsak vallási, hanem alkotmányos szempontból is ugyanilyen logikátlansággal, gyűlölettel és igazságtalansággal kell vádolnunk a korponai gyűlést. A magyar alkotmány szerint ugyanis minden magyar nemesnek egyformán joga volt minden közjogi állásra s ettől a jogától csak tehetetlensége vagy becstelensége foszthatta meg, de nem az, hogy véletlenül egy olyan vallás szolgálatának szentelte életét, melyet a magyar alkotmány nemcsak elismer, hanem istápolójának és dajkájának tekint ugyan, de amelyet a magyar nemesek az a része, mely a korponai lutheránus nagytemplomban tart gyűlést, feneketlenül gyűlöl.

Valamely nemesnek a közjogi állásra való képtelenségét vagy méltatlanságát természetesen nem magánszemély, hanem a nemzet képviselője állapítja meg. De hogy a korponai gyűlés a nemzet képviselője volt-e, az legalábbis kétséges. Ha az ott összegyűlt nemeseket a magyar nemesség többségének és határozatukat szabad akaratból és megfélemlítés nélkül hozottak tekintjük is (mindkettő valószínű, mert hiszen akkor az ország nagy része protestáns volt, a protestáns pedig – kivált akkor még – kétségtelenül szívből hozott hasonló határozatokat), akkor se tarthatjuk törvényesnek, mert a király ellenére és király nélkül nincs országgyűlés, a korponai gyűlés pedig a király nélkül, sőt a király ellenére jött össze és határozott, noha éppen maga Bocskai hangsúlyozta (mikor koronával kínálta meg a török), hogy Magyarországnak van királya. Nohát ha Magyarországnak volt királya, akkor Korponán nem volt törvényes országgyűlés.

De ha a korponai gyűlést elfogadjuk törvényes országgyűlésnek, a katolikus papságnak az állami hivatalviselés képességétől való testületi megfosztását akkor is a nemesi szabadságba ütközőnek kell mondanunk. Az országgyűlés (vagy bárki, vagy bármi más) csak egy-egy nemesi személyt, de nem egy egész nemesi testületet mondhat ki a hivatalviselésre képtelennek vagy méltatlannak. Az egész katolikus (vagy protestáns) papságot csak akkor, ha magát a katolikus vagy protestáns vallást mondja ki károsnak és magyar ember számára tilosnak. Világos, hogy ezt a katolikus vallásra vonatkozólag a korponai gyűlés nem mondta ki, sőt mint már rámutattunk, Bocskai szabadságharca mindig úgy viselkedett, mintha ő

a protestantizmus iránt a katolicizmustól éppen azon a címen követelt volna megbecsülést, mert ő is ugyanezzel adózik a katolicizmusnak.

Ha Szuhay püspök bűneit nem lehetne menteni, akkor mi se mentenénk. Akkor nem is éreznénk ennek semmi szükségét, mert hiszen az, hogy az ezer éves magyar történelem minden püspöke nem lehet kivétel nélkül feddhetetlen, azt csak az nem tudja, aki még gyerek s az életet s az emberi lélek gyarlóságát és kiszámíthatatlanságát nem ismeri. De még az ilyen gyereknek is észre kell térnie, mihelyt Júdásra, sőt Szent Péter gyalázatos viselkedésére gondol. Pedig mindkettőt maga Jézus tette püspökké.

Az a katolikus tehát, aki nem ellensége a saját vallásának és papságának, nem kárörvendően hallana a Szuhay-féle püspökről, hanem elszomorodva.

Bár ilyen püspökök akkor is előfordulhatnának, ha az Egyház szabadon kormányozhatná magát, mégis hivatkozhatnánk még arra is, hogy például nálunk is nemcsak a kommunizmus alatt nevezhetett volna ki a pápa hiába „reakciós” püspököt és nemcsak ekkor kellett a püspököknek a jó állásokra „békepapokat” kinevezniük, hanem az Egyház talán egész történelme folyamán sose volt egészen szabad. Nálunk különösen nem volt szabad a főkegyúri jog miatt.

Szuhayt a király nevezte ki püspökké, nem a pápa, tehát ha a bűnein botránkoznunk kellene, elsősorban nem az Egyházra, hanem arra a királyra kellene haragudnunk, aki az Egyházra ráerőszakolta és arra a magyar nemzetre, mely ennek ellenére se engedett soha a főkegyúri jogból s szintén nem tűrte el, hogy a pápa szabadon nevezhesse ki a magyar püspököket.

Azonban az aranyból nem lesz sár s a pap és még inkább a főpap még így is különb ember, mint a nem pap. (Ez a megállapítás természetesen csak logikátlan emberek számára jelenti azt, hogy e szabály alól kivételek nem lehetnek. Világos, hogy például Szent István is különb volt, mint a legtöbb akkori püspök, mert hiszen őt szentté avatta az Egyház, a püspököket pedig nem, illetve azok közül „csak” kettőt: Szent Adalbertet és Szent Gellértet.)

Az is kétségtelen, hogy a főkegyúri jog se volt rossz kezekben akkor, mikor a Habsburgok kezében volt. Magának a nemzetnek kezében mindenesetre sokkal rosszabb helyen lett volna.

Milyen püspökeink lettek volna például akkor, ha az országgyűlés választotta volna őket, például Bocskai idejében, Kossuth idejében és Rákosi Mátyás meg Kádár János idejében!

Azonban Szuhay püspök esete is fényesen bizonyítja, hogy a papok átlagban különbek, mint a nem papok. Acsády idézett Szuhayt gyalázó írása ugyanis 1897-ben jelent meg s azóta már némineműt haladt a tudomány, többek között a történelmi tárgyilagosság is. Azóta már megjelent Hóman-Szekfű „Magyar Történet” c. műve is és ebben (IV., 369. o.) már azt olvashatjuk, hogy Szuhay István egri püspök nemcsak „fekete lelkű” vagy „minden erkölcsi érzék nélküli” ember nem volt, hanem „nagyszerű világi közigazgatási ember volt” s a tehetsége mellé még olyan feddhetetlen és becsületes is, hogy „magának soha egy krajcárt el nem vett”.

Eleinte még az az Illésházy is, aki dühében később a leggyalázatosabban becsmérelte, azt írta róla, hogy „mint egy atyánkfiát úgy becsülte és szerette”.

Illésházy később természetesen azért haragudott meg annyira Szuhay püspökre, mert vele is elbánt. Jellemző azonban, hogy bár a tárgyilagosság legelemibb feltétele az, hogy véleményünkben ne azok után induljunk, akik a dologban érdekelve vannak, Illésházynak dühös becsmérlését Szuhayról a magyar (zsidó) történetíró mégis teljes egészében magáévá tette. (Reméljük, nem azért, mert a becsmérelt püspök volt!)

Ugyanakkor, mikor a Hóman-Szekfű Szuhay püspökről, a pozsonyi kamara püspök-elnökéről a közölt nagy dicséretet írja, az udvari kamara élén álló Unverzagt Farkasról, aki nem volt pap és így a korponai gyűlés se küldhette volna el az államügyek mellől a templomba imádkozni, azt írja, hogy „pénzsóvár” volt. Tehát nem olyan magától értetődő a feddhetetlen kamarai elnökség, mint gondolnók, tehát valóban haszna volt a magyar nemzetnek abból, hogy királyunk nem volt a korponai gyűlés, a nyilasok és a kommunisták véleményén s papokat nemcsak a templomban alkalmazta.

Még érdekesebb, hogy a korponai forradalmárok egyik elvbarátja, a mindig ellenzéki szerepet játszó Szokoly Miklós, aki nem lévén püspök, szintén alkalmas volt az államügyekben való részvételre s így az országgyűléstől megbízást kapott az adópénzek kezelésére, 20.000 forinttal nem tudott elszámolni. Mivel közben meghalt, a pénz végleg elveszett, mert az örökösein se tudták az elsikkasztott pénzt megvenni.

A legérdekesebb azonban (és örökké intő jel maradhatna a szájhősökre nézve), hogy mint – úgy látszik – szintén nem imádkozó embert, magát Illésházyt, Szuhay püspök rágalmazóját is alkalmasnak tartotta az országgyűlés az adókezelésre s e minőségében – mint már láttuk – neki is voltak némi elszámolási nehézségei. Pedig ugyanó hogyan csirkefogózta, sőt haramiázta azt a tisztos püspököt, aki „magának soha egy krajcárt el nem vett”!

De ha a modern történetírás még az Acsádytól lecsirkefogózott Szuhayt is ilyen kiváló embernek mondja, milyen lehetett akkor Rudolf, aki Habsburg-királyaink között kétségtelenül az utolsók közé tartozik (látni fogjuk majd, hogy diák korában Lipót fia, a későbbi III. Károly a család szegyenének tartotta), milyen lehetett akkor a többi Habsburg!

Hogy micsoda túlzó, féktelen, semmivel meglegedve nem levő, állandóan nyugtalankodó tömeg volt ez a Bocskai-párti magyarság, kivált fő hívei: a hajdúk és a kálvinista lelkészek, azt jól láthatjuk onnan, hogy a béketárgyalások alatt is olyan túlzó, lehetetlen követelésekkel álltak elő, hogy még Bocskai érettebb hívei is megsokallották és szükségesnek tartották őket figyelmeztetni a hazaszeretetre. „Mire való lenne a szabadság, ha országunk nem leszen hozzá” – juttatták eszükbe. (Szilágyi, V., 613. o.) Sokkal több volt tehát e nagy hazafiak között a forradalomból, a pap-, egyház- és felsőseggyűlöletből, mint a hazaszeretetből. Ők egyáltalán nem is akartak megegyezést. Nekik „német” (értsd: katolikus) király nem kellett s mivel az okos Bocskai maga nem vállalkozott a „német” Rudolf helyett a királyságra, helyette leggazdagabb hívét, Homonnay Bálintot, kiáltották ki kálvinista királynak. Szerencse, hogy Bocskaival nem nagyon lehetett kukoricázni, ezt legjobban éppen ezek a túlzók tudták s ezért nagyobb baj nem lett, mert ezek a túlzók csak dohogni merészeltek, de nem nyíltan fellépni s cselekedni.

De a legtúlzóbbak (Nagy András vezetésével) még a bécsi békét se fogadták el s a béke megkötése után is lázadoztak. Tehették, hiszen Bocskai már nem élt. Kibékítésükre országos bizottságot küldtek ki. Ezeknek, mikor megkérdezték tőlük, mi elégedetlenségük oka, s hogy mi a kívánságuk, ezt adták válaszul: „*Mi az római császárt, német fejedelmet, nem akarjuk uralni ilyen okból: 1. Hogy német s nem az mi nemzetünkben valófejedelem. 2. Mivelhogy bálványozó. 3. Mert hogy az pacificatiót nem állotta. Mi az*

hatalmas török császár köntöséhez ragaszkodunk, utána indulunk, s le nem szállunk”. (Magyarág, 1925. december 12.) Ez volt az ún. kíváncsi békítés.

Láthatjuk e válaszból, hogy mennyire igazam van, mikor azt hangsúlyozom, hogy nálunk nem az volt a baj, hogy szolgák, elnyomottak voltunk, hanem az, hogy túlságosan is szabadok, túlságosan is nagy urak voltunk s elbizakodottságunkban már azt se tudtuk, mit csináljunk. Ilyen féktelenséggel, ekkora ostobasággal tényleg csak veszejteni lehet az országot, nem megtartani. Ezek a hajdúk elégedetlenkedtek, s mikor megkérdik tőlük, mi a kívánságuk, egyszerűen kijelentik, hogy az, hogy nekik a király nem kell. Meg is okolták, miért nem kell, de úgy, hogy komoly ember a székről fordul le tőle.

Azt mondták, azért nem, mert a mi királyunk nem magyar, hanem idegen, német. De ugyanakkor mindjárt azt is kijelentik, hogy nekik helyette a török császár kell, azaz rögtön meg is cáfolják önmagukat, mert „hatalmasnak” ugyan hatalmas lehetett „az török császár”, de annyi bizonyos, hogy magyar még úgy se volt, mint a római császár. A török császár nemcsak magyar nem volt, hanem még európai se volt, még csak keresztény se volt. A lábszárain ült, kontyban viselte a haját, körülmetélt volt, többnejű volt, rabszolgái voltak, földre kellett előtte borulni, a földet és a ruhája szegélyét kellett megcsókolni, tehát nemcsak magyar nem volt, hanem egy tőlünk egészen idegen világban élt. Ezzel szemben a „német” idegen király leányágon egyenesen Árpád apánk ivadéka volt, hiszen éppen ezen a címen került a magyar trónra.

De nemcsak azért nem kellett királynak a római császár, mert „német” volt, hanem azért se, mert „bálványozó” volt. Ezzel aztán végül meg is mondták az igazat, mert ez az ő szájukban természetesen azt jelentette, hogy katolikus. Még azt se mondhatjuk, hogy azért nem kellett, mert nem volt protestáns, mert bizonyára a török császár se volt protestáns, hanem egyedül csak azért, mert katolikus volt. Ez a legfontosabb kellék ugyanis valóban megvolt a török császárban. Ő valóban nem volt katolikus, igaz keresztény se volt, de az nem volt baj. Inkább ne legyen keresztény se, csak katolikus ne legyen. Nekik csak a katolikusok voltak bálványozók. A török császár, aki még Krisztusban se hitt, nem.

Lehetett ezeket az embereket szeretni? Lehetett ezekkel békében élni? Ki lehetett ezeket az embereket egyáltalán elégíteni? Lehet ezekben az emberekben a vallásszabadság harcosait látni? Vajon azért követelték ezek,

hogy tiszteljék az ő vallásos meggyőződésüket, mert ők is tisztelték a másét? Hiszen látjuk, hogy ők maguk még a királyuk vallásos meggyőződését se voltak hajlandók tiszteletben tartani. Ők mindent tűrtek, csak a katolikus vallás szabadságát nem. Számukra az egyenlő volt „a bálványozás” szabadságával. A törököt maguk közt ők is csak „pogánynak” nevezték, de „bálványozónak” mégse tartották.

Bálványozó csak a császár volt meg a jezsuitái. Őt és őket tehát semmiképpen se szívlelték.

Nem a vallásszabadságért küzdöttek tehát Bocskaiék, hanem vallási egyeduralomért, de mindenesetre a „bálványozás” megszüntetéséért, de ezért aztán forradalmi hévvel és gyűlölettel. Ellenfeleiket is azért tartották bálványozóknak, hogy tudják őket kellőképpen gyűlölni s azért hirdették is őket ilyeneknek, hogy másokkal is kellőképpen meg tudják őket gyűlöltetni. Úgy tettek ők is, mint a kommunisták, akik viszont „imperialistáknak”, „kizsákmányolóknak”, „háborús uszítóknak” tették meg ellenfeleiket s így szították ellenük a gyűlöletet. Látszólag és külsőleg a vallásszabadság alapján álltak ezek a hajdúk (de semmiképpen se a vallásszabadság elve alapján), a valóságban azonban hitetlenek voltak, a hit szolgáit gyűlölték és gyilkolták és a hitetlenségüket, ha éppen úgy volt a kedvük, nemcsak tetteikkel, hanem még szavaikkal is elárulták.

„Nagyobb része – írja egy egykorú (Erdélyi Pál) az Erdélyben garázdálkodó hajdúkról – mind ama Körös-Maros melléki féle magyar vala, kik minthogy török birtokában vannak, nagyobb része mind török és tatár természetűek, kiknek sem papjuk, sem Istenük nincsen. Azért bizonyosan mondhatjuk, hogy sem oláh, sem rác, sem német, sem vallon, sem pedig tót oly nagy kegyetlenséget nem cselekedett Erdélyben, mint ezen gonosz, korcsos magyarok, kikben hogyhogy nem volt semmi irgalmasság.”

Leírja, hogyan törték fel a sírboltokat, hogyan zúzták szét a kőkoporsókat és dúlták fel a fehérvári öreg-templomot, noha akkor már és akkor még kálvinista kézben volt. Midőn e dúlást utóbb egy török pasa látta, eliszonyodott ez istentelenségen. Marosvásárhelyt a lakosok rimánkodtak hozzájuk, ne bántsák őket, *„hiszen mi is magyarok és keresztények vagyunk”*. Erre azt felelték: *„Ti hajas törökök vagytok, ebek vagytok ti, nem szánunk. Az Istentől pedig mi semmit is nem félünk, mert a Tiszán túl hagytuk”*. (Szilágyi, V., 562. o.)

Hogy ezek az emberek valójában istentelenek voltak, mi logikai alapon már akkor is megállapítottuk, mikor még csak azzal érveltek, hogy a püspök csak imádkozzék és imádkozzék minél ájtatosabban és minél többet; imádkozzék a mi bűneinkért is, csak az államügyekbe ne avatkozzék.

Azokat mi akarjuk intézni. Látjuk, hogy most megmondták ezt egészen magyarul ők maguk is. Bizonyára azért, mert ők is tudták, hogy csak a logika nyelvén még nem ért minden magyar.

Hogy ezek „az Istent a Tiszán túl hagyó” vallásbajnokok mennyire tudták gyűlölni azokat, akik még nem hagyták el az Istent és hogy tetteik is mennyire pogányok voltak, mégpedig nemcsak a szorosán vett hajdúk, hanem általában a vallásszabadság bajnokaié is, megtudhatjuk onnan is, hogy *„Székely Mózes megszállta Kolozsvárt, a lakosok kiverték körükből a jezsuitákat, akik óriási záporban, hajadon fővel, felsőruha nélkül menekültek. A város alatt táborozó tatárok, meglátván a futókat, azt kérdezték, micsoda emberek azok? Megtudták, hogy papok. Melyet meghallván a tatár, csodálkozott rajta, miért kellett annak úgy lenni. És köpönyeget reájuk adtak és a táborra elkísérik őket.”* (Szilágyi, V., 564. o.)

Igen, miért kellett annak úgy lenni, kérdezzük mi is az egykorú krónika-íróval. Azoknak, akik állítólag a vallás és a lelkiismeret szabadságáért küzdöttek, miért kellett úgy bánniuk azokkal, akik egy, az övékétől különböző másik vallás képviselői voltak, hogy még a „kutyafejű” tatárok is megbotránkoztak rajta s még azok is megsajnálták őket, csak magyar és keresztyén testvéreik nem?

Így aztán még azon sincs mit csodálkozni, hogy mint 1945-ben a bennünket „felszabadító” bolsevik oroszok meggyilkolták a velük szemben a magyar nők becsületét védő Apor Vilmos győri püspököt, épp úgy Bocskai felkelése alatt is meggyilkolták Ujlaky Lajos, veszprémi püspököt. De ez akkoriban – úgy látszik – annyira nem volt feltűnő vagy kiemelésre érdemes esemény, hogy a mi történelemkönyveink meg se említik s így alig tud róla valaki. Pedig a híres magyar Ujlaky-család utolsó sarja volt. Láttára ugyancsak el kell ismernie mindenkinek, hogy a magyar katolikus propaganda mennyire nincsen megszervezve, illetve mennyire botránnyosan el van hanyagolva.

Hogy egyszerű papot és szerzetest hányat gyilkoltak meg Bocskainak ezek az Istent a Tiszán túl hagyott emberei, azt nem tudjuk. Hogy is

tudhatnánk, ha még a püspök meggyilkolását se nagyon tartotta feljegyzésre érdemesnek történetírásunk. Azonban az ilyen esetek túl gyakoriak már csak azért se lehettek, mert Bocskai idejében elég nehéz volt nálunk katolikus papra vagy szerzetesre találni. De azért Bocskai hajdúi természetesen mégis találtak papokat, s ha találtak, csak még természetesebb, hogy a bajukat is alaposan ellátták.

Egy Ráczkövy Ambrus nevű papot például Bocskai felkelése alatt tömlöcbe vetettek és megkínóztak. (Az egykorú írás a megkínzást a „csepegtetés” szóval fejezi ki). Ennek az esetnek is csak azért maradt nyoma a történelemben, mert ez a szegény Ambrus pap a „csepegtetés” hatására meg is tagadta a hitét és kálvinista lett. A protestánsok olyan büszkék voltak rá, hogy felvitték még a pozsonyi országgyűlésre is, hogy ott, mint hajdani katolikus pap, prédikáljon régi vallása ellen. Ő azonban mihelyt Pozsonyba ért, felkereste Pázmányt, elbeszélte neki mindent és kijelentette előtte, hogy „csak a tömlöc nyomorúsága és az csepegtetés” vitte rá a hithagyásra és ballépését jóvá szeretné tenni. Pázmány természetesen kissé öntudatosabb katolikus volt, mint kortársai, ezért nyilvánosságra hozta a dolgot s így maradt az ügynek nyoma a történelemben.

Egy mások, még borzalmasabb s tőlünk már melleleg említett eset szintén csak véletlenül maradt fenn a történelem számára. Ez is Bocskainak a „vallásszabadságért” folytatott harcai közben történt és a kisvárdai plébánia anyakönyvében található feljegyzés örökítette meg az utókor számára. Györgyényi közölte először a Magyar Sionban (V., 273-279. o.) és Ipolyi Arnold is megemlíti Nyáry Krisztináról írt történelmi életrajzában (7-8. o.). Bár ugyancsak megrázó az eset s hátborzongatóbb és romantikusabb, mint egy modern rablógyilkosság, úgy látszik, még se érdekelte eléggé a magyar közvéleményt, mert ma se tud róla senki. Magam se hallottam róla soha senkitől.

A kisvárdai plébánia anyakönyvében az van feljegyezve, hogy 1605-ben Császlay István, pálos szerzetes, volt Kisvárdán a plébános és még két szerzetes társa is ott tartózkodott vele, mikor Bocskai katonái az uraság távollétében éjszaka rájuk törtek, a plébánost két társával egyetemben magukkal hurcolták és még azon éjszaka iszonyúan megkínózva és összetörve (mirandis tormentis quassantes), kezét-lábát levágva (abscissis pedibus et manibus) a szomszédos Anarcs faluba mentek velük és ott a tóba fullasztották őket. A három közül az egyik egy Kovács András nevű jólelkű

kálvinista segítségével meg tudta menteni életét és ő volt az, aki a megrendítő eseményt az anyakönyvbe bejegyezte. (Ego quoque fuissem particeps, si in fuga me non salvassem in domo Kovács András calvinistae.)

Mikor a protestánsná lett magyar főurak nagy része visszatért az elhagyott hitre és a már protestánsná átalakított templomok egy részét visszaadta vagy legalább megpróbálta visszaadni eredeti rendeltetésének, nagy volt a felháborodás hazánkban a „lelkiismereti kényszer”, az erőszak és a protestáns jobbágyok lelkiismereti szabadságának lábbal tiprása miatt és még ma is nagy. Annak idején, az első elvétel alkalmával, a még katolikusjobbágyok lelkiismereti szabadságának megsértésekor nem volt felháborodás. Az ugyanis csak természetes, hogy egy katolikus jobbágy csak önként lehet protestáns, de egy protestáns jobbágy csak is kényszerből lehet újra katolikus. Valóban, az első vallási csere alkalmával a katolikus jobbágyok részéről alig van nyoma ellenállásnak, míg a második csere valóságos hangyabollyá tette az országot.

Megmondtuk már, mi az oka a nagy különbségnek. Az, hogy a jámborokkal mindig könnyebb volt és mindig könnyebb is lesz elbánni, mint az e világ fiaival. Azok némák, mert hiszen azért születtek, hogy szenvedjenek és tűrjenek s ezáltal a másvilágra érdemeket szerezzenek. Velük szemben az e világnak fiai igen jól tudnak kiabálni is, reklámot és propagandát csapni is, rágalmazni is és ütni, rúgni, és harapni is. Ezek ugyanis nem tudnak s nem is akarnak szenvedni; ők itt, ezen a világon akarnak boldogulni és – többnyire boldogulnak is. Ez érthető is, hiszen a másik világban nem hisznek s így nem is várhatnak tőle semmit. Ha mondják is, hogy ők hisznek benne, viselkedésük nem ezt bizonyítja.

A véletlenül írásban megmaradt kisvárdai eset (még ennek írásban maradását is egy kálvinistának köszönhetjük) sejtetni engedi velünk, hogyan és miért lett Magyarország s kivált a Tiszántúl (Kisvárdá ott van) oly gyorsan és oly némán kálvinistává.

Mikor ez a megrendítő esemény történt, Kisvárdá földesura, Nyáry Pál és felesége, Várday Kata, mindketten Bocskai hívei és nagy kálvinisták voltak. Ilyen körülmények közt könnyen lehetséges, sőt valószínű, hogy a földesúr és neje a gyilkos rátörés idején készakarva volt távol birtokától. Azért, hogy ne tudjon semmiről semmit, s így ne kelljen megakadályoznia. Még az is nagyon valószínű, hogy a garázdálkodó csapatok azon az éjjelen egyenesen az ő megrendelésükre látogattak el Kisvárdára. Tudjuk ugyanis,

hogy akkor bizony nem minden helyen volt plébános, kivált ott a távol Tiszántúlon. Ezért bánthatta őket, hogy Kisvárdán kivételesen mégis volt.

Az lehet, sőt talán még valószínű is, hogy Nyáryék a megoldást nem ilyen véresnek és kegyetlennek képzelték és hogy azok a „gonosz korcsos magyarok”, akiket ők Kisvárdára küldtek, sokkal alaposabb munkát végeztek ott, mint ők maguk akarták. Ők bizonyára a papok egyszerű elűzésével is megelégedtek volna. Annyi azonban tény, hogy a gyilkosságot sose torolta meg senki. Nem is nyomoztak a tettesek után. Bizonyára nem is jelentette fel őket senki.

Pedig hát Kisvárdá akkori földesurának ugyancsak jó összeköttetései voltak az ország akkori uránál, Bocskainál s így ugyancsak könnyűszerrel tudta volna a bűntényt megbüntetés céljából illetékes helyrejuttatni. (Még ha ezt megtette volna, az se lenne bizonyíték amellet, hogy nem óhajtotta maga is a dolgot s utána nem örült neki, hogy megtörtént. De a feljelentés jó alkalom lett volna legalább a maga szerepe tisztázására arra az időre, mikor megint a német király fog majd parancsolni Kisvárdán. De hát látjuk, hogy Nyáry Pál még így se tartott szükségesnek semmi feljelentést. De látjuk, hogy a katolikusok se tartották ezt érdemesnek.)

Az ellenben tény, hogy Nyáry Pál és neje Várday Kata (Kisvárdá az asszony hozománya volt) örömmel és azonnal felhasználták az alkalmat, hogy a „szerencsésen” megürült plébániába a maguk lelkészét ültessék és a templomot felekezetük szolgálatába állítsák. (Addig bizonyára a környéken levő császári zsoldosok (Belgiojoso) miatt nem merték ezt megtenni.) Jó Császlay István tehát elvesztette kezét-lábát és belefojtatott a tóba anélkül, hogy halálát bárki vagy bármely törvény megbosszulta volna. Sőt még az az elégtétel se jutott osztályrészéül, hogy az utókor legalább mint vértanút számon tartsa és gyászos, véres emlékét kegyelettel megülje.

Bátran fel merem szólítani katolikus olvasóimat, köztük a papokat is: Mondják meg, hallottak-e már valaha életükben Császlay Istvánról? Tudják-e, ki volt és mi történt vele? Nem félek, hogy csak egy is megcáfol és azt feleli: Igen, hallottam, tudok róla. Ellenben a protestáns gályarabokról melyik pap és melyik egyszerű katolikus nem hallott? Azoknak ugyanis voltak és vannak reklámozói, míg a Császlay Istvánoknak nincsenek. Pedig hát látni fogjuk, hogy a gályarabok nem csak a vallásukért bűnhődtek, mint a kisvárdai pap, hanem a bűneikért s még azokért se oly kegyetlenül, mint Császlay István.

Mivel az Ujlaky püspökökről, Ráczkövy Ambrusokról és Császlay Istvánokról nem tudtak és úgy látszik, nem is igen akarnak tudni, történelemkönyveink igen meg vannak elégedve a mi Bocskai Istvánunkkal és égis magasztalják mind felvilágosultságát és szabadelvűségét, mind korát meghaladó vallási türelmét. A Szilágyi-féle millenáris történelem például ezt írja: „Ő, a buzgó kálvinista, a vallásüldözés (természetesen nem a katolikus, hanem a protestáns vallásüldözés) e kegyetlen napjaiban nem kérdezte, kinek milyen a vallása, hanem szívesen látott mindenkit és a katolikus papoknak épp úgy adott biztosító levelet, mint bárki másnak”.

Különös egy megállapítás. Bocskai nagy kálvinista volt, igaz. Hogyne lett volna ez igaz, mikor egyenesen fegyvert ragadott a vallása kedvéért. És hogyne lett volna az, mikor abból élt, mikor a maga érdekei védelmére indított „szabadságharcának” ez adott erkölcsi alapot és mikor általa mentette meg magát, sőt lett Erdély fejedelme. De hogy nemcsak nagy kálvinista, hanem „buzgó” kálvinista is volt, azt már semmiképpen se mondhatjuk. Szégyen lenne ugyanis a kálvinizmusra, ha egy olyan ember, aki olyanokat tett, mint Bocskai; akit még a kálvinista Károlyi Árpád is a magyar Machiavellinek mond, buzgó kálvinista lehetne.

Aztán ha Bocskai buzgó kálvinista volt, akkor miért nem kérdezte meg senkitől, hogy milyen vallású. Aki buzgó kálvinista, az térít. De téríthet-e az, aki még arra se kíváncsi, hogy felebarátai rászorulnak-e arra, hogy téríteni kelljen őket vagy nem. A buzgó kálvinista bálványozónak tartotta a katolikus, Bocskai meg még állítólag arra se volt kíváncsi, hogy ki katolikus, azaz ki bálványozó. Aki buzgó, az lelkesedig a maga igazáért és minél több embert boldogítani szeretne vele. Bocskait meg még csak az se érdekelte, ki elvbarátja és ki nem. A „tárgyilagos” magyar történetíró tehát úgy tárgyilagoskodik, hogy a második mondatában már kénytelen megcáfolni azt, amit az elsőben mondott.

Aztán a Szilágyi még azt is Bocskai érdemének tulajdonítja, hogy mint felkelő szívesen látott híveiként mindenkit, még a katolikus papokat is. A mi logikánk (s természetesen a Bocskaié is, mert mondtuk, hogy ő nagyon logikus ember volt) ezzel ellenkezőleg éppen azt mondja, hogy legjobban éppen a katolikus papokat kellett szívesen látnia táborában, mert ezek lélekben való meghódítása volt számára a legnagyobb erkölcsi siker. Világos tehát, hogy adott Bocskai oltalomlevelet katolikus papoknak is, ha kérték, sőt nekik még sokkal szívesebben és nagyobb örömmel adott, mint

a maga felenyájának. Aki ugyanis oltalomlevelet kért Bocskaitól, az már megtagadta koronás királyának a hűséget.

Hogyne kellett volna tehát Bocskainak örülnie, ha azt kellett látnia, hogy már katolikus papok is ilyen mélyre süllyednek! S lám, a magyar tárgyilagos történetíró még ebben is Bocskai érdemét és vallási türelmét látja! Ezt az oltalomlevelet Bocskai a katolikus papoknak annál szívesebben megadhatta, mert ezáltal azok a papok ellenségből barátaivá lettek, viszont ismervén hajdúit nagyon jól tudta, hogy ezzel még közel se mentette meg őket a kirablástól, sőt talán néha még a gyilkolástól se. Ő maga tehát mindenképpen nyert a dologgal, de a pap alig.

„Nem kérdezte, kinek milyen a vallása.” Ez is különös egy megjegyzés. Miért kérdezte volna, mikor anélkül is tudta, hiszen akkor a vallási hovatartozandóság volt egy ember legfontosabb és ezért mindenkitől legjobban tudott ismertetőjele. Bocskai ne tudta volna tehát, ki milyen vallású, s ha nem kérdezte azt, amit anélkül is tudott, neki még az is érdeme? Azt úgy is tudja mindenki, hogy Bocskai nem volt szószátyár. Ő a tett embere volt, nem a beszédé. Hogy kérdezgette volna hát még azt is, amit úgy is tudott?!

Mi csak annyit tudunk, hogy Migazzit a felkelés egész ideje alatt börtönben tartotta annak ellenére, hogy mint püspököt, tehát főnemest, nem lett volna szabad az ügyében hozott ítélet előtt letartóztatni. Hogy Bocskai, mielőtt letartóztatta, tehát mielőtt a törvényteleniséget elkövette ellene, megkérdezte-e tőle, hogy milyen vallású, nem tudom. Lehet az is, hogy Bocskai tilalma miatt Ujlaky veszprémi püspöktől se kérdezték meg, mielőtt meggyilkolták, milyen vallású. Az is lehet, hogy gyilkosai olyan együgyűen ártatlanok voltak, hogy külön kérdés nélkül nem tudták, hogy a veszprémi püspök többnyire katolikus szokott lenni. Mi azonban azt hisszük, hogy éppen azért gyilkolták meg, mert tudták, hogy „bálványozó” és mint ilyen a „német” király híve.

Pedig hát Ujlaky püspök nem is volt azok közül a püspökök közül való, akik állami hivatalt töltöttek be, Bocskaiék pedig állítólag csak az ilyen püspökökre haragudtak. Ujlaky püspök megmaradt csak a templom és az imádság mellett és mégis meg kellett halnia. De hát tehettek az ő gyilkosai arról, hogy éppen egy olyan püspök került a kezük közé, aki csak püspök volt, nem pedig kamarai elnök is egyúttal? Mivel nem tudták, milyen vallású, megkérdezni meg – vezérük fenségeseen szabadelvű felfogása miatt

nem kérdezhették meg tőle – azért kérdés nélkül gyilkolták meg. Ha tudták volna, hogy „katolikus”, biztos, nem bántották volna.

Ámde legalább a szegény Ráczkövy Ambrusról már igazán semmiképpen nem mondhatjuk, hogy csak azért dobták börtönbe és „csepegtették” ott meg, mert nem tudták hogy bálványozó és nem is kérdezték tőle, hogy az-e, mert hiszen vele mindez csupán azért történt, mert nagyon jól tudták, hogy katolikus, s mert azt akarták – el is érték –, hogy ne legyen az. Aztán bizonyára az is egészen kétségtelen, hogy a kiskvárdai papokat is csak azért gyilkolták meg, mert egy bizonyos, nekik nem kívánatos vallás hirdetői voltak, bár lehetséges, hogy kérdezni tőlük se kérdezték.

(Csak egy dolog igaz; az, hogy Kovács András, a derék kálvinista, valóban nem nézte, hogy az, akit, hogy életét mentse, házába fogadott, milyen vallású. Az ő viselkedése után azonban úgy látszik, mintha ő nem is lett volna Bocskainak valami nagy híve.)

Bocskai alatt a jezsuitákat is mind kiűzték mind Magyarországból, mind Erdélyből. Lehet azonban, hogy tőlük se kérdezték meg előtte, hogy milyen vallásúak, hisz Bocskaiéknak úgymint mindegy volt, ki katolikus, ki kálvinista. Mondom, mindezt én nem tudom. Én csak annyit tudok, hogy sokkal jobb lett volna, ha előbb inkább megkérdezték volna, milyen vallásúak s aztán meghagyták volna vallási és személyi szabadságukat, mint Bocskai módra ezt nem kérdezni tőlük, csak kergetni, űzni, hajtani vagy tömlöcbe vetni, csepegtetni, kezét-lábát levágni, tóba fojtani, meggyilkolni.

De hát a Szilágyi-történelem minderről semmit se tud. Ő csak azt tudja, hogy Bocskai még a katolikus papoknak is szívesen adott menedéklevelet, ha kérték tőle, és hogy sose kérdezte senkitől, hogy milyen vallású (de azért buzgó kálvinista volt).

Igaz, hogy Migazzi püspököt, aki kezébe került és aki a mozgalomban résztvevők gyűlöletének tárgya volt, nem engedte Bocskai megölni. Igaz, hogy gyilkosságokat csak ott követte el, ahol ő nem volt jelen. Ámde ez nem érdem, hanem csak okosság volt tőle. Hogy mennyire csak okosság volt, mutatja, hogy viszont az elkövetett gyilkosságok tetteseit se büntette meg s nem is nyomoztatott utánuk. Ezt is az okosság kívánta ugyanis.

Az csak természetes, hogy Bocskai okosabb és előrelátóbb volt, mint a hajdúvezérek. Ő már mozgalma elején is jól tudta, hogy az ügy csak a

császárral való megegyezéssel végződhet, nem pedig teljes győzelemmel. Neki, aki egyenesen a császári családba való beházasodás reményét melengette lelkében, érdeke volt, hogy a megegyezéskor minél kevesebb bűn terhelje lelkét s ne mint gyilkosnak kelljen a császárnál lánykérőben jelentkeznie. De viszont az is érdeke volt, hogy hívei is meg legyenek vele elégedve és ne nagyon csökkentse bennük azt a fanatizmust, mely sikerei fő oka volt.

Minden Bocskai bűne volt, ami törvénytelenység felkelése alatt az országban történt, mert maga a felkelés is az ő műve volt s az ország, a hatalom s a vele járó felelősség is az övé volt. Ő szabadította fel a féktelen szenvedélyeket, ő bérelte fel és fogadta zsoldjába azokat a hajdúkat, akik „az Isten ügyéért” harcoltak ugyan, de azért „az Istent a Tiszántúl felejtették” és akiknek vezérért még ő maga is, aki a püspököt nem bántotta, kénytelen volt kivégeztetni. Főképpen pedig ő volt az, aki a püspök- és papgyilkosokat nem büntette s így fanatikus követőit úgyszólván felszabadította a bűnre.

Még Szilágyinál is bájosabb azonban Bocskai és protestánsainak tiszteletteljes bámulatában Benda Kálmán, Bocskai legújabb történetírója. Szerinte a pápai nuncius és a spanyol követ Bécsben „engesztelhetetlenül lázítottak a magyar protestánsok ellen”, pedig – mondja – „mindkettő fogadatlan prókátor” volt.

Ezt a megjegyzést vissza kell utasítanunk. Mindkét követ uralkodója: a pápa is, meg a spanyol király is éppen a Bocskai felkelését közvetlenül megelőző években is százezrekre menő aranyakat küldtek ide a mi török elleni harcunk támogatására. Ha ők nem lettek volna, a zsoldosok még fizetlenebbek és így a magyar nép szenvedései még nagyobbak lettek volna. Később a töröknek hazánk területéről való végleges kiverésének is mindketten fő tényezői voltak állandó és tetemes pénz-, sőt katonai segélyükkel. A pénzüket tehát elfogadni, sőt állandóan kérni s aztán így köszönni meg, minden csak nem magyar és nem lovagias eljárás.

Akinek a pénzből élünk, annak joga van beleszólni ügyeinkbe s mikor e jogával nem is él, csak tanácsot ad, akkor nem fogadatlan prókátor. Ami pedig magát a pápát illeti, ő ma a magyarság háromnegyed részének atyja, de legalább elméletben (a törvény betűje szerint) Bocskai idejében is az atyja volt. Az ő szavát mi százszor annyira becsüljük, mint Bocskai

történetírójaét s megköveteljük tőle, hogy kalaplevéve beszéljen velem még akkor is, ha a török alóli felszabadulásunkat nem neki köszönénk.

S akkor, mikor a pápai nuncius és a spanyol követ „fogadatlan prókátorságáról” van szó, ne feledjük azt se, hogy protestánsaink négyszáz éves történetük folyamán mást se tettek, mint hogy eleinte a török szultánt, különféle basákat és beglerbégeket, majd az osztrák, majd a cseh, de akkor még természetesen protestáns rendeket, majd a francia királyt, majd (Rákóczi) a porosz királyt és az orosz cárt, majd (a barokk kor protestáns magyar rendjei) a bécsi porosz, angol, holland követet kérték meg, hogy avatkozzanak bele a magyar belügyekbe, tehát erre éppen nem tartották őket illetékteleneknek. De azért nem láttam még olyan magyar történelmet, amely ezeket az idegeneket, mint fogadatlan prókátorokat emlegette volna és a magyar ügyekbe való beavatkozásukat, mint ránk nézve sértőket, visszautasította volna. „Hazafiaink” a világsi fegyverletétel után is minden reményüket a francia, angol és amerikai parlamentbe vetették s bizony eközben egyiküknek se jutott eszébe, hogy ezek a mi ügyeinkben fogadatlan prókátorok.

Mikor tehát Benda Kálmánnak ez csak a pápa és a „katolikus” spanyol király képviselőjével kapcsolatban jutott eszébe s nemcsak eszébe jutott, hanem még le is merte írni és oda merte vágni a magyar katolikus közönség szemébe, akkor a magyarkodás álarca alatt tulajdonképpen csak egyoldalú felekezeti elfogultságát juttatta ellenszenves kifejezésre. Ez azonban ma már, a XX. században, egy történetíróban szégyenletes dolog. Az azonban ezek után már csak természetes, hogy később ugyanez a Benda a nyíltan „pártos” történetírást hirdető kommunista propagandának is szolgálatába állt s annak rádiójában is előadást tartott Bocskairól, természetesen ugyanazon szellemben, melyben könyvét a Horthy-korban megírta, csak – szintén természetes – most már sokkal nyíltabb katolikus-ellenességgel.

Mikor Bocskai fellépett, már több mint egy évtizede folyt nálunk a felszabadító-háború a török ellen. És erre a háborúra – akkor, mikor Magyarország évi egész adóbevétele mindössze 30.000 forintot tett ki – a spanyol király (a pápát most hagyjuk, mert annak hozzájárulása eléggé ismert) a Szilágyi-történelem (V., 497. o.) szerint „évi százezer aranyat, két ízben 300.000-et, 1599-ben 400.000-et adott”. Mivel pedig Bocskai felkelése az éppen akkor felszabadítani próbált magyaroknak a keresztény zászló alól

való gyalázatos dezertálását, sőt egyenesen az ellenség oldalára való átállását jelentette, talán volt néminemű joga a pápa és a spanyol király követének, hogy miatta „engesztelhetetlenül lázítson a magyar protestánsok ellen”, akik egyszerre oly gyalázatosan tönkretették azt az ügyet, melyet ők addig oly hallatlanul nagy áldozatokkal szolgáltak. Hogy ebben az esetben nekünk velük szemben „fogadatlan prókátort” emlegetni mit jelent, csak azért nem nevezem nevén, mert nem akarok Benda iránt kíméletlen lenni.

Ami a Bocskai-felkelés érdemét illeti, Benda ezt írja: *„A magyar protestáns rendek ugyan forradalmi időkben ébredtek rá erkölcsi és számbeli erejükre s mégsem volt egy hang sem köztük, amely a másik felekezetet el akarta volna nyomni”*. Bendának tehát mi minden ezer éves múltunkkal és hetven százalékos jelenünkkel csak az „a másik felekezet” vagyunk, melynek még a nevét kimondani se tartja érdemesnek.

Aztán ő azt tartja a protestantizmus dicsőségének, hogy a katolicizmus ellen részéről nem hallatszott „hang”. A „hang”-nál kissé fontosabb tettek: a jezsuiták kiűzése, mégpedig olyan gyalázatos körülmények között és módon, hogy még a tatárok is megbotránkoztak rajta; püspök, papok legyilkolása, tömlöcbe vetése és „csöpögtetése” neki semmi. Neki ez egyenesen dicsőség a protestantizmusra, mert miközben mindezt csinálta, hangot nem adott, csak tett.

Azt se veszi észre, hogy ha írásban is megörökített hangok nem követelték is rögtön a katolicizmus teljes kiirtását, a véres gyakorlat mellett még elméletben is, az se a felkelők, hanem egyedül annak a katolikus világhatalomnak, mellyel e felkelőknek dolguk volt, a közelsége s az, hogy ennek legyőzésére kicsiny volt az erejük. Biztosíthatjuk róla Bendát, hogy ha maguk a Habsburgok is megbuktak volna ott Prágában, akkor majd hangok is hallatszottak volna „a másik felekezet” ellen s majd nálunk is keletkeztek volna ellene olyan törvények is, mint Angliában vagy a Skandináv-államokban keletkeztek.

Akkor nálunk is kimondták volna a halált nemcsak a jezsuitákra, hanem minden papra, aki ezután az ország területére lépni merészel s akkor nálunk is megfosztották volna a magyar katolikust örökösödési jogától. Ez nemcsak valószínű, hanem bizonyos. Mert azt talán józan ésszel csak mégse gondolhatjuk, hogy Bocskai nomád hajdú felvilágosultabbak, főként pedig szelídebbek voltak, mint ugyanakkor az angol és az északi

protestánsok?! Egyébként a szűk látókörű és felelőtlen tömegek körében Bocskai táborában is bőséges bőven hallatszottak hangok annak a bizonyos „másik felekezetnek”, különösen pedig papjainak kiirtására s ennek igazságát ugyancsak könnyű elhinnie annak, aki az iváncsi békítésben a hajdúk „érveire” gondol.

„Ami gyűlölettel találkozunk – folytatja Benda – az sem az Egyház, hanem mindig egyes méltatlan képviselői ellen irányult.” Itt szeretnék megkérni Bendát, nevezzen meg legalább egyet az Egyház azon méltatlan képviselői közül, akik ellen joggal irányulhatott Bocskai protestánsainak haragja. Nem gondolhatott ugyanis másra, csak a két kamaraelnökre: Szuhayra és Migazzira, de láttuk már, hogy ezeknek se volt más bűnük, mint csak az, hogy „pór származásúak” voltak és jó hivatalnokok, akik megtették kötelességüket és a kincstár érdekeit hivataluknak megfelelően képviselték.

Ezek egyébként se voltak az Egyház képviselői, hanem az államéi, mert hívek és egyházmegye nélküli, címzetes püspökök voltak. Hogy Bocskaiék mégis csak a püspököt látták és gyűlöltek bennük, csak az ő katolikus gyűlöletüket bizonyítja. Bizonyára Ujlakyt, a meggyilkolt veszprémi püspököt se tarthatjuk az Egyház méltatlan képviselőjének csak azért, mert mint az Egyház főpapja nem a protestáns vallás uralmáért küzdő és papgyűlölő forradalom híve volt, hanem a katolikus királyé. Egyébként színmagyarok színmagyarja s az egyik legősibb és leghatalmasabb magyar család utolsó tagja volt.

Ha Bocskaiék csak az Egyház méltatlan képviselőire haragudtak, azaz ha csak a papok bűnei háborították fel őket, akkor az összes papok közül miért éppen a jezsuitákra haragudtak legjobban? Hiszen vitathatatlan dolog hogy ők nem a legrosszabb, hanem éppen a legjobb, a legegyszűkebb életű papok. Azt se mondja senki, még a protestánsok se, hogy a kisvárdai két pálosra is azért haragudtak annyira Nyáry hajdúi, mert rossz papok voltak. Vagy hogy Ráczkövy Ambrust is azért „csöpögtették”, mert erkölcstelen életű volt. Ha az lett volna, csak nem örültek volna annyira a „csöpögtetés” eredményének, a protestáns táborba való ideiglenes átállásának?

Hát ahhoz meg mit szóljunk, hogy Bocskai, a magyar Machiavelli, az erdélyi tömeggyilkos és székelykínzó vagy a még Bocskaitól is hóhérkézre adott hajdúvezér vagy az Istennek a Tiszántúl hagyásával hetvenkedő

köz hajdúk akarnak leckét adni az Egyház képviselőinek s akarják megállapítani méltó vagy méltatlan voltukat? Annyit egészen nyugodtan kimondhatunk, hogy Bocskaihoz és az ő „szabadságharcosaihoz” viszonyítva mindegyik feltétlenül méltó képviselője volt az Egyháznak.

„Ugyan hány példát találunk még rá – a kezdődő vallásháború izzó levegőjében – folytatódik tovább Benda védelme, melyből egyébként azt is láthatjuk, hogy szerinte is „vallásháború” volt Bocskai felkelése –, hogy a felkelő protestáns fejedelemnek a protestáns országban legközelebbi emberei között katolikusok is legyenek. Bocskainak pedig a kancellárja, egyik legbensőbb embere, Kátay Mihály, katolikus volt”.

Az érv inkább Benda és Bocskai ellen, mint mellette szól. Benda ugyanis csak azzal dicsekszik, hogy Bocskai kancellárja katolikus volt, de azzal már nem (mert ezt szégyelleni kellene), hogy ezt az egyetlen katolikus emberét börtönbe is vettette, hívei pedig meg is lincseltek, mégpedig – ezt senki se tagadhatja – egyedül azért, mert katolikus volt. Ha nem lett volna az, se Bocskainak, se a hajdúknak eszükbe se jutott volna, hogy Bocskai betegsége mérgezés és a méregkeverő Kátay vagy hogy ez a Kátay a császárnak a kémje.

Egyébként pedig láttuk már, hogy Kátay éppen nem Bocskainak a katolikusok iránti türelme miatt lett kancellár. Ennek egyedül politikai okai voltak. Bocskai fanatikus protestánsnak mutatta magát (s ilyenkor szívből is beszélt), ha az ecsedi prédikátornak írt vagy mikor ecsedi Báthory Istvánnal tárgyalt, de a katolicizmussal rokonszenvezőnek mutatta magát akkor, mikor a bécsi pápai nunciussal vagy a jezsuitákkal értekezett (ilyenkor színészkedett vagy mondjuk enyhébben: diplomata volt).

A katolikus Kátayra egyedül azért volt szüksége, mert nemcsak a lutheránus német fejedelmekkel és protestáns osztrák és cseh rendekkel tárgyalt, akikhez Bocatiust, a protestáns felekezeti embert küldte, hanem a katolikus lengyelekkel és a császárral is s a velük való tárgyalásra és az ő bizalmuk megnyerésére sokkal alkalmasabbnak tartott egy katolikus embert. (Látjuk, hogy Bocskai se tekintette a magyar ügyben – mint a pápai meg a spanyol követet – fogadatlan prókátoroknak se a protestáns, se a katolikus idegeneket.)

Hogy mindez Bocskainál mennyire nem jelent semmiféle benső érzelmet vagy becsülést, mutatja, hogy a jezsuitákkal is úgy tárgyalt, hogy utána nem győzték magasztalni, s azt írták róla, hogy nem is igen

tekinthető reformátusnak. Viszont a bécsi békét megelőző tárgyalásokban pedig, mikor már nyeregben volt, olyan fanatikus gyűlöletet mutatott irántuk, hogy hosszú időn át makacsul ragaszkodott az országból való kitiltásukhoz.

Hogy a katolikus Kátayt se azért vette maga mellé, mert katolikus létére is bizalommal viseltetett iránta, hanem szíve ellenére csak politikai kényszerűségből, mutatja, hogy mikor megbetegszik, akkor mindjárt arra gyanakszik, hogy megmérgezték és természetesen csak a katolikus Kátay, környezetében az egyetlen katolikus ember, lehetett a méregkeverő. Az akkori protestánsok ugyanis minden katolikusban méregkeverőt láttak. (Dóczyt, a már említett és még említendő kassai főkapitányt is annak tartották, s látni fogjuk, hogy Bethlen Gábor betegségének rosszra fordulását is egy Bercsényinek (Bercsényi Miklós ősének) tulajdonították, mert ő katolikus maradt az erdélyi udvarban is s még a címere is tele volt (a Bercsényi-címer ma is tele van) keresztekkel.)

Nálunk Benda Kátayval kapcsolatban tett megjegyzésével éppen ellenkező hatást ért el, mint akart. Mi abból, hogy Bocskai még egy katolikust is alkalmazott környezetében, nem azt a következtetést vonjuk le, hogy Bocskai milyen meghatóan megértő volt a katolikusok iránt, hanem inkább azon csodálkozunk, hogy lehet ma már a háromnegyed részében katolikus magyar népnek nemzeti szabadsághőse egy olyan ember, akinek még azt is érdemül tulajdonítják, hogy a környezetében kivételesen még egy katolikus is volt.

Ezen még akkor is csodálkoznánk, ha az az egy katolikus ember nem politikai számításból, hanem Bocskai rokonszenve miatt lett volna ott a környezetében. Pedig hát gondolhatjuk, milyen katolikus lehetett az a Kátay, aki Rudolfal szemben egy Bocskait szolgált. Igaz, hogy Bocskai környezetében élni s át mégsem térni is jelent már valamit. Ha azonban meggondoljuk, hogy Bocskai politikája kívánta azt, hogy Kátay egyelőre még át ne térjen, még ezt se írhatnánk Kátay javára, ha később Bocskai ellene való gyanúja és hajdúinak egész a lincselésbe fajuló nagy gyűlölete nem bizonyítaná azt, hogy élete vége felé ez a Bocskai környezetében díszkatolikusként alkalmazott Kátay inkább jobbra hajlott már, mint balra.

Benda olyanformán próbál írni, mintha ő hozzá egy cseppet se állna közelebb a protestáns, mint a katolikus (minden protestáns történetírónk így tetteti magát). Próbálkozása azonban annyira nem sikerült, hogy noha a

neve után én magam is katolikusnak gondoltam, műve olvasása közben mind lehetetlenebbnek tartottam ezt a feltevést. Pedig a saját fészükbe piszkító katolikus írókhoz, mi magyar katolikusok már ugyancsak hozzá vagyunk szokva.

Hogy mást ne említsek, ott van Takáts Sándor, aki még szerzetes létére is ugyancsak bőségesen elkövette ezt a tisztességtelen műveletet, bár élete végén, de lehet, hogy inkább amiatt, mert akkor már egyébként is erősen utat tört a történetírásban a tárgyilagosság – úgy látszik – már ő is kezdett e szempontból tárgyilagossabb, tehát katolikusabb lenni. Ezért elkezdtem Benda vallása iránt érdeklődni s megtudtam, hogy valóban protestáns. Ezt azonban nekem nem lett volna szabad a művéből megtudnom. Károlyi Árpádnak Batthyány Lajos peréről írt hatalmas művéből például nem tudtam megállapítani, hogy a szerző milyen vallású s csak később tudtam meg, hogy ő is kálvinista. Ez becsületére válik Károlyi Árpádnak.

Nos hát látjuk, hogy Benda annyira elfogultan protestáns, hogy még attól is meghatódik, hogy Bocskai még egy katolikus is megtört közvetlen környezetében s bizalmi állásban. Jól tudja, hogy hőse mennyire politikus volt s mennyire csak a célt nézte, de azért ettől ő mégis meghatódik. Most eszébe se jut, hogy az ő Bocskaija milyen ravasz politikus volt s érvényesülésének mennyire alája vetett minden más érdeket, még a felekezetet is, pedig önmaga után kétségtelenül rögtön a felekezet (nem pedig a haza) következett nála.

Itt persze Benda most arra figyelmeztet bennünket, hogy a helyes történelmi szemléletnek az alfája az, hogy mindenkit kora szerint ítéljünk meg. Bizonyára arra gondol, hogy mi erről feledkezünk meg, mikor az ő szóban forgó érvén annyira megbotránkozunk. Világos – mondja bizonyára –, hogy egy mai protestánsnál (például magánál Bendánál) nincs abban semmi különös érdem vagy jellembeli kiválóság, ha katolikus alkalmazottakat is tart, sőt bizalmas barátai között is épp úgy vannak katolikusok, mint protestánsok. Bocskai azonban a XVI. század embere volt s akkor még csakugyan korát meghaladó felvilágosultság jele volt, ha egy felekezeti vezérférfiú katolikus embert is tartott környezetében.

Hagyjuk most azt, hogy a felvilágosult Bocskai ezt a katolikus embert csak azért, mert katolikus volt, méregkeveréssel gyanúsította, sőt -anélkül, hogy gyanúját bármivel bizonyítani tudta volna – börtönbe is vetette, hasonlóan „felvilágosult” hívei pedig meg is lincselték ugyanezt a katolikus

embert. Maradjunk csak meg a korról való érvelés mellett. Meg kell állapítanunk, hogy noha a katolikus ember szemében a protestáns eretnek, exkommunikáció (egyházi átok!) alatt van, s legfeljebb akkor üdvözülhet, ha a téves lelkiismeret menti, ellenben a protestantizmus semmiképpen se tartja magát egyedül üdvözítőnek, mégis azt, amit Bocskai a katolikus Kátayval csupán politikából tett, valóban még politikából se igen találjuk meg kora protestáns fejedelmeinél. Bennük valóban ilyen nagy volt a fanatikus katolikusgyűlölet. Katolikus fejedelmekben vagy főurakban azonban egészen gyakori dolog volt az ilyesmi már a régi időben is, mégpedig nem is politikából.

Széchenyi Ferencnek, „a legnagyobb magyar” apjának, például Hajnóczy, egy protestáns lelkész fia, volt a legbizalmasabb embere, titkára és tanácsadója. Fiának, Széchenyi Istvánnak, is a kálvinista Wesselényi a bizalmas barátja (ennek hamarosan kitelt nála a becsülete, de nem azért, mert kálvinista volt) és a szintén kálvinista Kovács Lajos a legbizalmasabb munkatársa (neki nem is telt ki nála a becsülete). A katolikus, sőt jezsuitáktól nevelt II. Rákóczi Ferencnek egyenesen majdhogynem minden bizalmi embere protestáns volt. Az volt összes jószágainak igazgatója (Klobusiczky), az volt az udvarmestere (Vay), az volt a komornyikja, illetve kamarása, aki még börtönében is vele volt (Berzeviczy) stb.

Igaz, erre azt lehet válaszolni, hogy a felhozott példák mind a felvilágosultság korából valók (II. Rákóczi Ferenc példája nem, mert ő még a vallásos barokk korban élt). A XVIII. század második felében és a XIX. században már régen megszűnt a középkor „szűklátókörű felekezetiisége”.

Igaz, feleljük, ámde a barokk-korban még épp úgy mindent a vallás szemszögén át néztek az emberek, mint Bocskai korában, mi pedig e korból a protestánsok, mégpedig olyan protestánsok alkalmazására és megbecsülésére, akiknek eszük ágában se volt katolikus gazdájuk kedvéért katolikussá lenni, e korból is nemcsak Rákóczi Ferencet tudjuk felhozni. Ott van az egyenesen „fanatikus” katolikus Báthory Zsófia, Rákóczi nagyanyja, akinek – látni fogjuk majd – szintén kálvinisták voltak a bizalmi emberei.

Ott van Zrínyi Miklós, a költő, aki még Rákóczinál is régebben élt, hiszen Rákóczi anyja, az ő testvérének a lánya volt, tehát Rákóczi nagyapja lehetett volna. Az ő jogi tanácsadója és legbizalmasabb embere is nemcsak protestáns volt, hanem kora legtüzesebb protestáns vezérférfia hazánkban

(Vittnyédy). S Zrínyi e tekintetben annyira nem volt kivétel, hogy ugyanez a Vittnyédy majdnem minden akkori katolikus főúrnak ügyvédje volt.

De szolgálhatunk – mégpedig ugyancsak csattanós cáfolatul még egy Habsburggal (!) is, mégpedig ezzel magának Bocskainak korából, a XVI. századból. Említettük, hogy Bocskai Mária Krisztina főhercegnőnek, Báthory Zsigmond szalmaözvegyének, kezére pályázott. Ez a Mária Krisztina Károly, stájer főhercegnek, 1. Ferdinánd legkisebb fiának, a lánya volt, tehát Rudolf császárnak, aki a legidősebb fiúnak, Miksának, a fia volt, első unokatestvére. Ez a Károly főherceg adta tehát a legkatolikusabb Habsburgot az Egyháznak. Ő volt az is, aki Stájerbe legelőször jezsuitákat vitt. Az ő felesége volt az a Mária főhercegné, aki apai ágon bajor, anyai ágon azonban szintén Habsburg (I. Ferdinánd unokája) volt, s akivel a stájer protestánsok fanatizmusával kapcsolatban már találkoztunk. No hát ez a még Habsburgnak is Habsburg és még katolikusnak is katolikus Károly főherceg kortársa volt Bocskainak és ő mégis szívből tette meg egy protestánszal azt, amit Bocskai csak politikából, csak ravasz számításból tett meg a katolikus Kátayval.

Ez a Károly főherceg nagyon szerette a történelmet, s mivel az ő idejében, mint történetírónak, a protestáns Hieronimus Magisternek volt legnagyobb neve, protestáns volta egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy Stuttgartból meg ne hívja udvarába házi tudósának. (Hurter, II., 320. o.) Pedig hát nem is lehetett olyan rettenetesen nagy tudós, mert hiszen ki ismeri ma már Hieronimus Magistert? Az azonban egészen bizonyos, hogy Károly főhercegre nem lehetett ráfogni, hogy ő is csak ravasz politikai érdekből hívta magához ezt a szobatudóst, akinek a történelmi tudásán kívül más hasznát nem vehette.

S ne feledjük azt se, hogy a történetírás nem is olyan száraz tudomány, mint például az algebra, hanem bizony a vallással és a világnézeti felfogással is szorosan összefügg s hogy a protestantizmus elfogultságát, sőt katolikusgyűlöletet is mennyire bele lehet vinni, arról olvasóimnak ugyancsak sok alkalmuk volt már meggyőződni. A „bigott” Károly főherceg és még bigottabb neje, tehát még ennek ellenére se féltek a protestáns tudóstól, annyira bizonyosak voltak a maguk katolicizmusának igazában. Ugyancsak példát adtak vele a tudomány önzetlen és elfogulatlan szeretetére és megbecsülésére. Ezt olyan művelt katolikusok, mint amilyen ő és felesége voltak, meg is engedhetik maguknak.

Hogy Hieronimus Magister az akkor – mint láttuk – a jezsuitáktól csak úgy nyüzsgő Grazban katolikussá lett volna, arról szó sincs. De természetesen arról se, hogy ha a családban valaki beteg lett, akkor mindjárt az ő mérgére gyanakodtak, még kevésbé hogy tisztán e gyanúra börtönbe is vetették s annál kevésbé arról, hogy a főhercegnek a jezsuitáktól fanatizált testőrei meg is lincseltek s hogy a testőröket emiatt senki se vonta felelősségre. Pedig a katolikus Kátayval a rendkívül felvilágosultan protestáns Bocskai udvarában mindez megtörtént. De azért természetesen Bocskai mégis szabadelvűségéről, a stájer főherceg pedig bigottságáról híres még ma is.

Látjuk tehát, hogy a katolikus fejedelem udvarában a protestáns bizalmi ember még a XVI. században se olyan ritkaság, mint Benda gondolja. De látjuk azt is, hogy a mi történetírásunk olyan „tárgyilagos”, hogy nem azon botránkozik, hogy a katolikus Kátay Mihálynak, csak azért, mert katolikus volt s mert Bocskai környezetébe került, a nemesi szabadság megsértésével (amely szabadságért Bocskai állítólag harcolt) előbb börtönbe kellett kerülnie, majd a protestáns fanatizmus miatt borzalmas kínhalált halnia, hanem csak azon örvendezik, hogy milyen szép és milyen fennkölt vallási türelem jele az, hogy Kátay katolikus létére is a magyar szabadsághős Bocskai kancellárja lehetett.

Ha Bocskai tiszteletben tartotta volna a magyar (értsd: nemesi) szabadságot, Kátay még akkor se kerülhetett volna börtönbe addig, míg a törvényes bíróság ki nem mondta ügyében az ítéletet, ha valóban az ő mérge okozta volna Bocskai halálát. Bocskai azonban Kátayt nemcsak egyszerű gyanúra már letartóztatta, hanem Letartóztatása után se indította meg ellene az eljárást, de viszont azért szabadon se eresztette. Mivel a józan ész alapján egész bizonyosra kell vennünk, hogy Bocskai a gyanú felmerülte s még inkább a gyanúsított letartóztatása után nyomoztatni kezdett az ügyben, Kátay perbefogásának elmaradását mással nem magyarázhatjuk, mint csak azzal, hogy a gyanú alaptalannak bizonyult, illetve hogy semmi olyan adat birtokába nem sikerült jutni, mely Kátay bűnösségét megerősítette volna. Milyen vérlázító törvénytelenység tehát, hogy Kátay ennek ellenére is börtönben maradt?

Említettem már, hogy Bocskai betegsége szimptomáinak alapján a mai történettudomány már bizonyosra veszi, hogy Bocskai természetes halállal halt meg. De hogy a felvilágosult protestáns Bocskai mennyire elfogultan

igazságtalan volt a környezetében levő egyetlen katolikus és magyar emberhez, mutatja, hogy még ha valóban mérgezés okozta volna betegségét, akkor se kellett volna ezt éppen a katolikus Kátaynak tulajdonítania.

Ha valami igaz, akkor legalább az feltétlenül igaz, hogy a Szilágyi-történelem semmiképpen se Bocskai- vagy protestánsellenes. Ez a történelem, mivel nem tartozik az újabb történelmi művek közé, még Bocskai megmérgezését fogadja el, de – érdekes – e gáztettet nem Kátaynak, hanem éppen ellenkezőleg, azoknak a fanatikus protestánsoknak tulajdonítja, akik szerint Bocskai megalkuvó volt és a bécsi béke megkötésével elárulta a protestáns ügyet.

Ezt írja: *„Bocskai lett a kiegyezés első áldozata, életével fizetvén meg békés törekvéseit.”* Láthatjuk tehát, hogy Kátay valóban egyedül csak azért került börtönbe, mert katolikus volt és ennek ellenére is Bocskai környezetében élt.

Világos, hogy meghalnia is csak ezért kellett s hogy így nemcsak törvénytelen börtönbe juttatásának, hanem halálának is Bocskai az oka. Ő ugyanis Kátayról még végrendeletében is megemlékezik s itt megbüntetését „az utánuk valóknak ítéletére” hagyja. Világos, hogy ennél több se kellett a bécsi békével amúgy is elégedetlen, felekezeti fanatizmustól telített és gyilkosságokra amúgy is mindig kész hajdúknak s így a végrendelet valósággal felbujtás volt a gyilkosságra. Így aztán Bocskai halála után Kassa főterén a hajdúk Nyáry Pál vezetésével úgy összekaszabolták, hogy szegény feleségének a szó szoros értelmében lepedőben kellett hazavinnie tetemeit.

Az is érdekes, hogy a gyilkosság értelmi szerzője éppen Nyáry Pál, a már említett kisvárdai földesúr volt. Ha azonban ő oly lelkiismeretlenül tudta lemészároltatni azt a Kátayt, akit még Bocskai ugyancsak tág lelkiismerete se mert kivégeztetni, joggal kérdezhetjük, hogy vajon Kisvárdára, felesége birtokára, is nem az ő parancsára mentek-e azok a hajdúk, akik az említett pálosokat onnan nemcsak elűzték, hanem oly kegyetlenül meg is gyilkolták? Sőt még azt is joggal kérdezhetjük, hogy el mertek volna-e menni a hajdúk éppen e vad vezérük birtokára papokat gyilkolni az ő tudta, sőt talán határozott parancsa nélkül?

Mit tettek Bocskai idejében a vallásszabadság ellen a Habsburgok? Csak annyit, hogy akkor, mikor a protestáns svéd, dán, norvég vagy angol király, a brandenburgi, a szász vagy pfalzi protestáns fejedelem

országukban egyetlenegy kolostort, sőt katolikus plébániát se tűrtek meg, a Habsburgok a magyar szabadság kedvéért szó nélkül vagy legalábbis minden ellenintézkedés nélkül tűrték, hogy az ő Magyarorszáruk majdnem tisztán protestánsra legyen és hogy területén a katolicizmus majdnem olyan sorsra jusson, mint az említett protestáns uralkodóházak alatt élő protestáns országokban.

Eltűrték, hogy az akkor majdnem tisztán protestáns magyar főnemesség uradalmaiban és az összes magyarországi városokban, annak ellenére, hogy a magyar törvénykönyv akkor még el se ismerte az új felekezeteket, sőt még változatlanul benne voltak a törvénykönyvben az ezek híveit elítélő, sőt megégetésüket elrendelő országgyűlési végzések, Magyarországon már a katolicizmus részére nem volt szabadság. A falvakban azért nem, mert ott a „cuius regio, eius religio” [az uralkodó vagy a földesúr szabja meg, hogy alattvalói milyen vallást követhetnek] elve alapján vallási tekintetben is a protestáns földesurak parancsoltak, katolikus papot ott nem tűrtek meg, büntették azokat a jobbágyokat, akik nem vettek részt a protestáns istentiszteleten, sőt láttuk, hogy még Bocskai után két évtizeddel is, börtönbe vetteti a protestáns földesúr azt a protestáns lelkészt, aki a katolikus vallásra át merészelt térni.

Eltűrték ezek a Habsburgok, hogy a katolikusoktól épített templomok már mindenütt a protestánsok kezében legyenek. Eztűrték, hogy a városi tanácsok parancsoljanak a városok vallási ügyeiben, noha ezek a tanácsok már mind tisztán protestánsokból állottak.

Eltűrték, hogy ezek katolikusokat meg se tűrjenek városuk falai között, vagy ha ezt eltűrték is (mert hiszen a polgárok lelkébe nem láthattak) azt már nem, hogy a városban ilyen vallású emberek is laknak, a nyilvánosság előtt is megnyilvánulhasson. A város tisztségviselői között annál kevésbé tűrték meg őket. Eztűrték azt is, hogy ezek a protestáns városi tanácsok a templomokat, kolostorokat, iskolákat, ezek vagyonaát és általában a kegyes alapítványokat lefoglalhassák és protestáns célokra használják.

Ez üzemek ellen fellépni bizonyára nem a vallásszabadság elnyomása, hanem a vallásszabadság megvédése lett volna, ha ti. a vallásszabadságon a katolikus vallás szabadságát is kell érteni, nem pedig a protestantizmusnak a katolicizmus felett való szabad zsarnokságát.

Kassán például – de Kassa természetesen nem kivétel, hanem a sok közül egy példa, mert akkor kivétel nélkül minden városban úgy volt, mint

Kassán – tehát Magyarország egyik legnagyobb városában, nem volt katolikus kézben egyetlenegy templom, sőt még csak egy kis kápolna se, pedig tele volt a város olyan épületekkel, melyeket a kassaiak ősei a katolikus istentisztelet hajlékául és szerzetesek és egyházi társulások részére emeltek.

Katolikus pap csak magánháiban tarthatott magán istentiszteletet, még akkor is, ha ezt a császár katolikus kassai főkapitánya, az egész Felvidék katonai parancsnoka, részére tartotta. Sokszor még a katolikusok magán istentiszteleteit is megzavarta a fanatikus és erejének tudatában levő ellenfél. Ha katolikus ember meghalt a városban, azt eltemethette a vidékről erre a célra behívott vagy a főkapitány zsoldosai részére ott szolgálatban tartott pap, de csak a temetőben. A városon át – mint akkor még mindenütt szokás volt – katolikus temetési menet nem vonulhatott keresztül. Hogy akkor ez így volt, azt minden a történelemben alaposabban járatos ember tudja.

Mikor Oláh Miklós behozta az országba a jezsuitákat, ezek megpróbáltak megtelepedni Kassán (s hol telepedhettek volna meg jobban, mint olyan városban, ahol a katolikus főkapitány személyében ott helyben lakó és az egész fegyveres erővel rendelkező hatalmas pártfogójuk volt?), de már 1601-ben kénytelenek voltak végleg eltávozni a városból, mert a protestáns városi tanács még azt se volt hajlandó eltérni, hogy mint magánszemélyek, templom és nyilvános istentisztelet nélkül, a katolikus hívek szolgálatára lehessenek.

Távozni kényszerülésük megakadályozására még a főkapitánynak se volt elég hatalma. Illetve hatalma feltétlenül volt, csak mersze nem. Nem volt tanácsos részére a városi tanáccsal és azzal az erőszakos közvéleménnyel, melyet ott a protestantizmus teremtett, szembe szállni.

Pedig hogy katolikusok mennyire voltak ebben az erőszakosan protestáns közvéleményű városban, azt láttuk már abból az idézetből, melyet erre vonatkozólag közöltünk. Láttuk, hogy mihelyt a főkapitány – természetesen a császár parancsára – sarkára állt, legalább a dómot visszaadta a katolikusoknak és arra a protestáns terrorra, ami erre következett, hasonló terrorral felelt, mindjárt kiszült, hogy még olyan protestánsok is katolikusok voltak, akikről legkevésbé gondolta volna az ember. (Teljesen úgy volt tehát akkor is, mint a bolsevista uralom vallásellenes terrorja alatt).

Láttuk, hogy Lőcsén már azt is meg tudta akadályozni a protestáns katolikus istentiszteletet a városban semmiképpen se tűrő elszántság, hogy akár karhatalommal is vissza tudjanak venni a katolikusok a maguk részére egy templomot. Kassán is csak egész rövid ideig tartott a katolikus szabadság, mert már két év múlva a kardjára csapott Bocskai, mert inkább a törökkel szövetekezett, tehát a magyarság és a kereszténység árulója lett, csak hogy a kardjára csaphasson s Kassán megint mukkanni se lehetett katolikusnak.

Ennyi az, amit a Habsburgok városban megpróbáltak.

A falvakban a földesurak kifejtette erőszakkal szemben még csak nem is próbáltak semmit. Láttuk, hogy a magyar földesurak sokkal nagyobb urak voltak annál, semhogy a jobbágyok lelkiismereti szabadságát velük szemben akár a királynak is védelembe lehetett volna vennie. Hiszen még enélkül is mindig majdnem verekedtek az országgyűléseken, olyan sok volt ott a protestáns rendeknek a sérelmük s panaszuk. Még csak az kellett volna, hogy még effajta sérelmeik legyenek. Az országgyűlésen mindig ők voltak offenzívában, a császár pedig defenzívában, ha még annyira „electus Romanorum imperator semper augustus” volt is a címe. Örült az, szegény, még ha defenzív állásait is tudta tartani a rendkívül aktív, állandóan támadásban levő s különösen nagy szájú ellenfeleivel szemben.

Láttuk, hogy még a városokkal is csak uralkodása és élete vége felé és akkor se azon a címen, hogy „lutherani comburantur” (hiába volt még akkor ez benne a törvénykönyvben) mert megpróbálkozni, hanem szerényen csak azzal érvelve, hogy a királyi városokban ő a földesúr. Nagy szerényen tehát csak annyi jogot kívánt magának, amennyivel a földesurak rendelkeznek birtokaikon vallási téren. De még így se mert minden városban egyszerre intézkedni, hanem előbb kísérleti alanyt választott, Kassát.

Kassával kísérletezni is csak azért mert, mert maga az országgyűlés telepítette oda a török miatt hajléktalanná lett egri káptalant, tehát tulajdonképpen nem is a maga, hanem az országgyűlés határozatát hajtotta végre. Ha egyszer az országgyűlés a káptalant oda helyezte, akkor templomra is szüksége volt, mivel pedig a városban akkor már egyetlenegy templom vagy kápolna se volt annak a vallásnak kezén, mely Kassa valamennyi templomát építette és amelyet a magyar alkotmány egyedül

ismert el a magyarok törvényes vallásának, kénytelen volt legalább egyet annak is visszaadni.

Azzal kezdte, hogy leírt a városhoz, mint a katolikus Egyház kegyurához (minő iróniája a sorsnak!), hogy a dómot szíveskedjék átadni az országgyűléstől a városba helyezett káptalannak. A városi tanács megtagadta az engedelmességet s az átadásra semmi áron se volt hajlandó. Nem is tehette volna, még ha akarta volna se, mert a városban működő prédikátorok természetesen felfigyeltek a „veszélyre”, most még többet és még szenvedélyesebben prédikáltak mint máskor s olyan közhangulatot teremtettek, hogy – mint az önkénytől megvásárolt aljas árulót – inzultáltak és a városból való menekülésre kényszerítették volna azt a tanácstagot, aki a császár kérelme teljesítése mellett szavazott volna. Ez az adott helyzetben minden protestáns számára lélektani lehetetlenség volt.

Mivel a sikeres kormányzásnak az alfája az, hogy mindent szabad mutatni, csak a tömegek előtti félelmet nem, tehát ha már kiadtunk egy rendeletet azt végre is kell hajtanunk s ezt természetesen a császár és tanácsadói is tudták, katonai karhatalommal adták vissza a dómot a káptalannak, tehát a katolikus Egyháznak. Aki Rudolfot és általában a bécsi udvart ismeri, tudja, hogy ekkor már megbánták a dolgot s legjobb szerették volna visszacsinálni az egészet. A folytatásához egyedül csak azért ragaszkodtak, mert a visszavonulás most már annyira csúfos lett volna, annyira ártott volna a kormányszatnak, sőt maga a császár tekintélyének s annyira mutatta volna gyengeségét, hogy ilyen körülmények közt engedni végzetes következményekkel járt volna.

A hatalmas ellenfél azonban most már csak azért is meg akarta mutatni, hogy ő az erősebb. A városi tanács egy tapodtat se engedett. Tiltakozott. A templom kulcsait nem adta át. A kirendelt katonaságnak úgy kellett erőszakkal feltörnie a templom kapuját, de a „szentségtelen” műveletnél ott volt az egész város, mely nem ment ugyan ökölrel neki a katonaságnak (annál sokkal több esze volt), de sírt, imádkozott, énekelte a zsoltárokat, azaz úgy viselkedett, ahogyan vértanúk szoktak és az olyan jellemhősök, akik Istenükért és az igazságért bármikor életüket adni, de a zsarnokság előtt meghajolni semmiképpen se hajlandók. Ugyanakkor a külföldre is siettek riasztó jeleket adni s ezek hatására hamarosan az egész protestáns Európa olyan volt mint egy méhkas a magyarok „vallásszabadságának” galád elnyomása miatt.

Mivel ettől kezdve minden magyarországi szószék egy-egy lángostorrá vált, mellyel az önkényt, az Antikrisztust, a római Babilont és a lelkiismereti zsarnokságot szinte eszeveszett őrületben csapkodták, Bécs részére a meghátrálás most már lehetetlenebb volt. Ezért – most már a lázítás, izgatás és hűtlenség megbüntetésére és az anarchia megakadályozására – büntetésül mint izgatókat és lázítókat, az összes protestáns lelkészeket kiűzték Kassáról, a király rendeleteivel makacsul szembeszálló várost pedig vagyona elkobzásával, illetve zár alá vételével büntették. Hamarosan utána azonban Bocskai vonult már be Kassára, elkergette belőle az összes katolikus papokat, illetve dehogy kergette: meg se merte a papok közül várni egy se, míg bevonul.

Jól is tették, mert mikor két évtized múlva Bethlen csapatainak bevonulását megvárták, mindegyiküket lemészárolták, noha ekkor semmi okot se adtak a protestánsok dühére, mert hiszen Bethlen felkelése előtt semmi sérelme se volt a kassai protestánsoknak. Bocskai óta ugyanis egész addig (és még utána is sokáig) a kezükben volt a visszaszerzett dómmal együtt kivétel nélkül minden templom s az a három pap, akit dühükben legyilkoltak, csak magán istentiszteletet tartott a főkapitány lakásának egyik szobájában.

Mi lett volna tehát a papokkal, ha idejében el nem menekülnek, Bocskai bevonulásakor, mikor előtte már izzadásig hevült a protestáns bosszúvágy, mert elvették tőlük a dómot, sőt utána büntetésül még a többi templomot is, a protestáns lelkészeket pedig kiűzték (hogy ekkor a protestáns lelkészek közül meggyilkoltak vagy akár csak megütöttek volna csak egyet is, arról természetesen szó sincs. Meggyilkolni csak a katolikus papokat gyilkolták meg (azokat még a protestáns sérelem, tehát a dühkitörés után évtizedek múlva is) de azokat mind (már ti. azokat, akiket megkaphattak) kínhalállal gyilkolták meg.

Mi volt Rudolf első lépése Kassán? Semmi más és semmivel se több, mint a vallásszabadságnak (most természetesen a katolikusok vallásszabadságának) rátukmálása a városban egy fanatikus, forradalmi lelkületű, a katolikus vallás nyilvános gyakorlatát semmiképpen se tűrő, de urat maga felett egyébként se ismerő többségre. A vallásszabadságot tehát erőszakkal kellett bevinni a protestáns Kassára. Rudolf leirata a városi tanácshoz a dóm átadására csak ezt jelentette, semmi mást.

Aki a kort ismeri, az természetesen tudja, hogy ha a városi tanács engedelmeskedik s a dómot átadja, ha nem is rögtön, de valószínűleg később a protestantizmus olyanforma megnyomorítása következett volna a városban, mint addig ugyanott a katolicizmusé volt. Sőt mint láttuk, ez – igaz, hogy most csak az engedetlenség és lázítás büntetéseként – rögtön is bekövetkezett. Igaz, hogy ma a felekezeti lázítást nem úgy büntetné az állam, hogy a lázító felekezet templomait veszi el és lelkészeit úzi ki, azaz ma nem a felekezetet, hanem a lázítókat személyükben büntetné meg, de akkor még más volt a felfogás s ami a legfontosabb, ez a felfogás nem Rudolfnak és udvarának, hanem egész Európának, illetve az egész akkori művelt világnak felfogása volt, természetesen a protestánsokat is épp úgy beleértve, mint a katolikusokat.

Ha az olvasót figyelmeztetjük azokra az adatokra, melyeket a stájer és osztrák, aránylag kis számú protestánsok fanatizmusáról és erőszakosságáról ugyanezen korból felhozhatunk, akkor azt se fogja gondolni, hogy azok a kassai protestáns lelkészek talán nem is izgattak olyan nagyon, hanem csak rájuk fogták, hogy kiűzésükre ürügyet találjanak. Ha ugyanis Stájerben, ahol kisebbségben voltak, körükben lakott a főherceg s éppen olyan főherceg, aki akkor minden más Habsburgnál buzgóbb katolikus volt, úgy mertek viselkedni a protestánsok, mint láttuk, akkor igazán könnyű elhinni, hogy Kassán, ahol kizárólagos urak voltak és Béctől több száz kilométerre voltak, se kellett mesterségesen és csak ürügyként rájuk fogni az izgatást, hogy kiűzhessék őket.

Ha pedig valaki a mondottak és tőlünk is elismertek alapján azt mondja, hogy az egyik kutya volt, a másik eb: vagyis hogy addig, míg a protestánsok voltak hatalmon, azok nem túrték a katolikusok vallásszabadságát, ha pedig Rudolfot hagyták volna a protestánsok hatalomhoz jutni, akkor a katolikusok nem adtak volna a protestánsoknak nyilvános vallásgyakorlatot, azt feleljük, hogy valóban ilyenformán lett volna a dolog.

Ne tessék azonban elfeledni, hogy a mi történetírásunk, iskolai nevelésünk (többé-kevésbé – de inkább többé, mint kevésbé – még katolikus iskoláink nevelése is) és közvéleményünk nem az eb és a kutya közti különbséget látja a katolicizmus és a protestantizmus viselkedése között, hanem a farkas és a bárány közti különbséget. A magyar

közvélemény szerint a katolicizmus és az azt istápoló Habsburg-ház évszázadokon át a nálunk ártatlanul üldözött protestáns bárányok vérszomjas, vad és emberi érzést és méltányosságot nem ismerő farkasa volt és Bocskai is e farkasoktól üldözött ártatlan bárányok segítségére jött szabadságharcával.

Emiatt a jelen mű célja éppen az, hogy kimutassa, hogy vallásszabadság szempontjából itt valóban csak az eb meg a kutya különbség van a két fél között, nem pedig a farkas meg a bárány különbsége. Nem a farkas a báránnyal, hanem az eb küzdött itt a kutyával. Bocskai nem a protestáns báránynak a katolikus farkas kezéből való tiszteletreméltó kiszabadítására jött, hanem csak azért, hogy a maga, akkor már egy másik eb felett (Lőcsén) győzelmet aratott kutyáját továbbra is megtartsa győzelmes fölényében.

A katolicizmus nem farkas volt ebben a küzdelemben, melynek már természetével jár a vérengzés, s ha már farkasnak született, ha akarja, se lehet más, mint farkas, de a protestantizmus se bárány volt, mely vérengzeni, húst enni, még akkor se tud, ha szeretne, hanem ugyanazon speciesbe tartozott mind a kettő. Ha tehát elértük azt, hogy az olvasó azt állapítja meg, hogy egyformán bárány volt egyik is, másik is vagy egyformán farkas, az már nagy eredmény.

Sőt ha elismerjük is, hogy speciesben mégis csak van köztük különbség, mert hiszen tagadhatatlan, hogy a katolicizmus egyedül üdvözítőnek tartja magát, a protestantizmus pedig nem; a katolicizmus igazságnak tartja magát, a protestantizmus csak családi tradíciónak vagy kulturális tényezőnek; emiatt az egyik erőszakos, kizárólagos s legalább elméletben valóban nem ismer vallásszabadságot (a katolicizmust farkasnak azonban ez esetben se mondhatjuk, mert a farkas önzésből s így igazságtalanságból bánt és semmisít meg másokat, az igazság részéről azonban felebaráti szeretet az, hogy nem tűr mást, csak önmagát), míg a másíknak szinte világnézete a vallási türelem: akkor is mindenkinek, aki a történelemben nem kontár, el kell ismernie, hogy ez a különbség a két világnézet követői között Bocskai korában még csak elméletben volt meg. A gyakorlatban akkor még egyformán nem tűrte egyik se a másikat. Bocskai korában tehát még olyan bárány küzdött a farkassal, amely – legyünk mérsékelték s ne mondjuk hogy jobban, hanem csak hogy – legalább olyan jól tudott harapni, vérengzeni és ölni, mint ellenfele, aki farkasnak is született. Vajon melyik megbotránkozottabb: az, ha a farkas

farkas, vagy az, ha egy bárány csap fel farkasnak s tud is legalább olyan farkas lenni, mint az?

Aztán ne feledjük el azt se, hogy Magyarország Bocskai korában egy katolikus uralkodójának országa volt és hogy akkor még lámpával se lehetett találni olyan protestáns uralkodóházat, mely országában katolikus nyilvános istentiszteletet megtűrt, sőt még olyat se, mely országaiból teljesen ki nem irtotta már (Dán, Svéd, Norvég-Finnország, Izland) vagy kiirtani meg nem próbálta (Nagy-Britannia) a katolicizmust, a Habsburgok viszont nálunk csak 1604-ben kezdték el ezt a protestantizmussal is megpróbálni s még akkor is csak a most vázolt félnék, vérszegény és eredménytelennek is bizonyult módon.

Ha tehát a magyarországi ebet az ugyanakkor szereplő külföldi, nyugat-európai kutyákhoz viszonyítjuk, akkor megint csak nem mondhatjuk azt, hogy az egyik eb volt, a másik kutya, hanem határozottan a Habsburg-kutyának kell adnunk a nagyobb türelem és nagyobb megértés pálmáját.

Ha pedig valaki ezt a kisebb vérengzést részükről nem megértésnek, hanem csak a tehetetlenségnek, tehetségtelenségnek és a belőle folyó féltékenységnek tulajdonítja, akkor is figyelmeztetjük arra, hogy aki farkasok közé kerül, annak mindegy, miért menekül meg vagy miért kap kevesebb sebet, azért-e, mert a farkasa jóindulatú volt hozzá s megsajnálta vagy azért, mert már vén farkas volt vagy idétlen. A vén, a kényelmes, a gyöngye vagy beteges farkas ugyanis bizonyos bárány-vonásokkal bír, legalábbis jobban hasonlít a bárányhoz, mint az igazi, tehát a szilaj, a vérengző farkas.

Tehát viselkedésük még így is becsületére válik a Habsburgoknak. Mivel pedig a Habsburgok a katolicizmust védték vagy terjesztették, a türelmetlenség bennük tulajdonképpen nem ellenszenves fogyatékoság, hanem vele jár annak az igazság öntudatának természetével, melyet terjesztettek. Mivel az igazság nem önzésből, tehát nem rosszaságból erőszakos, hanem az igazság örök törvényei miatt és az emberek iránti szeretetből, világos, hogy erőszakosságában is bárány-vonásai vannak; nem tud olyan kíméletlen lenni, mint a rossz, mint a gyűlölet. Érthető tehát, miért voltak a Habsburgok sokkal kevésbé erőszakos és ezért sokkal kevésbé sikeres üldözők, mint protestáns fejedelmi kortársaik.

Aki a vallásszabadság alapján áll, tehát nyíltan hirdeti, hogy ő a vallásában nem megalkuvást nem tűrő igazságot, hanem csak vélekedést

lát, melyről bizonyosságot sose lehet szerezni s emellett mégis türelmetlen, azt csak a gyűlölet vezetheti. S mivel a gyűlölet vezeti, világos, hogy természeténél fogva sokkal kíméletlenebb, sokkal kegyetlenebb, mint az, aki azért türelmetlen, mert meggyőződése, hogy olyan igazságok birtokában van, melyeket képviselnie kötelessége s melyek nemcsak őrá, hanem felebarátaira is áldást jelentenek. Világos, hogy az ilyen ember egészen másképpen erőszakoskodik, mint az előbbi s hogy erőszakosságában is tiszteletreméltó.

Hogy mikor Kassán legjobban uralkodott a katolikus terror, mikor büntetésül például az összes lázító protestáns lelkészeket kiűzték a városból, valójában akkor is a protestantizmus volt az úr, nagyszerűen mutatja az, hogy Belgiojoso, a katonai karhatalom feje, akit pedig a magyar protestánsok egyik legvérszopóbb üldözőjüknek tartanak még ma is, közvetlenül azután, mikor a dómot erőszakkal kivette a kezükből, mint egy utcagyerekektől meghajszolt, megszorult kis kutya, az erőszak alkalmazása miatt azzal mentegette magát a kassai protestánsok előtt, hogy ő csak cseléd és szolga s hogy parancsra, nem pedig a maga elhatározásából cselekedett.

Nagyszerűen lehet látni e mentségből, hogy Belgiojoso nem annyira a császárnak, mint inkább a kassai protestánsoknak volt a cselédje. Tőlük jobban félt, mint a császártól. Úgy látszik, meg is volt rá a kellő oka, mert láttuk, hogy még e megalázkodás ellenére se engedték be a városba az ottani protestánsok akkor, mikor már Bocskai elöl kellett menedéket keresnie, noha akkor még igen messze voltunk Bocskai győzelmétől. De ha így mentegőzik a protestánsok ellen elkövetett bűne miatt még a nagy katonai erővel bíró kassai főkapitány is, egyáltalán nem csodálhatjuk, hogy mikor Kassa után Lócsén is vissza akarták venni a főtemplomot, itt – szégyenletes módon – már a nyílt kudarc is megmutatta, ki az úr a királyi városban: a koronás király-e vagy pedig a protestáns városi tanács.

Lócséről a „királyi” városból már a protestánsok gúnykacaja között kellett szaladniuk a király „templomvisszavenni” jött biztosainak és a velük levő kis karhatalomnak. Hogy a király tekintélyén ezáltal esett csorbát kiköszörüljék, másodszor is megkísérelték a dolgot, de szintén nem sokkal nagyobb karhatalommal. A királyi tekintély még nagyobb kárára újra dicstelen futás volt az eredmény. A karhatalom természetesen nem azért volt még másodszor is olyan kicsiny, mintha a királynak nem lett volna

több katonája akkor Magyarországon, hanem mert már eleve bátortalanul kezdték a dolgot: nem rendelték ki nagy karhatalmat, mert nem akarták ingerelni a protestánsokat.

De hát akkor miért kísérelték meg a dolgot egyáltalán? Azért, mert azt hitték, hogy a protestánsok karhatalom nélkül is engedelmeskednek majd annak a királynak, aki oly finom hozzájuk, hogy nem akarja nekik mutogatni a hatalmát? Vagy azért, hogy nyíltan is kitűnjön, amit egyébként mindenki úgy is tudott, hogy ebben az országban nem a király az úr, hanem protestáns alattvalói, akár vidéki kiskirályok azok, akár városi tanácsok? Bocskai ezek után már nem biztosra vehette-e kezébe a fegyvert, hogy ezt a királyt móresre megtanítsa, kivált mikor még a török is ott volt a háta mögött.

Ennyi volt hát mindössze az a vallási sérelem, ami miatt Bocskainak fegyvert kellett fognia a vallásszabadságért. Tulajdonképpen tehát ekkor még nem is történt semmi sérelem a protestantizmus ellen. (Ha a kassai protestánsok bocsánatot kértek volna a királytól a parancsának való ellenszegülésért, a dómon kívül minden templomukat visszakapták volna, sőt – látva a vészes hangulatot az országban – bizonyára még a dómot is.

Láttuk, hogy el is ismerték még a felkelők is, hogy nem is azért keltek fel, mert már történt valami, hanem azért, hogy a jövőben se történjék. Vérszemet adott nekik a lőcsei siker. Amit már sikerrel megmutattak Lőcsén, meg akarták mutatni országos viszonylatban is. Meg akarták mutatni, hogy ők az erősebbek és mivel erősebbek, nem tűrik, hogy itt a katolicizmus velük egyenrangú legyen, vagy hogy a Habsburgok is úgy próbáljanak velük eljárni, mint ahogyan a nyugat protestáns fejedelmei országukban a katolicizmussal elbántak.

De egyúttal meg akarták védeni stájer, cseh és osztrák hittestvéreik vallásszabadságát is, azt viszont nem voltak hajlandók tűrni, hogy az ő birtokaikon vagy városaikban a katolicizmus is szabad legyen. Ezért ők, a vallásszabadság hős katonái ölték is katolikus papokat, de hogy a császári sereg részéről csak egy protestáns lelkész is életét vesztesse volna, arról nem tudunk. A fő céljuk azonban az volt, hogy egyszer s mindenkorra eltávolítsák felekezetük útjából egyetlen méltó és ezért veszélyes ellenfelüket: a jezsuitákat.

A JEZSUITÁK

Amit a jezsuitákkal a magyar vagy akármelyik történetírás csinált és részben még ma is csinál, az az emberiség történetének és az egész európai kultúrájának egyik leggyalázatosabb szégyenfoltja. Emiatt az emberek tudatába már egészen beivódott, hogy a „jezsuita” szó valami rosszat jelent; a jezsuitát nem illeti meg az a szeretet és megértés, amely minden más embert megillet és amelyet minden más ember többnyire meg is kap, míg él, a közvéleménytől, halála után pedig – ha jelentős ember volt – a történelmi igazságszolgáltatástól. Ezt a megállapításumat egyes katolikus olvasóim talán túlzottnak tartják, aki azonban az angolszász, skandináv és protestáns német irodalmat és közvéleményt ismeri, semmiképpen se tarthatja túlzottnak s nem fogja annak tartani a protestáns magyar olvasó se.

Kivétel nélkül minden magyar szabadságharcunk, még a katolikus, sőt jezsuita-tanítvány II. Rákóczi Ferencé is, a vallásszabadságot mindig együtt követelte a jezsuiták Magyarországból való kitiltásával s nemcsak az illető szabadságharcosoknak nem volt tudatukban az, hogy e követelésükkel mindjárt meg is cáfolják azt, amit követelnek, a vallásszabadságot, hanem a közvéleménynek se jutott ez eszébe még ma se. Nem azt jelenti-e ez, hogy a jezsuita nem olyan, mint a többi ember, azt nem illetik meg azok a jogok, melyek a többi embert. A jezsuita vallási rákfene, melyet úgy kell irtani az emberek között, mint a lucernaföldön az arankát (s szerintük éppen olyan nehéz is irtani, mint azt) s irtása nemcsak nem ellenkezik a vallásszabadsággal és az emberszeretettel, hanem egyenesen annak követelménye. Ahol ugyanis a jezsuita elszaporodik, ott vége a vallásszabadságnak, de a becsületes emberi életnek is.

Egész a legújabb korig mindenki meg volt róla győződve, hogy a jezsuiták „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján állnak s így „moral insanity”-ben szenvednek. S míg Lutherről, Gusztáv Adolfról, Erzsébet angol királynőről, Nagy Frigyesről, Mátyás királyról, Bocskairól, Bethlen Gáborról, Napóleonnól, Hitlerről, Sztálinról és társaikról senki se tudja vagy alig tudja valaki, hogy ez elv alapján jártak el vagy ha tudja is, ezt nagy politikai tehetségükkel azonosítja s inkább tisztelettel bámulja, mint botránkozik rajta, addig egy visszataszító rágalomhadjárat és rendkívül eredményes hírverés gondoskodott róla, hogy a jezsuitákról ezt mindenki tudja, mégpedig a legnagyobb erkölcsi megvetés közepette.

Egész a legújabb időkig a protestáns iskolásgyerekek egyenesen a hittankönyvükből tanulták ezt, nem is olyan régen pedig még a történelemkönyvekben is benne volt, mégpedig nem is csak azokban, melyeket a protestáns felekezeti iskolák használtak. Pedig a magyar bíróság ma már jogerős ítélettel állapította meg, hogy ez az állítás rágalom.

Ez a bírósági ítélet bizony mondhatatlan szégyen a protestáns hitoktatásra (lehet-e nagyobb szégyen, mint rágalmazó hitoktatás?!). Ők azonban úgy segítettek magukon, hogy azóta a hittankönyveik azt mondják, hogy lehet, hogy a jezsuiták ezt a gyalázatos elvet kifejezetten nem tanították (hiszen annál ők sokkal ravaszabbak és képmutatóbbak), de állandóan gyakorolták. Ha ez igaz lenne, akkor is csak az lenne a bűnük, hogy pap létükre se voltak jobbak Gusztáv Adolfnál, Nagy Frigyesnél, Bocskainál, Bethlen Gábornál, Napóleonnál, vagyis a történelem legnagyobbjainál. Az igazság azonban az, hogy soha nem volt még emberi testület a földön, még katolikus papi testület sem, amely ezt az elvet kevésbé gyakorolta volna, mint a jezsuiták.

Nem hiába, hogy Krisztus Urunk előre megmondta, hogy „nem nagyobb a szolga uránál: ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak”, de ma már az emberi hitványság, gyűlölet és rágalom odajutott, hogy a „The Pocket Oxford Dictionary”-ban a „jezsuita” címszó alatt ezt találjuk: „Member of Society of Jesus” és „deceitful person”. A szó tehát az angol nyelvben kettőt tesz. Először a Jézus-társaság tagját és másodsor családsággal teli személyt. Az igazság pedig az, hogy a jezsuiták nemcsak különb erkölcsű és jellemű emberek azoknál, akik őket ilyen elfajult embereknek gondolják, hanem jezsuitának lenni olyan jó embert jelent, amilyent angol és nem angol protestánsaink nemcsak nem láttak még, hanem el se hinnék, hogy még ilyen jó emberek is vannak a világon. A jezsuiták a legjobb papok és a legjobb szerzetesek a földön. Nem volt még a földön még Krisztus Egyházában sem, olyan testület melyben olyan sok volt a jó és olyan kevés a rossz, mint a jezsuita rendben.

Gyarlók természetesen még köztük is akadnak, sőt még bűnösök is, mert ahhoz csoda kellene, hogy ilyen egy se legyen köztük, Isten pedig annyira nem csodákkal kormányozza a világot s benne az Egyházat, hogy még az apostolok közé is ő maga odaválasztott egy Júdást, sőt még a jó apostolok között is megengedte Péter hittagadását és hamis esküjét. Azt pedig csak nem kívánhatjuk józan ésszel, hogy Isten a jezsuiták ezreit

jobban szeresse, mint a maga tizenkét apostolát, akiket nem is ő maga, hanem emberek válogattak össze. Az azonban igaz, hogy a jezsuiták között olyan kevés rossz ember van, amilyen kevés csak emberileg lehetséges és hogy köztük éppen nem ritkák az olyan emberek, hogy az ember a mennyország lehetőségét érzi, ha érintkezik velük.

Egyébként még ha hihetetlennek látszik is a dolog, mégis azt kell mondanom, hogy kiválóságukat azok is tudják, akik „deceitful person”-ozzák őket. Hogy például igen okos emberek, azt éppen ők hangsúlyozzák legjobban (sajátságos, hogy éppen ők, akik a tehetségnek mindent megbocsátanak, őket azért, mert tehetségesek, csak annál jobban gyűlölik, sőt éppen ezért gyűlölik legjobban), de úgy látszik, hogy erkölcsi elfajulásukat is csak inkább hirdetik, mint hiszik. Rendkívül meglepett például, hogy nyolcadik gimnazista koromban egyik tehetséges zsidó osztálytársam, aki kitűnt a jezsuiták iránti gyűlöletével (akkor még ilyennek kellett válnia annak, aki sokat olvasott), egyszer ezt is mondta: Természetes, hogy ha katolikus lennék és papnak mennék, semmi másnak nem mennék, csak jezsuitának.

De hát akkor miért gyűlölte őket annyira? Mert a katolicizmust gyűlölte. De hát akkor miért csak a jezsuitákat, miért nem a katolicizmust becsmérelte? Mert a gonosz azonos a sátánnal, a sátán pedig okos, hiszen angyal volt azelőtt. Divide et impera, mondja az okos. Oszd több csoportra az ellenséget s így diadalmaskodni tudsz rajta.

A katolicizmust, Magyarország ezer éves és a magyar nép háromnegyed részének ma is vallását, melynek tiszteletét majdnem minden katolikus az anyatejjel szívja magába, nem lenne okos támadni. Ha azonban különbséget teszel a katolicizmus és a jezsuitizmus (vagy bigottizmus, klerikalizmus, ultramontanizmus) között és nem a katolicizmust, hanem csak a jezsuitizmust (klerikalizmust, bigottságot stb.) támadod, azon már nem háborodnak fel úgy a katolikusok, sőt így ők is hozzászoknak ahhoz, hogy a kettő között különbséget tegyenek, ők maguk is elkülönözzék magukat a jezsuitáktól vagy klerikálisoktól s csak katolikusnak, de nem egyúttal a jezsuiták barátjának vagy klerikálisnak is tartásuk magukat.

Ez a tanulságos dolog azonban az én zsidó barátommal való beszélgetés közben nem sült ki, mert nem akartam megszegényíteni azért, mert egyszer legalább őszinte volt s ezért nem tettem fel neki azt a kényes kérdést, melyből csak a fenti eredmény jöhetett volna ki.

Aki érthetetlennek tartja, hogy az emberiség, amely ha gyűlöli a papságot, csak a papságban található visszaélésekért gyűlöli, mégis éppen azokat a papokat (a jezsuitákat) gyűlöli legjobban, akik körében a legkevesebb visszaélés található, azt egyszerűen csak arra figyelmeztetjük, hogy olvassa el Szent János evangéliumának 15. fejezetében a 17-20. verset, ahol ezt találja:

„Ha gyűlöl benneteket a világ, tudjátok meg, hogy engem már elöttetek gyűlölt. Ha e világból valók lennétek, a világ azt, ami az övé, szeretné. Mivel azonban nem e világból valók lennétek, a világ azt, ami az övé, szeretné. Mivel azonban nem e világból valók vagytok, hanem kiválasztottalak benneteket a világból, azért gyűlöl benneteket a világ. Emlékezzetek meg a beszédről, melyet hozzátok szoltam: A szolga nem nagyobb, mint ura. Ha engem üldöztek, titeket is üldözni fognak.”

Ez mindent éppen eléggé megmagyaráz. Az, hogy őket még a papok között is legjobban gyűlöli „a világ”, minden igazi jezsuitának nemes büszkesége és a legbiztosabb záloga a szemében annak, hogy jó úton jár és „a legjobbat választotta” akkor, mikor jezsuita lett. Az egyikük, mikor pesti rendházukat éjszaka megrohanta az ÁVÓ és a rendtagokat elhurcolta, egész természetességgel, sőt kedélyesen azt mondotta, hogy „az ilyesmi a mi menetrendünkhöz már hozzátartozik”. Valóban, egy olyan rendszer, melynek egyik legfőbb programja az istentelenség terjesztése, nagyon ostoba lenne, ha haragja, gyűlölete (vagy esetleg félelme) nem elsősorban a katolikus Egyház s abban is nem elsősorban a jezsuiták ellen irányulna.

Mikor az emberek a papok ellen beszélnek, maguk is azt hiszik, hogy csak a bűneik, csak a nem illő életmódjuk miatt haragszanak rájuk. Az igazság azonban az, hogy a papok életmódján való botránkozás csak ürügy és csak arra jó, hogy az emberek önmagukat becsaphassák és gyűlöletüket a becsületézés leplébe burkolják. Mivel a maga bűneit elismerni, s még inkább megjavítani, húsba-vérbe vágó, keserves dolog, a gyarló ember a maga bűnei helyett inkább a papokét látja; önmaga helyett őket szeretné jobbaknak látni. Ez annál előnyösebb, mert fáradságba nem kerül s mégis erkölcsi alapon áll s látszólag nemes célt követ az ember. (Azért csak látszólag, mert ezek az emberek a papok bűneiről nem fájdalommal, hanem gyűlölettel s kárörömmel beszélnek s mert a megszólalás is bűn, még inkább bűn a rágalmazás és éppen a papok megszólalásával az embereket még rontjuk is, mert csökkentjük bennük az erkölcsi ellenálló erőt. A

gyarló ember ugyanis ilyenkor mindjárt azt gondolja, hogy ha még a pap is így tesz, miért ne tehetnék így én is, és ha ezt még a pap se tartja bűnnek, miért tartsam annak éppen én. Csak nem kívánhatja tőlem senki, hogy jobb legyek, mint a papok?!

Hogy tényleg valóban csak a rosszaság beszél a papok való vagy állítólagos bűnein botránkozó embereken, kétségtelenül bizonyítja az, hogy nem azok botránkoznak a papok bűnein, akiknek joguk volna hozzá, mert valóban jobbak, mint sok pap. Az ilyenek észre se veszik a papok bűneit (csak az szokott ugyanis másban mindent mindjárt a legrosszabbra magyarázni, aki maga is rossz, mert hiszen elsősorban önmagunk alapján ítélünk), ellenben azok között, akik a papok bűneit hánytorgatják, alig találunk olyat, aki ugyanazokban a bűnökben (legtöbbször még sokkal nagyobbakban is), melyeket a papokban annyira utál, maga is vétkes ne volna.

„VI. Sándor meg Luther” című művemben kimutatom, hogy Luther, aki oly eleven erővel tudta gyűlölni a pápa, a bíborosok, püspökök, papok és szerzetesek bűneit, legalább olyan, sőt nagyobb bűnös volt, mint VI. Sándor, a bűnei miatt leghírhedtebb pápa.

Amit egyénenként tapasztalunk, általánosságban is tapasztaljuk. Ez a magyarázata annak, hogy azok a protestánsok, akik azt hiszik, hogy csak a rosszat kifogásolják s gyűlölik a papokban, mégis a jezsuitákat, azt a papi testületet kifogásolták és gyűlölték a történelem folyamán legjobban, amelyben kétségtelenül a legkevesebb volt a rossz. Lássák tehát be végre, hogy a papok gyűlölete nem a papok bűnei miatt van (ezeket egyébként se a híveiknek kell számon tartaniuk, hanem a feljebbvalóiknak), hanem azok nagy bűnei miatt, akik ebben a papok elleni gyűlöletben részt vesznek.

Másképp azt se lehetne megmagyarázni, miért csak vagy legalábbis elsősorban miért a katolikus papok ellen van gyűlölet s köztük is miért elsősorban a jezsuiták ellen? Én még olyan zsidót nem láttam, aki valakit csak azért gyűlölt, mert megtudta róla, hogy rabbi. Olyan protestánt se, akit féktelen düh fog el, mikor megtudja, hogy például az útítársa egy protestáns lelkész. Ámde nemcsak a kálvinista regényíró, Móricz Zsigmond fakadt dühre és hánykolódott ideges haraggal ágyában utolsó napjaiban, mikor meglátta, hogy a klinikán apácák az ápolói (érthető is ez, hiszen regényei csak úgy duzzadnak az állati érzékiségtől), hanem gróf Károlyi Gábor, Tibornak a családi vagyonból bizonyára nem ok nélkül kitagadott

fia, katolikus létére is olyan dühbe jött, miközben a kávéházban belekötött egy papba, hogy azonnal gutaütést kapott tőle és ez okozta halálát. Ugyanő előtte még azokat a papokat is hazakergette, akik felesége koporsója mellett temetés céljából megjelentek.

Mindenki jól tudja azt is, hogy nemcsak egy olyanforma katolikus ember volt és van, mint Károlyi Gábor.

A közöltek után mi sem természetesebb, hogy Bocskai, a magyar Machiavelli, az erdélyi főurak törvénytelen kivégzője és szabadságukat védő székelyek orrának-fülének levágója és az Istent a Tiszántúl hagyó gyilkos hajdúi is haragudtak a papokra (de természetesen ők is csak a „méltatlanokra”) és hogy ők is még a papoknál is jobban haragudtak a jezsuitákra s hogy az egész mozgalom egyik fő célja volt, hogy őket mind Erdélyből, mind Magyarországból „kiigazítsa”. Erdélyből sikerült is neki, Magyarországból csak részben.

Itt meg-megújuló követelésük és a legmagasabb kitartásuk ellenére is csak annyit tudtak elérni, hogy a magyar jezsuitáknak fekvő jószáguk, tehát a szélesebb működéshez szükséges anyagi erejük, nem lehetett, de azt már nem, hogy hazánkból egyszerűen kiűzessenek. Bocskaiék e követelésükkel a legnyíltabban megsértették a magyar szabadságot és alkotmányt, amely szerint magyar nemest törvényes ítélet, tehát bűnének hivatalos bebizonyítása nélkül nem lehetett vagyonszerzési jogától megfosztani, annál kevésbé hazájából száműzni. Bocskai pedig állítólag a magyar szabadságért küzdött.

De még az alkotmánynál is jobban megsértették a vallásszabadság elvét (amelyért állítólag még jobban küzdöttek), mert a katolikus Anyaszentegyház éppen legkiválóbb fiait üldözték és büntették. Ha van Magyarországon vallásszabadság, akkor egy magyarnak (s még inkább: egy magyar nemesnek) joga van olyan vallást követni, amilyent akar, és ha a katolikust követi, joga van olyan szerzetbe lépni, amilyenbe akar, tehát Istent olyan módon szolgálja, ahogyan ezt ő a maga lelkiismerete szerint a legjobbnak látja és legüdvösebbnek találja. Bocskaiék haragudtak a „méltatlan” papokra, sőt állítólag csak azokra haragudtak, de ugyanakkor meg akarták tiltani nemcsak a magyarjobbágyok, hanem még a magyar nemesek fiainak is, hogy olyan szerzetbe léphessenek, melyben legjobban megtalálhatták volna azokat a feltételeket, hogy valóban jó papokká lehessenek s ilyeneknek meg is maradjanak.

Sajátságos, hogy ez a vallásszabadság elvével olyan túrhetetlen ellentétben álló s álnok volta miatt különösen ellenszenves viselkedés egyáltalán nem lett akadálya annak, hogy Bocskait és híveit a vallásszabadság bajnokainak ne tartsa már 350 éven át egész Magyarország közvéleménye, köztük még a katolikusok is. Pedig még egy protestánsnak is a szemébe kellett volna nevetnünk azért az együgyűségért, hogy a jezsuiták kitiltásáért való harcot össze tudja egyeztetni a vallásszabadságért való küzdelemmel, sőt egyenesen vele azonosítja.

Pedig ez a jezsuitagyűlölet és jezsuita száműzés közel se volt olyan kisjelentőségű dolog, hogy a katolikus vallásnak Magyarországon való szabadságát nem lényegében, hanem csak egy egészen jelentéktelen dologban érintette volna. Nem. Bocskai korában a jezsuiták Magyarország területéről való kitiltása egyet jelentett az egész magyar katolicizmus tönkrenyomításával. Nem jelentett ez kevesebbet, mint azt, hogy az akkor majdnem porba sújtva fekvő, majdnem végleg tönkretett magyar katolicizmus ott is maradjon végleg a porban (sőt – sajnos – a pizokban).

A katolikus Egyház számára a jezsuiták száműzése után biztosított „tökéletes” vallásszabadság egy nagy üres hólyagot jelentett volna tartalom nélkül. Bocskai ugyanazt akarta a magyar katolicizmussal, mint az, aki előbb tövig levágja a madár szárnyait, aztán kitarja előtte kalitkája ajtaját és lelkesen odakiáltja neki: Szabad vagy! Mehetsz!

Bocskaiék csak úgy voltak hajlandók szabadságot adni az Egyháznak, illetve az Egyház már rég meglevő, sok százados múltú szabadságát csak úgy voltak hajlandók neki meghagyni, hogy előbb kellően gondoskodtak róla, hogy szabad lehessen, a porból fel ne repülhessen, sebeiből meg ne gyógyulhasson, többet soha erőre ne kaphasson. De akinek a szabadságát így kell és csak is így lehet érteni, azt minek mondjuk szabadnak? Hogy mókázzunk vele és az együgyűeket, akik még erről is elhiszik, hogy szabadság, a hátuk mögött kigúnyolhassuk, a beavatottakat pedig, akik tisztában vannak a helyzettel, vérig sértsük?

Mi volt Bocskai idejében jezsuiták nélkül a magyar katolicizmus? Néhány püspök papok és hívek nélkül, s akik jó részének még a székhelye és egyházmegyéje nagy része is török uralom alatt volt (Esztergom, Kalocsa, Eger, Csanád, Győr, Veszprém, Pécs, Vác). Híveiket kiirtották vagy rabszolgáknak elhurcolták, akik pedig még éltek közülük, nádasok között lappangtak, vagy ki tudja hova széledtek, hova szaladtak. Anyagi

támaszuknak, javadalmaiknak még az a része is régen protestáns oligarchák kezében volt, amely nem volt török foglalás. Vagy ha nem, a végvárok fenntartására volt lefoglalva az államtól.

Papnevelésről szó se lehetett. Nem is volt az egész országban egyetlen papnevelő intézet se akkor, mikor Bocskai fellépett. Pedig akkor a régi papságból csak hírmondók maradtak már s ilyenek is csak a Felvidék és talán még a Dunántúl nyugati határszélein voltak néhányan. A szerzetesekből még hírmondók is alig, hiszen ha ugyan még megvolt a kolostor, annak apátja vagy prépostja is egy-egy ragadozó „evangélikus” főúr volt azon a címen, mert az apátság vagy prépostság javait már elfoglalta, sőt annak idején az egymással harcoló két király valamelyikétől még adomány-, vagy legalább záloglevelet is kapott róla. Ezért még az apáti vagy préposti címet is viselte.

A néhány falusi iskolán kívül – ha ugyan ilyen is megmaradt valahol – nem volt ekkor a katolikus Egyház kezében egyetlen magasabb iskola vagy kollégium s mivel ez akkor már vagy egy évszázada így volt, az ország értelmiségében alig volt már a katolicizmusnak képviselője. Akkor már vagy száz éve a papi utánpótlásról se gondoskodott senki. Világos tehát, hogy az állapotoknak az idő haladtával szükségképpen még rosszabbodniuk kellett, hacsak valami nagy dolog az Egyház javára nem történik. De ennek a nagy dolognak belső megújító erővel kellett bírnia.

Ilyen körülmények között gondolhatjuk, de az ismertetett 1554-es zalai egyházközségi látogatás fennmaradt jegyzőkönyvében írásbeli bizonyíték is maradt róla, hogy a külső pusztulás mellett annak a pár papnak és szerzetesnek is, aki megmaradt, milyen lehetett a lelki világa, a belseje, a teológiai tudománya és az erkölcsisége. Hiszen az akkori viszonyok okozta általános eldurvulás a papság erkölcssein is szükségképpen meglátszott. Nem volt, aki fegyelmet, rendet tartson, az Egyház rendeleteit, előírásait végrehajtsa, a bűnöket, visszaéléseket büntesse. Ha volt is, abban se volt sok köszönet.

A püspökök, érsekek nem az Egyház, hanem a király emberei voltak. Ő nevezte ki őket, de nem egyházi, hanem állami és személyes szolgálatokért. Fizetett királyi hivatalnokok voltak már csak azért is, hogy legalább valami megélhetési forrásuk legyen, de emiatt viszont nem is értek rá püspöki hivatalukkal foglalkozni. Viszont a népszerűtlen hivatal (kamarai elnökség, azaz adóhivatali főnökség) mint püspököt tette gyűlöltté azt, aki

tulajdonképpen minden volt, csak püspök nem, de a címe mégis püspök volt s a történelem is mint püspököt emlegeti. Pedig a valóságban legtöbbször nem is voltak ezek püspökök, mert nem voltak felszentelve sokszor még pappá sem. A legtöbbször még pápai kinevezése se volt, csak királyi. A pápai megerősítést többször nem is kérték az illetők. Ez is mutatja, milyen lelkületűek voltak.

Amelyik kérte és meg is kapta a pápai megerősítést, tehát még a jámborabbak közé tartozott, azt is, még utána évek múlva is Rómából kellett állandóan noszogatni, végül már szinte kényszeríteni, hogy mikor akarja az „érsek” úr végre magát felszenteltetni, s ha végre ez is megtörtént, mikor fogja végre az első miséjét elmondani. A vonakodás egyébként érthető, hiszen az illetőnek a felszentelés egyáltalán nem volt szükséges. Hívei, papja, püspöki munkaköre úgy se igen volt, a címe, rangja és jövedelme pedig – már amennyire volt – úgy is megvolt.

A mondottakból természetesen következik, hogy papos életűek se voltak ezek az akkori érsekek és püspökök. Még papos gondolkodásuk se. Hol tanulták volna a papos gondolkodást, és különösen hol szokták volna meg a papos életet? Talán a császári udvarban (mert hiszen többször onnan kerültek ki), mely úgyszólván mást se tett, mint ide-oda utazott: hol a német birodalmi gyűlésre, hol Prágába, hol Pozsonyba, hol Innsbruckba, hol Grazba, hol a harctérre, hol ahhoz vagy ehhez a választófejedelemhez vagy birodalmi városhoz, a „türkische Hilfe” [török segítség] irányában való kérésnek kissé nagyobb nyomatékát adandó? Vagy talán a kancellárság vagy kamarai elnökség közepette, mikor a királyi kinevezéseket intézték vagy a gyűlöletes adókiutakat vagy birtoklefoglalásokat végezték vagy miközben az erdélyi fejedelmekhez jártak követségben, diplomáciai megbízásban, sőt egyenesen a török szultánhoz (mint Verancsics, a később esztergomi érsek), kitéve magukat a hónapokig tartó, banditáktól veszélyeztetett konstantinápolyi útviszontagságainak?

Mindmégannyi hathatós ok ez, hogy valaki kivetkőzhessék papi mivoltából és elszokhassék az aszketikus, önmegtagadó életmódtól. Így mindjárt jobban megértjük, miért nem miséztek közülük még azok se, akik papok voltak. De a XVI. századnak a levegője is annyira tele volt az akkor divatot jelentő protestáns vagy protestáns ízű eszmékkel, hogy – ha csak külön nem dolgoztak ellene – az akkori papoknak – kivált a

műveltebbeknek és olvasottabbaknak – nemcsak az életmódja, hanem még elvei se voltak tiszta katolikusok. Hiszen láttuk, hogy I. Ferdinánd halála után még a császár is évtizedeken át protestáns érzelmű volt s az apa hatását még fiában, Rudolfban is csak részben tudta ellensúlyozni a spanyolországi tartózkodás s a buzgó katolikus anya.

Mind Várday, mind Verancsics, mind Fráter György, sőt még Oláh Miklós esztergomi érsek életére és gondolkodásmódjára is vonatkozik, amit mondtunk. Verancsics nagyon művelt, nagyon jólelkű, rendkívül rokonszenves egyéniség. Mindenkihez csupa szív, csupa jószág, ezért mindenki szereti. Fiatalabb korából azonban törvénytelen gyermeke is volt (ne botránkozzunk meg rajta annyira, mert hiszen a jó Verancsics még esztergomi „érsek” korában se volt még felszentelt pap, nem akkor, mikor a törvénytelen gyereke született, bár az is igaz, hogy aki nem pap, annak se szabad törvénytelen viszonyt folytatni. De az akkori viszonyok és erkölcsök közepette ki nem bocsátaná ezt meg neki?

Ugyanez a Verancsics egy régebbi végrendeletében még azt is meghagyta, hogy a temetésén mise ne legyen (!). Ilyen világ volt a XVI. században! Még Oláh Miklós érsek, a jezsuita rend nálunk megtelepítője, is eretnekségre hajlott fiatal korában és kora híres humanistáival – a protestánsokkal is – egész élete végéig levelezésben, tehát barátságban, állt. Balásffy Tamás, az író, kanonok s később püspök létére (egyébként protestánsból lett katolikussá) olyan vad magyar maradt egész életében, hogy ha megharagították (pedig igen könnyű volt megharagítani), véresre verte és a hajuknál fogva húzgálta a földön kanonoktársait.

Radonay pécsi püspök viszont úgy viselkedett, mint egy bakakáplár, amit aztán Takáts Sándor siet is nagy örömmel dobra verni. De arról természetesen Takáts már nem tud, hogy az idő haladtával nemcsak Várday, Verancsics és Oláh emelkedtek mindig magasabbra és lettek mindig egyházasabbak és tisztább erkölcsűek, hanem Radonay is, sőt ő már egyenesen a szentség hírében halt meg.

Általában ebben a korban a durvaság nem jelent olyan rosszat, mint például korunkban. Példátlan és megbocsáthatatlan durvasága mellett például Balásffyt is nagyon lehetett szeretni. Pázmány is szerette. Levelei alapján nyájas, kedélyes úrnak gondolná az ember.

A néhány még meglevő, még teljesen szét nem ugrasztott, esetleg talán a szomszéd kálvinista földesúr „apátsága” alatt élő kolostorban egymást

érik a botrányos jelenetek: erőszakoskodások, veszekedések, gyűlölködések egymás közt, iszákosság erkölcsstelenség. A plébánosok többnyire „feleségükkel” éltek. Legalább ennyire majdnem mindegyikük protestáns volt és sokan közülük két szín alatt is áldoztattak.

Ezt és a „feleséget” még a már Pázmány megbízásából vizitáló főesperesek is kénytelenek eltúrní, mert hiszen ha elmozdítanák őket, nem lenne, akit helyettük a népnek adjanak. Így kénytelenek voltak azt gondolni, hogy a semmilyenél az ilyen pap is jobb. Az ilyen életű papok természetesen ott, ahol szabadabban mozoghattak, rég protestánsok lettek. Csak olyan helyen maradtak meg legalább külsőleg az Egyházban, ahol mégis volt némi kis fegyelem és ellenőrzés, azaz a nyugati határszélen. Tehát még ezt is a Habsburgoknak köszönhetjük. De azért itt, az esztergomi főegyházmegyében s már Pázmány korában, se talált az egyházlátogatás sokkal jobb állapotokat, mint félszáz évvel korábban a veszprémi püspökség zalai vizitációja.

A Pázmány-féle egyházlátogatáskor voltak, akik bűnös viszonyukért szegénységükkel mentették magukat. Azt mondták, nincs annyi jövedelmük, hogy önálló háztartást vezethessenek s így kénytelenek másnál lakni, másra szorulni, mással együtt lakni, akitől ők nem lehetnek függetlenek.

Valóban, az olyan plébános, akinek évi jövedelme elérte a száz forintot, már a leggazdagabbak közé tartozott a Pázmány-féle egyházlátogatás idejében. Voltak olyan plébániák, melyeknek kelyhe és miseruhája se volt s a plébános természetesen nem is mondott misét soha. Még olyan helyet is találtak, ahol a plébános két volt ágyasának halála után a menyével élt együtt gyanús, sőt már nem is gyanús viszonyban. Egyébként se az Oltáriszentséget nem őrizte, se keresztkút nem volt templomában. Két szín alatt áldoztatott. Ő misézett, de bár ne tette volna, mert erkölcsaitől eltekintve a miséjében előbb volt az Úrfelmutatás, mint a konszekráció [átváltoztatás]. Nem is lakott a plébánián, pedig itt megvolt még az épület. De pusztulni hagyta.

Találtak azonban a Pázmány elrendelte egyházlátogatáskor olyan esperesi kerületet is (Sasvárott, a morva határon; Sasvár egyébként jelenleg is híres búcsújáráhely), ahol a tíz közül hat plébános egészen kifogástalan volt, ami – amint ezt egyébként már Zalában is láttuk az 1554-es egyházlátogatáson – örvendetesen mutatja, hogy az apostolok szelleme

még ilyen áldatlan körülmények és megpróbáltatások közepette is mindig él az Egyházban.

Bocskai idejében tehát olyan volt a magyar katolikus egyház szellemi és erkölcsi állapota, amelyből külföldi lelki kölcsön vagy szintén csak idegenből hozható jó vér beömlesztése nélkül lehetetlen volt kilábalni. Ez a lelki kór és siralmas erkölcsi állapot is olyan volt, mint az a leromlott szervezet, melyet csak mástól kapott vér beömlesztésével lehet még az életben megtartani s újra egészségessé és munkaképesé tenni.

Elengedhetetlen feltétel volt ez már csak azért is, mert a római katolikus hitről és az azon alapuló erkölcsi élet felélesztéséről volt szó, melyben minden felülről, az apostoli eredetű forrásból, Rómából jő, alulról, a népből, Róma szentesítése nélkül nem is jöhet (hogyan szerezhetette volna meg akkor ezt a római szentesítést egy, a magyar népből eredő mozgalom?) s ha alulról, a népből jött volna, más, mint tévutakra jutó túlbuzgóság vagy fanatikus szektarianizmus [vallási türelmetlenség] nem is lehetett volna belőle. Hiányzott ugyanis belőle az apostoli irányítás és az apostoloknak ígért tévedhetetlenség, mely egyedül tud ezen segíteni.

Ezt a külföldi lelki kölcsönt, ezt a szellemi vérátömlesztést jelentette akkor minden ország megzavart eszmevilágának helyrebillentésére, lesüllyedt erkölcsi felemelésére, papsága, szerzetessége lelki megtisztítására az akkor keletkezett, Róma nevében és tekintélyével működő és magát az Egyház rendelkezéseinek feltétel nélkül alávető jezsuita rend. Nálunk – mint láttuk – még nagyobb szükség volt rá, mint másutt.

Miért jelentett olyan feltűnő megújulást, szinte újjászületést a katolikus hit és élet számára ebben a korban a jezsuiták megjelenése? Részint teológiai műveltségük és nagy szónoki képességük, részint, de elsősorban szent életük és apostoli buzgalmuk miatt. (Ez utóbbit az Egyház mindig fontosabb kelléknek tartotta egy papban a tehetségnél. Ezért esetlen taglejtésű, sőt hebegve beszélő embert pappá szabad szentelni, de olyat, akiről tudni lehet, hogy erkölcsileg nem megbízható, soha. Hogy mégis vannak ilyen papok is, annak csak az az oka, hogy nem mindenki marad meg élete delén is olyanok, amilyen fiatalkori idealizmusában volt, és mert még a fiatal megítélésében is emberi dolog tévedni.)

Azért halt ki a XVI. században a magyar lelki terekről a lelki élet, mert nem volt, aki az evangéliumot hirdesse, aki pedig volt, az is, többnyire csak

hirdette, de nem élte. A hívó ugyanis – még a legegyszerűbb is – megérzi, kinél jön az ige szívből és kinél csak szájból, csak szokásból vagy csak becsületből, sőt talán csak megélhetésből. Megható, amit az első magyar jezsuiták feljegyzéseiből az elárvult szegény magyar nép lelki éhségéről és arról a ragaszkodásról, sőt lelkesedésről olvashatunk, mellyel őket itt a magyar nép fogadta.

Az észnek, a tehetségnek, a szónoki képességnek egymagában nincs ilyen vonzó ereje. Ekkora hódítóerővel csak a jóság, csak az életszentség bír, mely a mennyország előízét ismerteti meg az elfásult lelkű, az emberi jóságban már nem is nagyon hívó halandóval.

Akkora volt a magyar tereken megjelenő első jezsuiták iránti lelkesedés, sőt rajongás, hogy a népről nem egyszer még az itt lakó török basákra és bégekre is átragadt. Természetesen nem olyan formában, hogy ők is ájtatos hallgatóikká lettek, mert ezt lehetetlenné tette az iszlám gőgje és a mohamedán fanatizmus, hanem úgy, hogy még ők is kénytelenek voltak alkalmazkodni az egész vidék népét elöntő lázas izgalomhoz, s ha jöttek a jezsuiták, még ők is pártolólággal kezelték, sőt elő is mozdították misszióikat.

P. Szántó Istvánnak a kezét, ruháját csókolgatták az emberek, mikor körükben megjelent és 15-20 mértföldről sereglett össze a nép, még a szomszédos török hódoltságából is. P. Ladó Bálintot, aki a siketfalvi Ladók ősi székely nemesi családjából származott (látjuk, hogy ezek az első, idegenből jött jezsuiták is sokszor már magyarok voltak), úgy fogadták a székelyek, mint Isten angyalát. Mikor pedig már közelebbről megismerték, megtestesült szentnek tartották. Ettől kezdve egymást érték a székelyek kérvényei a rend főnökéhez, hogy küldjön hozzájuk atyákat.

Valósággal az őskeresztények korabeli állapotok elevenedtek fel. P. Leleszi János életében még az is előfordult, hogy egyetlen nap negyven unitárius kérte tőle az anyaszentegyházba való visszavételét. A kolozsvári jezsuita iskola másfélszáz növendéke közül tizenhatan egyenesen protestáns lelkészek fiai voltak. Meg lehet mindezt magyarázni csak azzal, hogy igen jól tanítottak?

A protestánsok azzal vádolták s vádolják őket, hogy cselszövők voltak és hogy céljuk, az Egyház erősítésének elérésére bármilyen eszközt felhasználtak. De hogy lehet ezt az állítást összeegyeztetni a fenti jelenségekkel? Cselszövő emberek hamar el szokták magukat árulni.

Azokért nem szoktak rajongani az emberek, annál kevésbé ruhájuk szegélyét csókolgatni. A cselszövő ember csak megejt, de nem vonz. Az első jezsuiták egyéniségének legfeltűnőbb ismertetőjele azonban az a bámulatos vonzóerő, mely még a prédikátorok családjára is kiterjedt. Felhasználták őket céljuk elérésére valóban minden eszközt, de csak olyan értelemben, hogy a buzgalmuk, lelkesedésük és önfeláldozásuk volt határtalan és minden csepp vérük, minden gondolatuk és idegszáluk az evangéliumé és az érte epekedő jóakarátú embereké volt utolsó leheletükig. A szó szoros értelmében elégték mindnyájan az úr oltárán.

Gyűlöletet szítottak? Én még nem láttam olyan embert, akinek a gyűlölet szítása a mindennapi kenyeré és az emberek mégis Isten angyalát látják benne. Láttam már gyűlöletet szító emberekért is lelkesedni, de nem a ruhájuk szegélyét csókolni. Ezt az egész más típusú emberekkel szokták megtenni az emberek. És ha gyűlöltek volna, kit gyűlöltek volna jobban ezek a jezsuiták, mint a kálvini lelkészeket? Hogy lehet hát, hogy ezek is mégis hozzájuk és éppen hozzájuk adták nevelésbe a gyerekeiket?

Vagy talán a kálvini lelkészek csak most okosak, akkor még ilyen kétségbeejtően együgyűek voltak? Az ilyen szülőt ugyanis, aki halálos ellenségeihez adja a gyerekeit nevelőbe, az együgyűnél enyhébb kifejezéssel nem illethetjük. Az igazság, éppen ellenkezőleg, az, hogy az akkori protestáns lelkészekben százszor akkora volt a fanatizmus és a katolicizmus elleni gyűlölet, mint a maiakban. Mekkora kellett tehát lennie annak a jezsuita szeretetnek, amely még ezt is képes volt legyőzni?!

Az angol nyelvnek s vele természetesen a népnek is örök szégyene marad az említett „deceitful man” jelentés, mert mutatja, milyen általános és milyen a józan ész is elhomályosítóan nagy volt hajdan ez egyébként kiváló nemzet lelkében az elfogultság és gyűlölet minden iránt, ami katolikus. Látjuk, még arra is képessé tette, hogy éppen a napra fogja rá, hogy merő sötétség.

Mindenki, aki ismeri a helyzetet, tudja, hogy ha van olyan katolikus vagy van olyan pap, aki igaz ember, akkor a jezsuita az. A XVI. század jezsuitái pedig még evangéliumibb, tehát még igazabb emberek voltak, mint a maiak. Őket még maga a rend nagy alapítója nevelte, a legjobban megvolt hát még bennük az a szent tűz, melyet ő, valójában pedig – mert hiszen az evangéliumban ő maga mondja ezt magáról – Krisztus hozott a földre s azért, hogy tőle meggyulladjon. Ez a felháborító rágalom vagy kétségbeejtő

félreértés csak úgy és azért kerülhetett be az angol nyelvbe és lehetett szókinccsév, mert, mivel jezsuitának évszázadokon át nem volt szabad országuk területére lépnie, az angolok el voltak zárva annak lehetőségétől, hogy eleven jezsuitát lássanak. Nekik csak képzeleti jezsuitáik voltak, a tudatlanság, fanatizmus és gyűlölet alkotta jezsuiták.

Hogy lehetett volna intrikus és csalárd például az a P. Szántó István, aki a Veszprém megyei, Somlyó-hegy menti Devecserből, ma is egyik legszínmagyarabb vidékünkéről olyan családból származott, melynek ő volt az utolsó még megmaradt sarja. Atyja korán elhalt. Anyját és három testvérét (két leányt és egy fiút) pedig rabszolgavásárra magukkal hurcolták a törökök. Bizonyára nem ilyen gyerekkori élményekkel lelkében szokott az ember olyan lelkületűvé válni, hogy aztán egész életét intrikákban és önző csalásokban tölti. S ami történt a családjával, azaz azokkal, akik a vérségét képviselték, ugyanaz a sors érte azokat, akik lelki hozzátartozói, szellemi rokonai voltak, a jezsuitákat.

De szellemi termékei is ugyanezen sorsra jutottak. Zsibóváralfján volt Bocskai „szabadságharca” kitörésekor s ott egy, a koránról szóló munkája, kivételével elpusztult minden kézírata, többek közt Szentírás-fordítása is. Csak emiatt nem szerepel a legelső magyar bibliafordítók között, noha megelőzte még Károli Gáspárt is. Mikor 1612. július 5-én Olmützben meghalt, mint „cselszövő” emberhez illik, a halálos ágyán ezt mondta rendtársainak: *„Miután hő óhajtasom, hogy hitemért vértanúhalált szenvedhessek, nem teljesülhetett, örülök, hogy legalább a hitemért szenvedett számkivetésben szállok sírba.”*

Ezek a hitvány, „deceitful man”-ok annyira nem kímélték magukat, hogy úgy hullottak, mint a legyek. Pedig mennyire drága lett volna az életük, mennyire szükség lett volna rájuk! Sajátságos, hogy az akkor Erdélyben sűrűn dúló döghalállal – annak ellenére, hogy állítólag annyira értettek hozzá – nem is próbáltak intrikákba bocsátkozni, hanem minden további szó nélkül csak egyszerűen beléje pusztultak.

De még sajátságosabb, hogy nem is menekültek előle. A felebaráti szeretet és önfeláldozó betegápolás szolgálatában – a rend minden novíciusának még ma is bizonyos időt kórházban betegápolással kell tölteni – gyulafehérvári rendházukban 8 rendtag közül négy pusztult el a dögvészben, a nagyváradi rendházban pedig csak P. Szántó egymaga maradt életben. De ez egyáltalán nem akadályozta őt se abban, hogy

továbbra is rettenthetetlen lélekkel ne gondolja a betegeket és ne látogassa az ínségeseket nemcsak magában a városban, hanem még a környékén is.

A legborzalmasabban azonban Kolozsvárott adóztak a jezsuiták a felebaráti szeretetnek, mert itt az 1586-os pestis idején a 32 rendtag közül 20 elpusztult. A köszönet és hála az volt érte, hogy rá két évre, a medgyesi országgyűlésen, még azokat is számúzták az országból, akik életben maradtak. Más eszközzel ugyanis, mint a vallásszabadság lábbal tiprásával, nem tudtak szembeszállni ellenfeleik azzal a hősi önfeláldozással, melyet tanúsítottak, melyet Erdély népe az irántuk való rajongással viszonzott. Báthory Zsigmondtól, a tőlük nevelt katolikus gyermekfejedelemtől, nagyon nehezen tudták kicsikarni az erdélyi protestánsok ezt a rendeletet, mert hiszen ő közlelről ismerte őket s ezért épp úgy rajongott értük, mint a nép. Azonban csak kettő között választhatott: a jezsuiták vagy a fejedelmi szék között. Világos, hogy a fejedelmi szék volt a győztes, hiszen gyerekek még nem szoktak hősök lenni, kivált ha Báthory-vér van bennük. No meg hát kit lehet megijeszteni, ha még a gyerekeket se?

„Mi csak találunk majd helyetted másik fejedelmet, de te hogy találsz majd Erdély helyett másik országot?” – mondták neki fenyegetőzve s ismerjük el, hogy – akár Bocskainak – nekik is igen jó logikájuk volt. Mikor aztán végre a templomban – de természetesen nem katolikus templomban – végre meghallották a gyermek szájából hő kívánságuk teljesülését, hogy a *„jezsuitákat egész birodalmunkból 15 nap alatt kiküszöböljük”*, szünni nem akaró éljenzéssel fogadták (Szalay-Baróti, III., 138. o.) és Hunyadi Demeter, az unitáriusok püspöke (Kolozsvárról) és Tornyai Máté, a kálvinistáké (Gyaluból) nagy egyetértéssel *„hálaimát mondának Istennek és köszönetet a fejedelemnek, de különösen a rendeknek, hogy oly kitartók voltak”*. A jezsuitáknak pedig még aznap távozniuk kellett. A protestánsok tehát még a saját törvényüket se tartották meg (a 15 napot). Olyan mohón akarták élvezni a bosszút, hogy még egy napig se tudtak várni.

Erről a fontos körülményről nem tud a magyar közönség, pedig igen fontos dolog, mert mutatja a féktelen gyűlöletet és az embertelen kíméletlenséget. Nagy különbség ugyanis távozni és még aznap távozni.

Mivel éppen télvíz ideje volt, elképzelhetjük, milyen szenvedések, nélkülözések és viszontagságok között tudtak átvergődni Debrecen környékén és a szintén kálvinista Felső-Tisza mentén, ahol ahány ház,

annyi ellenség volt számukra. Gondolhatjuk, hogyan kaptak útközben élelmiszert, menedéket és éjjeli szállást (plébánia az egész nagy vidéken alig volt, annál kevésbé kolostor); milyen gyűlölet és gúny kísérhette őket keserves útjukon, miközben „a vallásszabadság klasszikus hazájából” (így nevezzük mi Erdélyt s milyen büszkék is vagyunk rá!) menekülniük kellett, de még aznap.

A már említett Szántó István társával Thomány Mátyással még február 23-án is Kisvárdán volt (mint láttuk az egyedüli helyen, ahol még egyházi szervezet volt), ahol Thomány a kimerültség és keserűség következtében el is hunyt. A halálos ágyán Isten – úgy látszik – megelégedte már hű szolgája szenvedéseit s égi vigaszban részesítette. Mintha, mint Szent Pál vagy Szent István, az első vértanú, ő is megnyílni látta volna az eget, örömtől repesve kiáltotta oda Szántónak: „*Pater Stephane! Lucrati sumus vitam aeternam!*” (István atya! Elnyertük az örök életet!) (Mint láthatjuk, még ekkor is olyan szerény volt, hogy többes számban beszélt, nem pedig csak a maga nevében). „*Quidni lucraremur* – válaszolta neki P. Szántó a legnagyobb természetességgel – *qui pro Christo eiusque sacrosancto evangelio exilium saevissimo anni tempore toleramus*”. (Hogyne nyernők el, mikor Krisztusért és az ő szentséges szent evangéliumáért a legkegyetlenebb téli időben a számkivetés kínjait szenvedjük).

Azon méltán lehet csodálkozni, hogy a magyar vallási béke hírhedt megzavarói és „deceitful man”-ek ilyen lelki békességben haltak meg, de ha már így volt, azon már nem, hogy még protestáns lelkészek is örültek, ha ilyen emberek kezébe teheték le fiaik nevelését. De azon se, hogy ugyanaz a fejedelem, aki „*egész birodalmából 15 nap alatt kiküszöbölte*” őket s aki ezért azoknak az erdélyi rendeknek, akik köztudomásúlag megelőzték korukat a vallásszabadságért való rajongásban, éljeneit fogadta, a kegyetlen kiűzés mellé olyan ajánlólevelet adott nekik, hogy „*bármelynek sérelme nélkül alattvalóinak ifjai és mások tanítása és egyéb kegyes és keresztyén hivatalok körül békésen, zúgolódás nélkül, szorgalmasan és folytonosan eljárak*” és hogy kiűzésük „*más okból*” és „*akarata ellenére*” történt. (Szalay-Baróti, III., 138. o.) Micsoda pofon volt ez az erdélyi protestánsoknak s később Bocskainak!

Mikor pedig 1607. június 7-én a kolozsvári országgyűlés újra száműzi őket, akkor egyenesen a nagy kálvinista Rákóczi Zsigmond fejedelem adott nekik június 26-i kelettel feddhetetlen viselkedésükről fényes

tanúbizonyosságot. (Szövegét közli Weise: Litt. Auth. III. in appendice p. XXI.) De ha így áll a dolog, joggal kérdezhetjük, miért kellett mégis távozniuk egymás után kétszer is éppen „a vallásszabadság klasszikus hazájából”?)

Mikor Nagyváradról P. Törössy az önfeláldozó munkától összeroppanva távozni kényszerült, a váradiak így kértek helyette a rendfőnöktől másik jezsuitát: *„Mindenünnen farkasok környezik nyájunkat s nincs pásztor, aki megvédjen bennünket. Csak az imént küldött egyet a nagy Isten könyörületességéből hozzánk (Törössyt) s alighanem sok bűnünk miatt történt, hogy az ég rajta bosszulta meg, ami gonoszt mi követtünk el”*.

Ilyen véleménye volt a „békebontó” jezsuitákról, ezekről a „deceitful man”-ekről azoknak, akik ismerték őket! De – sajnos – igen sok bűne lehetett a szegény váradi magyaroknak, mert hamarosan Váradról is végleg távozniuk kellett nemcsak Törössy atyának, hanem minden jezsuitának azok miatt a farkasok miatt, kiket levelükben emlegetnek s távozásuk épp oly viszontagságos körülmények között történt, mint a kolozsváriaké. Farkasaik azonban egyébként a „vallásszabadság” hívei voltak.

Említettük, hogy az unitárius Székely Mózes katonái elől ítéletidőben fogyatékos öltözetben menekülő jezsuitákat (ez már egy harmadik menekülésük volt) még a tatárok is megsajnálják és ruhát terítettek rájuk, amit protestáns magyar testvéreik, akik kiűzték őket, nem tettek meg. Azt azonban még nem említettük, hogy ekkor el se tudtak menekülni mindnyájan, mert Néri Fülöpöt, a sekrestyést, meg is gyilkolták, Major Pétert, a rektort, pedig úgy megsebesítették, hogy utána heteken át élet-halál között lebegett.

Később Székely Mózesnek is menekülnie kellett. El is esett a csatában. Életben maradt, de fogságba esett gyilkos katonáin pedig úgy állt bosszút a jezsuiták főnöke, hogy Bastánál kegyelmet eszközölt ki számukra. Azt egyébként már Stájerben is láttuk, hogy az effajta „intrikákkal” a jezsuiták ott is szerettek foglalkozni, sőt más, mint ilyen ügyekben nem is fordultak a főhercegnehézhez. Ezt az egy protekciókérést (hogy a bajban levőkön segítsenek, akár barátok azok, akár ellenség) hivatásukhoz tartozónak tekintették.

Sajátságos, hogy se történetírásunk, se olvasóközönségünk a jezsuiták időnkénti, sőt nagyon is gyakori száműzését nem tekinti se helytelennek, se elítélendőnek, se megbotránkoztatónak, se a vallásszabadsággal

ellenkezőnek, hanem a legtermészetesebb dolognak veszi, mely semmi izgalmat nem kelt benne. Úgy fogják fel a dolgot, mintha kitiltásukkal bűnösök kapták volna meg büntetésüket.

Az nem bántja igazságérzetüket vagy logikájukat, hogy igazságosan csak egyéneket lehet büntetni, nem egy egész testületet (hogy megbotránkoztunk például ezen, mikor a zsidókkal bántak el így!), mert hiszen még a legromlottabb testületben is akadnak büntelen egyének, akiket a bűnös többséggel együtt büntetni igazságtalanság. A jezsuiták esetében az igazság az, hogy az a testület, melyet büntettek, éppen a legszentebb és erkölcsileg a legmagasabban álló volt mindazok között, melyek a történelem folyamán valaha léteztek, mert hiszen a szerzetesrendek ezek közé tartoznak, a jezsuiták pedig ezek között is elismerten a legtükételesebbek.

Azt is divat mondogatni, hogy örökös politizálásukkal, örökös cselszövényeikkel állandóan zavarták annak az országnak békéjét, melybe bejuthattak. Azt mondják, hogy addig, míg ők meg nem érkeztek, szeretet és egyetértés uralkodott a különböző meggyőződésű és felekezetű emberek között, de bevonulásukkal egyszerre vége lett a közéleti békének s mindjárt gyűlölni kezdte nálunk a magyar a magyart. A békebontókat száműzték tehát bennük. A nemzet, a társadalom önvédelme volt ez, eltávolításukkal a méreganyagot vetette ki a társadalom magából.

Ennél hitványabb, együgyűbb és álnokabb érvelést keveset hallottam még. Mindaz, amit eddig a jezsuitákról elmondtunk, a legfényesebb bizonyítéka ez állítás valótlanágának, sőt éppen azt bizonyítja, hogy éppen az ellenkezője az igaz. Senkinek se honolt abban az időben olyan béke a lelkében és senki se volt olyan fokban képes arra, hogy azt a lelki békét mások lelkébe is elültesse, mint éppen a jezsuiták. Láttuk, hogy abban a bizonyítványban, melyet kiűzésükkor erdélyi működésükre vonatkozólag adott nekik Báthory Zsigmond, éppen azt emeli ki, hogy „*békésen, zúgolódás nélkül jártak el*”.

A kálvinista s ezért természetesen jezsuitaellenes (ez legalábbis abban a korban még, melyben Szilágyi élt, valóban természetes volt még) Szilágyi is éppen azt emeli ki Báthory Kristóf erdélyi uralmáról, hogy alatta Erdély „*békét élvezett*”. (Szilágyi: Erdélyország története, I., 410. o.) Pedig hát ekkor jöttek be a jezsuiták Erdélybe s ekkor működtek ott teljesen szabadon. Kristóf ugyanis Báthory István, lengyel király nevében

kormányozta Erdélyt s tudvalevő, hogy ez a királyi trónra emelkedett nagy erdélyi volt az, aki a jezsuitákat Erdélybe hozta.

Báthory Kristóf halála után jött fiának, Zsigmondnak, uralma s mivel akkor már a nagy lengyel király nem élt, mindjárt Zsigmond uralma elején jött a jezsuiták száműzése s aztán a jezsuiták kiűzése után, mikor helyettük Bocskai lett a fiatal fejedelem tanácsadója, a Zsigmond alatti tömeges kivégzések és egyéb bajok.

De még ha igaz lenne is a jezsuiták békebontását illető vád, a rend kiűzése akkor is a vallásszabadság és az emberi jogok legfelháborítóbb megsértése volna. Hiszen a vallásszabadság elve éppen azt jelenti, hogy vallási téren a békét is szabad megbontani s a társadalmi béke címén se lehet a polgárokat megfosztani attól a joguktól, hogy vallási meggyőződésüket szabadon követhessék, sőt szabadon hirdethessék is, azaz meggyőződésüknek másokat is megnyerni törekedhessenek. Éppen ebben áll a vallás szabadsága, a vallásszabadság elnyomása pedig abban, hogy az állam egységét és a társadalmi békét előbbre valónak tartjuk, mint a meggyőződés és a meggyőződés terjesztésének szabadságát. A jezsuiták semmi mást nem tettek sem Erdélyben, sem sehol másutt, mint hogy katolikus meggyőződésüket terjesztették. A másoknál nagyobb bűnük csupán abban állt, hogy másoknál eredményesebben terjesztették.

Az egyoldalúság, az elfogultság, a csalárdság legeggyűzőbb módja, ha akkor, mikor a katolicizmust kell legyűrni, földre teperni és kiirtani (a XVI. században), akkor vallásszabadságot követelünk; akkor nem bűn a békebontás, nem fontos a nemzeti egység. De mikor 70 évi tespedés és lelki és erkölcsi bénulás után a földre tepert katolicizmus végre nagy nehezen feléled, új erőre kap s mind szellemileg, mind erkölcsileg ellenfeleivel egyenrangúvá válik, sőt őket még messze felül is múló szellemi harcosokra tesz szert, akkor egyszerre a lelkiismereti és vallási szabadsággal szemben a társadalmi béke hívei és védői leszünk, torkunk szakadtából követeljük a béke és nemzeti egység megbontóinak, mint a nemzet rákfenéjének az országból való kitiltását és egészen megfélelkezünk arról, hogy lelkiismereti és vallásszabadság is van a világon és nemrég még ezek voltak vezérlőcsillagaink.

A legfurcsább és legszegenyesebb azonban az, hogy a magyar protestantizmus ezt a ravasz frontváltoztatást nemcsak maga hajtotta végre, hanem ugyanezt vele együtt a magyar történetírás és a magyar

közvélemény is (beleszámítva még a katolikus közvéleményt is) megcsinálta anélkül, hogy bármi következtelenséget is észrevett volna. Az a magyar közvélemény (benne még a katolikus is), mely a XVI. században, mikor a protestantizmus terjesztéséről van szó, csak a vallásszabadságot látja és csak a lelkiismereti szabadságért lelkesedik, a nemzeti egység, társadalmi béke megbontását, a nemzet hitbeli egységének megszűnését nem sajnálja, sőt eszébe se jut, hogy még ez is érték; mikor azonban később annak a térnek visszaszerzéséről van szó, melyet a katolicizmus elvesztett s ennek meghíúsítására a protestantizmus a jezsuiták kiűzéséhez, sőt télvíz idején s még aznap való kiűzéséhez folyamodik, egyszerre elfelejti, hogy vallásszabadság is van a világon és hogy az „elmaradott” katolicizmussal szemben eddig neki éppen ez volt a fő ideálja. Nem. Most csak a vallási békét értékeli meg a nemzet egységét és csak azokra haragszik, akik ezt megbontják és a már tiszta protestáns országból újra katolikust akarnak csinálni.

Hogy ennyire feledékeny és következtelen s a vallásszabadság bajnokából egyszerre a békebontók ostorozójává tud lenni az, akinek érdeke ez a feledékenységgel és következtelenséggel, azt még megértem, de hogy tud ugyanilyen feledékeny és következtelen lenni az a katolikus is, aki a vallásszabadság elvének elárulásával a maga vallása érdekeit árulja el, azt sehogy se értem. Ez nemcsak az önálló gondolkodás hiányának, tehát a szellemi rabszolgaságjele, hanem még annak is, hogy ezek a katolikusok bizony inkább csak nevükben katolikusok.

Ezek az emberek elfelejtik, hogy ha elnyomom a vallás-, a vélemény- és a lelkiismereti szabadságot, mégpedig ha nem félek, hanem alapos munkát végezve tökéletesen elnyomom, akkor szükségképpen béke lesz az országban, mert ellenség már nem lévén nem is lehet harc. Ha azonban az ellenfélnek szabadságot hagyok a létre és működésre, mert csak szellemi fegyverrel küzdök ellene, akkor szükségképpen harc keletkezik, tehát vége a békének.

Vitatkozni lehet róla, melyik a hasznosabb. De hogy akkor, mikor nekem hasznos, szabadság után kiabálok s a szabadságot dicsőítem, mikor pedig már megváltoztak a viszonyok, mikor már beatus possidens [boldog birtokos] vagyok és ezért az érdekeim ennek az állapotnak a megmerevítését, tehát a harc megszüntetését, azaz a békét kívánják, akkor meg egyszerre csak ezt követelem, ennek előnyeit hangsúlyozom, akkor én

magam ugyan nagyon ügyes érdekember vagyok, de az ellenfeleim mondhatatlanul együgyűek, ha ezt szó nélkül tűrik. Mit mondjak azonban róluk, ha ezt nemcsak tűrik, hanem – mint hazánk katolikusai – még arra is hajlandók, hogy most már ők is velem együtt hangoskodnak annak a békének érdekében, mely az ő vallási meggyőződésük terjesztését teszi lehetetlenné.

Ha valakit úgy vágok pofon, hogy elterül a földön s így utána egy ideig csönd, azaz béke van, de aztán áldozatom lassacskán eszméletre tér, összeszedi magát s aztán egy hasonló pofonnal vág vissza, amire aztán hosszabb ideig tartó birkózás keletkezik, akkor ezért a hosszabb harcért, hosszabb békétlenségért bizonyára nem én vagyok elsősorban a felelős, aki a második pofont adtam, ami a legtermészetesebb dolog volt, hiszen csak visszaütöttem, hanem elsősorban az, aki az első pofont adta, vagyis az, aki a békét megbontotta. A visszaütés természetes, de az ütés nem.

Ha káros (mert csakugyan káros) a vallási békétlenség, akkor nem az ellenreformációt kell szidnunk érte, hanem a reformációt. Az ellenreformáció hátrányaiért is a reformáció felelős, mert aki üt, annak tudnia kell, hogy visszaütés is van s így az utána következő egész harcért ő a felelős. Mivel minden hatásra természetesen következik a visszahatás, az akcióra a reakció, az is a legtermészetesebb dolog, hogy a – reformációra is következett ellenreformáció. Aki tehát a vallási béke híve, annak a reformáció ellen kell beszélnie, azt kell elítélnie, nem az ellenreformációt.

A mi történetírásunknak tehát egyszerre két bűne, két logikátlansága, két igazságtalansága van. Az első, hogy nem hibáztatja a protestantizmust azért, mert megbontotta a keresztény társadalom egységét és feldúlta vallási békéjét, nálunk pedig szembe állította a magyart a magyarral. A második, mert hibáztatja a katolicizmust azért, mert – ha megkésve is – megkísérelt a protestantizmussal szembeszállni és a keresztény társadalmat újra egységessé tenni, nálunk a magyarságot újra egy táborba vinni. Pedig hát ehhez a katolicizmusnak még akkor is joga lett volna, ha kísérlete teljesen eredménytelen lett volna, mert ezt előre nem tudhatta. A valóságban azonban ez a kísérlet egyáltalán nem volt eredménytelen, mert hiszen Franciaországot, Ausztriát, Csehországot és Lengyelországot egészen, Magyarországot nagy részben, Németországot, Hollandiát és Svájcot több mint harmadában újra katolikussá tette vele.

A mi történetírásunk a hitújítást a vallásszabadságért való tiszteletreméltó küzdelemnek, az ellenreformációt, a katolikus visszahatást, békebontásnak, a kárhoztatandó vallásháborúk korának tartja, s a katolicizmust ítéli el érte annak ellenére, hogy magukat a háborúkat még ekkor is mindig a protestantizmus indította meg. Az Egyház ekkor is csak szellemi fegyverekkel harcolt, fizikai fegyverrel csak akkor és azért, mikor és mert rákényszerítették, mert fegyverrel akarták tönkretenni azt, amit ő szellemi fegyverekkel kivívott. A jezsuiták csak tanítottak, gyóntattak, prédikáltak (egyesek közülük diplomáciai küldetéseket vállaltak az Egyház érdekében, de ez is szellemi fegyver), beteget ápoltak, a protestánsok pedig kiűzték, vagy ki akarták őket űzni az országból, tehát erőszakkal akadályozták meg őket a szellemi fegyverek használatában. De azért mégis a jezsuiták voltak a békebontók.

Az igazság az, hogy vallási meggyőződésük harcosai voltak s így a lelkiismeret-, gondolat-, szólás- és vallásszabadság alapján megillette őket az ehhez a küzdelemhez szükséges szabadság. Aki őket ebben megakadályozta, a vallásszabadság ellen vétkezett.

Működésük elé csak akkor lehetett volna akadályokat gördíteni s a tőlük felidézett szellemi harcot államilag akadályozni, ha céljaik elérésére bűnös vagy törvénytelen, államilag meg nem engedett eszközöket használtak volna, például forradalmat vagy fegyveres erőt. A reformáció használt is ilyen eszközöket (az egyházi vagyonnak tisztán az erőszak alapján való birtokbavétele, szerzetesek kolostorainak megrohanása, az Oltáriszentség megszenteltségének elhárítása, szentképek és szobrok összetörése stb.).

Maguk a protestánsok még az ellenreformáció idején is használtak hasonló eszközöket, hiszen újra meg újra fegyvert ragadtak, felkeléseket rendeztek, papokat gyilkoltak meg, alattvalói esküjüket szegték meg, a kereszténység ellenségével, a törökkel cimboráltak évszázadokon át. Németországban, Hollandiában, Franciaországban, Csehországban hitfeleik ugyanígy tettek, mégis megbocsátjuk nekik. A jezsuiták azonban, akik csak szavukkal, tudományukkal és evangéliumi életmódjukkal meg a katolikus fejedelmeknek adott tanácsaikkal szolgálták és igyekeztek terjeszteni vallási meggyőződésüket, állítólag gonosz és lelkiismeretlen békebontók voltak, akik megérdemelték, ha még szülőföldjükről is elkergették őket.

Csak a jezsuitákat nem illeti meg a vallásszabadság emberi joga, pedig rájuk nem tudnak nagyobb büntetést fogni, mint csak azt, hogy „ármányokat” szóttak és „intrikáltak”. Már maguk ezek a kifejezések is mutatják a tárgyilagos szemlélet hiányát, a rosszakarat és gyűlölet szemszögét, mert tárgyilagosan legfeljebb azt lehetne róluk mondani, hogy külpolitikával, diplomáciával is foglalkoztak. De hát talán tilos egy állampolgárnak diplomáciával, külpolitikával foglalkozni? Vagy talán csak a papoknak, csak a szerzeteseknek vagy egyedül csak a jezsuitáknak tilos ez?

S miért? Mert a papok, a szerzetesek vagy legalábbis a jezsuiták veszedelmes emberek s működésük káros a közéletre vagy a nemzetre? Ha a válasz: igen, akkor tulajdonképpen azt mondtuk ki, hogy maga a vallás káros, maga a vallás rossz, azaz ezt csak istentelen alapon állva mondhatjuk. Logikus lehetne tehát ez egy kommunista szájában, de nem egy protestánsban, aki vallásos alapon áll, s aki szerint minden vallás jó, tehát a katolikus is.

De egyébként is hol voltak a jezsuiták diplomáciai fondorlatai például Mátyás királyétól vagy Bethlen Gáborétól vagy Nagy Frigyesétől? Pedig őket nemcsak soha nem akarta senki a külpolitika irányításától eltiltani, hanem éppen ellenkezőleg, bámuljuk őket, mint a külpolitika mestereit. A Habsburgokra azért haragszunk, mert ügyetlen, tehetségtelen diplomaták voltak: a jezsuitákra meg azért, mert ők meg erre nagyon is rátermettek voltak. De még ha rosszul és nem éppen szigorú erkölcsi elvek alapján politizáltak volna is, ne feledjük, hogy Bocskai még inkább így politizált és bűneit protestáns életrajzírója éppen azzal menti, hogy ő politikus volt, mégpedig jó politikus s ezzel szerinte már a bűnei is el vannak intézve, mert köztudomású, hogy Bocskai eredményesen politizált, tehát bűneiből a köznek haszna lett. De hát vajon a jezsuiták nem eredményesebben politizáltak? Nem az ő „politizálásuknak” köszönjük, hogy hazánk és egész Közép-Európa újra katolikus lett?

Aztán ha a jezsuitáknak tilos a „békebontás” és „intrikálás”, hol van akkor a vallásszabadság, mely éppen a jezsuiták ellenségeinek a legfőbb eszményük? Nekem szabad a vallásomat védenem s annak érdekében politizálnom, a vallási ellenfélnek tilos. Ha Bocskai vagy Bethlen tesz, hazaszeretet, ha a jezsuiták: békebontás és hazaárulás? Nem ugyanez az elv uralkodott a szovjetben és csatlósállamaiban is s nem a kommunista propaganda alapult éppen ilyen együgyű egyoldalúságokon? (Szidni

Amerika „imperializmusát”, de emellett a szlávság viláгурalmára törekedni; szidni Amerika „háborús uszítását”, de otthon minden pénzt a hadseregre és annak technikai fejlesztésére fordítani; Németországban a hadkötelezettség eltörlése mellett csapni hírverést, otthon olyan általános hadkötelezettséget tartani fenn, melynek még az időtartama is az állam önkényétől függ; nyugaton a munkásokat sztrájkra uszítani s a munkásság sztrájkjoga legkisebb megsértéséért is mérhetetlenül felháborodni, otthon a sztrájkknak még a gondolatát se túrni stb.)

A legeszményibb vallásszabadság abban áll, hogy mindenkinek korlátlanul jogában áll a maga vallásáért és meggyöződéséért szellemi fegyverekkel harcolnia. Vajon volt-e a világtörténelemben még egy olyan testület, mely a vallásért annyira csak szellemi fegyverekkel küzdött, mint a jezsuita rend? Hiszen még az „intrika” és a „cselszövések” is – ha már megmaradunk e gyűlöletes kifejezések mellett – kétségtelenül szellemi fegyverek. Aki tehát ezek használata miatt űzi ki hazájából a jezsuitákat, a legnyíltabban lábbal tapodja a vallási és lelkiismereti szabadságot, de ugyanakkor szellemi szegénységéről és alsóbbrendűségéről is tanúságot tesz, mert szellemi fegyverek ellen csak hasonlóan szellemi fegyverekkel szabad küzdeni, nem pedig hatalmi erőszakkal, például elűzéssel.

Ez is jellegzetesen bolsevik módszer, mert az is istentelen propagandát folytatott, de azt, hogy az Egyház ez ellen szellemi fegyverekkel is védekezhessék, azaz hogy a bolsevik istentelenség érveit akár írásban (napilapok, folyóiratok, utcai plakátok, röplapok, könyvek kiadása), akár szóban (népgyűlések tartása, filmek bemutatása, vallásos tárgyú színdarabok előadása stb.) megcáfolja, azt – mint ők szokták magukat kifejezni – „adminisztratív eszközökkel” akadályozták meg.

Milyen szellemi szegénységjele ez, mikor a verseny anélkül se lett volna egyenlő feltételekkel vívott, mert milyen anyagi eszközök álltak a bolsevik állam rendelkezésére a maga világnézetének terjesztésére és milyenek az Egyháznak ennek ellensúlyozására? A bolsevik állam azonban még ilyen kétségbeejtően egyenlőtlen feltételek között se engedte meg az Egyháznak a vele való szabad versenyt.

A jezsuiták „cselszövevényeivel” és „intrikáival” tehát még ügyesebb intrikákat és még körmönfontabb cselszövevényeket kellett volna a protestantizmusnak szembeállítania, nem pedig „adminisztratív” intézkedéseket, azaz a kizsuppoltatást. Pedig hát a például Erdélyből

kiüldözött jezsuiták „cselszövevényei” mindössze abban álltak, hogy egész Európát össze akarták hozni (benne Erdélyt, Lengyelországot és az Erdéllyel határos oláh vajdaságokat is) a törököknek Európából, tehát elsősorban hazánkból való kiűzésére. Bizonyára kissé nemesebb és magasabb rendű „intrika”, mint Bocskainak például a törökkel való szövetkezése vagy Bethlennek a lázadó csehekkel való szövetségkötése (de aztán még ennek is megszegése) és a magyar koronának a nemzet megkérdése nélkül az újdonsült és hónapok alatt földönfutóvá is lett protestáns cseh királynak és utódainak elígérése stb. Mégis ez dicső szabadságharc volt, az pedig visszataszító cselszövés, melynek méltó és megérdemelt büntetése a száműzés.

A jezsuiták legalantasabb „cselszövevényei” még azok voltak, hogy egy gazdag főúr megtérítésén sokkal nagyobb buzgalommal fáradoztak, mint egy jobbágy megtérítésén és annál nagyobb volt az igyekezet, minél gazdagabb volt a főúr. Pedig hát még ebben is az az egyetlen bűne a jezsuitáknak, hogy józan eszük volt.

Ostoba ugyanis az az ember, aki csak egy legyet üt le, mikor egy csapásra százat is leüthet. Egy olyan főúr megtérítésével ugyanis, akinek birtokain a jobbágyfalvak százai voltak, s amelyek mindegyikében ő rendelkezett a templomokkal és lelkészi állásokkal, az emberek ezreit térítették meg. A jezsuitáknak tehát még az is bűnük, hogy térítés közben gondolkodtak is és számoltak is és szívesebben térítették meg egyszerre ezret, mint egyet.

Hogyan lenézik az Egyház ellenfelei a katolikus hívó tömegek együgyűségét! Ha aztán mégis akadnak köztük olyanok is, akiket nem lehet lenézni, mert a világ fiainak okossága is megvan bennük (ami az Egyház ellenfeleinek egyedül imponál), akkor a lenézés helyett gyűlölet és felháborodás lesz úrrá bennük s ez a felháborodás most még nagyobb, mint előbb a lenézés.

Arra a vádra, hogy a jezsuiták nagyravágyók voltak, ha a vád igaz lenne, azt felelnénk, hogy nagyravágyás címén még nem lehet senkit a vallásszabadság és a vallási meggyőződés szabad terjesztésének jogától megfosztani. Ha igaz lenne is az, hogy a jezsuiták nagyravágyók voltak, annyi bizonyos, hogy olyan nagyravágyók, mint Gusztáv Adolf, Nagy Frigyes, Bethlen Gábor, Bocskai vagy Thököly Imre semmiképpen se voltak. Kinek jutott azonban eszébe, hogy ezeket nagyravágyásukért a hazájukból

számúzza? Ha Gusztáv Adolf, akinek mint a kis Svédország királyának semmi köze se volt Németországhoz, nem volt nagyravágyó, Németországban nem pusztult volna el 30.000 falu és a harmincéves háború mindössze csak pár évig tartott volna. Ha Bethlen Gábor nem lett volna nagyravágyó, egymás után három magyar polgárháború a vele járó vérrontással, vagyonpusztulással és szenvedéssel elmaradt volna. Ha Thököly nem lett volna nagyravágyó, szintén egy hosszan tartó magyar polgárháború maradt volna el, melyben – mindkét részről – tömeges akasztások fordultak elő. Még a török is tisztán Thököly nagyravágyása miatt jött Bécs ellen.

De találunk-e az egész világtörténelemben háborút, melyet a jezsuiták nagyravágyása robbantott ki. Az ő „nagyravágyásuk” abban nyilvánult meg, hogy a háborúkat megakadályozzák. A harmincéves háború nem a jezsuiták miatt tartott hosszú harminc évig, de nem is miattuk robbant ki, hanem a protestáns cseh-német vezérférfit, Thun, féktelen nagyravágyása miatt, akit tette bátorított az, hogy látta, milyen tehetetlen Rudolf s utána II. Mátyás s így könnyű győzelmet remélt.

Az igazság az, hogy akkora tehetség mellett, mint a jezsuitákban volt, kisebb nagyravágyást mint az övék, még nem látott a világtörténelem. Rögtön látjuk majd például, milyen „nagyravágyó” volt P. Leleszi, Báthory Zsigmond, erdélyi fejedelem nevelője, pedig az effajta állás egyébként ugyancsak alkalmas a nagyra törésre. Látjuk majd azt is, hogy II. Ferdinánd és I. Lipót jezsuita gyóntatója, noha mindkettőnek akkora hitele és becsülete volt császári uruk előtt, hogy ha akarták volna, szinte az egész világot ők kormányozhatták volna, még egyházellenes történetírók szerint is a legnagyobb szerénységben és visszavonultságban élő, a politikába és a világ folyásába egyáltalán nem avatkozó szentéletű szerzetesek voltak. (Ezért is volt olyan nagy becsületük uruk előtt.)

Vagy talán azért érdemelték meg a jezsuiták a számúzést, mert túlságosan anyagiasak voltak? Annyira anyagias senki se lehet, hogy miatta a hazájából lehessen számúzni. Az anyagiasság csak emberi gyarlóság s magánügy, melybe az állam nem is avatkozik. Ha egy szerzetes anyagias, azt csak az Egyház kifogásolhatja, nem az állam. Ez csak szerzetesi szempontból lehet bűn, de nem állami szempontból. Ha a jezsuiták anyagiasak lettek volna, akkor jobban vigyáztak volna, hogy a protestánsokat magukra ne haragítsák, mert a télvíz idején és még ma való

menekülés nem éppen alkalmas arra, hogy valaki az anyagi javait, melyeket annyira félt, megmenthesse. Azok a jezsuiták, akik ilyen meneküléseknek Erdélyben újra meg újra kitették magukat, nem nagyon lehettek anyagiasok. Ha anyagiasok lettek volna, a ruhájuk szegélyét is bajosan csókolgatták volna a híveik, mert tudvalevő, hogy a nép legjobban az anyagias papra haragszik.

De ha mégis valóban anyagiasak lettek volna, azt akkor is elmondhatnánk, hogy annyira anyagiasak, mint Bocskai, Bethlen Gábor, de különösen I. Rákóczi György semmiképpen se lehettek. Szeretném ugyanis látni azt az embert, aki még náluk is tud anyagiasabb lenni! S ezek – lám! – mégis a nemzet szeretett hőseivé váltak, Igaz, hogy kortársaik elsősorban éppen emiatt nem is szerették őket, de azért száműzés, mint a jezsuitáké, nekik nem lett osztályrészük, mert az a nagy vagyon és a vele járó hatalom, melyet anyagiasságukkal megszereztek, ezt náluk meg tudta akadályozni.

A jezsuita rend annyira nem volt anyagias, hogy mert az összes Rákóczi-, Lorántffy- és Báthory-javakat kezében tartó Báthory Zsófia végrendeletében úgyszólván P. Kiss jezsuitát bízta meg a hagyatékával való korlátlan rendelkezéssel s ezért ez az örökségben érdekeltek, de az egész protestáns közvélemény részéről is nagy irigységet keltett, a rendfőnök parancsára annyira vissza kellett vonulnia az egész ügytől, hogy a kálvinista Thaly és más történetíró társai – mert ők sokkal nagyobb érzékkel bírtak az anyagiak iránt, mint a jezsuiták – ezt el se tudták másképp képzelni, mint hogy a végrendelet hamis volt, és természetesen P. Kiss hamisította, s ezért kellett az ügytől visszavonulnia.

Ők persze egyáltalán nem tartották lehetetlennek, hogy a jezsuiták – hiszen ezért „deceitful man”-ek – végrendeleteket hamisítanak. Legalább annyit azonban így is tudhattak volna, hogy Báthory Zsófia, ez az okos, férfias, nagyon is önálló és erősakarátú asszony (aki – mint látni fogjuk – „szabadsághősnek” felcsapott fiát még 30 éves korában is úgy irányította, mint egy gyermeket) volt annyira emberismerő és józan, hogy nem éppen egy ilyen, papi ruhába bújtatott börtöntölteléket ajándékoz meg olyan feltétlen bizalmával, ami párját ritkítja a világtörténelemben.

Legyenek egészen nyugodtak Thalyék, hogy Báthory Zsófia igen jól tudta, hogy mit csinál. Ő sokkal jobban ismerte a jezsuitákat és különösen P. Kisst, mint ők (hiszen ők életükben talán még nem is beszéltek élő jezsuitával) s rendelkezett legalább annyi emberismerettel és kritikai

érzéssel, mint ők. Akiben tehát ő ennyire megbízott, az ezt a bizalmat meg is érdemelte.

Maga P. Kiss nem is akart a végrendeleti végrehajtói tisztól visszavonulni. Részint, mert úrnője iránti kötelességének ismerte, hogy végső akaratát végrehajtsa, részint, mert az irigyektől se volt semmi félni valója. Keserűen bár, de engedelmeskednie kellett azonban a rendfőnök parancsának, mert tudvalevő, hogy a Jézus-társaságban az engedelmisség az, ami mindennél fontosabb (természetesen nem Isten akaratánál is fontosabb, hiszen az engedelmisség éppen Isten közvetlen vagy közvetett – az előjárók által tolmácsolt – akaratának végrehajtásában áll).

Vagy talán azért érdemelték meg a jezsuiták a száműzést, mert nemzetköziek s már 1600 körül is azok voltak s ezért semmi érzékük se volt a magyar alkotmányosság és nemzeti törekvések iránt? Talán mert nem voltak elég hazafiasak, sőt nemzetközi érdekeik kedvéért képesek voltak még a hazájukat is minden percben elárulni?

Ha igaz lenne is mindez, az egész rendet száműzni akkor is igazságtalanság lett volna, mert ez épp oly kollektív büntetés volt, mint például a zsidóságnak, mint ilyenek büntetése, mely pedig – mikor Hitlertől megtörtént – oly végtelenül felháborította az egész művelt világ közvéleményét. Büntetni a jezsuiták esetében is csak egyéneket lett volna szabad, nem pedig egy testületbe tartozó minden egyént (mert hiszen legalábbis kivételek mindenütt vannak), nem is szólva arról, hogy száműzni csak hazaárulásért lehet, nem pedig azért, mert valaki nem elég hazafias. Ezt legfeljebb sajnálni, kifogásolni, bírálni lehet.

A jezsuiták azonban nem nemzetköziek, hanem nemzetek feletti, épp úgy, mint az evangélium, az igazság, a jó, az erény is az. Ha tehát a jezsuitákat ezen a címen száműzni lehetett, akkor az igazságot és a jót is száműzni kellene vagy lehetne Magyarországból.

Igaz, hogy nemcsak a jó ilyen, hanem a rossz is, de a „nemzetközi” szóhasználatban a jóra nem mondhatjuk, hogy nemzetközi. Arra más szót kell használnunk s ez a „nemzetek feletti”. A jezsuiták is ilyenek, mert az evangélium, az igazság, az erkölcs, a jó, az erény képviselői, s ahogy ezek nemzetek feletti, ők is azok. Ez nekik nem szégyenük vagy fogyatékoságuk, hanem érdemük és dicsőségük. Az igazság, az evangélium, az erény méltó képviselői ugyanis csak úgy lehetnek, ha ők is olyanok, mint amit képviselnek: nemzetek feletti.

Krisztus Urunk nem nemzeti vallást hirdetett. Ha azt hirdette volna, akkor nem igazságot hirdetett volna. Nemzeti igazság ugyanis nincs. Az igazság azonban még a hazánál, a hazafiságnál, a nemzeti nyelvnél és a nemzeti függetlenségénél is előbbre való. Nem a nemzet, a nemzeti függetlenség vagy a nemzeti nyelv a magasabb rendű, hanem az igazság, az erkölcs és az evangélium. A magyar nemzet, nép és nyelv mulandó, hiszen még maga az a föld is, melyen él, az. Ellenben az Isten, az igazság, a lélek és a lélekjutsalma vagy büntetése örök.

Aki a magyar nemzetnél, népnél vagy nyelvnél s ezek szolgálatánál magasabb rendű dolgot vagy eszményt nem ismer, az lényegében véve hitetlenségéről tesz tanúságot, még akkor is, ha ezt szóban tagadja, mert hiszen az ilyen ember érdeklődési köre és eszmevilága a földön túl nem terjed. Látjuk tehát, hogy a jezsuiták egy cseppet se jobban nemzetköziek, mint minden rendes, értelmes katolikus.

Ha a jezsuitákat számúzni lehet, sőt kell hazánkból, mert nemzetköziek, akkor a Krisztus evangéliumát is számúzni kell innen, mert hiszen alapítója arról is azt akarta, hogy „minden nemzetnek” egyformán és kivételezés nélkül hirdettessék, tehát hogy szintén nemzetek feletti, vagy ha éppen úgy tetszik: nemzetközi legyen.

Mindezekből természetesen következik, hogy a jezsuiták, mint az abszolút igazság, az abszolút erény, az örök élet, az evangélium, a Krisztus emberei szintén nemzetek felett álló emberek, mert elsősorban nem a földi hazáért vagy más mulandó dolgokért élnek és dolgoznak, hanem az abszolútakért és örökkévalókért, vagyis olyan dolgokért, melyek nemzetek feletti. Különös, hogy ezt éppen a protestánsok, tehát olyan emberek, akik szintén vallást, tehát szintén örökkévalót képviselnek, nem tudják felfogni és megérteni.

A nemzetek felettség nem alsóbbrendűséget, hanem magasabbrendűséget jelent s ezért nem lenézés, annál kevésbé büntetés jár érte, hanem megbecsülés vagy – ha a néző túl alacsonyan áll: bámulat. Természetesen csak akkor, ha nem a szintén nemzetközi rossz, hanem a jó képviseléről van szó.

Ha azonban valaki az abszolútnak, az örökkévalónak él, tehát lényegében nemzetek feletti, abból még egyáltalán nem következik, hogy a földinek, a mulandónak, tehát többek közt a faji vagy nemzeti érzéseknek ellensége, sőt még az se, hogy neki ezek iránt nincs érzéke, vagy hogy őt az

ilyesmik nem érdeklik. Hiszen az abszolútát egyedül csak az eszünk tudja felfogni, s még annak is meg kell erőltetnie magát miatta, míg a testünk, az érzékeink, a vérünk és minden idegszálunk s minden, ami környezet bennünket, mind a föld, a mulandó, az érzéki, a testi, a földi tehát köztünk a nemzeti, a faji felé vonz bennünket. Ezek fölé emelni csak erőfeszítéssel tudja magát az ember, így is csak időnként sikerül, mert teljes erővel húzza vissza magával a föld, a test, mely lelkét magába zárja, meg is bénítja s melytől – legalább itt a földi életben – még a lelke is függ.

Akármennyire az égen csüng is az ember, azért mégis csak ember marad, és még ha akarná, se tehetné meg, hogy a földdel egyáltalán ne törődjék, s hogy ne függjön tőle. Természetfölöttisége ezt egyébként nem is ajánlja neki, mert csak attól óvja, hogy a mulandót az örökkévaló elé ne emelje, de nem azt, hogy a mulandót akkor is ellenszenvvel kísérje, ha örök célja elérésében nem áll útjában. Az ember örök célját azonban a mulandók még elő is segíthetik, sőt csakis általuk érheti el örök célját. A jezsuita például fajtestvérei megtérítésével munkálja az örök célt. Ámde ezt csak úgy érheti el, ha szereti őket, hatással pedig csak úgy tud rájuk lenni, hogy azok is szeretik őt. De fogják-e szeretni, ha földi dolgaikkal nem törődik?

De a hazaszeretet egyébként is a földi, a mulandó dolgok egyik legnemesebbike, mert hiszen alapjában egyezik a felebaráti szeretettel, csak azokra az emberekre leszűkítve, akik között élünk, akik velünk egy fajúak és velünk egy nyelvet beszélnek. Világos hogy elsősorban mindenki ezek iránt gyakorolja a felebaráti szeretetet, hiszen a legtöbb ember másokkal nem is tud beszélni, de életében nem is kerül össze másféle emberekkel. Mivel tehát a haza- vagy fajszeretet lényegében véve azonos a felebaráti szeretettel és az önzéssel való szembehelyezkedést és lelki nemességet kíván, a természetfeletti lelkület nemcsak nem ellensége neki, hanem felemeli, megnemeseíti, fattyúhajtásaitól, túlzásaitól megszabadítja és gondoskodik róla, hogy valóban a magunk nemzetének szeretetében, az iránta való őszinte önfeláldozásban álljon, nem pedig csak a más népek és más fajok gyűlöletében merüljön ki, mint például a vallástalan alapon álló hitlerizmus.

Ami magukat a jezsuitákat s különösen a magyar jezsuitákat illeti, velük szemben a hazafiatlanság, sőt még a lanyha hazafiság vádja is teljesen alaptalan s így igazságtalan, rágalmazó jellegű. A tények ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. A magyar jezsuiták az égi haza

szolgálata és útjának mutatása közben nemcsak el nem hanyagolták a földi haza szolgálatát és szeretetét, hanem éppen ellenkezőleg: sokkal nagyobb teret engedtek neki, mint az logikailag megokolt lett volna Krisztus evangéliumának katonái részéről. Szekfű a barokk kor vázolásakor szemléltetően mutatja ki, milyen nagyon is hazafias volt a mi barokk-korunknak úgyszólván teljesen jezsuita irodalma. A magyar szentek milyen élénk kultusza, a magyar nép és a magyar történelem milyen izzó szeretete nyilvánul meg a latin nyelvű jezsuita iskoladramákban s általában az egész magyar jezsuita nevelésben!

Mondtuk, hogy egyesek bűneiért nem lehet testületeket büntetni. A hazafiság tekintetében azonban nálunk még egyének se voltak bűnösök a magyar jezsuiták között. Jellemző például, hogy Bocskai, sőt utána még Bethlen felkelése idején is az összes jezsuita bűnöket Pázmány személyében látták protestánsaink megtestesülve. Őt tartották a fő gonosznak, minden baj és erőszak okozójának, a főbékebontónak, tehát annak az egyénnek, akinek a bűnei miatt elsősorban akarták büntetni az egész jezsuita rendet.

Azóta több mint 300 év telt el s ennek távlatában ma már tisztán látjuk, ki volt ez a főbűnös, az a fő hazafiatlan Pázmány Péter. Az egyik legnagyobb magyar író, akinek nyelve éppen a törzsökös magyarossága miatt ma is utolérhetetlen a magyar irodalomban. A magyar irodalmi nyelv megalapítója, az első magyar műfordító. Az első, sokáig egyedüli, de ma is versenytárs nélküli magyar egyetem megalapítója. Egyik legnagyobb magyar államférfi, mecénás és szónok. Olyan magyar ember, akinél többet alig áldozott még valaki a magyar kultúrára, művelődésre s általában a magyar népre.

S Pázmány ezt a nagy magyar hazafias és kulturális tevékenységet rögtön Bocskai fellépése után, tehát abban a Magyarországon fejtette ki, mely ezer éves történelme folyamán éppen akkor volt a legkisebb, legszegényebb, s mint láttuk, erkölcsileg is a legelesettebb. Akkor tette mindezt, mikor kortársai és főnemes társai nemcsak a vagyonnak éltek, török rabjaikkal kereskedtek, ettek-ittak s azért mind tele voltak köszvényyel, többször voltak részegek, mint józanok, nemcsak bujálkodtak, hanem még a vérfertőzés se volt ritkaság köztük, sőt – indulatból vagy féltékenységéből – még a gyilkosság is nem egyszer előfordult náluk.

Nem Pázmány volt tehát hazaáruló vagy lanyha magyar, hanem azok, akik őt hazájából törvényes ítélet és felekezeti gyűlöleten kívül minden más

ok nélkül száműzni akarták (az ő országgyűlésük meg is tette ezt vele, csak azért nem történt meg a valóságban is, mert e végzésük szentesítését nem tudták megszerezni az „idegen” királytól. Ha a felkelők végre tudták volna hajtani akaratukat, mindazt, amit Pázmány adott, sohase kapta volna meg a magyar haza, a magyar kultúra és a magyar irodalom.

Ki volt tehát hazafiasabb: a „szabadságharcosok” korponai gyűlése-e Bocskaiával az élen vagy pedig maga Pázmány, a „hazaáruló” jezsuita, aki lángelméjével és ennek megfelelő buzgalmával a bécsi béke után itt annyi maradandót alkotott és az az elnyomó, idegen király, aki megakadályozta azt, hogy a gyűlölet és felekezeti zsarnokság a vallásszabadság elvét megsúfolva ezt a „hazaáruló” jezsuitát, magyar nemes létére, törvényes ítélet nélkül elűzhesse, sőt később egyenesen esztergomi érsekké s így a magyar Egyház fejévé tette? (Mert tudvalevő, hogy esztergomi érsekké is a Habsburgok tették Pázmányt, nem pedig a pápa.)

De nemcsak azt kérdezhetjük, hogy ki volt a hazafiasabb, hanem azt is, hogy ki volt a kettő közül inkább tiszteletben tartója a vallásszabadságnak is; ki volt a kettő közül az igazságosabb és ki tartotta meg jobban a magyar alkotmányt, a nemesi szabadságot. Bocskaiék – látjuk – csak a maguk szabadságát követelték, de annak a magyar nemesnek, aki nem volt az ő táborukban, még annyira se tartották tiszteletben a szabadságát, mint egy jobbágyét.

Ha Bocskaiék egészen győztek volna, ma nem lenne Pázmány Péter tudományegyetemünk (a bolsevista magyar államnak se lett volna Eötvös Loránd tudományegyeteme), a magyar irodalomból pedig hiányoznék legtörzsökösebb nyelvű s egyébként is egyik legtekintélyesebb írónk, akiről még Szabó Dezső is azt írja, hogy magyarul tőle tanult. A magyar közélet azonban ezt is megbocsátja Bocskainak, sőt magasztalja érte. A katolikusok is magasztalják.

Pázmány, a Bocskaiéktól a leghazafiatlanabbnak tartott jezsuita, nemcsak lanyha hazafi nem volt, hanem az örökkévaló, az abszolút igazságnak szolgálata mellett a haza szolgálata egyenesen nagyobb szerepet játszott gondolatvilágában és cselekedeteiben, mint amennyit egyszerű, de tisztán a logika alapján álló katolikus magyar ember lelkében szabad lett volna játszania. Nagy kortársa, Eszterházy Miklós nádor például – kivált ideálisabb, fiatal korában – sokkal logikusabb katolikus volt, mint a jezsuita

Pázmány Péter, ezért közel se volt olyan magyar (természetesen a nálunk szokásos felfogás szerint).

Eszterházy közönséges hazaárulónak tartotta mind Bethlent, mind I. Rákóczi Györgyöt. Az ő szemében ez a két kortársa nem szabadsághős, hanem aljas gazember volt. Annak írta és mondogatta is őket és keresztény és hazafias érzelmei egész hevével fogott fegyvert ellenük. Ugyanakkor Pázmány diplomatáskodott, barátkozott és barátságosan levelezett velük, sőt vele ellenkező felfogásmódja és eljárása miatt el is hidegült, sőt éles vitát folytatott Eszterházyval. És ha Eszterházynek e két „szabadsághős” iránti izzó megvetése nem volt akadálya annak, hogy a protestáns Toldy Ferenc azt ne írja, hogy „*mint Eszterházy, a legjobbak közt is oly tiszteletreméltó nem volt senki*” (Toldy Ferenc: Eszterházy Miklós. Magyar államférfiak és írók. I. kötet, 181. o.), mit kell akkor mondanunk protestáns vagy kuruc szempontból Pázmány hazafiságáról? Mivel azonban Bocskaiék még a jezsuiták közt is Pázmányt tartották a legnagyobb hazaárulónak, a többi jezsuita hazafiságáról bizonyára még jobban meg lehetünk elégedve. De mire való is itt az érvelés: elég Pázmány műveiből egy lapot elolvasni s már látja az olvasó, hogy mennyire igazi magyar emberrel, nem pedig nemzetközi kalandorral van dolga.

Olyan magyar ember volt Pázmány, hogy még a főkegyúri jognak is híve volt, tehát ellene volt annak, hogy a magyar főpapot közvetlenül a pápa nevezze ki. Pedig egész kétségtelen, hogy a főkegyúri jog ellenkezik az Egyház szabadságával, s ha főkegyúri jog nem lett volna, sokkal példaadóbb főpapjaink lettek volna a múltban, mint amilyenek a valóságban voltak. Nekem például sose engedné meg sem a logikám, sem az egyházszeretetem, de éppen ezért még a hazaszeretetem se, hogy a főkegyúri jog híve lehessen. Pázmány logikája és egyházszeretete megengedte. Pedig hát Pázmány éppen a logikájáról volt híres s az egyházszeretetnek is nagynak kellett lenni abban az emberben, aki annyit tett életében az Egyházért és annyit dolgozott érte, mint ő. Mekkora lehetett hát benne a hazaszeretet, hogy még ilyen logikus főt is el tudott homályosítani s még ekkora egyházszeretetet is háttérbe tudott szorítani!

A lokálpatriotizmus még jezsuita és esztergomi érsek korában is oly nagy volt a hajdani váradi gyerekekben, hogy ezt írja: „*En részemről Váradot és vidékét méltónak tartom arra, hogy megtartásáért az egész kereszténység harcoljon*”. Ezt a Váradot gyerekkora óta nem látta, élete elég tekintélyes

részét még külföldön is töltötte, de sem ez, sem jezsuita volta, sem, hogy Krisztus nemzetek feletti igazságának harcosa lett, sem az, hogy ez a magyar Várad akkor a katolikusgyűlölő Rákóczi György alattvalója volt, egy cseppet se homályosította el lelkében még idősebb korában se a szülőföldjéért való ifjú lelkesedést. Pedig akkor, mikor Váradért és vidékéért annyira lelkesedett, már szinte egész Európa ügyeit ő intézte, mert II. Ferdinánd legbefolyásosabb tanácsosa és bizalmasa volt. Még csak beszélni se lehet róla, hogy volt-e akkor osztrák, cseh vagy német birodalmi püspök vagy főúr, akinek olyan szava volt a császárnál, mint neki.

Azt kell tehát mondanunk, hogy a jezsuitaság, illetve az örökkévaló igazságok szolgálata s ezeknek a haza, az anyanyelv és faj érdekei fölé való emelése nemcsak nem káros a hazafiságra, hanem igazán önzetlenül és igazán mélyen hazafiasak csak az ilyen emberek tudnak lenni. Hazafiasak ugyanis csak nemes lelkű emberek lehetnek, nemes lelkűek és eszményi gondolkodásúak pedig csak azok tudnak lenni, akik az igazságnak, tehát egy eszménynek élnek; akik nem engedték lelkükben elhatalmasodni az alantasabb érzelmeket: az anyagiasságot, az érzékiséget, az evés-ivás szeretetét, a nagyravágyást, az önimádást. Az ilyen ember a másvilágnak él ugyan, tehát nem a földi haza az a legfőbb eszmény, melyet szolgál s melyre életét beállítja, de lelkében így is több hely jut még a földi eszményeknek is, mint azok lelkében, akiknek érzelmvilága szabadon burjánzó ösztöneiknek megfelelően alakul.

Mennyire büszke például ez a „nemzetközi” Pázmány a magyar nemességére s vele családjára és őseire! Hogyan istápolja, gazdagítja és tetteti a királlyal gróffá nem túlságosan méltó unokaöccsét még az örökkévalók kárára is (mert azt a pénzt, melyen neki uradalmakat vett, okosabbra és hasznosabbra is fordíthatta volna s az Egyház pénze egyébként se arra való, hogy a főpap rokonait gazdagítsa belőle), hogy az ő nemzetsége a most már gróf panaszi Pázmányok megmaradjanak, gazdagok legyenek és viruljanak. (Isten büntetése volt, hogy azért se maradtak meg).

A végeredmény tehát az, hogy Pázmány egy kissé jobban is törődött a fajjal, a testtel, a vérrel és a földi hazával, mint amennyire egy logikus és igazi katolikusnak szabad lett volna. Pedig hát állítólag még ő volt kora leghazafiatlanabb jezsuitája.

Az ő esetéből a gyakorlatban látjuk annak az okoskodásnak helyességét, hogy a nemzetekfelettség nem hiba, nem fogyatékoság,

hanem tökéletesség és egy a természetesnél magasabb állapot. Sose attól kell tehát félnünk, hogy túlságba visszük, mert erre úgy se vagyunk hajlamosak. Attól azonban joggal kell félnünk, hogy elhanyagoljuk és túlságosan is földiesek leszünk. Mint a nagy Pázmány példája is mutatja, ez azonnal be is következik, mihelyt az önellenőrzést csak egy kissé is elhanyagoljuk.

Hazafiaink tehát ne keverjék össze és ne vegyék egynek a nemzetközi rosszat és a nemzetek feletti jót, s ne egyformán küzdjenek ellenük és egyformán utálják őket, hanem az egyikért lelkesedjenek, a másikat gyűlöljék; az egyiket ajánlják, a másikat tiltsák: az egyik uralmán szomorkodjanak, a másiknak örüljenek.

Mi lesz azonban belőlünk s magyar hazánkból, ha természetfelettséget még egyenesen irtjuk is, mint tette a hitújítás és tette még annál is jobban a bolsevizmus.

Pázmány példája tehát ugyancsak megcáfolja a jezsuita hazafiatlanság vagy nemzetköziség meséjét. Mivel azonban Pázmány mégis csak egy ember s esetleg rá lehet fogni azt is, hogy kivétel, figyelmeztetünk arra, hogy kivétel semmiképpen se lehet, mert hiszen látni fogjuk, hogy protestáns kortársai jezsuita típusnak tartották, nem pedig kivételnek. Őt tartották a legvérbelibb jezsuitának, és elsősorban miatta akarták büntetni az egész rendet.

De hogy még jobban lássuk, mennyire nem kivétel a jezsuiták között a túlságosan és még a katolicizmus kárára is hazafias Pázmány, ott van egy másik jezsuita, egy nem olyan túl nagy ember, mint Pázmány (ő egyébként élete második felében már nem is volt jezsuita, mert főpappá csak úgy lehetett, ha kilépett a jezsuita rendből, amit a legjámborabb jezsuiták a világ minden kincséért meg nem tettek volna), egy inkább tucategyéniségnek nevezhető ember, akit azonban nagyon is vérbeli jezsuitáknak tartunk, a vallási viták korának leghevesebb, legkíméletlenebb, legdurvább magyar jezsuitája: Sámbar Mátyás. Bár ő is magyar nemes, de horvát származású, tehát még inkább megokolt lenne, hogy túlságosan hazafias legyen. Bizonyára olyan heves és durva is azért volt, mert mindenkinél nagyobb volt benne a katolikus meggyőződés, azaz a „nemzetköziség”.

Sámbar származására nézve körülbelül úgy viszonylott a magyarsághoz, mint Zrínyi, de még jobban magyarnak tartotta és vallotta magát, mint Zrínyi. A jezsuita rend akkor még közös rendtartományt

alkotott az osztrákkal, tehát a rendtartománynak több mint a fele idegen volt, de ott Sámhárt mindenki magyarnak tudta és tartotta, nem pedig horvátnak. Tudvalevőleg ő is író volt, de nem horvátul írt, hanem magyarul. Zrínyi Miklós testvére, a „vértanú” Péter, inkább horvátul írt, mint magyarul, Miklós inkább magyarul. Még téríteni is csak magyarokat akart, nem horvátokat (pedig a horvátok közt is voltak akkor protestánsok).

Erdélyben működött s onnan még a moldvai csángó-magyarokhoz is kiment s mikor végre aggastyán korában visszakerült horvát hazájába, a zágrábi jezsuita rendházban is azon ábrándozik, hogy de jó lenne Julián barát nyomdokaiba lépni, kimenni Szittyaországba és ott megtéríteni az ősmagyarokat.

De olyan lelkes, szinte a megszálltság határait súroló magyart, mint amilyen a már említett P. Szántó István jezsuita volt római tartózkodása alatt, még sehol se találtam. Egyenesen megható az, amilyen energiával ő a római, akkor már idegen kézre került hajdani pálos kolostort vissza akarta szerezni a magyaroknak és magyar papnevelőt csinálni belőle.

Ahogy az ügyben egyik emlékiratot a másik után írta; ahogy az csüggedést nem ismerve és a kudarcoktól kedvét el nem veszítve egymás után fordult fűhöz-fához; ahogy később az ellen tiltakozott, hogy ebbe az intézetbe a magyarok mellé még dalmata növendékeket is bevegjenek; később pedig az ellen – ami aztán mégis végleg az intézet sorsa lett – hogy német-magyar közös kollégium legyen belőle; amily hévvel és meggyőződéssel bizonygatta, hogy a magyar mennyire más jellem, mint a német s ezért a tűz meg a víz ott egymás mellett sose fog megférni; amilyen lankadatlan honszereléssel és a fajtájához való szinte a megszállottságig menő makacs ragaszkodással érvet, csatázott, harcolt (beadványai Rómában most is megtalálhatók) mindaddig, míg csak a pápa végül türelmét veszítve exkommunikációval meg nem fenyegette, ha végül már el nem hallgat, az igazán megható.

Bizonyítja, hogy az örök hazáért való lángolás nemcsak nem öli ki belőlünk a földi haza szeretetét, hanem éppen ellenkezőleg, ez az örökkévalóért való lángolás olyan tüzet szít fel bennünk, hogy bőségesen sok marad belőle a földi haza számára is, hogy még hazát és fajt is csak az olyan emberek tudnak igazán szeretni, akik kiölve magukból minden testinek és földinek rendetlen szeretetét, életüket teljesen az égieknek szentelték.

Olyan energiát, olyan elolthatatlan tüzet olt be ez az égi szeretet az ember lelkébe, hogy az égi hazán kívül, melyet valójában egyedül szeret, jut és marad még a földi hazának és vér szerinti hozzátartozóknak is annyi, hogy azok, akik bálványuknak vallják ezt a földi hazát s így egyetlen és legfőbb eszményük, se tudnak neki annyi szeretetet adni, mint ők, akiknek lelkében ez csak egy nála is fontosabb után következik.

De nem igaz, sőt csak a gyűlölet aljas indulatából folyó rágalom a jezsuiták ellen az a vád is, hogy gyűlöletet szítók s így békebontók. A jezsuiták, mint a legműveltebb és legigazibb katolikusok, gyűlöltek a tévelyt, de sose gyűlöltek a tévelygő embereket. Még az se igaz, hogy Loyolai Szent Ignác a protestantizmus „kiirtására” alapította a Jézus Társaságát. Loyolai Szent Ignácnak se műveiben, se leveleiben ennek semmi nyomát nem találjuk. Ő a társaságát az Egyház védelmére alapította. Általában a katolikus Egyház (s még inkább szentjei) életében nem a rossz gyűlölete van előtérben (mint a hitújítók, de különösen Luther életében), hanem a jónak a szeretete, az érte való önfeláldozás.

Az Egyház életében sose játszott olyan nagy szerepet a protestantizmus, mint a protestánsok életében a katolicizmus. (Tessék csak elolvasni egy katolikus és egy protestáns hittankönyvet!) A protestantizmusnak még a neve is a katolikus Egyházra utal, mert az ellene való tiltakozást, az ellene való protestálást jelenti, ellenben a katolikus Egyház egyszerűen nem veszi tudomásul a protestantizmust. Úgy tesz, mintha nem is léteznék. (Például a vegyes házassági hirdetésekben még azt se említi meg sose, hogy az egyik fél protestáns. Pedig ha már hirdeti őket, akkor a protestáns fél reverzálist adott. Az Egyház ezzel nem dicsekszik, hanem magától értetődőnek tartja. Inkább azt szégyelli, hogy a protestáns fél nem tért meg, mint rendjén volna, hanem csak reverzálist adott). Az Egyház nem azért van, hogy tiltakozzék, hogy protestáljon, hanem azért, hogy tanítson. Krisztus ezzel bízta meg. Tanítja az evangéliumot, akár tetszik az egyeseknek, akár nem. Még a vitát is méltóságán alulinak tartja. Szép és imponáló ez, de a hátrányait is látjuk: Hol van a katolikus hívek vallási öntudata a protestánsok felekezeti büszkeségétől, önelégültségétől, fölényétől!

Hogy mennyire nem voltak gyűlölködők az ellenreformáció korának jezsuitái se, azt megint Sámbar Mátyással tudjuk a legcsattanósabban bizonyítani, mert hiszen köztudomásúlag ő volt a „leggyűlölködőbb”, a

legdurvább hangú jezsuita polemikus. Emiatt például Erdélyből 1658-ban név szerint utasították ki. Történetírásunk ennek megfelelő ellenszenvvel emlegeti, irodalomtörténet-írásunk pedig, mint a vallási polémia legdurvább magyar képviselőjét sértő megvetéssel említi személyét. Pedig hogy szegény Sámbar Máttyás ilyen nem éppen irigylendő hírnevet szerzett, abban sokkal nagyobb szerepe volt és van a jezsuitának már eleve kijáró ellenszenvnek, mint a tárgyilagos igazságnak.

Sámbar személye sokkal szelídebb és keresztényibb volt, mint irodalomtörténeti méltatása után gondolnók. Ki gondolná például e legdurvább polemikusról, hogy Batthyányné Lobkowitz-Poppel Évával, ezzel az okos, de a legöntudatosabban protestáns asszonnyal egész életén át a legjobb barátságban és állandó levelezésben állt? Aztán hogy mikor Sárospatakon az utcán tartott prédikációt a körmenetek üdvös voltáról, az a református kollégiumi professzor, akinek háza előtt prédikációját tartotta, utána elismerésül egy kosár gyümölcszel kedveskedett neki? Vajon tetszett volna-e ennek a professzornak annyira az a prédikáció, ha a gyűlölet lett volna prédikációja alapvonása és csak a gúny a fegyvere?

Ki gondolná, hogy éppen vallási disputa alkalmával ugyancsak Sárospatakon megtörtént Sámbarral még az is, hogy a vita folytatására az egyik professzor a házába hívta és aztán az ő asztalánál folytatták, mert Sámbar a meghívást természetesen el is fogadta? És hogy még az is előfordult, hogy egy másik ilyen disputára közös kocsin utazott Kassára ez a „leggorombább” jezsuita és kálvinista ellenfelei. Láthatják belőle protestánsaink, hogy mennyire mások és Bocskai korában is mennyire mások voltak az igazi jezsuiták, mint amilyeneknek ők gondolják őket s mint amilyen képet ők kaptak róluk felekezeti kollégiumaikban.

Ami pedig a jezsuiták hajdan annyit emlegetett állandó „cselszövényeit” és „intrikáit” illeti, ezeket ma divatos kifejezéssel inkább állandó politizálásnak neveznénk, mert ma ezt tartják annyira nem illőnek és helyteleníthetőnek papok, kivált szerzetesek részéről. Eszerint tehát a jezsuiták többet foglalkoztak volna politikával, mint vallással s ezzel érdemelték volna meg az általános gyűlöletet és végül a száműzést.

A vád ilyen alakban való megfogalmazására azt feleljük, hogy a politizálás minden állampolgárnak egyik legsarkalatosabb joga, sőt azt is mondhatjuk: kötelessége. Hiszen a közügyekkel, a haza dolgaival való foglalkozást jelenti, ez pedig mindenkinek nemcsak joga, hanem egyúttal

kötelessége is. Hogy lehet hát még csak gondolni is arra, hogy valakit ezért gyűlöljenek, sőt száműzzenek hazájából? Mi lenne és mi lett volna a híres magyar alkotmányból, ha a magyar nemeseknek tilos lett volna a politizálás?

A politizálás nem más, mint a közügyekkel való törődés és minél műveltebb, kulturáltabb lelkű és minél megbízhatóbb jellemű, minél magasabb erkölcsi felfogású valaki, annál inkább nemcsak joga, hanem kötelessége is ez a törődés.

Látjuk tehát, hogy megint csak oda lyukadunk ki, hogy a jezsuiták vagy más papok politizálását csak az kifogásolhatja, aki a papokat veszedelmes, káros elemeknek tartja a társadalomban, tehát ha vallástalan, sőt vallásellenes alapon áll. Ha a vallást becsülöm, akkor a papok politizálásának örülnöm kell, mert akkor a politika, az állam ügyei jó kezekben vannak, legalábbis jobbakban, mint másoknál. Ha a vallásról azt tartom, hogy „nem árt, nem is használ”, akkor a papok politizálásáról is ez a véleményem, tehát nem törődök vele. A papok politizálásának ellensége azonban csak akkor lehetek s a nemzetre csapásnak csak akkor tarthatom, ha maga a vallás is ópium a népnek.

De a pap, a szerzetes lemondott a közéleti szereplésről, az ő szellemére káros hatással is van ez a közéleti szereplés, mondják erre. Ha ez igaz, feleljük, akkor is csak az Egyház baja s csak neki kell tiltania, de nem az államnak. Sőt ebből az egyházigazgatás helytelen és a papság szellemére káros papi foglalkozásból az államnak csak haszna van, közéleti szempontból tehát csak örülnie kellene neki. Ezáltal ugyanis a politika erkölcsileg magasabb rendű és megbízhatóbb, önzetlenebb kezekbe kerül s ezért örvendetes dolog.

Igen ám, felelik, de tapasztalati tény, hogy politizálni éppen a papság salakja szokott. Baj – feleljük – még így se éri miatta az államot, mert ha ez igaz, akkor a nem papok közül se a legértékesebbek azok, akik foglalkoznak a politikával s a papságnak a salakja is jobb, mint a világi emberek salakja.

A francia forradalom idején, mely már az elején is egyház- és papellenes, később pedig egyenesen istentelen volt, kétségtelenül csak a francia papság alja foglalkozhatott politikával akkor, ha a politikában nem a reakciót, hanem a forradalmi „haladást” képviselte. Az ilyen papnak már szakítania kellett hitével, ami egy papnál majdnem mindig azt jelenti, hogy „babája” is már régen van neki. Ennek ellenére mégis azt látjuk, hogy a

francia forradalom híres papszereplői: Maury, Sieyes apát, Fauchet püspök a mozgalom legideálisabb, legfeddhetetlenebb és forradalmár szempontból legtiszteltebb vezető férfiai közé tartoznak. Hol van őtőlük jellemben, feddhetetlenségben és önzetlenségben Mirabeau, Danton, sőt még La Fayette, de még Robespierre vagy Marat is, noha ez utóbbiakat legalább nem lehetett megvesztegetni, mint az előbbieket?

Aztán ne feledjük azt se, hogy a politizáló embernek a politikából nemcsak előnyei vannak, hanem hátrányai is. Nemcsak hasznot jelent az a benne résztvevőkre, hanem jelenthet terhet is. Világos, hogy a papok, szerzetesek csak a politizálás előnyeiről, a vele szerezhető hatalom élvezetéről mondanak le (ezekről lemondani is csak a szerzetesek kötelessége, a papok számára legfeljebb illő), nem pedig a hátrányairól, a jóért való harcról és a velejáró veszélyegekről, kellemetlenségekről, támadásokról, gyűlöletről, rágalmakról. Ezeket a jó ügy érdekében a gonoszok részéről vállalni ugyancsak paphoz illő sors. Kiknek kötelességük hát, hogy politizáljanak és kiknek politizálása legkívánatosabb a közéletre, az államra is, ha nem azoknak, akik a politizálásban is munkát, áldozatot látnak; akik mindent az evangélium szemüvegén át néznek s az átlagembereknél jobban mentesek az önző érdekektől?

A butákat és a gazembereket kell távol tartanunk a közügyektől és a politikától (aminthogy ezeket a törvény meg is fosztja állampolgári jogaitól, tehát a politizálás jogától), nem pedig a papokat és szerzeteseket. Nekik tulajdonképpen könnyörögnünk kellene, hogy politizáljanak. Őket csak a hitetlen, sőt csak a vallásgyűlölő ember tarthatja veszedelmeseknek a politikára. Aki jó katolikusnak mondja magát, de felháborodik, ha azt látja, hogy egy tehetségéről és jelleméről ismert pap vagy szerzetes politikailag is irányt ad híveinek, abban a vallásosság vagy csak képmutatás vagy pedig a józan ítélőképesség körül van nála baj. Ő egyszerűen a vallástalan emberek ravasz propagandájának hiszékeny áldozata, aki katolikus létére is hitetlen módra gondolkodik, mert nincs szellemi önállósága, sem nem tud önállóan gondolkodni s ítéletet formálni.

Vallásos ember számára a logika azt írja elő, hogy kívánva kívánja, hogy bárcsak minél többet törődjenek a közügyekkel, azaz bárcsak minél többet politizálnának a papok. A papok politizálása miatt csak azok kiabálnak, akik másképp politizálnak mint a papok, vagyis másképp, mint egy jó katolikus embernek politizálnia kellene, tehát a kereszténység

ellenségei és az állam ellenségei, a felforgatók vagy legalábbis a csak maguknak, nem pedig a köznek politizálók.

Mikor e sorokat másoltam, épp akkor zajlott le az 1957. szeptember 10-i nyugatnémet választás. Adenauer győzelmével, a kommunista Népszabadság szerint „*az Egyház leplezetlen durva beavatkozásának segítségével*”. De vajon miért kellene „leplezni” azt, hogy az Egyház beleavatkozik egy választásba, mely a sorsa felett dönt? Hiszen ha még ebbe se avatkozna bele, ha teheti, akkor még elmebetegnek is rossz volna. Ha a kommunizmus azt akarja, hogy az Egyház ne legyen ellene, akkor törölje programjából az istentelenséget. De megmaradni istentelennek, sőt istentelenségét a legnagyobb hévvel továbbra is hirdetni, de ugyanakkor még azt is elvárni, hogy még az Egyház is neki prédikáljon, vagy legalábbis semleges legyen, az már nem egyeztethető össze az épelméjűséggel. Az Egyháznak tehát még az is bűne, hogy élni akar s nem nézi ölbe tett kézzel, mint teszik nyakára a kést.

„Bár a pártok megegyeztek abban – folytatja a Népszabadság –, hogy a választási harcot szombaton befejezik, az Adenauer-párt módot talált arra, hogy még vasárnap is erőteljesen befolyásolja a szavazókat. Igen sok katolikus templomban imádkoztak a CDU választási győzelméért és olyan egyházi beszédeket tartottak, amelyek egyenértékűek voltak a legvadabb választási agitációval.”

Világos, hogy a pártok megegyezésének megszegéséről szó se lehet, mert a katolikus Egyház nem párt s így nem is egyezhetett meg a többi párttal. A katolikus Egyház csak vasárnap szólhat híveihez, de – ha szabadon működhet – csak természetes, hogy olyan fontos alkalommal, mint egy választás s kivált olyan időben tartott választás, mikor a kommunizmus (azaz az istentelenség) veszélye fenyeget, nem mulaszthatja el, hogy híveihez ne szóljon, hogy őket fel ne világosítsa és katolikus kötelességükre a választással kapcsolatban ne figyelmeztesse. Mivel azonban az ellene ellenfelei részéről megnyilvánuló terror miatt az Egyház valójában még akkor se szabad, ha hivatalosan szabad, a német papság a kötelességét még ez alkalommal se teljesítette.

Mint a cikkből is látható, csak imádkoztak azért, hogy a választás eredménye az Egyházra kedvező legyen, de ez is csak egyes templomokban történt meg. Még a Népszabadság is csak az „igen sok templomban” kifejezést használja s ez nyilvánvalóan nem a templomok többségét jelenti.

Azok a prédikációk pedig, melyek „egyenértékűek voltak a legvadabb választási agitációval” legfeljebb abból állhattak, hogy a hitszónok elméleti fejtegetésbe bocsátkozott arról, milyen fontos egy választás; hogy az dönt az Egyház sorsáról, nem menthető tehát az a katolikus, aki nem törődik vele s az ország sorsa intézését átengedi Isten és a vallás ellenségeinek.

A lehető legvalószínűtlenebb, hogy akár csak egy ilyen prédikációban még a pártot is megnevezte volna a szónok, melyre a katolikus embernek szavaznia kell – ilyesmi templomban nem szokás s már csak az e tekintetben többnyire túl kényes hívek miatt se lehetne megtenni. Legfeljebb tehát talán annyit mondhatott meg némely szónok, hogy kereszténynek a keresztény párt való.

„Egy nyugatnémet búcsújáróhelyen (tehát csak egy helyen), Altöttingben a miséző vasárnapi prédikációjában azzal fenyegette meg híveit, hogy aki nem a CDU-ra szavaz, halálos bünt követ el.” A hamburgi Die Welt című nagytekintélyű polgári lap mai vezércikkében ezt írja: „Erre a választási harcra borzadállyal fogunk visszaemlékezni.”

Hamburg protestáns város. Ott a katolikus templomok s az, hogy ott mit prédikálnak, ugyancsak kis hatással van a közéletre. A Die Welt megállapítása tehát semmiképpen se vonatkozhat a katolikus papság választások előtti viselkedésére. De egyébként is hogy lehet abból országos baj, ha egy helyen prédikáltak túrhetetlenül. Az se lehetett nagy baj, hogy az az egy hely búcsújáró hely volt, mert a választás napjára eső vasárnap ott se lehetek vidéki tömegek, mert hiszen ha még ezen a napon is búcsúra jártak volna, akkor egyáltalán nem is tudtak volna szavazni, tehát éppen azok követték volna el a halálos bünt, akik a szónoklatot hallgatták.

Ha éppen egy istentelen és egy egyházvédő párt mérkőzik a választáson, akkor bizony nemigen nevezhetjük túlzásnak azt a megállapítást, hogy halálos bünt követ el, aki az istentelen pártra szavaz, sőt talán azt követ el még az is, aki nem vesz részt a szavazásban. Ezzel azonban a papnak nem „fenyegetőznie” kell, hanem egyszerűen csak megállapítania az igazat és híveit figyelmeztetnie rá. Még a Népszabadságból is láthatjuk azonban, hogy még ezt a figyelmeztetést is csak kivételesen tette meg egy-két pap Németországban.

Nem is csoda, mert láthatjuk a Népszabadság és a Die Welt vészes hangjából, hogy ez esetben is mennyire bátorság és önfeláldozás kellett a papság részéről, ha „politizálni” akart, azaz ha lelkipásztori kötelességét e

tekintetben is teljesíteni akarta hívei iránt. Érthető tehát, ha effajta kötelességeinket inkább csak jezsuiták vagy jezsuita-fajta papok teljesítik s ezért inkább csak őket vádolják „békebontással”.

Elveiket és meggyőződésüket a közéletben is érvényesíteni – úgy látszik – csak a vallástalanoknak, a protestánsoknak és a közönyös katolikusoknak szabad. Ha ezt a „klerikálisok” is megteszik, azok már „leplezetlen durvasággal” avatkoznak bele a választási küzdelembe, a „legvadabb választási agitációt” fejtik ki s „hecckáplánok” vagy legalábbis „békebontók”. Csak ilyen békebontók voltak Bocskai korának jezsuitái is.

Az Egyház, a jezsuiták és a jezsuita-fajta papok egyedül csak akkor politizálnak, tehát akkor avatkoznak esetleg bele választási küzdelmekbe is, mikor a politika az Egyház érdekeivel, tehát a hittel vagy erkölccsel összefügg. Aki tehát olyan nagyra tartja az Egyház, a papság népi befolyását s olyan féltékeny rá, könnyen megszerezheti magának a papság pártfogását. Lépjen ő is a vallás tisztelői és pártolói közé s mindjárt az ő érdekében fognak majd „leplezetlen durvasággal” beleavatkozni a választási küzdelembe a papok. De állandóan vallást és papokat gyalázni, de azért mégis mérhetetlenül megbotránkozni azon, ha a pap azt mondja a híveinek, hogy bűnt követ el, ha rájuk szavaz, enyhén szólva kissé érthetetlen.

Ha egy párt programja a vallással vagy a közerkölccsel összefüggő kérdésekben is állásfoglalást tartalmaz, akkor politizálni szorosan vett evangéliumi ténykedés, hiszen az evangélium érvényesülését mozdítjuk elő vagy Krisztus ellenségeinek térfoglalását akadályozzuk meg vele. Világos, hogy ennek kedvéért az igazi papnak vállalnia kell még a rázúduló gyűlölet és rágalmak árját is. Bár semmi se ellenkezik annyira a visszavonulásra hajlamos csendes, szerény papi lelkülettel, mint a politikai gyűlölet és rágalomhadjárat, meggyanúsítások, ferdítések pergőtüzébe kerülni, de Krisztusért és az emberekért a papnak még ezt is vállalnia kell. Vállalta ezt maga Krisztus Urunk is. Majdnem azt mondhatnánk, hogy a pap egyenesen azért van, hogy ezt vállalja, mert hiszen a gonoszokkal való küzdelem a hivatása, a gonoszok pedig gyűlölettel, sárral, ferdítésekkel, rágalmazással dolgoznak. Amelyik pap egész életét csendes, szelíd békében tudja eltölteni, bajosan lehet igazi Jézus szíve szerinti pap.

Ki látott már olyan józan eszű szerzetest vagy papot vagy akár csak egyszerű, laikus keresztényt, aki él-hal az Istenért, az Egyházért és felebarátaiért; aki buzgón imádkozgatja: „Szenteltessék meg a Te neved,

jöjjön el a Te országod”, de emellett teljesen hidegen hagyja, egyáltalán nem érdekli, hogy vannak olyan emberek is, akik a vallás gyűlölői, a pap ellen izgatnak, kigúnyolják és nevetségessé teszik, tanítását ki akarják tiltani az iskolából és ami még nagyobb baj: ráadásul ezek az emberek ugyancsak nem tartják feleslegesnek vagy magukhoz nem illőnek a politizálást, hanem egyedüli céljuk az, hogy a hatalmat minél előbb – akár hazugsággal is (például, hogy szerintük a vallás csak magánügy) – kezükbe kerítsék és így hatalmi szóval a közéletet is olyanná tegyék, mint amilyenek ők maguk?

Szabad-e ilyenkor, a tettek hő nyarában, mikor élethalálharc folyik Istenért, tisztességes, sőt vallásos embernek azt mondani, hogy mi azért így se politizáljunk, még a papok se s különösen azok ne, mert a politika nem papoknak való, hanem piszkos mesterség? Kényelmes álláspont ez, az bizonyos, de szabad-e ilyen esetben kényelmesnek lenni s azt az örök nyugalmat, melyet az Egyház a halottaknak kíván és hozzájuk tart illőnek, már itt a földön is mindenáron élvezni akarni? Pedig ezt az örök nyugalmat még a halál után is csak azok kapják meg, akik, míg éltek, küzdöttek és dolgoztak Istenért, nem pedig nyugodtak.

Azzal, hogy a politika piszkos mesterség, szintén nem lehet elintézni a dolgot. Nemcsak itt, hanem más téren is igen sok piszkos munka van s a piszkos munkákat is el kell végezni. Nemcsak a politika, hanem az emberi élet és az emberi lélek is piszkos s mi lenne belőlünk, ha a papok ezzel se törődnének, mert hát ők piszokkal nem foglalkozhatnak. Akinek ez az elve, az ne emberek, hanem angyalok közé menjen. De ott viszont nincs rá szükség, mert azok már úgy is tiszták, azokon tehát nem kell segíteni.

Vajon Krisztus Urunkat is nem azért feszítették-e keresztre, mert állítólag ő is politizált: beleavatkozott a főpapok, a farizeusok, írástudók és a római helytartó dolgaiba (a főpapok ügyeibe való beavatkozás az állam ügyeibe való beavatkozás volt akkor, mert hiszen demokrácia volt) és a zsidók királyának mondta magát? S nem hányták-e szemére, hogy mindenki, aki királlyá teszi magát, ellensége a császárnak? Mi politizálás, ha még ez sem?

Meg kell hagyni, kellemes élete van annak a papnak, aki miközben a hit és erkölcs sorsa forog kockán; mikor körülötte minden forr, mikor az övével ellenkező világnézetre csábítják az embereket, mikor akár ebben, akár abban a táborban, de minden ember lelkesedik és bizonyítja a maga

igazát s mikor az egyik tábor a hit barátaié, a másik a hit ellenségeié, ő teljesen hidegen és semlegesen viselkedik s működését szigorúan a templom és sekrestye falai közé szorítja, de templomi prédikációi is annyira nincsenek kapcsolatban az étellel, hogy száz évvel ezelőtt vagy a középkorban is nyugodtan elmondhatta volna őket. Kényelmes dolog ez, de nem finomság és tapintat, annál kevésbé papi lelkület, hanem egyszerűen önzésjele és elárulása az evangéliumnak. Gyávaság, mely fél az ellentábor haragjától, nyelvétől és rágalmaiktól s önzés, mert jól esik neki az a dicséret, melyet az ő finom tapintata és „igazi” keresztény szeretete tőlük jutalmul kap.

Az ilyen papnak nincsen ellensége, mert az ellentábor magasztalja, hívei pedig legalábbis hallgatnak, mert hiszen csak nem lehetnek még ők is ellenségei. Meg hát hiszen maga a tömeg is szereti a kényelmet és a békességet. Mivel az ilyen pap kívül áll a harcon, nem bántja, nem kifogásolja, nem gyűlöli, nem rágalmazza senki, még esetleges, egyébként papban törhetetlen gyarlóságait is elnézik neki e címen, sőt a hamis próféták – akiknek ez a semlegesség nagyon kellemes – még éig is magasztalják, mint a béke emberét, az igazi Krisztusi papot s ráadásul még a könnyen befolyásolható hívó tömeg is elhiszi hazug szólamaikat. Pedig az ilyen pap valójában Krisztus és evangéliuma ügyének gyáva elárulója, semmi más s mivel bűnéért a földön nem bűnhődik, hanem még jutalmat is kap érte, ugyancsak keserves dolga lesz a másvilágon.

A kommunizmus idején a „békepapok” azt hangoztatták, mégpedig meglehetősen sikerrel, hogy hit és erkölcs dolgában mindig szót fogadunk Rómának és e téren elismerjük illetékességét, de politikáját nem kell szükségképpen elfogadnunk. Ebben mi tőle teljesen független magyar állampolgárok vagyunk, mi államunk politikáját helyeseljük, ragaszkodunk államunk vezetőihez és ahhoz az államrendszerhez, mely nálunk van. És ezt a tetszetősnek látszó érvelést akkor hangoztatták, mikor ez az államrendszer és ezek az állami vezetők úgyszólván minden éjszaka megrohantak egy-egy kolostort és lakóit tíz perc vagy félóra csomagolási időt adva a legnagyobb durvasággal hurcolták el (s másnap azt híresztelték a városban – legalábbis Esztergomban így tettek – hogy „a barátok az éjszaka megszöktek”).

Akkor érveltek az állam politikája mellett, mikor erőszakkal arra kényszerítették az apácákat, hogy a rendből való kilépési nyilatkozatot

írjanak alá, s mikor aláírták (vagy ha nem írták is alá), rádiójuk hangos híradója gúnyolódott a „kivetkőzött apácákon”. Akkor érveltek így, mikor például Esztergomban minden szentről vagy papról elnevezett utca nevét másra, többnyire kommunistákra, változtatták s mikor egyik egyházközség természetesen a maga költségén helyrehozatni akarta a háború folyamán megrongálódott templomát, a munkálatokhoz még pénzért se adtak cementet azzal a megokolással, hogy templomra nincs.

Ugyanekkor tiltották meg a legszigorúbban minden állami alkalmazottnak (pedig egy kommunista államban ki nem állami alkalmazott?), hogy gyereket hittanra járassa, falun pedig, ahol akkor még voltak önálló gazdák, a tanítóknak végig kellett járniuk az összes szülőt, aki a gyereket hittanra beíratta, hogy lebeszéljék őket s részletes jelentést kellett betérjeszteniük, hogy kinél voltak, milyen eredménnyel és milyen érveket használtak.

S lám, még ekkor is akadtak emberek, sőt még papok is, akik „csak” hit és erkölcs dolgában voltak hajlandók engedelmeskedni Rómának s – noha egyébként állítólag szívvel-lélekkel katolikusok voltak – nem voltak hajlandók tovább követni a Vatikán és a püspöki kar (akkor még nem sikerült megtörni a püspöki kart) „katasztrófa-politikáját”. Tehát még ekkor is voltak emberek, akik kifogásolták az Egyház „politizálását”, sőt mivel a kommunista állam már a semlegességet, a politikától való tartózkodást se tűrte meg még a papokban se, még olyan papokat is talált, akik egyenesen nekik politizáltak. Az ilyen papi politizáláson természetesen mi is felháborodunk, sőt csak mi háborodunk fel rajta igazán.

Látjuk tehát, hogy nem a politizálás kifogásolható a papságban, hanem egyedül csak a rosszul politizálás. Vannak esetek, mikor az evangélium nevében egyenesen meg kell követelnünk minden paptól, hogy „politizáljon”. Az is világos, hogy minden papnak, sőt minden katolikusnak úgy kell politizálnia, ahogyan az Egyház politizál, mert ez a katolikus meggyőződésből természetszerűleg következik. Az Egyház ellenségei se azért haragszanak a politizáló papokra, mert politizálnak, hanem egyedül csak azért, mert nem úgy politizálnak, ahogyan az ő érdekük kívánja.

A kommunizmus egyenesen megkövetelte a papoktól, hogy politizáljanak, mégpedig nekik. Az eddigi politikai rendszerek, többek közt még a nyilasok is, csak azt követelték a papságtól, hogy ne politizáljon. Természetesen egyedül csak azért követelték ezt, mert tudták, hogy ha

politizálnak, akkor ellenük politizálnak. A kommunizmus már nem volt ilyen szerény. Ő politizáló papokat követelt, mégpedig neki politizálókat, a beszolgáltatás, a béke, az amerikaiak aljas bacilusháborúja és atombombái ellen és a termelőszövetkezetek mellett agitálókat s ezt annak ellenére követelte, hogy a rendszer nyíltan ateista volt.

Ezek után talán megértette az olvasó azt is, miért politizáltak (akarom mondani, miért „intrikáltak” és szítottak „békétlenséget”) a jezsuiták Bocskai korában is és talán most már nem is tulajdonítjuk ezt olyan nagy bűnüknek, hanem – éppen ellenkezőleg – papi és keresztényi kötelességteljesítést, erényt látunk benne. Politizáltak e kornak jezsuitái a török ellen, mert keresztények voltak és politizáltak a Habsburgok mellett (tehát Bocskai, Bethlen és Rákóczi György ellen), mert katolikusok voltak. Mindkettő őszinte, komoly katolikus meggyőződésüknek természetes velejárója volt, mert józan logikájukból következett. Aki komolyan és eszesen katolikus, az nem lehet barátja a katolicizmus ellenségeinek, de semleges se lehet a kettő közti harcban, hanem elemi kötelessége nyíltan és szívvel lélekkel mellé állni annak, aki a katolicizmus érdekeit védi. Az pedig ebben a korban a Habsburg-dinasztia volt.

Az örök haza előbbre való, mint a földi haza; a lélek fontosabb, mint a test; az igazság, mint a faj vagy a vérség. De ha nem lenne előbbre való, akkor is így kellett volna eljárni, mert a földi hazának is elsősorban akkor használunk és fajunkkal is akkor tesszük a legnagyobb jót, ha az igazságot megismertetjük vele, illetve abban megőrizzük. Ha hazám Krisztus igaz tanai szerint igazodik, az többet használ neki, mint bármely szabadsághős felszabadítása, még akkor is, ha a szót nem kell idézőjelbe tenni, azaz ha igazi szabadsághősről van szó.

Az a katolikus magyar, aki jó katolikusnak mondja és tartja magát, de nem tehet róla, ha a Habsburgokat „utálja”, olyan, mint az a cukorbeteg, aki tudja ugyan, hogy az ő szervezete a szénhidrátokat nem bírja s ezért ezekből csak megszabott kis mennyiséget szabad fogyasztania, de hát nem tehet róla, ha ezeket a neki tilos dolgokat mégis annyira szereti s ezért eszi is. Az tehát csak természetes, ha a jezsuiták nem ilyen nyomorult lelki cukorbetegek, akarom mondani: nem ilyen hitvány katolikusok és nem ilyen gyászmagyarok voltak, de épp oly természetes az is, hogy nem nekik kellett volna megváltozniuk, hanem „jóakarátú” bírálóiknak kellett volna és

kellene más magyarokká, más katolikusokká, más jellemekké, józanabb logikájú, főképpen pedig erősebb akarató embereké lenniük.

Aki hívő katolikus volt és melléje még józan esze is volt, annak nálunk a Habsburgok oldalán kellett politizálnia. Aki a jezsuitákat állítólag nem a vallásukért, hanem a politizálásukért akarta kitiltani hazájukból, mint például Bocskai és hívei, az nem a vallásszabadság követője, annál kevésbé harcosa volt, hanem lábbal tiprója. Az ilyen ember ugyanis csak azt engedte volna meg, hogy valaki katolikusnak mondhassa magát, de azt már nem, hogy valóban katolikus is legyen, azaz hogy katolikus módra is viselkedjék és katolikus voltának logikai következményeit is levonja. Az ilyen embereknél a vallásszabadság csak propaganda, csak kortesfogás volt; ürügy, nem pedig ideál. Azok pedig, akik e kortes jelszónak komolyan hittek, naiv gyerekek.

A jezsuiták akármelyik „hibáját” nézzük tehát, mindenképpen oda lyukadunk ki, hogy a vallásszabadság legszényesletesebb és legfelháborítóbb megcsúfolása volt az ő erőszakos kiűzésük.

Kik voltak a jezsuiták abban a korban, melyet tárgyalunk? A legkifogástalanabb életű s a legtehetségesebb, legtudósabb papok, illetve úgyszólván az egyedüli olyan papok, akik akkor képzetek és kifogástalanok voltak.

A jezsuiták száműzése azt jelentette, hogy hazánkban továbbra is csak régimódi, csak feslett életű, tudatlan és tétlen papoknak van még élni joguk; hogy az ország türelmetlen protestáns urai nem hajlandók lehetővé tenni, hogy az ősi katolikus Egyház elesettségéből újra felemelkedhessék; nem tűrik, hogy olyan papjai is legyenek, akik újra meg tudják tölteni a templomokat, az Egyháznak újra becsületet tudjanak szerezni a hívők előtt és akik ésszel és szóval szembe tudjanak szállni az új tanokkal és érveiket semmivé, szólamaikat nevetségessé tudják tenni. Azt jelentette továbbá, hogy a katolikusoknak Magyarországon csak legfeljebb elemi iskolái lehetnek. A jezsuiták távozása ugyanis akkor az összes magasabb katolikus iskolák megszűnését is jelentette egyúttal.

Mi bűne volt a jezsuitáknak? Kétségtelenül semmi más, mint csak az, hogy bámulatatos sikereik voltak; hogy gyermekét mindenki az ő iskoláikba akarta adni (mint láttuk, még a protestáns lelkészek is) és ahol megjelentek, ezrével tért vissza a nép az elhagyott hitre. Hogy ez bántotta a protestánsokat, érthető. Hogy sikereiket akadályozni is igyekeztek, az is

érthető. Erre törekedni joguk is volt, hiszen éppen ebben áll a vallásszabadság. Azonban csak lelki, csak szellemi fegyverekkel lett volna szabad ellenük küzdeniük és csak úgy, hogy miközben a maguk javára felhasználják a vallásszabadság adta lehetőségeket, ugyanezeket meghagyják az ellenfél számára is.

A jezsuiták nagy sikerei ellen tehát egyedül csak azokkal a fegyverekkel lett volna szabad küzdeni, melyekkel a jezsuiták harcoltak: a szellem, nem pedig a nyers erőszak fegyvereivel. Nekik velük szembe még tudósabb, még ügyesebb, még életrevalóbb, még feddhetetlenebb, még szentebb életű igehirdetőket kellett volna a porondra állítaniuk és a jezsuitákénál még jobb iskolákat nyitniuk. Mikor a magyar protestantizmus mindezek helyett egyszerűen csak a jezsuiták száműzésének makacs követelésével (Erdélyben pedig, ahol a hatalom kezében volt e száműzés végrehajtásával is) felelt, először is a legélesebben szembeszegült a vallásszabadságnak éppen tőle annyit hangoztatott elvével s ezáltal jelszavai nyílt megcsúfolásában legalább olyat teljesített, mint korunkban Sztálin a „szabadság” és „béke” jelszavainak megcsúfolásában; másodszor lábbal tapodta a magyar alkotmányt is, melynek védelmét pedig a vallásszabadsággal együtt hangoztatta, mikor magyar nemeseket – a magyar jezsuitáknak legnagyobb része, papi mivoltuktól eltekintve is, nemes volt – meg akart fosztani attól a joguktól, hogy őket törvényes ítélet nélkül és előtt büntetni nem lehet. Ez a joga egyébként ma már a nem nemes embereknek, sőt a négereknek is rég megvan.

De Bocskai a vallásszabadság elvét nemcsak megcsúfolta, hanem a legszégyenletesebben, sőt igazi ördögi módon csúfolta meg. A legszégyenletesebben, mert a jezsuiták szellemi és erkölcsi fegyvereivel szemben – hasonló fegyverek helyett – nyers erőszakkal akart és tudott csak szembeszállni s így elismerte, hogy a szellemi és erkölcsi küzdelemben alulmaradt; ördögi pedig azért, mert a jezsuiták eltávolításával a katolicizmust és a magyar népet egyúttal attól a lehetőségtől is meg akarta fosztani, hogy akkori elszomorító szellemi és erkölcsi elesettségéből újra felemelkedhessék s kényelmes, tudatlan és kétes erkölcsű pásztorai helyett jobbakat, méltóbbakat kaphasson.

Van-e ördögibb bűn, mint az ellenfelet, illetve a más hiten levő magyar testvért, végleg arra a sorsra ítélni akarni, hogy meg legyen fosztva a lelki felemelkedés lehetőségétől? Bocskai és utána minden magyar szabadsághős

ezt akarta. Még a katolikus II. Rákóczi Ferenc is, bár ő nem önként, hanem mert nem volt a maga ura. A magyar felkelések annyira ilyen szelleműek voltak, hogy ezt a szellemet kellett képviselnie, ha már magyar „szabadsághősnek” felcsapott, még a katolikus vezérnek is.

Jellemző protestánsaink szégyenletes elfogultságára és esztelen felekezeti gyűlöletére (ne botránkozzék meg e kifejezések keménységén az olvasó, mert mindjárt látja, hogy megérdemelték), hogy „Erdélyország története”-ben, mely pedig oly korban jelent meg, melyben a liberalizmus uralkodott, még Szilágyi is a „betolakodás” (!) szóval fejezi ki a jezsuiták Erdélyben való megjelenését. Ha a jezsuiták csakugyan hívás nélkül, sőt akár országgyűlési határozat ellenére kerültek volna Erdélybe, még akkor is joguk lett volna odamenniük, mert azok a törvények (ha lettek volna ilyenek), melyek ellenére ők Erdélybe „tolakodtak”, ellenkeztek volna az erdélyi alkotmány egyik legfőbb alaptörvényével, a vallásszabadsággal s így kötelező erővel, különösen protestáns felfogás szerint, nem bírtak volna.

Mivel azonban Erdélynek akkor még jezsuitaellenes törvényei nem voltak, hogyan minősítsük azt, ha nem is akárki, hanem az egész magyar történetírás egyik legtekintélyesebb alakja, a jezsuiták Erdélybe „betolakodásáról” beszél? Ma már nem lehetne így írni. Nagy szégyene azonban Szilágyinak és az egész magyar protestantizmusnak, hogy akkora volt bennük az elfogultság és a katolikusgyűlölet, hogy addig, míg lehetett, ők így írtak. Hogy aztán még emellett a vallási béke híveinek is tartották is magukat – és természetesen a jezsuita vagy „klerikális” fanatizmussal éles és dicséretesen felvilágosult ellentétben! – az még jobban növeli szégyenünket, mert ehhez a rosszakaraton kívül még egyenesen együgyűség is kellett.

Annak, aki az igazságot, az evangéliumot megy valahova hirdetni, egyáltalán nem kell várnia, hogy hívják (bár a jezsuitákat hívták is Erdélybe, mégpedig az egész ezeréves magyar történelem egyik legnagyobb alakja, Báthory István, hívta őket). De vajon az első reformátorokat hívta-e valaki Magyarországra? Lám, mégis jöttek. S vajon mondta-e róluk mégis akár csak egy katolikus történetíró is, olyan, aki az egész nemzet számára írt, hogy ide „tolakodtak”? Mi, türelmetlen, inkvizíciós, az egyedül üdvözítő Egyház alapján álló katolikusok tehát, bár elméletben a vallásszabadság ellen beszélünk, a gyakorlatban sokkal jobban gyakoroltuk, mint azok a

protestánsok, akiknek szinte vezércsillaga ez a vallásszabadság és állandóan ajkukon hordják.

A protestánsok még ha egy Szilágyi képviseli is őket, aki nem is lelkes és aki mégis csak volt valaki, a valóságban és a gyakorlatban annyira telítve vannak a vallási türelmetlenség és gyűlölet szellemével, hogy az, aki a katolicizmust hirdetni jön hozzánk, még akkor is, ha azért jön, mert hívták és éppen a magyar faj egyik legnagyobb embere hívta és még akkor is, ha olyan szellemi képességekkel jön, hogy a magyar kultúra és irodalom évszázadokra szóló gazdagodását jelenti és olyan erkölcsi tökéletességgel, hogy a szegény magyar nép valóságos rajongással veszi körül, egyszerűen „betolakodónak” nevezi olyan műben, melyet nem is felekezeti használatra, hanem az egész magyar társadalom (tehát elsősorban katolikusok) számára írt, de – és éppen ez a legbájosabb – közben még csak eszébe se jut, hogy ezzel ő valakit megsért s hogy az amit csinál, nem tárgyilagosság, nem liberalizmus, nem vallásszabadság, főként pedig nem tudomány, annál kevésbé a magyar társadalmi béke és összetartás szolgálata, hanem közönséges sötét gyűlölet és korlátolt fanatizmus.

Azok a jezsuiták, akiket Bocskai és „szabadsághős” követői a magyar nemesi szabadságok és a vallásszabadság elvének megsértésével ebből az országból kiűzni akartak és részben ki is űztek és akiket a magyar történetírás atyja, mint itt nem kívánatos betolakodókat, a legszívesebben be se eresztett volna az országba, utána hamarosan megalapították itt az első és még évszázadokon át egyetlen tudományegyetemet; adták a magyar irodalomnak Pázmányt, Káldy Györgyöt, Faludy Ferencet, Baróti Szabót, a magyar tudománynak Kazyt, Hevessyt, Katonát, Prayt, Kapronayt, Sajnovitsot és társaikat.

Szilágyi tehát ezeket tartja „betolakodóknak”, Bocskai és utódai pedig ezektől és ezek alkotásaitól akarták megfosztani Magyarországot, a magyar irodalmat és tudományosságot. Ha ugyanis Bocskai el tudta volna érni azt, amit akart s az „idegen” király ebben meg nem akadályozza, akkor se Pázmány írásai és egyeteme nem jöhetett volna létre (de nem lett volna Széchenyi Istvánunk és Széchenyi Ferencünk se, mert a Széchenyiek ez időben még köznemesek se voltak, őket Széchenyi György primás tette vagyonosakká, ő pedig sose lehetett volna pappá s így családja nagygyá és vagyonossá tevőjévé, ha nincs Pázmány és nincsenek jezsuiták), de Katona, Pray, Hevessy, Kapronay bámulatos történelmi adatgyűjtése s így Szilágyi

történelmi művei se, mert hiszen azok is és minden magyar történelmi mű elsősorban azokon az adatokon alapulnak, melyeket e nagy jezsuiták szorgalma gyűjtött össze.

Azt állítom, hogy soha semmiféle Habsburg nem vétkezett és nem is akart vétkezni annyit a magyar vallásszabadság és a magyar protestantizmus ellen, mint amekkorát vétkeztek Erdélyben (és nem rajtuk múlt, hogy nem vétkeztek Magyarországon is) szintén a vallásszabadság, de most már természetesen a katolicizmus ellen Bocskai és „szabadsághős” utódai. Olyan ördögi és olyan szégyenletes, mert szellemi szegénységre valló fegyverekkel ugyanis egy Habsburg se küzdött a magyar protestantizmus ellen, mint amilyenekkel ezek a „szabadsághősök” küzdöttek a magyar katolicizmus ellen.

Az például egyik Habsburgnak se jutott eszébe soha, hogy egyszerűen minden protestáns felsőbb iskolát betiltson (mikor e sorokat írom, éppen akkor ünnepli például a nagykőrösi református gimnázium fennállásának 400 éves jubileumát), hiszen a sárospataki református kollégium is működött még Báthory Zsófia jezsuita-uralma alatt is. A jezsuiták kitiltása azonban akkor a magyar katolikus felsőbb iskolákra nézve nem kevesebbet, mint ezt jelentette volna, s mivel ez – sajnos – Erdélyben a valóságban is megtörtént, ott ezt is jelentette. Ott, addig, míg protestáns uralom alatt volt, nem volt egyetlen közép, annál kevésbé felső katolikus iskola. Nem volt még papnevelő iskola se.

A Habsburgoknak sose jutott eszükbe, hogy azokat a protestáns prédikátorokat, akik társaik közt a legkiválóbbak voltak és így eszükkel, nagy tudományukkal, szónoki képességükkel, nagy erkölcsi tekintélyükkel, tevékeny életükkel és lángoló buzgalmukkal a legtöbbet használták a protestáns hitéletnek és a magyar közéletben tekintélyt szereztek a protestantizmusnak, békebontás címén az országból egyszerűen kiűzzék és e céljuk elérésére tervszerű rágalmozó hadjárattal ők nem szították egész az izzadásig az ellenük való gyűlöletet. A jezsuiták állandó rágalmozása, szinte törvényen kívül való helyezése (olyanformák voltak, mint a kulákok a kommunista társadalomban és sajtóban) és végül száműzése tehát igenis megszegése volt a vallásszabadság elvének, mégpedig a képzelhető legalantasabb és legördögibb módon.

Velük szemben ellenségeik már ezelőtt 400 évvel használták a bolsevik taktikát, mely bevette ugyan az alkotmányba a vallásszabadságot, de

annyira üldözte és büntette a „klerikális” beállítottságot, hogy az alkotmányban ott díszelgő „vallásszabadság” ellenére az emberek pappal nem mertek megállni beszélgetni az utcán és templomban csak éjjel vagy ismeretlen városban mertek megesküdni a jegyesek. Az alkotmány kulákat se ismert, ott annak se volt semmivel kevesebb joga, mint akár egy párttagnak, a valóságban azonban – s éppen nem véletlenül – szánandóbb teremtés volt, mint Indiában a pária.

A jezsuiták is ilyenforma megvetett emberek voltak azelőtt s szintén nem véletlenül lettek ilyenekké. De míg a kulágyűlölet sose vált népszenvédéllyé, a jezsuitagyűlölet a régi kor protestánsai körében valóban népszenvédély volt. A kulákokat még a kommunista propaganda se vádolta meg a kommunisták láb alól való eltevésével vagy méregkeveréssel, a protestáns közvélemény a jezsuitákat még ezzel is megvádolta s az efféle rágalmat komolyan hitte is, sőt részben még ma is hiszi.

Ahhoz képest, amit „szabadsághőseink” a jezsuiták kiűzésével a katolicizmusnak ártottak, illetve ártani szerettek volna (de Erdélyben, ahol Habsburg ez időben nem parancsolt, a valóságban is ártottak), valósággal eltörpül az a kis sérelem, melyet Habsburgjaink a protestánsok ellen nálunk azzal követtek el, hogy a felvidéki német városok kizárólagos és a katolikus nyilvános istentiszteletet egyáltalán nem tűrő protestantizmusát később erőszakkal valóban megtörték (de ezzel elsősorban nem a vallásszabadságot, hanem a protestáns egyeduralmat szüntették meg, tehát – legalábbis az elején – ők csináltak e városokban vallásszabadságot) vagy hogy az újra katolikussá lett földesurak (tehát ezt már nem is a Habsburgok csinálták) egyes falvaikban (de közel se mindegyikben, sőt még a falvak felében se) az azelőtt protestánsá tett templomot újra visszaadták a katolikus istentiszteletnek. (Ez se Bocskai idejében történt, hanem több mint száz évvel utána.)

Hogy ezek mennyivel kisebb jelentőségű dolgok voltak s mennyivel kevesebb tényleges kárral jártak a protestantizmusra, mint az évszázadokon át tartó mesterséges hírverés hatására a közvélemény hiszi, mutatja, hogy ezeknek a felvidéki városoknak törzslakossága, minden állítólagos borzalmas üldözés ellenére, még ma is protestáns s a mai katolikus többség sokkal inkább a későbbi tót betelepülések, mint a német protestáns törzslakosság megtérésének eredménye. Ami pedig a falvak főúri katolizálását illeti, még ma is százszámra találunk falvakat, melyek tiszta

protestánsok vagy katolikus kisebbségük még ma is nincstelen katolikus bevándorolt „jöttmentekből” áll, noha földesuruk már Pázmány óta mindig katolikus volt, sőt lakóik sokszor éppen az Egyházzjobbágyai voltak. Nem csak a Tiszántúl van ez így, hanem még a katolikus többségű és szellemű Dunántúl is.

A régi (a megyének a Dunától északra fekvő részét is még tartalmazó) Esztergom-megyében ma mindössze öt protestáns többségű falu van s ezek közül három: Bucs, Dunamocs és Érsekkéty éppen az esztergomi érsek földesurasága alá tartozik. Ez tehát nem volt akadálya annak, hogy e községek lakói kálvinistáknak meg ne maradjanak, sőt e tény alapján egyenesen arra kell gondolnunk, hogy éppen az érsek birtokain lakó jobbágyok maradhattak meg kálvinistáknak, mert hiszen e három falun kívül még csak két protestáns többségű község van az egész megyében (Kisújfalú és Nagysáp) *Contra factum non valet argumentum*. Itt a „factum” az, hogy olyan vidéken, ahol a protestánsok csak egyes kivételes esetekben éltek túl az ellenreformáció „viharait”, ezek a kivételes esetek éppen az esztergomi érsek birtokain fordultak elő. Bucson még katolikus templom sincs ma se. Érsekkétyen pedig csak a XIX. század második felében épült. De Nagysáp és Kisújfalú földesurai is katolikusok voltak.

Vajon tudnának-e protestáns felekezeti történetíróink olyan falut találni az országban, melynek földesura Bocskai óta mindig protestáns volt (azt nem is kívánjuk, hogy a falu egyenesen protestáns felekezeti birtok lett legyen) s ma is megvan benne az ősi katolikus plébánia és templom, vagy ha az nincs is meg, de a falu többsége, mégpedig törzslakossága, ma is katolikus? Tessék megpróbálni, s ha találnak ilyet, diadallal megnevezni. Én nem találok. Ezek a mai földrajzi vagy statisztikai tények nemcsak azt cáfolják meg, hogy hazánkban megemlíthető protestáns üldözés vagy áttérési kényszer lett volna, hanem egyenesen az ellenkezőt bizonyítják: azt, hogy a közfelfogással ellentétben nálunk sokkal inkább volt katolikus, mint protestánsüldözés.

Ott, ahol protestáns volt az úr, teljesen kiirtotta jobbágyai köréből a katolikus hitet s nem is engedte oda soha többet visszamenni. Ott azonban, ahol már 350 éve katolikus, sőt akár maga a katolikus Egyház vagy egy főpap volt a falu földesura, ma is a falvak százaiban protestánsok a hajdani jobbágyok utódai. A Somogy-megyei Orciban, mely a piaristák birtoka volt, noha a falu majdnem fele katolikus, csak kálvinista lelkeszség van. A ma

nincstelen katolikusoknak, akik az uradalom cselédeiből állnak, nemcsak lelkészségük, hanem még templomuk és iskolájuk sincs. Noha több a katolikus gyerek, mint a kálvinista, mégis csak református felekezeti iskola van a faluban s egész a legújabb időkig a katolikus földesúr, tehát a piarista rend, évente fát és bizonyos számú mázsa búzát fizetett az orci kálvinista egyházközségnek azért, mert a katolikus gyerekeket (természetesen kálvinista szellemben) nevelte.

Hogy nálunk ennek ellenére mégis mindenki azt hiszi, hogy a történelmi múltban nálunk protestánsüldözés volt, mely az átkos Habsburg-uralom lelkén szárad, főszközei pedig a jezsuiták voltak, annak az az oka, hogy protestánsaink, részint ügyes taktikából, részint mert a valóságban is mindig olyan nagy urak voltak, annyira elkényeztetettek voltak és sérthetlenségüknek és hatalmuknak annyira tudatában levők, hogy mindig támadóban, mindig offenzívában voltak; mindig nekik volt panaszuk, mindig nekik volt sérelmük. Ha a katolikusok csak terveztek valamit, vagy protestánsok csak azt hallották vagy képzelték, hogy terveznek – a kényes és a túlfűtött érzelmű ember nagyon hajlamos az ilyesmire –, már olyan üldözésről jajveszékelt a protestáns propaganda itthon és külföldön egyaránt, hogy a terv megvalósításáról már eleve szó se lehetett. Viszont az üldözés híre mégis már elterjedt, sőt él még ma is.

Így kerültek protestánsaink abba a szerencsés helyzetbe, hogy a valóságban semmit vagy alig valamit szenvedtek s mégis itthon is, külföldön is úgyszólván másról se tudnak az emberek, mint csak az ő vértanúságukról, állandó elnyomásukról és mondhatatlanul nagy szenvedéseikről. A katolikusok ellenben – nem hiába a szegényt még az ág is húzza – az egész XVI. századon át szegény, elnyomott, jogtalan és pártfogó nélküli páriák voltak (láttuk, hogy még nyilvános vallásgyakorlatuk se lehetett úgyszólván egy városban se, hát még milyen dolguk lehetett, mint jobbágyoknak falun, az úgyszólván kivétel nélkül protestáns főurak birtokain), de még az ellenreformáció századában, a XVII.-ben is halált is szenvedtek nem egyszer (sok példát látunk majd erre) s a városok protestáns kizárólagossága is még 1650-ben is javában megvolt.

Ki tud például nálunk a kisvárdai plébános és társa elűzéséről, megcsonkításáról, tóba fojtásáról; Ráczkövy Ambrus tömlöcben tartásáról és „csepegtetéséről”? Vagy például arról, hogy Bocskai „szabadságharca” után nemcsak a kassai dóm került újra a protestánsok kezére, hanem ettől

kezdve megint itt is és minden más városban is megint minden templom a protestánsoké lett s a katolikusoknak még építeni is tilos volt új templomot? S ez annak ellenére volt így, hogy – mint Kassát illetően bizonyítva is láttuk, de akik ismerik városaink történetét, tudják, hogy Kassa e tekintetben nem kivétel – katolikus hívő bőven lett volna ezekben a „protestáns” városokban, csak hát mukkanni nem mertek.

Mondom, minderről senki se tud. Mindenki csak azt tudja, még a katolikusok is, hogy Bocskai dicső szabadsághős-fegyvere eredményeként Kassán újra helyreállt a gonosz Rudolftól megzavart vallásszabadság és ismét mindenki szabadon követhette meggyőződését. Kassán már többet nem lehetett „nyomorgatni” a szegény protestánsokat.

Hogy ezzel ellenkezőleg az igazság az, hogy Kassán újra lehetett nyomorgatni a katolikusokat (más városokban pedig még átmenetileg se szűnt meg a nyomorgatásuk), s azt nálunk senki se tudja. Egyébként az nem is baj, mert az úgy se számít. Az ő nyomorgatásuk miatt senki se kiabált akkor, de ma se igen kiabál. Ugyanezen a Kassán nemsokára utána még le is gyilkolták a katolikus papokat, de ha azóta boldoggá nem avatták volna őket, még róluk se tudnánk semmit, legalábbis a közvélemény nem. Az ország legalább fele s köztük még igen sok katolikus, még így se tud róluk ma se. Ezeknek a vértanúknak ugyanis nem volt propagandájuk. Ők csak meghalni tudtak, de hírt verni nem. Ahhoz csak ellenségeik értettek. Akkor is, mikor még protestáns volt ellenfelük neve s ma is, mikor már kommunista.

BOCSKAI MÉLTATÁSA

Ha képességeit nézzük, Bocskainál alkalmasabb embert keresve se lehetett volna találni arra a szabadsághősi szerepre, melyet játszott. Ha azonban a dolog erkölcsi oldalát nézzük, azt kell mondanunk, hogy senki se volt rá alkalmatlanabb és méltatlanabb, mint éppen ő. Egész addigi életével ugyanis senki se kötelezte el magát annyira éppen az ellenkező irányban, mint ő, de éppen azokat a bűnöket is, melyek ellen fegyvert fogott, senki se követte el annyiszor és oly nagy fokban, mint ő.

Bocskai egész életében mindig a királpártiság, a királyhűség, a király személyéhez és politikájához való ragaszkodás és egyúttal a törökellenesség legtúlzóbb képviselője volt Erdélyben. Az, hogy a király idegen volt, nála sose számított. Mivel közéleti szereplésében lelkiismereti aggályai már

fiatal korában se voltak, mivel soha életében nem nézte az eszközöket, hanem csak a célt: éppen az „idegen” királynak, tehát a szabadsághősi szereppel ellenkező politikai irányzatnak lelkiismeretlen kiszolgálásával szerezte rangját, befolyását, tekintélyét és azt a mérhetetlen vagyont, mely később lehetőségessé tette számára, hogy királyával is szembeállhasson, azaz szabadsághős lehessen.

Szabadsághős úgy lehet belőle, hogy már olyan nagyvá vált, hogy alattvalói keretek között, tehát a királya iránti hűségben, magasabbra már nem emelkedhetett. Mivel élete célja nem a szolgálat volt, a király vagy a nemzet vagy mindkettő szolgálata, hanem az egyéni érvényesülés, az önzés: mikor már odajutott, hogy mint alattvaló nagyobb már nem lehetett, gondolkodás nélkül átlépte a Rubicont és lázadóvá lett, hogy alattvalóból fejedelem lehessen. Ez is sikerült neki.

Az elhatározó lépés megtevésére egyébként közvetlenül a kényszerhelyzet vitte rá. Addigi politikája rossznak bizonyult, teljesen elhagyta a szerencse. Olyan körülmények közé került, melyeket még az ő vaslogikája és bámulatosan erős ítélőképessége se tudott kiszámítani, annál kevésbé megváltoztatni. Úgy látszott, hogy egyszerre összeomlik minden, amit épített s nemcsak vagyont veszti el, hanem talán még életét is. A sok bűn, kíméletlenség, kegyetlenség és erkölcsi nihilizmus, amit politikai pályáján addig megengedett magának, Erdély leggyűlöltebb emberévé tette, hazájából országgyűlési határozattal száműzték (ez nem volt igazság- és alkotmányellenes száműzés, mint a jezsuitáké, mert egyént ért, nem pedig testületet és alkotmányos fórum és bünei megállapítása után mérte rá). Emiatt Erdélyen kívül eső, magyarországi birtokain volt kénytelen tétlen magányban élni, ahova az erdélyi rendek keze nem ért el.

De viszont ő tétlenül nem tudott élni. Mivel ekkor már a királyi udvarban is nagyon megtépzott volt már a becsülete, képességeinek és nagyravágásának megfelelő munkakört és érvényesülési lehetőséget már többé onnan se várhatott. Egyenesen rá volt hát kényszerítve arra az útra, amelyen ezután indult, s amelyen neki veszteni már nem lehetett, de nyerni még nyerhetett. Ő, a számító, okos ember, fegyvert ugyanis csak akkor fogott, mikor már kénytelen volt vele: akkor, mikor már a király kezébe kerültek a Bethlen közvetítésével a törökkel való cimboraságát bizonyító levelei, melyek alapján birtokait, mint hazaáruló tulajdonait, a királyi csapatok már kezdték is lefoglalni és megszállani.

Ő most már csak kettő között választhatott: vagy elmenekül addig, míg el nem fogják s elindul bujdosni a nincstelenségbe, sőt hontalanságba vagy pedig a nemzeti és vallási szabadsághős babérajaira pályázik, fegyvert ragad, a török mellé áll s e révén – ha szerencse kíséri – nemcsak életét és birtokait menti meg, hanem esetleg még Erdély fejedelme, sőt talán még Magyarország királya is lehet. Ilyen helyzetben csakis az utóbbit választhatta volna nemcsak egy olyan különlegesen nagy politikai és diplomáciai tehetség, mint amilyen Bocskai volt, hanem még egy átlagember is.

Világos tehát, hogy Bocskai is szabadsághős lett s ezzel az a szerencse, mely eddig minden vállalkozását makacsul elkerülte, egyszerre feltűnő módon melléje szegődött s a mélypontról, hova jutott, egyszerre olyan szédületes magaslatra emelkedett, hogy nála többre magyar emberek közül addig csak Mátyás király, Zápolya János és Báthory István vitte.

Igen nagy tehetség volt, mint mondtuk, de mint szabadsághős akkor is elérte volna célját, ha tehétségtelen lett volna, mert hiszen minden, az egész ország, úgyszólván az ölébe hullott.

Az első lépés, melyet mint szabadsághős tett, nem valami dicső és nem is valami magyaros tett volt s valóban csak olyan emberhez illett, akinek nem volt már veszteni valója: Titkon megkönyékezte és megvesztegette a király seregében szolgáló, tehát a király hűségére már felesküdütt kálvinista hajdúkat. Többet ígért nekik, mint amit a királytól kaptak és rendesebb fizetést, mint amilyenhez a királyi seregben szokva voltak. S ő – legalábbis most, harca elején – nemcsak ígérni tudott, hanem előre fizetni is. Pénze bőven volt, hiszen „skót” (kálvinista) volt s egész életében a vagyonnak élt. A Báthory Zsigmond alatt lelkiismeretlenül vérpadra küldött főurak elkobzott vagyonának tekintélyes része az ő kincses kamrájába vándorolt.

A pénzen kívül természetesen arra is gondja volt, hogy a felekezeti gyűlöletet is felébressze a hajdúkban s figyelmeztette őket, hogy eddig pápista királynak szolgáltak. De magyar emberhez igazán nem illő, jellemtelen, álnok módra arra is rávette őket, hogy árulásukat egyelőre tartsák titokban, alakoskodjanak még egy darabig, maradjanak a király szolgálatában (s természetesen még egy ideig fogadják el a király pénzét is) s majd csak akkor álljanak át nyíltan hozzá, mikor elérkezik az alkalmas pillanat, melyet majd jelezni fog.

Így aztán a mit sem sejtő Belgiojoso, a kassai főkapitány, ezekkel a hajdúkkal ment a már nyíltan fellázadt Bocskai ellen s hűtlen és álnok katonái harc közben álltak át az ellenfél oldalára. Talán nem is kell külön mondanom, hogy ebben az ütközetben Bocskai lett a győztes. Nagyon sokat nyert vele, mert olyfajta vállalkozásban, mint amilyen az övé volt, a legelső győzelem, az indulás, a legfontosabb. Hiszen eleinte mindenki fél még szint vallani, először még az elégedetlen elemek is várakozó álláspontra helyezkednek s csak a siker ad tekintélyt a vezérnek és bátorságot a tömegeknek a hozzája való csatlakozásra.

Bocskai ugyan ezután még egymás után kétszer is vereséget szenvedett Bastától (lehet, hogy azért, mert mint hadvezér nem volt éppen nagy, lehet, hogy, mert a nép még mindig csak gyéren és csak kényszeredve csatlakozott hozzá), a helyzet ura mégis hamarosan ő lett. Az okait láttuk már. A császárral már 15 éve háborút folytató legyöngült, keleten is háborúban levő és állandó janicsárlázadásokkal küzdő török kapva kapott az új, egészen váratlan szövetségese s – amit sem eddig, sem ezután soha nem tett meg, sőt Bethlennek vagy Rákóczi Györgynek semmiféle könyörgésre vagy fenyegetésre nem volt hajlandó megengedni – Bocskait kérés nélkül rögtön egész Magyarország királyává tette és előre koronát küldött neki. Ezzel szemben láttuk, hogy a császári sereg, anélkül, hogy Bocskai megverte volna, sőt annak ellenére, hogy az verte meg Bocskait kétszer is egymás után, győzve is semmivé olvadt és kiszorult az országból, mert a már egészen idegbeteg, tehetetlen császártól nem kapott se zsoldot, se élelmet.

Rudolf, illetve Basta serege használhatatlanná válásának s feloszlásának az is oka lehetett, hogy ekkor még a német, sőt osztrák és cseh császári zsoldosoknak is tekintélyes része protestánsokból állt s ezért ezek se akartak Bocskainak a „vallásszabadságért” kibontott zászlaja ellen harcolni. Akkor még ugyanis elsősorban nem azt nézték az emberek s a katona se azt nézte, hogy ki magyar és ki német, hanem azt, hogy ki pápista és ki a „tisza” evangélium híve.

A fő ok azonban a fizetatlenség volt, mert a zsoldosok már ekkor is nagyon szívesen harcoltak a saját hazájuk és felekezetük ellen is (például a svájciak), ha jól megfizették őket. Basta zsoldosai is megverték eleinte Bocskait. Pénze azonban – éles ellentétben a skót Bocskaival, Bethlennel és Rákóczi Györggyel – sose volt a Habsburgoknak, még inkább nem volt

tehát a magával tehetetlen Rudolfnak (noha ő – nem hiába protestáns lelkiületű apa gyermeke volt – a Habsburg-családi hajlammal ellentétben – természeténél fogva hajlott volna a fukarságra). Bocskainak azonban annyi pénze volt, hogy láttuk, hogy még kétéves harca befejeztekor is, mikor kincstárának legjobban kiürülve kellett volna lennie, a béketárgyalásokra Bécsbe utazó Illésházyt egyúttal gyémántok vásárlásával is megbízza.

Bocskai is épp úgy nem fizette ugyanis hajdúit, mint Rudolf nem fizette zsoldosait. Kettejük közt csak az volt a különbség, hogy Rudolf azért nem fizette őket, mert nem volt neki miből, Bocskai pedig azért nem, mert ő sokkal okosabb ember volt annál, semhogy akkor is fizetett volna, mikor nem volt muszáj. Ő lefoglalta és elzálogosította azokat az egyházi javakat meg azokat a főúri birtokokat, melyeknek urai nem csatlakoztak hozzá s az így szerzett pénzből fedezte mozgalmá költségeit. Ezek a költségek aránylag nem is voltak olyan nagyok, mert lehetőleg szabad hajdúkat tartott, akiknek nem kellett fizetést adni, mert a zsákmányból éltek.

Igaz, hogy Bocskainak ehhez az okosságához az akkor már 15 éve folyó török háború miatt úgy is tönkresilányított szegény magyar nép könnyevére tapadt, de Bocskai nem az az ember volt, akire ilyesmik hatással lettek volna. Láttuk, hogy még az őt magasztaló protestáns történetírók szerint se voltak erkölcsi gátlásai s hogy ő éppen azért volt nagy, mert csak a célt nézte. Ezért maradt neki pénze gyémántokra még szabadságharca befejezésekor is, mikor azt hinné az ember, hogy ha csak rövid időre is, de ekkor még neki is kiürült a kincstára.

Ellenben a szegény, akarom mondani: gonosz Rudolfnak – láttuk – még akkor se volt egy fityingje se, mikor a trónját kellett volna megvédenie a háta mögött a protestánsokkal paktáló öccse ellen. Ő – a tehetséges Bocskaival szemben – úgyszólván mindent nézett, csak a célt nem és becstelen eszközökkel nem is akart célt érni. Láttuk, hogy még a Szilágyi-történelem szerint is a nemzethez küldött leiratából mennyire kicsillan a jó szív, szeretet és megértés a nemzet bajai és a nép szenvedései iránt s láttuk azt is, hogy az apja meg még el is sírta magát hallatukra.

Persze mindezt sokkal szebben és ideálisabban is elő lehet adni, úgy hogy a magyar ifjúságra felemelő hatással is legyen és „hazafias” nevelőerővel is bírjon, ti. hogy Bocskai azért fogott fegyvert, mert élete vége felé belátta, hogy addigi politikai elvei s velük egész addigi élete elhibázott volt; szívesen megmaradt volna ő továbbra is a királya melletti

hűségben, de végül látnia kellett, hogy magyar becsülettel ez számára már nem lehetséges. Csalódott a királyi házban és azt szolgáló addigi politikájában s végül kénytelen volt belátni, hogy hazája és népe java az ellenkezőt kívánja. Tévedni emberi dolog, de tévedésüket belátni és jóvátenni csak az egészen nagy embereknek sajátja. Ilyen nagy ember volt Bocskai.

Igaz, hogy nagysága mellett erkölcsileg gátlástalan is volt akkor, mikor még királya oldalán (tehát helytelenül) szolgálta hazája ügyét és -például ellenfelei vérpadra küldésével meg nem engedett eszközöket is felhasznált céljai elérésére; igaz az is, hogy ugyanígy tett akkor is, mikor már a királyával való szembeszegülésben találta meg azt a módot, mellyel hazájának használhat s mikor például a hajdúkat bujtotta fel esküszegésre és még az esküszegésnek is álnok módon való végrehajtására, de ezt se róhatjuk fel bűnéül, mert hiszen a hazájáért tette és a közéleti szereplésben a cél a fontos s még inkább a sikerek, nem pedig azok az eszközök, melyekkel a sikert kivívjuk.

Természetesen magukat a hajdúkat se ítélni lehet el esküszegésükért és még annak elkövetésében is az álnok módért. Ők is mindent azért tettek, mert végre felismerték igazi rendeltetésüket, mert felébredt bennük az alvó hazafias érzés (nem inkább a felekezeti?). Elsősorban ezért álltak ők át Bocskaihoz s az ő tettükben is csak a szent célt nézve, csak dicsérhetjük azt, ahogyan cselekedtek.

Nem azt kell itt néznünk, hogy milyen sötét lehetett annak a hajdúnak a lelke, aki ha többet kínálnak neki, megszegi az esküjét, de ezt se katonásan, férfiasan vagy magyarosan, azaz nyíltan teszi, hanem még akkor is, mikor már a zsebében a Bocskai júdásbére, még tovább is felveszi még a pénzt is az elárult úrtól is s később és éppen a harc közben mutatja ki foga fehérét, hogy elárult urát még jobban tönkre tehesse és a júdásbért még jobban megszolgálja, hanem azt, hogy mindezt a hazájukért tették és hogy milyen sokat használtak vele hazájuknak. Ha a hogyan rossz is, minden jó, ha a fő, ha a cél, ha a miért, jó. Itt pedig a cél jó volt, mert az a haza volt.

Azonban, sajnos még ilyen tág lelkiismerettel se érünk célt. A hajdúk – láttuk – elsősorban nem a hazájukért, hanem a felekezetükért cselekedtek. (Láttuk, hogy még Bocskai is mindig előbb emlegeti a vallást, mint a hazát.) Felekezetért cselekedni pedig ma már nem érdem, sőt ha a katolicizmust

értik rajta, egyenesen tilos és bűn és szégyenletes elmaradottság. Mi azonban éppen elég bizonyítékot hoztunk fel már arra is, hogy a hajdúk még csak nem is a felekezetükért, hanem elsősorban érdekből cselekedtek. Hiszen láttuk, hogy éppen ők maguk hangsúlyozták, hogy Istent a Tiszán túl hagyták.

De nemcsak a hajdúkat, hanem még Bocskait se lehet még ilyen alapon se tisztára mosni. Ő nem azért fordított a köpönyegén és lépett egyszerre olyan eszme szolgálatába, melyet azelőtt helytelennek, szolgálatát pedig becstelenné tartotta, mert belátta, hogy azelőtt tévesen szolgálta hazáját s ezért kötelességének érezte, hogy legalább ezután helyesen szolgálja. Ő ezt az egész világtörténelemben páratlanul álló megdöbbenő átnyergelést nem a hazája, hanem a maga érdekében tette. Annyira tagadhatatlan tény ez, hogy ő maga se próbálja leplezni, hanem mint a legtermészetesebb dolgot maga is úgy adja elő.

Köztudomású (érdekes, hogy e nyilatkozatát éppen a Bocskait magasztalók szeretik legjobban idézni), hogy szerinte őt öfelsege a szó szoros értelmében ágyúkkal üzte el hívségétől és szolgálatától. Bocskai tehát saját kijelentése szerint is csak azért kelt fel és fordult királya ellen, mert a király, illetve a király ostoba, rövidlátó emberei őt erre egyenesen rákényszerítették. Koldus földönfutóvá vált volna, ha fegyverrel nem védi magát. Tehát csak ezért védte magát fegyverrel.

Kell-e közismert, mert agyonidézett Bocskai-kijelentésnél fényesebb cáfolat arra az állításra, hogy Bocskait a hazaszeretet, a haza jól felfogott érdeke készítette arra, hogy a király eddigi hűséges szolgálatával felhagyjon és felkelővé legyen?

Milyen hazafi az, aki csak akkor és csak azért látja be, hogy eddig rossz úton járt és tévesen szolgálta hazáját, mikor már menekülnie kell innen és csak akkor és csak azért szegődik hazája igazi szolgálatába, amikor és amiért erre már rákényszerítik s mikor már más választása, mint ez, nincs is.

Egész kétségtelen tehát, hogy legalábbis lelkiismeretben és lelke benső szándékait tekintve Bocskainak akkor se lenne hazafias érdeme, ha a valóságban felkelésével használt volna a nemzetének. Az ő részéről hazáját még így is csak véletlenül érte volna szerencse. Ő maga ekkor se a hazájáért tette volna azt, amit tett, hanem önző célból, önérdékből. Ha a hazájáért tette volna, amit tett, akkor nemcsak akkor tette volna meg,

mikor már nem is választhatott mást és mikor már az életét és a vagyonát kellett mentenie, hanem már akkor, mikor még áldozatot kívánt ez részéről, azaz mikor még kockázatot kellett miatta vállalnia.

Életét, vagyonát is szabad védenie mindenkinek, de az legfeljebb joga az embernek, de nem hazafias érdeme. Gáncsot nem érdemel az ilyen ember, de azt se, hogy hősnak tartsuk s magasztaljuk miatta. Ha tettéből mégis nagy jó származott a nemzetre, annak örülhetünk, de nem tulajdoníthatjuk az ő érdemének. Azonban Bocskai egyenesen gáncsot érdemel, mert azzal, hogy magát védte, ő hazájának nemcsak nem használt, hanem tönkretette vele. Igen sokat vétkezett ő hazája ellen már akkor is, mikor még királyát szolgálta és még akkor is, ha királypárti álláspontra helyezkedünk, de még többet akkor, ha mi is törökpárti és felkelőpárti szemszögből nézzük a dolgot.

El kell ítélnünk Bocskait, mert mikor Báthory Zsigmond lemondott, szerződést kötött Rudolffal arra, hogy Erdélyt átadja neki. Ezt a szerződést Bocskai kötötte meg az udvarral Báthory megbízásából. Megesküdött e szerződésre Báthory Zsigmond, az országgyűlés és mindenki, aki Erdélyben valaminek számított, de legelsősorban és legfőképpen Bocskai István, aki az egész dolgot intézte, volt az, aki megesküdött rá.

Ezt az esküt – alig száradt meg rajta a tinta – megszegte egész Erdély, megszegte Báthory Zsigmond, de a legjobban megszegte Bocskai István, mert – láttuk már, de bővebben is megmondjuk majd, miért – ő volt az, aki Báthoryt e szerződés és a rá letett eskü ellenére, alighogy Erdélyből elment, megint visszahozta. De ő volt az is, aki a visszajövetelt Báthorynak elsősorban lehetővé tette s ezzel fő oka volt annak a sok szenvedésnek, nyomornak és pusztulásnak, amely Báthory sorozatos lemondásaival és visszajövéseivel kapcsolatban Erdélyt érte s mely olyan nagy csapás volt Erdélyre, hogy még a mai Bocskai-szabású hazafiak is tudnak róla. Világos ugyanis, hogy az első visszajövés sikere adott kedvet Báthorynak a további visszajövésekre. Az első visszajövés pedig Bocskai műve volt.

Zsigmond első visszajövele után már úgy megtanulta Bocskaitól az álnokságot, hogy levelet írt Prágába, hogy ő és hívei ezután is tovább fognak harcolni a török ellen. Annyira álnok és hazug volt ez az üzenet, hogy az országgyűlés elképedt tőle, mikor jóváhagyásul szavazásra elébe terjesztették. Bocskainak kellett legelőször szavaznia (és ő szavazott is hidegvérrel), mire lassacskán a többiek is felbátorodtak és hasonló moral

insanitaryre képesek lettek. Mert természetesen eszük ágában se volt a török ellen harcolni.

Ez a Prágának teendő esküben mindig előljáró Bocskai aztán hamarosan már odajutott, hogy azzal a Bethlen Gáborral tartott fenn titkos összeköttetést (sőt Bethlen embereivel még erdélyi fejedelemmé is választotta magát), akit az erdélyiek akkor már inkább számítottak töröknek, mint magyarnak, azt híresztelték róla, hogy körül is metéltette magát, és akit hazaárulásért azelőtt Bocskai vetett meg legjobban.

Kétségtelen tehát, hogy ha a királypártiság a helyes hazafias magyar politika, akkor Bocskai mérhetetlent vétkezett a hazája ellen és bőven megérdemelte, hogy királya elkobozza a birtokait és földönfutóvá tegye.

De ha az ellenzéki (ami akkoriban Erdélyben a törökpártiságot jelentette), ha az udvar elleni rebellió, volt a hazafias kötelesség, akkor Bocskai még jobban megérdemelte, hogy ne lehessen hona e hazában. Akkor ugyanis ő még az előbbinél is többet vétkezett. Ő volt ugyanis az, aki belelovalta, sőt belekényszerítette Erdélyt a törökkel való szakításba.

Ő volt az, aki Erdély szekerét nyíltan a császár-királyhoz kötötte, végeredményben tehát mindannak a sok szenvedésnek, éhségnek, vérnek, pusztulásnak fő oka volt, ami Erdélyt ez elhibázott politika miatt érte. Hiszen ő maga ment fel Prágába megkötni a szerződést a császárral és ő volt az, aki ott ezt a szerződést Erdély nevében aláírta.

De akár az egyik, akár a másik politika volt a helyes és hazafias, mind a két esetben bűnös, nagyon bűnös volt Bocskai azért, mert nemcsak rosszat tett, hanem a rosszat mindig erőszakosan, mindig törvénytelenül, mindig alkotmányellenesen csinálta. Azt a bűnt, mellyel „hazafiaink” a Habsburgokat vádolják, s ami miatt őket annyira gyűlölik, amivel minden fegyverfogásukat megokolják, a törvény, az alkotmány meg nem tartását sokkal nagyobb fokban elkövette Bocskai, mint ők.

Bocskai nem meggyőzéssel, nem alkotmányos eszközökkel, nem az országgyűlési többségnek korteskedés útján való megszerzésével érte el célját, hanem többnyire erőszakkal, megfélemlítéssel, sőt kivégzésekkel, tehát gyilkossággal. Így csinált akkor is, mikor a király mellett és a török ellen és akkor is, mikor a király ellen és a török mellett kényszerítette cselekedetre az országot. Pedig ezek a legnagyobb bűnök, melyeket közéleti férfiú hazája, a törvény és honfitársai ellen elkövethet.

Mivel pályája elején az egész országgyűlés ellene volt a törökkel való jó viszony felbontásának és a Rudolffal a török elleni háborúra való szövetkezésnek, Bocskai – ismételt sikertelen kísérletek után – fegyveres erővel félemlítette meg az országgyűlést s így kényszerítette rá arra, hogy megszavazza neki azt, amit kívánt tőle.

Négyszáz éves magyar története alatt mikor tett ilyet Habsburg?

De Bocskai még ezzel se elégedett meg, hanem nagyon okosan ugyan, de teljes erkölcsi gátlástalansággal (amit magyarul az erkölcsi érzék teljes hiányának, tehát megdöbbenő gonoszságnak nevezünk), még le is mészároltatta ennek a már meghunyászkodott többségnek vezető férfiai. Erre már nem lett volna szükség, hiszen arra már régen (paríroztak). Hogy mégis megtette, arra csak három oka lehetett.

Először, mert ezek az egyelőre megfélemlített emberek jelenleg engedelmessé váltak ugyan, de mégis éltek, megvoltak még, tehát Bocskaira veszélyesek voltak. Egyedül csak a halott az, aki már nem veszélyes. Most egyelőre hallgattak ugyan, de Bocskai törvénytelenége csak még jobban elkésértette őket s a legközelebbi adandó alkalommal egész bizonyosan kitörték volna Bocskai nyakát.

A második oka a véres tette az lehetett, hogy a már letört ellenzékét még jobban megfélemlítse. Ebben is nagyon okos volt Bocskai, mert kétségtelen, hogy a célt, amit maga elé tűzött, így még jobban elérte. A politikusra, a közéleti férfiúra főszabály, hogy azt, amit tesz, ne félig, hanem egészen tegye. Ezért hangsúlyozza annyira Benda és mindenki Bocskainak a vezető szerepre való bámulatos rátermettségét és ezért mondhatta el maga Bocskai is magáról, hogy ő a hivatalának fogyatkozás nélkül megfelelt, vagyis mindent elért, amit akart. Amit ő csinált, azt igazán jól (értsd: eredményesen) csinálta.

Bocskai magasztalói és bámulói (köztük maga Bocskai is, mert mint látjuk, ő maga is bámulta magát) csak egyet felejtenek el, azt, hogy ehhez a politikailag annyira szükséges egész munkához, tehát a kíméletlenséghez, a kegyetlenséghez nemcsak ész kell, hanem szívtelenség, lelkiismeretlenség is, sőt ez talán még jobban szükséges hozzá, mint az ész. Sőt különös ész talán nem is igen kell hozzá, mert hiszen annyi esze mindenkinek van, hogy biztosabb, ha az ellenségeit mindjárt meg is öli, mint ha csak megfélemlíti. Tehát tulajdonképpen csak lelketlenség, csak gonoszság, csak moral insanity kell hozzá, nem pedig ész.

Rudolf például, akinek még hivatalos leirataiból is minduntalan kicsillan a magyar alattvalói iránti szeretet vagy apja, Miksa, aki még el is sírta magát a magyarok szenvedése hallatára nyilvános kihallgatáson, bizonyára nem tudták volna megtenni azt, amit Bocskai. Ők – sajnos – nem is mondhatták el magukról, hogy hivataluknak szintén fogvatkozás nélkül feleltek meg.

De vajon mit mutat ez? Azt-e hogy ők buták, tehetségtelenek voltak az uralkodásra vagy pedig inkább azt, hogy tiszteletreméltó, jó, becsületes, lelkiismeretes emberek voltak, ami Bocskai nem volt. Csakis ezt mondhatjuk, mert hiszen Rudolf kora egyik legműveltebb embere volt s vitathatatlan, hogy tízszer annyi volt a fejében, mint Bocskainak (nem a természetes észrt értem, mert abból Bocskainak több volt, hanem a műveltséget).

Józan ésszel senki se mondhatja azt, hogy Rudolf csak azért csinált mindent félig, tehát mindent rosszul (értsd: sikertelenül), mert nem tudta, hogy megfélemlítéssel, kegyetlenséggel, terrorral sokkal nagyobb eredményeket lehet elérni egy ország kormányzásában, mint szívjóságra valló leiratokkal vagy a nyilvánosság előtti zokogással. Láttuk, hogy Rudolfról még a Szilágyi is megállapíthatja, hogy senkit se végeztetett ki. Csak nem azért, mintha ő még annyit se tudott volna, hogy a halott ellenség kevésbé ártalmas, mint az élő? Kétségtelen, hogy ő és a Habsburgok általában ezt csak azért nem tudták, mert nem akarták tudni. Nem a tehetségtelenség akadályozta meg őket a kíméletlen célratörésben és egész rendszabályok alkalmazásában, hanem az erkölcsi érzék, a lelkiismeret, tehát a jóság.

Lám, Fráter György volt olyan tehetséges, mint Bocskai. Neki is volt hozzá szíve, hogy az ostrom előtt álló Buda vára üres élelmiszerraktárait úgy töltse meg, sőt még a védők számát is úgy gyarapítsa, hogy rémhíreket terjesszen a környéken, hogy a török mindent fel fog égetni és el fog rabolni, meneküljön hát előle mindenki a várba. Az odamenekülőktől aztán elszedte a magukkal hozott sok élelmiszert, de csak a katonának alkalmas fiatal férfiakat eresztette be közülük a várba, a nőket, gyerekeket, öregeket kíméletlenül visszazavarta s azzal már nem törődött, hogy mi lesz a szerencsétlenekkel a fegyverképes férfiak s még inkább az élelmiszerek nélkül.

A célját ezzel Fráter György is elérte, mert Budát valóban megmentette az ellenségtől (sajnos, csak a koronás királytól, Ferdinándtól, de nem a töröktől. De ilyen eszközöket nem is illik használnia annak, aki a koronás király híve, hanem csak a török szövetségeseinek), de hogy célját milyen eszközökkel érte el, az neki is mellékes volt. De mi a magyar történelmünk folyamán Fráter Györgyben se az okosságot és a jó hadvezért és államférfit bámultuk, hanem a lelkiismeretlenséget utáltuk meg. Mivel Fráter György pap volt, bizonyára az olvasó is osztozott velünk az utálatban. Hogy Bocskaival kapcsolatban is így történik, azt már kétlem. Pedig hát talán csak a papnak kötelessége jónak és becsületesnek lennie, egy világi embernek, kálvinistának és szabadsághősnek már nem? Tőle teljesen elég, ha okos és tetterős, azaz ha jó politikus?

Ismétlem, nem is kell ehhez a kíméletlenséghez olyan nagy okosság. A bolsevikok is (akár Magyarországon, akár másutt akárhol) voltak olyan okosak, mint Bocskai. Az ő eszük is tudta, hogy azok a földbirtokosok, katonatisztek, fő- és alispánok meg kulákok, akiket ők üldöztek, tönkretettek, vagyonukból, üzletükből, nyugdíjukból kifosztottak, sőt még lakásukból is kitelepítettek, őket soha többé már nem szerethetik s egyes igazi keresztény egyéni kivételektől eltekintve nekik soha meg se bocsáthatnak.

Ezért nem azt a politikát folytatták irányukban, hogy igyekeztek enyhíteni azt a sok igazságtalanságot, melyet állítólag a szocialista társadalom építése miatt kénytelenek voltak velük szemben elkövetni; ezért elvették ugyan vagyonukat és tőkéjüket, de legalább kíméletesen tették, finomak voltak hozzájuk s szerény, de mégis tisztességes nyugdíjat adtak nekik, hogy nyomorba ne kerüljenek s elvett vagyonukért legalább valami kis kárpótlást kapjanak, mint a legelemibb emberi érzés követelte volna, hanem rúgták, harapták, gyűlölték őket, uszítottak ellenük még akkor is, mikor már olyan elesettek voltak, hogy veszélyesek már csak emiatt se lehettek. Nem. Ők okosak voltak s ezért jól tudták, hogy ezek a már tönkretett emberek még mindig veszélyesek számukra. Hogy nem gyilkolták őket halomra (Oroszországban azt is megtették velük), talán annak is csak az volt az oka, hogy ott volt számukra ellensúlynak a nyugat: hiszen nem is egyedül győztek, hanem annak segítségével; a békeszerződésekben kötelezték is magukat a demokráciára, később pedig, mint az ENSZ tagjai, volt a kezük megkötve. Ezért nem ölték meg őket,

csak minden csekélység miatt börtönbe hurcolták, gondoskodtak állandó rágalmazásukról, gyalázásukról, az ellenük való ellenszenv ébredéséről, meggyűlöltetésükről, hogy a nép se sajnálhassa meg őket s ne ébredjen fel benne irántuk az a részvét és rokonszenv, mely a szenvedők és elesettek iránt minden rendes ember szívében ott él s különösen nagy akkor, ha az a szenvedő valamikor jó napokat látott, sőt magasan tündökölt.

Bocskai okossága és bámulatos politikai érzéke se jelentett semmivel se többet ennél. Megfélemlítette és kezes bárányává tette már ugyan az országgyűlési többséget, de állandóan félnie kellett, hogy mihelyt állása kissé meggyengül (például ha a török harctéren kudarcok érik), ez a többség újra bátorságot kap s akkor bosszút áll és számon kéri az elkövetett törvényteleniséget. Ezért tartotta „okossága” szükségesnek, hogy ne elégedjék meg az elért eredménnyel, azaz azzal, hogy mindenki úgy szavazott, ahogy ő akarta, hanem tovább menjen, növelje a terrort, a már elnémult ellenzék vezéreit még vérpadra is küldje, hogy rettegjen mindenki s eszébe se juthasson senkinek, hogy valaha még az ő napjuk is feljöhet.

De a vérengzésre bizonyára volt még egy harmadik oka is s ez a kivégzettek vagyonára való áhítozás volt. Világos ugyanis, hogy az illetőket mint hazaárulókat végezték ki, a hazaárulók vagyonát pedig mindig elkobozták. Bocskai maga is jócskán szerzett az elkobzott vagyonból s ez arra vall, hogy kíméletlensége okai között a pénzvágy is szerepelt.

Az okos és tehetséges kommunisták épp úgy vagy talán még jobban egész munkát végeztek, mint Bocskai. Ők épp úgy elmondhatták magukról, hogy mű az mű, hivatalunknak fogatkozás nélkül megfeleltünk. Az osztályellenség úgy be volt törve, hogy a rendszert még bizalmas magánbeszélgetésben is alig merte bírálni s Picasso békegalambjai senki lakásának ablakaiban se röpködtek oly tömegesen és vidáman, mint az övékéiben.

Akik azonban annyira bámulói és értékelői Bocskai vagy a kommunisták okosságának és annyira lenézői a Habsburgok tehetetlenségének, kikiáltott lelkiismeretességének és jó szívének, azokat legyen szabad röviden figyelmeztetnünk arra is, hogy azért még politikának se rossz a becsület, a jó szív és a lelkiismeret. A mindent félig csináló, tehetségtelen, de jószívú és lelkiismeretes Rudolf után még háromszáz évig viselték a magyar koronát a Habsburgok, de Bocskai és

soha meg nem született utódai nem évszázadokig, nem is évekig, hanem csak hónapokig élvezték a nagy „okosságukkal” megszerzett hatalmat.

A kommunisták még uralmon vannak, mikor e sorokat írom, de ki mer arra gondolni, hogy minden „okosságuk” ellenére (és ebből folyó törvénytelenégeik és szívtelenségük miatt) még 300 év múlva is ők lesznek Magyarország urai? Ha valaki ezt elhinné, akkor még a már egyébként ugyancsak betört „osztályellenség” is nem bosszankodna vagy megijedne, hanem nevetne.

Ahogy csak az okosság alapján bánt el Bocskai első, törökpárti ellenzékével, épp oly hidegvérrel küldte később a vérpadra személyes ellenfelét, Jósikát is. Ő adta le halálos ítéletére az első szavazatot, ő is fogatta el a fejedelem nevében. Pedig ugyanez a Jósika akkor, mikor a törökpártiak ellen kellett küzdeni, fegyvertársa és segítőtje volt Bocskainak; az is épp olyan Habsburg-párti volt mint ő. Akkor még együtt közösen terrorizálták az országgyűlést.

Bocskai vétkezett királya és a királpárti politika ellen már akkor is, mikor még ő maga is királpárti volt, mikor tehát még ezt a politikát tartotta az országra helyesnek, sőt effajta bűneit sokszor a legfelháborítóbb fokban és körülmények között követte el. Mikor Báthory Zsigmond első lemondása alkalmával ő maga köti meg nevében Rudolfal Erdélynek a király kezébe való végleges átadására a szerződést s erre esküt tesz, már néhány hónap múlva futárt küld a szerződés szerint végleg Oppelnbe távozott Zsigmondért (akivel állandó levelezésben állott s így tudta, hogy Zsigmond nem érzi ott jól magát és visszavágyik), hogy jöjjön haza, mert fejedelmi széke visszavételére (tehát esküje megszegésére) ő már itthon mindent elintézett. S ráadásul ezt is alkotmányellenesen, az ország és az országgyűlés megkérdése nélkül tette. Pedig hát azt a szerződést, melyben Rudolfnak az országot átadták (s amelyet éppen ő vitt Prágába s az ország nevében ő írt ott alá), az erdélyi országgyűlés is elfogadta és megint csak Bocskai volt az, aki – noha jól tudta, hogy az ország akarata ellenére van – elfogadtatta vele.

Mikor aztán hazaérkezett Zsigmond (először), ismét csak Bocskai volt az, aki őt az országgyűléssel is visszafogadtatta (tehát a szerződést és a Rudolfnak már letett hűségesküt megszegette vele). De az országgyűlés most is csak báb volt a kezében, mert megint karhatalmi erővel, tehát megfélemlítéssel gondoskodott róla, hogy ellenkezni senki ne merjen. Nem

is mert. (S mi még azt hisszük, hogy Erdély volt a magyar alkotmányosság és szabadság megőrzője!)

„Ha az Maros az hátadon által folya is, bizony soha az áruló nevet le nem mossa rólad”, mondta neki ekkor a szemébe Kornis Gáspár. (Tehát ekkor is éppen egy katolikus főúr volt ilyen bátor). Nem is tudott neki Bocskai mást válaszolni, mint ezt: „Előtted vagyon mind az élet, mind a halál”. Vagyis: Lehet, hogy az igazság vagy a becsület a te oldaladon áll, de az engem nem érdekel. Én a tettek gátlástalan embere vagyok, és jól tudod, hogy az erő, mely egyedül dönt, nálam vagyon. Ha szavazol, élsz, ha nem szavazol, meghalsz. Válassz! Erről van szó, nem pedig arról, hogy én áruló vagyok-e vagy nem s hogy a Maros vize kell-e hozzá vagy az Olté is elég, hogy lemossa rólam a bűnt.

Ilyen ember volt Bocskai. Csoda-e, ha ma már csak csonkaország az az ország, melynek már négyszáz év óta ilyen ember az ideálja?!

Ha Bocskai csakugyan az imádott haza, nem pedig a maga érdekében lett volna erkölcsileg annyira gátlástalan, rideg és kegyetlen akkor, mikor még a törökellenességet és a királypártiságot tartotta a hazára üdvösnek s akkor is, mikor már észre tért és az ellenkező politikát tartotta egyedül üdvözítőnek, akkor ha jellemes, ha önzetlen ember lett volna, nem engedte volna magát meggazdagodni a haza e gátlástalan szolgálatában s nem harácsolta volna össze a kivégzettek, a tőle hazafias okokból a vérpadra juttatottak, vagyonát. Még ha kínálták volna neki, akkor se fogadta volna el, hanem átengedte volna az államnak, annak a hazának, melyet a kivégzettek úgy is megkárosítottak állítólagos hazaárulásukkal.

A váradi kapitányság előkelő állásának elfogadása talán még nem ellenkezett volna az önzetlenséggel. Ezt talán még elfogadhatta volna azon a címen, hogy érezte kétségtelenül meglevő nagy képességeit, s azt hitte, hogy előnyösebb a hazára, ha ez a nagybefolyású és nagy közéleti hatalmat jelentő állás az ő kezében van, mint ha más, nála sokkal tehetségtelebb ember kezében. Bocskai azonban nemcsak a váradi kapitányságot járta ki unokaöccsénél (a fejedelemnél) magának, hanem egyúttal a szabadbáróságot is, mely azzal a kiváltsággal járt, hogy birtokai az adófizetéstől mentesek voltak. Ez azon a nyílt önzésen kívül, amit már magában véve is jelent, még annyiban is rendkívül káros volt a hazára, mert az az igazságtalanság, hogy éppen az ország leggazdagabb és ráadásul gyermektelen, sőt nőtlen főura, aki gazdagságát úgy is már az államot illető

vagyomból szerezte, kapott ilyen kiváltságot, szükségképpen elkeseredést szült a kormányzat ellen s így az ország erejét gyengítette.

Azt a nagy pálfordulást, azt a hallatlanul éles politikai irányváltozást, amit Bocskai csinált, nem lehet egyszerűen a haza érdekével megmagyarázni és természetessé tenni (ha ugyan egyáltalán lehetséges az, hogy valaki még a közölte után is hisz Bocskai hazaszeretetésében). Ha ugyanis valaki belátja, hogy az a politika, melyet eddig követett, melynek éppen legtúlzóbb képviselője volt, sőt amelyet ő erőszakosan rászózott a teljesen más véleményen levő egész ország nyakára, helytelen és kárhuzatos volt, akkor lehet, sőt kötelesség is evvel a politikával felhagyni, de a politikai szokás, az illem, sőt a legegységibb szemérem ilyenkor azt kívánja, hogy az illető e keserű belátás után vonuljon vissza a közéleti szerepléstől s utána szép csendben, mint magánember, szolgálja most már az ellenkező irányt s így vezekeljen addig elkövetett bűneiért vagy lakoljon addigi tévedéseiért.

Egyenesen szemérmertlenség azonban, ha valaki bűne vagy tévedése belátása után azonnal úgy tesz, mintha semmi se történt volna, mintha neki bánni, vezekelni valója nem is lenne és rögtön éppen ő áll élére annak az ellentétes irányzatnak, melyet csak az imént még ő üldözött és irtott tüzzel-vassal, mint a hazára és a közre károst.

Ilyen eljárást nem lehet valakiben lángoló honszerellemmel magyarázni. Ezt a szemérmertlen és önérzet nélküli viselkedést csak akkor lehet megérteni, ha rugójául az önérdeket tesszük föl, sőt ha a lét és nemlét kérdése parancsolja rá az illetőre; ha maga is abba a helyzetbe kerül melybe Bocskai Kornis Gáspárt juttatta, mikor Szászsebesen a sátorban hidegen azt mondta neki: Válassz, melyik kell, az élet vagy a halál. Bocskai is bizonyára csak azért nem vonult vissza a csendes magánéletbe politikájának tökéletes csődje után s azért akarta irányítani ő maga az országnak az addigival ellentétes politikáját is, mert ellenfelei mint visszavonult magánemberen átgázoltak volna s olyan bosszút álltak volna rajta, hogy ő akkor már nem is választhatott volna magának mást, mint csak a halált.

Ha azonban így áll a dolog, akkor ne mondjuk, hogy Bocskai azért lett a legnagyobb királpártiból egyszerre a király elleni fegyveres felkelővé, a legtörökellenesebb erdélyiből egyszerre a török szövetségesevé, mert a hazáját szerette, nem pedig egyedül azért, mert a bőre megmentésére már csak ez a lehetőség volt számára.

Ezzel természetesen nem mondtuk azt, hogy egyedül csak élete és vagyona megmentése vezette. Vezette a dicsőségvágy is. Még azt is elismerjük, hogy magában véve még a dicsőségvágyat se lehet gáncsolni, kivált egy az átlagnál sokkal tehetségesebb emberben. A történelem legtöbb nagy emberéből sose lett volna nagy ember, ha dicsőségvágy nem lett volna benne. Az érvényesülésre való törekvés egyenlő az önfenntartás ösztönével, tehát az élet törvénye. Az átlag felett messze kimagasló emberekben pedig ez egyúttal a dicsőségvágyat, a vezetőállásba való emelkedésre törekvést, a többiek vezérévé levés vágyát jelenti.

Az önfenntartó ösztönt, a természetes önzést is csak a szentek tudták kiirtani magukból, a politikusok, a közéleti férfiak azonban nem szoktak szentek lenni, a kálvinista közéleti férfiak pedig nem is akarnak szentek lenni, mert nekik egész más az eszményük.

Egy politikustól tehát (még a katolikus politikustól is) csak azt kívánjuk, hogy ne legyen csupa önzés, csupa önérdek, hanem maradjon lelkében tér elvek, eszmények számára is; hogy a jelszavak ne legyenek hazugok szájában s ne csak félrevezetésből, ne csak a maga érvényesülése céljából találja ki és hangoztassa őket (ez a szélhámosok és kalandorok színvonala), hanem maga is higgyen bennük és a maga érvényesülése mellett azért a köznek a szolgálata is komoly indítók legyen szavaiban és tetteiben.

Mivel nemcsak a nagy, hanem az átlagemberek se állatok, azért nekik se csupán az evés-ivás és szerelem örömei, a kényelmes élet, a pénz és az érvényesülés az életcéljuk, hanem bennük is van dicsőségvágy is. Ennek alantasabb formája a népszerűség hajhászás. A népszerűséget, de még inkább a tartósabb és ezért nála magasabb rendű hírnevet és dicsőséget az tudja megszerezni, aki olyan eszméket szolgál (vagy el tudja hitetni a tömegekkel, hogy szolgálja őket), melyeket az emberek, nemeseknek, felemelőknek tartanak. Ezért minden közéleti ember nemes eszméket hirdet és állítólag szolgál is.

Mivel becstelennek – kivált még önmaga előtt is – senki se akar látszani, azokat a jelszavakat, melyeket hangoztat s melyekkel népszerűséget, illetve hírnevet akar szerezni, maga is hiszi még akkor is, ha valójában csak az érvényesülés vágya vezeti. Akinek egy kis lélektani ismerete vagy élettapasztalata van, azon az állításunkon se csodálkozik, hogy évtizedes szereplés után ezek a közéleti férfiak még azt is hiszik, hogy

ők önzetlenül csak a közérdeket és eszményeiket szolgálják még akkor is, ha valójában tisztán csak megélhetésből vagy érvényesülési és dicsőségvágyból kezdték el pályájukat s magasabbra természetesen később se emelkedtek. (A legtöbb ember ugyanis annál önzőbb, annál anyagiasabb lesz, minél idősebb). S ha így van ez még azokkal is, akik életüket a családi kör keretei között élik le, gondolhatjuk mennyivel inkább így van ez azokkal, akik a közélet porondján harcolva élnek, ahol nem is szabad megbocsátónak, irgalmasnak lenni!

Meg vagyunk róla győződve, hogy Bocskai se csak azért hagyta el régebbi közéleti ideáljait és szolgált élete végén addigi meggyőződésével ellenkező eszméket, hogy életét és vagyonát megmenthesse, sőt melléje még erdélyi fejedelem is lehessen, hanem azért is, mert hitt ezekben az új ideálokban. Annál inkább elhithetjük ezt, mert mint kálvinistához úgy se nagyon illett a katolikus király szolgálata. Sokkal inkább megfelelt neki a magyar függetlenségi eszme és vele protestáns felekezete, mint politikai eszménykép, noha a katolikus királyt egész életében, felekezetét és a magyar függetlenségi eszmét pedig csak élete végén s akkor is csak kényszerűségből szolgált. Egész bizonyos, hogy azt is elhithette, hogy ez újabb eszméket szolgálva hazájával, népével, különösen pedig felekezetével is jót tesz (ez utóbbival jót is tett).

Anyira önzetlen, annyira hazafi, sőt annyira még kálvinista se volt, hogy eszméit akkor is szolgálni tudta volna, ha ez önérdeke kárával lett volna. Láttuk mennyire egyenesen erőszakosan szolgált egész életén át a Habsburg eszmét, s noha a felekezeti érzelmeket már az anyatejjel szívta magába, még ez is teljesen háttérbe tudott szorulni lelkében az anyagiak és az érvényesülés kedvéért. Más okot ugyanis semmiképpen se találhatunk Habsburgi politikájára.

Mikor aztán végül pórul járt és végleg kudarcot vallott ez a politikája és ezen a réven már nem várhatott semmit, sőt oda jutott már, hogy honfitársai és felekezetbeliei becsülését teljesen eljátszotta már miatta, de más részről már királya csapatai elől is menekülnie kellett volna a hontalanságba és szegénységbe, ugyancsak elhithetjük már neki, hogy ekkor már őszintén belátta, hogy a politika, mely ilyen csődben végződött számára, nem lehetett helyes s hazája is, felekezete is, de elsősorban a maga érdeke az eddigiekkel éppen ellentétes eszmék szolgálatát követeli tőle. (Valójában ezt csak egyéni érdekei követelték tőle, de az embernek

különösen a nagyra törő embernek, már olyan a természete, hogy nemcsak a nyilvánosság, hanem még önmaga előtt is szereti idealizálni, valami magasabb rendűnek feltüntetni a nagyon is prózai önzést).

Az embereknek – egyes nemes lelkűek kivételével – mindig azok az eszmék az ideáljai, melyek által egyénileg is érvényesülni lehet. Az ilyen eszmék helyességének belátása és a bennük való hit rendkívül könnyű mindenki számára s tisztán csak az illető vérmérsékletétől függ, hogy akár egyenesen rajongással is szolgálhassa őket. Ha aztán közben megváltoznak a viszonyok s ezért az eszme anyagi és erkölcsi érvényesülésük kárára kezd lenni, ilyenkor rövid időre kis erkölcsi összeroppanás szokott bekövetkezni, hamarosan utána azonban győz az élet törvénye s a kisebb képességűek és gyengébb jelleműek szinte átmenet nélkül, az okosabbak és nemesebb lelkűek pedig lassú átmenettel bár, de épp úgy szolgálják az új eszméket, mint a régieket, sőt még azt is hiszik, hogy ezeket is meggyőződésből és önzetlenül szolgálják.

Mindnyájan láttunk erre példákat, például a nyilasból kommunistává váló átalakulásra. Akárhányat olyat is találtam, aki szemrebbenés nélkül magyarázta nekem akkor, mikor már kommunista párttag volt, hogy ő mindig ilyen felfogású volt. Nem is gondolta, mennyire jól emlékeztem még arra, amit tíz évvel előbb szintén nekem mondott. Ő ugyanis nem emlékezett már rá, mert az ember azt, amire nem szívesen emlékezik igen könnyen a valóságban is elfelejti.

Egyik, a kommunizmust legőszintebben szolgálónak látszó s ezért tőlük jutalmul magas egyházi állásba helyezett legtúlzóbb „békepap” az 1956. októberi szabadságharc idején levelet írt püspökének, hogy hála Isten, újra szabadok vagyunk s így örömmel mondok le arról az állásról, melyet csak kényszer hatása alatt, nem szabad akaratból vállaltam. Ugyanezt az embert a kommunizmus újabb felülkerekedése után még a pápától rá miért kiközösítés se akadályozta abban, hogy a kommunizmust újra ne szolgálja.

Minél nagyobb ember valaki, az anyagi és hatalmi érvényesülés mellett annál nagyobb szerepet játszik életében a hírnév és az ún. becsület kérdése is. Ezeknél olyan nagy dolog a külső becsület és a velejáró dicsőség, hogy inkább lemondanak érvényesülésükről és szerényen visszavonulva élnek, mintsem nyíltan addigi elveikkel ellenkező eszmék szolgálatába szegődjenek. De ha csak nem igazi keresztényekről van szó (akik komolyan hisznek a másvilágban), ezeket se az önzetlenség vezeti

akkor, mikor elveikért áldozatokat is vállalnak, hanem az önérzet védelme, a félelem attól, hogy másképp az emberek megvetik őket. Erről ugyanis bőségesen szoktak gondoskodni az elhagyott tábor emberei.

A dicsőségvágy, az emberek megvetésétől vagy elítélésétől való félelem, vagyis a kevélység magasabb rendű dolog ugyan, mint az érzéki élvezetvágy vagy a kényelemszeretet, de végeredményben épp úgy önzés és emberi gyarlóság ez is s mivel magasabb rendű dolog, mint az állati ösztönök vagy a szintén csak a testhez tartozó kényelemszeretet, emiatt sokkal veszélyesebb is és sokkal nagyobb bajokat okozhat, mint az.

Bocskait tetteiben elsősorban mindig az önérdek és az érvényesülés vágya vezette. Ez vezette természetesen hallatlanul merész és szokatlan pálfordulásában is, melyet a közvélemény és önmaga önérzete előtt igen ügyesen azzal leplezett, hogy tisztán kénytelenségből tette, öfelsége őt erre egyenesen az ágyúival kényszerítette rá. Vagyis nem ő hagyta ott a királyt s vele régi politikai eszményeit, hanem ő nem kellett már többé a királynak. Ez kényszerítette rá, hogy más irányban keresse boldogulását, sőt megmaradását.

Okos és ügyes magyarázat volt ez annyiban, hogy legalább egyenes volt és őszinte. Annyiban azonban ügyetlen volt ez az őszinteség, mert lehetetlenné tette hívei számára, hogy megbotránkoztató pálfordulását ideális mázba öltöztethessék és tetteit a hőn szeretett hazával vagy a szabadság eszményi szeretetével magyarázzák meg.

Láthatjuk azonban, hogy neki olyan megértő és kisigényű hívei vannak, hogy ennek ellenére mégis idealizálni tudták hősíket. Megkönnyítette ezt számukra, hogy mindaz a törvénytelenység és kegyetlenség, amit Bocskai tett, valójában Báthory Zsigmond törvénytelenége és kegyetlensége volt, mert ő volt a fejedelem s így mindenért elsősorban ő volt a felelős. A magyar történelem és költészet ugyancsak el is ítéli érte. Arról pedig, hogy Bocskai is ott volt a háttérben, sőt nagyon is az előtérben volt, mikor mindezek történtek, sőt mindennek ő az igazi oka, a közvélemény mit se tud. Vagy húsz évvel ezelőtt még én is azt hittem, hogy összes szabadsághőseink között Bocskai az, akiben legkevésbé lehet jellembeli hibát találni.

Bocskai minden tette s így pálfordulása is – mint ilyen nagyszabású emberben ez természetes is – össze volt kötve a haza és a felekezet eszméinek hangoztatásával, melyek nem is voltak csak külső ürügyek

részére (mert hiszen akkor csak közönséges kalandor lett volna), hanem szívből jöttek és őszintén átértettek is voltak (Bocskainak mély, igazi férfias érzelmvilága is volt), a valóságban azonban csak kísérői, színezői, külső megnevelői voltak tetteinek, nem vezérmotívumai vagy fő tényezői.

Láttuk, hogy mikor Báthory Zsigmondot (Opóliából) először visszahozta és a visszahozás sikerült is, mivel a sikert előre nem tudhatta, biztonság okáért előbb lecsukatta az erdélyi császári biztosokat és ezek egyike a történetíró Istvánffy, megbotránkozva hallotta szobafogságában, mert behallatszott hozzá, amint Bocskai a siker feletti örömeiben „citeráztat, sípoltat, úgy mulatja magát hajnalig”.

Vajon minek örülhetett ekkor annyira Bocskai, hogy – mint ma mondanánk – cigányokkal muzsikáltatott magának, énekelt és táncolt mellette egész kivilágos-kivirradtig, mint a parasztlegények, mikor valami nagy öröm (vagy bánat) éri őket? Mi tagadás benne, nem mondhatunk mást, mint hogy annak, hogy megszegte a királyának nemrég lett legújabb esküt, és hogy ez az esküszegés milyen pompásan sikerült. (Másképp nem botránkozott volna meg rajta annyira Istvánffy, akinek ugyanakkor és éppen ennek az eskünek a megszegése miatt szobafogságban kellett csücsülnie.)

Ez a kis – véletlenül feljegyzett eset – nagyszerű bepillantást enged Bocskai egyéniségébe. Látjuk belőle, mennyire emberi volt ez a nagy ember. (Aki az iszlámot alaposabban tanulmányozza, annak is feltűnik, hogy az iszlám is mennyire emberi. Ez az oka, hogy oly sok millió embert meg tudott hódítani magának, és hogy akiket meghódított, mennyire ragaszkodnak hozzája.) Bűnös volt Bocskai, de bűneiben is emberi (az iszlám is bűnös többnejűségével és rabszolgavásáráival, de mindez a nagy férfi önértet következménye benne, ez meg viszont rokonszenves) és mi, emberek mindent, ami emberi, szeretünk és rokonszenves számunkra, még akkor is, ha egyébként bűnös.

De vajon tudott volna-e örülni Bocskai Báthory Zsigmond szerencsés (Bocskaira szerencsés, de Erdélyre ugyancsak szerencsétlen) hazatértének, ha Báthory visszahozásában csak a közérdek vagy legalább elsősorban a maga egyéni érvényesülését biztosította volna ez a minden porcikájában törvénytelen, becstelen és Erdély népére is annyi szenvedést hozó, de sikeres politikai művelet? Aki csak egy cseppet is ismeri az emberi lelket, annak nem kell magyaráznunk, hogy nem. Azt, amiből csak a köznek van

haszna, vagy legalább elsősorban a köznek van haszna, senki se tudja annyira átérezni, mint azt, amiből neki magának van haszna. Csak a haza vagy elsősorban a haza szerencséje miatt nem szoktak örömben cigányokkal hejehujázni az emberek. Még a magyar emberek se.

Valóban, Erdély története és Bocskai élete a legvilágosabban bizonyítja, hogy az ő tetteinek főrugója mindig a maga érdeke volt, nem pedig a hazáé, sőt még a felekezetéé se, noha ez utóbbi, mint láttuk, az ő és akkor még mindenki lelkében sokkal fontosabb tényező volt, mint a hazafias érzés.

Bocskait fiatal korában feltétlenül az önérdek, az érvényesülési és szereplési vágy vezette akkor, mikor Erdély, a protestáns Erdély, hagyományos politikájával szakítva a király uralma alá való visszatérés oly erőszakos híve volt. Hiszen ez az irányzat legalábbis felekezeti érzelmeivel feltétlenül ellenkezett.

Mivel azonban ismerős volt és összeköttetésekkel bírt a prágai udvarban, otthon viszont se fiatalsága, se vagyoni viszonyai, se prágai összeköttetései miatt az érvényesülésre éppen nem volt nagy esélye, ha nem akart jelentéktelen tényező maradni, mindenképpen a prágai irányzatot kellett felkarolnia s ennek képviselőjével szerephez jutnia hazájában.

Mivel a meglett, vagyonos, tekintélyes erdélyi főurak (még a katolikusok is) óvatosságból (a töröktől való félelemből) továbbra is ki akartak tartani a törökös politika mellett, ha ő is velük tart, mint kisvagyonú ember és még fiatal is, elveszik a többiek között, vezető szerepet legalábbis még hosszú ideig nem játszhat.

Mikor azonban a többiekkel szemben a fejedelem merész tervének, a császár-király szövetségében egy nagy törökellenes háború megindításának odaadó, sőt (ha az ügy úgy kívánta) kíméletlen támogatójává vált, ő lett Erdélyben a fejedelem után az első ember, a hatalom tulajdonképpeni birtokosa, a közélet főtényezője, Erdély történetének úgyszólván egyedüli irányítója. Mivel pedig egész munkát végzett s nemcsak az alkotmányt dobta sutba, hogy ellenfeleit megtörhesse, hanem a bakó keze alá is adta őket és a kivégzettek elkobzott vagyonából még rendkívül meg is gazdagodott, a vezérszerephez szükséges adottságot is megszerezte már magának.

Ki hiszi el, hogy mindent csak azért tett, a sok vagyont is és a nagy rangot is csak azért fogadta el, hogy így hazájának jobban használhasson?

De ki hiheti el akár még csak azt is, hogy ez a nemes hazafias cél legalább akkora szerepet játszott tetteiben, mint az önérdék? Kivált mikor élete végén ő maga is azt hirdette, hogy az a politika, melynek kedvéért a kivégzéseket csinálta és a vagyonát szerezte, a hazára nagyon is káros politika volt, mert a nemzet érdeke azt kívánja, hogy a császárral szemben erős magyar ellensúlyt teremtsünk, nem pedig kiszolgáljuk s hatalmát még magyar részről is erősítsük?

De ez a török ellen indított nagy offenzíva se sikerült: ebben is azoknak az erdélyi hazafiaknak lett igazuk, akiket Bocskai kivégeztetett; sőt utána emiatt az országra erőszakkal rákényszerített török háború, a török bosszúja és a Bocskaitól vezetett Báthory Zsigmond állhatatlansága miatt olyan bajok sorozata érte Erdélyt, hogy történelme legválságosabb éveit, népe a képzelhető legnagyobb szenvedéseit élte át, melyeket még „hazafias” történetírásunk is elismer, sőt nagyon is hangsúlyoz, de csak azért, mert egyedül Báthory Zsigmond bűneként adja elő őket, Bocskai szerepét teljesen elhallgatja, sőt még azt is hangsúlyozza, hogy Báthory a jezsuiták neveltje volt, tulajdonképpen tehát mindennek a jezsuiták voltak az okai.

Bocskai azonban rendkívül éles eszű, előrelátó, vaslogikájú és éles ítélőképességű ember volt. Igazi államférfi. Elhíhetjük-e hát, hogy Erdélyben akkor azt, hogy a Bocskai képviselte politika szerencsétlenségbe dönti az országot, mindenki látta, éppen csak Bocskai nem? Bajosan. De viszont ha mindezt maga Bocskai is látta, akkor azt kell mondanunk, hogy ő a maga érdekeit még hazája tönkretévése árán is kereste, sőt véresen és tűzön-vízen át az egész ország ellenkezése ellenére ki is erőszakolta.

E megsemmisítően kemény ítélet elől talán kivonhatjuk magunkat azzal a megállapítással, hogy Bocskai akkor még fiatal volt és tapasztalatlan és a későbbi, negyvenes éveiben levő férfi éles ítélőképessége és logikája akkor még nem volt meg benne. Igen nagy jóakarat kell azonban ehhez az engedményhez, mert hiszen látható, hogy Bocskainak minden akadályon bármilyen eszközzel átgázoló férfiassága már fiatalabb korában is megvolt, tehát éppen nem látszik rajta, se a tapasztalatlanság, se a fiatalság.

Mellesleg azonban azt is meg kell jegyeznünk, hogy olyan bűnös, zsarnoki és minden törvénnyel ellenkező véres eszközöket, melyeket Bocskai használt célja elérésére, akkor se lett volna szabad használni, ha a cél tisztán és kizárólag csak a köz java lett volna. Mit szólunk azonban Bocskai véres és erkölcstelen eszközeihez akkor, mikor azt kell látnunk,

hogyan hazáját tönkre tette ugyan velük, de a maga egyéni célját elérte: valóban Erdély leggazdagabb és legbefolyásosabb embere lett a bűnös, véres eszközök által? Mikor Báthory Zsigmond (legelőször) megunta az uralkodást és el akarta hagyni Erdélyt, Bocskai eleinte ellene volt ugyan, de bizonyára csak azért, mert úgy meglepte a különös terv, hogy az első napokban nem tehetett mást, mint csak ámuldozott, de egyúttal joggal félt attól is, hogy unokaöccse távoztával az ő közéleti szerepének is befellegzett. Mikor azonban látnia kellett, hogy Báthory Zsigmond elhatározása komoly s nem tud változtatni rajta, maga is barátja lett a tervnek, sőt láttuk, hogy maga ment Prágába, hogy ott nyélbe üsse a dolgot. Bizonyára azért támogatta ezt az Erdély sorsára oly végzetes elhatározást, mert csak arra gondolhatott, hogy a fejedelem távozásával és az ország Rudolfnak való átadásával más nem is lehet Erdély kormányzója, mint eddigi érdemeire és sikereire való tekintettel – csak ő. Ekkor ugyanis még javában uralkodott Erdélyben az az irányzat, melyet ott ő teremtett meg: még folyt a törökkel a nagy háború Erdéllyel a császár oldalán.

Ámde láttuk, hogy a császár öccse, Miksa, akire császári bátyja Erdély kormányzását akarta bízni, s aki természetesen épp úgy (vagy talán még jobban) Bocskai irányítása alatt állt volna, mint a lemondott fejedelem, nem érkezett meg sose Erdélybe, hanem a főherceg helyett ideiglenesen Rudolf kiküldött biztosai kormányoztak. Ők azonban az országban szerzett felvilágosítások alapján Bocskait teljesen mellőzték, sőt még a váradi kapitányságtól is megfosztották. Érdekük volt ugyanis, hogy a rájuk bízott országnak kedvében járjanak.

Azt írták róla a császárnak, hogy kapzsi, pénzsóvár, szemtelen, tülekedő természetű, nyugtalan elme. Nagy okának kellett lennie a lesújtó véleménynek, mert hiszen egész addig, míg Erdélybe nem érkeztek, Bocskait a császár legmegbízhatóbb és leghasználhatóbb emberének kellett tartaniuk. Mindenki tudta, hogy Rudolf úgyszólván egyedül neki köszönhette, hogy Erdélyhez egyáltalán hozzájutott. Ezért ha Bocskai nem lett volna, ezek a biztosok se mehettek volna soha Erdélybe. Ha tehát ők elfogultan érkeztek Erdélybe, ez csakis Bocskai javára szóló elfogultság lehetett.

Mivel így a királyi biztosok működése idején teljesen lehetetlenné vált Bocskai részére a vezető szerep, ezért (tehát megint csak tisztára önző okból) a Rudolffal megkötött szerződés, a rá letett eskü, de az erdélyi

alkotmánynak is ellenére és – mint hamarosan kisült – a haza mérhetetlen kárára, hívta haza újra Zsigmondot és kényszerítette rá az erdélyi országgyűlést is arra, hogy Rudolfnak tett esküjét ő is megszegje és ismét Zsigmond, sőt a török mellé álljon. De hogy legalább egyelőre Prága felől is biztosítsa magát, Rudolfot is hűségével áltassa.

Zsigmond azonban hamarosan újra lemondott s így Bocskai minden tervét tönkretette. Az ügyet Prágában még most is Bocskai intézte el, de most már szívesen. Még nagyobb csalódás volt részére, hogy miközben Prágában járt, Zsigmond Báthory Endre kezébe juttatta a fejedelemséget, aki Bocskainak, mint Báthory Boldizsár gyilkosának és általában a Báthory-rokonság ellenségének, szintén ellensége volt. Ekkor vesztette el Bocskai lába alól Erdélyben a talajt, ekkor számúzta őt és kobozta el birtokait az országgyűlés és szorult ki magyarországi birtokaira. De hogy mennyire nem mondott le az érvényesülés reményéről még ekkor se, mutatja, hogy a Báthory Endre meggyilkolását követő zavarok közben is kísérletet tett már arra, hogy a hatalmat kezébe kerítse. Hamar be kellett azonban látnia, hogy ez lehetetlen számára s ezért ügyesen abban hagyta a kísérletezést.

Az érvényesülésre való utolsó kísérletként ezután lépett a szintén számúzótt és ezért török földön bujdosó Bethlen Gáborral összeköttetésbe, míg végül hozzá írt levele a császáriak kezébe került s Belgiojoso, mint hazaárulónak, megkezdte birtokai lefoglalását s így „kergette el” a császár „ágyúival” hűségéről. (Látjuk, hogy még ez se igaz, mert mire a császár ágyúi megszólaltak, Bocskai akkor már rég nem volt az ő embere.)

Említettük, milyen erkölcstelen eszközökkel fogadta ekkor zsoldjába a király seregében szolgáló kálvinista hajdúkat, hogy azok mily jellemtelenül hajtották végre árulásukat és hogy ezt nálunk mégis dicséretes színben szokás feltüntetni, mert hiszen minden a hazáért történt. Azonban, sajnos, semmiképpen se lehet rájuk fogni a hazafiságot. Ezek a hajdúk annyira nem voltak hazafiasak, és amit tettek, annyira épp oly vagy még nagyobb önzésből tették, mint Bocskai, hogy azon hajdú-vezérek közül, akiket Bocskai pénzen vett meg és bírt rá az esküszegő árulásra, az egyiket, mint láttuk, Rudolf tábornoka akasztatta fel, mikor utána sikerült foglyul ejtenie, a másikat pedig később maga Bocskai húzatta fel. Legalább ez utóbbit bizonyára nem kuruc értelemben vett önzetlen hazafiságáért s nem is azért, mert a Rudolfnak tett esküjét szegte meg, hanem mert még Bocskai

felfogása szerint és még az ő Habsburg-ellenes politikája szempontjából nézve is valóban kötnivaló gazember volt.

Ezek voltak tehát azok a hajdúvezérek, akik legelőször csatlakoztak Bocskai nemzeti zászlajához, akiknek végeredményben Bocskai minden sikerét köszönhette, akikről tehát nemzeti szempontból azt kellene hinnünk, hogy náluk nemesebb lelkű és önzetlenebb magyar talán nem is volt. De mindezt persze nem szabad tanítani a magyar történelemben, mert az ifúságra nem lenne nevelő hatással. Pedig éppen ellenkezőleg, csak annak van igazán demoralizáló hatása, ha gazembereket tüntetnek fel hazafias hősöknek:: ha elhallgatjuk az igazságot s így azt a látszatot keltjük, mintha a magyar nemzetnek csak ilyen hősei lennének. Pedig semmi szükség sincs e talmi hősökre, de annál nagyobb szükség van leleplezésükre. Vannak – hála Istennek! – igazi hazafias hőseink is, mégpedig bőszéggel; olyanok, akikről bátran meg lehet írni a teljes igazságot. Csak az a baj, hogy ezek nem voltak „antiklerikálisok”.

Bocskai végül tehát oda jutott, hogy koronás királya ellen fogott fegyvert. Az ellen a Rudolf ellen, akinek a kezébe egy magyar ember se tett le annyi hűségesküt, mint ő. Esküt szegni hazafiságból se szabad (hacsak a cél nem szentesíti az eszközt), de hogy Bocskai hazafiságból szegte meg Rudolfnak tett esküit, azt még ő maga se mondta. Maga is nyíltan kijelentette, hogy kényszerűségből, tehát önérdékből tette. Hogy tarthatnánk hazafias kötelességnek részéről ezt a fegyverfogást, mikor azt kell látnunk, hogy már felkelése legelején az üzente Prágába, hogy „*mostan is nincsen neki más fejedelme, hanem őfelsége, császár urunk*”.

Ezt természetesen nem azért üzente, mintha valóban így is gondolkodott volna, hanem egyszerűen csak azért, mert okos ember volt. Éles eszével tisztában volt azzal, hogy ahhoz, hogy a Habsburgokat Magyarország koronájától megfossza, neki nincs és nem is lesz soha elegendő ereje. Még akkor se, ha a törökkel is szövetezik. Tudta tehát, hogy a császárra ezután is rászorul, hogy ezután is tőle függ érvényesülése. Különösen akkor nagyon tudatában volt ennek, mikor kellemetlen pártfogójára, a török szultánra gondolt. A szultánnal való szövetezés nagy szegyenét is engesztelni akarta e prágai hízelkedéssel, sőt – mint mindjárt látni fogjuk – még ennél sokkal különösebb céljai is voltak kedveskedésének.

Tisztában volt vele, hogy nagyobbra nem törhet, mint hogy egy kisebb vagy nagyobb Erdélynek fejedelme lehessen. Azért mondta tehát magát a császár aláztos és hű szolgájának, hogy ez a császár minél könnyebb szívvel engedhessen át neki az országból minél nagyobb területeket. (A koronát is egyedül azért nem fogadta el a szultántól.) De viszont mindezzel azt is éppen elég világosan tudtukra adta, hogy esze ágában sincs az uralkodóháztól való elszakadást vagy a vele való dacolást hazafiságnak, annál kevésbé a hazafiság elengedhetetlen követelményének tekinteni. (Vagy ha igen, akkor ő volt a legkevésbé ilyen nagy hazafi.)

Sőt még tovább ment ezen a téren. Alighogy Erdély és Magyarország egy részének ura lett, azonnal követet és ajándékot küldött Grazba, Károly főherceg özvegyéhez, a későbbi II. Ferdinánd anyjához és őt is megkérte pártfogójának a császárral folytatandó béketárgyalásaiban. Ismerte már a főhercegnőt, mert az ő lánya volt az a Mária Krisztina, akit Báthory Zsigmond a császárral való kiegyezés és Erdély császári kézre juttatásának jutalmául feleségül kapott s ez alkalommal is ő járt Grazban leánykérőben Zsigmond nevében, sőt ekkor ott jelképesen még a házasságot is ő kötötte meg a főhercegnővel a fejedelem képében.

A főhercegnő anyjának pártfogására nem volt éppen szüksége, mert elég pártfogás volt számára a hadi helyzet: a török szövetség és Rudolf pénztelensége, népszerűtlensége, az ellene való általános elégedetlenség s Magyarország mellé még az osztrák, stájer és cseh protestánsok nyugtalansága is. Mária főhercegnő egyébként is távol élt az udvartól, de a legtúlzóbb jezsuita pártfogó hírében is állt a protestánsok között. Bocskai tehát nagyon jól tudta, hogy ha ez a Mária beleavatkozik a béketárgyalásokba, az neki csak kárára lehet.

A főhercegnő pártfogásának kérése csak diplomáciai fogás volt Bocskaitól. A követ és vele a tokaji bor csak azért ment Grazba, mert Bocskainak leánykérő terveit voltak ott. Ezt akarta előkészíteni a főhercegnőnek való kedveskedéssel. A főhercegnő lányát, Mária Krisztinát, Báthory Zsigmond elvált feleségét akarta magának feleségnek, akinek Báthory Zsigmonddal kötött házasságát az Egyház is felbontotta azon a címen, mert sikerült bizonyítani, hogy ezt a házasságot csak megkötötték, de végre nem hajtották. (Az el nem hált házasságokat az Egyház felbonthatja).

Lehet, hogy szerelmes is volt; lehet, hogy már akkor megtetszett neki a főhercegnő, mikor a fejedelem nevében Grazban járt s így alkalmá volt megismerni. (Láttuk, hogy Mária Krisztinának mind testileg, mind lelkileg olyan tulajdonságai voltak, hogy egyáltalán nem valószínűtlen Bocskainak iránta való szerelme. Mikor meglátta és megtetszett neki, kicsiny ember volt még ahhoz, hogy a kezére gondolhatott volna. Most azonban, hogy Báthory Zsigmond utóda lett a fejedelmi székben és a főhercegnő is felszabadult a házassági kötelék alól, feléledt a régi érzelem s komoly tettekben nyilvánult meg. Lehet, hogy ez volt lépésének fő oka.)

Sokkal valószínűbb azonban a másik ok. Bocskai az ész embere volt, nem pedig az érzelmeké. Nem valószínű, hogy ilyen fontos dologban őt a szerelem, nem pedig az érdek, az emelkedés, a dicsőségvágy vezette. Annál inkább valószínű ez, mert hiszen éppen nem egyedülálló eset az övé.

A Habsburgok úgyszólván minden ellenségének az volt a sorsa s ez érte el Bocskait is: megbűvölte a Habsburgok rangja, neve, dicsősége, előkelő vére, történelmi múltja. Az érvényesülés legvégső foka s ezért vágyai netovábbja volt, hogy ezzel a családdal rokonságba kerülhessen, hogy az ő felesége is ennek az uralkodóháznak a sarja lehessen. Hiszen így volt ezzel előtte már Zápolya János, sőt maga Mátyás király, utána nemsokára Bethlen Gábor is és később a nagy Napóleon is. (A Habsburgok legnagyobb ellenfele, XVI. Lajos francia király pedig már maga is Habsburg-ivadék volt az anyja révén.)

Bizonyára arra is gondolt, hogy ő majd méltóbb férj lesz a főhercegnő számára, mint Báthory Zsigmond, a volt fejedelem. Ő majd nem lesz impotens, sem pedig ideges bolond; ő majd méltó férj lesz a császári hölgy számára. Bizonyára az is sokat számított nála, hogy milyen irigység tárgya lesz ő majd Erdélyben és erdélyi volt vetélytársai és ellenségei előtt ezzel a feleséggel, mennyire emeli majd fejedelmi tekintélyét!

De nemcsak a Habsburgok politikai ellenségeiben látjuk ezt a rangtól és vagyontól való megbűvöltséget, hanem megtaláljuk még a költőkben is: Kisfaludy Sándorban például, akinek az előkelő és dúsgazdag Festetics grófokkal rokon Szegedy Róza tetszett, sőt megtaláljuk még az úrgyűlölő Petőfiben, Adyban és József Attilában is.

Szidta, gyűlölte az urakat Petőfi Sándor és természetesen „Apostolának” hőse, Szilveszter is szidja és gyűlöli őket, de azért ez a Szilveszter még se azon kunyhók lakóinak egyikébe lett szerelmes, akikért

szentséges elvei alapján oly nemes önfeláldozással, illetve oly patológikus gőggel küzdött és halt „vértanúhalált”, hanem éppen annak a kastélynak kisasszonyába, melynek urát és akinek apját oly engesztelhetetlenül gyűlölte.

Elárulta vele, hogy egész úrgyűlöletének és munkásszeretetének igazi oka az előkelő származás és a gazdagság irigylése volt, mely a tehetség és a művész vele született gőgje miatt nem abban nyilvánult meg, hogy hízelt azoknak és dörgölődött azokhoz, akiket irigyelt, hanem hogy gyűlölte s úgy tett, mintha megvetette és lenézte volna őket. A szerelme aztán elárulta, hogy valójában senkinek se tetszettek és imponáltak annyira a gazdagok és előkelők, mint éppen neki. Neki csak az az úr volt ellenszenves, aki gőgösködött vele (és akit ő kényszerített e gőgösködéssre a maga kihívó és visszataszító gőgjével). Tulajdonképpen tehát azt gyűlölte az urakban, ami a saját maga visszataszító tulajdonsága volt, a gőgöt.

Természetesen maga Petőfi is olyan volt, mint hőse, Szilveszter, hiszen hőseit nyilvánvalóan önmagáról mintázta. De egyébként maga is többnyire gazdag lányokba volt szerelmes, többek közt egy keresztény (de lutheránus) bankár lányába. Meg is kérte a lányt, de természetesen kosarat kapott. Végül aztán a várkastélyban lakó, gazdag, előkelő, elkényeztetett, zongorázni és franciául is tudó Szendrey Júliát veszi el katolikus létére is. S milyen lángoló szerelemmel!

Ady is szidja a grófokat és állítólag az ő szíve is azokhoz a nincstelenséghez húz, akiket „a grófi szérún” kizsákmányolnak, de az neki se jut eszébe, hogy a grófi szérú cselédei köréből házasodjék (pedig maga se született szebb vagy jobb házban, mint amilyenben ezek a grófi cselédek laktak). Dózsa népe csak verseiben szerepel. A szívében nem. Még a szeretője is dúsgazdag kapitalista „kikeresztelkedett” zsidóasszony (a Léda). S végül nem magyar parasztlányt emel fel maga mellé, hanem olyan gazdag úrilányt, akivel birtokot és kastélyt kap.

A proletárszármazású és proletárköltő József Attila is kapitalistalányba szerelmes.

Bocskai is Habsburg-gyűlölő, féktelen függetlenségre és szabadságra vágyó embereknek ünnepelt vezére, de „hazafias” győzelmét ő is arra használja fel, hogy maga érvényesüljön általa, hogy ő maga legyen általa több, mint amennyi addig volt és ez a több, vágyainak e netovábbja a „zsarnok” és „magyarelnyomó” Habsburgok családjába való boldog

beházasodás. Nem az erdélyi magyar lányok tetszettek őneki, hanem a grazi „idegen” leány.

Az erdélyi magyar lányokat napról napra látta, mégis agglegény maradt, egyik se tetszett meg neki. Ezt az idegen lányt csak futólag látta, mégis olyan kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkében, hogy még évtizedek múlva is azonnal felelevenedett emléke s mihelyt a viszonyok úgy alakultak, hogy komolyan arra gondolhatott, hogy az övé lehet, mindjárt fellépett nála kérőnek.

Pedig hát mit jelent Mária Krisztina kezének megkérése? A kuruckodás végleges abbahagyását mindenképpen. Bocskai azonban nem kapta meg Mária Krisztinát s ezért végrendeletében – melyben oly megható látni, milyen mély szeretettel emlegeti ez a rideg, anyagiasnak tartott észember az ő édes hazáját, Erdélyországot – már a magyar nemzet sorsa iránti aggodásból köti lelkére híveinek és utódainak, hogy addig, míg a magyar korona idegen és idegenben lakó ember fején vagyon, Erdély függetlenségéből semmiképpen se engedjenek, mert enélkül elnyeli Magyarországot ez az idegen hatalom. Ha megkapta volna ennek az idegen hatalomnak a lányát, akkor nem nyelte volna el.

Bocskai leánykérése Grazban tagadhatatlanul bizonyítja, hogy Bocskai csak azért és csak akkor jutott erre a nemzetétől annyira komolyan vett és jelenleg is még tartott politikai felfogásra, amikor és amiért Grazban kosarat kapott. Grazi leánykéréséből világosan láthatjuk, hogy maga Bocskai egyáltalán nem osztotta ezt a végrendeletében hangsúlyozott politikai felfogást. Ő az idegenben székelő uralkodóháznak nemcsak ellenzéke nem akart lenni, ha házassági reményeit az udvar meg nem hiúsítja, hanem éppen ellenkezőleg, a vele való még az eddiginél is sokkal szorosabb kapcsolat volt a célja.

Egész bizonyos, hogy a Mária Krisztinával kötendő házassági szerződésben az is benne lett volna (hiszen még Zápolya is kínálta, hogy az övében benne legyen), hogy Bocskai gyermektelensége esetére Erdély és kapcsolt részei újra visszazállnak az idegenben székelő királyra. S vajon maga Bocskai, aki egész életében a legaulikusabb erdélyi volt, milyen aulikus lett volna, mint most már a császár sógora? Lehetett volna-e ez esetben szó annak a „nemzeti” politikának folytatásáról, melyet Bocskai végrendeletében, mint nemzeti függetlenségünk elengedhetetlen zálogát híveinek annyira lelkére köt?

Hitt-e hát Bocskai komolyan ennek a politikának hazafiasságában, sőt egyenesen abban, hogy ez a politika Magyarország függetlenségének elengedhetetlen feltétele? Ha pedig hitt benne, de egy Habsburg-feleség kedvéért mégis hajlandó volt ezzel éppen ellenkező politika követésére, akkor mi lehet a véleményünk Bocskai hazafiságáról, jelleméről és önzetlenségéről, kijelentései és jelszavai őszinteségéről?

Pedig ne felejtsük, hogy Bocskai nem akkor kérte meg Mária Krisztina kezét, mikor még a Habsburg-párti politikát tartotta helyesnek, hanem szabadságharca győzelmes befejezése után, tehát akkor, mikor már régen áttért a régivel homlokegyenest ellenkező politika követésére, tehát akkor, mikor állítólag már régen belátta, hogy a Habsburg-ellenes, a kuruckodó politika az, mely a nemzetre üdvös, sőt egyedül tűrhető magatartás magyar ember részéről.

A Habsburgoktól különálló, sőt velük ellenséges viszonyban álló Erdélyre tehát csak akkor lett szükség Magyarország függetlensége megőrzése céljából, mikor Bocskai nem kapott főhercegnő-feleséget. Ha Mária Krisztinát megkapja, akkor már egy cseppet se veszélyes a magyar függetlenségre, ha Erdély és általában az egész magyarság szíve-lelke a Habsburgoké. Pedig mi milyen komolyan vettük Bocskai végrendeletét s benne Erdély függetlenségének hazafias megokolását s milyen komolyan vesszük és milyen igaznak tartjuk még ma is!

De nemcsak a magyar, hanem még a kálvinista embernek is ki kell ábrándulnia Bocskaiából. Az ugyanis, hogy a tervezett grazi házasság legalábbis katolikus reverzálissal lett volna kapcsolatos, még bizonyosabb, mint az, hogy Erdély Bocskai halála után a császárra (természetesen nem mint császárra, hanem mint magyar királyra) szállt volna. Bocskai tehát olyan kálvinista volt, akit a mai felekezeti törvények szerint el kellett volna tiltani az úrvacsorától; akit felekezeti részről mint jellemtelen hittagadó embert megvetettek volna és még falusi presbiterré se lehetett volna megválasztani. Bocskai tehát a leánykérésével azt is bebizonyította, hogy nemcsak jó magyar nem volt, hanem még csak jó kálvinista se. Pedig ha az elsőt nem is, de ez utóbbit még mi is elhittük róla.

Ezzel természetesen nem mondjuk azt, hogy Bocskai azt a reverzális szívesen adta volna. Noha ugyanis nevetségesnek tartjuk is történetíróink azt a megállapítását, hogy „hithű kálvinista” volt (milyen gúnyként hat ez a szó olyan emberben, aki érvényesüléséért olyasmikre volt képes, mint

Bocskai!), azt kétségtelen tényként kell elfogadnunk, hogy annyira öntudatos kálvinista és annyira katolikusgyűlölő azért volt, no meg a hitfelei előtti becsületre is adott annyit, hogy a reverzálisra nem szívesen szánta volna el magát. Tekintve azonban a nagy „ellenértéket” amit számára egy Habsburg-feleségjelentett s azt a dicsőséget és tekintélyt, melyet ez számára erdélyi hívei előtt hozott volna és – nem utolsó sorban – azt a jóleső önkielégülést, melyet ezzel volt irigyei, ellenfelei és ismerősei és gyerekkori pajtásai előtt érzett volna, még ezt is szívesen megtette volna.

Mivel azonban e legmagasabban járó terve kútba esett, kosarat kapott, mégpedig – mint láttuk – az alacsony származású Khlesl bíborostól nagyon is durva és sértő alakban kapta meg a kosarat, – megmaradt „hithű” kálvinistának és végrendeletében olyan megható szavakkal és olyan őszinte meggyőződéssel hangsúlyozza azt, hogy a nemzet elengedhetetlen érdeke kívánja, hogy Erdély ne kerüljön Habsburg-kézbe addig, míg a Habsburgok más, nálunk hatalmasabb országoknak is urai s míg külföldről kormányoznak bennünket, mintha ő maga nem töltötte volna egész életét éppen az ellenkező törekvésben és mintha nem lett volna hajlandó éppen az ellenkezőre még nagy pálfordulása után is, ha megkapta volna a Habsburg-mennyasszonyt.

Kétségtelen tényként megállapíthatjuk tehát, hogy Bocskait közéleti magatartásában és élete végső nagy pálfordulásában is, elsősorban nem a nemzet szolgálata vezette. Elsősorban nem azért lett felkelő, mert azt hitte, hogy nemzetének van szüksége erre a felkelésre. Ha pedig e letagadhatatlan igazságnak nem ugyan cáfolatára, de legalább meggyöngítésére azt a megállapítást teszik, hogy ez igaz, de a nemzet érdeke szerencsére összeesett Bocskai magánérdekével s így – mivel a főhercegasszonyt nem kapta meg – mégis csak nemzetünk nagy jótévője és szabadságának hőse lett, sajnos, ezt se fogadhatjuk el igazságként.

A nemzetnek se lett semmi haszna abból, hogy Bocskai felkelő lett és hogy felkelői álláspontját tervezett, de – szerencsére – füstbe ment házassága se változtatta meg. Éppen ellenkezőleg: nagy kára lett belőle. Ártott vele a nemzetnek, mert pusztította a magyar nép életét és vagyonát; ártott, mert a törökkel már akkor 13 éve folyó háború mellé még a két éves testvérharc pusztítását és szenvedéseit is hozta. Ártott, mert meghosszabbította itt a török uralmat s ezáltal, hogy „szövetségese” lett,

megnövelte a török hatalmát éppen akkor, mikor már a meggyöngülés kétségtelenjeleit mutatta.

Ártott, mert önmagunk, de különösen a külföld előtt tönkretette a nemzet becsületét, mert addig úgy ismert bennünket mindenki, mint a török legkérlelhetlenebb ellenfelét és vele szemben Európa, a kereszténység és a nyugati civilizáció önzetlen védőjét. Most pedig azt kellett látnia, hogy ez a tőle becsült magyar nép nemcsak abban hagyta az évszázados, dicső küzdelmet, hanem egyenesen az ellenség mellé állt, szövetséget kötött vele – és ami az árulás borzalmasságát még növeli – ezt háború közben tette: akkor, mikor királya és a nemzetet pénzével és vérével áldozatosan segítő külföld már másfél évtizede folytatta a véres harcot a nemzet felszabadítására. Ártott, mert Bocskai volt az első, aki két nagy szomszédunk: a nyugat és kelet, Ázsia és Európa, Habsburg és török között, annak a keletnek, az iszlámnak és Ázsiának oldalára állt, mellyel szövetkezni akkor keresztény emberre szégyen és árulás volt és amely tőle elkezdett politika később végzetesen helytelennek és a nemzetre nézve katasztrofálisnak is bizonyult, mert hiszen ez a keleti fél, akihez mi ekkor csatlakoztunk először (de nem utoljára), a nyugattal való küzdelmében a gyöngébbnek bizonyult s így vesztes lett.

Amint ugyanis az első (1914-18-as) világháborúban végzetes volt ránk nézve, hogy sorsunkat nem a győzelmes Antant, hanem a vesztes Németország sorsához kötöttük és így vele együtt mi is elbuktunk (emiatt lettünk csonkaországgá s veszítettük el Erdélyt, a Felvidéket, Horvátországot és a tengert) és amint újra csak végzetes volt ránk nézve, hogy nem okulva a tapasztalaton a második világháborúban megint csak így tettünk s megint Németországgal együtt semmiztek ki bennünket mindenből, épp oly végzetes politikai baklövés volt részünkről már régebben is az, hogy a Habsburg-ház és a török küzdelmében is, noha ezt a küzdelmet a Habsburg ház, mint a mi királyunk a mi érdekünkben vállalta s így igazán könnyű volt eldönteni, mit kíván tőlünk a becsület, melyik mellé kell állnunk, azóta pedig már a történelem is megmutatta, hogy amit a becsület kívánt volna, azt kívánta volna tőlünk a józan ész és a magunk érdeke is: mi mégis a mellé a török mellé álltunk, aki a küzdelem vesztese lett s így vele mi is vesztesek lettünk s ráadásul még az alattvalói eskü megszegésének és a kereszténység elárulásának szégyenbélyegével homlokunkon.

Bocskai volt az első, aki hazafias kötelességgé és érdemmé tette az alattvalói hűségeskü megszegését és az évszázados „pogány” ellenség mellé való állást, noha ezt az ellenséget kevés magyar utálta annyira s volt annyira tisztában természetével, mint éppen ő. Ő a fő oka tehát annak, hogy utána évszázadokon át őt követte a nemzet lélekben mindig, de tettekben is igen gyakran, mert nálunk már csak ez számított hazafiságnak. Ennek következménye lett aztán, hogy mikor végre elértük azt, amit őseink szinte elérhetetlennek tartottak: felszabadultunk a török alól és visszaszereztük országunk integritását, ezt nem mi csináltuk meg, nem mi értük el, hanem nélkülünk, sőt ellenünk a királyunk, akinek mi megtagadtuk – és „hazafiságból” tagadtuk meg – az engedelmességet még akkor is, mikor érdekünkben ezt a dicsó és eredményes felszabadító háborút folytatta. Nem csoda aztán, hogy tettünk következményeit utána évszázadokon át éreztük, de az már csakugyan csoda, hogy a hibát mi még emiatt is a dinasztiaiban kerestük és találtuk meg s még emiatt is nem magunkra, hanem a dinasztiaira haragudtunk.

Tagadhatatlan, haszna is volt Bocskai felkelésének: Megmutattuk vele az idegen udvarnak, hogy veszélyesek vagyunk rá nézve, hogy félnie kell tőlünk, mert ártani is tudunk neki, ha akarunk és – sajnos – ugyanekkor azt is tudtára adtuk, hogy nemcsak tudunk, hanem akarunk is neki ártani. Hol van azonban az a józan eszű ember, aki még ezt is haszonnak tartja, vagy aki nem látja, hogy ez a haszon sokkal drágább volt részünkre, semhogy dicsekedhetnénk vele vagy örülhetnénk neki. Ez legfeljebb abban az esetben lehetett volna nyereség a nemzetre, ha mindjárt az első alkalommal sikerült volna végleg el is szakadnunk attól az uralkodóháztól, melynek tőlünk való félelmét nemzeti nyereségnek tekintettük. (Még így is nagyon kétes lett volna a haszon, mert még az se nagyon előnyös egy nemzetre, ha a szomszédja haragszik rá; sokkal kívánatosabb, ha az is szereti)

Ámde az a király és az az uralkodóház, melyet Bocskai és követői által arra tanítottunk meg, hogy féljen tőlünk, és akinek Bocskai és követői által azt adtuk tudtára, hogy nem bízhat bennünk: még 300 évvel utána is uralkodónk volt és még akkor is épp úgy rá voltunk szorulva a jóindulatára vagy bizalmára, mint amennyire ő rá volt szorulva a mienkre.

Használhat-e nemzetének az az ember, aki „hazafias” működésével azt éri el, hogy nemzete háromszáz éven át ellensége legyen királyának, tehát

– mert logikus gondolkodással ebből ez is következik – királya is ellensége legyen nemzetének, de azért mégis királyunk, mi pedig mégis alattvalói maradjunk? Éppen ellenkezőleg: képzelhető-e ennél nagyobb nemzeti katasztrófa és ennek a nemzeti katasztrófának nem az volt-e az oka, aki nagy hazafiságában – kétségbeejtő baklövással – azt a célt tűzte maga elé, hogy a magyarok királyát ne nemzetünk szeretetére és az iránta való bizalomra, hanem a tőle való félelemre tanítsa meg?

Igaz, hogy a mi királyunk mégse lett s különösen nem maradt háromszáz éven át ellenségünk, de ez már igazán nem Bocskai és elvbarátainak érdeme, mert abból, amit ő és ők csináltak és amire ő és ők törekedtek, ennek szükségszerűen következnie kellett volna. Viheti-e valamire az olyan nemzet, mely 300 éven át haragban van a királyával? Ennek a haragnak csak akkor lenne értelme, ha ez a harag csak egy évig vagy félévig tartana azért, mert utána már nem királyunk az, aki haragban lett velünk. Ha azonban királyunk marad még hosszú évszázadokig (pedig láttuk, hogy Bocskai ezt jól tudta) s ha a harag is tart ugyanaddig, az baj a királyra, de kétségtelen, hogy épp oly baj ránk is, mert hiszen ha a király vezeti a nemzetet (s különösen teljesen az vezette a múltban, mikor még nem volt népuralom és parlamentarizmus), lehet-e szó jó vezetésről akkor, ha a vezető és a vezetett haragban vannak?

Hogy ez az állapot nem kívánatos, azt a nagyszerű logikájú és ítélőképességű Bocskai a maga személyére vonatkozólag – mely mint láttuk, minden tettét elsősorban irányította – rögtön és világosan belátta. Ezért üzent a császárnak akkor is, mikor diadalmaskodott és hatalma tetőpontján állt, hogy ő most is alázatos és hű alattvalója; ezért volt minden vágya, hogy családjába beházasodhassék és rokona lehessen.

A nemzetet illetően azonban nem gondoskodott ugyanezen szeretetről és jóindulatról. Ez ugyanis már ellenkezett volna érdekeivel. Ha ugyanis nem szítja, táplálja a király és a nemzet közti gyűlöletet s el nem éri azt, hogy a kettő között egyenesen fegyverre menjen a dolog, akkor nem menthette volna meg birtokait, sőt még az életét se s nem lehetett volna belőle erdélyi fejedelem és a Részek ura. Akkor nem juthatott volna olyan helyzetbe, hogy még a császárral való sógorságra is gondolhasson.

A maga személyét illetően mihelyt célját elérte, azonnal gondoskodott, illetve megpróbált gondoskodni, hogy fátyolt borítson a múltra, hogy múljon el a gyűlölet, hogy királya ne féljen többet tőle, hogy királya benne

ne ellenségét, hanem hűséges alattvalóját, barátját, sőt szeretett sógorát lássa. De amit megtehet egy ember, de csak olyan ember, amilyen Bocskai volt, akiben az ész teljesen uralma alatt tartotta a szívet és szenvedélyeket, és akiben ez az ész bámulatos világosan és tisztán működött, azt semmiképpen se lehetett elérni, hogy maga a nemzet is, tehát egy nagy közösség is megtegye.

A tömegeket nem az ész irányítja, hanem az indulatok, sőt a szenvedélyek. Nem véletlen, hanem a természet törvénye volt, hogy az a gyűlölet és azok az indulatok, melyek magában Bocskaiában az ész parancsára akkor ültek el, sőt akkor változtak át éppen az ellenkező indulatokká (hízalgő szeretetté és kedveskedéssé), mikor akarta: a nemzetben, a magyar tömegekben még évszázadokig is megmaradtak, sőt tomboltak. Azokat az indulatokat, melyeket Bocskai felkorbácsolt, az a felekezet, melyhez akkor a magyar tömegek tartoztak s egy harmadrészükben még ma is tartoznak, a maga érdekében is még évszázadokig tovább szította. De láttuk, hogy végrendeletében (házassági terve meghiúsulta után) maga Bocskai is szította.

Így maradt meg nálunk Bocskai korától kezdve egész a Habsburg-ház 1918-as bukásáig, sőt még azon is túl napjainkig az uralkodóház iránti gyűlölet, a fegyveres felkeléseknek a hazafias érzelmekbe való beágyazása, az a magyar természettel már vele járó törekvés, hogy neki nem arra kell törekednie, hogy uralkodóháza szeresse és bízson benne, hanem hogy féljen tőle. Ezért kellett ezt a keserű valóságot magának a dinasztianak is tudomásul vennie, számításaiba belevonnia, azaz tőlünk is viszont félnie. Mivel pedig uralkodóházunknak más, nálunk nagyobb és gazdagabb országai és a mienknél nagyobb hadserege és pénzforrásai is voltak, könnyű megérteni, milyen hátrányos volt ránk nézve ez az irányukban tőlünk kikényszerített bizalmatlanság 300 hosszú éven át.

Mindez Bocskai bűne, mindezért Bocskai a felelős. Bűne annál nagyobb, mert azt se hozhatjuk fel mentségére, hogy mindezt nem láthatta előre, tehát ezek a káros következmények tudta és akarata nélkül következtek be. Láttuk, mennyire tisztában volt Bocskai éles esze azzal, hogy minden törökkel való szövetség és az ő minden szerencséje ellenére mi továbbra is csak Habsburg-alattvalók maradunk. A maga érdekében mennyire le is vonta e belátásának következményeit s mennyire rögtön arra törekedett, hogy a császár ne féljen tőle, hanem bízson benne.

Bocskai tehát nagyon jól tudta, hogy az a király, akit meggyűlöltetett a nemzettel, e gyűlölet ellenére is még nagyon sokáig királya lesz a nemzetnek, ez pedig a nemzetre nézve rendkívüli károkkal fog járni. Azt is tudnia kellett, hogy ha ennek káros következményeit a maga személyét illetően okosságával ki tudja is küszöbölni, a nemzetet illetően nem áll hatalmában épp úgy kiküszöbölni, mert egy nemzet érzelmei nem irányíthatók úgy, mint ahogyan egy ember – de csak az olyan rendkívüli ember, mint amilyen ő volt – eszével és akaratával irányítani tudja érzelmeit.

Sőt Bocskai egyéni hiúságból, mert a főhercegnő kezét nem sikerült elnyernie, sőt – ha nem is magától az uralkodóháztól, hanem Khesl bíborostól – még egyenesen sértő durva elutasításban is részesült, nemcsak elsimítani nem igyekezett a tőle a nemzet körében a dinasztia ellen felszított gyűlöletet és bizalmatlanságot, hanem ezt végrendeletében a nemzet számára egyenesen kötelezővé tette. Hogy ebben egyenesen a bosszú, tehát most már őt se az ész, hanem a szenvedélyek vezették, bizonyítja, hogy kevéssel előtte még éppen az ellenkező irányban akart elindulni.

Hogy a császár vele nem akart sógorságba kerülni, az rosszul eshetett Bocskainak, de semmiképpen se eshetett rosszul magának a nemzetnek, mert hiszen Bocskait csak akkor tekinthetnénk a nemzet hivatalos képviselőjének, ha az a felkelés, melybe ő belevitte a nemzetet, a nemzet ügye lett volna. Pedig hogy mennyire nem az volt, mutatja, hogy Bocskai maga is azonnal szakított ezzel a gyűlöleten alapuló politikával, mihelyt egyéni célját elérte.

Még maga Bocskai se érezhette magát sértve házassági ajánlatának elutasítása miatt, mert hiszen nem a császár utasította el, hanem maga a menyasszony jelölt. De még az ő részéről se volt sértő Bocskaira az elutasítás, mert az elutasítás nem Bocskai lekicsinylése, annál kevésbé más, Bocskainál rangosabb vagy jobban szeretett férfi miatt, hanem azért történt, mert a menyasszony Krisztus jegyese lett, zárdába vonult. Ha a menyasszony férjhez akart volna hozzá menni, nagyon valószínű, hogy Bocskai a császár beleegyezését is megkapta volna. Mivel arra már II. Mátyás lett a császár, ezt a beleegyezést nem is valószínűnek, hanem egész bizonyosnak kell mondanunk.

Bocskai felkelése még a nemzeti ügynek és függetlenségnek és az alkotmányos életnek se használt úgyszólván semmit. Függetlenségünk megcsorbulásának ugyanis, tehát annak, hogy nem volt se külön magyar hadseregünk, se külön pénzügyünk és hogy külügyeinket se mi intéztük, a fő oka az volt, hogy elesettségünk, szegénységünk és országunk feldaraboltsága miatt, se had-, se külügyeink költségeit nem mi fedeztük, hanem „idegen” uralkodónk, mégpedig nem tőlünk kapott forrásokból. Tehát csak azért tudta fedezni, mert idegen volt.

Ezen sem Bocskai, sem „szabadsághős” utódai, sem senki emberfia nem segíthetett akkor. A „szabadsághősök” e tekintetben csak súlyosbították a helyzetet, mert a testvérharcok csak még nagyobb elvérzést okoztak és csak még jobban pusztították a magyar vagyont. Mivel a felkelők a török szövetségesei voltak, miattuk még a török is jobban terjeszkedett s mivel a „szabadsághősök” minden sikeres felkelés után újabb megyéket csatoltak Erdélyhez, azt a Magyarországot is mindig kisebbé tették, mely még a Habsburgok uralma alatt állt s így az ország fenntartásának költségeit fedeznie kellett volna. Így tehát az ügyeinkre való osztrák befolyás, mivel emiatt mindig nagyobb mértékben szorultunk rájuk, csak még nagyobb lett.

Hiába mondták ki tehát a bécsi békében, hogy Magyarország független ország, stb., ez írott malasztnál egyéb nem volt és nem is lehetett. Minden ország függetlensége anyagi erejétől függ. Hazáját csak az tudja függetlenebbé tenni, aki anyagi erejét növelni tudja. Az a „szabadságharc”, melynek révén a törökké lett Esztergom és Vác (s velük együtt természetesen a környékükön fekvő falvak százai) és Bocskaié, mint erdélyi fejedelemé, hét nagy kelet-magyarországi megye, nem tehetette Magyarországot függetlenné, hanem szükségképpen még kevésbé függetlenné kellett tennie, mint addig volt.

Elméletben független ország volt Magyarország már Bocskai előtt is. Erre Rudolf már koronázásakor megesküdött, a gyakorlatban, a valóságban azonban nem lehetett független egész addig, míg azt a pénzt, melyre védelméhez szükség volt, Rudolfnak Ausztriában, Stájerben, Csehországban, a Német Birodalomban kellett behajtania és spanyol unokatestvérétől kellett kikönyörögnie. Mivel Bocskai szabadságharca után Magyarország kisebb lett és még ez a kisebb ország is még szegényebb és néptelenebb lett, mint addig volt, világos, hogy még az addiginál is kevesebb adót fizetett. Ennek szükségszerű következménye volt, hogy

királyának még az addiginál is többet kellett Magyarország védelméhez külfországból szereznie, ebből pedig csak Magyarország önrendelkezési jogának, tehát függetlenségének még nagyobb megcsönkulása következhetett.

Az a „vívmány”, hogy a király ezután idegen csapatokat nem tarthat az országban, sem idegen őrségeket a végvárakban, csak arra volt jó, hogy majd ha jön a következő felkelés (már két évtized múlva jött is) az még könnyebben foglalhassa el az országot, mint Bocskai és már hetek múlva Bécsot fenyegethesse. Mivel királyunk hazánkban levő seregeit nem magyar, hanem osztrák, cseh, német és spanyol pénzből fizette, egyenesen lehetetlen, sőt nevetséges követelés volt, hogy ezek a seregek mégis magyarokból álljanak. Azt a pénzt, amibe ezek királyainknak kerültek, még akkor is nehéz volt idegenektől megszerezni, ha a tőlük adott pénzt azok fiai kapták meg zsoldként, akik adták.

Örülünk kellett, ha a pénzüket odaadták, még akkor is, ha ilyen rájuk végig sértő kikötések nem tették lehetetlenné még a kérést is. Ha királyaink e kikötéseket komolyan vették volna, legfeljebb azt érhették volna el, hogy azokat az összegeket, melyeket eddig is csak a legnagyobb nehézségekkel tudták külföldi alattvalóiktól részünkre bevasalni, ezentúl a magyaroktól kellett volna kérniük. Mivel pedig ezt tőlük hiába kérték volna, le kellett volna romboltatniuk a magyar végvárakat és a török basák betöréseinek, rablásainak és emberelhurcolásainak szabad folyást engedniük.

Hogy Bocskai szabadságharca rászorította a királyt a rendes országgyűlésre és nádorválasztásra, a nemesi kiváltságok tiszteletben tartására, a „törvénytelen” birtokelkobzások abbahagyására, szintén nem tekinthetjük komoly vívmánynak, mert láttuk, hogy törvénytelen birtokelkobzások Bocskai előtt se voltak, a nemesi kiváltságokat pedig sokkal jobban tiszteletben tartották, mint az ország érdeke kívánta volna.

Láttuk, hogy Rudolf országgyűlést is ugyancsak bőven tartott már Bocskai fellépése előtt is. De ha nem tartott volna, az is sokkal kisebb alkotmányértés lett volna, mint Báthory Zsigmond országgyűlései (melyek azonban valójában Bocskai országgyűlései voltak), melyekre ugyan összehívták a nemességet, de ugyanakkor arról is gondoskodtak, hogy azt akarják, amit az akar, aki összehívta őket; aztán jutalmul azért, mert engedtek a terrornak és valóban azt akarták, amit kívántak tőlük, e „szabad” erdélyi magyar rendek egy részét még le is mészároltatták, végül

pedig – hogy a paroxizmus teljes legyen – ugyanezzel az országgyűléssel még egyhangú köszönetet is mondhattak maguknak a lemeszárlásért.

S mikor Erdélyben ilyen országgyűlések voltak, nekünk nem ez fájt, hanem csak az, hogy Pozsonyban sokszor nem volt minden évben országgyűlés. Pedig csak azért nem volt minden évben, mert ezek a pozsonyi országgyűlések olyan tűrhetetlenül szabadok voltak, hogy a rendek feltételeket szabtak a királynak a kért adó megszavazására, s ha a király nem elég gyorsan teljesítette a feltételeket, könyörögni kellett nekik, hogy megsértődésükben azonnal szét ne menjenek.

A nádori szék be nem töltése miatt is csak azért emlegettek alkotmányértést, sőt esküszegést a mi nagy hazafiaink, mert a nádor akkor mindig protestáns nádort jelentett. Tessék megfigyelni: mihelyt katolikus lett az országgyűlési többség s ezért a nádorok is katolikusok lettek, egyszerre nem panaszkodik már az országgyűlési ellenzék, hogy miért nincs nádor. De viszont van-e érthetőbb dolog annál, hogy a király nem szívesen bízta az ország és a hadsereg vezetését olyan emberre, akitől félnie kellett? Mivel a Báthoryak ellenségei voltak, Bocskai sem akarta, hogy Zsigmond távozása után egy Báthory legyen a fejedelem Erdélyben. Pedig hát a Báthoryak magyarok voltak, nem pedig idegenek, fejedelemségük az országnak nem ártott, hanem ellenkezőleg: használt volna. Bocskai mégis megakadályozta nemcsak azt, hogy a fejedelmi székre kerüljenek, hanem még azt is, hogy egymással kibéküljenek. Milyen messze áll ettől az önzéstől annak a magyar „idegen” királynak „gonoszsága”, aki szintén csak akkor választat olyan nádort, akitől félnie kell, ha rákényszerítik?

Hogy Bocskai felkelésének eredményeként még a törvényesen a koronára szállott birtokoknak a közösség javára való igénybevétele is majdnem megszűnt, az hasznos volt a magyar nemességnek, de nem az országnak. Ezáltal ugyanis az ország anyagi forrásai még csekélyebbek lettek, mint addig voltak, tehát függetlensége és önállósága is még kisebb lett, mert a török elleni védelmében még jobban a külföldre szorult. Az az ország pedig, melyet más országok védnek meg, nem lehet a maga ura, nem lehet független.

Világos, hogy az oldalági rokonokra nem volt kellemes, ha a hűtlenség vagy magszakadás folytán a kincstáré lett az ősi birtok. Természetes az is, hogy ezt a magyar nemesség nem jó szemmel nézte. De hát ki nézi jó szemmel a jövedelmi adót vagy az örökösödési illetéket? Mégis fizetjük.

Bezzeg örülnének ezeknek a Bocskai-korabeli magyar nemeseknek mai utódai, ha ma is csak annyi illetéket kellene fizetniük az államnak, mint Bocskai idejében kellett, pedig most béke van, akkor pedig már 15 éve élethalálharcot vívott az ország. Ma inkább azon csodálkozunk, hogy lehetett azt a harcot a lakosság olyan kis megterhelésével megvívni, mint azt akkor Rudolf megvívta.

Egyébként olyan magyar ember, aki esküjét annyiszor megszegte, a magyar alkotmányt annyiszor megsértette, aki annyi, csakugyan törvénytelen birtokelkobzást hajtott végre és éppen ezekből annyira meggazdagodott, mint éppen Bocskai, nem volt kívüle az országban még egy. Aztán szegték-e meg a magyar nemesi kiváltságokat valaha brutálisabban, mint az a Bocskai, aki mint láttuk, egyszerűen kivégeztette a főnemeseket még akkor is, mikor már rég engedelmeskedtek, csupán azon elv alapján, hogy az ellenség mégis csak biztosabb holtan, mint csak megfélemlítve? A köznemest azonban kivégzése előtt még kínpadra is vonatta. A képtelenség még növekszik, ha meggondoljuk, hogy éppen ez a Bocskai hány hasonló dolgot szemére éppen annak a Rudolfnak, akiről még Acsády is kénytelen megállapítani, hogy az életét senkinek el nem vette, legalábbis magyar embernek nem, sőt még hivatalos irataiból is csak úgy árad a szeretet melege a nemzet felé.

Végül ki ragadhatott kevesebb joggal fegyvert Rudolf fizetetlen zsoldosainak rablásai és visszaélései miatt, mint az a Bocskai, akinek „angyalai” oly kihágásokat követtek el, amelyeneket sem addig, sem azután nem szenvedett senkitől a magyar nép.

Ami végül a vallásszabadságot illeti, láttuk, hogy Bocskai nem a protestáns vallásszabadságért küzdött, hanem a protestantizmus már meglevő uralmának további fenntartásáért és a katolikus vallás akkori elnyomásának fenntartásáért. Láttuk, hogy mikor Bocskai fegyvert ragadott, noha a törvény betűje még mindig az eretnekek megégetését írta elő, nem történt még a protestáns vallás ellen semmi más sérelem, mint csak az, hogy a kassai dómot visszaadták a katolikusoknak, egy lócsei templommal pedig csak megpróbálták, de már Bocskai felkelése előtt, tehát nélküle is, ettől szegyzemre visszavonultak.

Vizont látni fogjuk, hogy ezzel szemben Bocskai protestáns hazájában, Erdélyben, százszor ekkora sérelmek érték a katolicizmust. Pedig Erdélyben a katolicizmust a három protestáns felekezet bármelyikével egyenrangúnak

mondta a törvény, míg Magyarországon akkor még egyedül csak a katolicizmust ismerte el. De nemcsak a protestáns Erdélyben, hanem az elméletben a protestánsok megégetésének alapján álló Habsburgi Magyarországon is a gyakorlatban a legnagyobb katolikus elnyomás volt, hiszen majdnem minden falu protestáns földbirtokos kezében volt, amely katolikus istentiszteletet nem tűrt meg birtokán s majdnem minden várost protestáns tanács kormányzott, mely katolikus templomot, intézményt vagy nyilvános istentiszteletet szintén nem tűrt meg falai között.

Az igazság tehát az, hogy nemcsak Erdélyben, hanem az anyaországban is a katolikus vallás szabadsága volt elnyomva. De Bocskai mégis a protestáns vallás „szabadságáért” küzdött. Rudolf azzal, hogy a kassai dómot visszaadta a katolikusoknak, és ha hatalmában állott volna, egy-egy templommal ugyanezt más városokban is megtette volna, nem a vallásszabadság ellen követett el merényletet, hanem a vallásszabadság helyreállítására tett – sajnos nagyon is szerény és eredménytelen – kísérleteket.

Ha Bocskai csakugyan a vallásszabadság hőse lett volna, nem pedig csak cégérnek használta volna ezt a jelszót, akkor neki kellett volna végrehajtania azt, amit Rudolf csak szeretett volna s neki kellett volna minden városban legalább egy templomot visszaadnia a katolikusoknak és istentiszteletüket a protestánsok terrorja és gúnyja ellen megvédenie.

Helyette lecsukatja és „csepegteti” az egyik katolikus papot, más kettőt pedig legyilkolni hagyja, hogy az így gazdátlaná vált templomot átadhassa a maga felekezetének. Még püspököt is meggyilkolni hagy (a tetteseket legalábbis esze ágában sincs megbüntetni), Kassán megint minden templomot visszaad a protestánsoknak és újra eltiltja ott a katolikus nyilvános istentiszteletet. Erdélyben katolikus középiskolát nem tűr meg, sőt még papnevelőt sem s mivel kiűzi onnan a jezsuitákat, olyan papokat se tűr, akik a népet felemelni tudnák. Mindent elkövet a tekintetben is, hogy az ilyen papokat Magyarországból is száműzzék. Tulajdonképpen azért harcolt tehát, hogy aki katolikus, az maradjon továbbra is buta, aki pedig katolikus pap, az maradjon továbbra is hanyag, tudatlan és erkölcstelen, hogy a nép előtt ne legyen becsülete s így ne lehessen számba vehető ellenfele az ő protestáns felekezetének.

Ha ugyanis a jezsuitákat nemcsak Erdélyből, hanem Magyarországból is sikerült volna száműznie, akkor katolikus ifjú, ha magasabb

tanulmányokat akart volna végezni, ezt csak protestáns iskolában érhetne volna el nemcsak akkor, ha szerencsétlenségére Erdélyben lakott, hanem még akkor is, ha a Habsburgi Magyarországon. Bocskai azért küzdött, hogy katolikus pap az országban csak olyan maradjon, aki csak gazdálkodik, prédikálni azonban már nem tud s nem is akar, felesége van vagy másképpen botránkoztatja a népet.

Az lett a jelszó: Kifelé az országból azokkal a pápista papokkal, akik tanultak, szónoki képességeik vannak, törődnek a néppel és példás életűek. Ezek ugyanis lovat adnak a már elnémult katolikusok alá, sőt még sok protestánsban is felkeltik a vágyat a már elhagyott akol után, tehát felforgatják az országban a békét, mert folytonos zavarok forrásai.

Hogy Bocskai mindezek ellenére mégis olyan nagy ember lett számunkra, annak az az oka, hogy a történelem csak a tehetséget és a szerencsét magasztalja és ünnepli, mert a kettő együtt adja a sikert. Valamit a jellembeli nagyságra is ad, a becstelenséget pedig kereken elítéli, de a tehetségnek oly nagy bámulója, hogy ennek fényénél igen hajlamos arra, hogy a jellembeli foltokat ne lássa; a siker pedig különösen kápráztatja a szemét és megzavarja ítéletét.

Ehhez járul aztán, hogy Bocskai a protestantizmus harcosa volt, a magyar nép pedig azelőtt többségében protestáns volt, vagyonban, a vagyonnal együtt járó befolyásban és ugyane miatt a magyar értelmiség soraiban a protestantizmus ma is majdnem egyenrangú a katolicizmussal. Ehhez járul még, hogy a XVIII. század „felvilágosultsága” és a múlt században divatos liberális irányzat a katolikusokat is a protestánsokéhoz hasonló felfogásúakká tette.

A tehetség, amit a történelem elsősorban ünnepel és a nagyság majdnem egyedüli kellékének tart, ugyancsak megvolt Bocskaiiban, élete végén pedig már a szerencse is hozzásegődött. Így a végén a teljes siker birtokában és egy olyan nagy társadalmi erő segítségével, mint amilyen nálunk a protestantizmus (s később a „felvilágosultság és a liberalizmus), nem csoda, ha Bocskai olyan nagy ember és hős maradt, mint amilyennek közvéleményünk tartja. E felfogás szerint ugyanis ami Habsburg-ellenes, az hazafias, önzetlen és jellemes. Hazafias, mert hiszen a magyarság ősz ellensége ellen küzd és önzetlen és jellemes, hiszen aki a hatalommal száll szembe, az csak önzetlen ember lehet. (Láttuk Bocskai példáján, hogy mennyire önzésből is lehet szembeszállni a hatalommal. Volt ugyanis

hazánk területén török és protestáns hatalom is, nemcsak Habsburg-hatalom). Ha pedig a magyar valakiben hazafiságot lát, akkor már eltörpülnek szemében a kisebb emberi gyarlóságok. Azt pedig mi már rég megszoktuk, hogy nemzeti nagyjainkat nem szabad, sőt egyenesen szentségtörés bírálni. Ez az oka, hogy Bocskai „kis” gyarlóságai nem kerültek közvéleményünk tudatába, mert ezeken történetíróink vagy teljesen átsiklottak vagy ha megemlégtették őket, oly kíméletesen és futólag tették, hogy az olvasó figyelmét teljesen elkerülték.

Mivel a Habsburgok úgyszólván kivétel nélkül hívó katolikusok voltak, katolikus világnézetüket nem magánügyüknek tekintették, hanem egész uralkodói hatalmukkal, mely fél Európa hatalmát jelentette, képviselték és védtek. Ez az oka nagy népszerűtlenségüknek s annak a féktelen, ádáz gyűlöletnek, mely egész történelmük folyamán kísérte őket, kezdve a protestantizmuson és folytatva a „felvilágosultságon”, a francia forradalmon, majd a nemzeti forradalmakon és a liberalizmuson át a marxizmusig, szociáldemokráciáig és kommunizmusig. Még feltűnőbb, hogy a hitlerizmus, a kommunizmus e nagy ellenfele, legalább annyira gyűlölte őket, mint maga a kommunizmus.

Mivel a Habsburg-ház egész történelme folyamán vagy legalábbis azóta, mióta a német-római császári és az apostoli magyar királyi korona birtokosa lett, állandóan a jó védője volt a földön, elmondhatjuk, hogy mindig rossz volt az, ami támadta. Mindig a forradalmak voltak az ő ellenségei, akár vallásos forradalmak voltak ezek, akár nemzetiek, akár szociálisak. Minden forradalom rossz, még akkor is, ha vannak jó elvei is, sőt ha elvei nagyjában jók, akkor is, mert a forradalom a jót is törvénytelen, tehát bűnös eszközökkel éri el. Ezt nem is tagadja, sőt dicsekszik vele. Minden forradalomnak a gyűlölet a rugója, a siker az egyetlen célja és büszkesége, az elve és lényege pedig az, hogy a sikert nem törvényes eszközökkel éri el s nem is akarja így elérni. Ezért hívjuk revolúciónak, felforgatásnak s ebben különbözik az evolúciótól, a lassú, törvényes úton elért, helyes fejlődéstől.

Bámulatos, mennyire hasonlít egymáshoz minden forradalom s mennyire megtaláljuk mindegyikben ezeket az ismertetőjeleket. Láttuk, hogy még a vallási forradalom, a hitújítás, is lényegében mennyire egyezik még a legistentelenebb forradalommal, a kommunizmussal, is. Lássuk most ezt a feltűnő hasonlóságot Bocskai forradalma és a kommunizmus között,

noha Bocskai forradalma hivatalosan nemcsak istentelen nem volt, hanem egy vallás, a protestantizmus, védelme volt a célja.

Bocskai is Habsburg-gyűlölő volt, a kommunizmus is az. Bocskai is katolikusellenes volt, a kommunizmus is az. Az egyik is az érvényben levő törvényes hatalom ellen lázított, a másik is. Bocskai is egy keleti, keresztényellenes nagyhatalomra támaszkodott, mellyel jóban lenni az európai ember szemében gyalázat volt, a magyar kommunisták is, csak akkor a török volt ez a keleti nagyhatalom, most pedig a bolsevik Oroszország és mohamedán vagy pogány ázsiai szövetségesei. Bocskai is terrorizálta ellenfeleit és csak élet vagy halál között engedte választani őket, de meggyilkoltatta még azokat is, akik engedelmeskedtek és az életet választották csak azért, mert egyedül csak a halott az, aki már nem veszélyes; a bolsevizmus is a vérpadra küldte ellenfeleit még akkor is, ha „önkritikát” gyakoroltak s a vádlottak padján úgy ismerték el bűnös voltukat és tartottak bűnbánatot, mint a féreg (nálunk például Rajk).

Bocskai nem tűrt szabadságot, mindig engedelmes, sőt egyhangú országgyűlései voltak, mert terrorizálta őket, mégis szabadsághős lett belőle s az maradt még a huszadik században is: a kommunista államban se lehetett választani, csak szavazni, a választók 99,5 százaléka mégis mindig elment a szavazásra és 99,7% szavazott a kommunistákra, mégis „felszabadulásnak” nevezték és nevezte mindenki uralmuk kezdetét, „szabad” májust ünnepeltek, „szabad” volt a jelzője a szakszervezetüknek, „Szabad Nép”, „Népszabadság”, „Szabad Föld”, „Szabad Szó” stb. volt lapjaik címe.

Bocskai is a „vallásszabadság”-ért küzdött, mégis papokat „csepegtettek” s gyilkoltak meg uralma alatt, a papság javát pedig minden áron száműzni akarták az országból: a bolsevisták alkotmányában is benne volt végig a vallásszabadság joga, mégis tilos volt templomot építeni ott, ahol még nem volt s olyan emberek százazrei nem jártak templomba, akiknek ez lelkiismereti kínokat okozott és olyan szülők százazrei nem járták hittanra a gyerekeiket, akiknek minden vágya az volt, hogy járassanak. A kommunisták se tűrték a jezsuitákat, sőt még azt a papot se, aki nem volt „békepap”, azaz nem nekik politizált.

Bocskaiék is földeket foglaltak le, ők is a más földjét és ők is kártérítés nélkül. (A Népszabadság (1957. szeptember 22-i száma) azt írta, hogy ez a földosztás „leghaladottabb” formája. Bocskai tehát már 1600 körül elérte a

földosztásban a leghaladottabb fokot. Íme, egy újabb, nagy dicsőség Erdély számára a vallásszabadság legrégebbi megvalósítása mellé!)

Igaz, hogy Bocskai a földet nem a nép számára vette e „leghaladottabb” módon, azaz kártérítés nélkül, hanem a maga számára, ámde a kommunizmus is visszavette a már kiosztott földet a néptől akkor, mikor a szocializmus építése elérkezett a kolhozosítás „haladottabb” állapotába s azt, hogy néhány év múlva ide fog érkezni a nép, azt ők természetesen akkor is tudták már, mikor a földet kiosztották neki, sőt – hogy annál jobban ne kételkedjék senki, hogy a föld valóban végleg az övé marad – még a telekkönyvben is a nevére írták ugyanakkor, mikor tudták, hogy majd elveszik tőle.

Az is érdekes, hogy a földbirtokosoktól a földet kártérítés nélkül kobozták ugyan el, de azoknak, akik kaptak belőle, mégis megváltást kellett érte fizetniük nem ugyan a földbirtokosoknak, hanem annak a kommunista államnak, mely ingyen jutott e föld birtokába. Ez a földosztás legesleghaladottabb formája! Bocskai annyiban még nem volt elég haladott, hogy nem minden földbirtokos földjét vette el, hanem Erdélyben csak ellenfeleit, mint magyar szabadsághős pedig csak az Egyházét és a hozzá nem csatlakozókat. Ez azonban nem lényegi különbség, hanem csak fokozati s abban a háromszáz évben bírja magyarázatát, mely a marxizmus „haladó” korától elválasztja.

Világos, hogy a természetben és az emberiség történetében is minden fejlődik, halad, tehát a XX. század forradalma nem topoghat még ma is ott, ahova már Bocskai idejében is elérkezett. Aki azonban azt a kezdetet, amelyet Bocskai csinált, örömmel szemléli, annak jó képet kell vágni a folytatásához és a befejezéséhez is. Vagy legalábbis nem szabad megbotránkoznia rajta, hiszen csak azt a levest eszi meg, melyet maga főzött magának. Bocskai rendjeinek gúnyos tanácsai a püspökök részére, hogy csak járogassanak szorgalmasan a templomba, és hogy csak imádkozgassanak buzgón még az ő (Bocskaiék) bűneikért is, de államügyekkel ne foglalkozzanak, szintén nagyszerűen beleillik „népköztársaságunk” észjárásába, párthatározataiba, népgyűlési beszédeibe és a gúnyt mindig oly szívesen használó hírverésükbe.

Hát még Bocskai „angyalainak” vallástalansága, akik fölényesen dicsekszenek, hogy az Istent a Tiszántúl hagyták s azért nem félnek tőle, mennyire kommunista ízű! Ebben a tekintetben bizony még a 300 éves

időbeli távolság nyoma se nagyon fedezhető fel. Igazán bámulnunk kell láttára, hogy Bocskai katonái már 1600 körül is ennyire nem voltak babonások. Bámulnunk kell a nagy „haladáson”, amit mutatnak, kivált, ha meggondoljuk, hogy akkor még meg se születtek azok a „nagy szovjet-tudósok” akik a dialektikus materializmust „tudományosan” megalapozták.

Bocskai felkelésében tehát lényegében véve ugyanaz a destruktív, romboló erő működött, ami a kommunizmusban. Hogy a hazát emlegette, az nem lehet ez állításunkra cáfolat, hiszen a rosszat senki se szokta hirdetni magáról. Kommunistaink nemzetköziek voltak, mégis ők is mindig a hazát emlegették, sokszor kommunisták helyett is „hazafiakat” mondtak, különösen, ha kapitalista államok kommunistáiról volt szó.

Felvilágosult, nem forradalmár lelkiületű, tehát keresztény alapon álló igazi hazafinak Bocskait nem ünnepelnie kell, hanem lelepleznie és elítélnie.

Bocskainak még békealkudozásai is azt a lelkivilágot és eljárásmodot mutatják, mely a mai kommunistákat annyira jellemzi. Bocskai is állandóan a békét és az ő békeszeretetét hangoztatta (ő, aki fegyvert ragadott, tehát támadóháborút kezdett). A kommunisták is „békehadjáratot” folytattak, de ugyanakkor Görögországban, majd Koreában, majd Vietnamban, majd Algírban, majd Ománban éveken át tartó véres háborúkat szítottak.

Bocskai is felhasználta a kedveskedés és hízelgés minden eszközét, hogy az ellentábor embereit magának megnyerje, sőt – teljesen úgy, mint a mai kommunisták – még az önérzet úgyszólván teljes megtagadására is képes volt, csak haszon legyen belőle (igazán minden, csak nem magyar jellemvonás). De felhasználta – épp úgy, mint a kommunisták – a hazugság és álnokság minden képzelhető módját és az erőszakot és a megfélemlítést is a maga céljaira.

A béketárgyalásokra a kezdeményezés mindkét fél részéről egyszerre indult meg anélkül, hogy a másik fél erről tudott volna. Ahogyan a szovjet még Adenauert is meghívta Moszkvába látogatóba, Bocskai is magához hívatta azt a Thurzó Györgyöt, aki végig dacolt vele, s akit addig hazaárulózott és birtokait tüzzel-vassal pusztította. Most egyszerre hozzá hasonló jó hazafi lett a volt hazaáruló, akivel Bocskai nemcsak szóba állt, hanem egyenesen ő kérte tőle, hogy álljon vele szóba.

Igaz, hogy más részről Bécs is követeket küldött Bocskaihoz, de ezeket a követeket nem Rudolf, a császár, küldte, hanem csak az öccse, Mátyás

főherceg. Rudolf csak utólag fogadta el a kezdeményezést, de akkor is csak úgy, hogy a megbízóleveleket kijavította Bocskaira kevésbé megtisztelő szövegűekre. Ő nem adta meg Bocskainak azokat a címeket, melyeket Bocskai elvárt és amelyeket Mátyás főherceg megadott volna neki. (Ezek a címek azért voltak fontosak, mert elvek feladását vagy fel nem adását jelentették.)

A két császári békekövet Forgách Zsigmond és Pogrányi Benedek volt. Bocskai száz díszlovast küldött eléjük, Kassán pedig, ahol fogadta őket, a maga díszhintáját küldte értük. Épp úgy történt tehát minden, mint Moszkvában szokott, mikor olyan semlegesek képviselőit fogadták, akiket maguknak megnyerni törekedtek.

Mikor palotájába érkeztek, *„a harmadik szobáig jött eléjük”, „saját szobájába hívta őket”, „ott leültette, azután maga is levevén süvegét és felállván Mátyás főherceg egészsége felől tudakozódott”.* Utána *„először is hálát adott Istennek azért, hogy Mátyás főherceget az óhajtott béke iránti vonzalom arra bírta, miszerint Magyarország ennyi háborús viszályokat kiállván valamiként lecsendesüljön; azután háláját nyilvánította azért, hogy Mátyás az ország iránt oly atyai szeretettel viselkedik, melynél fogva azt élete veszélyeztetésével is (arra céloz itt, hogy a császár ellenére) békés állapotba helyezni szándékozik, amit, mielőtt mindkét részről ennyi pusztítás történt volna, ő is teljes erővel törekedett foganatosítani: de mindig kudarcot, sőt üldöztetést is szenvedvén kénytelen vala e veszélyes háborúságokra, hadi szerencse kockájára és külsegély keresésére (finom célzás a törökre) vetemedni”.* (Ki nem indul itt rokonszenvre, sőt részvétre az ártatlanjóságos Bocskai iránt?)

Mikor aztán a követek átadták Mátyás főherceg levelét s Bocskai látta belőle, hogy a főherceg nem úgy címezte, mint várta, mert hiszen előtte már megkapta a főhercegtől a kívánt címet, *„némi neheztelést mutatott”,* de ezt igen hamar abban hagyta, *„hanem annál indulatosabban tudakolá, hogy vajon Rudolf tudtával jött-e a követség és fel van-e hatalmazva a főherceg a békealkudozásra és frigykötésre”?*

A követek – úgy látszik – azt az utasítást kapták, hogy ezt ne közöljék Bocskaival, mert eleinte kitérőleg válaszoltak. Bocskai azonban erre kereken kijelentette, hogy *„egy szót sem tesz a békealkudozásokról, míg meghatalmazásukat neki meg nem mutatják”.* Mivel a követek még erre se siettek meghatalmazásuk felmutatásával, *„Bocskai a meghatalmazási*

okmányra igen kíváncsi volt” s mikor végül kezébe kapta, szemmel látható volt az öröme. Úgy látszik, maga is tisztában volt azzal, mennyire nem méltó ő arra, hogy a császár még a történetek után is szóba álljon vele.

A másnapi (1605. július 4.) fogadáson ismét leültette a követeket, míg a maga tanácsosait állva hagyta. Másnap, július 5-én, Thurzót egyedül fogadta. Őt is rögtön leültette (bizonyára azért, mert a felkelés idején végig „hazaáruló” maradt), aztán elkezdett neki panaszkodni, hogy köszvénye miatt egész éjszaka nem aludt, de ez legalább arra jó volt, hogy annál többet tudott gondolkodni a megkötenő békéről. Közölte vele, hogy ő *„most is a legnagyobb tisztelettel viseltetik a háromszor megkoronázott király irányában* (Rudolfot német császárrá, magyar és cseh királlyá koronázták meg) *és kész mielőbb méltányos feltételek alatt békét kötni és a mostani bajoknak véget vetni”.*

Erre csak melleleg jegyezzük meg, hogy miközben Bocskai így beszélt, háromszoros koronázása egy cseppet se volt akadálya annak, hogy fegyvert ne fogjon Rudolf ellen s hogy a „háromszor megkoronázott” királynak letett esküt nem háromszor, de sokkal többször meg ne szegje. Érthető hát, ha jól esett neki, hogy uralkodója mégis arra méltatta, hogy követeivel levelet intéz hozzá. Bocskainak nem mondani kellett volna, hogy ő mennyire tiszteli a háromszor is megkoronázott királyt, hanem tiszteletét tettekkel kellett volna kimutatnia, legalábbis annyira, hogy fegyvert nem fog ellene. Akkor a mostani üres szavak bátran el is maradhattak volna, mert feleslegesek lettek volna.

De hát éppen azért érezte szükségét annak, hogy hangoztassa ezt a tiszteletet, mert maga tudta a legjobban, hogy tettei mennyire az ellenkezőt mutatják. A szovjet kommunisták is azért emlegették minduntalan azt a szabadságot, amelyet ők hoztak, mert tudták, hogy másképp senki se hiszi el, hogy az ő rendszerükben még szabadság is van. Békepapjaik is azért hangsúlyozták annyira, hogy ők Rómának mindig engedelmeskednek, mert jól tudták, hogy ezzel az engedelmisséggel már régen szakítottak. Az ő hűségük a pápa iránt éppen olyan volt, mint Bocskai „legnagyobb tisztelete” a „háromszor megkoronázott király” iránt.

Ilyen kommunista módra emlegette Bocskai a békét és ilyen kommunista módra hízelgett annak az ellenfélnek, melytől eredményt akart elérni! Lássuk most, milyen kommunista módra álnokoskodott vele és hazudozott neki, milyen kommunista módra önző volt vele szemben és –

szintén kommunista módra – mennyire felhasználta vele szemben az erőszakot és a kíméletlenséget is.

A királyi békekövetség egyik tagja, Nyáry Pál (persze protestáns) már a tárgyalások tartama alatt átállt Bocskaihoz s mindjárt fel is esküdött neki.

Lehet, hogy Nyáry maga önként tette meg ezt a lépést, de nem valószínű. Bocskai ugyanis utána magához hívatta a többi királyi embert is: Dersffy Miklóst, Thurzó Miklóst s Dóczy Istvánt is és ennek eredményeként ezek is mind otthagyták királyukat és Bocskai oldalára álltak.

Mikor a mindezek miatt elhúlt Thurzó György emiatt szemrehányást tett nekik, azzal mentegették magukat, hogy „kényszerítették” őket. Valóban másképp nem is lehet elképzelni a dolgot s Bocskai eszközeinek jellemtelenségét bizonyítja még az is, hogy ugyanazt, amit a többivel csinált, magával Thurzó Györggyel is megkísérelte, csak vele nem merte személyesen (eleget próbálta ugyanis már eddig is s így alkalma volt Thurzó Györgyöt megismerni), hanem hozzá Rákóczi Zsigmondot és Csáki Istvánt küldte e célból.

Hogy mekkora lehetett a terror, mely ezeket az embereket a pártváltoztatásra bírta, képzelhetjük onnan, hogy még a tekintélyes Thurzó György is csak azzal tudta elhárítani a csábítást, hogy hivatkozott a nála levő menedékleveleire s arra, hogy még ha meg kell halnia, királya iránt a hűségesküt akkor se szegi meg.

Erre aztán abban hagyták a kényszerítést és – igazi kommunista módra – előbbi jellemtelenségüket azzal akarták jóvátenni, hogy – mintha mi se történt volna – másnap meghívták – ebédre és az ebéd alatt folytatták vele a régi hízog nyájaskodást.

Alig fordult még elő a világtörténelemben, hogy a béketárgyalások folyamán az egyik fél megbízottai majdnem mind átálltak a másik fél oldalára, de a bolsevik uralom idején mindennapos dolog volt, hogy a politikai bűnperek vádlottai nemcsak bűnösségüket ismerték el mind, tehát elveiket tagadták meg, hanem még gyalázták is önmagukat azért, mert a marxizmus ellenségei voltak. Mint láthatjuk, Bocskai is ilyenféle sikerekkel dicsekedhetett.

S a császár békeköveteivel ugyanaz a Bocskai járt el így, aki ugyanakkor a nyilvánosság előtt nem győzött hálálkodni, hogy Isten az áldott Mátyás főherceget a békére hajlamossá tette; ugyanaz a Bocskai, aki nem győzte hangsúlyozni, hogy ő maga is mennyire óhajtja a békét,

mennyire tiszteli őfelségét s fegyverhez egyedül csak azért nyúlt, mert rákényszerítették.

Ugyancsak bebizonyította, mennyit lehet adni a szavára, s hogy mennyire lehet komolyan venni azt a „legnagyobb tiszteletet”, mellyel ő „a háromszor megkoronázott király” iránt viseltetik. Mivel azt háromszor koronázták meg, úgy látszik, ő azért csapta be és hazudott neki szintén háromszor (legalább) s mikor békét kér tőle és úgy tesz, mintha a bőréből ugrana ki örömeiben, hogy rútul becsapott királya ennek ellenére is szóba áll vele, még akkor is arra a világtörténelemben egyedül álló jellemtelenségre vetemedik, hogy királya menedéklevéllal hozzá küldött bizalmi embereit is életveszélyes fenyegetésekkel kényszeríti arra, hogy ők is szegjék meg azt az esküt, melyet ő már annyiszor megszegett.

De hogy ki volt Bocskai, hogy pszichéje mennyire szovjet kommunista volt, hogy mint őket, őt is mennyire egyedül az önzés vezette, és ha haszonról volt szó, mennyire nem volt neki önérzete, mutatja, hogy ugyanekkor Thurzó Györggyel Prágában ilyen módon s a következő hangon kéri vágyai netovábbját, Erdélyen kívül még Magyarországnak egész tiszántúli részét is:

Elismeri, hogy sok olyat is kíván, ami igazságtalan, de „*csak azért követel méltánytalanokat is, hogy az igazságosakat megnyerhesse*”. Elismeri, hogy tulajdonképpen azért kell neki Erdély mellé még a Tiszántúl is, mert Erdély igen elpusztult s így egyedül Erdélyből nem tudna „tiszteességesen” megélni. Legfőképpen azonban azért kéri a Tiszántúlt is, mert az ő birtokai nem Erdélyben, hanem Magyarország ezen részében vannak. (A valóságban természetesen azért szeretett volna a Tiszántúl is úr lenni, mert az ember elsősorban volt szomszédjai és gyerekkori pajtásai előtt élvezni azt, hogy milyen magasra emelkedett azóta.) Azonban hogy a király szívét erre az engedményre rábírja, azzal is érvel, hogy a hívei laknak ezen a vidéken s az ő becsülete semmiképpen se engedheti meg, hogy ezeket az ő hűséges embereit hála helyett annak a királynak a hatalmában hagyja, aki ellen felkeltek s így jövő emelkedésük útját örökre elválták.

De nemcsak egyedül Rudolf jó szívére pályázik, hanem őt is megpróbálja terrorizálni is. Azzal fenyegetőzik, hogy ha a király ezt a kívánságát nem teljesíti s neki a szorosán vett Erdély határai között kell maradnia, akkor – csakhogy híveit a király hatalmában ne kelljen hagynia – kész inkább ezt az egész területet a töröknek átadni (!), csakhogy híveiről

gondoskodni tudjon s nekik ne kelljen a Bocskai kedvéért elhagyott király hatalma alá visszatérniük. *„Esedezik azért, hogy erre ne kényszeríttessék”.* Könyörög tehát, hogy *„őfelsége ne bosszankodjék e dologért, minthogy e kívánalmakra őt a szükség kényszeríti, hogy nagyobb bajokat háritson el”.*

Látjuk tehát, hogy milyen „nagy” és milyen „önzetlen” hazafi volt Bocskai. Inkább az egész országrészt odaadná hazájából a töröknek, mintsem eltúrje, hogy az ő hiúságán vagy külső becsületén csorba essék. Hogy azok, akik vele tartottak, pórul ne járjanak, előbbre való volt neki, mint az, hogy már úgy is idétlenre csonkult szegény hazája még jobban meg ne csonkuljon és újabb százazrekre rúgó magyarság ne jusson török iga alá. Ígéri azonban, hogy ha őfelsége kérését teljesíti, akkor *„őfelségének hűséget esküszik és megfogadja, hogy Magyarországnak hűbérese leend”.*

De nemcsak Bocskai jellemtelenségének és önzésének bizonyítéka ez az ajánlat, hanem épp olyan bizonyítéka Rudolf nemeslelkűségének is. Látjuk belőle, hogy Bocskai, aki Rudolfot személyesen ismerte, olyan jó embernek gondolta, hogy bízott abban, hogy inkább neki adja az egész Tiszántúlt, mintsem – akár akarata ellenére is – a török alá kerüljön. Bocskai tehát lehetségesnek tartotta, hogy még azok után is, amiket ő Rudolfal csinált, annyira nincs iránta a szívében bosszú, hogy inkább neki adja ezt az országrészt, mint a töröknek.

Bocskai Rudolfot ennyire kereszténynek tartotta. Sőt mint láthatjuk, ő Rudolfnál még azt is lehetségesnek tartotta, hogy az a becsületbeli kötelesség, mellyel ő maga hívei iránt tartozott, szintén komoly ok lesz arra, hogy Rudolfot ilyen nagy áldozatokra tudja rávenni!

Az is jellemző, hogy Bocskai még mindig és még a történetek után is ígér és fogad és hűséget esküszik, vagyis úgy tesz, mintha ígéletét, hűségét és esküjét még sose szegte volna meg, sőt mintha a szavát nem szegte volna meg már azóta is, mióta a béketárgyalások alatt még azt is mondta neki, sőt *„szent esküvel is bizonyító”*, hogy a hajdúkat nem ő csábította el őfelségétől, hanem csak *„megajándékozta őket”* akkor, mikor már önként melléje álltak.

Az is igazi kommunista módra történt, hogy miközben a király, illetve a főherceg követei Kassán Bocskaival a békéről tárgyaltak, *„körül valónak ott zárva és minden levelüket felfogták és Bocskaihoz vitték (!); így tettek a főherceg levelével is, melyet Illésházy István által küldött nekik; ezt azonban Bocskai sértetlenül adta kezükhöz”.* (A többi levelet tehát fel is bontotta). Nem ugyanilyenek történetek-e leveleinkkel a kommunista uralom alatt is?

Mint Bocskai, ezek is félték, ezeknek se volt rendben a lelkiismeretük, ezek se válogattak az eszközökben, hogy magukról minél tökéletesebben gondoskodjanak.

Igazán csodálkoznunk kell az „elmebeteg” Rudolf bölcsességén és emberismeretén, aki annyira semmit se adott Bocskai szavára, hogy semmi áron se lehetett rávenni arra, hogy a bécsi békét aláírja. Meg kell hagyni, hogy ugyancsak józan elmebeteg volt.

Az is jellemző, hogy e béketárgyalások folyamán Bocskai, a magyar függetlenség képviselője és a magyar szabadság megmentője kijelentette, hogy „*a szultán megparancsolta neki*” (Ej, de „független” egy magyar lehetett!), hogy Rudolf királlyal békét kössön, de viszont azt is kijelentette, hogy Rudolffal csak az esetben békülhet ki, ha ugyanakkor Rudolf is békét köt a törökkel.

Bocskai aztán e címen egyúttal közvetítőnek kínálta fel magát az udvar és a török között s természetesen úgy beszélt, hogy ő az udvar nem pedig a török mellett áll s így az ő közvetítéséből a hazára és vele az udvarra igen nagy haszon származnék. Mikor azonban Thurzó György arra kérte, hogy adja ez ígéretét írásban is, hogy az udvarnak megmutathassa, azt felelte, hogy írásban semmit se adhat, mert ő az udvarban nem bízhat s a török bosszújának nem teheti ki magát. Ennyire független volt tehát Bocskai Magyarországa!

Bocskai önérzete olyan kicsi volt, hogy szó nélkül vágta zsebre a királyi követek azt a figyelmeztetését, hogy „*a törvényes király ellen fölkelőket az Isten meg szokta büntetni*” (annyira igaz ez, hogy még a protestáns vallásos irodalom is tele van e korban ennek hangsúlyozásával). Aztán arra is figyelmeztették Bocskait, hogy mennyit vétkezett ő felkelése alatt a magyar nép ellen. „*Kérdeztessenek meg – mondták neki – a protestáns papok, kikkel még a török sem cselekedte volna azt, amit a hajdúk. Ezek ugyanis őket megverték, a templomokat kirabolták, a sírköveket összetörték stb.*”

Természetesen – tesszük mi hozzá magyarázatul – sokkal szívesebben csinálták volna ezt Bocskai hajdúi a pápista papokkal, templomokkal és klostromokkal, s ha akadtak ilyenekre, mint láttuk, meg is csinálták, azonban akkoriban lámpával kellett keresni Magyarországon, különösen pedig Kelet-magyarországon, ahol Bocskai hajdúi elsősorban működtek, katolikus papot vagy klostromot, s így ha a hajdúk csak ezekkel kegyetlenkedtek volna, akkor ugyancsak felkopott volna az álluk.

Azt is szótlánul hallgatta Bocskai, mert neki is el kellett ismernie, hogy igaz, hogy *„az ország szabadsága oly irtózatosan megzavartatott, hogy a lakosság javai elraboltatnak, lakhelyeik felégettetnek, magok agyonveretnek, nejeik megszeplősítettnek*”. Újabb hasonlóság az 1944-45-ös „felszabadító” Vörös Hadsereggel s még abban is teljes az egyezés, hogy ahogyan a „népi demokrácia” egész tartama alatt nekünk a szovjet katonák effajta tetteiről nem, hanem csak hősiességéről, önfeláldozásáról és a gyermekek iránti megható szeretetéről volt szabad tudnunk (csak a Hitler-fasiszták garázdálkodtak), mi Bocskai „angyalainak” effajta kihágásairól se tudunk, de annál jobban az idegen zsoldosokéiról.

Az állapotokra jellemző az is, hogy mielőtt a király követei Bocskaihoz mentek, előbb a lengyel királynál jártak, hogy többek közt arra is megkérjék, hogy *„ne engedje meg Lengyelországon keresztüljönni Magyarországra a tatárokat.*” Ezek a tatárok természetesen Bocskai szövetségesei voltak s az ő ügye támogatására jöttek ide s mint a békekövetek Kassán Bocskainak szemére hányták, *„csak Pozsony és Nyitra vármegyében (tehát olyan vidékeken, ahol török sose járt) több mint 300 falut perzseltek föl*”.

Mindezeket a békealkudozásokkal kapcsolatos adatokat „hazafias” protestáns szempontból ugyancsak megbízható forrásban, Ráth Károlynak, a Századok legelső (1867. évi) évfolyamában megjelent cikkéből vesszük, melyet a szerző a Magyar Tudományos Akadémiában is felolvasott. Hogy ez a Bocskaira olyan megbélyegző adatokat tartalmazó cikk egyébként mennyire katolikusellenes szerzőtől származik, mutatja már a kezdete is: *„Két szörny: a soldatesca (idegen zsoldosok) és a jezsuitákizmus ellen emelte fegyverét Bocskai*”. Ezelőtt száz évvel ugyanis még így lehetett írni a Századokban és ilyesmiket lehetett felolvasni a Magyar Tudományos Akadémiában, mint tudományt!

Igaz, hogy maga Bocskai is azt mondta a királyi békeköveteknek, hogy a jezsuiták az okai annak, hogy neki fegyvert kellett fognia, de azért „szörnyeknek” még se mondta őket. Pedig hát ő nem is csak száz, hanem háromszázötven évvel ezelőtt élt. A magyar „tudós” tehát elfogultságban még Bocskain is tútesz még akkor is, ha utána 250 évvel él Bocskainak az a kijelentése azonban, hogy ő a jezsuiták miatt fogott fegyvert, újabb bizonyíték azon állításunkra, hogy nem a vallásszabadságért küzdött és – ha magánérdekétől eltekintünk – mozgalma nem nemzeti és alkotmányos,

hanem elsősorban felekezeti mozgalom volt. Együgyűség jele tehát, ha érte még katolikus is lelkesedik, vagy pedig azt bizonyítja, hogy az a katolikus csak anyakönyvben katolikus, de nem a valóságban.

Hogy lássuk, milyenek voltak nálunk a tudományos állapotok a múlt században, megemlítem azt is, hogy erről a jezsuita „szörny” ellen nem is felekezeti, hanem magyar tudományos folyóiratban hadakozó Ráth Károlyról halála után, mely nemsokára e tanulmánya után bekövetkezett, a magyar Történelmi Társulatban Ipolyi Arnold, az ismert nevű tudós püspök, tartott emlékbeszédet. Noha beszédében céloz Ráth Károly tehetségének mérsékelt voltára, felekezeti elfogultsága és katolikusellenes fanatizmusa ellen egy szava sincs püspök létére se.

Azt megtudjuk róla az emlékbeszédből, hogy katolikusgyűlöletét a pozsonyi evangélikus líceumban tanulta, de Ipolyi természetesen ezt nem ilyen durván fejezi ki, mint mi, hanem ő – éppen ellenkezőleg – azt a kifejezést használja ezzel kapcsolatban, hogy *„írói pályájának szerencsés csillagzata vetette”* e protestáns iskolába. (Hogy melyik kifejezés a finomabb, azon nem lehet vitatkozni, de hogy melyik az igazabb, azt hiszem, arról se.)

Azon még nem csodálkoznánk, hogy a katolikus püspök *„ünnepélyes tisztelettel’* adózik a jezsuita „szörny” ellen író írónak, mert hiszen emlékbeszédet tartott s ebben csak nem ócsárolhatja. Éppen emiatt azon se botránkozunk, hogy az ünnepeltnek honszerelmét is „nemesnek” mondja. Az azonban egy kissé mégis sok már a jóból s nem lehet a „de mortuis nil, nisi bene” [a halottakról jót, vagy semmit] szabály hangoztatásával elintézni, hogy éppen egy katolikus püspök állapítja meg Ráthról még azt is, hogy *„többnyire türelmes és engedékeny volt úgy az eltérő politikai nézetűek, mint a másvallásúak iránt”*.

Lám, a mi püspökünk annyira szerény és megértő, hogy még ő se nevezi nevén a saját vallását, hanem Magyarországon a katolikusokat azon „más vallásúak” néven emlegeti, amely kifejezést még az a 2-3 protestáns vagy zsidó diák is sértőnek tart magára, aki katolikus gimnáziumba jár, ahol őket így szokták nevezni. Hogy azonban „a más vallásúak” iránti türelem tekintetében Ráth Károlynál még se lehetett azért minden teljesen rendben, azt még Ipolyi is sejteti, mert nem azt mondja róla, hogy türelmes volt, hanem csak azt, hogy „többnyire türelmes”. Tehát nem mindig.

Jellemző azonban, hogy nem azt mondja, hogy néha türelmetlen volt, hanem azt, hogy „többnyire türelmes volt”.

„*Ámbár vallásfelekezetének is – folytatja –, föltétlen buzgó híve volt (meghiszem azt! Talán még jobban, mint a katolikus püspök a maga Egyházának), sőt egyházközségében még hivatalt is viselt (itt van a kutya eltemetve!), mégis többnyire elfogulatlan volt (még jó hogy megmondja, hogy csak „többnyire”) a más felekezetűek iránt (tehát most már nem csak a „mások” közé sorol bennünket a püspökünk, hanem egyenesen „felekezetnek” alacsonyít le bennünket Krisztus egyetlen egyháza helyett) nemcsak a köz- és társadalmi élet terén, mint ezt ma már rendszeren megszoktuk, de nagyobbára történelmi írásaiban is*”. (Ezt tehát Ipolyi idejében még nem „szoktuk meg”, sőt úgy látszik, mások még tűrhetetlenebb elfogultságról tettek tanulságot, mint Ráth Károly.)

Ipolyi püspök emlékbeszédéből azonban még azt is megtudjuk, hogy – de ezen aztán már igazán elképedünk – maga a püspök is egyenesen bizalmas barátja volt ennek a jezsuita „szörny” ellen hadakozó, egyébként szerény tehetségű protestáns történetírónak. „*Többünket – írja – a barátság és kegyelet érzete kötött hozzája. Ezek között voltam magam is és benső barátja, Rómer (a másik főpap). Egymást ismételve látogatván karöltve járt velünk tanulmányozni s vizsgálni műemlékeinket.*”

Igaz, hogy Ipolyi ez emlékbeszéd elmondása idején még nem volt püspök (de bizonyára az is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a legzsírosabb püspöki javadalmat, a nagyváradit, csakhamar megkapja, hogy a Ráth Károlyokkal szokott karon fogva sétálgatni, de nem abból a célból, hogy felekezeti elfogultságukat, sőt fanatizmusukat nyesegetse), de ha már nagyvárad püspök lett volna, akkor se kifogásolnám, hogy a legsötétebb felekezeti fanatizmussal teli, de egyébként szerény tehetségű szabadidejükben még történetírással is foglalkozó protestáns férfiakkal sétálgasson karon fogva. Ha ugyanis valaki püspök és gazdag püspök, abból még nem következik, hogy gőgösnek is kell lennie, sőt éppen az következik belőle, hogy ne legyen gőgös. Protestánsokkal barátkozni veszélytelen is egy püspökre.

Azon azonban már méltán megbotráncozom, hogy ebből a püspöki barátságból és karon fogva sétálásból Ráth Károlynak vallásilag a legkisebb haszna se volt, sőt még felekezeti fanatizmusát se enyhítette egy cseppet se. Még jobban ámulok azon, hogy a szerény tehetségű Ráth

Károlyt tudós főpap barátai nemcsak felvilágosítani és megjavítani nem tudták, hanem ezt – úgy látszik – még csak meg se próbálták. Hogy is próbálhatták volna meg, mikor észre se vették, hogy katolikusgyűlölő?!

De mélyen állt ezelőtt még száz évvel a magyar katolicizmus s különösen a katolikus öntudat!

Jellemző az emlékbeszéd befejezése is: *„Elfogulatlansága és pártatlansága (már ti. Ráth Károlyé), férfias becsületessége és igazságszeretete előtt megnyíltak nemcsak a családi levéltárak titkai, de a káptalanok és monostorok híven őrzött levéltárainak szoros zárai is.* (Sajnos, nekünk sajnálnunk kell, hogy ezek éppen egy katolikusgyűlölő fanatizmusa előtt nyíltak meg.) *A győri káptalanében mint egy egészen otthonos lakos, Pannonhalmán, Zalavárott és Csornán, a bencés és premontrei zárdákban mindig nyílt karokkal fogadott, legkedvesebben látott és heteken át mulató és dolgozgató vendég volt.* (Tehát papok és szerzetesek még bőkezűen ettették és itatták is azért, hogy gyalázhassa őket.) *Győr egymásra következő tudományszerető püspökei bőkezűleg nyújtott költséggel segítéyzék kiadásait* (tehát a bárgyú Egyház nemcsak levéltárait bocsátotta rendelkezésére és a lakást és étellemezést adta heteken át ingyen a saját maga gyalázásához, hanem még pénzbeli költségeit is ő fizette), *s Eger érseke (még az is?!) egyszerű felszólítására* (pedig az elutasítást de könnyen megokolhatta volna!) *nagylelkűen sietett diplomatariumi vállalatát istápolni”.*

Szóval kisül, hogy a nagy jezsuitagyűlölő attól az Egyháztól kapta az anyagi támogatást (s mint láttuk, ha önként nem kapta, még kérte is tőle), amelyet gyalázott és amelynek megbecsülésére még a lehetőség és az érzék is hiányzott belőle.

Mennyivel okosabb volt még ez a szerény tehetségű lutheránus Ráth Károly is, mint a mi püspökeink! Ő volt olyan okos, hogy az Egyháztól kérte a pénzt az Egyház gyalázására, a mi méltatlan főpapjaink pedig adtak neki, mert félték, hogy a magyar sajtó másképpen rájuk fogja, hogy jezsuita szelleműek, és mert maguk is törekedtek rá, hogy felvilágosultaknak látszanak. S akkor adták a súlyos aranyakat a lutheránus Ráth Károlyoknak, mikor a fővárosban 30-40.000 hívőnek volt egy lelkipásztora és egy temploma, a faluknak százaiban nem volt (sőt még ma sincs) templom s falusi káplánok 160 korona fizetést kaptak egy évre. (Magam is voltam ilyen fizetésű káplán Párkányban.) Erre a XIX. században még nem volt a mi püspökeinknek pénze.

Ráth Károlyt egyébként csak azért említettük itt meg, hogy az olvasó lássa, hogy protestáns és „hazafias” szempontból mennyire nem gyanús forrásból vettük a Bocskai béketárgyalásaira vonatkozó, rá nézve annyira kompromittáló adatainkat.

Hogy mennyire kevés köze volt Bocskai felkelésének a hazaszeretethez vagy a magyar szabadsághoz, az élesen kitűnik akkor is, ha azon elmélkedünk egy kicsit, mi lett volna hazánkból, ha Bocskai teljesen győz, nem pedig csak félig, vagyis ha azokat az „átkozott” Habsburgokat teljesen és végleg sikerült volna kiszorítani Magyarországból s így ő lett volna az egész ország királya.

Tudjuk, hogy Bocskai hamarosan békekötése után meghalt örökös és utód nélkül. Ő Homonnay Bálintot óhajtotta utódául, az erdélyiek azonban csak azért is Rákóczi Zsigmondot választották meg, valójában azonban se ez, se az, hanem – húsz éves kora ellenére – Báthory Gábor, ecsedi Báthory István örököse (noha ő somlyai Báthory volt) lett a fejedelem csak azért, mert ő volt a leggazdagabb erdélyi. Néhány év múlva azonban őt is meggyilkolják a hajdúk.

Most, mikor már mindezt tudjuk, képzeljük el, mi lett volna a Habsburgoktól „megszabadult”, de a török hűbéresévé vált egész Magyarország sorsa Bocskai halála után. Hogy Magyarország protestáns ország lett volna, illetve maradt volna, az bizonyos. Katolikus szempontból tehát semmiképpen se tarthatnánk a dolgot kívánatosnak. De maradjunk csak a nemzeti szempontnál.

Mivel Rákóczi Zsigmond és még inkább Báthory Gábor a nyugati Felvidéken és a Dunántúl teljesen ismeretlen, gyökértelen volt s vagyona ott egyiknek se volt, polgárháború nélkül szó se lehetett volna arról, hogy bármelyikük is az egész ország tényleges királya lehessen. Ezt egyébként a nyugati határunkon levő Ausztria és Cseh-, Morvaország is minden áron igyekezett volna megakadályozni, mert nekik nagyon fontos érdekük volt, hogy a végvárok, melyek védik őket a törökök ellen, a Habsburgi Magyarország területén maradjanak s ne jussanak Erdély, a török csatlósának kezére. Az ország nyugati részét tehát ők igyekeztek volna hatáskörükbe vonni. De most, hogy Magyarországnak már erdélyi királya volt, nem mint önálló és legalább elméletben független országot, melynek függetlenségére és alkotmányára azelőtt mindig esküt is tettek, hanem valóban mint meghódított és tőlük fenntartott tartományt. Ettől kezdve

ugyanis az ő uralkodójukat (akár császár lett volna továbbra is, akár király, akár csak főherceg) nem koronázták volna többé magyar királlyá, tehát az ezzel kapcsolatos esküre se lett volna többlet szükség. A Felvidéknek és a Dunántúlnak legalább fele tehát lassacskán beolvadt volna Ausztriába, illetve Morvaországba és lassacskán elnémetesedett, illetve elszlávósodott volna.

E folyamat bekövetkezését annál biztosabbnak kell mondanunk, mert hiszen Kelet- és Nyugat-Magyarország között már akkor is ott volt az alul délen egészen széles s észak felé keskenyedő, de egész Fülelig felnyúló török ék, mely a két országrészt úgy elválasztotta egymástól, hogy szinte lehetetlen volt, hogy tőle nyugatra levő részeket is tartósabban uralma alatt tudta volna tartani az új magyar király, aki tulajdonképpen nem lett volna más, mint a Tiszántúl s a Felső-Tisza vidékével meggyarapodott erdélyi fejedelem. Királyi címmel ugyan, de épp úgy török fennhatóság alatt, mint az addigi erdélyi fejedelem.

De az országnak ettől a török ék által ekkor már egy évszázad óta elválasztott két része lelkivilágban, gazdasági és kereskedelmi érdekkörben is annyira különbözött már egymástól és egymással való közlekedésük is olyan nehézkes volt, hogy mindkettőnek uralma alatt tartásához kevés lett volna az ereje egy a török hűbéruralma alatt álló magyar királynak. De ennek még maga a török is ellene lett volna, s ha ezt a nyugati országrészt meg tudta volna menteni az osztrák és cseh foglalástól, akkor a maga birodalmához csatolta volna inkább, mint az újdonsült magyar királyéhoz. Hiszen láttuk, hogy a töröknek legfőbb politikai alapelve az volt, hogy Magyarországot egy fő alatt ne hagyja egyesülni még akkor se, ha ez a fő az ő hűbérese. Ez alapelv alól egyedül Bocskaival tett kivételt, de csak a 15 éves háború s ugyanakkor perzsa háborúi és állandó janicsárlázadásai miatt. Világos tehát, hogy mihelyt ez ideiglenes válságból kiszabadult, azonnal visszatért volna régi politikájához.

Láthatjuk tehát, hogy ha Bocskai teljesen győzött volna és a Habsburgok hatalma Magyarország felett megszűnt volna, az ország trianoni darabokra szakadása 1918 helyett már 1600-ban megkezdődött volna.

De vegyük a legjobb esetet és tegyük fel, hogy valami szerencsés véletlen folytán mégis Bocskai utódai alatt maradt volna az egész ország (bár ezt a feltevést Rákóczi Zsigmond és Homonnay Bálint vetélkedése,

majd ugyanakkor az egészen fiatal, ledér életű, állhatatlan, mindenkivel összevesző, valahol mindig háborúskodó Báthory Gábor előtérbe lépése majdnem lehetetlenné teszi). Igaz, hogy hamarosan jött a tehetséges Bethlen Gábor, de viszont utódot ő se hagyott hátra, hanem csak egy 20 éves, állhatatlan és az uralkodásra teljesen alkalmatlan német feleséget. Egy-egy nagy ember és olyan ravasz, mint Bethlen Gábor, talán kezében tudta volna az egész országot tartani, de arról alig beszélhetünk, hogy ez az állapot tartós maradt volna. De így mire tudott volna menni ez az ország a török gyámsága alatt?

Az csak természetes, hogy a török folytatta volna világhuralmi és a keresztény Európa meghódítására irányuló törekvéseit, sőt azzal a nagy sikerével, hogy egész Magyarországot sikerült volna a tőle független Habsburgoktól elszakítani és egy tőle függő magyar király kezébe adnia, elbizakodottsága és vele járó nagyra törése csak növekedett volna. Azok a nagy támadó hadjáratok tehát, melyeket addig Bécs ellen meg-megindított, de amelyek a valóságban mindig csak Magyarország ellen indított hadjáratok maradtak, ekkor is tovább folytatódtak volna, sőt gyakoribbak és nagyobb mérvűek lettek volna, mint addig voltak. A végvárak most már nem hazánk közepén, hanem helyette nyugati határán épültek volna s most már nem a mi kezünkben, hanem a törökében (A Bocskaival kötött török szerződésben külön benne van, hogy amit a török Magyarország területéből meghódít, az nem Bocskaié, hanem a töröké.) Pedig hát ami Bocskaié lett volna, végeredményben az is csak a töröké lett volna, csak nem közvetlenül, hanem közvetve.

Minden tavasszal tehát ezután is végigvonultak volna rajtunk Bécs meghódítására a 2-300.000-es török seregek, kiéltek, végigraboltak volna bennünket s nekünk hűbéri kötelességünkből folyólag élelemmel, fuvarral kellett volna őket ellátnunk, sőt még kellő számú segédcsapatokat is kellett volna adnunk hozzájuk. Ezeket évente még akkor is ki kellett volna a török részére állítanunk, ha háborúit nem Bécs ellen, hanem keleten vívta volna is.

Perzsiába talán nem kellett volna csapatokat küldenünk, de Lengyelország, Havasalföld és Moldva ellen igen. Tudjuk, hogy ezt az erdélyi fejedelmeknek is meg kellett tenniük.

Azonban – ezt hangsúlyoztuk már s most újra hangsúlyozzuk – hogy nekünk olyan dolgunk volt a török alatt, mint amilyen Erdélyben volt, azaz

hogy belügyeinkbe átlag nem nagyon avatkozott, azt is elsősorban a nyugati nagy patrónus, a Habsburg német-római császárnak, a mi királyunknak köszönhetjük, aki az egyetlen hatalom volt, akitől a töröknek még félnie kellett, mert egyedül tudott szükség esetén vele szemben hasonló számú, de az övénel sokkal jobban felszerelt hadsereget kiállítani. Ez mindig igen keservesen és lassú nehézkességgel ment ugyan a Habsburgoknál, de ha kellett, mégis csak mindig ment s emlékezünk rá, hogy még Ferdinánd és Miksa alatt is, mikor egyébként világbotrányba fűlt az egész hadjárat, mindig egyenrangú, sőt a törökénél különb volt a keresztény sereg. Hiszen éppen azért lett belőle olyan nagy botrány, hogy nem ütközött meg, mert maga a sereg nagy és jól felszerelt volt.

A Habsburg-ház tehát minden esetben megmutatta a töröknek, hogy bír vele, ha az ki mer vele kezdeni. S bizony sokkal inkább a török nem mert, mint a keresztények. Nyugat és kelet között akkor is ugyanolyan volt az erőbeni arány, mint a mi bolsevista megszállásunk alatt. Csak az volt a különbség az akkori meg a mai nyugat között, hogy akkor a nyugat végül mégis felszabadított bennünket, míg most ezt hiába vártuk tőle, továbbá, hogy akkor annak ellenére is felszabadított bennünket, hogy mi akkor már nem a nyugat, hanem a török mellett álltunk, most pedig annak ellenére se, hogy mindenki a nyugatot várta, még se jött.

Bocskai teljes győzelme után már egész más lett volna a helyzet. Ekkor ugyanis mi már végleg a török alattvalói lettünk volna. Lehet, sőt egészen bizonyos, hogy ezt a „szabadságot” igen hamar meguntuk volna s most már nem a Habsburgok, hanem a török ellen indítottunk volna igazi szabadságharcokat, nem pedig olyanokat, melyeket idézőjelbe kell tenni, de viszont akkor már sokkal nehezebb lett volna győzelmes szabadságharcokat folytatni, mint addig a Habsburgok ellen.

Két szék közt a pad alá estünk volna. Egyrészt a németekkel szemben elvesztettük volna a török gyámság addigi előnyeit, a török újra ellenségként kezelt volna bennünket, s mivel a bosszú is fűtötte volna, csak ekkor lett volna igazi ellenségünk; keresztény részről pedig nem lett volna meg számunkra a törökkel szembeni ellensúly, hiszen a keresztény társadalom feje akkor már nem lett volna a mi királyunk, aki esküt tett a mi területi épségünk megőrzésére. A töröknek se lett volna akkor már oka arra, hogy úgy kíméljen bennünket, mint akkor kímélt, mikor még tőle a

Habsburgok oldalára állhattunk át és megfordítva, aszerint, hogy jól vagy rosszul bánt velünk.

Igaz, hogy akkor is lehetséges lett volna részünkre, hogy az (akkor már esetleg teljesen protestáns) nyugattal szövetkezzünk, ha ezekkel a nyugati protestáns államokkal nem lettünk volna már közös háztartásban, de az is egészen kétségtelen, hogy ebben az esetben a nyugati segítség közel se állt volna oly fokban és oly gyorsan rendelkezésünkre, mint akkor még, mikor még nekünk is királyunk volt a nyugatiak feje. De ettől eltekintve is kétségtelen, hogy a protestáns népek (ezt ugyancsak tapasztalhattuk a bolsevizmus alatt, mert „a nyugat” ekkor is protestáns államokat (Egyesült Államok és Anglia) jelentett) sokkal inkább anyagiasak és az önzés alapján állanak, mint a katolikusok; ők már Bocskai korában is elhagyták a középkori ideális álláspontot, a nagy keresztény reszpublika eszményét, mely például Spanyolország népében, de a többi államok keresztény politikai pártjaiban még ma is elevenen él. (Például a bolsevizmussal szemben.)

A protestáns államok (de ma már a katolikus államok is, melyek már szintén rég hitközönyösek) mindig a gazdasági önzés alapján álltak s ezért azt, hogy egy ország egy másik, tőle független államot évszázadokon át katonailag és pénzügyileg oly fokban segítsen, hogy pénzügyi szükségleteinek egyenesen a háromnegyed részét ő fedezze, ma már akkor se tudná kivinni az uralkodó, ha katolikus lenne, az anyagi áldozatot a kereszténység érdeke kívánna és a két ország uralkodója közös lenne.

Ma már ezt a vallásos közszellem háttérbe szorítása, a népképviselő politikailag egyedül döntő volta és a nemzeti önrendelkezés teljesen lehetlenné teszi, protestáns országokban pedig már az 1600-as években is lehetlenné tette. (Ha Bocskai teljesen győz a Habsburgok felett, Ausztria és Csehország is protestáns ország lett volna). Régente ez az uralkodói hatalomnak a mainál sokkal korlátlanabb volta miatt úgy-ahogy még lehetséges volt, de már akkor se volt természetes. Habsburgjaink már akkor is beleöszültek abba a sok gondba, vesződségbe, alkuba, ígéretésbe, tárgyalásokba, könyörgésbe, amikbe e segélyek állandó kiharcolása nekik került. Majdnem minden ekkori Habsburg a sok uralkodói gondba, bajba, keserűségbe és az állandó utazgatásba pusztult bele.

Láttuk, hogy a protestáns Coxe I. Ferdinándról azt írja, hogy „62 éves korában abban a lázban halt meg, melyet az országaiban levő vallási zavarok

okozta keserőség s az a kudarc okozott, melyet az egyházi szakadás orvoslására való kísérletei szenvedtek”. Láttuk azonban azt is, milyen mondhatatlanul nagy keserőséget okoztak neki azok a nagy és gyönyörűen felszerelt seregek ellenére is kudarcba fúlt török hadjáratok is. Érthető is ez, hiszen azokat a nagy és nagyszerűen felszerelt seregeket ő hozta össze ezer gonddal és mérhetetlen költséggel, sajnos, többnyire egyenesen kölcsönből, melyet s melynek busás kamatait neki kellett aztán utána fizetnie, hiába.

Fiáról, Miksáról, ezt írja Coxe: *„Végét siettette a testi és lelki túleröltetésből származó gond és kimerültség”*. Miksa volt az, aki a Bécs ellen megindult törökök ellen még a Ferdinándéinál is nagyszerűbb sereget hozott össze, de amely szintén nem ütközött meg a törökkel, hanem anélkül oszlott haza.

Miksának fiáról, Rudolfról, erre vonatkozólag ezt állapítja meg Coxe: *„Az állandó elzárkózottságtól és búskomorságtól legyöngült szervezetét megrázták legújabb szorongatottságai, az a keserőség pedig, melyet a választófejedelemek utolsó fenyegetései okoztak, olyan mély lelki depresszióba ejtették, mely élete hatvanadik és uralkodása harminchetedik évében sírba vitte”*.

Testvéröccséről és utódáról, II. Mátyásról: *„E keserű veszteség (felesége halála) földre sújtotta betegségektől, csalódásoktól és a keserőségtől már amúgy is lankadozó lelkét és hamar kimerítette még meglevő gyenge életerejét”*. Láttuk, hogy ugyanennek a Mátyásnak, ma már mint főhercegnek is, mennyit kellett szenvednie a fizetetlen zsoldosoktól is s udvartartására is mennyire csekély összeget kapott s azt is milyen rendetlenül és milyen keservesen.

Végül II. Mátyás utódáról, II. Ferdinándról erre vonatkozólag ezt mondja Coxe: *„Meghalt élete 59. évében a szünet nélküli gond és az állandó testi és lelki fáradtság okozta kimerültségben”*.

A többi Habsburgnak, különösen I. Lipótnak, III. Károlynak, Mária Teréziának, II. Józsefnek, I. Ferencnek, aki Napóleonnal bajlódott, V. Ferdinándnak és végül Ferenc Józsefnek és IV. Károlynak egész életükön át tartó sok keserősége és a sok csapás, ami érte őket, eléggé közismert. Mikor az események folyamán hozzájuk elérkezünk, bőven lesz majd róla szó. Elmondhatjuk, hogy a Habsburgok majdnem mindnyájan végkimerültségben haltak meg, noha a legtöbbjük éppen nem volt még túlságosan öreg.

Ezek után könnyen elképzeltethetjük, mennyi segítséget kaptunk volna mi a török ellen attól a nyugattól, melytől Bocskai teljes győzelme és a Habsburgok bukása után végre már teljesen függetlenek lettünk volna úgy, ahogyan kívántuk; mely ekkor már valóban „idegen” lett volna számunkra; melynek császára nem lett volna már egyúttal királyunk is, aki mikor megkoronáztuk, esküt tett nekünk s esküjébe úgyszólván azt vettünk be, amit akartunk. Mit várhattunk volna ekkor a nyugattól, mikor részéről a segítségre az ok egyedül a mi kérésünk lett volna a viszontszolgálat minden komoly, reális reménye nélkül?

Láttuk, milyen gyöngén segített bennünket nyugat még a katolikus középkorban is, például a tatárok ellen vagy Hunyadi János vagy Hunyadi Mátyás korában vagy a mohácsi vész előtt vagy alatt. Az Egyházon kívül alig segített valaki és alig valamivel. Bocskai győzelme után azonban már az Egyháztól se várhattunk volna segítsége, hiszen protestánsok s így Róma ellenségei lettünk volna már. Ha közbe-közbe akadt volna egy-egy Bocskaink vagy Bethlen Gáborunk, ezek tehetsége s energiája csak a sötét éjszakában időnként fel-felvillanó fényt jelentette volna s utána még nagyobb sötétségbe való visszasüllyedést. Ne feledjük, hogy egyiküket se szerettük (se Mátyás királyt, se Bocskait, se Bethlent), mindegyikük halálának örültünk s különösen ne feledjük, hogy utóda egyiküknek se volt. Még olyan törpe utóda se, mint Napóleonnak a Sasfiók.

Igaz, az is lehet, hogy a Habsburgok bukásával már protestáns vezetés alá került Német Birodalomban is lett volna egy-egy Gusztáv Adolf vagy Nagy Frigyes, aki nemcsak akart, hanem tudott volna is segíteni rajtunk, mert lángelméje teret keresett az érvényesülésre. Könnyen meglehet, hogy ezek valamelyike a törököt nemcsak hazánkból, hanem még egész Európából is végleg kiűzte volna. Ámde nekünk éppen ez lett volna a legnagyobb baj. Ők ugyanis nem álmos, nyálkás, passzív állandóan pénzzavarokkal és lelkiismereti aggályokkal küzdő békeszerető Habsburgok és jólelkű, kedélyes osztrákok lettek volna, hanem Nagy Frigyesek és Hitlerek és gögös, mindent legázoló, kíméletlen és önző poroszok (Lélekben még az osztrák Hitler is igazi porosz volt.) Ők nem ingyen adták volna a segílyt, mint a Habsburgok, hanem csakugyan el is németesítettek és be is olvasztottak volna bennünket.

Hiszen láttuk, hogy még a kedélyes bécsiek és osztrákok is azonnal elvették tőlünk a Burgenlandot, mihelyt szociáldemokraták (tehát nem is

nacionalisták) lettek, Hitler pedig még azt is ki tudta vinni, hogy a megmagyarosított nevű svábok visszánémetesítsék a nevüket. Pedig neki valóban semmi köze se volt Magyarországhoz, mert ő amellet, hogy a német nép vezére volt, nem volt még ráadásnak melléje a mi királyunk is, mint a Habsburgok. Ha ők annak idején ilyenre még csak gondolni is mertek volna, úgy megátkoztuk volna őket, hogy egész az Aargau kantonban levő Habsburg váráig kellett volna szaladniuk (címeik között utolsónak végig megtartották ugyanis azt, hogy ők Habsburg grófjai is voltak).

Ezek a porosz protestánsok nem félmunkát végeztek volna nálunk, mint a Habsburgok (akikről ezért meg is állapította Hitler, hogy a német nép legnagyobb ellenségei voltak), hanem gyökerest és olyant, amely egyszer s mindenkorra szólt. Őket nem gyötörtek volna állandó lelkiismereti aggályok. Ők, mint magyar hittestvérük, Bocskai, csak a célt nézték volna, nem pedig az eszközöket. Ezért ők céljukat el is érték volna.

De ellenük nemzeti ellenállás se lett volna, mint ahogyan nem volt Hitler ellen se, aki sokak szerint nálunk még egyenesen népszerűbb volt, mint otthon. A protestánsoknak ugyanis nem lett volna akkor okuk „nemzeti” felkeléseket rögtönözniük, mert hiszen az ő felekezetüket akkor nem bántotta volna itt senki, a jezsuitákat, Ráth Károly e „szörnyeit”, pedig az állam is üldözte volna.

Hogy rendeztek volna ilyen német állam és ilyen német császár ellen felkelést magyar protestánsok, mikor még a Habsburg II. József ellen se rendeztek, aki csakugyan beolvasztotta Magyarországot, de mivel a szerzeteseket is „beolvasztotta”, nemcsak gyűlöletet nem kapott a magyar protestánsoktól, hanem rögtön megállapították róla, hogy ő „a legrokonszenvesebb Habsburg”, sőt – bár ez már egyenesen hihetetlen – látni fogjuk, hogy az iránta és családja iránt való lángoló rokonszenvből az ő uralkodása alatt a magyar kálvinisták még imaházaikat is a kétfejű sassal díszítették, noha írva vagyon, hogy „faragott képet ne csinálj magadnak, hogy azt imádjad”.

Protestánsok rendezte szabadságharcok tehát akkor nem lettek volna. Igaz, a katolikusoknak éppen elég okuk lett volna rá, hogy helyettük most a más helyzetben ők rendezzenek szabadságharcokat, de azok miatt a Gusztáv Adolfok, Nagy Frigyesek vagy Hitlerek egész nyugodtan alhattak volna. Katolikusok nem értenek forradalmak rendezéséhez. Ők például nem

szövetkezhetek volna a törökkel, mert szerintük a cél nem szentesíti az eszközt. Ha mégis megtették volna, a pápa azonnal „kiátkozta” volna őket. Ki látott azonban olyan katolikus szabadságharcot, melynek résztvevői ki vannak átkozva a katolikus Egyházból?

De katolikusnak a törvényes feljebbvalóját is tisztelnie kell, még akkor is, ha az nem katolikus. Világos tehát, hogy emiatt is (és még inkább az alattvalói eskü megszegéséért is) „kiátkozták” volna őket a pápák. De hogy az összesküvő katolikusok mennyire nincsenek otthon, mikor összeesküsznek, hogy mennyire nem nekik való foglalkozás ez, láthatjuk a mi történelmünkéből is. Fegyveres szabadságharc nálunk csak protestánsoknak sikerült, katolikusoknak soha (Wesselényi-összesküvés, Rákóczi Ferenc, Martinovics). Igaz 48 se sikerült, pedig azt is protestánsok (Kossuth, Petőfi, Görgey) csinálták, de azok a protestánsok, akik csinálták, akkor is száraz lábbal megúszták (Kossuth, Görgey), vagy csak véletlenül pusztultak bele (Petőfi), de a katolikusok, akik részt vettek benne, ekkor is belefulladtak (Batthyány Lajos, aradi vértanúk, Csányi László, Perényi Zsigmond stb.). Amelyikük nem vett részt benne, még az is beleőrült (Széchenyi).

Ha pedig nem lett volna ilyen hatalmas, törökverő protestáns német szomszédunk s így a beolvasztás és elnémetesítés is elmaradt volna, akkor megmaradtunk volna továbbra is törökcselédnek s mivel akkor viszont Habsburg se lett volna, aki 1700 táján valóban kiűzte országunkból a törököt, csak körülbelül úgy 1800 körül (mint látható, még mindig úgy számítom, hogy a Balkán államoknál jóval előbb) végre mi is visszaszereztük volna függetlenségünket, de mi is a Balkán államokhoz hasonló elmaradottságban és kulturálatlanságban erkölcsileg is, gazdaságilag is.

De nekünk még sokkal többet ártott volna ez a háromszáz éves török szolgaság, mint a balkáni népeknek. Azok megszokták már ugyanis a szolgaságot s szláv alázattal tűrvén a rabigát s azt az állandó megalázást, melyben kereszténynek a töröktől állandóan része volt, bosszúját se kellett volna annyira és oly sokszor érezniük, mint nekünk kellett volna.

Vagy ha ők se voltak elég szolgatermesztűek, ott voltak a hegyeik. Elbújhattak köztük s ott jobban átvészelhették a dolgot. Mi lett volna azonban a sorsa a büszke, a parancsoláshoz szokott s ráadásul a nyílt síkságon lakó magyarnak, akiről már Szántó István jezsuita atya azt adta

tudtára a pápának, hogy olyan nemzet, mely más nemzettel sehogyan se fér meg együtt s ezért nem lehet más nemzet fiaival egy hajlékba tenni? S ne feledjük, hogy az a nyílt síkság, melyen mi laktunk, ráadásul még a török országútja is volt mindig, mikor nyugatra kirándult.

A mi védtelen rónáink büszke magyarjaiból, kik szolgálni, megalázkodni, térdet hajtani; annál kevésbé a földet vagy a szultán ruhája szegélyét csókolni sose tudtak, mert sose voltak még szolgák, mire országunk végre így is felszabadult volna, már csak hírmondók maradtak volna. Arra már az ország 80%-a lett volna szláv, valach vagy oláh.

Világos, hogy ez a Magyarország nem is maradhatott volna meg egységes országnak, hanem északnyugati részét a cseh-morvák, északkeleti részét Galícia és az ukránok, déli részét a délszlávok (jugoszlávok), keleti részét pedig az oláhok kebelezték volna be.

Ha Bocskainak sikerült volna Magyarországból kiűzni a Habsburgokat, akkor a régi történelmi Magyarország nem 1918-ban Trianonban, hanem már 1606-ban szűnt volna meg.

Nem hiába esik össze Nagymagyarország 1918-ban történt megszűnése is a Habsburgok magyarországi uralmának ekkori megszűnésével. Magyarországot a szomszédos államokkal szemben, melyek mindegyikének jelentős számú nemzetiségei laktak Magyarországon, 1918-ig is egyedül csak a Habsburg-nagyhatalom tudta területi integritásában megtartani.

Ha Bocskai egészen győzött volna, akkor most 1960-ban nem kellene hosszan bizonygatnunk azt, hogy Bocskai nem volt magyar szabadsághős, mert akkor mindenki a bőrén érezné. Mikor Bocskai élt és szerepelt, a Habsburg-ház egész történelmében a család egyik legértéktelebb tagja volt a család feje. Nemcsak határozottan idegbeteg, tehát abnormis, nem egészséges ember volt, hanem láttuk, hogy erkölcsileg is a család legértéktelebb tagjai közé tartozik, hiszen törvénytelen gyerekei is voltak, ami pedig a Habsburgok között ritkaság, legalábbis azon Habsburgok között, akik magyar királyok voltak. (Rudolfon kívül egy ilyet se tudok.

Legfeljebb II. Lipótra gondolhatnék, de arról se tudom). Mégis, ha Bocskait és Habsburg ellenfelét egymással összehasonlítjuk, Bocskai tehetségben viszi el Rudolf elől a pálmát, ekkor is csak veleszületett tehetségben, nem pedig tudományban és egyénileg szerzett műveltségben, mert e tekintetben Rudolf, kora egyik legműveltebb embere volt és

toronymagasan állt az iskolázatlan Bocskai fölött. Rudolfnak a tudományos haladás terén maradandó érdemei vannak.

Jellemben és erkölcsben még nagyobb a szakadék közöttük Rudolf javára.

Szó se lehet arról, mintha a kettejük küzdelmében Bocskai képviselte volna a becsületet, igazságot, törvényt, szabadságot és haladást, Rudolf pedig a becstelenséget, vakhitet, fanatizmust, önkényt és elnyomást. Az igazság az, hogy Bocskai óriási akaraterővel és éles ítélőképességgel rendelkező, de egyébként nyerstehetségű, műveletlen államférfi volt a képzelhető legtágabb lelkiismerettel, kíméletlenséggel, anyagiassággal, önzéssel és nagyravágyással, akinek lelkéhez igen nagy bűnök tapadnak. Csak nagy akaratú és következetes volt, de nem feddhetetlen és nem jellem. A siker és az érvényesülés volt egyetlen elve, sőt istene. Rudolf ezzel szemben egy szenvedő idegbeteg, az idegbetegek bűneivel és gyarlóságaival, de jellemes, becsületes, igazlelkű. Ő is következetes, az elvek embere s emellett még melegszívű, jólelkű ember is és tehetségben is jóval az átlag felett álló. A legnagyobb hibája az volt, hogy tudósnak született és mégis császárnak kellett lennie.

Ha az olvasó csodálkozik azon az éppen nem felemelő képen, melyet Bocskairól itt festettünk, figyelmeztetjük, hogy ez csak ma, 350 éves távlatból s ugyanennyi időn át tartó protestáns és „hazafias” propaganda után feltűnő. Bocskai életében még mindenkinek az volt a véleménye róla, ami itt nekünk. Hiszen láttuk, hogy a többnyire protestánsokból álló erdélyi országgyűlés is kivetette magából, mint a mételyt és számúzta abból az országból, melyet ő végrendeletében „édes hazám, Erdélyország”-nak nevezett. A fanatikusan kálvinista ecsedi Báthory István pedig, aki ugyancsak ismerhette, hiszen kortársa, mint földbirtokos, szomszédja, egyébként pedig – ami akkor igen fontos volt – hittestvére volt, ugyancsak a végrendeletében úgy emlegeti az „afféle istentelen emberek” között, mint akkor mindenki előtt köztudomású dolgot.

BÁTHORY ZSIGMOND
MÁRIA KRISZTINA
II. MÁTYÁS

BÁTHORY ZSIGMOND
(1581-1598-ig uralkodott, élt 1572-1613)

A Báthory-család a Hunyadi, Zápolya és Rákóczi mellett a legmagasabbra jutott híres magyar család, mely egyébként annyiban még a másik hármat is felülmúlja, hogy leányágon az Árpádoktól származik. Évszázadokon át a magyar közéletben a legelőkelőbb szerepet játszotta s végül nemcsak itthon lett szuverén né, mint a Hunyadiak, Zápolyák és Rákócziak, hanem somlyói Báthory Istvánban a magyar történelemben egészen egyedül álló módon, mint lengyel király, még idegen ország trónjára is került.

A családban – kivált élete vége felé – nemcsak a kiváló, hanem a dekadens tulajdonságok, a terhelttség is erősen észrevehető. Ilyen elfajult Báthoryak voltak: a világtörténelemben szörnyűségében szinte egyedülálló, már bőven tárgyalt Erzsébet, aztán Zsigmond és Gábor, mindketten erdélyi fejedelmek. Ilyen volt aztán Gábor testvére, Anna is, aztán az a Báthory István, aki az országnak a mohácsi vész idejében volt nádora, egy iszákos, egészen tehetségtelen és lusta, de azért mégis hiú ember és az ecsedi ágból való István, akiről szintén volt már szó. Nem terhelttség jele volt-e ugyanis az is, hogy ez a rendkívül „vallásos”, fanatikus kálvinista a feleségéhez éveken át egy szót se szólt – minden ok nélkül. Egyébként vele történt az az ismert jelenet, hogy mikor a király Bécsbe hívatta, állítólag elindult, de mikor hátranézett és látta, hogy Ecsed vára nem megy vele együtt, visszafordult és azt mondta, hogy akkor ő se megy. Egyébként Bocskai kortársa volt s láttuk, hogy még őt is milyen nehezen tudta Bocskai rávenni arra, hogy hozzá csatlakozzék.

Báthory Zsigmond István, lengyel király testvéröccsének, Kristófnak, volt a fia. Az anyja Bocskai Katalin volt, a híres Bocskainak testvére. Gyermekfejjel, kilenc éves korában, került a trónra (1572-ben született) s 1581-1598-ig uralkodott egyfolytában de önálló (gyámság nélküli) uralma csak 1588-ban kezdődött, a jezsuiták kitiltásával, mert a rendek részéről ez volt a feltétele a gyámság megszüntetésének. Közismertek kegyetlenségei, de az már kevésbé közismert – sőt nemrég szinte senki se tudta – hogy

ezek a vérengzések sokkal inkább nagybátyjának, Bocskai Istvánnak, aki ekkor mindenható tanácsadója volt, lelkét terhelik. De ezzel a legkevésbé se akarjuk tisztára mosni őt magát, mert ha fiatal volt is, nem volt már gyerek s egyébként is sokkal erősebb egyéniség volt, semhogy tanácsadói bábjának lehetne tekintenünk.

Még kegyetlenségénél is közismertebb róla, hogy mikor megunta az uralkodást és lemondott róla, oly sokszor jött még újra vissza, hogy alig találjuk párját hasonlónak a világtörténelemben. Természetesen minden visszajövése egy-egy szószegést jelentett részéről és mivel minden lemondása és visszajövése az erdélyiek hozzájárulásával történt, mindez az erdélyi rendeknek is épp oly szószegésével járt, mint magának Báthory Zsigmondnak. Lemondása mindig az ország Rudolfnak való átadását és az ő hűségére való felesküvését is jelentette, visszajövele pedig mindig ennek a hűségeskünek megszegését. Hogy háromszori lemondása után még negyedszer is visszamehetett fejedelemnek, nemcsak annak a bizonyítéka, hogy Erdélyben (azt is mondhatnánk: a magyar protestánsoknál) milyen könnyen ment az esküszegés, ha az a királynak letett eskü volt (úgy látszik azért ment olyan könnyen, mert ott csak a király „esküszegéseit” tartották számon, de ezeket aztán annál jobban), hanem egyúttal annak is, hogy Erdély, a magyar „szabadságnak” ez a híres fenntartója, mennyire nem volt szabad: rendjei mennyire nem maguk intézték sorsukat. Bajosan hihető ugyanis, hogy ezt a sok cirkuszt egymás után egészen szabad akaratból csinálták.

Szégyen ez a folytonos tróncsere Báthory Zsigmondra, de talán még nagyobb szégyen Erdélyre. Rá szégyen, hogy ott még azt is meg lehetett csinálni. Világos, hogy az országgyűlések nem teljesen önként egyeztek bele a sok cserébe. Báthory Zsigmondot négyszer egymás után már csak azért se ismerhették el teljesen önként, mert hiszen katolikus volt, sőt az uszályában még jezsuiták is voltak. A „szabad” Erdély tehát kissé túlságosan messze volt a szabadságtól. Ennél nekünk a Habsburgok „elnyomása” alatt sokkal nagyobb önrendelkezési jogunk volt. A magyar országgyűlésekkel – nem hiába, hogy annyira nem szívesen hívták össze királyaink – közel se lehetett olyan könnyen elbánni. Ott a mi rendjeink valóban szabadok voltak.

Nem egészen szabad akaratból szegték meg tehát az erdélyiek négyszer egymás után, a Rudolfnak letett hűségesküt, mégis joggal kérdezhajjuk

tőlük, hol volt ekkor a híres magyar kurucság és gerinc? Ha ugyanis az ország igen tekintélyes része nem lett volna kapható a teljesen önkéntes esküszegésre, akkor se Bocskai, se senki nem tudta volna az országgyűlést terrorizálni, hogy mindig egyhangú szavazat lett belőle.

A becsülethez való ragaszkodás még csak túlságosan veszélyes se lett volna, mert nem hiszem, hogy akár csak Bocskai is meg mertte volna tenni, hogy bárkit is kivégeztessen azért, mert nem akarta megszegni a királyának tett (s végül már negyedszer letett) hűségesküt. Mégse akadt egy ilyen gerinces erdélyi se. Olyanok bizonyára voltak szép számmal, akik nem szívesen szegték meg azt az esküt, de olyan nem volt, aki a megtartásáért kockázatot vállalni is hajlandó lett volna.

Mikor a szerzetesek vezette keszthelyi gimnáziumban – mint említettem, ugyanabból a tankönyvből, melyből Ady Endre a zilahi kálvinista gimnáziumban tanulta a magyar történelmet – Báthory Zsigmond kegyetlenségét és állhatatlanságát tanultam, nagyon szíven döfött és megzavart, hogy a szerző (Varga Ottó), azt a jelzöt használta Zsigmond neve előtt, hogy „a jezsuiták neveltje” s úgy fogalmazta meg a dolgot, hogy Báthory Zsigmond bűnei és lehetetlen egyénisége, meg a jezsuita nevelés között szükségképpen összefüggést kellett látni.

Szilágyi Sándor is összefüggést lát a kettő között (Varga Ottó bizonyára csak őt utánozta). Még csak nem is valószínűségről, hanem egyenesen bizonyosságról beszél, mert Báthory Zsigmond nevelésének a jezsuitákra bízását a nagy Báthory István egy kis tévedésének tartja, melynek mégis végzetes hatása lett. *„Íme, hova vezetnek – írja – nagy emberek apró botlásai!”* (Szilágyi: Erdélyország története, I., 423. o.)

Íme, hova vezet – kiáltunk fel mi is, de mi már nem Báthory Istvánra, hanem Szilágyi Sándorra célozva – az az átkozott felekezeti elfogultság s milyen törpévé és milyen szánalmasan kezdetleges gondolkodásúvá teszi még a nagyokat is.

Szilágyi Sándor tehát, akit sokan a magyar történetírás apjának tartanak, nem is gyanakszik, hanem mint tényt állapítja meg, hogy Báthory Zsigmond csak azért lett kegyetlen és egész a nevetségességig állhatatlan, mert nagybátyja jezsuitákra bízta a nevelését! Ha kálvinistákra bízta volna, akkor – úgy látszik – épp oly nagy uralkodó lett volna belőle, mint a nagybátyja, a nagy lengyel király (akinek a nevelését – érdekes – nem bízta az apja kálvinistákra). Ha Báthory István unokaöccse nevelését

katolikusokra bízva, de legalább nem jezsuitákra, akkor legalább átlagember bizonyára lehetett volna belőle, de jezsuitákra bízva nem válhatott belőle más, mint aki vált, visszataszító és nevetséges figura. Pedig hát maga Szilágyi vált ez állításával nevetséges figurává, akinek példátlan elfogultságát, ha azt a száz évet, mely korban elvlasztja tőlünk, nem tudnánk mentségére felhozni, meg se tudnánk érteni.

Diákkoromban azonban még nem Szilágyit, illetve Varga Ottót néztem le miatta, hanem mivel szerzetes tanárom se szólt semmit s rajta se láttam, hogy furcsállná a dolgot (hát még mennyire elhitték és hogy taníthatták ezt a zilahi kálvinista tanárok! Csoda hát az ügyis annyira rosszra hajló Ady is olyan papgyűlölő lett, hogy erre vonatkozó írásait kéjjel idézgethették Rákosi és Kádár „népi demokráciája” idején), én a jezsuiták iránti tiszteletemben azért akkor se inogtam ugyan meg, de olyan ellentmondást idézett fel lelkemben, melyet semmiképpen se tudtam megoldani.

Az ugyanis még csak eszembe se jutott, hogy ez a kiváló tankönyv még szégyenletes felekezeti elfogultságban is szenvedhet, illetve Szilágyit szolgálilag utánozhatja ebben. Pedig ezzel kapcsolatban de megszegyeníthette volna az én szerzetes történettanárom a felekezeti elfogultságot és de megnövelhette volna bennünk, tanítványaiban a katolikus önértetet, ha értett volna a dologhoz, vagy ha egyáltalán lett volna benne hajlam ilyesmire!

Így magamra hagyva azonban ugyancsak megzavart ez a szerzetes iskolába, sőt semmilyen iskolába se való tankönyv, mert gyermekfejjel és élettapasztalat nélkül akkor még el se tudtam képzelni, hogy egy olyan ember, akit jezsuiták neveltek, még rossz is lehessen. Terheltségre, abnormisságra akkor még nem gondoltam. Ezért még hitemben is megzavart, hogy Báthory Zsigmond, a jezsuitatanítvány, volt ennyire értéktelen ember. Húsz év múlva azonban magamon tapasztaltam, mennyire lehetséges ez a jezsuiták minden szégyene nélkül.

Akkor már nekem is volt ugyanis olyan tanítványom, aki érettségi után is még vagy 5-10 éven át talán engem kivétel nélkül minden nap meglátogatott, pedig lassacskán már terhemre lévén, már nem valami szívesen fogadtam. (Báthory Zsigmond aligha érintkezett annyit a jezsuitákkal, mint ez a tanítványom énvelem). A kívülállók azt hitték volna, hogy ha valaki, akkor ez a fiatalember ugyancsak az én befolyásom alatt áll. Mindezek ellenére azonban az illető azt a terheltségéből folyó bűnét, ami

nagyon bántotta, s ami miatt tulajdonképpen hozzám járt, mégis csak érettségi után vagy tíz évre merete nekem megmondani.

Világos tehát, hogy ebben a lelki ügyében addig tanácsadója se lehettem neki, hiszen nem is sejtettem, mi a baja. Mikor aztán végül megtörtént a nagy esemény és feltárta a lelkét, rögtön meg is szűntek a látogatásai. Utána már csak 3-5 évenként láttam egyszer. Ez alatt az idő alatt – mint egyszer maga megvallotta – volt úgy, hogy dühösen tűzbe dobta az imakönyvét és az érettségi tablóról az én fényképemet is, sőt még az iskolai értesítőjéből is minden lapot, ahol a „hittan” szó előfordult, de közben volt úgy is, hogy nyílt levelezőlapon csókolta ezerszer a kezemet és írta azt, hogy a világ legjobb embere én vagyok.

Ezzel aztán megoldottuk Báthory Zsigmond, „a jezsuiták neveltje” hitványságának rejtélyét is. Báthory Zsigmond is terhelt volt és ez az én tanítványom is (még a terheltségük fajtája is egyezett). Szilágyi Sándor, Varga Ottó és kálvinista hitfelek (meg persze azok a katolikus tízezrek is, akik tőlük tanultak magyar történelmet), igen nagy igazságtalanságot követnek el, mikor Báthory Zsigmond jellembeli fogyatékosait a jezsuita neveléssel kapcsolatba hozó célzásokat tesznek, sőt Szilágyi, aki már száz éve írt – mint láttuk – erre vonatkozólag nem is csak sejtetve céloz, hanem egész kereken és világosan állít. Nem a történetíró tárgyilagossága és igazságszeretete, hanem a primitív felekezeti ember egyoldalúsága, művelt emberre s még inkább tudósra annyira megszegyenítő, öntudatlan, alantas felekezeti gyűlölete, ha pedig katolikus emberekről van szó, a bűnös egyháztagnak az őt elítélő Egyház és papság iránti ellenszenve nyilvánul meg a hasonlójelenségekben.

Biztosíthatom Szilágyi Sándort, Varga Ottót és számtalan társukat, különösen Szádeczky Lajost, aki a szerkesztő (Szilágyi) minden akadályozása nélkül, féktelen lutheránus felekezeti elfogultságában egyenesen a „hazátlan” jezsuitákról merészel a Századokban írni (1895. évf., 523. o.), hogy ők még csak nem is sejtik, kik azok a jezsuiták. Noha én e kifogásolt történetírók őszinte hazafiságát még ezek után is valódinak veszem és elhiszem, mégis biztosíthatom őket, hogy bennük nemcsak nincs akkora erkölcsi tökéletesség, mint amekkora azokban a tőlük annyira gyűlölt és lenézett jezsuitákban megvolt, akik Báthory Zsigmondot nevelték, hanem ezek a jezsuiták egyenesen olyan erkölcsi magaslaton

álltak, hogy ha ők őket közlebről megismernék, felkiáltanának, hogy sose hitték volna, hogy ember még ennyire jó is lehessen.

Világos, hogy nem azt állítom, hogy kivétel nélkül minden jezsuitáról ezt állapítanak meg, hanem, igen is, azt, hogy nagyon sok jezsuitáról állapítanak meg, ha alkalmuk volna közelebről megismerni őket és hogy éppen azok az igazi jezsuiták, akikről megállapítanak. Akik nem ilyenek, azok nem igazi jezsuiták s ezt éppen ők tudják magukról legjobban, de természetesen rendtársaik is észreveszik rajtuk. Báthory Zsigmond nevelője, a magyar Leleszi és gyóntatója, a spanyol Carillo egyaránt ilyen igazi jezsuita volt.

Biztosíthatom róla Szilágyi Sándorékat és a tőlük megmételyezetteket, hogy Báthory Zsigmond terheltége senkinek se fájt annyira, mint jezsuita nevelőinek és gyóntatóinak s mivel tudom, hogy éppen azok, akik a jezsuitákat annyira elítélik, azt tartják, hogy a terhelt embereknek nincs is szabad akaratuk, még inkább csodálkoznom kell azon a példátlan elfogultságon, mely mégis a jezsuitákban keresi a hibát azért, mert Báthory Zsigmondból még ők se tudtak rendes embert faragni.

Világos, hogy nem én voltam felelős előbb említett terhelt tanítványom azon bűneiért, melyeket dührohamaiban, mikor még az imakönyvét és vele az én képemet is tűzbe dobta, elkövetett. Szabad akarata azonban csak az örülteknek nincs, a terheltnek még van, csak betegesen csökkent fokban s ezért egyedül a katolicizmus erejének, melyet én közvetítettem neki az iskolában, tulajdonítom, hogy mikor ezelőtt tíz évvel utoljára felkeresett, már annyira le volt ugyan rongyolódva, hogy féltem, hogy tetveket kapok tőle s utána ki kellett szellőztetni a szobát a váltatlan fehérenmű bántó szaga miatt, lelkileg azonban egészen jó állapotban találtam. Azt a bűnt pedig, melyre terheltége hajtotta, még egyszer se követte el, noha a hajlam olyan nagy volt benne, hogy az említett dührohámok is mindig azért jöttek rá, hogy az Egyház és természetesen az Egyházzal együtt én is és ennek következtében a maga lelkiismerete is gátolta elkövetésükben.

Báthory Zsigmond is alkotott nagyokat terheltége ellenére is, de ez már aligha történt volna meg, ha nagybátyja, a nagy Báthory István, el nem követi azt a „kicsiny” hibát, hogy nevelését jezsuitákra bízta. Ellenben Báthory Zsigmond legközelebbi rokona (első unokatestvére) a hírhedt Báthory Erzsébet (aki nemcsak apai, hanem anyai ágon is Báthory volt) és akinek az a Magvári István, sárvári prédikátor volt a lelkiatyja, aki „az

országokban levő sok rombolásoknak okait” a katolikus „bálványimádásnak” tulajdonította, más emléket nem hagyott maga után a történelemben, csak a vérengzést, de azt aztán minden verseny felett állóan.

Kinek jutott azonban valaha eszébe, hogy ezt Báthory Erzsébet protestantizmusából eredeztesse? Hogy lehet, hogy a magyar katolikus papok között egy se akadt ilyen elfogult, legalábbis olyan nem, aki tudós és író volt, a nemzet tanításával foglalkozott és a Magyar Tudományos Akadémia is olyan okosnak tartotta, hogy tagjai közé választotta, mint Szilágyit? Olyan történelmi művet se láttam még, mely azt is megemlíttette volna, hogy ennek a szörnyetegnek (bizonyára kissé másfajta „szörny” volt ő, mint Ráth Károly jezsuitái!) olyan kiváló protestáns lelkész volt a lelki vezetője, mint Magvari István, annál kevésbé látta valaki Báthory Erzsébetet, mint szörnyeteget, ilyen jelzővel neve előtt, hogy „a protestáns hitvitázók neveltje”.

Éppen ellenkezőleg. Láttuk, hogy Báthory Erzsébet protestáns életrajz írója annyira megértő hősnője terheltége iránt, hogy még bűnösnek se találja, csak betegnek. (Egy, a kommunista rádióban felolvasott értekezés ugyanezen a véleményen volt). Nem haragszik rá, hanem csak sajnálja. Szerinte Báthory Erzsébetnek muszáj volt csinálnia azt, amit csinált. Világos tehát, hogy nem is felelős érte. A katolikus, sőt jezsuita tanítvány Zsigmond tetteiért azonban – láttuk – nemcsak ő maga felelős, hanem még azok a jezsuiták is, akik nevelték, de még maga az egész jezsuita rend is, sőt még nagybátyja, a lengyel király is, aki olyan meggondolatlan volt, hogy nevelését rájuk bízta. A felekezeti gyűlés akkora elfogultságot okoz, hogy hiába vannak intő példának legközelebbi rokonai: Gábor, Erzsébet, Anna, akik mindnyájan protestánsok és mégis még elfajultabbak, mint Zsigmond. Ez a példátlan elfogultság mégis azt hiszi, hogy Zsigmond még a terheltéget se születésével hozta a világra, hanem még ezt is a jezsuita „szörnyek” gonoszsága oltotta belé. Ej, az a meggondolatlan nagybátyja, aki az ártatlan gyerekeket ilyen nevelőkre bízta!

Báthory Erzsébet testvérének, Zsigmond első unokatestvérének, Istvánnak, volt a fia Gábor, a fejedelem, a lánya pedig Anna. Ezek is mindketten kálvinisták voltak, nagyot azonban – Zsigmondtól eltérően – ők semmit se tettek, csak gonoszt. Gábor, aki 1608-1613-ig volt Erdély fejedelme, a somlyai ágból származott, mint Zsigmond, de az ecsedi Istvánnak is, akiben az ecsedi ág kihalt, egyedül ő örökölte mérhetetlen

birtokait. Az öreg ugyanis nem engedte, hogy birtokai a katolikus Báthoryak kezére kerüljenek.

A fanatikus öreg kálvinista, aki minden idejét kálvinista hittudósai körében töltötte, bizonyára a vagyonnal együtt arról is kellőképpen gondoskodott, hogy örököse jó kálvinista nevelésben részesüljön. De Báthory Gáborral kapcsolatban derék történetíróink egyikének se jutott eszébe, természetesen a katolikus történetíróknak se, sőt azoknak még kevésbé, mert ők mitől féltek jobban, mint hogy a jezsuitizmus, értsd: a katolikus „felekezeti” elfogultság gyanújába kerüljenek, hogy az ő nevelésének kudarcát is kálvinista nevelőinek nyakába varrják vagy akár csak futólag is megemlítsék, hogy nevelői hétrprobás kálvinista hittudósok voltak.

Pedig hát ez a nevelés is teljesen sikertelen volt, noha abban az egyben tökéletes sikert ért el, hogy Gábor mindig nagy kálvinista maradt s úgy utálta a jezsuitákat, mint a bűneit, illetve nem úgy, mert a bűneit egyáltalán nem utálta.

Eleinte ugyan úgy látszott, hogy a dúsgazdag, gögös, elkényeztetett, körülhízelgett 19 éves fiú, mivel vetélytársaival szemben másképp nem tudta volna magát a fejedelmi széken megtartani, még felekezetét is elárulta, mert Bécsnek írásban kötelezte magát a katolikus vallás pártolására, azonban a kálvinistaság nagyobb volt benne, mint a becsület és adott szava, mert ennek ellenére alig volt még olyan erdélyi fejedelem, akitől a katolikusoknak többet kellett volna szenvedniük, mint őtöle, pedig ez igen nagy szó, mert nem volt köztük olyan, akitől – ha csak a fejedelem maga is katolikus nem volt – nem kellett volna szenvedniük. Kellott bizony azoknak szenvedniük, még a katolikus fejedelmektől is, mert Erdélyben még azok se voltak a maguk urai s protestáns nyomásra még nekik is sok olyat kellett tenniük, amit önként nem tettek volna.

Báthory Gábor már 24 éves korában meghalt, mert már ekkor megölték, de rövid élete alatt is annyit züllött és annyit gyilkolt, mint más gonosztevők még akkor se, ha 60 évig élnek. Egész élete csupa háború volt, melyeket mind gögje, nyugtalansága és hetvenkedése okozott vagy pedig a nőcsábításai. Az övéinél sokkal kisebb bűnök voltak a „jeszuiták neveltjének”, Báthory Zsigmondnak, gyilkosságai, még akkor is, ha nem Bocskai felbujtására követte volna el őket, mert ezek legalább nem csak

bujálkodás és virtuskodások, hanem egy nagy cél, az országnak a török alóli felszabadítása érdekében történtek.

Báthory Gábor elől végül menekülnie kellett még annak a Bethlen Gábornak is, aki tulajdonképpen fejedelemmé tette s csak azért, mert egy lakoma alkalmával megakadályozta, hogy egyik növendégét a fejedelem meggyalázhassa. De megvolt benne nagynénjének, a véres Báthory Erzsébetnek, kegyetlensége is. Lovászmesterét dühében ő maga tapostatta agyon azzal a lóval, melynek hátán ült, Szebenben pedig maga ugratta le a várfokról a mélységbe azokat, akik ellene fellázdáltak. Azt beszéltek róla Erdélyben, hogy testvérével, Annával, is vérfertőző viszonyban élt (hogy Anna női erkölcsi a legutolsók voltak s egyenesen mint kóbor prostituált fejezte be életét, valószínűsíti a vádat), sőt még azt is beszéltek róla, hogy még a lova is szeretője volt.

Báthory Zsigmond terhelttségére is következtethetünk abból, hogy mikor „Opóliából” (Oppelnből) először visszatért a fejedelmi székbe, azt említik az egykori források, hogy apródjai ott nyüzsögtek körülötte, s hogy ezek az apródok mit jelentettek számára, sejtethjük abból, hogy a királyi biztosok „foedissimi sui pueri”-nek, azaz az ő undok ifjainak nevezik őket. A feleségétől ellene Rómában megindított házassági perében is az a vád ellene, hogy olyan életmódot folytatott, melynek szégyene még nejeire is árnyat vet.

Ilyen volt akkor a Báthory-vér, mégpedig a protestáns Báthory-vér, mint láttuk, sokkal jobban, mint a család katolikus ágáé. Ebből a vérből származott azonban Zsigmond is s ilyen vérrokonok mellett szinte természetesnek kell tartanunk terhelttségét, amelyen bizony még a jó jezsuita nevelés is bajosan segíthetett, kivált mikor a jezsuiták emlékirataiból (Gyenis András: Száz jezsuita arcél, I., 380-405. o.) azt is megtudjuk, hogy gyóntatóját, Carillo Alfonz atyát, aszerint, amilyen hangulata volt – szakasztottan úgy, mint az én említett terhelt tanítványom – néha hónapokig se eresztette maga elé s ilyenkor, mikor rajta volt a rosszaság, ha meggyónt is, gyónását nem a gyóntatójánál végezte. Úgy látszik, gyóntatója előtt jobban szégyellte magát. Ez a szégyen azonban nem vall éppen arra, mintha a jezsuiták okai lennének elfajultságának. Ez éppen ellenkezőleg, azt bizonyítja, hogy Carillónak sokkal nagyobb tekintélye volt előtte, mint más papnak s tőle jobban is félt, illetve előtte jobban szégyellte magát.

Az egy Zsigmondot kivéve mind kálvinisták voltak a vele egy időben élő, nála még sokkal elfajultabb Báthoryak, de azok egyikénél se jutott eszébe senkinek, hogy elfajultságuk okát kálvinista nevelésükből eredeztesse. Azok bűnein még meg se nagyon botránkoztak. Láttuk, milyen enyhén ítéli meg Kubinyi Báthory Erzsébetet. Gábor és Anna életrajzíróját, Makai erdélyi református püspököt, pedig egész más oldalról érdekelte a dolog. Ő nagyszerű irodalmi témát talált a két testvér, Gábor és Anna vérfertőző szerelmében, mely csiklandósságával vonzza az olvasót s így megírása jó anyagi sikert is jelent. Ezért „Ördögsekér” címen regényt írt róluk. Móricz Zsigmond a másik „buzgó” kálvinista, meg Báthory Gábor életéről írt regényt s ott említi meg Iova iránti szerelmét is. Ebből természetesen nem következik, hogy igaz is volt a dolog, de az igen, hogy nagy disznó lehetett ez a nem jezsuitáktól nevelt Báthory. De disznó az a regény is, melyet a szintén aligha jezsuitáktól nevelt Móricz Zsigmond írt róla. De hát ez a regény is épp azért volt kelendő s a jó Móricz Zsigmond fő célja úgy is ez volt.

Ami pedig Báthory Annát illeti, tény, hogy noha természetesen őt se jezsuiták s természetesen nem is apácák nevelték, még Bethlen Gábor is lecsukatta, mégpedig azon a címen, hogy boszorkány. Boszorkány bizonyára nem volt, de ha a legelőkelőbb erdélyi család egy nőtagját, akinek a testvére egyenesen Erdély fejedelme volt, mint boszorkányt csuknak le, annak bizonyára megvolt a maga bőséges oka. Bethlen azt gondolta, hogy a felesége azért beteg, mert Báthory Anna rontotta meg. Báthory Anna rossz erkölcssein kívül láthatjuk e vádból azt is, hogy – minden kálvinistasága és nagysága ellenére – mennyire látszik Bethlenen is az a 300 év, mely korban tőlünk elválasztja. Tanulságos eset protestánsaink részére, akik azt hiszik, hogy a babonára való hajlam csak katolikusok között díszlik.

Látjuk tehát, hogy ilyen rokonság és ilyen családi terheltség mellett Báthory Zsigmondnak protestáns rokonainál sokkal kisebb bűneit jezsuita neveléséből eredeztetni az elfogultságnak, a tárgyilagosság és igazságszeretet hiányának, a felekezeti gyűlöletnek, sőt fanatizmusnak, de a tudatlanságnak is olyan foka, mely az egész magyar történetírásra is szégyenletes. Láttuk ugyanis, hogy nemcsak Ráth Károly és Varga Ottó, hanem még történetírásunk oly nagy alakja, mint Szilágyi Sándor is nyakig

benne leledzik. Egyetlen mentsége, hogy – amint mondtam – régiebb ember volt, nem pedig tárgyilagos korunk gyermeke.

De mit szólunk az iskolai tankönyvhöz? Az ifjúság nevelésébe ugyanis ilyen irányzatosságot, az igazságosság elleni ilyen nagy vétséget, ilyen felekezeti gyűlöletet bevinni s ráadásul nem is a vallási kisebbség, hanem a többség ellen a kisebbség részéről, megbocsáthatatlan bűn, de egyúttal rendkívül fonák helyzet is. Annál inkább érthetetlennek kell a dolgot tartanunk, mert tudvalevő, hogy a tankönyveket hivatalos bírálóbizottságnak is kiadják, mielőtt engedélyezik. Egy katolikus tankönyvíró világtörténetében például a hivatalos bírálatban protestáns részről még ezt a címet is kifogásolták: „Középkori eretnokségek.” Azt hozták fel ellene, hogy azok csak katolikus szempontból voltak eretnokségek. A szerzőnek ki is kellett a dolgot javítania. Pedig tudvalevő, hogy ezek az eretnokségek nem a lutheránusok vagy kálvinisták – azok vallását a szerző a világ minden kincséért se merte volna tankönyvében „eretnokségeknek” nevezni – hanem a ma már nem létező Katarok és Valdiak voltak. Ezek „leeretnekezése” tehát ma már senkit se sérthet.

Hogy lehet, hogy viszont Varga Ottó tankönyvében engedélyezése előtt senki se kifogásolta a jezsuiták elleni annyira igazságtalan, sunyi támadást, noha jezsuiták tudvalevőleg még vannak. Talán a tankönyvbíráló-bizottságban akkor még nem volt egyetlenegy katolikus se? Vagy ha voltak (mert egészen bizonyos, hogy voltak még szerzetes tanárok is) hogyan, hogy egyiknek se bántotta a katolikus önértékét, s ha azt nem, mert ilyen nem volt bennük, legalább az igazságszeretetét? Hogy lehet, hogy éppen ellenkezőleg, még szerzetes iskolákban is éppen ezt a tankönyvet tartották a magyar ifjúság nevelésére a legalkalmasabbnak?

Más választ bizony nem adhatunk, mint csak azt, hogy akkor még nálunk nem volt katolikus öntudat. Ötven évvel ezelőtt még a magyar katolicizmus szégyenletes szellemi rabszolgaságban élt. Nem a maga szemével látott, nem a maga eszével gondolkodott, hanem az ellenségével. A legszomorúbb azonban az volt, hogy a szolgaságot és a szellemi láncokat nem is érezte. Szolgaságában meg volt róla győződve, hogy ő szabad, illetve hogy az igazság láncai azok, melyek ránehezedenek. Megmásíthatatlannak gondolta a helyzetet s hogy ne fájjon az, amin – gondolta – úgy se lehet segíteni, úgy tett, mintha nem is látná a láncokat és mintha nem is fájnanak

neki. De aki nem volt igazi katolikus, annak nem is fájt. De hány volt akkor még nálunk az igazi katolikus?

Mikor egyszer egy öreg szerzetes tanárnak, aki rendje négyezer holdas birtokára ment nyaralni, a vasúti kocsiban, ahol összetalálkoztam vele, felháborodottan, sőt elkeseredve mondtam, hogy Budapest 700.000 katolikusának mindössze 30 plébániája van s azok legnagyobb része is csak a legutóbbi években keletkezett. Mikor arra hivatkoztam, hogy Londonban ennél sokkal kevesebb katolikusnak 300 plébániája van, és hogy még Amsterdamban is van annyi katolikus plébánia, mint Budapesten, noha kisebb sokkal a mi fővárosunknál és csak 20-25%-a katolikus, a legáldottabb nyugalommal és meglepődéssel azt felelte: Már miért kellene nálunk mindennek úgy lennie, mint Londonban vagy Amsterdamban?!

Diákkoromban még én is épp úgy nem tudtam volna Varga Ottónak megmagyarázni, hogy miért nincs igaza, mint ahogyan a tankönyvbíráló-bizottság katolikus tagjai nem tudták megmagyarázni, mert akkor még én is azt hittem, hogy igaza van. Ma azonban az eddig elmondottakon kívül még ezt is mondanám neki:

Az állhatatlan Báthory Zsigmond jezsuita-tanítvány volt, igaz. De ne felejtse, hogy nemcsak őt nevelték jezsuiták. Pázmány Péter is jezsuita tanítvány volt. És amint még a vak is látja, hogy Báthory Zsigmond nem azért lett állhatatlan, kegyetlen, impotens s fajtalan, mert a jezsuiták nevelték, hanem azért, mert Báthorynak született, épp úgy el kell ismernie még a felekezeti gyűlölettől elvakultnak is, hogy viszont Pázmányból, a kálvinista köznemes-fiúból, egyedül a jezsuiták nevelése csinált buzgó katolikus, nagy író, szónokot, államférfit, diplomatát és mecénást. Pázmányt minden értékével, szónoklataival, logikájával, fáradhatatlan buzgalomával, törzsökös nyelvvel, műveivel, egyetemével és minden alkotásával egyetemben egyedül a jezsuita nevelésnek köszöni a magyar történelem, irodalomtörténet, kultúra és művelődés.

Eszterházy Miklósból se lett volna soha nádor, sőt a magyar nádorok egyik legnagyobbika, ha nem kerül a jezsuiták nevelése alá. E nélkül valószínűleg megmaradt volna szegény lutheránus köznemesnek. Lehet, hogy tehetsége és jelleme akkor is alispánná tette volna Pozsony megyében, de ennél sokkal többé bajosan, mert ilyen régi korból nincs történelmünkben még egy példa arra, hogy köznemesből és szegényből

valaki, illetve valamely család egy nemzedék alatt lett volna főnemessé és éppen a leggazdagabb főnemessé, melyből két nádor is kikerült.

De ha valakinek Pázmány és Eszterházy Miklós, mint nagy katolikusok, nem rokonszenvesek s azért, mert őket ők nevelték nekünk, még nem nagyon áldják a jezsuitákat, tudunk szolgálni bőven olyan jezsuita neveltekkel is, akik még nekik is rokonszenvesek, mert olyasmiben voltak kiválóak, ami még nekik is imponált. Nemcsak Báthory Zsigmond volt „a jezsuiták neveltje”, hanem az volt Zrínyi Miklós, a költő is, az volt II. Rákóczi Ferenc is és az volt „Nagy” Bercsényi Miklós is, sőt éppen neki már az apja is az volt, meg a nagyapja is. A Bercsényi családnál ősidőktől fogva nem volt jezsuitább család Magyarországon. Vajon mi az oka, hogy olyan magyar történetíró vagy költő még nem akadt, katolikus se, aki Zrínyi Miklós, Rákóczi Ferenc vagy Bercsényi Miklós neve elé oda tette volna jelzőnek azt, hogy „a jezsuiták neveltje”?

Még érdekesebb, hogy még Hadik András, Berlin világhírű elfoglalója, a leglegendásabb magyar katona, is tökéletesen jezsuita-nevelés volt s ez annyira meg is látszott rajta egész életében, noha abban a vallástalan korban élt, melyben még a Habsburgokat is egy II. József képviselte, mikor a pápa II. Józsefet – éppen vallástalansága miatt – Bécsben meglátogatta, Hadik, az akkor már világhírű katona és a bécsi legfőbb haditanács elnöke, nyilvánosan és nem is egyszer a pápa lábát csókolgatta. Ezzel is pótolni akarta azt a tiszteletet, melyet Krisztus földi helytartója akkor a császártól nem kapott meg, illetve csak külsőleg kapott meg, de miniszterétől, a „felvilágosult” Kaunitztól, még külsőleg se.

Protestánsaink és hitetlenjeink azt hiszik, hogy ilyen önérzettelen, férfiatlan és babonás lábcsókolgatásokra csak vénasszonyok vagy törpe és korlátolt egyének vetemedhetnek. Hogy mennyire tévednek, Hadik példája bizonyítja, mert akkor ezt a vallástalan Bécsben a világ legbátrabb, legtalpraesettebb és legönérzetesebb katonája csinálta meggyőződésből és dacos leckéül azok felé, akik – akkor majdnem mindenki a császárt se véve ki – azt hitték, hogy a vallás már meghaladott dolog s valóban csak vénasszonyoknak és a betegeknek való.

De – sajnos – itt akaratlanul is újra vissza kell térnünk a felekezeti elfogultságra, mely azonban itt már sokkal finomabb módon nyilvánul meg, mint előbb Varga Ottóban és Szilágyiban. Hadikról ezt a jellemző adatot Markó Árpád Hadik János életrajzából vettük. Ugyanezen műből azt is

megtudjuk, hogy Hadik nemcsak nagy katona, hanem igen nagy olvasó s az irodalomnak is igen nagy kedvelője volt, aki maga is szeretett írni. Többek közt önéletrajzát is megírta. (A pápa bécsi látogatásakor való viselkedését is innen tudjuk meg, tehát a képzelhető leghitelesebb forrásból.)

Csudálatos, hogy Markó Árpád Hadik nagy műveltségét, irodalomszeretetét és írói készségét nem jezsuita nevelőinek tulajdonítja, hanem annak, hogy az ősei lutheránus lelkészek voltak. Szerinte ezt őtőlük örökölte. Pedig hát Hadiknak már az apja is katolikus volt s a nagy katona egész életén át „bigottan” nagy katolikus volta is ugyancsak bizonyítja, mennyire jezsuita nevelésének hatása alatt állt. Markónak mégse jutott eszébe, hogy a műveltséget és az irodalom szeretetét a jezsuitáktól is lehet tanulni, sőt a napnál világosabb, hogy Hadik csakis ott tanulhatta. Nem. Markó visszamegy az őseire s mivel azok protestáns lelkészek voltak, megállapítja, hogy ez a hajlam benne csak innen eredhet. De hát persze Markó Árpád is protestáns, bár ő – mint már a mai kornak embere – feltűnően tárgyilagos történetíró. De azért, látjuk, a felekezeti kollégiumi nevelés és az anyatej atavizmusa még belőle is kitör. Neki is az írásai késztettek arra, hogy érdeklődjem, milyen vallású volt, pedig az író, de különösen a történetíró írásaiból nem volna szabad észrevennie vagy gyanítania az olvasónak, hogy az Egyház tagjai közé tartozik-e vagy valamelyik tőle elszakadt s ezért iránta ellenszenvvel viseltető valamelyik felekezet követője. Látjuk tehát, hogy a magyar történetírók felekezeti elfogultsága miatt Báthory Zsigmond, az állhatatlanság elrettentő példaképe, jellegzetesen a jezsuiták neveltje” lett s velem együtt, diákkori emlékként, a magyar értelmiség lelkében mint ilyen maradt meg. Pályázatot hirdetek: Nagy jutalmat kap az az egyén, aki talál állami iskolák részére írt tankönyvet vagy általában magyar történelmi művet, melyben Zrínyi, a költő, vagy Rákóczi Ferenc, a szabadsághős vagy Bercsényi Miklós, vagy Hadik András, akkor, mikor mint hazafiak vagy nagy tehetségek magasztalásban részesülnek, úgy vannak aposztrofálva, mint „jezsuiták neveltjei”, azaz ahol a kiválóságuk van összeköttetésbe hozva jezsuita nevelésükkel. Nem félek, hogy valakinek ki kell fizetnem a pályadíjat. A magyar történelemben jezsuita tanítványként csak azt lehet emlegetni, akit leszólni kell, nem pedig magasztalni. Pedig hát látjuk, hogy

az ilyen magasztalni való jezsuita-neveltek csak úgy nyüzsögnek a magyar történelemben.

Egyébként Báthory Zsigmond nemcsak a terheltségét kapta a Báthory-vérből, hanem családja kiválóságait is örökölte. „*A természet ritka tulajdonságokkal ruházta fel. Ritka szép férfiú volt, tüzes szemekkel, sasorral, parancsoló tekintettel.*” (Szilágyi) „Természetesen bátor és eszes” volt, írja ugyanő. Szalay-Baróti történelme is hangsúlyozza, hogy „kellemes külseje” mellett „észtehetségei se voltak mindennapiak”.

Találtam olyan forrást is, mely rendkívül nagy testi erejét emlegeti. Mikor a Rudolf-fal való szövetség tárgyában személyesen járt Prágában, ott is rendkívül eszesnek és tehetségesnek találták. Mindenkire a legjobb benyomást tette.

Érthetetlen, hogy ugyanaz a Szilágyi, aki „ritka szép férfiúnak” mondja és tüzes szemeit, sasorrát és parancsoló tekintetét dicsérgeti, két lappal előbb azt írja róla, hogy nagybátyja, István király „*midőn arcképét meglátta, elborult és balsejtelemmel monda, hogy semmi sincs benne a Báthory-vonásokból*”. Nagy történetírónk nem veszi észre, hogy lehetetlen felekezeti elfogultságában és öntudatlan gyűlöletében (mert hát Zsigmond annak ellenére, hogy erdélyi fejedelem volt, nem kálvinista, hanem katolikus, sőt – minő merénylet! – „jezsuita nevelés” volt), milyen bántó ellentmondásba keveredett önmagával.

Ha ugyanis Zsigmond ritka szép férfiú volt (ezt pedig maga Szilágyi mondja), de viszont e ritka szép férfiúban nem volt semmi Báthory-vonás, az azt jelenti, hogy a Báthoryak nem voltak szép emberek, hogy Zsigmond szépsége kivétel volt a családban. Semmiképpen se értjük azonban, miért kellett emiatt az ezt az örvendetes dolgot megállapító lengyel királynak „elborulnia” és „balsejtelemmel” állapítania meg a dolgot. Neki ezt – éppen ellenkezőleg – örömmel kellett volna megállapítania.

De egyébként is, ha Zsigmondban nem volt semmi Báthory-vonás, akkor csak Bocskai-vonás lehetett volna benne, mert ha az apjára nem ütött, akkor bizonyára az anyjára ütött. Mivel pedig a Bocskai-vonások kálvinista vonások voltak, csakis szépek lehetek. Nem értem tehát, miért kell ezek miatt a kálvini történetírónak is elborulni s balsejtelemmel eltelni.

Ilyesmire legfeljebb akkor lenne ok, ha ezekkel a nem Báthory vonásokra való utalásokkal a királyi nagybátyja arra akart volna célozni,

hogy Bocskai Erzsébet az ő Zsigmond fiát nem Báthory Kristóftól, a férjétől, hanem valaki mástól, egy kevésbé szép férfiútól, szülte. De ez a feltevés megint csak lehetetlen, mert hiszen egy Bocskai-leány feleség nemcsak szükségképpen szép, hanem szükségképpen erényes is. Isten mentsen meg a gondolatától is annak, hogy a felekezetét annyira imádó Szilágyi ilyen gyalázatos dologra akarna fenti kijelentésével célozni.

Nincs tehát magyarázatul más lehetőség hátra, mint csak az, hogy – ha akaratlanul is – de megint csak a szégyenletes felekezeti elfogultság tört ki Szilágyiból. Neki a jezsuitáktól körülvelt Báthory az, aki ellenszenves s ezt az ellenszenvet úgy akarja a felekezeti elfogultságtól mentesíteni, hogy minden áron meg akarja állapítani, hogy ez az ellenszenv Zsigmond iránt a katolikus lengyel királyban is megvolt.

Közben azonban elfelejti, hogy azt, amit mond, illetve a lengyel királlyal mondat, már ő maga megcáfolta, Báthory Zsigmond csak szebb, csak értelmesebb megjelenésű lehetett, mint a többi Báthory, hiszen annyira szépnek mondja, hogy még nála is szebb már senki se lehetett s ez egyébként természetes következménye is annak, hogy benne a már magában is szép Báthory-fajta mellett még a dicső Bocskai-vér is csörgedezett.

Hogy nézhette hát egy ilyen gyerek arcképét a nagybátyja „elborulva” és „balsejtelmektől” gyötörtén?

Ez a legújabb Zsigmond elleni elfogultság természetesen nem magától Szilágyitól származik, hanem attól a kálvinista hitfelétől, aki a lengyel királyról az idézett jelenetet leírja. Szilágyinak azonban, ha ő maga is nem szenvedett volna ugyanabban a felekezeti elfogultságban, ezt az ellentmondást észre kellett volna vennie. Ő azonban, mivel szakasztottan ugyanolyan észjárású és egyoldalú volt, mint annak a kútfőnek szerzője, melyet idéz, még ezt a nyilvánvaló ellentmondást se vette észre, hanem a megállapítást kritika nélkül elfogadja. Neki ugyanis magától értetődő, hogy az a Báthory Zsigmond, aki neki felekezeti okokból ellenszenves, kiváló nagybátyjának is csak ellenszenves lehetett, de világos, hogy annak, mivel katolikus volt, nem jezsuita lelkülete, hanem az ellenszenves vonásai miatt. Közben azonban teljesen megfeledkezik róla, hogy ugyanő előbb már megállapította, hogy Zsigmond vonásai egyenesen „ritka szépek” voltak.

A jezsuitáknak még Báthory Zsigmonddal kapcsolatban sincs semmiféle szégyellni valójuk s ez a leginkább magától értetődőbb dolog

azok részére, akik a jezsuitákat nem felekezeti gyűlöletből, nem is rágalmakból vagy mesékből, hanem a valóságból ismerik. Az ilyen emberek ugyanis a jezsuitákat nem gyűlölni szokták, hanem tisztelni, sőt sokszor bámulni.

Hogy ki volt például Báthory Zsigmond jezsuita nevelője, P. Leleszi, azt az erdélyi kormányzóknak a lengyel királyhoz, aki helyett Erdélyt kormányozták, intézett, 1583. augusztus 17-én kelt panaszából jellemzően láthatjuk. P. Leleszinek egyszerre két igen ritka és különösen tiszteletreméltó jellemvonását is megállapíthatjuk e panaszból, de láthatjuk belőle azt is, mennyire nem kényeztette fejedelmi csemetéjét ez a jezsuita. P. Leleszi e két rendkívül szép tulajdonsága az igénytelen egyszerűség és ennek ellenére a megalázkodó hízelteljes teljes hiánya.

De lássuk a kormányzók panaszát:

„Parancsolta vala fenséged azt is, hogy Pater Joannest (Leleszi Jánost) az urunk preceptorát, ide beköltöztetnők az ő házunkba, hogy lenne úgy közelebb urunkhoz és az urunk institúciójára kontinuuusban (állandóan) vigyázhatna, kihez mi készek voltunk és most is vagyunk. Sőt a házakat is már neki ürítettök és készítettök volt, de Pater Joannest reá nem vehettük, hogy beköltözzék. Mondja azt, hogy ő magától azt nem műveltetheti, hogy helyét megváltoztassa és udvarba menjen lakni, hanem superiertől vár belőle és ha az provinciális ide jó, az lássa, az tegyen ítéletet felőle, kiben acquiescalnunk kell, noha elég alkalmatlan dolgot látunk az urunk alá fel való járásában és úgy lenne mind uronknak, mind neki nagyobb nyugodalmára.”

A nagy király szeptember 7-i válasza bizonyítja, hogy ő ugyanazzal a jó véleménnyel volt a jezsuitákról, mint mi. De hát az, aki nem rágalmakból, hanem a maga tapasztalatából ismerte őket, nem is lehetett más véleménnyel: *„Az mi a Páter Joannes be nem menését nézi, ne csudája kegyelmetek, mert ők az ő rendeket igen stricte tartják. Várjuk ez napokban hozzánk Páter Provinciálist, ki kegyelmetekhez menvén megoktatja kegyelmetekkel Páter Joannest, ha pedig ugyan nem lehetne a bemenés, a prépostházba való utat úgy által rekesztetik, hogy kevés comitatussal (kísérettel) minden ember látása nélkül is odajárhat az mi atyánkfia”.*

Tudjuk, hogy Zsigmondnak már 16 éves korában, mikor a maga ura lett (milyen ironia!), ugyanezt a „Pater Joannest”, akiben, mivel közlő ismerte, az erkölcs és az erény megtestesülését tisztelte, az országban dühöngő féktelen felekezeti gyűlölet miatt el kellett úznie maga mellől.

Hogy ez a gyűlölet mekkora lehetett, sejtethjük onnan, hogy még a művelt Szilágyi is és még háromszáz év múlva se tudja magát kivonni alóla.

Télvíz idején és éppen nagybetegen kellett menekülnie Erdélyből ennek a szegény „Páter Joannes”-nek. Jellemző, hogy akkora volt a gyűlölet, hogy az erdélyi protestánsok még a saját törvényüket se tartották meg: a jezsuitáknak még aznap kellett menniük, noha a törvény kétheti időt szabott a távozásra. Ezek a felekezeti forradalmárok épp úgy megszegették a „szocialista törvényességet”, mint Sztálin vagy Rákosi Mátyás forradalmár gyűlölködői. Szegény P. Leleszi a gyors és nagybetegen való menekülés után sose lett többé egészséges, bár hálás, ragaszkodó fejedelmi tanítványa a maga költségén is gyógyíttatta még külföldön is. Rá öt évre, még negyvenes éveiben meg is halt.

Gondolhatjuk, milyen törést okozhatott a mindössze 16 éves s akkor még ártatlan gyerek lelkében, hogy akarata ellenére el kellett úznie maga mellől, sőt még országából is azokat a szent életű férfiakat, akikről ő tudta a legjobban, hogy az igazság, az erény és a becsület emberileg legméltóbb képviselői voltak. Így bizony nem lehet embert nevelni valakiből még akkor se, ha nem születik Báthory-terheltségben.

Egész bizonyos például, hogy az a későbbi nagy bűne, hogy bosszút állt, sőt kegyetlen volt azok iránt, akik akarata végrehajtásában akadályozták, az ekkor keletkezett lelki törésben váltódott ki belőle.

Ha nekünk kellene Báthory Zsigmond neve elé jelzöt tennünk, mi a Varga Ottóé helyett ezt tennénk oda: *„a jezsuita nevelőtől kálvinista erőszakkal megfosztott s így lelkében végzetes törést szenvedett Báthory Zsigmond”*. Vagy: *„a kálvinisták felekezeti fanatizmusa miatt erkölcsileg tönkretett Báthory Zsigmond.”*

Bizonyára sokkal közelebb járnánk az igazsághoz, mint azok, akik hibáit egyszerűen annak tulajdonítják, hogy a jezsuiták nevelték.

Ez az állítás légből kapott, illetve tisztán a felekezeti elfogultságból származik. De hogy az ifjú erkölcsi elfajulásához nagyban hozzájárult a protestáns fanatizmus is, mely olyasmire kényszerítette, ami megítélése szerint a világ legnagyobb igazságtalansága volt s éppen azokat bélyegezte meg bűnös embereknek, akik ezt tapasztalata szerint minden erdélyi között a legkevésbé érdemelték meg, s hogy ennek nemcsak meg kellett történnie, hanem éppen ő általa és az ő bűnéből kellett megtörténnie, az vitathatatlan mindazok számára, akik értenek valamit a lélektanhoz és a pedagógiához.

Talán azért is hangsúlyozták az erdélyi protestánsok annyira, hogy Báthory Zsigmond a jezsuita nevelés áldozata, hogy az igazi bűnösökről, azaz önmagukról, eltereljék vele a figyelmet. Úgy látszik tehát, hogy legalább tudat alatt mégis bántja őket érte a lelkiismeret. Érdekes ugyanis, hogy nemcsak Szilágyi és Varga Ottó, hanem a Szalay-Baróti-féle magyar történelem is a jezsuitáktól nevelt fejedelmet” emlegeti, mikor Báthory Zsigmond bűneit sorolja fel. Hogy Baráthosi Balogh Benedek bátyánk is (már egészen elfelejtettük!) lakonikusan csak így jellemzi: „Eszes jezsuita nevelés és idegbajos”, az csak természetes. (B. Balogh Benedek egyébként Erdélyből is származik.)

Ami Báthory Zsigmond gyóntatóját, a spanyol Carillót, illeti, természetesen vele is teljesen meg lehetünk elégedve. Szomorú és jellemző, hogy őt még Báthory Endre, a bíboros és későbbi fejedelem is bűnösnek gondolta Báthory Boldizsár és társai kivégzésében. Pedig hát akkor, mikor ezek a vérengzések történtek, Carillo nem is volt Zsigmond oldalán. Bizonyítékaink vannak azonban arra is, hogy ha ekkor is a fejedelem gyóntatója lett volna, még ez se bizonyítana ellene semmit. Hisz láttuk már, hogy mikor még tényleges gyóntatója volt, akkor is nem egyszer előfordult, hogy a fejedelem hetekig se bocsátotta maga elé. Világos, hogy olyankor nem, mikor rajta volt a rosszság.

Carillo azonban nemcsak a fejedelmi udvarban, hanem még Erdélyben sem tartózkodott akkor, mikor ezek a kivégzések történtek, hanem a német birodalomban járt követségben. Lehet, hogy Zsigmond éppen azért küldte oda, hogy ne legyen útjában, mert egyébként nem az udvari gyóntatót szokták a fejedelmek követségbe küldeni. Legalábbis olyan fejedelmek nem, akiknek arra az udvari gyóntatóra szükségük is van.

Akkor, mikor a bakó működött, nem a jezsuiták, hanem a kálvinista és erkölcsileg gátlástalan Bocskai nagybácsi volt a fiatal fejedelem közelében, akkor ő volt mindenható tanácsosa.

Báthory Zsigmond egy időben vissza akarta állítani az erdélyi püspökséget is. Sajnos, ez se sikerült neki. Ebben nem volt olyan vasakarata, mint a törökök elleni offenzívát ellenzők eltiprásában. Ez egyébként érthető is, mert hiszen nem az ő, hanem Bocskai vasakarata működött itt, az pedig világos, hogy Bocskai erdélyi katolikus püspökséget nemcsak vasakarattal nem, hanem sehogy se akart. Mikor Zsigmond az erdélyi püspökség visszaállítását tervezte, Carillót szemelte ki erre a

megtisztelő tisztségre. Hogy mennyire önzetlen és mennyire igazi jezsuita volt ez az agyonrágalmazott és a magyar protestánsoktól még a jezsuiták közt is a legsátánibbnak elrágalmazott Carillo, láthatjuk abból, hogy nem győzött könyörögni a fejedelemnek, hogy ne őt tegye püspökké, sőt még rendfőnökének is írt, hogy térítse el e szándékától a fejedelmet.

Ellenben mikor már a fejedelem eljátszotta kisdedjátékait és szegény hazátlan, földönfutó lett a hajdan hatalmas Báthory Zsigmondból és ő szorult már rá Carillóra, pedig az – ugyancsak kevés hálával tartozott neki – a legnagyobb önzetlenséggel fáradozott ügyében s mivel spanyol volt s később vissza is került hazájába, két éven át egyik emlékiratot a másik után írta érdekében a spanyol királyhoz, sőt személyesen is többször járt az udvarban, hogy ott évdíjat eszközöljön ki volt tanítványa és ura számára. Ez végül sikerült is neki s Zsigmondnak annál jobban esett, mert akkor már úgyszólván ez volt az egyetlen megélhetési forrása. Ilyen „deceitful man”-ok voltak a jezsuiták!

Báthory Zsigmond egyébként élete végén már (és a jezsuiták nélkül) olyan mélyre süllyedt, hogy arra is vannak adatok, hogy még eretnek is lett.

Negyvenéves korában halt meg Prágában 1613. március 27-én.

MÁRIA KRISZTINA

Érdekes és lélektani szempontból úgyszólván megmagyarázhatatlan Báthory Zsigmond házaselete. (Igaz, hogy azok az „undok” apródok tulajdonképpen mindent megmagyaráznak: homoszexuális volt). Neki tudvalevőleg sikerült az, ami mindkét nemzeti királyunknak (kezdvé Mátyás királytól és végezve Zápolya Jánoson) és „szabadsághősünknek” (Bocskainak és Bethlennek) elérhetetlen szíve-vágya volt: ő kapott Habsburg feleséget, mégpedig még Habsburg-viszonylatban is előkelőt: II. Ferdinánd császár és király testvérét (bár akkor még II. Ferdinánd nem volt se császár, se király), Mária Krisztinát, aki ráadásul mind testileg kívánatos volt, mind lelkileg kiváló. Báthory Zsigmond mégse lett soha a férje (a házasságot Róma később az el nem hálás címén bontotta fel). Zsigmond még a közelében se bírt lenni. Idegesítette még a látása is. A fejedelmi székéről való állandó leköszönéseinek is ez volt egyik fő oka. De a fejedelmi székre való visszatérésének is, mert mikor viszont távol volt tőle, akkor

meg kívánczozott utána. Valami érthetetlen pszichikai eredetű impotencia lehetett a viselkedés oka, mely elkésértette Zsigmond életét.

Pedig olyan nő, aki Mária Krisztinánál alkalmasabb lett volna egy fiatal férj boldogítására, kevés volt még. Báthory Zsigmond egy olyan angyalt kapott Habsburg-feleségében, aki őt még így is szerette s kijelentette, hogy mint testvére és ápolója is szívesen vele marad, ha egyszer már örök hűséget esküdött neki. De úgy látszik, hogy angyali mivolta férjét még jobban idegesítette és nyugtalanította. Ő nem tudta nézni feleségének, akihez annyira méltatlan volt, angyali ártatlanságát, jóságát, türelmét és néma szenvedését.

Mária Krisztinának, úgy látszik, ezt a sorsot szánta a földön a Gondviselés. Már Erdélybe indulásának baljós körülményei is jelezték, mi vár ott rá. Közvetlenül az indulás előtt úgy megbetegedett, hogy a kitűzött időben nem lehetett elindulnia. El kellett halasztani az időpontot. Mikor végre elindulhattak, útközben hamarosan megkapják a hírt, hogy Katalin nevű 19 éves testvére, akiről az van megírva, hogy olyan szépségű szűz volt, hogy akik ránéztek, csodálkozásra ragadta őket, de lelki kiválóságai még testi szépségénél is nagyobbak voltak, meghalt. Képzeltük, mennyire lehetett egy ilyen testvért egy rajongó fiatal lánynak szeretni s a hír vétele után milyen érzelmekkel folytatta útját a mennyasszony messze, idegen országba egy olyan „barbár” férjhez, akit még sose látott!

Maga Mária Krisztina is határozottan szép nő volt. Erre annyi bizonyíték van, hogy ténynek kell vennünk. Ezért a hozzáértőt mosolygásra kelti a jó Tolnai Világtörténelme, mely noha maga is elismeri, hogy a dolgot *„tisztán megérteni tulajdonképpen még ma se lehet”*, még se tudja Báthory impotenciáját mással, mint a főhercegnő *„rútságával”* magyarázni. Szerinte ugyanis (sőt még szerintünk is, már ti. ha valaki kellően „hazafias”) egy Habsburg főherceg csak tökkelütött, egy Habsburg főhercegnő pedig csak rút lehet. Mária Krisztina is olyan csúnya volt, tehát hogy fiatal, erős férje impotenciát kapott tőle. Annyira lelkiismeretes és olyan tudományos alaposágú is ez a magyar világtörténelem, hogy állítását bizonyítja is, mégpedig a főhercegnő arcképével.

Valóban, ez az arckép, melyet Mária Krisztináról közöl, nem valami szép vagy vonzó nőt mutat, ámde köztudomású, hogy sokszor még a fénykép is csal, hát még az évszázadokkal ezelőtti időkből származó arckép. Láttuk, hogy Izabella királynénak is van olyan arcképe is, melyen

tündérszép és olyan is, amelyen egyenesen boszorkány. Pedig hát Izabella sose volt öreg, mert negyvenes éveiben halt meg.

Mária Krisztina még azon a képen se rút, melyet a Tolnai Világtörténelme közöl róla, a Tolnai azonban azt írja, hogy Krisztina rútsága *„a képen domborodik annyira élesen szemünkbe”*. Ez a magyar nép körében legtöbb példányban forgó történelmünk tehát még annál is csúnyábbnak gondolja, mint amilyent a tőle közölt kép mutat. De ezenkívül is írja, hogy *„nem tartozott a kívánatos és szép nők közé. Előre hajló orra, duzzadó ajaka, kifejezéstelen szemei egyáltalán nem adtak bájít sem egyéniségének, sem alakjának. Szellemileg sem bírt kiváló tulajdonságokkal”*.

Nem tudom, hogy a Tolnai Világtörténelme honnan veszi a Mária Krisztinára vonatkozó adatokat. Azt hiszem, hogy csupán hasból vette őket, illetve egyedül csak Báthory Zsigmond ellenszenvére alapítja mindezt, amit mond erre vonatkozólag, mert állítására nemcsak történelmi adat nincs, hanem a történelmi kútfők éppen az ellenkezőjét mondják annak, amit ő állít. A tények is mást bizonyítanak. Mária Krisztina minden férfinak megtetszett, akinek alkalmá volt megismerni. Láttuk, hogy még Bocskainak is, sőt látni fogjuk, hogy még másnak is.

Minden történelmi forrás hangsúlyozza, hogy Mária Krisztina arca is szép volt és az alakja is s emellett – a Tolnai Világtörténelme állításával szöges ellentétben – rendkívül művelt, szellemes, eleven észjárású, jó társalgó és igen jó modorú is volt, hogy rendkívüli jóságáról és önzetlenségéről ne is beszéljünk.

Münchenben például, ahol – nagybátyjánál – gyerekkora egy részét töltötte, a család kedvence volt. A Tolnai Világtörténelménél kissé tekintélyesebb Szilágyi is úgy emlegeti, mint *„szép, deli, szellemdús fejedelemasszonyt”*, pedig eddigi tapasztalataink után már ugyancsak bizonyosra vehetjük, hogy még ha Szilágyi is így ír róla, akkor már igazán szépnek, delinek és szellemdúsnak kellett lennie, mert ha még Báthory Zsigmond is *„a jezsuiták neveltje”* volt, mennyire az volt akkor Mária Krisztina! (Szilágyi pedig még Báthory István arcát is elborultatja, mikor Zsigmond arcképét meglátja.)

Annyira szép, kecses és vonzó volt Mária Krisztina, hogy Erdélyben akkor mindenki azt beszélte, hogy a fejedelmet megbabonázták (még azt is tudták ki: Majláth Margit), hogy házassága sose legyen boldog. Másképpen, természetes módon, nem is tudták megmagyarázni, hogy lehetett ilyen nőt

nem szeretni. Egyébként Zsigmond már az esküvő előtt három nappal, tehát mikor feleségét még nem is látta, már észrevette magában az impotenciát. Rudolf császárt kétségbeesésében rögtön értesítette is róla. Akkor azonban már világbotrány lett volna a kényes és a nyilvánosság elé annyira nem való ok is. Ezért most már meg kellett történni a házasságnak.

Érdekes az is, hogy már Mária Krisztina anyját is Erdélybe kérték feleségül. Akkor János Zsigmond volt a kérő, de őt Krisztina nagyapja, mint eretneket s mint akinek egyébként is egész teste egy betegség, a leghatározottabban visszautasította. S lám a bajor Mária helyett a lányának jutott az a keserves sors, hogy erdélyi fejedelemnévé legyen s éppen neki is olyan erdélyi férj jutott, aki bár szép férfi volt s olyan erős, mint egy bika, de a lelke volt „*csupa betegség*”.

Említettük, hogy Báthory Zsigmond élete végén állítólag még eretnek is lett s ráadásul épp úgy unitárius, mint János Zsigmond. Ez a hír külföldi forrásból származik. (Nem is lehet erdélyi eredetű, hiszen akkor már Zsigmond régen nem lakott Erdélyben). Szellemidézéssel azonban már otthon, Erdélyben is foglalkozott Báthory Zsigmond. Bizonyára nem azért, mert túlságosan jezsuita nevelői hatása alatt állt s mindenben szerintük igazodott.

Hogy Mária Krisztina „rútságának” megállapításával mennyire fején találta a szöveget a Tolnai Világtörténelme, közlöm még azt is, hogy az a Szádeczky Lajos, akinek túlzott jezsuita-ellenességét az imént említettem, s aki nálunk a legbővebben foglalkozott Mária Krisztina életével (a Századok 1883-as évfolyamában), szintén „*nemes léleknek*” (138. o.) és „*bájos hölgynek*” (270. o.) nevezi. Még akkor is, mikor már a csalódásoktól és szenvedésektől megtörtén Erdélyből újra visszament anyjához, nemcsak Bocskai (aki úgy emlegeti, mint „erdélyi dámát”) pályázott a kezére, hanem a flórenci herceg is „*esengett kezéért*”. (Századok, 1883. évf., 273. o.)

Még érdekesebb, hogy mikor Zsigmond helyett unokatestvére, Báthory Endre lett Erdély fejedelme, Mária Krisztina „*egyszeri látásra annyira megtetszett neki, hogy kész lett volna letenni a bíbornok-ruhát* (bíbornok ugyanis már volt, de pap még nem), *ha a fejedelemnő kezét nyerhette volna cserébe*”. (270. o.)

„*Hogy Endre komolyan kívánta volna ezt a házasságot, mutatja az is, hogy a fejedelemnő hazatérése után sem adott fel a reménnyel és a fejedelemnő egyik hű emberének, Kakas Istvánnak, midőn ez visszatért*

Grazból, nagyon emlegette asszonyát és nyíltan mondogatta neki, hogy senki mást nem óhajtana feleségül, csak Mária Krisztinát. Van jele, mintha a pápánál is tett volna lépéseket ez irányban.”

Annyit világosan mond Szamosközy, hogy a bíbornok-fejedelem erősen óhajtotta volna feleségül. *„A cardinál iszonyúképpen (!) szerette Mária Krisztinát; elvőtte volna... Immár ki akart öltözni a papi ruhából. Készen is voltak ruhái. Giczi Péter mondta volt a cardinálnak: Ki tudja – úgymond – mit cselekedett Báthory Zsigmond az asszonynak? Mond néki cardinál: Megesküdt az én kezemen Zsigmond, hogy semmi afféle dolga nem volt véle; meg is hittem bizonyosan.”*

Mária Krisztinának nem kellett azonban semmiféle férfi keze s ezért Báthory Endre, a „cardinál”, fájó szívvel bár, de kénytelen volt útjára bocsátani Erdélyből, de szíve érzelmeit egy gyönyörű fogat felajánlásával még kifejezte iránta utoljára.

Látjuk tehát, hogy Mária Krisztinába, ebbe a „rút” főhercegnőbe úgyszólván mindenki beleszeretett, aki megismerte. Még az a haszna is megvolt erdélyi tartózkodásának, hogy ez a Béctől és a katolikus erkölcsöktől olyan messze eső s ezért tőlük oly babonásan idegenkedő ország végre Mária Krisztina személyében egy eleven főhercegnőt is látott s elmondhatjuk, hogy vonzó testi tulajdonságaitól eltekintve is mind fennkölt családjának, a Habsburgoknak, mind a katolicizmusnak és a jezsuitáknak ugyancsak becsületet szerzett közöttük. Tőle az erdélyiek – ha lett volna szemük a látásra és lett volna fülük a hallásra – megtudhatták volna, hogy mi az a pápista „bálványimádás” és milyen az az elfajító hatású jezsuita nevelés, mert természetesen nemcsak Báthory Zsigmondot, hanem – mégpedig nála sokkal inkább – Mária Krisztinát is jezsuiták nevelték. Ezt egyébként nem is annyira az akkori erdélyieknek kellett volna megtanulniuk, mert hiszen láttuk, hogy gyerekeiket ott még a protestáns lelkészek is az ő iskoláikba adták, tehát ők maguk nagyon jól tudták, milyen az a jezsuita nevelés, hanem az erdélyi történetíróknak. Ezt pedig, mint láttuk, még az a Szádeczky Lajos se tanulta meg, aki ezt a sok szépet és jót Mária Krisztináról, a jezsuiták neveltjéről, felkutatta és közzétette.

Ha régebbi, még egész fegyelmetlenül a felekezeti elfogultság hatása alatt író protestáns történetíróinkat olvassuk, az az érzésünk, mintha ők azt hinnék, hogy Báthory Zsigmondot nem vele született terheltsége, hanem egyenesen a jezsuita nevelés tette volna olyanná, amilyen lett s mintha

jezsuita nevelői egyenesen meglepődéssel látták volna ilyen ingatagnak és időnként kegyetlennek neveltjüket. Világos, hogy ez a felfogás olyan együgyűség és a katolikus erkölcsnek és a jezsuitáknak olyan végzetes félreismerése, melyet csak az ádáz gyűlölettel lehet megmagyarázni, s mely egyenesen elképeszti a XX. század már sokkal tárgyilagosabb embereit. Pedig látjuk, hogy ebben az elfogultságban még Szilágyi is mennyire nyakig benne leledzett.

Az igazság az, hogy Báthory Zsigmond erkölcsi és jellemfogyatékosságait senki se látta olyan tisztán és senki se fájlalta annyira, mint éppen jezsuita nevelői. Pálcát is törtek felette, hiszen gyóntatója, Carillo, pedig nemcsak jezsuita, hanem – urambocsá! – melléje még spanyol is volt, ezt írta róla Mária Krisztinának: *„Szánalomra méltó ember, hogy annyira elvesztette szeme világát”*. (Századok, 1883. évf., 141. o.)

Mivel a terhelt embernek is megvan még a szabad akarata s így ő is nevelhető, csak sokkal nehezebben, mint a rendes ember, könnyen meglehet, hogy a jezsuiták még Báthory Zsigmondból is embert tudtak volna nevelni, ha nevelői működésüknek nem lett volna vége már növendékük 16 éves korában. Hiszen tulajdonképpen nevelésüket akkor kellett volna abban hagyniuk, mikor a dresszúrát elhagyva végül az észhez lehet szólni és az életre nevelni s a tanítvány figyelmét a tulajdonképpen csak ekkor jelentkezni kezdő szenvedélyek elleni küzdelemre fel lehet hívni. Báthory Zsigmond jezsuita nevelőinek azonban ekkor már távozniuk kellett volt növendékük oldala mellől, mert a szerencsétlen ifjút már ekkor rákényszerítették arra, hogy gyűlölje azokat, akiket szeret, és hogy legyen hálátlan és önző. (A jezsuiták kiűzésébe ugyanis csak azért egyezett bele, hogy fejedelem maradhasson.)

Mindezek gyakorlati eredményeként annak a meggyőződésnek kellett kialakulnia az ifjú lelkében, hogy tulajdonképpen nem is volt helyes és jó, amire nevelői tanították. Mivel azonban akkor már 16 éves volt s egyébként is korán fejlődött mind testileg, mind lelkileg s így volt már annyi érettsége és önállósága, hogy mégis csak tudta, hogy csak jót, nemest és igazat tanult azoktól, akiket most rágalmaznak előtte s amely rágalmakat illetően kénytelen volt úgy tenni, mintha hinné őket, ezzel már adva is van az elrontott – de természetesen nem a jezsuitáktól, hanem egészen másoktól elrontott – szerencsétlen ember minden erkölcsi fogyatékossága és

jellembeli hibája: a végletek közti hánykolódás és kettősség s az elkeseredett düh, hol a rossz, hol pedig a jó ellen.

Az esze és a szíve mindig az Egyházé és a jezsuitáké maradt, de a szenvedélyei, a bosszúállás, a düh és harag, no meg a perverz érzékiség, melyek természetellenesen nagy fokban veleszülettek s melyeket az a nagy lelki destrukció és törés, mely 16 éves ideális ifjú korában kívülről érte s mely meggyőződésével ellenkezőt erőszakolt reá s arra kényszerítette, hogy a jót rossznak, a rosszat jónak tartsa, még természetellenesebbre fokozott s meggyőződésével ellenkező bűnökbe vitte. Így jött létre a történelem Báthory Zsigmondja, ez a szánandó, de egyúttal részvétre is méltó figura.

Okoskodásunkra nem cáfolat az, hogy Báthory Zsigmond tulajdonképpen sose hajtotta végre a jezsuiták kiűzésére vonatkozó törvényt, mert udvarában végig és állandóan voltak jezsuiták. Voltak ugyanis, de csak kivételképpen és daczból. Azonban ezt az állapotot nem lehet egyenlőnek venni a törvényes állapottal. Ez nem cáfolja a Zsigmond lelkében végbemenő lelki törést, hiszen éppen annak következménye volt. A fejedelmi ifjú éppen azért, mert meggyőződésével ellenkezőre kényszerítették, időnként daczból és csak azért is megmutatta, mik az igazi érzelmei, de ezt csak időnként mutatta ki. Közben ugyanis szenvedélyei is felszabadultak, életében egymást váltogatták a bűnös, sőt féktelen időszakok a bűnbánó és megcsömörlő periódusokkal s a jezsuitáknak előtte természetesen csak ez utóbbiak idején volt becsülete.

Elismerjük azt is, hogy Báthory Zsigmond erkölcsi lesüllyedésének a vele született terheltségen kívül még az is oka volt, hogy kamaszkorában, mikor a terheltségével járó szenvedélyekkel való lelki harcnak meg kellett volna kezdődnie, már fejedelem, tehát a maga és mások ura volt olyan emberektől körülvéve, akik nem irányították, annál kevésbé feddték, hanem hízelegtek neki. Azokat, akik jó irányban befolyásolták volna és feddeni is merték volna, épp ekkor távolították el oldala mellől, mikor legjobban szüksége lett volna rájuk. Lehet, hogy a terhelt s már kamasz Báthory Zsigmond akkor is bűnössé vált volna, ha megmaradhattak volna mellette jezsuita nevelői, de annyi bizonyos, hogy nem ilyen nagy fokban. Terhelt és már 16 éves korában önállóvá, sőt élet és halál urává váló egyént igen nehéz az erkölcsi és becsület útján megtartani, egészen lehetetlen azonban akkor, ha 16 éves korában az történik vele, ami az erdélyi protestáns fanatizmus miatt Báthory Zsigmonddal történt.

Mária Krisztinával Grazban, illetve a müncheni bajor udvarban, egész más helyzetben voltak jezsuita nevelői. A jezsuiták benne is terhelt egyént kaptak nevelésre, hiszen örült Johanna ivadéka volt s ráadásul – belterjesztéssel – apai és anyai ágon egyaránt, de testi és szellemi kiválóságokat, érzékeny és mély női kedélyt, szellemi elevenséget és az átlagosnál jóval nagyobb intelligenciát is (mindezek egyébként Zsigmondban is megvoltak). Itt a családi kör és az egész környezet ugyanazt a szellemet lehelte, amit a jezsuiták. (Különösen erre lett volna szüksége egy terhelt tanítványnak). Itt nem állt be törés és az eddigivel épp ellenkezőre hangolás már 16 éves korban, hanem harmonikusan az egész életen át megmaradt minden az eredeti vágányon.

Hogy nemcsak külső tényezők, hanem öröklött belső tényezők se zavarták a jezsuiták nevelő munkáját, az becsületére válik a Habsburg- és Wittelsbach-családnak (mely utóbbi akkor, mikor Erzsébet királyné származott belőle, sok értékes tulajdonsága mellett már egészen terhelt volt), de elsősorban mégis a Habsburg-családnak, mert Mária Krisztinának nemcsak az apja volt Habsburg, hanem még az anyjának anyja is, aki épp úgy I. Ferdinánd gyermeke volt, mint apja, tehát ő mind anyja, mind apja révén I. Ferdinánd unokája volt.

Mária Krisztinából annyira eszményi ember, nő, keresztény, feleség és uralkodó vált, hogy képzelni se lehet ideálisabbat. Pedig ezt a merész állításunkat éppen a minden porcikájában protestáns Szádeczky Lajosnak adatai alapján állapítjuk meg, aki – mint említettük – a Századok 1883. évfolyamában nálunk legbővebben foglalkozott életével.

Mielőtt élete kikutatásához fogott, bizonyára az ő ellenszenve se volt kisebb iránta, mint a Tolnai Világtörténelme kontár írójéé. Hiszen a protestantizmus a katolikus vallásosságot a lélektelen formások tömkelegének tartja, melyek a belső megigazulást és a lélek szárnyalását lehetlenné teszik, nem pedig előmozdítják. Azt hiszik, hogy a katolicizmus külső formalizmusa a természetes nőiességet, azokat a tulajdonságokat, melyek a nőt vonzóvá teszik, kiöli, vagy legalábbis elszínteleníti, vonzó természetességétől megfosztja.

Mária Krisztina életén láthatjuk, hogy ez mennyire nem igaz, s hogy a jezsuiták mennyire mesterei nevelők, hiszen növendékükben még azokat a vonzó emberi tulajdonságokat is virágozni látjuk, melyek a nem vallásos

embereknek tetszenek. Még feltűnőbb, hogy Mária Krisztina, ez a vonzó nő, uralkodni is tudott; még ebben is okos volt.

Mikor Zsigmond országát átadta Rudolfnak (első ízben) és Erdélyt azonnal elhagyta, a kormányzónak kijelölt Miksa főherceg megérkezése pedig késett (sőt el is maradt), ideiglenesen Mária Krisztina kormányozta Erdélyt. Kormányzása idejéről Szádeczky így ír:

„Mária Krisztiernát a szenvedés három éve megviselte, de nem törte meg. A gyenge nőben erős lélek lakott: szívének minden vágya haza vonzotta, de missziójáról egy percre se feledkezett meg. A közügyet, uralkodóházuk és a kereszténység érdekét, melynek magát áldozatul szentelte, előbbre tette saját érdekeinél, szíve-lelke vágyainál. Belátta, hogy szüksége van a császárnak arra, hogy ő Erdélyben maradjon és nem habozott, hogy engedelmeskedjék. Szünetese, mártírása megszerezték számára az egész ország osztatlan részvétét és ragaszkodását és ő nagyra becsülte ezt, mert annál inkább szolgálhatott urának, császárnak, küldetésének”. (Itt szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy ez a „mártíromság” melyet a főhercegnő Erdélyben vállalt, közel se olyan természetes, mint Szádeczky feltűnteti.)

A Mária Krisztinához hasonló (bár közel se olyan súlyos) helyzetben volt egy kis tizedrangú protestáns német hercegnő is Oroszországban, buta, durva és alkoholistá cári férje oldalán. De belőle nem mártír, hanem Nagy Katalin cárnő lett, aki híres lett szeretői légiójáról és nemi kielégítetlenségéről, és aki úgy lett híres cárnővé, hogy hitvány férjét egyszerűen eltette láb alól.

Izabella is húsz éves fejjel özvegyen maradt Erdélyben Zápolya János után, de ő se vállalt azért mártíromságot, hanem szép fiatal szeretőket tartott s nem is egyet. Ő katolikus volt ugyan, de a protestánsok iránt megértő katolikus.

Bethlen Gábor húsz éves felesége, a szintén protestáns Brandenburi Katalin pedig, noha neki más panasza nem lehetett férjére, mint csak az, hogy idős volt hozzá s túlságosan elmerült az államügyekbe, szintén nem vállalt mártíromságot, hanem már életében is megcsalta az urát, aki őt egyébként a tenyerén hordozta. Azzal, hogy szeretője (Csáki) hatására még férje életében ő is katolikus lett, nem nagyon vigasztalhatják meg magukat protestánsaink, mert mihelyt férje s a szigorú kálvinista teológusok megtudták, azonnal újra letette a kálvinista hitvallást s noha – annak bizonyosságául, hogy ezzel ezek a teológusok és fejedelmi uruk csak a

lelkiismereti szabadságot szegték meg (később újra csak katolikus lett, a végén, de már a külföldön, megint csak újra protestáns lett).

„De az is világos volt előtte – folytatjuk Mária Krisztináról Szádeczky idézését –, hogy háború esetére, ami minden percben várható volt, az ő keze nagyon gyenge lenne a kormány vezetésére és az esetre saját érdekeivel és vágyaival összeesnének a magasabb politikai érdekek is, ti. hogy a kormányt erősebb kéznek engedje át és ő haza térjen. Mielőtt tehát Kővárt, száműzetése csendes magányát, elhagyná, tudatja a császárt, hogy bár nagyon-nagyon nehezeére esik, az ő kívánatára elfogadja a kormányzást, kéri azonban, hogy minél előbb gondoskodjék az ország más által kormányoztatásáról, hogy ő feltett szándéka szerint hazatérhessen édes anyjához, mielőtt a háború kitörne, mielőtt az út a kimenetelre elzáratnák.”

Ennyire távol állt tehát Mária Krisztina a nők oly gyakori hibájától, a nagyravágyástól és az uralomvágytól. Noha okos és művelt volt és az uralkodásra is lett volna képessége, ő csak nő akart maradni s eszébe se jutott, hogy ő esetleg még az uralkodásra is alkalmas. Pedig sokkal alkalmasabb lett volna rá, mint szerencsétlen férje. De azért gyenge, tehetetlen, a veszélyektől rettegő és előlük megfutó nő se volt. Anyjához írt levelei tele vannak rettegéssel, hogy a törökök vagy a tatárok minden percben megszállhatják az országot. Állandóan attól rettegett, hogy ha vár a hazamenéssel, hamarosan el lesz zárva az útja, s ha akar, se mehet. Félelme nem is volt alaptalan, mert a török bosszút lihegett az országnak a császárral való szövetsége miatt, melyet természetesen az ő megkérdezése nélkül kötött meg, viszont Erdély Zsigmond oktalan lemondásával olyan gyönge lett e zavaros állapotok közepette, hogy a törököt a jó alkalom szinte csábította egy bosszuló hadjárat megindítására. Mária Krisztina mégis vállalta a megbízást és maradt, noha egyébként a hatalom csak terhére volt, nemhogy csábította volna.

Milyen gyalázatosan bánt ővele Zsigmond! Messze távolból odahozatja Erdélybe s mikor hosszú, keserves út után végre megérkezik, nem kell neki, bujkál előle, találkozni se akar vele. Ezt olyan férj teszi vele, akinek számára nagy kitüntetés volt az ő keze, s akihez egy messze, ismeretlen, bizonytalan, tőle „barbárnak” gondolt s ráadásul még eretnek országba kimenni igen nagy áldozat volt tőle. S ő természetesen, kivált eleinte, nem is tudhatta, hogy mi az oka a sértő viselkedésnek, mert hiszen ha tudta volna, akkor csak sajnálnia kellett volna szerencsétlen férjét, nem pedig

megsértődni a viselkedése miatt. De a közvélemény – legalább egy ideig – még akkor se tudta az igazi okot, mikor már ő tudta, – lám, a Tolnai Világtörténelme még ma is azt hiszi, hogy Krisztina éktelen rútsága volt az oka a különös viselkedésnek – ezért még így is szégyen volt rá. Van-e nagyobb szégyen, nagyobb megalázás, egy nőre, mintha nem tetszik, ha a férjének nem kell?

S Mária Krisztina mindezek ellenére is milyen eszményi feleség! Nem haragszik, nem csinál jeleneteket, csak sír, de azt is csak titokban. Mikor megtudja az okot, még férjét is vigasztalja. Kéri, se búsuljon betegsége miatt. Neki nem is kell az, amitől őt ez megfosztja. Ő mint testvére és ápolója is szeretettel fogadja őt egész életén át gondozni. De Zsigmondnak még mint testvér vagy ápolónő se kellett, hiszen nem tehetette, hogy el ne fogja a keserűség és szégyen, ha ránézett.

De az eszményi feleség még így is olyan jó volt hozzá, hogy mikor Oppelnból (első alkalommal) hazajött, hogy az ország visszafogadta és újra fejedelem lehetett, elsősorban annak köszönhette, hogy felesége, annak a császárnak unokahúga, akit visszajövésével becsapott, azonnal feltétel nélkül melléje állt. Ő igazán megtartotta az evangéliumi mondást, hogy az ember elhagyja apját, anyját, testvéreit és feleségéhez (férjéhez) ragaszkodik. (Igaz, hogy nem olyan férjhez, mint amilyen Báthory Zsigmond volt. Még az ilyen férjhez is ragaszkodni, már igazán nem természetes, hanem evangéliumi.)

A visszatérő Zsigmond is nagyon jól tudta, milyen fontos rá nézve felesége megnyerése s ezért most legelső útja hozzá vezette (a hatalom ugyanis akkor még a császár emberei kezében volt Erdélyben s ők bajosan léphettek fel Zsigmond ellen akkor, ha a főhercegnő az oldalán volt). Noha Zsigmond ezt önzésből csinálta, s az okos asszony ezt bizonyára tudta, s ha nem tudta volna, megtudhatta volna abból, hogy hazajöttekor is vele voltak „foedissimi sui pueri”, de mégis egyszerre újra szerető feleség lesz, akinek az ura mellett a helye és az ő érdekei támogatása az egyedüli gondja. Férje kedvéért – bármilyen elfajult és hitvány volt is ez a férj – még a Habsburg-család érdekeivel is szembe helyezkedik, hiszen férje szerződészegő hazajövetelével Erdély birtokától fosztotta meg az uralkodóházat. Így tett, mert így felel meg az Evangélium szellemének, mely szerint a hitves még apjával, anyjával és testvéreivel szemben is hitveséhez ragaszkodik.

A rosszmájúak erre persze azt mondják, hogy igen, mert kitört belőle a nő és már igen áhítózza a férfiölelést. Ámde Zsigmond részéről ölelésről nemcsak régebben, hanem most se volt szó s hogy Mária Krisztina mennyire nem ezt „áhítózza”, mutatja, hogy se a szerelmes Báthory Endre, se Bocskai, se a flórenci herceg ölelései nem kellettek neki. Pedig lelkiismerete se tilthatta tőlük, mert hiszen Zsigmonddal kötött házasságát Róma is felbontotta s láttuk, hogy Zsigmond is eskü alatt biztosította Endrét, hogy ő a feleségéhez soha nem nyúlt.

„Mária Krisztierna – folytatja Szádeczky – a trónon is inkább szelíd és gyöngéd nő maradt, mintsem uralkodó lett volna. A nagyobb fontosságú államügyek vezetésébe kevésbé folyt be, bár maga is mindent aláírt (azaz minden az ő nevében folyt). De annál több ideje maradt arra, hogy a hozzá folyamodók, özvegyek, árvák kéréseit, panaszait meghallhassa, szükségüket és szenvedéseiket enyhítse. Senkit sem bocsátott el magától vigasz nélkül, mindenkinek jogos kívánsága védelmezőt talált benne; ahol kegyadományokról volt szó, a bőkezűség, ahol terhek enyhítéséről, az engedékenység volt jelszava. Így engedi el, könyörgésére, Váradi Gellért Jánosnénak bordézmáját „maga és apró árváinak táplálására megtekintvén özvegyi állapotját”. Hogy minő részvéttel tudott lenni alattvalói iránt, mutatja ama szép vigasztaló levele, melyet a szász királybíróhoz, Süveg Alberthez, írt, midőn ez kisleány halálát gyászolta.” (Süveg Albert lutheránus volt. A protestánsok pedig meg vannak győződve, hogy a jezsuiták mást nem nevelnek bele növendékeikbe, csak az eretnekgyűlöletet.)

„A fejedelményt jó szíve, a trónon is nemes egyszerűsége és egyéniségének más jeles tulajdonai népszerűvé tették és az erdélyiek szeretetét és tiszteletét biztosították számára, jóllehet az ideiglenes kormányzás, a biztosok uralma éppen nem örvendett népszerűségnek. S hogy a fejedelmény személye mégis mily népszerű volt, tanúsítják kimenetele után, még Mihály vajda idejéből is, az akkori császári biztosok jelentései. Főképp saját birtokainak jobbágysai nem tudták felejtetni. Így Monor lakosairól írják, hogy egyre csak az ő régi úrnőjük, a „német királyné” után sóhajtoznak vissza.”

Hogy a Habsburg- és jezsuitagyűlölők okuljanak rajta, ehhez csak azt jegyezzük meg, hogy azok a jobbágysai, akikhez „a német királyné” annyira jó volt, protestánsok voltak, hiszen Erdélyben akkor csak a Székelyföldön voltak katolikusok, sőt még most se nagyon vannak másutt, mind csak a városokban. Őket bizonyára meglepi, mi azonban természetesnek tartjuk,

hogy Mária Krisztina a jezsuitáktól csak ilyen eretnekgyűlöletet tanult. Nem eretnekeket gyűlölnék ugyanis azok, hanem eretnekségeket, de ezeket is csak azért, mert az eretnekeket nagyon szeretik. A keresztény nemcsak az eretneket, hanem még a makacs, a megtéríthetetlen eretneket is szereti, mert az is ember, sőt az is Krisztus testvére s mert a hibát nem másokban, hanem magában szokta észrevenni s az ítéletet egyébként is Istenre bízza, akit ez egyedül illet.

Azt a pohár vizet, melyet az eretneknek adunk, szintén Krisztusnak adjuk. Ezt tanulta Mária Krisztina a jezsuitákból s ezért áldották még haló poraiban is magyar protestáns és oláhjobbágysai is. Nem szeretett még soha kálvinista kálvinistát annyira, mint amennyire szeretik a kálvinistákat azok a jezsuiták, akikről az, aki ismeri őket, azt mondja: ez igazán igazi jezsuita.

Mária Krisztina, miután visszautasította Báthory Endre, Bocskai és a florenci herceg kezét, 1607 júliusában belépett abba az apácázárdába, melyet Hallban (Tiro) I. Ferdinánd egyik leánya, tehát Mária Krisztina apjának és anyai nagyapjának egyaránt testvére, alapított és ott Istennek szentelte életét, mint már a zárda alapítója is csinálta s melynek szabályai között, mint emlékszünk, az is ott volt, hogy aki oda belép, annak főhercegnői rangjáról és minden kivételezésre való igényéről le kell mondania.

Szádeczky, aki pedig erről aligha tudott, szintén hangsúlyozza, hogy „*a legközönségesebb és legnehezebb munkát*” nemcsak ő, hanem főhercegnőtársai is „*épp úgy végeztek, mint társnők, sőt versenyeztek az önfeláldozásban. Főképp Mária Krisztierna. Annyira, hogy szükségesnek látták anyja által megintetni, hogy gyenge testét kímélje, nagyon meg ne erőltesse magát. Mintha csak a mi Szent Margitunk nyulakszigeti zárdai életét látnánk megújulni Mária Krisztierna halli kolostori életében: úgy élt és gyötörte magát a kegyes mártírnő*”.

Hallban is halt meg 1621. április 6-án 47 éves korában. Jegyajándékát, mely szerződés szerint férjétől való elválás esetére is, sőt éppen akkor legjobban járt neki, és amelynek visszafizetésére az erdélyi országgyűlés is kötelezte magát, haláláig se tudta megkapni az erdélyi rendektől. Hiába volt ott annyira népszerű. Pedig ugyanezek az erdélyi protestánsok hogy tudják gyűlölni a Habsburgokat azért, mert állítólag néha ők se tartották meg az országgyűlések határozatait! Pedig erre a pénzre Mária Krisztinának olyan nagy szüksége lett volna, hogy panaszára kárpótlásul a császár ígért neki

évi 15.000 forint járadékot, de – azok a gonosz Habsburgok ugyanis nemcsak nekünk nem tudtak fizetni, hanem főhercegnőknek sem – életében ezt is csak egyszer kapta meg, de akkor se 15, hanem csak 10 ezer forintot. A jóknak már csak ez a sorsa a földön!

II. MÁTYÁS (1608-1619)

Említettük, hogy Miksának hat olyan fia volt, aki elérte a felnőtt kort. Sajátságos, hogy családja mégis már az első nemzedékben kihalt. Mind a hat fia vagy nőtlenül vagy gyermektelenül halt meg. A legidősebb volt köztük Rudolf, ki koronáit örökölte és aki nőtlenül halt meg. A második Ernő volt, aki talán a legértékesebb volt köztük. Említettük, hogy Miksa és felesége a spanyol Mária, első unokatestvérek voltak, de már az ő szüleik is szintén első unokatestvérek voltak, a nagyanyjuk pedig Őrütl Johanna volt, tehát terhelt volt az a család, mely immár egymás után két nemzedéken át rokonházasságot kötött. Láttuk, hogy ennek hátrányait legjobban Rudolf, az elsőszülött fiú érezte meg. A második, a derék jó Ernő, már kevésbé, de azért ő is. Gyenge testalkatú volt, lelkileg pedig benne melankóliában nyilvánult meg az ideges terheltség. Hideg, tartózkodó természetű volt s életében alig látta valaki valaha mosolyogni.

De noha az ilyen idegalkatú emberek rendszerint önzők, szeretetlenek, s ezért ellenszenvesek szoktak lenni s bátyja, Rudolf, ilyen is volt, öccsében, Ernőben, melankóliája ellenére is akkora volt a szívjósága, hogy mégis szelíd, békés természetű s ezért vonzó, megnyerő egyén volt. A magyarok is szerették. Apjának nagy nyelvtelenségét is legjobban ő örökölte. Nagybátyja, II. Fülöp, ez a szintén melankolikus, nehezen megközelíthető és nehezen felmelegedő egyéniség is igen szerette és lányát, Izabellát és hozományául Németalföldet neki szánta, de – sajnos – ez utóbbival már elkésett, mert arra már igen előre haladott ott a forradalom. Maga Ernő is korán és nőtlenül halt meg 1595-ben, 42 éves korában.

A harmadik fiú volt Mátyás, aki bátyját, Rudolfot, leszorította a magyar és a cseh trónról a bátyja hamarosan utána bekövetkező halála után a császári méltóságot is elnyerte. Ő megint csak a családból nőszült, ő is Habsburg-lányt, unokatestvérét vette el, nagybátyjának, Tiroli Ferdinándnak, leányát, Annát. Igen harmonikus, boldog házasságban élt vele, de gyermektelen maradt.

Mátyás nem tartozik a jellemileg legkiválóbb Habsburgok közé, noha láttuk, hogy még így is nem egyszer példát adott a jóban kora magyarjainak. Láttuk már alázatos türelmét a fizetetlen zsoldosok között s igazságszeretetét, mellyel a protekciós Báthory Erzsébet törvény elé állítását követelte. Láttuk azonban azt is, hogy császári bátyja ellen is fellépett és a háta mögött egyezkedett a lázadó és eretnek Bocskaival. Ha e tettét Rudolf már-már a beszámíthatatlanságig fajuló idegbaja miatt esetleg menteni lehet is, azt már semmiképpen se, hogy már fiatal korában is vállalt hasonló s Habsburgban szokatlan szerepet nagyravágyásból bátyja sérelmére. No de hasonló, sőt ezeknél sokkal nagyobb dolgok a mi Árpád-házunkban mindennaposak voltak. Ott szinte szabály volt, hogy a nagyravágyó öcs, fellázadt királyi bátyja, illetve annak kiskorú fia ellen.

A testvérek között Mátyáson látszott meg legjobban apjuk protestáns érzülete is. Nem mintha lélekben protestáns lett volna, vagy mintha lélekben akár csak odahúzott volna is, hanem mert bátyjával szemben annyira megértő volt a lázadó magyar és cseh protestánsok iránt és azok is annyira megbíztak benne. Valójában azonban ezt is csak érvényesülési vágyból tette s mikor már a maga ura lett, már csak birodalmi érdekből is, de – úgy látszik – szívből is, védte az Egyház érdekeit, amennyire tudta. Mivel azonban a Habsburgok még érdekből és még színből se szűrték össze soha a levet azokkal, akik az igaz hit és a törvényes hatalom ellenségei voltak, ő uralkodóházunknak még a gyarlóbb tagjai közé tartozik.

Abban is különbözik családjá többi tagjaitól, hogy míg azok uralkodni tudtak érzelmeiken, s mivel nemcsak németek fejedelmei voltak, faji és nemzeti érzelmeiket háttérbe tudták szorítani uralkodói kötelességeik előtt s mindenfajta alattvalójuknak tudtak egyformán igazságos atyja lenni, II. Mátyásból velünk, magyarokkal, szemben sokszor kiütközött a büszke német, igaz, hogy belőle is csak akkor, mikor még nem került trónra. Azonban Mátyás élete nagy része erre az időre esik. Főhercegkorából származó bizalmas családi leveleiben nem egyszer találunk magyarszidalmasra, amit legtöbb Habsburg-királyunknak még legbizalmasabb leveleiben se találunk, bizonyítékául annak, hogy nekik a lelkükben sem voltak – még titokban se – ilyen érzelmeik. II. Mátyás magyarellenességének mentségére is felhozhatjuk, hogy egy kor magyarjai se álltak jellemileg és erkölcsileg olyan mélyen, mint az ő korának magyar

társadalma. (Ezt külön fejezetben bebizonyítottuk.) Nem annyira a magyarok, hanem a bűn gyűlölője volt ő.

Jellemző, hogy Rudolf, aki nekünk annyira ellenszenves, és aki nálunk annyira népszerűtlen volt és az ma is, és aki sose állt szóba se lázadókkal, se eretnekekkel, szívében, lelkében szeretett bennünket. Nála hiába kutatnánk magyarelles megnyilvánulások után. Ő tehát még annak a kornak bűnös magyarjait is tudta szeretni. Ellenben öccse, aki paktált velünk, megvetett bennünket. Talán azért is volt neki olyan lesújtó véleménye rólunk, mert sokat volt köztünk, ismert bennünket és éppen a lázadókat és az eretnecség képviselőit ismerte meg legjobban közülünk. Rudolfnak ellenben a hű, az értékes magyarokkal volt inkább dolga. Legalábbis közelebbről csak azokat ismerte.

De azért jellemileg még Mátyás is megütötte egy átlagszínvonalú uralkodó vagy államférfi mértékét. Hunyadi Mátyás például, azaz I. Mátyás, a mi „igazságos” Mátyás királyunk, sokkal nagyobb színész, sokkal nagyobb Machiavellista, erkölcsileg sokkal gátlástalanabb volt nála. II. Mátyás csak a Habsburgok erkölcsi színvonalát nem ütötte meg, nem átlagban az uralkodót vagy államférfiakét. Hogy a magyarok iránti ellenszenv is ki tudott benne fejlődni, annak az lehet az oka, hogy nem volt meg benne az a nagyobb vallásosság, mely a legtöbb Habsburgban megvolt; az az igazi katolicizmus, mely meg tud bocsátani; mely alázatos s ezért a maga bűneit szokta kutatni, nem másokét; mely fölébe tud emelkedni a faji ellentéteknek is.

Érdekes, hogy mivel minden addigi Habsburg között ő volt az, aki legtöbbet tartózkodott közöttünk és mivel a protestáns és elégedetlenkedő magyarság iránt minden elődjénél megértőbb volt, történetírásunk az addig uralkodott négy Habsburg között ő ellene tesz legkevésbé kifogást. Különösen régebben még dicsérni is tudta.

Tanulságos dolog s elgondolásra ad alkalmat, hogy nekünk éppen a leggyarlóbb, sőt még minket is legkevésbé szerető Habsburg volt a legrokonszenvesebb. Nekünk csak II. József, aki még II. Mátyásnál is kevésbé volt katolikus, tetszett még II. Mátyásnál is jobban. Látszik, hogy elsősorban a katolicizmus és a szigorú katolikus erkölcsök voltak azok, akik nem tetszettek nálunk a Habsburgokban.

Aki vallási műveletlenségében és erkölcsi elvei szabadosságában hozzánk hasonlóbb volt közöttük, az már mindjárt jobban tetszett nálunk s

annak még azt is megbocsátottuk, hogy lenézett és megvetett bennünket. Persze ezt is úgy intéztük el, hogy – mint szabadsághőseink bűneiről – erről egyszerűen nem tudtunk. Újabban azonban tudnak róla történetíróink s ma már az a divat, hogy II. Mátyásnak rólunk ejtett megvető kifejezéseit is az egész Habsburg-ház iránti ellenszenv növelésére vagy – mivel növelni már úgyse lehet – ébrentartására használhatják fel.

Egyébként II. Mátyás abban a tekintetben is előnytelenül nevezetes, hogy azóta, mióta a magyar trónra kerültek, ő volt az a Habsburg, akinek legkisebb volt a hatalma. (III. Frigyes császárnak, Mátyás király kortársának, még nála is kisebb volt a hatalma, de ő még csak császár volt, nem pedig egyúttal magyar király is.) Az ő idejében tetőzött a protestantizmus elterjedése is, mert az ő uralma alatt nemcsak Magyarország volt protestáns, hanem Csehország, sőt igen tekintélyes részben Ausztria, Bécs, Lengyelország és Franciaország is.

II. Mátyás cseh protestáns alattvalóival szemben egyenesen szánandó figura volt s gyengeségében s erőtlensége tudatában olyan bárgyú engedékenységet tanúsított az ő fennhéjázásával szemben, hogy ezzel adott okot a harmincéves háború kitörlésére. Annyiban azonban ez is hasznos, mert mutatja, hogy ezen, az egész világtörténelemben egyik legtovább tartó, legmakacsabb és legkegyetlenebb háborúban nem a katolicizmus volt a támadó fél, nem az robbantotta ki a háborút, hacsak nem túlságosan békeszeretetével és engedékenységgel, mely ellenfeleit egyenesen esztelenül kihívókká tette.